

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 2006 1-2 letnik 60

ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 60
LETO 2006

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik), Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Marta Verginella, dr. Žarko Lazarevič, dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar (namestnik odgovornega urednika), dr. Peter Štih (odgovorni urednik), dr. Peter Vodopivec

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena junija 2006

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; http://www.zgodovinskicasopis.si

Letna naročnina: za leto/letnik 2006: za nečlane in zavode 7600 SIT, za društvene člane 5600 SIT, za društvene člane-upokojene 4200 SIT, za društvene člane-štolente 2800 SIT. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 3800 SIT (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 € oziroma ekvivalent v nacionalni valuti.

Plačuje se na transakcijski račun: SI56020100012083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2, 1520 Ljubljana
LJBASI2X

Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, julij 2006

Naklada: 1630 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Prof. dr. Ignacij Voje – osemdesetletnik (Sašo Jeršič) 5–9
Prof. PhD Ignacij Voje – Octogenarian
- Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta: 1986–2006 (Nataša Stergar) 11–21
Prof. PhD Ignacij Voje's Bibliography 1986–2006

RAZPRAVE – STUDIES

- Tomaž Lazar, Vojaški sistemi v prvi križarski vojni 23–47
Military Systems in the First Crusade
- Robert Kurelić, Status Celjskih grofova kao kneževa Svetog Rimskog carstva 49–68
The Position of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire
- Borut Klajban, Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne 69–94
The Czechs in the Bay. The Czechs in the Bay of Trieste between 1848 and the First World War
- Boris M. Gombáč, Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889–1900 95–121
Slovene Social Democracy in Trieste in the Period between 1889 and 1900
- Vladislav B. Sotirović, Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX veka 123–137
Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.
- Irena Selišnik, Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov 139–156
The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material
- Alenka Verdinek, Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru 157–187
Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

ZAPISI – NOTES

- Razvoj slovenskega kemijskega izrazja (Miha Tišler) 189–205
Development of Chemical Terminology in Slovene
- Kompetence učitelja začetnika zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji (Danijela Trškana) 207–222
Competence of a Novice Teacher of History in Great Britain, France, and Slovenia

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM

Terezija Traven (1. 10. 1910 – 30. 10. 2005) (Jurij Perovšek) 223–224

KONGRESI, SIMPOZIJ IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

35. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Bad Radkersburg, 5.–8. julij 2005
(M. Mojca Peterne) 225–226
35th International Conference on Cultural History. Modinci, Bad Radkersburg,
July 5 – 8, 2005
- HEIRNET konferenca in seminar (History Educators International Research Network),
London, 14.- 15. julij 2005 (Danijela Trškana) 226–228
HEIRNET (History Educators International Research Network) Conference
and Seminar. London, July 14 – 15, 2005
37. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij, Salt Lake City,
3.– 6. novembra 2005 (Matjaž Klemenčič) 228–230
37th Yearly Conference of the American Association for the Advancement
of Slavic Studies. Salt Lake City, November 3 – 6, 2005

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Ignacij Voje, Slovenica – balcanica: zgodovinske študije (Peter Štih) 231–232
- Dušan Kos, Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem
Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja (Matjaž Bizjak) 232–233
- Sima Ćirković, Desanka Kovačević-Kojić, Ruža Ćuk, Staro srpsko rudarstvo
(Ignacij Voje) 233–237
- Danijela Juričić Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec, Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije:
1. zvezek: urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospodstev (Jože Maček) 238
- Ingeborg Jaklin, Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag
rattner und dem Schulbuchverlag (Anja Dular) 239–240
- Marta Verginella, Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža
(Aleksaj Kalc) 240–243
- Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative
(Ljuba Dornik Šubelj) 243–248
- Aly Götz, Hitlers Volksstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus
(Jože Maček) 248–251

OBVESTILA – INFORMATION

- Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 252
Guidelines for Contributor to Zgodovinski časopis – Historical Review

Prof. dr. Ignacij Voje Ob njegovi osemdesetletnici

*Majhen in ponižen rastem v vesoljni red,
bratje z istimi besedami govorijo, dvignjeni
iz nedelje strnimo v zemeljski krog.
(Edvard Kocbek, Slovenska pesem)*

Dvignjeni iz nedelje strnimo v zemeljski krog ... Ko razmišljamo o profesorju dr. Ignaciju Vojetu, Nacetu, kot mu prijazno pravijo tisti, ki so mu blizu, moramo pesnikove besede razumeti najprej dobesedno. Profesor Voje namreč že desetletja prihaja ob ponedeljkih, naravnost dvignjen iz nedelje, torej, na Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in se tam s svojimi kolegi, prijatelji in študenti pogovarja o zgodovini, o preteklosti in sedanjosti, o malih detajlih preteklosti in velikih temah sedanjosti, ki se tako pogosto spremenijo v majhne detajle preteklosti, ki morda nekoč spet postanejo velike teme ... Ni vedno lahko razumeti tega zemeljskega kroga, in vendar se zgodovinarji zaziramo vanj in večkrat moremo le strmeti, in poskušamo ga razumeti, še več, celo razložiti ga hočemo. V tem zemeljskem krogu pa tečejo, kot je vedel povedati Claude Lévi-Strauss, trije krogotoki, menjava dobrin, menjava besed in menjava žensk. Njegovo mnenje je bilo kasneje seveda preseženo, vsaj razrahljano je bilo in povedano z več stila, mi pa vemo, da se je prav v te krogotoke še posebej vztrajno zaziral profesor Voje s svojimi kolegi, najprej z njemu tako dragim in žal že pokojnim dr. Ferdinom Gestrinom in nato še posebej z dr. Vasilijem Melikom in svojim naslednikom, dr. Vaskom Simonitijem. To vemo zato, ker je profesor Voje o tem veliko pisal in so o tem pisali tudi njegovi sogovorniki, njegovi *confrères*. Menjave srebra, glamskega srebra, svinca in svinčevega glaja in sploh trgovske menjave in krediti v srednjeveškem Dubrovniku, trgovski stiki Dubrovnika z balkanskimi in italijanskimi deželami in slovenskimi kraji in poti Ljubljančanov v Dubrovnik, balkanska politika grofov Celjskih in njihova pobožnost, menjave turških ujetnikov na eni in usode turških sužnjev in suženj na drugi strani, usode balkanskih držav pod Turki in velike besede o teh usodah, migracije na Balkanu ... O vsem tem je pisal profesor Voje in se z očmi predanega in pozornega zgodovinarja zaziral v vse to in vse to skušal razumeti in razložiti.

Odločitev za zgodovino pri Ignaciju Vojetu ni bila slučajna. Ko je kot petletni deček s starši obiskal Dubrovnik, tekal po Stradunu, se vzpenjal po Onofrijevem vodnjaku in menda skušal stati na onem podstavku ob vhodu v cerkev frančiškanskega samostana, tega ni nikoli pozabil. Tudi ni nikoli pozabil svojih gimnazijskih učiteljev, Davida Zupana in Boga Teplyja, ki sta nanj naredila velik vtis in slednjič odločilno vplivala na to, da se je vpisal na študij zgodovine. To je bilo leta 1946 in njegovi profesorji so bili dr. Milko Kos, dr. Gregor Čremošnik, dr. Metod Mikuž ter dr. Fran Zwitter in mladi dr. Bogo Grafenauer. Še posebej se je Voje zblizal s profesorjem Čremošnikom, velikim strokovnjakom za južnoslovansko in dubrovniško zgodovino, s katerim ga je povezala vez, ki je ostala nepretrgana vse do Čremošnikove smrti in je bila zares pristna in tesna, in je Vojeta zaznamovala kot znanstvenika, pa tudi, menda ne sodimo napak, kot človeka. Leta 1951, takoj po njegovi diplomi, je Čremošnik Vojetu ponudil mesto asistenta na svoji katedri za zgodovino Južnih Slovanov in Voje se je sprva obotavljal, a slednjič ponudbo

sprejel. Čremošnik ga je nato napolil v dubrovniški arhiv in med notarske akte, s čimer je bila Vojetova znanstvena pot dodobra začrtana. Vedno znova se je nato vračal v Dubrovnik in se tam z njemu tako lastno akribijo posvečal študiju arhivskega gradiva. Pri tem so mu pomagali tako Čremošnikovi nasveti kakor tudi njegova prijazna vzpodbuda, ki je vzpodbuda vsem, ki hodijo v arhive, in ki nemara ne bo nikdar izgubila svoje dragocenosti: »Vam je pogosto žal, da dan ne šteje 48, ampak 24 ur, kajne? To so znane bolečine vseh delavcev na naših področjih, ko največ, česar primanjkuje, predstavlja ravno nesrečni čas. Tolažite se, vsem nam je šlo tako.«¹ Pomembno je na Vojetovo delo vplivalo srečanje z beograjskim profesorjem in velikim poznavalcem dubrovniške zgodovine dr. Jorjem Tadićem, ki je po smrti profesorja Čremošnika leta 1958 postal mentor njegove disertacije. Disertacijo z naslovom »Kreditna trgovina v srednjeveškem Dubrovniku« je Voje obranil leta 1964 in dobro desetletje kasneje jo je objavila Akademija znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine. Delo, ki je bilo leta 1977 nagrajeno z nagrado Sklada Borisa Kidriča, je Ignacija Vojeta postavilo med največje poznavalce srednjeveške dubrovniške zgodovine in trideset let po svoji objavi ostaja eno temeljnih in nepreseženih del o gospodarski zgodovini Dubrovnika in njegovih povezavah z balkanskimi, italijanskimi in slovenskimi deželami. Voje je sicer svoji dubrovniški temi ostajal vseskozi zvest in svoje bogato znanje je nedavno razgrnil še enkrat v delu z naslovom »Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku.« Na svoji znanstveni poti je profesor Voje tako postal vrhunski strokovnjak za zgodovino srednjeveškega Dubrovnika, žal pa je ostal tudi zadnji v vrsti slovenskih zgodovinarjev, ki to so oziroma so to bili.

Drugo področje Vojetovega velikega zanimanja je turški Balkan. Z njim se je Voje dodobra seznanil v letih med 1954 in 1956, ko je študiral na Orientalnem inštitutu v Sarajevu, kjer je poslušal predavanja profesorja dr. Branislava Đurđeva in se uril v turškem jeziku, turški paleografiji in diplomatiki pri profesorju dr. Hamidu Hadžibegiću. S tem je Voje postal, kot je zapisal Vasilij Melik, »prvi slovenski zgodovinar, ki more študirati turške čase po turških virih,«² in ki se je potlej v svojih zgodovinskih premišljevanjih vedno znova vračal k problemu turškega Balkana in njegovih stikih s slovenskimi deželami. Voje sam o svojem sarajevskem študiju sicer pravi: »Specializacija iz turškega obdobja mi je pozneje zelo koristila, ker sem lahko pri predavanjih študentom mnogo bolj približal turško obdobje v zgodovini južnoslovanskih narodov, kot če te specializacije ne bi imel.«³

Voje je namreč leta 1960 začel predavati pregled srednjeveške in zgodnjenovoveške zgodovine Južnih Slovanov in pri svoji tisoč dvesto let dolgi *venia legendi* ostal dobrih trideset let. Leta 1967 je postal docent, leta 1975 izredni in pet let kasneje redni profesor, leta 1993 pa se je upokojil. Lani se je v predavalnico spet vrnil in danes ga ob ponedeljkih vidimo, kako vestno, prizadevno in dobre volje stopa pred študente. Zares, profesor Voje ostaja zvest samemu sebi, saj, kot je pisal Vasko Simoniti, »zanj kot učitelja niso bili študentje nikoli nevedna množica, ki jo je bilo potrebno razsvetliti, ampak je stal pred njim vedno posameznik-študent, ki mu je profesor želel prebuditi radovednost in odgovornost do preteklosti.«⁴

Profesor Voje pa ni le ugleden znanstvenik ter profesor, ki so ga njegovi študentje obdržali v dobrem in hvaležnem spominu, bil je in ostaja priljuden, pozoren in požrtvovalen kolega, kakršen se je še posebej izkazal kot predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo in kot predstojnik Oddelka za zgodovino v letih med 1980 in 1982 ter 1985 in 1990, in tudi kot član Jugoslovanskega komiteja za balkanologijo in Jugoslovanskega komiteja za bizantologijo ter član Jugoslovanske komisije UNESCO za pripravo Kulturne zgodovine človeštva.

¹ Cit. Voje I., Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku (Ljubljana 2003) 303.

² Melik V., »Ignacij Voje – šestdesetletnik,« Zgodovinski časopis 1–2 (1986) 6.

³ Voje, Poslovna uspešnost, 304.

⁴ Simoniti V., »Prof. dr. Ignacij Voje praznuje sedemdesetletnico,« Zgodovinski časopis 1 (1996) 6.

In vse to slednje v težkem, politično vihrovem in zanesenem času razpadanja Jugoslavije, v času, torej, ko je razpadala neka država in je po vseh svojih šivih pokal njen sistem. V Jugoslaviji in komunizmu, oziroma v tisti različici političnega teatra, ki so ji rekli jugoslovanski socializem, je Voje preživel nekako polovico svojega življenja in večidel svoje znanstvene kariere, in ob premišljevanju njegovega jubileja se seveda moramo vprašati, kako je bilo. O tem sami seveda ne vemo ničesar in o tem nam bo morda nekoč profesor pripovedoval sam, in povedal nam bo lahko tudi, če se je v komunizmu smejal ali celo smejal. Nekaj pa le lahko rečemo in ob nečem smo pa le lahko navdušeni, še več, celo nasmejani. Ko so leta 1959 nad njegovo fakulteto letali oblastni jastrebi in se je dogajalo nekaj, kar so kasnejši kronisti poimenovali afera Slodnjak, je Voje sedel v Dubrovniškem arhivu in se poglobljal v študij srednjeveške Dubrovniške republike. Ta si je, tako kot Republika Vojevega časa, na svoje zastave zapisala veliko geslo *Libertas* in si v kamen vklesala enako veliko, *Obliti privatorum, publica curate*. Da razlike med njima niso bile samo slučajne in da so bile dejanske razsežnosti velikih gesel vsakokrat podvržene vsemu (pre)človeškemu, to je menda lahko vedel, vsaj slutil, vsak, ki je bral tudi Vojetove študije, ali pa prav zato. Njegov, kot bi se zdelo na prvi pogled, umik v srednjeveški Dubrovnik je bil tako pravzaprav politični komentar, pa če je njegov avtor to hotel ali ne. Da, bil je naravnost izvrsten, prvovrsten zgodovinarjev politični, *republikanski* komentar, bila je naravnost izvrstna zgodovinarjeva fusnota k svojemu času, izvrstna v svoji diskretnosti, neprizanesljivi natančnosti in, kdor pozna Vojetovo naravo, to ve, v svoji dobrohotnosti.

* * *

V enem izmed svojih pism je profesor Čremošnik Vojetu čestital za njegov izbor raziskovalne snovi. To je bila odločitev, je pisal Čremošnik, ki je zahtevala poguma, saj gre za snov, »ki sama po sebi ni lahka.«⁵ Lahka pa menda ni bila vsaj iz dveh razlogov. Najprej zato, ker je bila v času, ko je Voje začel s svojimi raziskavami, gospodarska zgodovina srednjeveškega Dubrovnika še zelo slabo raziskana in zanimanje zanjo zelo skromno in besede, ki jih je kakšnih dvajset let predtem v uvodu v svojo razpravo o dubrovniškem denarju zapisal Gregor Čremošnik, še vedno aktualne: »Najlošije stojimo u istorijskoj nauci sa znanjem naobičajnih sitnica iz vsakidašnjeg života. Sve može da bude važno za istoričara, i datum najuglednijeg vladara i pisac najpraznijeg historiografskog spisa i, Bog bi znao, čemu sve starina utisnula pečat važnosti i zanimljivosti! Samo o pitanjima koja, danes jednako kao u prošlim vekovima drmaju ekonomskim životom i razvojem naroda i država, slabo tko vodi računa.«⁶ In prav to je bilo v primeru srednjeveškega Dubrovnika še posebej pomembno, in raziskovalna snov zato še drugič težka. Srednjeveški Dubrovnik je bil namreč mesto trgovcev, ki, kot je pisal Filip de Diversis v svojem Opisu mesta Dubrovnik, »nosijo plemiška imena,« država, katere poslanci so najprej ogrskega kralja in nato turškega sultana prepričevali, da ne morejo živeti, če ne trgujejo. In ker jim je, kot se zdi, verjel na besedo, je Jorjo Tadić celo menil, da je šest stoletij dolga zgodovina Dubrovniške republike zares zanimiva prav zaradi gospodarske vloge, ki jo je odigrala na Balkanu in v Sredozemlju, medtem ko da je bila njena politična vloga vseskozi samo precej marginalna.⁷ Danes seveda vemo, po zaslugi dveh imenitnih zgodovinarj, Zdenke Janekovič Römer⁸ in Vesne Miović⁹, da je takšna ocena mnogo pretirana in da so prav politični premislek in politične veščine, s katerimi so dubrovniška

⁵ Voje, Poslovna uspešnost, 302.

⁶ Cit. Voje, Poslovna uspešnost, 297.

⁷ Tadić J., »Les archives économiques de Raguse,« *Annales* 6 (1961) 1196.

⁸ Janekovič Römer Z., Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovekovlja i humanizma (Zagreb, Dubrovnik 1999).

⁹ Miović-Perić V., Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.) (Dubrovnik 1997). Miović V., Dubrovačka diplomacija u Istanbulu (Zagreb, Dubrovnik 2003).

vlastela uredila in vodila svojo državo, na eni strani ter diplomatske spretnosti, s katerimi so si Dubrovčani pridobili ekskluziven in privilegiran položaj na balkanskem in sredozemskem prostoru, na drugi ustvarili tisto okolje, v katerem se je šele moglo trgovati in, kot bi dejali Dubrovčani sami, sploh živeti.

To slednje pa seveda ne spremeni očitnega in nespornega dejstva, da so Dubrovčani živeli od trgovine, in to še posebej v srednjem veku. In kot vemo prav iz Vojetovih študij, so v Dubrovniku trgovali vsi, tisti s plemiškimi imeni in tisti brez njih, vlastela in pučani, tisti, ki so trgovali s stotinami in tisočinami dukatov, in oni, ki so obračali le nekaj perperjev. In šele če si zares predočimo to dejstvo, se nam pokaže vsa vrednost dubrovniškega opusa Ignacija Vojeta. »Moja naloga je bila, da sistematično prikažem razvoj kreditne trgovine v srednjeveškem Dubrovniku, opravič analizo samega vira, obdelam vse oblike in mehanizme kreditnega poslovanja ter ugotovim obseg in vrednost kreditnega poslovanja v posameznih obdobjih,«¹⁰ piše Voje v sintezi svojega dela. In temu se je posvetil in to svojo nalogo natančno opravil. Ker je bila srednjeveška trgovina zasnovana na odnosih medsebojne zadolženosti, vzajemnega kreditiranja, torej, je bilo Vojetovo raziskovanje dubrovniških kreditnih mehanizmov pravzaprav raziskovanje samih temeljev dubrovniškega življenja, tistih najbolj realnih, surovih, materialnih in materializiranih, neprizanesljivo realnih temeljev, oziroma, povedano drugače, bilo je raziskovanje samega ožilja dubrovniške države. Voje je pokazal kako zelo razvejano in visoko razvito je bilo to ožilje, kako zelo večji in sodobni so bili dubrovniški trgovci: »Dubrovniško gospodarstvo glede sprejemanja novosti tehnike poslovanja ni zastajalo za beneškim in gospodarstvi naprednih italijanskih mestnih komun.«¹¹ A ne samo to. S svojo akribijo in navdušenjem za detajl in sledeč Čremošnikovi misli, da »samo detajlno raziskovanje omogoča resnično podobo vsakdanjega delovnega življenja,«¹² nam Voje ni predstavljal le Dubrovčana-trgovca, mešetarja, knjigovodjo, pač Dubrovčana-posameznika, človeka, samega po sebi in samega s sabo: »Trgovska in pomorska usmeritev dubrovniškega gospodarstva sta vplivali na miselnost dubrovniškega plemstva in meščanov ter na oblikovanje njihovih moralnih vrednot. Trgovina je imela močan vpliv na njihovo mentaliteto, običaje, življenjski slog in vrednote.«¹³ In ko Voje razmišlja o tem, o človeku, soočenim z realnim in izzvanim z idejnimi, je kar najbolj diskreten. Ne zanima ga najvišja intelektualna in emotivna potencia človekovih najbolj privzdignjenih idej, in tudi ne najnižji skupni imenovalc človekovih najnižjih strasti. Nad ljudmi, ki jih spoznava, ne izvaja historične avtopsije – bila bi to seveda avtopsija na živem telesu, kajti zgodovinarji se pač ukvarjamo, kot nas na vsaki strani svojih študij opozarja tudi profesor Voje, z živimi ljudmi, ljudmi, ki so sicer umrli in so minuli, a jih zgodovinarji srečujemo žive – ne psihologizira in ljudi ne skuša uvrstiti v že kakšne strukture, zdi se, da pozna zabavljaški verz Otona Župančiča: *Ah, vi, življenja sistematiki! / Tak išče kmet vremena v pratiki!* Ne, Voje se pred človekom iz preteklosti ustavi. Poslušaj ga, prisluhne mu. Opazuje ga, skuša ga razumeti, nikoli ne sodi, nikoli ne vrednoti, ne docira in ne moralizira: »Ali so se trgovci ravnali po pravilih lepega vedenja in poštenega obnašanja, kot je v svojem spisu o popolnem trgovcu naročal Benko Kotruljevič? Na poštenost je trgovce opozarjal napis v atriju palače Sponza, kjer je v pritličju v niši nasproti vhoda stala tehtnica. Latinski napis na loku nad nišo je opominjal: *Prepovedano nam je goljufati in ponarejati uteži. In dokler jaz tehtam, z menoj tehta sam Bog.*«¹⁴ In enako tudi, ko se zdi, da je

¹⁰ Voje, Poslovna uspešnost, 11.

¹¹ Prav tam.

¹² Voje, Poslovna uspešnost, 301.

¹³ Kot v op. 10.

¹⁴ Kot v op. 10.

vse jasno, kot v primeru Mihajla Nikolice Martinušiča, velikega trgovca, člana Sveta naprošenih in Malega sveta in večkrat kneza, tudi tedaj je Voje kar najbolj previden: »Seveda se lahko vprašamo, zakaj se je Mihajlo na tak način izpovedal in navedel svoje grehe in prestopke, ki jih je zakrivil pri trgovanju. Se je pred smrtjo hotel oprati krivde in olajšati svojo vest?«¹⁵ Ali pa, ko gre za Celjske grofe: »Ali so bili Celjani res negativne osebnosti, ali so se res kopali v pregrehah, kot jih prikazuje humanist Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II.? Ali so bili v tem smislu drugačni od fevdalcev in dinastov v tedanji Evropi? Kakšno je bilo njihovo versko življenje in njihova morala? Malo vemo o teh rečeh.«¹⁶ Voje je torej v svojih zgodovinskih premišljevanjih o človeku preteklosti vseskozi kar najbolj diskreten, zaznamuje ga nekakšna zadržanost, ki pa ni ignorantska, mirnost, ki ni hladna, in strogo, ki ni brez naklonjenosti in, to moramo še posebej poudariti, brez spoštovanja.

In sedaj se moramo vrniti k pesnikovim besedam, ki jih navajamo na začetku. Namreč, ko beremo spise Ignacija Vojeta, se nam njihov avtor kaže kot eden tistih ljudi, ki so bili *dvignjeni iz nedelje*. Iz tiste *nedelje* namreč, ki pravi, da so darovi različni, isti pa je duh, in da je dati cesarju, kar je cesarjevega, pa tudi, da naj človek ne ubija, se ne napihuje, ne išče svojega, se ne da razdražiti, ne misli hudega, veseli pa naj se resnice. In zato je ob profesorjevi sedemdesetletnici Vasko Simoniti lahko zapisal: »V svetu tako očitnih kontrastov in le težko premostljivih civilizacijskih zavezanosti se je Vojetov odnos do zgodovine izražal (in se izraža še danes) predvsem v tem, da ga v njej zanima Lepo in da v njej vidi Dobro.«¹⁷

* * *

Vse je podlaga višjemu, krona nižjemu, okovi sosednjemu, pravi pesnik. A vendar se mora v primeru profesorja Vojeta ta pesniška resnica izkazati, kot bi dejal pesnik sam, za pretesno. Ko danes gledamo na delo Ignacija Vojeta, lahko namreč vidimo, da je bilo ustvarjeno z vso avtorjevo znanstveno močjo in vsem njegovim zgodovinarskim talentom in zaznamovano z njegovim lastnim humanističnim občutkom, in njegov avtor je tako naravnost zgledno nadaljeval in dograjeval delo svojih velikih učiteljev. In če je ob smrti prvega med njimi, profesorja Čremošnika, Bogo Grafenauer zapisal, da je bila »njegova največja želja, da bi vzgojil izmed svojih študentov naslednika, ki bi med Slovenci naprej proučeval tisto problematiko, ki ji je on posvetil vse svoje življenje, pa še razširjeno na turško obdobje.«¹⁸ in ob Čremošnikovi izbiri, tako se vsaj zdi, dvomil, lahko danes seveda vidimo, da je bila Čremošnikova izbira prava in dobra: delo Ignacija Vojeta je trdna znanstvena podlaga, v kateri lahko zlasti raziskovalci srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih dežel najdejo zanesljive temelje ter izzivalna torišča za svoje lastne raziskave. Zares bogata je profesorjeva dediščina, in vendar to niso *okovi*, ki bi le vezali s svojo znanstveniško težo, je tudi ideja, vsa človeška, navdušena, prosta in sproščena. Ne dvomimo, da si bo našla hvaležnih in vrednih naslednikov.

Naj slednjič profesorju ob njegovem jubileju zaželimo vse najboljše in še mnogo lepih in bogatih *nedeljskih* trenutkov in ponedeljkovih razgovorov z vsemi, ki so mu blizu. Da se bodo ob njem in njegovih delih bogatili in navdihovali tudi tisti, ki so mu daleč in vedno bolj daleč, pa je gotovo. To je gotovo zato, ker je častitljivi slavljeneč predan znanstvenik in plemenit človek. Živeli, gospod profesor!

Sašo Jerše

¹⁵ Voje, *Poslovna uspešnost*, 245.

¹⁶ Voje I., »Romanja Celjskih grofov,« *Mohorjev koledar 1996* (Celje 1995) 106.

¹⁷ Kot v op. 4.

¹⁸ Grafenauer B., »Gregor Čremošnik,« *Zgodovinski časopis XII-XIII (1958-1959)* 316.

Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta: 1986–2006

Starejše bibliografije profesorja Ignacija Vojeta so izšle v: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 108–109; druga knjiga za leta 1956–1966, Ljubljana 1969, str. 76–77 in tretja knjiga za leta 1966–1976, Ljubljana 1979, str. 86–87; za vsako študijsko leto je Filozofska fakulteta v Ljubljani izdajala ciklostirana poročila o delu, ki vsebujejo bibliografske podatke; od leta 1984 izdaja Katalog ob razstavi publikacij in predstavitvi izsledkov znanstvenoraziskovalnega dela Filozofske fakultete. Ob 60. letnici prof. Ignacija Vojeta je bila objavljena bibliografija v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, str. 8–13.

Pričujoča bibliografija skuša zajeti znanstveno in publicistično delo profesorja Ignacija Vojeta. Bibliografija je urejena kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu; na konec so uvrščeni intervjuji, spremne besede in ocene.

1986

Ferdo Gestrin – sedemdesetletnik. – ZČ 40, 1986, str. 479–485.

Ljuben Lape (11. oktobra 1910 – 26. novembra 1985). – ZČ 40, 1986, str. 153–154.

Prof. Ferdo Gestrin : sedemdesetletnica. – Naši razgledi 7. 11. 1986.

Prvo srečanje s srbskim samostanom Studenico : ob praznovanju osemstoletnice obstoja. – Obzornik 34, 1986, št. 12, str. 854–862.

Uloga stručnih istorijskih društava u oblikovanju programa sadašnjeg usmjerenog obrazovanja i u reformi »usmjerenog« obrazovanja istoričara na univerzitetima. – V: Istoriografija, marksizam i obrazovanje. Nedelja marksističnih rasprava '85. Beograd 1986, str. 206–219.

Znanstveno zborovanje »Vojne krajine v jugoslovanskih deželah v novem veku do karlovskega miru 1699. leta« : (Beograd 24. in 25. aprila 1986). – ZČ 40, 1986, str. 336–338.

Ocena: Nada Klaić, Crtice o Vukovaru u srednjem veku. Vukovar : Gradski muzej, 1983. 163 strani. – ZČ 40, 1986, str. 342–345.

Ocena: Branislav M. Nedeljković, Liber Viridis. Beograd : Srpska akademija nauka i umjetnosti, 1984. XXXVI + 567 strani. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. III odeljenje ; knj. XXIII). – ZČ 40, 1986, str. 345–346.

1987

Avstrijsko-turške vojne. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 151–152.

Balkanologija. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 179–180.

Balkanski polotok. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 180. (Soavtor Mirko Pak).

Beograd : zgodovinski oris. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 242–243.

Bizanc. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 278–279.

Bizantologija. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 279–280.

Bogomili. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 296–297.

Bosna in Hercegovina : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenija, 1. Ljubljana 1987, str. 337–338

Čremošnik, Gregor. – V: Enciklopedija Jugoslavije, 3. Zagreb 1987, str. 89.

Il riscatto dei Friulani dalla prigionia turca. – Memorie storiche Forogiuliesi (Udine) 66, 1987, str. 141–154.

Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva. – ZČ 41, 1987, str. 257–264.

Regesti pisem Mihaela Šuttaka, upravitelja posesti knezov Batthyanyjev v Prekmurju. – Arhivi 10, 1987, str. 79–82.

Turški vpadi na Kras in njihove posledice. – V: Lokev skozi čas. Ljubljana 1987, str. 34–48.

Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi. – ZČ 41, 1987, str. 473–492.

V slovo Franu Zwitteru velikemu Slovencu, profesorju Filozofske fakultete, nekdanjemu rektorju Univerze v Ljubljani, zaslužnemu profesorju in častnemu doktorju Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, akademiku, možu in znanstveniku svetovnega pomena. – Vestnik 17, 1987–88, št. 1, str. 264–268. (Soavtorja Vasilij Melik, Marjan Šturm)

Vinko Foretić : (Korčula, 2. 8. 1901 – Dubrovnik, 17. 7. 1986). – ZČ 41, 1987, str. 173–174.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice. – V: Glasnik Slovenske matice 11, 1987/88, št. 1, str. 13–14.

Urednik: Lokev skozi čas. Ljubljana 1987, 98 str.

Ocena: Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1284–1288). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986 (Viri za zgodovino Slovencev ; 9/2). 265 strani. – ZČ 41, 1987, str. 365–366.

Ocena: Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni. Sarajevo : Zavičajni muzej-Travnik, 1982. 252 strani. – ZČ 41, 1987, str. 189–193.

Ocena: Pavo Živković, Ekonomsko socialne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću. Tuzla 1986. – ZČ 41, 1987, str. 367–369.

Ocena: Johannes Dörflinger, Die Österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts – Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984. 351 strani ; 24 posnetkov zemljevidov. – ZČ 41, 1987, str. 562–566.

Ocena: Dušanka Dinić-Knežević, Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju ; Vojvodanska akademija nauka i umjetnosti, 1986, 245 strani (Monografije, knjiga 28). – ZČ 41, 1987, str. 734–736.

Ocena: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987. 264 str. (Posebna izdanja, knjiga LXXIX; Odjelenje društvenih nauka, knjiga 17.). Sarajevo 1987. – ZČ 41, 1987, str. 736–740.

1988

Ali res znanstvene »zmede«? : še enkrat o knjigi Iliri in Albanci. – Naši razgledi 7. 10. 1988.

Branko Reisp – šestdesetletnik. – Kronika 36, 1988, str. 266–267.

Čremošnik, Gregor. – V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 145

Črna gora : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 148–149.

Delo dr. Karla Kovača v dubrovniškem arhivu. – Arhivi 11, 1988, str. 27–29.

Iliri in Albanci : ob knjigi Srpske akademije znanosti in umetnosti – Znanstveni prispevek – možnost za politično pomiritev. – Naši razgledi 26. 8. 1988.

Le guerre tra Venezia e l'impero Ottomano e gli echi politici di queste nelle terre Slovene. – V: Congressi sulle relazioni tra le due sponde Adriatiche. Roma 1988, str. 107–120.

Najstarejši znani načrt mesta Ljubljane. – Obzornik 36, 1988, št. 3, str. 221–225.

Nastava istorije i jugoslovenski patriotizam: godine potiskivanja. – Četvrti jul, 26. 1988, str. 11.

Poseganje celjskih grofov v jugoslovanski in evropski prostor. – Obzornik 36, 1988, št. 7–8, str. 555–561.

Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku. – ZČ 42, 1988, str. 373–387.

Zasliševanje ujetnikov iz Bosne v času turških vpadov v slovenske dežele. – Prilozi 23, 24, 1988, str. 33–44.

Diskusijski prispevek: Jugoslavenski naučni skup o problemima osmanistike sa posebnim osvrtom na izdavanje izvora. – Prilozi za orijentalnu filologiju 37, 1988, str. 272–274.

Ocena: Radomir P. Guberinić, Stari trg i rudnik Brskovo. Trg Brskovo na Limu a ne na Tari. Ivangrad : Društvo prijatelja knjige Ivangrad, 1985. 95 strani ; 1 zemljevid. – ZČ 42, 1988, str. 141–142.

1989

Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino. – ZČ 43, 1989, str. 193–199.

Ferluga, Jadran. – V: Enciklopedija Jugoslavije, 4. Zagreb 1989, str. 115.

Ferluga, Jadran. – V: Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 98.

Fran Zwitter (1905–1988). – Godišnjak Srpske akademije nauka 95, 1989, str. 109–111.

Kreditno poslovanje u srednjevjekovnom Dubrovniku. – Dubrovački horizonti 29, 1989, str. 60–66.

Neki novi rezultati jugoslavenske historiografije o narodima Jugoslavije u srednjem vijeku do kraja 15. stoljeća. – Pouk zgodovine 1989, str. 29–39.

Neodložena bitka za Balkan : zgodovinski pomen kosovske bitke. – Delo. Sobotna priloga 24. 6. 1989.

Nepoznati plan Zadra iz 1571. godine. – Zadarska revija 38, 1989, str. 359–364.

Oddelek za zgodovino. – V: Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989. Ljubljana 1989, str. 69–73.

Pomniki kosovskega boja : tančica legende je prekrila zgodovinsko resnico. – Večer 24. 6. 1989.

Prepletanje legende in resničnosti. – Borec 41, 1989, str. 1220–1226.

Sedem tančic kosovske bitke : zapisi Benedikta Kuripečiča 1530. – Nedeljski dnevnik 23. 4. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : Brankovićevega izdaja-legenda ali resnica? – Nedeljski dnevnik 30. 4. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : zmaga ali poraz? – Nedeljski dnevnik 7. 5. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : kult kneza Lazarja. – Nedeljski dnevnik 14. 5. 1989.

Skrb za rudarje na Kosovu v srednjem veku – »Kraj srebrni in zares še zlati«. – Dnevnik, 31. 10. 1989.

Utvrđivanje slovenačkih gradova za odbranu pred turskim provalama. – V: Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do karlovačkog mira 1699. Beograd 1989, str. 257–273.

V kosovski bitki se je odločila usoda Balkana. – Delo 19. 6. 1989.

Visoka kultura Kulinove Bosne : ob 800. obletnici prve znane cirilske listine. – Dnevnik 9. 9. 1989.

Pisatelju Petru Božiču v razmislek. – Naši razgledi 11. 8. 1989.

Ocena: Ruža Čuk, Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. Beograd : Istorijski institut, Prosveta, 1986 strani. (Posebna izdanja ; knjiga 23.). – ZČ 43, 1989, str. 137–139.

Ocena: Spisi dubrovačke kancelarije. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988. 394 strani. (Monumenta historica Ragusina ; 3). – ZČ 43 1989, str. 457–459.

1990

Anton Melik – zgodovinar in avtor zgodovinskih učbenikov. – Geografski vestnik 62, 1990, str. 51–60.

Celjski grofi in Dubrovnik. – Celjski zbornik 25, 1990, str. 27–41.

Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih držav. – ZČ 44, 1990, str. 278–284.

Dr. Irma Čremošnik : (12. 1. 1916 – 29. 6. 1990). – ZČ 44, 1990, str. 464.

Hrvatska : zgodovinski razvoj do 1918 : Dubrovaška republika. – V: Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990. str. 57–60.

Il credito nella Ragusa medievale. – V: Ragusa e il Mediterraneo : Ruolo e funzioni di una Repubblica marinara tra medioevo ed Età moderne. Bari 1990, str. 45–60.

Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme turskih provala u 16. stoljeću. – V: Migracije i Bosna i Hercegovina. Sarajevo 1990, str. 89–99.

Nada Klaić : (1920–1988). – Celjski zbornik 25, 1990, str. 301–302.

Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. – ZČ 44, 1990, str. 603–611.

Povodom stogodišnjice rođenja dr. G. Čremošnika – Dubrovački horizonti 30, 1990, str. 37–38.

Svetovna dediščina : Unesco naravne in kulturne znamenitosti. – Ljubljana 1991. 174 str. (Soavtorja Janez Höfler in Matjaž Puc). (Izšlo tudi v hrvaščini in angleščini)

Uspori in pad Bizanta ; Utjecaj Bizanta na razvoj južnoslavenskih naroda ; Južni Slaveni na razmeđu Istoka i Zapada ; Bosna ; Posljedice osmanlijskog vladanja u južnoslavenskim zemljama. – V: Povijest svijeta. Zagreb 1990, str. 333–339, 340–341, 347, 470–473.

Zgodovina 2. – Ljubljana 1990. 220 str. (Soavtor I. Grobelnik, ponatisi 1992, 1993, 1994, 1995, 1996)

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 8/1954, štev. 1–4. – ZČ 8, 1954. Ljubljana 1990. (Ovitek)

Spominska slovestnost ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža. – ZČ 44, 1990, str. 125–127.

Priredil, spremna beseda. – V: Gregor Čremošnik, Činovnički stalež u srednjem vijeku u Dubrovniku. Dubrovački horizonti 30, 1990, str. 31–38.

Ocena: Miroslav Pahor – Janez Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoljta. I. in II. del. Ljubljana : SAZU, 1987. XCVIII + 852. (Viri za zgodovino Slovencev, knj. 10.). – ZČ 44, 1990, str. 135–136.

Ocena: Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1989. 156 strani. – ZČ 44, 1990, str. 136–138.

Ocena: Beno Kotruljević (Benedetto Cotrugli), O trgovini i o savršenom trgovcu (prevedel Žarko Muljačić, spremna beseda in opombe Anđelko Runjić), Dubrovnik : Dubrovačko trgovačko-turistički sistem, 1989. 518 strani. – ZČ 44, 1990. str. 472–474.

Ocena: Đuro Tosić, Trg Drijeva u srednjem vijeku. Sarajevo : Veselin Masleša, 1987. 324 strani. – ZČ 44, 1990, str. 639–641.

1991

Die Entwicklung des Kosovo im Lichte der ethnischen Prozesse bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. – Österreichische Osthefte 33, 1991, št. 2, str. 166–191.

Domžalsko območje v gradivu o prostorskih predstavah 18. stoletja. – Kronika 39, 1991, št. 3, str. 45–50.

Dubrovnik tretjič na smrtni postelji : slovenske vezi z jadranskim biserom so že stare. – Nedeljski dnevnik 20. 10. 1991.

Kosovo : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 319–320.

Kovač, Karel. – V: Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 337.

Odnosi med Kozmom Ravbarjem in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju. – ZČ 45, 1991, str. 33–40.

Pomen Miklošičevih študij in izdaj virov za preučevanje zgodovine južnoslovanskih narodov. – V: Miklošičev zbornik. Maribor 1991, str. 185–205.

Vasilij Melik – sedemdesetletnik. – ZČ 45, 1991, str. 5–13.

Walko-war : opustošeni Vukovar v projekciji srednjega veka. – Naši razgledi 6. 12. 1991.

Beseda o avtorici. – V: Nada Klaić, Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Celje 1991, str. 129–130.

Ocena: Dubrovački horizonti. I. letnik, št. 1, 2 – XXII. letnik, št. 30. Zagreb : časopis zagrebačke podružnice Društva prijatelja dubrovačke starine. 1969–1990. – ZČ 45, 1991, str. 335–339.

Ocena: Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje : Mohorjeva družba, 1990. 210 str. – ZČ 45, 1991, str. 339–342.

Ocena: Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana : Slovenska Matica, 1991. 311 strani. – ZČ 45, 1991, str. 499–502.

Ocena: Branko Korošec, Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in stvarnosti, Ljubljana 1991, 235 str. – Kronika 39, 1991, št. 3, str. 105–106.

1992

Fragment spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življenjsko obdobje. – Celjski zbornik 27, 1992, str. 209–216.

Fran Miklošič in Dubrovniški arhiv. – V: Miklošičev zbornik. Ljubljana 1992, str. 565–576. (Obdobja 13).

Kuripečić, Benedikt. – V: Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 79.

Makedonija : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 372–373.

Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje). – ZČ 46, 1992, str. 323–333.

Oris zgodovine jugovzhodne Evrope : novi vek. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992. 175 str.

Oris zgodovine jugovzhodne Evrope : srednji vek. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992. 198 str.

Pod zlatim soncem Filipa II. Makedonskega : novi makedonski državni simboli. – Delo. Sobotna priloga 22. 8. 1992.

Procesi migracij na južnoslovanskem prostoru pod turško oblastjo. – Zgodovina v šoli 1, 1992, št. 1, str. 20–27.

Slovenske veze sa jadranskim biserom jako su stare. – Dubrovački horizonti (Zagreb) 33/32, 1992, str. 137–138.

»Turški strah« je blodil po Evropi : razstava turkerij na Ptujskem gradu. – Delo. Sobotna priloga 5. 9. 1992.

Turški vpadi na ptujsko območje in njihove posledice. – V: Srečanje z Jutrovim na Ptujskem gradu. Ptuj 1992, str. 21–29.

Ocena: Josip Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike. Dubrovnik 1990. 379 strani (Biblioteka »d«; 14). – ZČ 46, 1992, str. 274–275.

1993

Begegnung zwischen Orient und Okzident. – Österreichische Osthefte 35, 1993, št. 2, str. 345–349.

Ocena: Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. Ptuj : Pokrajinski muzej Ptuj, 1992. 189 strani. – ZČ 47, 1993, str. 152–154.

Ocena: Bitka pri Sisku : 1593–1993. Ljubljana : Narodni muzej, 1993. 112 strani. – ZČ 47, 1993, str. 476–478.

Ocena: Paul Meinhard Strässle, Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261–1484 im Spiegel der sowjetischen Forschungen. Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris : Peter Lang, 1990. 384 + XI strani. (Geist und Werk der Zeiten, Nr. 76). – ZČ 47, 1993, str. 475.

Ocena: Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1991. (Publikacije arhiva Republike Slovenije, Inventarji. Serija Graščinski arhivi : zv. 5). 1. del 1991. 250 strani, 2. del 1992. 262 strani. – ZČ 47, 1993, str. 597–598.

Ocena: Kulturni spomeniki in njihov pomen. Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev. XXIV. srečanje mladih raziskovalcev zgodovine in I. srečanje mladih geologov. Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije 1993. 130 strani. (Informacije ZPMS št. 3/1993). – ZČ 47, 1993, str. 609–612.

1994

Ime Ljubljana v zapisih dubrovniških notarjev : opozorilo na še neupoštevano gradivo. – Delo. Književni listi 7. 4. 1994.

Nemirni Balkan : zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. Ljubljana, DZS 1994. 295 str.

Prikaz Celjskih grofov v Kosovih delih. – ZČ 48, 1994, str. 47–53.

Zum 400. Jahrestag der Schlacht bei Sisak (1593–1993). – Österreichische Osthefte 36, 1994, št. 2, str. 339–341.

Poročilo nadzornega odbora. – Glasnik Slovenske matice, 18, 1994, št. 1–2, str. 87–90.

Intervju: Razgovor s prof. dr. Ignacijem Vojetom ob njegovem odhodu v pokoj (zapisal Drago Novak). – Zgodovina v šoli 3, 1994, št. 1, str. 70–73.

Ocena: Igor Grdina, Celjski knezi v Evropi. Celje : Fit-Media, 1994. XXXV strani. – ZČ 48, 1994, str. 428–429.

Ocena: Spisi dubrovačke kancelarije. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti umjetnosti ter Zavod za hrvatsku povijest, 1993. 406 strani. (Monumenta historica Ragusina ; 4). – ZČ 48, 1994, str. 579–580.

1995

Akademik prof. dr. Branislav Đurđev : 1908–1993. – ZČ 49, 1995, str. 303–304.

Bogo Grafenauer. – Zgodovina v šoli 4, 1995, št. 3 str. 3–5.

Branislav Đurđev : 1908–1993. – Letopis SAZU, 46. 1995, str. 134–135.

Die Auswirkungen der Türkeneinfälle in Krain und der Steiermark und die Verbreitung des Protestantismus im 16. Jahrhundert. – V: Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit. München 1995, str. 160–173. (Sagners slavistische sammlung ; Bd. 24)

Jadran Ferluga – petisedemdesetletnik. – ZČ 49, 1995, str. 127–128.

Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. – ZČ 49, 1995, str. 67–74.

Prof. dr. Josip Lučić : 1924–1994. – ZČ 49, 1995, str. 304–306.

Romanja Celjskih grofov. – V: Mohorjev koledar 1996. Celje 1995, str. 103–107.

Neuklonljivi Dubrovnik. – V: Mohorjev koledar 1996. Celje 1995, str. 107–108.

1996

Akademik prof. dr. Ferdo Gestrin – osemdesetletnik. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 60–62.

Bitka pri Nikopolju pred 600 leti prelomnica za Celjske grofe. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 26–32.

Dr. Zdravko Šundrica : 1915–1995. – Arhivi 19, 1996, str. 226–227.

Fragmenti o trgovskih odnosih med Istro in Dubrovnikom v srednjem veku. – V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 403–408.

Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. – V: III. Trubarjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 214–221.

Prvi znani slovenski glasbenik – organist v srednjeveškem Dubrovniku. – V: Mohorjev koledar 1997. Celje 1996, str. 120–122.

Slovenija na vojaškem zemljevidu pred 200 leti (1763–1787). – Zgodovina v šoli 5, 1996, št. 3, str. 16–21.

Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1996. 271 strani.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 9–12.

Predstavitev knjige Vere Kržišnik-Bukić, »Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo«. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1996, 135 str. – Razprave in gradivo 31, 1996, str. 255–259.

Ocena: Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv, 2 Bd, (Publikacije Ahiva Republike Slovenije, Inventarji, Serija Graščinski arhivi 5, Ljubljana 1991, 1992, 250 str., 262 str.) . – Österreichische Osthefte 38, 1996, št. 1, 1996, str. 117–120.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet Slowenien. I. zv. Ljubljana 1995. – ZČ 50, 1996, str. 457–459.

1997

Iz zapuščine kiparja Jakoba Žniderja. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 151–152.

Sigismund Luksemburški. – V: Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 68.

Simoniti, Vasko. – V: Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 77.

Turško zvonjenje. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 152–154.

Za Ljubljance privlačen srednjeveški Dubrovnik. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 154–157.

Poročilo nadzornega odbora (za leto 1996). – Glasnik Slovenske matice 21, 1997, str. 131–134.

Beseda zgodovinarja. – V: Jakob Sket, Miklova Zala: Povest iz turških časov. Ljubljana 1997, str. 109–121.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 2. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Aleksandra Serše, Majda Ficko, Marija Grabnar, Vladimir Kološa. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996. 328 strani, 19 zvd. – ZČ 51, 1997, str. 287–288.

Ocena: Vera Kržišnik-Bukić, Bosanska identiteta. Med preteklostjo in prihodnostjo. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996. – ZČ 51, 1997, str. 289–290.

1998

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Branka Reispa. – ZČ 53, 1998, str. 407–410.

Prof. dr. Branko Reisp 70-letnik. – Delo 12. 8. 1998.

Slovenske žene nagnale turške napadalce. – V: Mohorjev koledar 1999. Celje 1998, str. 218–220.

Spoznavanje kulturne in naravne dediščine Slovenije na 200 let starem avstrijskem vojaškem zemljevidu. – Zgodovina v šoli 7, št. 1, 1998, str. 17–20.

Sveti Blaž (Vlaho) zavetnik srednjeveškega Dubrovnika in simbol njegove svobode. – V: Mohorjev koledar 1999. Celje 1998, str. 220–222.

Poročilo nadzornega odbora. – Glasnik Slovenske matice 22, 1998, št. 1–2, str. 9–12.

Prevedel in uredil: Gregor Čemošnik, Dubrovniške šole v srednjem veku. – ZČ 52, 1998, str. 583–596.

Spremna beseda – V: Branko Reisp, Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana 1998. (Zavihek)

Ocena: Vera Kržišnik-Bukić: Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo. Ljubljana 1996. – Zgodovina v šoli 7, 1998, str. 47–49.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 3. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Drago Trpin. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997. 436 strani, 26 zvd. – ZČ 52, 1998, str. 292–296.

Ocena: Ferdo Gestrin, Slovanske migracije v Italijo. Ljubljana : Slovenska matica, 1998. 295 strani. – ZČ 52, 1998, str. 447–451.

Ocena: Branko Reisp, Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana : Slovenska matica, 1998. 221 strani. – ZČ 52, 1998, str. 613–616.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 4. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Aleksandra Serše. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998. 303 strani, 21 zvd. – ZČ 52, 1998, str. 616–618.

1999

Balkanska politika celjskih grofov. – V: Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Celje 1999, str. 103–113.

Delitev dobička v dubrovniških trgovskih družbah v 15. stoletju. – V: Vilfanov zbornik. Ljubljana 1999, str. 193–202.

Gregor Čremošnik in njegova štiridesletnica mature. – ČZN 35 (70), 1999, str. 172–183.

In memoriam – Ferdo Gestrin. – Glasnik Slovenske matice 23, 1999, 1–2, str. 109–113.

Poročilo maršala Schulenburga dožu beneške republike o turški nevarnosti. – Arhivi 22, 1999, št. 1–2, str. 127–132.

Povest o kruhu in Turkih. – V: Mohorjev koledar 2000. Celje 1999, str. 172–174.

Prispevek k proučevanju dubrovniške komende. – V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 73–78.

Utrinki spominov na profesorja Metoda Mikuža. – V: Mikužev zbornik. Ljubljana 1999, str. 401–408.

Zlata doba dubrovniške diplomacije. – V: Mohorjev koledar 2000. Celje 1999, str. 174–181.

Predstavitev knjige Daniele Juričić-Čargo. – Arhivi 22, 1999, št. 1–2, str. 254–255.

Ocena: Miha Kosi, Potujoči srednji vek. Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Založba ZRC, Ljubljana 1999, 334 strani + 1 zemljevid. – Kronika 47, 1999, št. 1–2, str. 198–201.

Ocena: O dolenskih gadovih : Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana, Slovenska matica, 1988. – Rast 10, 1999, str. 362–363.

Ocena: Miha Kosi, Potujoči srednji vek : Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana založba ZRC, 1999. 344 strani. – ZČ 53, 1999, str. 271–275.

2000

Iz popotnih zapiskov Slovenca Benedikta Kuripečiča po Balkanu leta 1530. – V: Mohorjev koledar 2001. Celje 2000, str. 167–173.

Oddelek za zgodovino. – V: Zbornik Filozofske fakultete : 1919–1999. Ljubljana 2000, str. 79–88.

Portret dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića. – Annales 10, 2000, št. 2, str. 271–282.

Zgodovinski pregled. – V: Oddelek za zgodovino : 1920–2000 : ob osemdesetletnici. Ljubljana 2000, str. 7–20.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 1998 in 1999. – Glasnik Slovenske matice 24, 2000, št. 1–2, str. 27–31.

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 41/1987, šte. 3. (68). – ZČ 41, št. 3 (68). Ljubljana 2000. (Ovitek).

Ocena: Desanka Kovačević-Kojić, Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426–1433. Beograd, SANU 1999, 366 strani. – Annales 10, 2000, št. 2, str. 588–589.

Ocena: Dušan I. Sindik, Pisci srednjovjekovnog latinитета : Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka. 1. zv. Cetinje 1996. – ZČ 54, 2000, str. 130–132.

Ocena: Zdenka Janeković-Römer, Okviri slobode : Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma. Zagreb – Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999. 454 strani. – ZČ 54, 2000, str. 137–140.

Ocena: Daniela Juričič-Čargo, *Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju v luči urbarjev in urbarialnih zapisov 1523–1573* (z objavo urbarjev iz let 1523 in 1573), Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999, 322 strani. – ZČ 54, 2000, str. 140–141.

Ocena: Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihana (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica : Goriški muzej 1999. 192 strani. – ZČ 54 2000, str. 297–299.

Ocena: Zora Torkar, »Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni«. Najpremožnejši meščani v drugi polovici 19. stoletja. Kamnik : Kulturni center, 1996. 187 strani. Marija Klobčar, Kamničani. Med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne. Ljubljana : Založba ZRC, 1998. 263 strani. – ZČ 54, 2000, str. 307–310.

Ocena: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovekovlje, prostor, ljudi, ideje*. Zagreb : Školska knjiga, 1997. 620 strani. – ZČ 54, 2000, str. 467–471.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 5. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Marija Grabnar, Aleksandra Šerše, Vladimir Kološa. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999, 498 strani, 19. zvd. – ZČ 54, 2000, str. 472–474.

2001

Kako smo reševali dediščino Mohorjeve družbe na Koroškem pred petdesetimi leti. – V: Mohorjev koledar 2002. Celje 2001, str. 46–50.

Kesanje dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića. – V: Mohorjev koledar 2002. Celje 2001, str. 172–176.

O pomorskih in trgovskih povezavah med Dubrovnikom in Trstom v 18. stoletju. – V: Melikov zbornik. Ljubljana 2001, str. 311–322.

2002

Najemniki-trabanti dubrovniške republike v gradivu Arhiva Republike Slovenije. – Arhivi 25, 2002, š. 1, str. 19–22.

Otroška sirotišnica v srednjeveškem Dubrovniku. – V: Mohorjev koledar 2003. Celje 2002, str. 178–183.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 2000 in 2001. – Glasnik Slovenske matice 25–26. Ljubljana, 2002, št. 1–2, str. 79–82.

2003

Gregor Čremošnik in dubrovniški arhiv. – V: Zbornik Janka Pleterskega. Ljubljana 2003, str. 55–61.

Orožje iz slovenskih dežel za prvi srbski upor : (ob 200 letnici). – V: Mohorjev koledar 2004. Celje 2003, str. 140–144.

Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku. – Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 2003. 367 str.

Volilni škandal v dubrovniškem Velikem svetu. – V: Mohorjev koledar 2004. Celje 2003, str. 144–146.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 2002 in 2003. – Glasnik Slovenske matice 27–28. Ljubljana, 2003–2004, št. 1–2, str. 186–189.

2004

Dr. Jadran Ferluga 1920–2004. – Delo 24. 2. 2004.

Društvena dejavnost. – V: Včeraj, danes, jutri, Slovenska Matica : 1965–2003, Ljubljana 2004, str. 68–79.

Iz korespondence Gregorja Čremošnika z Jankom Glazerjem. – ČZN 75(40) 2004, str. 469–477.

Marija zavetnica Slovencev pred turškimi napadalci. – V: Mohorjevi koledar 2005. Celje 2004, str. 138–141.

Prof. dr. Jadran Ferluga : (1920–2004). – ZČ 58, 2004, str. 207–209.

Sožitje in izrivanje : odnos osmanskih Turkov do krščanskih bogoslužnih zgradb na Balkanskem prostoru. – Zvon 2004, št. 2, str. 66–71.

V zemljo vkopana cerkev sv. Spasa (gospodovega vnebovzvetja) v Skopju. – V: Mohorjevi koledar 2005. Celje 2004, str. 170–172.

Spremna beseda ob 100 letnici izhajanja Časopisa za zgodovino in narodopisje. – ČZN 75(40) 2004, str. 191–194.

Ocena: Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1289–1292), Tretji zvezek. Ljubljana : ZRC SAZU 2002. 258 strani. (Thesaurus memoriale, Fontes ; 1). – ZČ 58, 2004, str. 220–222.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebeit des Republik Slowenien. 6. zvezek. Vincenc Rajšp. Ljubljana : ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebeit des Republik Slowenien. 7. zvezek. Ur. Vincenc Rajšp. Ljubljana : ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001. 131 strani. – ZČ 58, 2004, str. 222–226.

2005

Formular dubrovnške zadolžnice. – V: AD fontes : Otorepčev zbornik. Ljubljana 2005, str. 73–76.

Iz žusemske župnijske kronike (1901–1913). – V: Mohorjevi koledar 2006. Celje 2005, str. 184–188.

Oskrba Dubrovnika z žitom v 14. stoletju. – Arhivi 28, 2005, str. 147–152.

Slovenica Balcanica. – Ljubljana, Slovenska matica 2005. 398 str.

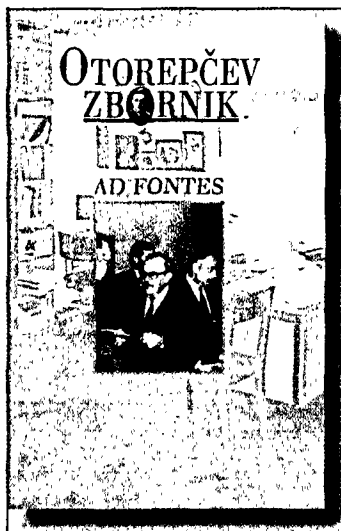
Starohrvaška cerkvica sv. Križa v Ninu. – V: Mohorjevi koledar 2006. Celje 2005, str. 193–195.

2006

Turški dokumentarni viri : (gradivo za interno uporabo). – Ljubljana, Oddelek za zgodovino 2006. 35 str.

Gospodarske povezave med Dubrovnikom in Senjem v 15. stoletju. – V: Raukarov zbornik. Zagreb 2006, str. 347–360.

Utrinki spominov na prvo desetletje povojnega ŠPZ-APZ. – V: Mladi že 80 let. Akademski pevski zbor »Tone Tomšič« 1926–2006. Ljubljana 2006, str. 98–101.

AD FONTES. OTOPČIČEV ZBORNIK

Uredila Darja Mihelič

Monografija je nastala ob 80-letnici profesorja Boža Otopčiča. Njeni tematski sklopi so opredeljeni z jubilantovo raziskovalno usmeritvijo: posamezna poglavja obravnavajo izvornike in njihovo razlago, področje sfragistike, genealogij ter inventarjev arhivov in knjižnic. Tudi pravna zgodovina v delu ne izostaja. Monografija prinaša vrsto vrhunsko kakovostnih, tematsko usklajenih, predvsem pa novih prispevkov.
Izdajatelj: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

2005, 558 str., 19 × 28 cm, trda vezava,

ISBN 961-6568-13-2. Cena: 4.950 SIT/20,66 €.

BLAZNIKOV ZBORNIK FESTSCHRIFT FÜR PAVLE BLAZNIK

Uredil Matjaž Bizjak

Zbornik zajema referate z mednarodnega znanstvenega simpozija ob 200. obletnici sekularizacije freisinske in briksenske škofijske posesti na Slovenskem, ki je potekal od 10. do 12. decembra 2003 v Škofji Loki. Organizatorji so zbornik posvetili dr. Pavletu Blazniku, dolgoletnemu članu Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU in zaslužnemu loškemu zgodovinarju. Tematika ni omejena zgolj na sekularizacijo; prispevki zajemajo celotno 800-letno obdobje freisinske in

briksenske prisotnosti na slovenskih tleh. Vsi prispevki so v slovenskem in nemškem jeziku.

Izdajatelj: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU in Muzejsko društvo Škofja Loka.

2005, 227 + 258 str., 19 × 28 cm, trda vezava, ISBN 961-6500-80-5. Cena: 5.800 SIT/24,20 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.

RAZPRAVE

Tomaž Lazar

Vojaški sistemi v prvi križarski vojni*

UDK 355.4»10«

LAZAR Tomaž, univ. dipl. zgod., SI-1000 Ljubljana, Vurnikova 5

Vojaški sistemi v prvi križarski vojni

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 23–47, cit. 137

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava osnovne značilnosti zahodnoevropskega, bizantinskega in seldžškega vojaškega sistema v času prve križarske vojne s poudarkom na njihovem izvoru, oborožitvi, taktiki in strategiji ter praktični problematiki. Kaže na pomembne razlike v vojaških tradicijah posameznih regij, pa tudi na določene podobnosti in prepletanje prvih. Razlogov za uspeh prve križarske vojne ne gre iskati le v političnih dejavnikih, saj so njeno usodo odločili izidi vojaških spopadov.

Avtorski izvleček

UDC 355.4»10«

LAZAR Tomaž, BA in History, SI-1000 Ljubljana, Vurnikova 5

Military Systems in the First Crusade

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 23–47, 137 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Investigated are basic characteristics, origins, strategies, armament, and military tactics of West European, Byzantine, and Seljuk armies that fought in the First Crusade. The article examines certain similarities, important differences in their military traditions, and interconnection of some elements. More than political factors, the outcomes of battles represent the principal reasons for the success of the First Crusade.

Author's Abstract

Prva križarska vojna sodi med najzanimivejša poglavja srednjeveške vojaške zgodovine, saj predstavlja enkratno soočenje zahodnoevropskih bojevnikov z vzhodnimi silami, ki so se korenito razlikovale tako od zahodnega modela kot tudi med seboj. V tem spopadu se je moral zahodnoevropski vojaški sistem spoprijeti z bistveno drugačnimi tradicijami, izzivi, za katere prvotno ni bil namenjen, novimi grožnjami in za nameček še neprijaznim okoljem, ki je bilo veliki večini križarjev povsem tuje.

V srednjem veku so obstajale bistvene razlike v vojaški ureditvi in tradiciji že znotraj ene same države ali celo zemljepisne regije, kaj šele v okviru vse celine, zato je vsak poskus

* Članek temelji na prvem poglavju diplomskega dela Vojaška problematika prve križarske vojne, Ljubljana 2005.

pretirano enostavne delitve vojaških sistemov obsojen na neuspeh. V najbolj grobi in še upravičeni delitvi lahko med silami, udeleženi v prvi križarski vojni, izluščimo nekaj velikih blokov, ki so se med sabo sicer jasno razlikovali, sami zase pa so bili notranje vsaj do neke mere poenoteni, čeprav še zdaleč ne homogeni: zahodnoevropski, bizantinski, seldžuški in fatimidski. V pričujočem sestavku bomo obravnavali prve tri.

1. Zahodna Evropa

1.1 Izvor

S selitvami narodov se je podoba Evrope močno spremenila. Na ruševinah Rimskega cesarstva so nastale nove države barbarskih osvajalcev, ki so bile še gospodarsko šibke in kulturno nerazvite, med seboj pa so se zapletale v pogoste vojne. Dediščina Rima je nanje neizogibno močno vplivala, čeprav morda še najmanj na vojaškem področju.

Vodilna vloga v Zahodni Evropi je konec 5. st. pripadla Frankom, ki so si pod bojevitim kraljem Klodvikom podredili Galijo, največji vzpon pa so dosegli pod Karlom Velikim, kar sovпада z globokimi reformami v vojaški ureditvi. Od barbarskih selitev pa vse do 8. st. se frankovski način bojevanja ni bistveno spremenil. V skladu z germansko tradicijo je glavni vojske tvorila težka pehota in na takšen način se je borila tudi elita, čeprav je za transport do bojišča včasih uporabljala konje.¹ Do velikih sprememb pa je prišlo v 8. st. Karel Martel je za svoje dolge pohode na vse konce Evrope potreboval bolj gibčne, zanesljive, četudi dražje in manjše enote.² Svoje najboljše bojvnike je posadil na konje in jih izuril v težko konjenico. S tem je nastala nova elita (*scara*), neke vrste telesna straža, obenem pa tudi mogočna udarna pest, ki jo je bilo lahko po potrebi zelo hitro poslati na krizno žarišče.³

O uspešnosti nove frankovske vojske ne more biti dvoma, saj je osvojila velik del Evrope in Karlu Velikemu prinesla cesarsko krono. Drugi ključni dejavnik je bila odlična oprema.⁴ Karolinški bojvniki so bili v primerjavi s svojimi nasprotniki bolj oboroženi in zaščiteni. Cena takšne opreme je bila zelo visoka, vsekakor nedostopna širšemu krogu prebivalstva in manj razvitim deželam.⁵ Toda Frankovsko cesarstvo je imelo dostop do obilnih količin dobre železove rude in vrhunske tehnologije v Porenju, obenem pa je bilo gospodarsko dovolj močno, da si je takšno elito poklicnih vojakov lahko privoščilo.⁶ Koncept težko oklepljenega konjenika, oboroženega s kopjem, mečem in ščitom, v evropski zgodovini sicer ni bil nič novega.⁷ Toda uspešni poskus Karla Martela je trajno vplival na zahodnoevropsko družbo. Vojna se je profesionalizirala; za preživetje v boju so bile zdaj nujne draga oprema in posebne sposobnosti.

¹ Prim. G. T. Dennis, *Maurice's Strategikon*, Philadelphia 1984, 119–120.

² J. F. Verbruggen, *The Art Of Warfare In Western Europe*, Woodbridge 1997, 19–20; prim. D. Nicolle, *Medieval Warfare Source Book*, London 1995, 65, 74.

³ *The Art Of Warfare In Western Europe*, 20–21.

⁴ M. Keen (ur.), *Medieval Warfare*, Oxford 1999, 21.

⁵ Visoki standardi frankovske bojne opreme so napravili globok vtis na mnoge sodobne opazovalce. Prim. H.-J. Hube, *Saxo Grammaticus*, Wiesbaden 2004, 542.

⁶ *The Art Of Warfare In Western Europe*, 22–24.

⁷ Verbruggen trdi, da je šlo za neodvisen razvoj, saj naj bi model viteza kot težkega konjenika, oboroženega s kopjem, na zahodu nastal povsem ločeno od vzhodnih konjeniških ljudstev. Gl. *The Art Of Warfare In Western Europe*, 350. To ne drži, saj lahko konceptu težko oklepljenega konjenika, oboroženega s kopjem, sledimo vse do Sarmatov. Takšna sarmatska konjenica je upodobljena na stebru Marka Avrelija v Rimu. Isti koncept so uspešno uporabili Vzhodni Goti. Gl. H. Wolfram, *Die Goten*, München 2001, 302–304. Zaradi zrcalne podobnosti z oborožitvijo in celo taktiko vzhodnogotskih konjenikov je očitno, da koncept frankovskega viteza ni bil na novo izumljen, temveč se je oprl na že obstoječo tradicijo.

Karolinško cesarstvo je razpadlo na več delov, ki so se vsak zase znašli v defenzivi pod udarom Saracenov, Vikingov in Madžarov. Nove grožnje so še podčrtale potrebo po gibljivih, dobro izurjenih konjeniških silah. Paradoksalno pa je, da so bili ravno potomci nekdanjih zagrizenih frankovskih sovražnikov Normani tisti, ki so koncept težkega konjenika razvili dalje. Po naselitvi v Normandiji so prevzeli frankovski način bojevanja s težkim konjenikom na čelu. Kot bojeviti pustolovci so si lahko privoščili najboljšo oborožitev. Z vrsto zmagovitih pohodov pa so kmalu bistveno zaznamovali politično in vojaško sliko Evrope.

Kot vojaki so se Normani v Sredozemlju pojavili konec 10. st. V tej vlogi so prvič omenjeni v kroniki Monte Cassina za leto 999.⁸ Poglavitno udarno silo normanskih vojsk so predstavljali dobro oklepljeni konjeniki, oboroženi s kopjem, mečem in ščitom. Poleg težke konjenice so Normani uporabljali še pehoto, in sicer predvsem težko pehoto suličarjev, ter podporne enote lokostrelcev in samostrelcev.⁹ Bolj kot inovatorji se Normani v sodobnem zgodovinopisju kažejo kot iznajdljivi bojevniki, ki so z velikim čutom za vojaško umetnost prevzeli tisto, kar se jim je zdelo najbolj uporabno. Njihov edinstveni položaj v Evropi in Sredozemlju jim je omogočal tudi izvrstne stike z Bizancem in islamom, ki so jih s pridom izkoriščali. Dejansko je bil prav normanski vitez posebljanje tistega zmagovitega oborožitvenega sistema, po katerem se je zgledovala viteška elita poznega 11. st. S tem je neizbrisno zaznamoval ves visoki srednji vek.

1.2 Vitezi

Četudi vitezi kot vojaški sloj v srednjeveški Evropi nikdar niso dosegli popolnega monopola nad vojno, od tega cilja konec 11. st. niso bili zelo oddaljeni. Tedaj je bilo število vitezov relativno večje kot kdajkoli prej ali pozneje (četudi še zmeraj ne zelo veliko),¹⁰ njihova dominantna vloga na bojišču pa – bolj ali manj upravičeno – splošno priznana.

Podoba viteza na konju nedvomno simbolizira vojaško plat srednjega veka. Žal je ta figura v današnjem svetu obremenjena z vrsto romantičnih predstav, ki nimajo dosti skupnega z resničnostjo. Predvsem ne smemo pozabiti, da je bila vojna vitezov edini poklic, za katerega so ga pripravljali vso mladost. Za vojno so ga načrtno vzgajali od zgodnjega otroštva, in to na brezkompromisen način, ki je bil dobesedno stvar krvi, znoja in solz. Razumevanje mentalitete teh trdih ljudi je eden od ključev za razumevanje srednjeveškega vojskovanja sploh. Za današnjega človeka, je to še posebno težavno.¹¹ Aktualno vzporednico bi nemara lahko potegnili s pripadniki posebnih enot, ki imajo v spopadih modernega časa podobno prestižno vlogo.

Na tem mestu velja dodati v sodobni strokovni literaturi pogosto navedeni odlomek iz kronike Rogerja iz Hovedena, ki govori o urjenju sinov angleškega kralja Henrika II.:

»Prizadevali so si prekositi ostale v rokovanju z orožjem. Spoznali so, da brez vadbe umetnost vojne ni prišla sama po sebi, ko so jo potrebovali. Športnik, ki nikoli ni prejel udarcev, se ne more zagrizeno boriti: videti mora teči svojo kri in slišati svoje zobe, kako pokajo pod udarci nasprotnikove pesti, in kadar pristane na tleh, se mora boriti dalje z vso močjo, ne da bi izgubil pogum. Večkrat ko pade, odločneje se mora spet pognati na noge.

⁸ E. Peters, *The First Crusade*, Philadelphia 1998, 11–12.

⁹ *Medieval Warfare Source Book I*, 61.

¹⁰ K temu sta pripomogla dva glavna dejavnika. Prvič, nestabilne notranje razmere, v katerih so plemiči na veliko povpraševali po izurjenih borbcih za svoje zasebne vojne; drugič, v tedanjih razmerah še dokaj preprosta in ne predraga oprema. V poznem srednjem veku je število vitezov močno upadlo, gotovo tudi zaradi izredno visokih stroškov. Vitezov oklep se je v primerjavi z 11. st. zelo podražil, prav tako bojni konj, ki je moral prenašati večjo težo. Gl. *The Art Of Warfare In Western Europe*, 25.

¹¹ Zlasti se je težko izogniti vrsti klišejev, ki jih do neke mere širijo tudi viri sami s prekomernim povečevanjem vojne ali pretirano poenostavljeno romantično podobo viteza. Dobro analizo je prispeval J. Verbruggen: *The Art Of Warfare In Western Europe*, 37–44.

Vsak, ki to zmore, se lahko samozavestno poda v boj. Moč, pridobljena z vadbo, je neprecenljiva, duša pa, ki se boji, ne uživa dolgo slave. Kdor je prešibak, da bi nosil to breme, pa čeprav brez lastne krivde, bo podlegel njegovi teži, ne glede na to, kako hitro pohiti k nalogi. Tam, kjer stoji tempelj Zmage, je cena znoja visoka.»¹²

Rezultat takšne šole je bila maloštevilna kasta vrhunsko izurjenih, na vse pripravljenih poklicnih vojakov z močno zavestjo pripadnosti svoji skupini. Odlična oborožitev in zaščita sta njihovo tveganje v boju sicer občutno zmanjšala, ne pa izključila.¹³

Resnična bojna vrednost vitezov ni bila toliko v dejstvu, da so se bojevali kot konjenica, kot v njihovi izurjenosti in prvovrstni opremi. Znana izjava Ane Komnene,¹⁴ da je Frank na konju neuničljiv in bi napravil luknjo celo v obzidju Babilona,¹⁵ zveni pretirano, toda njeno navdušenje ni nerazumljivo. Viteška konjenica je zmogla v pravih okoliščinah, ob zadostni podpori in pod pravim vodstvom dosegati izredne uspehe. Zanimivo je, da je bil s bizantinskega stališča vitez nevaren predvsem kot konjenik; če se je bojeval peš, je bila njegova bojna vrednost avtomatično manjša.¹⁶ Nesporno je sicer, da je konj vitezu omogočal večjo mobilnost; na bojišču mu je dal tudi zelo učinkovito platformo za rabo kopja.¹⁷ Toda srednjeveški vitez je po potrebi obvladal tudi pehotni boj, saj je bil zanj dobro izurjen.¹⁸ Njegov oklep ga je enako dobro ščitil na konju kot na tleh in ni bilo redko, da je v boju del vitezov namerno ali zaradi posebnih okoliščin razjahal in se bojeval skupaj z navadno pehoto, kateri je bila to dobrodošla okrepitev.¹⁹

1.3 Pehota

Na videz popolna prevlada težke konjenice v času visokega srednjega veka je številne pisce napeljala na misel, da je mogoče ves zahodnoevropski model zreducirati nanjo, saj naj bi bili vsi ostali tipi enot pravzaprav obrobne pomena.²⁰ To prepričanje je le delno utemeljeno. V visokem srednjem veku si je viteška elita še dokaj upravičeno lastila primat na evropskem bojišču. Do začetka 14. st. se je redko dogajalo, da bi se pehota enakopravno kosala z vitezi. Poudarjena vloga vitezov kot bojvniškega sloja v družbi od karolinške dobe dalje je sčasoma privedla do tega, da se nižji sloj ni več množično udeleževal vojn, ker je bil

¹² The Art Of Warfare In Western Europe, 28.

¹³ Prav tam, 61.

¹⁴ Aleksjada spada med najpomembnejše vire za prvo križarsko vojno, vendar se pogosto zastavlja vprašanje, ali je bila Ana Komnena sploh kompetentna za pisanje o njej, saj je te dogodke doživljala kot otrok, premogla pa naj ne bi tudi znanja ne izkušenj za razglabljanje o vojaških zadevah. S tem vprašanjem se je ukvarjal J. France, ki je ovrgel nekatere očitke in poskusil objektivno ovrednotiti vrednost Aleksjade kot vira za prvo križarsko vojno. Gl. J. France, Anna Comnena, The Alexiad And The First Crusade, Reading Medieval Studies 10, 1983, 20–38.

¹⁵ E. Dawes, The Alexiad, 1928, 343.

¹⁶ Gotovo so zahodni vitezi na Bizantince napravili najgloblji vtis predvsem kot težka konjenica z udarnim naskokom, ki je bil tudi njihova glavna vloga na bojišču; prav tako drži, da je bila viteška oprema v osnovi prilagojena konjeničnemu boju. The Alexiad, 129, 342.

¹⁷ Za natančnejše informacije o srednjeveškem bojnem konju gl. A. Hyland, The Medieval Warhorse, Sutton 1996.

¹⁸ To nazorno potrjujejo srednjeveški borilni priročniki. Mojstri Sigmund Ringeck, Hans Talhoffer, Fiore Dei Liberi in Filippo Vadi vedno začnejo pouk z osnovami borilnih veščin peš, uporabo orožja na konju pa obravnavajo šele na koncu kot zahtevnejšo tehniko, ki nadgrajuje osnovno znanje.

¹⁹ Prim. The Art Of Warfare In Western Europe, 106–108. V poznem srednjem veku je bilo nasploh popolnoma običajno, da je viteška elita pred spopadom razjahala. Taka taktika je bila posebej priljubljena v Angliji, kjer so se vitezi radi bojevali peš, zlasti v povezavi z lokostrelci.

²⁰ Prim. Medieval Warfare, 186.

za to preslabo izurjen in opremljen, v očeh vitezov pa bolj ovira kot pomoč.²¹ Vendar so pehoto in podporne enote kljub temu neizogibno potrebovali, kar se je še bolj očitno kot na zahodnoevropskih bojiščih izkazalo v prvi križarski vojni.²² Vojska, ki bi bila sestavljena le iz maloštevilnega jedra vitezov, bi bila povsem enodimenzionalna. Pehota je dodala maso, kar je bilo pomembno tako v bitkah kot pri obleganjih. Prav tako je poleg varovanja prateža in inženirskih nalog izpolnjevala več življenjsko pomembnih funkcij – ustvarila je lahko močan ščit, za katerim so se vitezi po spodletelem naskoku ponovno zbrali, lokostrelci in samostrelci pa so omogočali učinkovito podporo z razdalje.

Zmožnosti dobre pehote v tem obdobju vsekakor ne gre podcenjevati. Dejstvo je, da je bila motivirana, primerno opremljena pehota sposobna povzročiti hude preglavice tako vitezom kot kateri koli drugi vrsti konjenice. Pri Civitatu I. 1053 so Normani le s težavo strli odpor švabskega kontingenta pehote v papeževi službi. Podobne težave je imel Viljem Osvajalec pri Hastingsu, kjer so se njegovi napadi drug za drugim izjalovili, naskok vitezov pa je uspel šele potem, ko je zaigrani pobeg Normanov zvalil Angleže v nepremišljeno zasledovanje, v katerem je njihova formacija razpadla.²³

Da se to ni dogajalo pogosteje, je bilo posledica dejstva, da velikih rezervoarjev dobre pehote v tedanji Evropi ni bilo. Glede na pretežno *ad hoc* naravo evropskega vojskovanja v poznem 11. st. in omejena finančna sredstva si večina poveljnikov ni mogla privoščiti, da bi svojo pehoto zares dobro izurila, saj stalne pehotne vojske ni bilo.²⁴ Kmetje praviloma niso bili dovolj premožni, da bi si lahko priskrbeli dovolj kakovostno opremo, sploh pa so bile kmečke vojske uporabne le pri obrambnih nalogah, ker je delo na kmetijah zahtevalo vso razpoložljivo delovno silo.²⁵ Zelo vprašljivo je tudi, do kakšne mere so bili podložni kmetje sploh dolžni služiti v vojski.²⁶ Mesta pa so bila v 11. st. še majhna in šibka. Milice, sestavljene iz meščanov, so sicer v Italiji obstajale že od 10. st., drugod na Zahodu pa so se oblikovale nekoliko kasneje;²⁷ v drugi polovici 11. st. so se pojavile tudi že v gostejem naseljenem Liegeu in Flandriji.²⁸ Poleg njih je obstajal ozek sloj najemnikov, poklicnih vojakov nizkega rodu, ki so se bojevali peš.²⁹ Natančna vloga teh zgodnjih najemnikov še ni dovolj dobro raziskana. Zelo verjetno pa je, da so se nekateri med njimi udeležili tudi prve križarske vojne – ali spontano na lastno pobudo ali pa v spremstvu plemičev. Vsekakor je bila bojna vrednost takšne pehote precejšnja.³⁰ Upravičeno lahko domnevamo, da so si možje, kot je bil poveljnik pehote Gotfrid Burel, čigar vojaške sposobnosti se v virih izrecno izpostavljajo,³¹ izkušnje nabrali prav v vrstah poklicne pehote, sestavljene iz najemnikov.

²¹ D. Nicolle navaja, da je bil v Nemčiji zadnji splošni vpoklic kmetov l. 946. *Medieval Warfare Source Book*, 59–60.

²² *The Art Of Warfare In Western Europe*, 127.

²³ *Medieval Warfare*, 64, 76.

²⁴ Precej izjemen je primer Roberta Guiscarda, ki naj bi po trditvah Ane Komnene v Italiji s sistematičnim urjenjem iz na silo nanovačenih rekrutov vseh starosti napravil veliko in zelo učinkovito vojsko. *The Alexiad*, 37.

²⁵ Dejstvo je, da so v nekaterih delih Evrope, sploh na obrobju, kjer je bil razvoj fevdalizma počasnejši, kmetje še dolgo v srednji vek ohranili bistveno večjo gospodarsko in tudi vojaško samostojnost, vendar je bila to bolj izjema kot pravilo, na prvo križarsko vojno pa ni vplivala. Med takšna območja sodijo npr. Skandinavija, Frizija, Švica.

²⁶ J. France, *Western Warfare In The Age Of The Crusades 1000–1300*, Ithaca 1999, 66.

²⁷ *Medieval Warfare Source Book*, 59–60.

²⁸ *The Art Of Warfare In Western Europe*, 149, 159–160.

²⁹ *Western Warfare In The Age Of Crusades*, 70.

³⁰ *The Art Of Warfare In Western Europe*, 127–128.

1.4 Orožje in oprema

Oprema viteza – težkega konjenika je bila konec 11. st. še razmeroma preprosta.³² Glavno zaščito je predstavljala verižna srajca, segajoča do kolen. Ob ovratniku je imela pritrjeno verižno kapuco s ščitnikom za vrat in spodnji del obraza, ki ga je bilo mogoče privezati z vrstico ali jermenčkom. Taka srajca je imela ponavadi kratke, dokaj široke rokave, čeprav so se ti že umikali bolje krojenim dolgim. Dlani so ostajale še nezaščitene, ker so se rokavi podaljšali v rokavice šele v začetku 12. st. Verižne nogavice so bile konec 11. st. redke, vendar že dostopne najpremožnejšim bojevnikom. Verižnino, ki je v najboljšem primeru pokrivala viteza tako rekoč od glave do pet, sta dopolnjevala preprosta, običajno koničasta čelada z nosnim ščitnikom in ozek, podolgovat ščit.³³ V nasprotju s prevladujočim mnenjem verižni oklep nikakor ni posebno okoren niti ne zelo težak. Do kolen segajoča srajca s kratkimi rokavi in kapuco je v povprečju tehtala najverjetneje od 8 do 12 kg, celotna teža orožja in opreme pa tudi pri najteže opremljenih vojakih bržkone ni presegala 25 kg.³⁴

Ni povsem jasno, kaj so bojevniki v tem času nosili pod verižnim oklepom. Čeprav za to nimamo neposrednih dokazov, je vendarle zelo verjetno, da verižnine niso imeli oblečene preko navadnih oblačil, še manj na golo kožo, saj bi bilo to preveč neudobno, hkrati pa ne bi nudilo nobene zaščite pred silo udarca ali prebitimi obročki, ki bi se utegnili zariti v kožo. Preizkusi so sicer pokazali, da je kovičena verižnina vojaka odlično ščitila pred rezi in vbodi z ostrim orožjem, vendar po naravi svoje konstrukcije ni tog material, zato ne more obvarovati nosilca pred šokom, zlomi in notranjimi poškodbami. Zato so vojaki vsaj od 13. st. dalje pod verižnim oklepom nosili podložen jopič.³⁵ Gotovo je podobna praksa obstajala tudi v prejšnjih obdobjih.

Osnovno vitezovo napadalno orožje je bilo dolgo, še razmeroma lahko kopje, ki se je uporabljalo prvenstveno za boj proti sovražni konjenici. V tej vlogi je konjenik zadnji del kopjišča pogosto položil pod pazduho, kar je dajalo udarcu večjo moč in natančnost, vendar to v nasprotju z določenimi trditvami v starejši literaturi nikakor ni bil edini – ali celo posebno revolucionaren – način uporabe.³⁶ V boju od blizu pa je bilo glavno vitezovo orožje meč. Konec 11. st. je bil to prvenstveno enoročni meč skupne dolžine okrog enega metra s širokim, ploskim rezilom za sekanje in dokaj neizrazito konico. Po Oakeshottovi klasifikaciji sta bila v uporabi prevladujoča tipa X in XI.³⁷

³¹ The First Crusade, 106.

³² Glavni vir za normansko oborožitev v tem obdobju je tapiserija iz Bayeuxa. Prim. D. Nicolle, *Arms And Armour Of The Crusading Era, White Plains* 1988.

³³ Za srednjeveško orožje in opremo na splošno gl. D. Edge, J. M. Paddock, *Arms & Armor Of The Medieval Knight*, 1988; E. Oakeshott, *The Archaeology Of Weapons*, Mineola 1996.

³⁴ Za primerjavo: verižna srajca avtorjeve izdelave iz okrog 40.000 staknjenih obročkov notranjega premera 8 mm iz jeklene žice debeline 1,2 mm. Sega do kolen in s kratkimi rokavi do dolžine komolca tehta okoli 7 kg, z dolgimi rokavi pa 8 kg. Samostojna kapuca istega tipa tehta približno 1 kg, par verižnih nogavic pa bi prineslo še dodatno slabih 5 kg.

Na splošno moremo torej ugotoviti, da bi običajna oprava dobro opremljenega križarskega viteza ali težkega pešaka vsebovala dolgo verižno srajco s kapuco ter podložen jopič in čelado, kar bi skupno znašalo med 12 in 15 kg. To vsekakor ni breme, ki bi ga bilo nemogoče prenašati po bojišču, še zlasti, ker je razporejeno po vsem telesu. Tudi če prištejemo dodatnih 1 do 2 kg za enoročni meč ali sekiro, 2 do 3 kg za sulico in 5 do 7 kg za ščit, je najtežje oborožen križar nosil kakih 25 kg. To je manj, kot mora prenašati današnji strelec v zahodnih armadah.

³⁵ L. M. Larson, *The King's Mirror (Speculum Regale)*, New York 1917, XXXVIII.

³⁶ Na tapiseriji iz Bayeuxa konjeniki uporabljajo kopje na več načinov, enoročno, včasih učvrščeno pod pazduho in celo kot metalno orožje. Tudi v kasnejši ilustrirani Bibliji kardinala Maciejowskega (ok. 1250) prijem pod pazduho še zdaleč ni edina metoda. Najdemo celo viteza, ki v napadu drži kopje z obema rokama. Ta metoda se sicer povezuje še z antično težko konjenico (katafrakti in klibanariji), ki je jezдила brez stremena. Prim. M. Mielczarek, *Cataphracti And Clibanarii, Studies On The Heavy Armoured Cavalry Of The Ancient World*, Lodz 1993.

³⁷ *The Archaeology Of Weapons*, 203–206; prim. tudi E. Oakeshott, *Records Of The Medieval Sword*, Woodbridge 2002.

O oborožitvi pehote je znano manj. Osnovno orožje je bila sulica, za kompleksnejše oblike orožja na drogu pa v tem času še ni trdnejših dokazov. Peš so se bojevali tudi strelci, oboroženi z loki in samostreli. Domnevamo lahko, da so bili tako eni kot drugi pretežno preproste konstrukcije, čeprav je mogoče, da je del lokostrelcev, vsaj tistih iz južne Italije, uporabljal tudi refleksne loke. Samostrel, ki so ga s seboj prinesli Normani, je bil v tem času še preprosto orožje s kratkim lesenim kopitom, neposrednim vzvodnim prožilom in lokom, izdelanim iz enega kosa lesa (najbrž tisovine).³⁸ Napenjalo se ga je ročno, in sicer tako, da je strelec položil lok na tla ter z obema nogama stopil nanj ob kopitu, nato pa z močjo vsega telesa napel tetivo. Izstrelek je imel že tedaj obliko kratke, masivne puščice z močno konico. Zaradi nenavadne konstrukcije in odlične prebojnosti je samostrel vzbudil izredno pozornost Bizantincev, čeprav so bili sami dobro vajeni lokostrelskega bojevanja in so uporabljali kakovostne refleksne loke.³⁹

Standardi opreme so morali v splošnem občutno nihati – za poklicne pešake lahko domnevamo, da so premogli boljšo opremo kot povprečni križarji nizkega rodu, vendar se ne eni ne drugi niso mogli primerjati z vitezi. Poglavitna razlika je bila predvsem v zaščitni opremi, saj je bil kovinski oklep vojakom nizkega rodu bolj ali manj nedosegljiv. Veliko vprašanje je, če je povprečni križarski pešak sploh premogel kakršno koli obliko zaščite; glede na sočasne bizantinske standarde, ki so bili v tem času dokaj primerljivi z Zahodno Evropo, lahko na to odgovorimo kvečjemu negativno, v virih pa tudi ni konkretnih podatkov.⁴⁰

1.5 Taktika in strategija

Viteške vojske so bile organizirane po zelo drugačnih standardih kot moderne armade. Enote vitezov so bile namesto po jasno določenem decimalnem ključu sestavljene predvsem po osebnih – družinskih in vazalnih vezeh. Srednjeveški plemič se je rad obdajal s spremstvom dobrih bojevnikov, ki so mu služili kot telesna straža, zasebna vojska in podaljšana roka ob enem – pač v skladu z materialnimi zmožnostmi, saj vzdrževanje vitezov ni bilo poceni. Gospod s svojimi vitezi je tako tvoril najnižjo taktično enoto, *conrois*, ki je bila skupnost v malem, saj so se njeni člani dobro poznali in so bili med sabo v posebnem razmerju.⁴¹

Conrois je bil v praksi zelo gosta, očitno pravokotna formacija, ki je po velikosti lahko precej nihala od kakega *ducata* pa do nekaj deset mož, razporejenih v morda tri linije.⁴² Spodnji diagram kaže takšno gosto formacijo 21 vitezov v treh vrstah, ki je bila zaradi svoje kompaktnosti zelo primerna za globok prodor:

```

VVVVVVV
VVVVVVV
VVVVVVV

```

³⁸ Za razvoj samostrelcov gl. J. Alm, *European Crossbows: A Survey*, Leeds 1994; W. F. Paterson, *A Guide To The Crossbow*, 1990.

³⁹ *The Alexiad*, 255–256.

⁴⁰ V kasnejšem obdobju se je sicer med zahodnoevropsko pehoto močno razširil tekstilni oklep v obliki podloženih in prešitih jopičev. Najboljše upodobitve takih jopičev iz srede 13. st. najdemo v Bibliji kardinala Maciejowskega (npr. f 3v, f 10r, f 10v). Za njihov obstoj konec 11. st. pa ni trdnih dokazov, kaj šele za širšo vojaško rabo. Ob slednjem je povedno tudi, da je bil prešiti oklep še v 13. st. razmeroma luksuzen del pehotne opreme na Zahodu. *Western Warfare In The Age Of Crusades*, 64.

⁴¹ Prim. *The Art Of Warfare In Western Europe*, 63–75.

⁴² *The Art Of Warfare In Western Europe*, 35–36. D. Nicolle ocenjuje, da je povprečen *conrois* vseboval 20 do 24 mož, razporejenih v dve ali tri linije. *Medieval Warfare Source Book*, 129.

Conrois je deloval kot disciplinirana enota, kar je bilo za ohranitev tako zgoščene formacije vseskozi nujno. Zato je povsem napačna predstava, po kateri je bil spopad med vitezi le vrsta dvobojev.⁴³ V resnici je bil pravilno izveden spopad vitezov natančno voden spopad taktičnih enot, ne pa posameznikov. Prostora za osebno dokazovanje je bilo malo. Člani *conroisa* so morali ves čas delovati kot usklajena skupina in kljub razlikam med svojimi konji ves čas vzdrževati enako hitrost, sicer bi enota razpadla. To bi utegnilo biti usodno, saj je mogla maloštevilna skupina vitezov v prodoru preživeti le, dokler je koordinirano delovala, sicer bi posamezni konjeniki v metežu hitro podlegli. Zato je tudi naskok običajno najbrž potekal pri precej zmerni hitrosti, ne pa v polnem galopu.⁴⁴

Več enot *conrois*, nanizanih druga ob drugi, je tvorilo večjo formacijo *bataille*.⁴⁵ Tudi *bataille* je bila enota precej poljubne velikosti, čeprav se zdi, da je bilo nekaj sto mož precej normalno povprečje.

VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV
 VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV
 VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV VVVVVVVV

Izsek iz hipotetične *bataille* s 6 enotami *conrois*

Kadar je bilo vitezov dovolj, je poveljnik lahko razporedil več takšnih formacij v globino, s čimer je mogel doseči globlji prodor, obenem pa si je lahko bolje zavaroval še hrbet in boke. Če je bila prva linija odbita, se je lahko ponovno razporedila za drugo. Zadnja *bataille* je pogosto prevzela funkcijo rezerve, mnogokrat pa jo je vodil sam poveljnik vojske.⁴⁶

Kot glavni ofenzivni element srednjeveške vojske je bila viteška konjenica namenjena predvsem razbitju sovražne formacije.⁴⁷ Poveljniku se je tu zastavljal poseben problem, saj v bitki nad svojimi dragocenimi enotami vitezov ni smel povsem izgubiti pregleda. Vsak naskok je bil na svoj način tvegan, še toliko bolj, če je bil izveden na težavnem terenu ali proti odločnemu sovražniku v gosti formaciji. Še bolj tvegano je bilo pustiti viteze, da se po naskoku zapletejo v metež, ker se je tedaj njihova formacija neizogibno razrahljala in postala ranljivejša.

Načeloma je bilo veliko bolje z dobrim naskokom predreti nasprotnikovo formacijo, nato pa viteze ponovno zbrati, se za kratek čas spočiti, potem pa izpeljati nov naskok, po možnosti v sovražnikov bok ali hrbet.⁴⁸ To je zahtevalo že precejšnjo mero koordinacije, pa tudi izdelano taktiko. Kot zbirna točka je vitezom služil prapor, ki ga je nosil praporščak ali poveljnik enote. Poleg ustnih ukazov in trobente je bil prapor zelo priročno sredstvo za signaliziranje, pa tudi simbolno središče vse enote. Dokler je prapor še stal, je to pomenilo, da enota še živi,

⁴³ Na to je upravičeno opozoril že Verbruggen. *The Art Of Warfare In Western Europe*, 74–75.

⁴⁴ Moderna konjenica 19. st. je sicer rada izvajala naskok v najostrejšem galopu, tudi na škodo celovitosti formacije. Vendar so tudi tedanji opazovalci ugotavljali, da je naskok v galopu praktično izvedljiv le za laže opremljene konjenike, oborožene s sabljo. Ulani pa, oboroženi s kopjem, so zmogli učinkovito napasti le pri počasnejšem tempu, sicer sta jih teža in dolžina njihovega orožja preveč ovirala. *Gl. Andeutungen über den Gebrauch des Säbels zu Pferde bei den Fechtübungen und im Ernstkampfe*, Wien 1874, 28.

⁴⁵ Žal je slovenska terminologija na tem področju neizdelana. *Bataille* bi lahko prevedli z bataljon, kar bi bilo pravzaprav glede na velikost precej ustrezno, vendar bi izraz bataljon zaradi utečene rabe v modernih armadah utegnil vzbujati napačne asociacije. V angleščini se *bataille* prevaja z *battle*.

⁴⁶ Številne primere navaja Verbruggen. *The Art Of Warfare In Western Europe*, 87, 217–221.

⁴⁷ V tem pogledu se vitezi niso prav nič razlikovali od katerekoli težke konjenice. Njihova naloga je bila povsem enaka nalogi težke konjenice iz 19. st. *Prim. Andeutungen über den Gebrauch des Säbels*, 16–19. O vlogi naskoka v srednjeveškem vojskovanju gl. *Western Warfare In The Age Of Crusades*, 155–160.

⁴⁸ *The Art Of Warfare In Western Europe*, 103–104.

da veriga poveljevanja še deluje, ne glede na to, kako silovit je sovražnikov pritisk. Vojaki, odrezani od svoje enote, so se ob praporu spet lahko zbrali. Obratno je padec prapora pomenil konec enote, zato so ga dobro varovali.⁴⁹

Če so vitezi v praksi največkrat predstavljali udarno pest v obliki težke konjenice, je bila pehotna taktika v osnovi defenzivna. Glavnino zahodnoevropske pehote so konec 11. st. sestavljale težka pehota suličarjev ter podporne enote lokostrelcev in samostrelcev. Njihova glavna naloga je bila varovati viteško konjenico in po potrebi prevzemati obrambo ključnih točk. V obrambi je bila dobra pehota nenadomestljiva, čeprav je prestižna vloga razumljivo pripadla vitezom. Potrebno je opozoriti, da so odlike in zmožnosti viteške konjenice prišle do pravega izraza šele ob sodelovanju s težko pehoto in podpornimi enotami (strelci); te tri veje pa so dejansko tvorile jedro zahodnoevropskega vojaškega sistema.⁵⁰

2. Bizantinsko cesarstvo

2.1 Izvor

Čeprav izpostavljeno številnim pretresom, je bilo bizantinsko cesarstvo za časa vladanja Aleksija Komnena še vedno upoštevanja vredna sila, ki se je opirala na dobesedno tisočletno vojaško izročilo rimskega cesarstva. Česa podobnega tedaj ni premogla nobena druga državna tvorba v Sredozemlju. Tradicije nikakor ne smemo enačiti z okostenelostjo, saj je bizantinska vojaška stroka načeloma sledila času in si ni pomišljala uvajati sprememb, kadar se je to izkazalo za potrebno. Izjemnega pomena je dejstvo, da je bizantinsko cesarstvo v stoletjih svojega obstoja načrtno razvijalo vojaško vedo na osnovi dodobra utrjenih temeljev iz rimske dobe. Zato ni čudno, da je ta še konec 11. st. dosegala raven, s kakršno se Zahodna Evropa ni mogla primerjati.

Področje, na katerem je užival Bizanc posebej izrazito prednost, je bila obsežna vojaška literatura. Če je bila na Zahodu vojna obrt, je bila v Bizancu znanost. Poleg vrste manjših sestavkov, napisanih na določeno temo,⁵¹ naj omenimo odlične in zelo vsestranske priročnike za visoke vojaške poveljnike, ki so jih napisali ali dali napisati cesarji sami. Kot prvi v tej seriji je nastal za časa Mavrikija (582–602) *Strategikon*, sistematično sestavljeno delo, ki obravnava taktiko, vojaško pravo ter življenje v vojašnici in na pohodu. Po zgledu Mavrikijevega *Strategikona* so nastali podobni, ustrezno aktualizirani priročniki cesarjev Leona VI, Nikeforja II. Foke, Konstantina VII. Porfirogeneta.⁵² Prav omenjeni literaturi se imamo zahvaliti, da danes bizantinsko armado poznamo mnogo bolje kot stroj in delovanje srednjeveških evropskih vojska.

Poleg izdelane doktrine se je bizantinska vojska lahko oprla na napredno denarno gospodarstvo. Bogastvo Konstantinopla je celo v času kriz vedno znova osupnilo zahodnjake. Razvita obrt ter živahno trgovanje s sosednjimi deželami sta – vsaj v idealnih razmerah – prispevala v cesarsko blagajno za evropske pojme ogromna sredstva, s katerimi je država lahko vzdrževala

⁴⁹ The Art Of Warfare In Western Europe, 85–86, 91, 89–91.

⁵⁰ Prim. Medieval Warfare, 93.

⁵¹ Npr. dva priročnika za obleganje iz 10. st. avtorja Herona iz Bizanca. Gl. D. F. Sullivan, *Siegecraft; Two Tenth-Century Instructional Manuals by »Heron of Byzantium«*, *Dumbarton Oaks* 2000.

⁵² W. E. Kaegi jr., *Political Activity Of The Armies Of The Byzantine Empire*, v: *On Military Intervention*, ur. Morris Janowitz, 1971; vol. 2, *Papers of the Armed Forces & Society Group*, World Congress of Sociology, Varna, 1970, str. 8–9.

izurjene in prvovrstno opremljene enote. Paradoksalno pa noben od teh dveh dejavnikov ni prinašal tako otipljivih prednosti, kot bi to nemara upravičeno pričakovali. Drugače kot v zahodnoevropskem, pa tudi muslimanskem svetu bizantinska civilizacija ni bila naklonjena militarizmu. Vojne ni poveleževala niti je ni poskušala opravičevati s teološkega stališča, temveč jo je prej imela za nujno zlo.⁵³ Zaradi tega vojaška služba ni bila posebno privlačna.

Razmerje med vojsko in državo je v Bizancu vseskozi ostajalo na krhkih temeljih. Premočna vojska je vedno pomenila prikrito grožnjo vladarju, ker bi njeni voditelji lahko sčasoma dobili takšno moč, da bi se sami potegovali za prestol. To se je tudi v resnici dogajalo; državni udari so bili v Bizancu nenavadno pogosti, žalostna dediščina Rima.⁵⁴ Ker je bilo vprašanje cesarskega nasledstva in upravičenosti do prestola nedorečeno, take poteze tudi niso bile videti posebno nelegitimne.

Ureditev tem, ki se je začela v 7. st., je bistveno okrepila bizantinsko vojaško moč, saj je ustvarila neke vrste teritorialno obrambo, ki pa ni služila le za obrambo mej, temveč je s svojimi silami mnogo prispevala tudi k ofenzivnim potencialom cesarstva.⁵⁵ Vendar je prinesla tudi nove težave; lokalni poveljniki iz močnih aristokratskih družin, ki so zdaj razpolagali z lastno oboroženo silo, so pogosto ravnali samovoljno ali so se celo odkrito potegovali za prestol. Zelo nevarno je postalo rivalstvo med azijskimi in evropskimi temami, ki je v 11. st. doseglo vrhunec. Prav ta nasprotja so veliko pripomogla h katastrofi pri Mantzikertu l. 1071.⁵⁶

V začetku 11. st. je bizantinsko cesarstvo še imelo na razpolago močno, sodobno opremljeno in dobro izurjeno armado, ki je uspešno varovala meje in ponovno osvojila nekatera izgubljena ozemlja. V naslednjih desetletjih pa je zaradi gospodarskih in političnih kriz ta učinkoviti sistem zamrl. Velikost cesarske armade je pod Konstantinom X. (1059–1067) močno upadla.⁵⁷ Temska ureditev je postopoma razpadla, Bizanc se je pod pritiskom nevarnih sosedov umikal na vseh frontah – v Italiji, Mali Aziji in na Balkanu. V ozračju dvornih spletk in spopadov med rivalskimi družinami se je pod vladavino enako nesposobnih naslednikov niz neuspehov nadaljeval.

Na predvečer prve križarske vojne se je Aleksij Komnen, general, ki se je tudi sam povzpel do cesarskega prestola z orožjem, znašel v nezavidljivem položaju. Njegov predhodnik mu je zapustil prazno blagajno in državo brez omembe vredne vojske, ki bi skorajda postala plen Roberta Guiscarda.⁵⁸ Le skrajni ukrepi Aleksija Komnena in zvičajna strategija izigravanja so obvarovali cesarstvo pred normanskimi avanturisti in za silo utrdili meje. Njegova daljnosežna politika pa je obrodila tudi nekatere nepredvidene rezultate – predvsem prvo križarsko vojno, ki jo je spodbodla prav bizantinska diplomacija, ne da bi pričakovala samostojni razvoj dogodkov, ki na koncu ni povsem koristil Bizancu.⁵⁹

Aleksij se je pri reorganizaciji vojske spopadal z orjaškimi ovirami. V razmeroma malo militarizirani državi, ki je povrh vsega še pred kratkim izgubila maloazijske teme, ki so vseskozi veljale za glavni rezervoar rekrutov,⁶⁰ ni bilo mogoče nanovačiti dovolj moštva. S podobnimi težavami se je sicer rimski imperij soočal že v pozni antiki. Aleksij je moral armado zgraditi tako rekoč iz nič⁶¹ – kljub prizadevanjem, da bi jedro vojske sestavil iz

⁵³ *Political Activity Of The Armies Of The Byzantine Empire*, 6.

⁵⁴ *Political Activity Of The Armies Of The Byzantine Empire*, 5, 7.

⁵⁵ E. McGeer, *Sowing The Dragon's Teeth: Byzantine Warfare In The Tenth Century*, Dumbarton Oaks 1995, 198–199.

⁵⁶ *Political Activity Of The Armies Of The Byzantine Empire*, 22.

⁵⁷ S. Runciman, *Geschichte der Kreuzzüge*, München 2001, 61.

⁵⁸ *The Alexiad*, 27–43, 89–90.

⁵⁹ *Geschichte der Kreuzzüge*, 97.

⁶⁰ *Political Activity Of The Armies Of The Byzantine Empire*, 13.

⁶¹ *The Alexiad*, 89–90. O težavah s slabo izurjenimi enotami in vadbi rekrutov prim. *The Alexiad*, 94, 119.

domačih mož,⁶² se je moral, podobno kot njegovi predhodniki, opreti na najemnike, ki so že od srede 10. st. tvorili velik del bizantinske vojske. Odvisnost od tujih vojakov je bila dolgoročno neugodna; pisana etnična sestava najemnikov⁶³ je sama po sebi predstavljala oviro, saj je bila vsaka etnična skupina vojakov vajena lastnega načina bojevanja, toliko teže (ali kratko malo nemogoče) pa jih je bilo med sabo uskladiti, da bi se podredili enotni bizantinski taktiki. Nadalje so najemniki, med katerimi so imeli poleg Turkov, Nemcev ter cesarjeve Varangijske garde pomembno vlogo Normani, poleg velikega finančnega bremena predstavljali tudi faktor nezanesljivosti. Razen najboljših doma nanovačenih kontingentov, kakršni so bili npr. elitni »nesmrtniki«, in Varangijske garde iz skandinavskih oz. angleških najemnikov je bila lojalnost enot v kritičnih trenutkih vprašljiva. Prav izdaja najemniških enot je zapečatila usodo bizantinske vojske pri Mantzikertu.⁶⁴

2.2 Orožje in oprema

Brez zadržka lahko rečemo, da v širšem sredozemskem prostoru nobena srednjeveška država ni premogla dostopa do bolj raznolike vojaške tehnologije kot Bizanc. V mnogočem je bil tudi tu opazen vpliv starega Rima, ki je bil glede vojske vseskozi zelo pragmatičen. Rimski vojskovodje niso imeli nikakršnih zadržkov do sprejemanja tujega orožja ali opreme, če se je ta izkazala za boljšo od obstoječe domače. Enako je veljalo za Bizanc, ki je bil tako zgodovinsko kot zemljepisno veliko stičišče različnih vplivov. Kljub dostopu do tako velikega spektra tehnologij je dejanska kakovost vojakove opreme v Bizancu močno nihala glede na trenutno ekonomsko stanje. To je bilo v začetku vladavine Aleksija Komnena slabo, zato je edino smiselno pričakovati, da je bila tudi opremljenost vojske v tem času slabša od standardov, predpisanih v *Praecepta militaria*⁶⁵ približno stoletje prej.

Bizantinska konjenica v tem času je nosila več vrst oklepa. Srednja konjenica, ki je bila najštevilnejša in del katere – *prokoursatores* – je opravljal tudi izvidniške naloge, je nosila verižno srajco ali lahek luskasti, morda lamelni *klibanion*, ki je najbrž pokrival samo trup. Glavo jim je varovala čelada. Nekateri so bili oboroženi z lokom, večina pa s kopjem. Kot sekundarno orožje sta jim služila meč in buzdovan.⁶⁶ *Prokoursatores* so s seboj vodili tudi rezervnega konja, kar je nedvomno bistveno povečalo razdaljo, ki so jo lahko brez prekinitve prepotovali v določenem obdobju.⁶⁷

Praecepta militaria glavno ofenzivno vlogo namenjajo supertežki konjenici, katafraktom, od nog do glave pokritim z verižnim, luskastim in lamelnim oklepom, s katerim so bili zaščiteni tudi njihovi konji.⁶⁸ V Aleksijevem času je bil ta starodavni in še vedno zelo učinkovit obožitveni sistem le še arhaična posebnost, zato pa je toliko večji pomen pripadel lokostrelcem

⁶² V ta namen je ustanovil tudi elitno udarno enoto mladeničev iz starih vojaških družin – archontopouli. The Alexiad, 182.

⁶³ Sowing The Dragon's Teeth, 201; gl. tudi opis bizantinske vojske v pesmi Al-Mutanabija, Sowing The Dragon's Teeth, 196.

⁶⁴ Geschichte der Kreuzzüge, 63; prim. The Alexiad, 63–64.

⁶⁵ Sowing The Dragon's Teeth, 3–78.

⁶⁶ Sowing The Dragon's Teeth, 23, 39.

⁶⁷ Sowing The Dragon's Teeth, 39.

⁶⁸ Podobno supertežko konjenico so poznali že Sarmati, kakor je razvidno z upodobitev na stebri Marka Avrelija, pod sarmatskim vplivom pa se je razširila tudi v Perziji. V času poznega cesarstva so jo prevzeli tudi Rimljani. Kasneje so podoben koncept uporabili Avari, v manjši meri pa tudi druga stepska ljudstva. Prim. Maurice's Strategikon, 116; Sowing The Dragon's Teeth, 35, 37. Glavna študija o lamelnem in luskastem oklepu je še vedno B. Thordeman, The Armour From The Battle Of Wisby 1361, 2001, 245–284.

Slika 1: Upodobitev samostrela iz poznega 11. stol.; dobro je razviden način napenjanja, ki se sklada z opisom Ane Komnene (M. Keen, *Medieval Warfare*, Oxford 1999)

na konjih, pretežno turkopolom – turškim najemnikom v bizantinski službi. Ti so bili oboroženi izključno z refleksnim lokom, mečem, *klibanionom* in čelado, njihovi konji pa sploh v kasnejših obdobjih niso bili oklepljeni.⁶⁹ Obstajala je tudi lahka konjenica. Njena oborožitev ni bila natančneje predpisana,⁷⁰ domnevamo pa lahko, da je nosila orožje za bližinski boj.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Sowing The Dragon's Teeth, 39.

Slika pehote v tem obdobju je manj bleščeča. Kot ponovno najmnožičnejša veja bizantinskih oboroženih sil je bila opremljena dokaj skromno, zlasti v primerjavi s konjenico. Po standardih 10. in 11. st. težka pehota ni nosila nikakršnega oklepa, temveč le kratko tuniko (morebiti podloženo, kar pa iz besedila ni neposredno razvidno) iz bombaža ali grobe svile;⁷¹ oborožena je bila z dolgimi sulicami,⁷² za bližinski boj pa je bila opremljena še z mečem, buzdovanom ali sekiro.⁷³ Lahka pehota je bila oborožena z dvema lokoma ter 50 do 100 puščicami. Nosila je tudi majhne ščite, meče ali sekire ter prače.⁷⁴ V boju ne bi lokostrelcem zaloga puščic, ki so jo nosili s sabo, najbrž zadostovala niti za 10 minut, če upoštevamo, da izurjen lokostrellec lahko po splošnih ocenah ustrelil približno dvanajstkrat v minuti. Zato je bil del vojakov zadolžen, da je sprotno prinašal puščice.⁷⁵ V sklopu pehote so bile tudi pomozne enote. Mednje je spadala lahka pehota, nekaj podobnega, kot so bili v času rimske republike veliti. Oboroženi so bili z metalnimi kopji in pračami, njihova naloga pa je bila z razdalje ovirati premike sovražnih enot ter po možnosti razbiti njihovo formacijo z izstrelki. Za podporo so bili namenjeni še *menavlatoi*, težka pehota, oborožena s protikonjeniškim orožjem na drogu – *menavlionom*.⁷⁶ Natančna oblika tega orožja ostaja predmet ugibanja; po nekaterih domnevah je bil *menavlion* podoben srednjeveški glefi ali pa tudi zelo masivni sulici, podobni flamskemu goedendagu. Tako »veliti« kot *menavlatoi* so nosili tudi majhen ščit.

2.3 Taktika in strategija

Zaradi svojega izpostavljenega položaja je bila strategija Bizantinskega cesarstva, tradicionalno obkroženega s sovražnimi sosedi, usmerjena k preživetju. Kot smo že omenili, bizantinska civilizacija ni bila izrazito militaristična; vojaške sposobnosti in uspehe je sicer cenila, vendar ji niso pomenili najvišje vrednote. Bizanc se je prebijal skozi srednji vek s spremenljivo vojno srečo. Obširna ozemlja je izgubil med veliko selitvijo ljudstev, drugi resen udarec mu je zadalo bliskovito širjenje islama. Toda cesarstvo je kljub temu preživelo, si vedno znova opomoglo in si ob ugodnih okoliščinah poskusilo povrniti izgubljeno.

Bizantinska doktrina je bila torej v skladu z zgornjimi smernicami zasnovana defenzivno. Zagovarjala je, da v vojni šteje predvsem preživetje, zato uporaba najrazličnejših zvijač ni pomenila nič nečastnega. K temu spadajo pretkana diplomacija, vohunjenje, podkupovanje, vnašanje razdora v sovražnikove vrste. Še več, z enakovrednim ali močnejšim nasprotnikom se nima smisla spopadati, ker bi bile izgube tudi v primeru malo verjetne zmage občutne. Če je le mogoče, naj se sovražnika izčrpa brez boja. Kadar pa je spopad neizbežen, naj se odvije na terenu, ki je ugoden za bizantinsko vojsko. Do bitke naj pride le, ko so vsi dejavniki kar najbolj v prid Bizancu. Tedaj je verjetnost za zmago velika. Ker pa nič ne sme biti prepuščeno naključju, naj bo vojska dobro izurjena, sistematično urejena, vodijo pa naj jo trezni, izobraženi generali.⁷⁷

⁷¹ Prim. Sowing The Dragon's Teeth, 185.

⁷² Dolžina bizantinske pehotne sulice ostaja slabo razrešeno vprašanje. Tako Praecepta militaria kot Taktika določata dolžino sulice 25 do 30 spithamai, kar bi po standardnih merah (1 spithame = 23,4 cm) zneslo orjaških 5,9 do 7 m. Sowing The Dragon's Teeth, 15, 91, 370. Sulice takšne dolžine so se sicer uporabljale pri makedonski falangi in poznosrednjeveških suličarjih ter novoveških pikenirjih, razpoložljivi dokazi pa kažejo, da je bila bizantinska sulica v 11. st. bistveno krajša. Verjetna razlaga je, da sta imela pisca zgornjih priročnikov v mislih drugačne mere in je zato pri preračunavanju prišlo do napake. Prim. Sowing The Dragon's Teeth, 63.

⁷³ Sowing The Dragon's Teeth, 13, 15, 89, 91.

⁷⁴ Sowing The Dragon's Teeth, 15, 89.

⁷⁵ Sowing The Dragon's Teeth, 21.

⁷⁶ Sowing The Dragon's Teeth, 17, 93.

⁷⁷ Maurice's Strategikon, 23, 64. Sowing The Dragon's Teeth, 51, 143.

Vpliv razvite vojaške stroke je neizogibno oviralo dejstvo, da so bili poveljniki bizantinskih armad ponavadi izbrani na podlagi družinskega ugleda in bogastva, ne pa zaradi vojaških izkušenj ali znanja. V tej luči je potrebno tudi interpretirati bizantinske vojaške priročnike. Nikakor ni naključje, da že Mavrikijev *Strategikon* kakor tudi kasnejši priročniki posvečajo veliko pozornosti najosnovnejšim vprašanjem, za katera bi sicer mislili, da so samoumevna – poveljevanju, logistiki in ureditvi enot, in sicer zato, ker mnogi poveljniki niso ustrezno obvladali niti tega temeljnega znanja.

Nadalje so bile vojaške zmogljivosti cesarstva omejene, meje pa dolge in zelo ranljive. Bizantinski generali so se zato izogibali staviti vse na eno samo odločilno bitko proti močnemu nasprotniku, kajti tedaj bi imel poraz katastrofalne posledice. Zgodovina je bila dovolj dobra učiteljica – Rimsko cesarstvo je tak uničujoč pretres doživelo pri Adrianoplu l. 378, Bizanc pa je doživel lasno ponovitev pri Mantzikertu l. 1071. Zato je razumljivo, da je strah pred vnovično katastrofo podobnih razsežnosti močno zaznamoval bizantinsko strategijo.

Zahvaljujoč ohranjeni vojaški literaturi moremo teoretični ustroj bizantinske vojske v 10. in začetku 11. st. rekonstruirati z zavidljivo natančnostjo. V primerjavi s svojimi sosedi je Bizanc premogel izvrstno vojaško organizacijo z jasno verigo poveljevanja. Vojaki so bili razdeljeni na številčno določene enote po decimalnem principu z lastnimi častniki. Prav tako so večje enote na podlagi izkušenj vsebovale natanko določeno razmerje različnih vej, npr. težke pehote, lokostrelcev in pomožnih enot. Na bojišču so delovale v standardiziranih, poenoteni formacijah, v katerih je imel vsak vojak jasno oddeljeno mesto. Ne tedanji Zahod niti muslimanski svet nista premogla česa podobnega; celo najboljše disciplinirana stepska ljudstva se v tem pogledu niso mogla primerjati z Bizancem.

Glavno orožje, ki je ubranilo Bizanc v času najhujše krize zgodnjega srednjega veka, je bil slovit »univerzalni« težki konjenik, oborožen tako z refleksnim lokom kot s kopjem. Ta zanimivi in v zgodovini zelo uspešni koncept, izposojen od Avarov,⁷⁸ je združeval veliko ofenzivno moč z dobro gibljivostjo, vendar sta bila urjenje in vzdrževanje takšnih enot izjemno draga.⁷⁹ V 10. in 11. st. je bil zato že opazen premik od visoko profesionalne univerzalne konjenice k večjim, cenejšim in enostavnejšim vojskam, sestavljenim tako iz konjenice kot pehote, ponovno pa se je povečal delež tujih najemnikov, ki so se bojevali tako, kakor so bili vajeni od doma.

Pracepta militaria Nikeforja II. Foke (963–969) kažejo novo podobo bizantinske vojske, kakršna se je z manjšimi spremembami ohranila v 11. st., kot dokazuje *Taktika* Nikeforja Ouranosa. Po njej glavino armade sestavljajo številni, preprosto opremljeni pešaki. Konjenica ima še vedno glavno vlogo, je najboljše opremljena, uničuje sovražne sile v napadu in jih po razbitju formacije zasleduje, je pa relativno maloštevilna. V njej je več različno opremljenih rodov, natančno strukturiranih v enote določene velikosti.⁸⁰ Vsaj do zgodnjega 11. st. je še obstajala razmeroma jasna ločnica med oddelki cesarske konjenice (*tagmata*) ter tistimi, nanovačenimi iz provinc (*themata*),⁸¹ vendar je z razkrojem temskega sistema do Aleksijeve dobe ta razlika postala nepomembna.

Osnovna razdelitev enot je za vse vrste konjenice enaka; prevladuje sicer srednja konjenica, večina katere je oborožena s kopjem, manjši del pa z lokom. Na najnižji stopnji je *bandon*, 50 mož s častnikom (*droungarios*), pri čemer dva *banda* v običajni bojni formaciji tvorita eno

⁷⁸ Maurice's *Strategikon*, 116–118.

⁷⁹ Tudi primernih rekrutov, ki bi enako obvladali rabo kopja in loka v sedlu, ni bilo lahko najti. *Strategikon* omenja, naj se tujce, nevajene loka, oboroži le s kopjem in žčitom. Maurice's *Strategikon*, 12.

⁸⁰ Tu se zastavlja dilema, ali imena bizantinskih enot in činov sloveniti ali jih puščati v grškem izvorniku. Da bi se izognili morebitni zmedi ali anahronizmom, je omenjene termine verjetno bolje pustiti v izvorniku.

⁸¹ *Sowing The Dragon's Teeth*, 370.

linijo (100 mož).⁸² Vsak *bandon* ima lastni prapor za lažjo identifikacijo,⁸³ kar tudi omogoča vojakom, ki so zaostali, da v boju najdejo svojo enoto. *Banda* se povezujejo v turme (*tourma*) pod vodstvom turmarha (*tourmarches*), po tri turme pa tvorijo temo (*thema*).⁸⁴

Za izvidovanje so poskrbeli *prokoursatores*. To je bila izvidnica, opremljena popolnoma enako kot srednja konjenica, le da je delovala samostojno, ločeno od glavne formacije. V sovražnikove vrste je poskušala vnesti zmedo;⁸⁵ v njeno zaščito se je vrnila šele tedaj, ko je grozila nevarnost, da bo sovražnik prešel v napad v dobro urejeni formaciji.⁸⁶ *Prokoursatores* so imeli še druge naloge: bojevali so se proti sovražnim izvidnikom, poveljniku priskrbeli ujetnike, od katerih so lahko izbrskali podatke o nasprotnikovih načrtih. Bili so dovolj dobro oboroženi, da se v ugodnih okoliščinah niso pomišljali zaplesti v odkrit spopad. Zasedovali so tudi bežečega sovražnika.⁸⁷ Formacija 500 *prokoursatores* je v idealnem razmerju vsebovala 100 ali 120 lokostrelcev na konjih, ostali so bili oboroženi s kopjem.⁸⁸ Njihov poveljnik, *strategos* ali *topoteretes*, je ob sebi ves čas imel močno spremstvo (*phoullkon*), po priporočilih tri *bande* ali 150 mož, izvidovanje pa so opravljali ostali konjeniki.⁸⁹

Glavnina srednje konjenice je bila formirana v enote po 500 mož, razporejenih 5 vrst v globino. Vsako vrsto sta tvorila dva *banda*, torej 100 mož, pri čemer so bile prva, druga in zadnja linija konjenikov oborožene s kopjem, tretja in četrta pa sta bili sestavljeni iz lokostrelcev na konju.⁹⁰

```

K K K K K K K K K K K K K K K K K
K K K K K K K K K K K K K K K K K
L L L L L L L L L L L L L L L L L L
L L L L L L L L L L L L L L L L L L
K K K K K K K K K K K K K K K K K

```

Legenda:

K – konjenik, oborožen s kopjem

L – lokostrelcec na konju

Udarno pest je podobno kot na Zahodu predstavljala težka konjenica, v skladu s starodavno tradicijo katafrakti,⁹¹ vendar je bila v 11. st. že sestavljena predvsem iz zahodnih, zlasti normanskih najemnikov. Osnovna napadalna formacija težke konjenice je bila oblikovana klinasto, s topim vrhom,⁹² naskok pa so praviloma izvedli pri precej nizki hitrosti, morda v kasu, in si ves čas prizadevali formacijo ohraniti v kar najboljšem redu.⁹³ Napad je bil usmerjen

⁸² Sowing The Dragon's Teeth, 39

⁸³ Sowing The Dragon's Teeth, 43, 125.

⁸⁴ Sowing The Dragon's Teeth, 370.

⁸⁵ Sowing The Dragon's Teeth, 41.

⁸⁶ Sowing The Dragon's Teeth, 45

⁸⁷ Sowing The Dragon's Teeth, 23–27.

⁸⁸ Sowing The Dragon's Teeth, 39, 119.

⁸⁹ Sowing The Dragon's Teeth, 41.

⁹⁰ Sowing The Dragon's Teeth, 41, 121.

⁹¹ Cataphracti and Clibanarii.

⁹² Sowing The Dragon's Teeth, 35, 105, 117.

⁹³ Višja kot je hitrost v naskoku, večji zagon bo imela konjenica in težji bo njen udar. Vendar je naskok v polnem galopu tvegan, ker v njem konjenica ne more ohraniti urejene formacije; močnejši, hitrejši konji namreč začnejo prehitevati počasnejše, zato enota izgubi kohezivnost. Če se to zgodi prekmalu ali če naskok ne doseže zaželenega učinka, ima lahko izguba kohezivnosti za napadalca katastrofalne posledice. Mavrikij zato priporoča konjeniški naskok v kasu, napad v polnem galopu in prosti formaciji pa le proti premaganemu, bežečemu sovražniku. Gl. Maurice's Strategikon, 38–39; Sowing The Dragon's Teeth, 307.

naravnost na sovražnikovega poveljnika, kar je bil na srednjeveškem bojišču sploh najpomembnejši cilj.⁹⁴

Sodelovanje med pehoto in konjenico je bilo ključnega pomena; konjenica je spopad začela načeloma v notranjosti votle štirikotne pehotne formacije, v razmiku 6 do 7 m od zadnje vrste pešakov.⁹⁵ Kadar pa je bila vojska sestavljena pretežno iz konjenice, kar je bila v 11. st. prej izjema kot pravilo, so bili konjeniki razdeljeni na 16 enot v štirih linijah v obliki šahovnice. Med tretjo in četrto linijo je varno zaščiten počival pratež, zadnja četrta linija pa je imela v glavnem obrambno funkcijo, zato je bila lahko tudi številčno šibkejša od ostalih treh.⁹⁶ Razdalja med linijami je znašala streljaj z lokom,⁹⁷ povsem zadaj pa je čakala še manjša rezerva konj za tiste jezdece, ki bi v boju izgubili svojo žival.⁹⁸

Če je vojska premogla katafrakte oz. težko konjenico, so bili ti nameščeni v klinu v sredini prve linije, na krilih in za njim pa srednja konjenica. Na skrajnem levem in desnem krilu je bilo razporejenih še po sto konjenikov, pretežno lokostrelcev in nekaj kopjanikov. Njihova naloga je bila na desnem boku obiti sovražno formacijo, na levem boku pa sovražniku preprečiti enak manever.⁹⁹ Posebej pomembna je bila vloga lokostrelcev na konju, ki so s puščicami podprli naskok težke konjenice.¹⁰⁰ Še bolj do izraza je prišla, kadar je sovražnik razpolagal z mnogoštevilno lahko konjenico, ki jo je bilo treba zadrževati v varni razdalji.¹⁰¹ Po razbitju sovražnikove formacije so težko oboroženi jezdeci zasledovanje prepustili lažji in gibčnejši srednji konjenici.¹⁰²

Kljub močni konjeniški tradiciji je konec 11. st. v Bizancu v praksi vsaj po številu že dolgo prevladovala pehota. Tudi pehotne enote so bile natančno strukturirane z jasno verigo poveljevanja. *Kontoubernia* oz. desetnija ima na čelu dekarha; je osnovna celica pehote, v kateri so zbrani možje, ki so si med sabo v sorodu ali pa se osebno poznajo, kar bistveno okrepi vezi med njimi. Višja enota je stotnija, ki jo vodi hekatontarh, pomagata pa mu še dva pentekontarha, vsak poveljuje 50 možem. Še večja enota je taksiarhija pod vodstvom taksiarha, 1000 mož, od katerih je 400 mož težke pehote (suličarjev), 300 lokostrelcev, 200 mož lahke pehote z metalnimi kopji in pračami ter 100 mož posebne težke pehote (*menavlatoi*), oboroženih s protikonjeniškim orožjem na drogu. Taksiarhija je bila torej že prava pehotna vojska v malem, ki je bila na bojišču sposobna samostojno izpolniti določen spekter nalog.¹⁰³

Podobno kot v Zahodni Evropi je bila pehoti določena manj ugledna, prvenstveno obrambna vloga. Ofenzivne naloge pa so bile v glavnem naloga konjenice, ki je na začetku bitke praviloma stala v drugi vrsti, za zaščitno linijo pehote.¹⁰⁴ Le v redkih primerih, ko je imel poveljnik na voljo posebej številne konjeniške sile, jih je postavil na prvo linijo.¹⁰⁵ Klasična bizantinska formacija tega časa je bila prilagojena prav takšnemu defenzivno-ofenzivnemu sode-

⁹⁴ Sowing The Dragon's Teeth, 47, 127.

⁹⁵ Sowing The Dragon's Teeth, 21, 33

⁹⁶ Taktika pravi, naj imajo enote zadnje linije le po 100 mož namesto običajnih 500. Sowing The Dragon's Teeth, 125.

⁹⁷ Z današnje perspektive je to zelo vprašljiva razdalja, saj je povsem odvisna od vrste in moči loka ter načina streljanja – ali z merjenjem, kjer bi bila skrajna daljava okrog 80 m, ali pa pod kotom do skrajnega dometa loka, kar bi bilo morda 200 m. Upoštevati je treba, da je konjeniški lok načeloma zaradi lažje uporabe iz sedla nekoliko šibkejši od takšnega, s kakršnim ravna pešak, da ga je lažje napeti, kar pa mu je tudi zmanjšalo domet. Sowing The Dragon's Teeth, 43, 125.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Sowing The Dragon's Teeth, 41, 123.

¹⁰⁰ Sowing The Dragon's Teeth, 47, 127–129.

¹⁰¹ Sowing The Dragon's Teeth, 49.

¹⁰² Sowing The Dragon's Teeth, 29, 31.

¹⁰³ Sowing The Dragon's Teeth, 13, 17, 89–95. Prim. The Alexiad, 94.

¹⁰⁴ Sowing The Dragon's Teeth, 21.

¹⁰⁵ Sowing The Dragon's Teeth, 41.

lovanju pehote in konjenice. Pehota, razdeljena na 12 enot, se je glede na teren in ostale okoliščine postavila v kvadratno ali pravokotno formacijo, znotraj katere je bila dobro zaščitena konjenica. Ta je lahko trenutku, ko je bilo to potrebno, krenila v naskok ali obkolitveni manever skozi vrzeli med pehotnimi enotami kjerkoli v formaciji.¹⁰⁶

Ker je bila vloga bizantinske pehote na bojišču bolj statična, je bila temu primerno preprostejša tudi njena taktika. Od pešaka se ni pričakovalo, da bo na bojišču izvajal zapletene manevre, temveč je v prvi vrsti služil za obrambo konjenice. To je bila še ena značilnost, tipična za svoj čas. Dolga sulica je teoretično dajala težki pehoti dobre možnosti, da zaustavi konjeniški naskok, vendar je bilo slednje bolj kot od oborožitve same odvisno od discipline in izurjenosti pešakov, ki v 11. st. tudi v Bizancu nista bili vedno na visoki ravni. Očitno je, da je konjeniški naskok bizantinske generale močno skrbel, zato so poskušali razviti ustrezno taktiko, ki bi pehoti dajala boljše možnosti.

Osnovna pehotna formacija v *Praecepta militaria* je bila taksiarhija, 1000 mož. V globino je merila 7 vrst, od katerih so srednje tri sestavljali lokostrelci. Spredaj in zadaj sta stali še po dve vrsti suličarjev, vsaka obrnjena v svojo stran, zaradi česar se je takšna formacija lahko branila tako pred frontalnim napadom kot napadom v hrbet.¹⁰⁷

```

d d d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d d d
l l l l l l l l l l l l l l l l l l
l l l l l l l l l l l l l l l l l l
l l l l l l l l l l l l l l l l l l
p p p p p p p p p p p p p p p p p
p p p p p p p p p p p p p p p p p

```

Legenda:

d, p – suličar

l – lokostrellec

Suličarji in lokostrelci so tvorili jedro taksiarhije. Da so se mogli v začetni fazi spopada nemoteno razviti v zgornjo formacijo, je poskrbelo ostalih 300 mož v pomožnih enotah. Pomožna lahka pehota, torej metalci kopij, pračarji ali dodatni lokostrelci, so zapustili glavnino vojske skozi presledke med pehotnimi enotami ter se z razdalje zapletli v praske s sovražnikom. Ko se je spopad razvil v metež, so se spet umaknili nazaj za težko pehoto in lokostrelce ter od zadaj prek njihovih vrst obstreljevali sovražnika.¹⁰⁸ Po potrebi so podprli tudi konjenico v napadu.¹⁰⁹

Menavlatoi so delovali kot posebna težka pehota, zelo učinkovita v spopadu s sovražno konjenico. Žal ni povsem jasno, kakšno orožje je bil *menavlion* v resnici. Opravljal je podobno funkcijo kot v poznem srednjem veku flamski *goedendag*, švicarska helebarda ali husitski cepec. Pehoti je omogočal, da se s konjeniki spopade na srednji razdalji, kjer dolga pehotna sulica ni bila več uporabna. *Menavlatoi* so se sprva postavili neposredno pred prvo vrsto suličarjev kot ščit proti konjenici, v boju proti pehoti pa so napadli z boka; *Praecepta* zelo jasno naročajo, da morajo *menavlatoi* s suličarji tesno sodelovati, sicer ne bodo učinkoviti.¹¹⁰

¹⁰⁶ Sowing The Dragon's Teeth, 31, 33.

¹⁰⁷ Sowing The Dragon's Teeth, 17, 91.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Sowing The Dragon's Teeth, 103.

¹¹⁰ Sowing The Dragon's Teeth, 19, 95.

Proti konjeniškem naskoku se celotna formacija nekoliko preuredi. Ena od zadnjih dveh vrst suličarjev se pridruži prvima dvema; to stori tako, da vsaka polovica stotnije pod svojim pentakontarhom zapusti formacijo na svojem boku in se v redu pridruži prvima linijama težke pehote. Zdaj so proti konjenici uprte tri vrste dolgih sulic, kar je že mogočna ovira, spredaj pa so razporejeni še *menavlatoi*.¹¹¹ Njihovo orožje je učinkovito proti konjeniku tudi v bližinskem boju, zato lahko v metežu zaščitijo suličarje, ki so v borbi od blizu bolj nebolgljeni.

```

m m m m m m m m m m m m m m m m
d d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d d
l l l l l l l l l l l l l l l l l
l l l l l l l l l l l l l l l l
p p p p p p p p p p p p p p p p

```

Legenda:

m – *menavlatos*

Zgornja formacija v 11. st. ni več zadostovala. Bila je preplitva za učinkovito obrambo proti vse močnejši težki konjenici, ki je zbujala strah med bizantinsko vojsko. Zato so pehotno formacijo preprosto podvojili v globino. Poleg veliko večje trdnosti formacije je bil ta maneuver tudi precej nezahteven in lahko izvedljiv na bojišču.¹¹²

V resnici ni zanesljive obrambe pred naskokom težkih konjenikov zagotavljala niti poglobljena pehotna formacija. Aleksij že v vojni proti Robertu Guiscardu ni našel pravega odgovora na naskok normanskih vitezov. Pomagal si je z zvijačami in priložnostnimi protiukrepi. Sovražni naskok je poskušal razbiti s puščicami in kopji ter zaščitil bojno črto z železnimi konicami, na katere naj bi se nataknili sovražni konji; svojo pehoto je opremil celo s posebnimi vozovi, ki naj bi služili kot nekakšni premični bunkerji in protikonjeniške ovire. Praktično pa se ni izkazala nobena od takšnih zasilnih rešitev; niti bizantinski pehoti konec 11. st. ni uspelo, da bi razvila resnično učinkovite metode obrambe proti konjeniškem naskoku.¹¹³

3. Seldžuški Turki

3.1 Izvor

Konec 11. st. so bili Seldžuki v prostoru Male Azije in Bližnjega vzhoda še razmeroma mlada sila. Tako kot ostala turška plemena so tudi Seldžuki izviral iz ogromnega negostoljubnega prostora Srednje Azije, doma številnih ljudstev, ki so usodno zaznamovala svetovno zgodovino. Kot sorodniki Guzov in Kipčakov so v 10. st. prvič trčili ob obrobje muslimanskega sveta.¹¹⁴

Stik z islamom je globoko vplival na Seldžuke. Njihovemu tradicionalnemu miselnemu svetu nomada je pripojil ideal fanatičnega borca za vero, gazija, kar je bila za bojevito ljudstvo s stepe povsem naravna kombinacija, ki je samo še pospešila njihov ekspanzionizem.

¹¹¹ Sowing The Dragon's Teeth, 19.

¹¹² Sowing The Dragon's Teeth, 95.

¹¹³ The Alexiad, 123–124.

¹¹⁴ E. Hildinger, Warriors Of The Steppe, 1997, 1–14.

Prestop v islam je vsekakor potekal dalj časa in ni zajel vsega plemena hkrati. Več desetletij so se posamezne skupine Seldžukov udinjale kot najemniki v muslimanski službi, kjer so bile njihove vojaške sposobnosti zelo cenjene. Njihov pohod pa se je začel l. 1040 z zmago nad Gaznavidi pri Dandanganu, po kateri jim je pripadla večina Irana. Leta 1055 so zavzeli sam Bagdad; nemočni kalif je bil prisiljen priznati njihovo nadoblast, muslimanski svet pa je bil tedaj preveč razdeljen in vojaško prešibak, da bi se lahko postavil po robu novemu valu stepskih konjenikov.¹¹⁵

Četudi je bil glavni cilj Seldžukov osvojitvev muslimanskega sveta, kjer se jim je kot naslednji cilj odpiral Egipt, je bila nadaljnja turška ekspanzija proti zahodu samo še vprašanje časa; v Mali Aziji pa jim je stala na poti povsem drugačna sila, Bizantinsko cesarstvo. Seldžuki so bili z Bizancem pripravljeni skleniti mir, kar pa ni preprečilo stalnega plenjenja obmejnih območij.¹¹⁶

Vpadov v Anatolijo in Armenijo Bizanc ni mogel tolerirati. Ti dve provinci sta bili za cesarstvo življenjskega pomena. Klasična nomadska strategija plenjenja in izčrpavanja nasprotnika več let ni prinesla odločitve, čeprav je hudo opustošila Kapadokijo. Pod novim vladarjem Alpom Arslanom so se napadi še stopnjevali. V naslednjih štirih letih so si Seldžuki dejansko priborili nadzor nad Armenijo, od koder so lahko vdirali še globlje na bizantinsko ozemlje.¹¹⁷ Cesarska vojska s hitrimi roparskimi tolpmi ni bila sposobna učinkovito obračunati, zato je cesar Roman Diogen l. 1071 organiziral veliko protiofenzivo v Armeniji. Vodja Seldžukov Alp Arslan si ni želel odkritega spopada, vendar je do bitke vseeno prišlo. Za Romana Diogena se je končala katastrofalno, z izdajstvom njegovega generala Andronika Dukasa, dezertiranjem normanskih najemnikov in popolnim porazom preostalega dela bizantinske armade pri Manzikertu.¹¹⁸

Seldžška država se je po zaslugi vojaških uspehov zelo razširila. Njena celovitost pa je bila povsem odvisna od moči posameznega vladarja. Ko je Alp Arslan l. 1072 umrl, ga je nasledil nečak Malikšah, ki pa je zadržal resnično oblast le nad Perzijo. Ostala ozemlja pod turškim nadzorom so prešla v roke emirjev, ki so sprva priznavali Malikšahovo nadoblast, sčasoma pa so začeli vladati vse bolj samostojno. Z osvojitvijo stalno naseljenih, civiliziranih in urbaniziranih ozemelj se je za Seldžuke spremenil tudi način življenja. Iz potujočih stepskih pastirjev in bojnikov so se prelevili v razmeroma maloštevilen vojaški sloj, ki je vladal nad podjarmljenim prebivalstvom.¹¹⁹

Na predvečer prve križarske vojne je bila moč Seldžukov hudo razdrobljena. Desetletna vojna za nasledstvo, ki je izbruhnila po smrti Malikšaha, je povzročila težka notranja nasprotja. Malikšahov sin Barkjaruk je skušal slediti zgledu svojega sposobnejšega očeta, vendar do vnovične združitve turških posesti ni prišlo, ker so bili zahodni Seldžuki do njega vseskozi sovražno razporejeni. Pri tem so bili tudi sami notranje razcepljeni; Rum (Anatolija) je priznaval Kilidža Arslana, ki je imel l. 1096 komaj 17 let. Kot sin Sulejmana, seldžškega zavojevalca Anatolije, je imel sicer do nasledstva največ pravic, do oblasti pa se je še kot najstnik v kaosu nasilja med rivalskimi emirji dokopal le s skrajnimi metodami. To seldžško gospostvo je bilo obsežno, vendar so bili njegovi vojaški potenciali omejeni. Za avtohtono grško prebivalstvo Ruma so bili Turki le osovraženi zavojevalci, zato Kilidž Arslan na njihovo pomoč ni mogel računati.¹²⁰

¹¹⁵ A. Ducellier, *Byzanz; Das Reich und die Stadt*, Köln 2000, 189; *Warriors Of The Steppe*, 93.

¹¹⁶ *Byzanz; Das Reich und die Stadt*, 189–190.

¹¹⁷ *Geschichte der Kreuzzüge*, 60–61.

¹¹⁸ *Prav tam*. Gl. tudi *Warriors Of The Steppe*, 93–95.

¹¹⁹ *Geschichte der Kreuzzüge*, 75–78.

¹²⁰ A. Maalouf, *Der Heilige Krieg der Barbaren*, München 2001, 16–17.

Najpomembnejši Kilidž Arslanov sosed je bil Danišmend. Njegova država se je razprostirala na vzhodnem obrobju Anatolije, kjer je bila stalen trn v peti Kilidža Arslana. Odnosi med vladarjema so bili sovražni, veliki spopad med njima samo vprašanje časa. Edinole Danišmendova pobožnost je dajala upanje, da bo ob splošni nevarnosti za islam morebiti pripravljen pozabiti na stare spore in delovati v skupno dobro muslimanov.¹²¹

Egejska obala zahodne Male Azije s številnimi otoki je pripadala emirju v Smirni (Izmir), svaku Kilidža Arslana. Ob prihodu križarjev je bil ta obalni emirat z nekoč močno mornarico morskih roparjev na tako trhljih nogah, da so se tamkajšnji turški velikaši umaknili že ob sami novici o padcu Nikeje, ne da bi sploh pripravili obrambo.¹²²

Dalje proti vzhodu je ležala Antiohija, v turških rokah šele od leta 1085. Malikšah je oblast nad mestom poveril Jagi Sijanu. Kakor je bil Jagi Sijan teoretično podrejen halabskemu vladarju Ridvanu, je v devetdesetih letih dejansko dosegel neodvisnost.¹²³ V resnici pa je bil njegov položaj vse prej kot močan, saj so bili šele pred kratkim podjarmljeni meščani Turkom izrazito nenaklonjeni.

Drugi dve pomembni seldžuški gospodstvi v neposredni sosesčini sta bili mestni državi Halab (Aleppo) in Damask. Ridvan, vladar Halaba, in Dukak, vladar Damaska sta bila po rodu brata, vendar nespravljiva sovražnika. Ridvan se je na prestol povzpel s pomočjo spletk in umorov; očitali so mu tudi, da je le igrača v rokah svetovalca sumljivega slovesa, ki naj bi izhajal iz sekte asasinov. Da bi se znebil tekmecev, je dal Ridvan pomoriti svoje mlajše brate. Eden od njih, Dukak, pa je ušel in se zatekel v Damask, kjer so ga oklicali za mestnega vladarja. Od tedaj naprej je med bratoma vladala stalna napetost v ozračju, polnem sumničenj.¹²⁴

Za skupno obrambo seldžuške države je bilo takšno stanje v Siriji in Palestini pogubno, ker lokalni velikaši vse do zadnjega niso bili pripravljeni iskreno sodelovati. Ko so križarji že korakali preko Male Azije, se je za trenutek zdelo, da bo medsebojne spore rešil Kerboga, mosulski atabeg in vojskovodja abasidskega kalifa. Kerboga, mameluk in prekaljen borec, se je lahko ob kalifovi avtoriteti oprl na sile iz vse Perzije in Mezopotamije.¹²⁵ Toda samoljubje, ki ga je izražal do podrejenih emirjev, in častihlepje, s katerim se je lotil urejati krizne razmere, sta močno omajala njegov položaj. Na koncu je zaradi nesloge med emirji, še posebej pa splošnega nezaupanja zahodnih Seldžukov do vzhodnih, propadel tudi Kerbogov poskus.

Tako kot številna druga nomadska ljudstva, prej Huni in Avari ter pozneje Mongoli, so bili tudi Seldžuki konjeniki, oboroženi predvsem z lokom in puščicami. Njihov način vojskovanja je bil povsem v skladu s stepsko tradicijo in tudi še desetletja potem, ko so se naselili na Bližnjem vzhodu, se ni mnogo spremenil. Ko so se križarji srečali s silami Kilidža Arslana, so naleteli na vojsko, ki je bila organizirana še povsem na nomadski način, sestavljena izključno iz konjenikov lokostrelcev.¹²⁶

Čeprav so imeli Turki prevladujoč vojaški vpliv v bližnjevzhodnem prostoru, pa kot prišleki vendarle niso mogli izriniti nekaterih drugih starejših konceptov. Zlasti v Iranu je imela močne korenine tudi težka, celo supertežka konjenica, po kateri so se zgledovali tako stari rimski kot bizantinski katafrakti. Del te stare vojaške elite je preživel tudi turško invazijo; *Gesta* omenjajo takšno supertežko konjenico Agulanov v bitki pred Antiohijo, sestavljeno iz težko oboroženih

¹²¹ Der Heilige Krieg der Barbaren, 24.

¹²² Der Heilige Krieg der Barbaren, 27–28.

¹²³ Geschichte der Kreuzzüge, 203.

¹²⁴ Der Heilige Krieg der Barbaren, 36–37.

¹²⁵ Geschichte der Kreuzzüge, 78; Der Heilige Krieg der Barbaren, 41–44.

¹²⁶ Prim. The First Crusade, 65, 149, 181–183; R. Hill, The Deeds Of The Franks And The Other Pilgrims To Jerusalem, Oxford 1962, 14–15 itd.

jezdecev na oklepljenih konjih, katafraktov, ki so uporabljali le meč in so bili v boju tako rekoč neranljivi.¹²⁷

3.2 Orožje in oprema

Glavno turško orožje je bil refleksni lok. To je bilo tako za izdelavo kot uporabo zahtevno orožje, ki pa je ponujalo številne prednosti. Refleksni lok je bil v osnovi sestavljen iz treh različnih materialov: lesene osnove, koščenih ploščic ali roževine ter primerno obdelanih živalskih kit. Na notranji krivini loka, torej strani, obrnjeni proti lokostrelcu, so bile na leseno osnovo z močnim živalskim lepilom prilepljene ploščice iz kosti ali roževine. Na zunanji strani so bile na podoben način pritrjene kite, ki so delovale kot močna elastika. Kombinacija roževine in kit je delovala kot silovita vzmet na principu potiska in potega. Takšen lok je bil v nenapetem stanju ukrivljen v obratno smer, kar mu je dalo pri razmeroma majhni skupni dolžini z napeto tetivo veliko moč. Celoten lok je bil nato ovit še z drevesno skorjo, usnjem ali podobnim materialom ter opremljen s koščenimi vrhovi z vrezanimi utori za tetivo.¹²⁸

Refleksni lok je bil torej pretanjeno orožje; za njegovo izdelavo resda ni bila potrebna napredna tehnologija, zato pa obilo spretnosti in ogromno časa. Sušenje lepila je trajalo več mesecev, ob tem pa je bilo priporočljivo posamezne faze dela opraviti v različnih letnih časih. Vendar pa so bili vsi materiali, potrebni za izdelavo refleksnega loka, dostopni tudi v stepi. Za nomadskega konjenika je bil takšen lok idealno orožje, uporabno tako za lov kot boj. Bil je dovolj kratek, v povprečju okoli 130 cm, da je bilo mogoče z njim učinkovito ravnati tudi s konjskega hrba, pri tem pa je še zmeraj premogel dovolj moči, da so bili njegovi izstrelki smrtonosni. Česa takega primitivnejši leseni loki, izdelani iz enega kosa, niso zmogli.¹²⁹

O učinkovitem dometu refleksnega loka se je mnogo pisalo, vendar pogosto brez kakršnih koli praktičnih izkušenj. Streljanje z lokom je zaradi veliko bolj strme krivulje in nižje izhodne hitrosti izstrelka mnogo težje kot z ognjenim orožjem, ki smo ga danes bolj vajeni, še posebno proti premični tarči. Na podlagi praktičnih preizkusov lahko zaključimo, da je bil za pešaka domet ob merjenem streljanju na individualno tarčo v velikosti človeka nekje med 60 in 80 m, odvisno od vrste in moči loka, ki se je morda gibala okoli 70 liber ali več, ter mase puščice. Za konjenika med ježo je bila ta razdalja razumljivo bistveno krajša, po nekaterih ocenah celo samo 10 m. Večje cilje je bilo seveda mogoče z instinktivnim merjenjem manj natančno obstreljevati pod velikim kotom vse tja do skrajnega dometa loka, ki se je gibal okrog dvesto metrov ali več,¹³⁰ vendar pa je na taki daljavi izstrelak že izgubil nekaj energije, kar je bilo v škodo prebojnosti, obenem pa se je močno zmanjšala točnost zadevanja; takšno streljanje je bilo učinkovito samo proti večjim koncentracijam sovražnikov.¹³¹

¹²⁷ The Deeds Of The Franks, 49. Agulane isti vir omenja tudi v bitki pri Dorylaeumu, čeprav ne govori o njihovi opremi oziroma načinu bojevanja. Oznaka Agulan je ob tem nejasna; morda je šlo v resnici za gulame, kakor so na Bližnjem vzhodu imenovali elito sužnjevo vojakov pretežno turškega izvora.

¹²⁸ Warriors Of The Steppe, 20–23.

¹²⁹ Prav tam. Angleški dolgi lok iz tisovine, znan zlasti iz velikih zmag na Škotskem in v stoletni vojni, je bil najbrž po moči primerljiv z refleksnimi loki, vendar zaradi svoje dolžine neprimeren za rabo na konju.

¹³⁰ Turški refleksni loki iz kasnejših obdobij so sloveli po izjemnem dometu. Najboljši strelci so s posebno močnimi loki in specializiranimi, zelo lahкими puščicami dokumentirano dosegali tudi skrajne razdalje krepko preko 400 m, po teže preverljivih navedbah pa menda celo preko 700 m. Žal za seldžuške vojaške loke iz 11. st. ne premoremo zanesljivih podatkov, vendar pa je gotovo, da je bil njihov domet s težjimi bojnimi puščicami in verjetno tudi zaradi znatno manjše moči, še obvladljive za konjenika, veliko manjši. R. Payne-Gallwey, A Treatise On Turkish And Other Oriental Bows Of Mediaeval And Later Times, London 1903, 19–23.

¹³¹ Warriors Of The Steppe, 26–29.

Pravzaprav je imel stepski refleksni lok poleg drage izdelave le dve potencialni šibki točki: prvič, v vlažnem podnebju je rad odpovedal, ker so se kite in lepilo zmeščale. To pomanjkljivost so skušali mojstri sicer odpraviti z vodooodbojno prevleko iz drevesne skorje ali fino strojenega usnja, kar pa je bila le polovična rešitev. Drugič, na daljših razdaljah ni bil zmožen zanesljivo predreti verižnega oklepa križarjev, kakor je razvidno v nadaljevanju.

Poleg refleksnega loka je turška konjenica uporabljala tudi lahka metalna kopja,¹³² za boj na blizu pa je bila oborožena z buzdovani in meči. Podobno kot na Zahodu je bil tudi med Turki v tem obdobju najbolj razširjen sečni enoročni meč z razmeroma dolgim in širokim rezilom, praviloma pa ploskega rombastega preseka, torej brez žleba.¹³³

O zaščitnih standardih seldžuških bojevnikov žal ni mnogo znanega. Zahodni viri povedo le malo o turški opremi sploh. Pisec *Gesta* je poudaril odlično opremo Agulanov, katerih železni oklep je tako borce kot konje odlično ščitil pred vsemi vrstami orožja.¹³⁴ Čeprav o konstrukciji tega oklepa ni povedano nič, lahko domnevamo, da je šlo po vsej verjetnosti prej za lamelni ali morda luskasti oklep kot pa verižnino. Omembe oklepljenih Turkov pa niso redke; zanimivo je tudi, da so na nekaterih sodobnih zahodnih upodobitvah turški jezdec upodobljeni kot dobro oklepljeni bojevniki, in sicer najpogosteje nosijo lamelni, pa tudi luskasti oklep in verižnino.

Vsaj v Siriji in Palestini ni turški konjenik lokostrelec nikoli povsem prevladal. Tamkajšnja bogata trgovska mesta so od nekdaj razpolagala z lastno vojsko, pretežno pehoto; kronist Ibn Abu Taji tako poroča, da so imeli na predvečer prve križarske vojne vsi meščani Halaba lastno orožje in opremo.¹³⁵ Pehota je tvorila pomemben in očitno tudi zelo številčen del sirske vojske in jo viri večkrat omenjajo, pa čeprav le bežno in kot bolj ali manj nemočno oziroma neuporabno vejo oboroženih sil, kakor denimo pri Bari.¹³⁶ V spopadih je odigrala izrazito podrejeno vlogo, zaradi skopih poročil pa žal ni jasno, kje je tičal vzrok za to – morda v pomanjkljivi opremi, slabi izurjenosti ali katerem drugem dejavniku.

3.3 Taktika in strategija

Za stepske nomade je bila vojna tako rekoč nujnost. S surovinami revna, redko poseljena in negostoljubna Srednja Azija je mogla zagotavljati le najskromnejše pogoje za preživetje. Trdo življenje nomadskih pastirjev je močno vplivalo na njihov odnos do vojne; vojna ni bila nujno sredstvo za ekspanzijo, temveč v prvi vrsti stvar preskrbe. Stalno naseljena ljudstva na obrobju stepe so bila vabljiv cilj, zelo ranljiv na bliskovite plenilske pohode hitrih nomadskih konjenikov.

Kakor so Seldžuki izhajali iz stepe in so stepski način vojskovanja ohranili tudi dalje, je ob tem vendarle prišlo do določenih sprememb. Strategija bliskovitih roparskih udarov je sicer dobro delovala na slabo zaščitenem podeželju; turški lokostrelec na konju je bil prav tako izredno nevaren nasprotnik na bojišču, zlasti še na odprtem terenu, ugodnem za konjenico. Proti utrdbam in obzidanim mestom pa je bil dokaj nemočen. Šele daljši stik z urbanizirano civilizacijo Bližnjega vzhoda je naučil Seldžuke, kako zavzeti mesta in utrjene postojanke, četudi jim oblegovalno vojskovanje nikoli ni postalo zares domače.

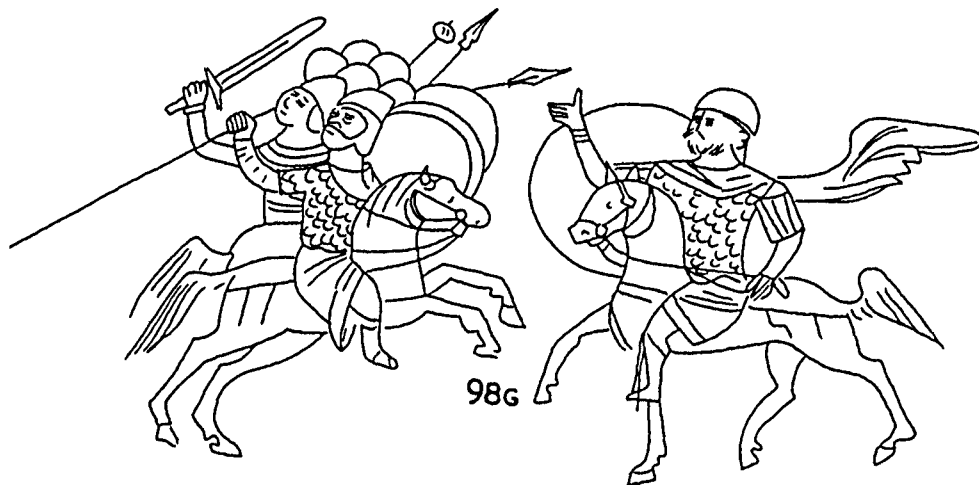
¹³² O njihovi rabi pri Dorylaeumu izrecno poročajo *Gesta*. The Deeds Of The Franks, 19.

¹³³ Več zgodnjih primerkov takega tipa hrani orožarna palače Topkapi v Istanbulu.

¹³⁴ »... Agulani... neque lanceas neque sagittas neque ulla arma timebant, quia omnes erant undique cooperi ferro et equi eorum...« The Deeds Of The Franks, 49.

¹³⁵ D. Nicolle, The Crusades, 13.

¹³⁶ The Deeds Of The Franks, 31; Albert von Aachen, 145–146; The First Crusade, 192–193.

Slika 2: Bizantinska konjenica (D. Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era, White Plains 1988*)

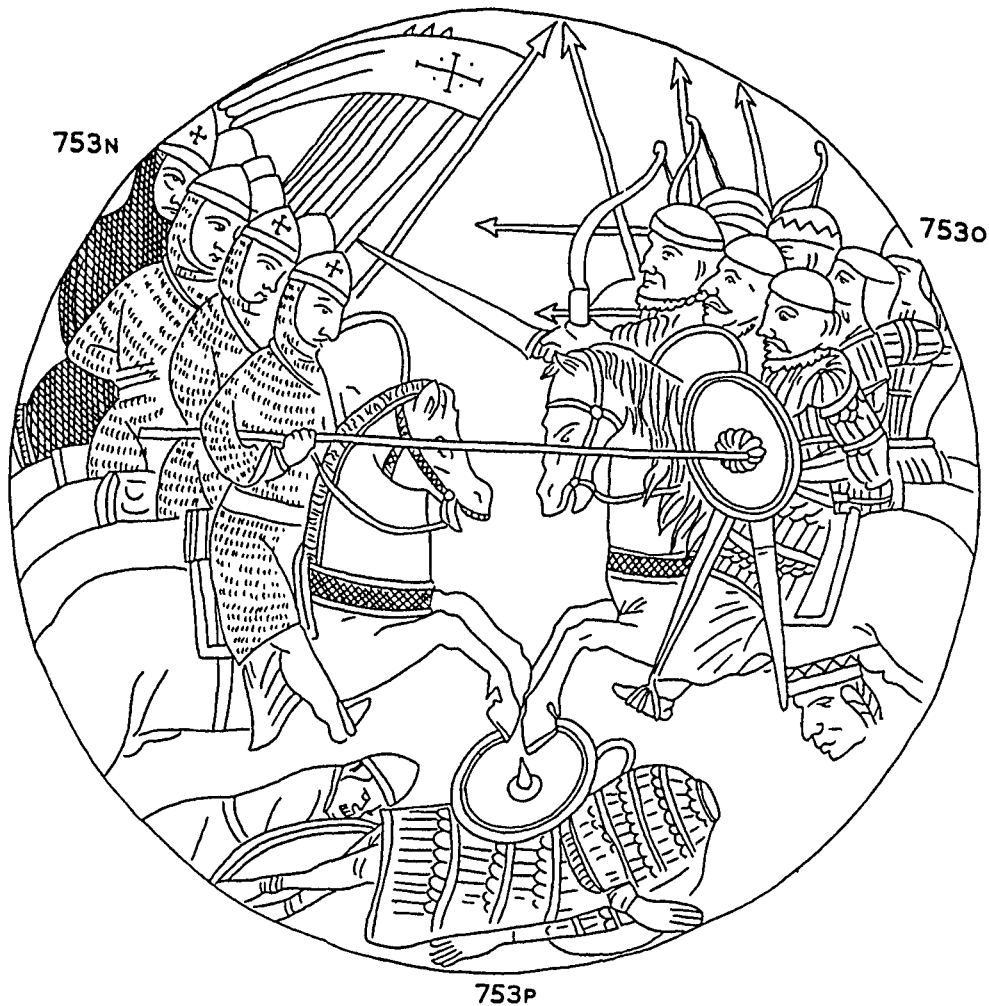
Bližnjevzhodne osvojitve so v tem pogledu Seldžukom predstavljale še en problem: mesta, ki so jih zasedli, je bilo treba naposled tudi braniti. To je bilo povsem v nasprotju z nomadsko strategijo umikanja pred močnim nasprotnikom. Na redko poseljenih stepskih širjavah se je namreč nomadski konjenik brez stalnega prebivališča in brez obdelovalne zemlje lahko umikal poljubno dolgo pred premočnim nasprotnikom, ki bi ga skušal zasledovati. Sedaj pa to za Seldžuke ni bilo več mogoče, saj je njihova moč v Mali Aziji in na Bližnjem vzhodu temeljila na posesti mest. Pretirano zavlačevanje in defenzivna strategija izmikanja zato nista bila več sprejemljiva.¹³⁷

Turška taktika je imela tudi še v času prve križarske vojne značilnosti stepskega načina vojskovanja. Seldžuki so se bojevali na konju, v nasprotju s stalno naseljenimi kulturami, kjer je konjenica ponavadi predstavljala razmeroma majhen del vojaške elite, rekrutirane iz plemstva. V stepi pa je bil trdoživi stepski poni eno redkih bogastev, ki ga je bilo v izobilju, zato je bilo povsem običajno, da so celo najrevnejši bojevniki na vojni pohod privedli več konj, na katerih so jezdili izmenično, da so ostali lahko medtem počivali. Ta sistem je v stepi dobro deloval, vendar so ga morali Seldžuki po naselitvi na Bližnjem vzhodu in v Mali Aziji deloma opustiti; vzdrževanje tako velikih čred zaradi slabših pogojev paše tudi ni bilo več mogoče, zato se zdi, da na bojni pohod običajno niso več jemali obilice rezervnih konj.

Priljubljena taktika lokostrelca na konju je bila obkolitev; tako so se običajno bojevali tudi Seldžuki, če je teren to le omogočal. Običajna turška formacija je bila zato razpršena v prostoru, tako zelo, da med centrom in krili ni bilo na videz nikakršne povezave. Turški konjeniki so poskušali zapreti obroč okoli sovražne vojske, tudi če je bila ta številčno močnejša, nato pa jo zasuti s puščicami s precejšnje razdalje. V tej fazi so se Seldžuki tako kot večina njihovih stepskih sorodnikov bližinskemu boju načeloma izmikali. Njihovi konji so bili vzdržljivi in hitri, toda prešibki, da bi se lahko v naskoku enakopravno kosali s pravo težko konjenico.

Namen zgoščenega obstreljevanja s puščicami je bil izčrpati sovražno formacijo, jo razbiti do te mere, da so posamezne enote začele uhajati in so se v liniji pojavile vrzeli. V

¹³⁷ Warriors Of The Steppe, 95.

Slika 3: Turški konjeniki v spopadu s križarji (D. Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era, White Plains 1988*)

ugodnih okoliščinah na to ni bilo treba dolgo čakati, saj je bilo konec 11. st. le malo vojska, ki so premogle dovolj dobro zaščitno opremo ter zadosti discipline, da so dalj časa vzdržale pod točo puščic. Protinapad ponavadi ni imel smisla, saj so se turški jezdeci na varni razdalji lahko pravočasno umaknili, kar je imelo zelo močan psihološki učinek. Ko je sovražna formacija razpadla, je bila bitka že odločena. Tedaj so Turki lahko z minimalnim tveganjem prešli v naskok, razkosali sovražno vojsko na lahko obvladljive gručice ter uničili posamezne točke odpora. Zaradi svoje gibljivosti so bili še posebej smrtonosni pri zasledovanju, saj zlasti pešak ni imel nobenega upanja, da jim uide na odprtem terenu.

Kot druga ljudstva iz stepe so tudi Seldžuki radi posegali po zvijačah, ki so jim omogočile lažjo zmago. Najbolj razširjena je bila taktika zaigranega pobega, pri čemer se je skupina konjenikov približala sovražniku na domet loka, ga začela obstreljevati, ob poskusu sovražnikovega naskoka pa se je takoj obrnila in zbežala. Nato se je umaknila po dogovorjeni poti, mimo točke, kjer je v zasedi skrivaj čakal drugi del vojske. Nasprotnik, ki je bil dovolj na-

iven, da zviijače ni spregledal, se je tako med zasledovanjem nenadoma znašel v pasti; v hrbet mu je udarila skrita rezerva, z druge strani pa še zasledovana enota, ki se je zdaj nemudoma prerazporedila in prešla v boj. Zaradi tega je bil glavni nasvet Aleksija Komnena križarjem, naj Turkov nikakor ne zasledujejo brezglavo in naj se ne ločujejo od glavnine. Enako je v vojni proti stepskim konjenikom svetoval tudi cesar Mavrikij v *Strategikonu*.

Summary

Military Systems in the First Crusade

Tomaž Lazar

One of the largest medieval campaigns, the First Crusade is interesting for a number of reasons. It was a unique confrontation of extremely different military powers and traditions, namely those of West Europe, of the Byzantine Empire, of the Seljuk Turks, and of the Fatimid Egypt. This article shall examine the first three.

West-type military systems, prevalent in medieval Europe, were based on relatively small, but excellently trained and well-armed elite of knights. In contrast to a deeply rooted opinion, knights were neither unruly nor undisciplined, nor were they individual warriors. Precisely coordinated, they fought in small, yet dense cavalry units that enabled them to charge deep into their opponent's formation. Their protective gear, which was of high quality, offered sufficient protection against the arms of that time; at the end of the 11th century, it was not so heavy as to hinder their mobility.

Even though the knights were prestigious elite, the infantry was just as essential. In Western Europe, infantry consisted mostly of spearmen backed up by archers and crossbowmen. Since infantry soldiers were neither sufficiently trained nor well armed, their strategy was primarily defensive. The infantry was nevertheless an effective supplement to the knights on horseback.

Despite its difficult political situation at the time, the Byzantine Empire still had certain advantages over other Mediterranean countries. In accordance with the ancient Roman tradition, its military science was very well developed, with an abundance of literature on the subject. A precise reconstruction of the theoretical structure of the Byzantine army is therefore possible.

The Byzantine Empire possessed a well-organized army with a clear system of command. A favorable geographical position at the crossroads of European, Asian, and Middle Eastern cultures enabled the empire to have access to different military technologies, which it turned to its advantage. However, the empire had vulnerable borders and suffered from inner conflicts. Furthermore, it had a limited number of recruits and was therefore compelled to hire mercenaries.

Even though its military might traditionally depended upon the native Cataphract cavalry, in the 11th century this concept started to change. During the rule of Alexios, Turkish archers, together with the (foreign) heavy cavalry units, represented the main body of the Byzantine cavalry. Although poorly armed, the relatively numerous infantry units grew more important. Like in Europe, their primary function was of defensive nature.

In the middle of the 11th century, the Seljuk Turks became an important factor in Asia Minor and in the Middle East. At the arrival of the crusaders their power had been fragmented among numerous seigneuries and states that were unable to unite their forces to defend themselves. Yet this alone cannot provide an adequate explanation as to why the Turks had been defeated in the First Crusade.

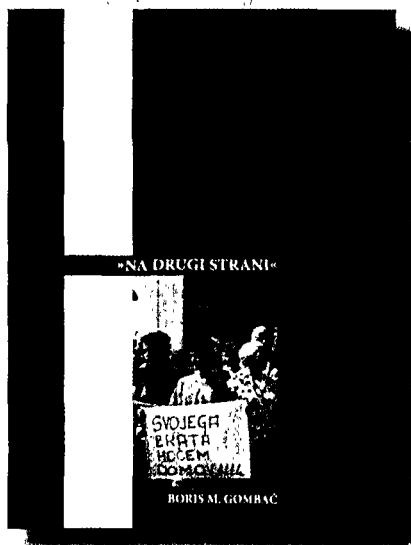
In the time of the First Crusade, the military organization of the Seljuk Turks was very similar to their original one. Although they were still fighting like the nomadic warriors of the steppe, their nomadic lifestyle had to adapt to new circumstances in urban areas. While the Turkish military system in Asia Minor was still based mostly on cavalry archers, in Syria and in Iran it included heavy cavalry as well. Armed with composite bows, Turkish equestrians had specialized in fighting from a distance. Their tactics relied heavily on swift shifts, on turning the enemy's flank, and on tactical maneuvers. Quite often, they resorted to short-range fighting, but could not compete with heavy cavalry on an equal basis.

Boris M. Gombač

NA DRUGI STRANI

Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov
ob slovenski osamosvojitvi leta 1991

Knjiga prikazuje usodo slovenskih nabornikov v JLA v času osamosvajanja Slovenije leta 1991. Odbor staršev je skupaj s takratnim RSLO in slovenskim političnim vodstvom poskrbel, da se je približno 6500 slovenskih fantov živih in zdravih vrnilo v Slovenijo. Zgodovinarska pripoved in kritična znanstvena analiza se smotrno prepletata z močno izpovednimi spominskimi zapiski nosilcev tedanjega dogajanja ter dokumenti – bodisi v obliki sprotnih opomb z viri in literaturo, bodisi z vključevanjem (večinoma doslej neobjavljenih) steno-gramskih zapisnikov, pisem in pripovedi vojakov in staršev, pričevanj odgovornih politikov, bodisi z natisom dolgega seznama razporeditve več tisoč slovenskih fantov po vojašnicah vse razpadajoče države. Zaradi dejavne vpetosti avtorja in njegove družine v dogajanja, ki jih delo obravnava, se knjiga ponaša z ekskluzivnim vpogledom, ki ga prinaša antropološko »raziskovanje z lastno udeležbo«.

2006, 222 str., 20 × 27 cm, broširana,
ISBN 961-6568-26-4. Cena: 3.990 SIT/16,65 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.

Robert Kurelić

Status Celjskih grofova kao kneževa Svetog Rimskog carstva¹

UDK 316.35:32»13/14«

KURELIĆ Robert, Mr. sc., M. Tita 120, HR-51410 Opatija

Status Celjskih grofov kot knezov Svetega Rimskega cesarstva

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 49–68, cit. 157

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Potem ko jim je cesar Fridrik III priznal samo »knežji naziv«, so postali Celjski grofje svojevrstni »knezi brez dežele.« Iz zgodovine je znano, kako kratkega veka je bila celjska kneževina. Vprašanje priznanja tega knežjega položaja pa ostaja odprto. Avtor članka je raziskal dvajsetletno obdobje, v katerem so bili Celjski grofje knezi Svetega Rimskega cesarstva. Zanimali so ga problemi simbolične in ritualne komunikacije in pa percepcija družbenopolitičnega položaja, prestiža in ugleda. Z analizo intitulacij in salutacij v listinah, pismih in kroničkih zapisih je želel preučiti reakcije tedanje družbenopolitične srenje na novi rang Celjskih grofov. Poleg vzpona Celjskih grofov do knežjega naziva in njihove popolne afirmacije avtorja zanima tudi družbena sestava obeh družbenopolitičnih tvorb, v katerih so Celjski grofje delovali, to je Svetega Rimskega cesarstva in Ogrsko-hrvaškega kraljestva.

Avtorski izvleček

UDC 316.35:32»13/14«

KURELIĆ Robert, MA, M. Tita 120, HR-51410 Opatija

The Position of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 49–68, 157 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

After Emperor Fridrich III had bestowed upon them the title of »princes« the counts of Cilli had attained the somewhat unique status of princes with no country of their own. Yet their principedom only lasted for a brief period, and the question of the recognition of their title remains unsolved. Investigated are the problems of symbolic and ritual communication and of the perception of social and political positions, prestige, and reputation during the two decades in which the counts had been recognized as princes of the Holy Roman Empire. By analyzing intitulations and salutations in various documents, letters, and chronicle entries the author tried to learn about the reactions of the society and politicians of that time to the new rank of the Cilli rulers. Just as interesting as their political ascent to the title of princes is the social structure of both medieval states in which the princes had lived, the Holy Roman Empire and the Hungarian-Croatian Kingdom.

Author's Abstract

¹ Ovaj članak prerađena je i skraćena verzija magistarskog rada »The Uncrowned Lion: Rank, Status, and Identity of the Last Cilli« obranjenog 16. lipnja 2005. godine u odsjeku za srednjovjekovne studije Central European University u Budimpešti. Posebnu zahvalu upućujem Boži Otorepecu čija je *Centralna kartoteka srednjeveških listin*. (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti) (dalje: CKSL) obilato korištena u izradi ovog rada.

Povijest Celjskih grofova i pet stoljeća nakon njihova izumiranja fascinira povjesničare i njihove čitatelje. Celjska je dinastija izniknula iz anonimnosti nižeg plemstva stjecanjem grofovske titule 1341. godine² i tijekom nepunog stoljeća dostigla gotovo sam vrh srednjovjekovne hijerarhije da bi zatim nestala u shakespeareanskom epilogu 1456. godine ubojstvom Ulrika II. u Beogradu.³ Iako su Celjski grofovi i nakon desetljeća istraživanja još uvijek »Forschungsproblem,« kako je to još prije trideset godina formulirao Heinz Dopsch, brojni su povjesničari u novije vrijeme svojim doprinosom počeli raspteljivati klupko povijesne mističnosti koje obavlja ovu izuzetno zanimljivu obitelj.⁴ Jedan od problema koji još uvijek nije u potpunosti riješen pitanje je kneževskog ranga Celjskih grofova. Ugarsko-hrvatski kralj i car Svetog Rimskog carstva Sigismund Luksemburški uzdigao je Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog u kneževski rang 1436. godine, te od njihove grofovije stvorio kneževinu što je tradicionalna historiografija prihvatila.⁵ Peter Štih analizirao je državno-pravni status Celjske kneževine i uvjerljivom argumentacijom dokazao da je prestala postojati 1443. godine sporazumom između Celjskih grofova i cara Fridrika III.⁶ Tim je sporazumom Celjskima ostalo samo njihovo »kneževsko ime« (*fürstlichen namen*) što je bio događaj bez presedana u povijesti carstva.⁷ Što se dogodilo sa njihovim kneževskim rangom? Jesu li Celjski bili prihvaćeni i smatrani pravim kneževima ili su bili doživljavani kao kvalitativno inferiorni budući su bili svojevrsni »kneževi-bezemljaši?«

Potrebno je imati na umu da su dvije osnovne odrednice srednjovjekovnog plemićkog društva bile rang i čuvanje dostojanstva.⁸ Rang, izražavan prestižem i društvenim položajem, bio je temelj hijerarhijskog društva u kojem je zemaljsko kraljevstvo predstavljalo odraz nebeskog kraljevstva.⁹ No društveni je položaj bio pitanje percepcije, te je često bilo teško odrediti tko je kome nadređen. U doba viteštva razvila se »mjerna jedinica« za plemstvo – čast. Ona je bila središnji čimbenik društvene interakcije i može se shvatiti kao »idealni kapital društvenog štovanja koju pojedinac uživa na temelju svojeg društvenog položaja i političke uloge«¹⁰ Pojedinac je stalno morao biti na oprezu jer je svaki čin koji je umanjivao njegovu čast, položaj ili integritet dovodio u opasnost njegovu sposobnost djelovanja u

² Heinz Dopsch, »Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli,« (dalje: Dopsch, *Freien*) u *Celjski grofje, stara tema—nova spoznanja*, ur. Rolanda Fugger Germadnik, (Celje: Pokrajinski muzej, 1998), 23–36 (dalje: Germadnik, *Celjski grofje*).

³ Vidi Johannes Grabmayer, »Das Opfer war der Täter,« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 111 (2003): 286–316 (dalje: Grabmayer, *Opfer*).

⁴ Za detaljan prikaz literature vidi Heinz Dopsch »Die Grafen von Cilli – ein Forschungsproblem,« *Südostdeutsches Archiv* 17/18 (1974/1975): 9–49 (dalje: Dopsch, *Grafen*) i Peter Štih, »Celjski grofje – še vedno raziskovalni problem?« (dalje: Štih, *Celjski grofje*) u Germadnik, ur., *Celjski grofje*, 11–22.

⁵ Vidi Otto Brunner, »Land and Lordship,« tr. and Introduction Howard Kaminsky and James Van Horn Melton, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992), 181–182.

⁶ Peter Štih, »Die Grafen von Cilli, die Frage ihrer landesfürstlichen Hoheit und des Landes Cilli,« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 110 (2002): 67–98 (dalje: Štih, *Grafen*).

⁷ Peter Štih, »Ulrik Celjski in Ladislav Posmrtni ali Celjski grofje v ringu velike politike, u *Spomeni Helene Kottaner* ur. Igor Grdina i Peter Štih, 11–47, ovdje: 29 (Ljubljana: Nova revija, 1999).

⁸ Gerd Althoff, *Family, Friends and Followers. Political and Social Bonds in Early Medieval Europe*, (Cambridge: University Press, 2004), 62 (dalje: Althoff, *Family*).

⁹ Vidi Wim Blockmans i Esther Donckers, »Self-Representation of Court and City in Flanders and Brabant in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries,« u *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, ur. Wim Blockmans i Antheun Janse, (Turnhout: Brepols, 1999), 81–113, ovdje: 81. (dalje: Blockmans, *Showing Status*).

¹⁰ Jean Marie Moeglin, »Fürstliche Ehre im Spätmittelalterlichen Deutschen Reich,« u *Verletzte Ehre, Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalter und der frühen Neuzeit*, ur. Klaus Schreier i Gerd Schwerhoff, (Köln: Böhlau, 1995), 77–91, ovdje: 77 (dalje: Moeglin: *Fürstliche Ehre*). Vidi Kiril Petkov, *The Kiss of Peace, Ritual, Self, and Society in the High and Late Medieval West*, 213–218 (Leiden: Brill, 2003).

društveno-političkoj okolini. Gubitak kneževine svakako se može protumačiti kao ozbiljan napad na integritet i status Celjskih.

Prema riječima Wima Blockmansa »Uostalom, ljudi u bilo kojem trenutku koriste razne kodove kako bi izrazili svoj položaj u odnosu na druge. Posao je istraživača prepoznati i prevesti jezik simbola koji su suvremenici implicitno razumjeli u određenom kontekstu.«¹¹ Jedan od glavnih problema u istraživanju pitanja statusa i identiteta je svakako prepoznavanje načina na koji su ljudi doživljavali stvarnost oko sebe. U svijetu visokog plemstva, o kojem je ovdje poglavito riječ, među najbitnijim izvorima su isprave i to posebice *intitultio*,¹² te oblici oslovljavanja u pismima i ispravama.¹³ Zašto? Način na koji se pojedinac obraća određenoj osobi neposredno nam svjedoči o tome kako on doživljava društveni položaj i ugled dotičnoga.¹⁴

Celjski su grofovi imali posjede na području dviju srednjovjekovnih državnih tvorevina: Svetog Rimskog carstva i Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Unatoč tome što su društveni sustavi u njima bili u osnovi slični postojale su među njima suštinske razlike što je utjecalo i na sam kneževski status Celjskih.

»Lehenspyramide« Svetog Rimskog carstva

U visokom i kasnom srednjem vijeku društveno uređenje Svetog Rimskog carstva počivalo je na principu znanom kao »Heerschildordnung.«¹⁵ Sam termin »Heerschild« izvorno je označavao vojnu jedinicu (langobardski *arischild*, nordijski *herskjöldr*), dok je od kraja dvanaestog stoljeća poprimio nekoliko značenja usko vezana uz sustav vazaliteta: vojni kontingent seniora, pravo držanja vazala, te pravo zapovijedanja nad vojskom – ukratko, sposobnost plemića da bude dio vladajuće hijerarhije (njem. »Lehenfähigkeit«). U saskom ogledalu »Heerschildordnung« predstavlja pravnu podjelu staleža na temelju ranga u piramidu od sedam stupnjeva. Prvi »Heerschild« rezerviran je za cara, zatim slijede dva kneževska staleža (»Reichsfürsten«), crkveni i svjetovni, dok se u četvrtom stupnju nalaze takozvani »slobodni gospodari« (njem. »Grafen« i »Edelfreien«). Ova četiri stupnja tvore aristokraciju ili više plemstvo. Niže plemstvo, koje je uglavnom bilo vazalno ovisno o aristokraciji, činili su pripadnici petog (»Ritter«) i šestog (»Edelknechte«) stupnja piramide.¹⁶ Sedmi je stupanj, čini se, bio tek djelomično smatran dijelom »Heerschilda« budući su njegovi članovi imali samo pasivni »Lehenfähigkeit«, odnosno mogli su biti vazali, ali sami ih nisu mogli držati.

¹¹ Wim Blockmans, »The Feeling of being Oneself,« (dalje: Blockmans, *Being Oneself*) u Blockmans, *Showing Status*, 2.

¹² Vidi *Lexikon des Mittelalters*, V (München, Zürich: Artemis, 1991), 471; Leonard E. Boyle, »Diplomatics,« u *Medieval Studies*, 2. ed. ur. James M. Powell. (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1992), 82–113, Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 150. (Zagreb: Školska knjiga, 1991).

¹³ »Oblik oslovljavanja« ću koristiti kao termin kojim označavam dio salutacije kojim se u pismima i poveljama iskazuje čast oslovljenom sukladno s njegovim rangom. Njemački termin je »Adelsprädiat.«

¹⁴ Vidi Seija Tisala, »Power and Politeness: Languages and Salutation Formulas in Correspondence between Sweden and the German Hanse,« *Journal of Historical Pragmatics* 5, no 2. (2004): 193–206.

¹⁵ Vidi *Lexikon des Mittelalters*, IV/2 (Zürich: Artemis, 1989), 2007–2008 i Heinrich Mitteis, *Lehensrecht und Staatsgewalt*, 437–441 (Weimar: Hermann Böhlau Nachf., 1933) (dalje: Mitteis, *Lehensrecht*).

¹⁶ Car Fridrik je primjerice 1440. godine naredio svim »Fürsten, Herren, Rittern, Knechten« da ne uznemiravaju nadbiskupa Salzburga u njegovim patronažnim pravima nad zadužbinom u Reichsbergu. Heinrich Koller i Paul-Joachim Heinig, ur., *Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446)*, Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493), XII, (Beč: Böhlau, 1999), 55 (dalje: Koller, *Regesten*).

Praktična posljedica »Heerschildordnunga« bila je zabrana takozvanog »spuštanja vlastitog štita.« To je značilo da je pojedini član piramide smio držati feude samo od onih koji su bili iznad njega u hijerarhiji. U suprotnom je mogao ugroziti svoj vlastiti položaj u njoj. Taj je princip bio posljedica strategije kako bi se spriječilo stvaranje mreže saveza protiv carske vlasti, pri čemu je namjera bila zadržati krunske vazale vezanim isključivo uz kralja.¹⁷ U početku su crkveni i svjetovni kneževi pripadali istom štitu, a do diobe je došlo tek prilikom konkordata u Wormsu. Budući da su crkveni kneževi postavljeni iznad svjetovnih stvorena je »pravna rupa« putem koje su svjetovni kneževi mogli držati feude crkvenih kneževa bez ugrožavanja vlastitog ranga.¹⁸

Druga bitna posljedica bilo je formiranje kneževskog staleža – »Reichsfürstenstand«¹⁹ koji su činili pripadnici drugog i trećeg »Heerschilda.« Za članstvo u ovoj grupi morala su biti ispunjena dva preduvjeta: biti »reichsunmittelbar«²⁰ (s već spomenutim izuzetkom u slučaju crkvenih kneževa) i posjedovati vazale. Tu je ležao početak teritorijalne vlasti budući su kneževi stekli prava na polju sudstva, rudarstva i kovanja novca na svojem teritoriju.²¹ Ujedno je odlučeno kako se novi kneževi mogu proglasiti samo uz odobrenje svih ostalih članova ovog staleža. Takva je praksa ostavila četvrti »Heerschild« u međuprostoru. Unatoč tome što su bili smatrani višim plemstvom, pripadnici su četvrtog staleža bili podređeni sudskoj vlasti teritorijalnih kneževa što ih je sprečavalo u stvaranju neposrednih veza sa carem. Samo oni kojima je pošlo za rukom doseći status »Reichsfürsta«²² ili postati »reichsunmittelbar« mogli su izbjeći pritisku kneževa, no po tvrdnji Heinricha Mittheisa »sudbina je grofovskih obitelji zapečaćena već krajem dvanaestog stoljeća.«²³ Stoga je dosizanje kneževskog statusa bio vjerojatno najvažniji cilj svake ambiciozne obitelji četvrtog »Heerschilda.«

Oblici oslovljavanja

Za svaki se stupanj »Heerschilda« primjenjivao odgovarajući oblik oslovljavanja kao simbol ranga i statusa. Bio je to atribut koji se trebao pridodati ispred titule plemića prilikom oslovljavanja. Izvorno su za više plemstvo primjenjivani termini *nobilis* ili *edel*. No od kraja četrnaestog stoljeća dolazi do veće diversifikacije, te su stoga uvedeni novi termini kako bi išli u korak s promjenama u društvu. Niže plemstvo, *ritteri* i *edelknechti*, koji prije nisu

¹⁷ Sličnu pojavu nalazimo u Francuskoj pod imenom *ligesse*. Daljnjim razvojem ova je zabrana priječila svaki savez protiv cara i carstva. Vidi Mitteis, *Lehensrecht*, 434.

¹⁸ Gorički grofovi, i sami od druge polovice četrnaestog stoljeća pripadnici »Reichsfürstenstanda«, držali su niz posjeda kao leno akvilejskih patrijarha. Vidi Peter Štih, »Goriški grofje« u Peter Štih, *Srednjeveške goriške študije* 61–88, ovdje: 70 (Nova Gorica: Goriški muzej, 2002) (dalje: Štih, *Goriški*). Jednako tako i Celjski grofovi. Vidi CKSL 16. VIII. 1436., Celje, i Dopsch, *Grafen*, 19.

¹⁹ Mitteis, *Lehensrecht*, 432–444

²⁰ Pripadnik četvrtog »Heerschilda« koji leno prima od cara, ali se nalazi van sudske vlasti kneza. Vidi *Lexikon des Mittelalters*, VII, 645 (München: Artemis, 1995).

²¹ Ibid, 443 i Štih, *Grafen*, 85.

²² Iako su i grofovi i slobodni plemići (»Edelfreien«) pripadali četvrtom stupnju piramide, koliko je meni poznato samo su grofovi mogli biti izdignuti u kneževski rang po čemu se može zaključiti da je četvrti stupanj ipak imao svoju unutarnju hijerarhiju. Grofovi Schauenberga su primjerice bili »Edelfrei« do 1300. godine kada su postali grofovi, kao uostalom i Celjski 1341. godine. Vidi Alois Niederstätter, *Österreichische Geschichte. 1400–1522: das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. (Beč: Ueberreuter, 1996), 206 (dalje: Niederstätter, *Geschichte*).

²³ Mitteis, *Lehensrecht*, 441.

upotrebljavali posebne termine pri oslovljavanju, počeli su si dodavati *nobilis* ili *edel* ispred titule. To su učinili kako bi smanjili ili izbrisali razliku između sebe i višeg plemstva. Kao odgovor na pretenzije nižeg plemstva, aristokracija je početkom petnaestog stoljeća razvila nove oblike oslovljavanja: *hochgeboren* i *wohlgeboren*.²⁴ *Hochgeboren* ili *illustris* odnosio se na pripadnike »Reichsfürstenstanda,«²⁵ a *wohlgeboren* ili *spectabilis* na četvrti »Heerschield« i to vjerojatno samo na grofovske obitelji.²⁶ Ovi su se termini kombinirali sa titulom tako da u slučaju kneževa glasi *hochgeboren fürst*²⁷ ili *illustris princeps*,²⁸ a u slučaju grofova *wohlgeboren graf*.²⁹ Prijašnji termini *nobilis* i *edel* od tada se vežu uz niže plemstvo,³⁰ te su kasnije evoluirali u novi oblik koji postaje oznaka za čitavo plemstvo – »Adel.«³¹ Izuzetak je pak činila konzervativna papinska kancelarija koja je nastavila koristiti izraz *nobilis vir* za pripadnike višeg plemstva.³²

Pored oblika oslovljavanja postojala je još jedna bitna razlika između višeg i nižeg plemstva – *dei gracia* ili *von Gottes Gnaden*, predikat koji je kao dio intitulacije simbolizirao božansko podrijetlo vlasti. *Dei gracia* se u početku nalazio isključivo u carskim i kraljevskim obiteljima, budući da se smatralo da samo suvereni uživaju svoju vlast na temelju »Božje milosti.« No, formiranjem teritorijalnih kneževina u Svetom Rimskom carstvu stvarna je vlast postupno prešla sa cara na kneževe. Odras te promjene vidljiv je u tome što su kneževi počeli mimetički legitimizirati svoju vlast usvajajući kraljevsko-carski oblik »Herrschaftspropagande,« nakon čega je uslijedilo i pridodavanje svojim titulama *dei gracia*.³³

²⁴ Joseph Morsel, »Die Erfindung des Adels. Zur Soziogenese des Adels am Ende des Mittelalters – das Beispiel Frankens,« u *Nobilitas, Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, ur. Otto Gerhard Oexle i Werner Paravicini, 312–375, ovdje: 320–321 (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1997) (dalje: Morsel, *Erfindung*).

²⁵ Uključujući i grofove koji su dosegli kneževski rang.

²⁶ Nisam naišao na primjer kada bi *wohlgeboren* bio upotrebljen za »Edelfreie«

²⁷ »hochgeboren fursten herczog Friedrichs, and hochgeboren mein genedigien heren graff Friedrich vnd graff Vreich sein sun grauen ze Cilli vnd in dem Seger.« CKSL 25.V.1436.

²⁸ »illustres principes et domini domini Fridericus et Vricus eius natus dei gracia Cillie Orthenburge Zagorie que etc comites,« CKSL 29.VII. 1439.

²⁹ »dem wolgeporn herren Graf Johannsen von Schauberg,« József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* (Doba Ivana Hunyadija u Ugarskoj), X (Budimpešta: Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1853) (dalje: Teleki, *Hunyadiak*), 237; »wolgeboren unsem besunder lieben graf Sigmunden von Crabatan,« Blažena Rynešová, *1438–1444*, Listár a listináY OldYicha z Rožemberka 1418–1462, II (Prag: Nákladem Ministerstva školství a národní osvěty, 1932) (dalje: Rynešová, *Rosenberg II*), 93, 4. III.1441 i 94, 4. IV. 1441; »der wolgeboren vnser lieber swager graf Friedrich graff zu Ortenburg,« CKSL 16. VIII. 1436. Jednu iznimku pronašao sam u slučaju Ulrika Rosenberga kojeg Ulrik Celjski oslovljava kao *wohlgeboren* i *magnificus*, ali bez titule. Vidi Blažena Rynešová i Josef Pelikán, *1449–1462*, Listár a listináY OldYicha z Rožemberka 1418–1462, IV (Prag: Státní pedagogické nakladatelství, 1954) (dalje: Rynešová, *Rosenberg IV*) 274, 18.VIII.1450, i Blažena Rynešová, *1445–1448*, Listár a listináY OldYicha z Rožemberka 1418–1462 III. (Prag: Nákladem Ministerstva školství a národní osvěty, 1937) (dalje: Rynešová, *Rosenberg III*), 461, 16.II.1446.

³⁰ Engelharta Auersperga, nižeg plemića iz Kranjske, pisar oslovljava kao *nobilis vir*. CKSL 13.II.1450., Celje.

³¹ Morsel, *Erfindung*, 321.

³² *Nicolaus episcopus servus servorum dei. Dilecto filio nobili viro Udalrico comiti Cilie* CKSL 19. 1. 1451., Rim.

³³ Ovdje nije riječ o apsolutnoj mimetici budući je i dalje postojao odmak između cara i kneževa. Njihova je religijska legitimacija prikazana puno skromnije, upotrebom parabole iz vremena staufenskih careva koja je kneževe nazivala stupovima carstva. Nisu legitimirani pojedinačni kneževi već stalež kao cjelina. Vidi Heinrich Fichtenau, »Arenga, Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln,« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 18 (1957), 172 (dalje: Fichtenau, *Arenga*).

Fürstliche trewefürstliche würde

Biti priznat i oslovljen kao knez ili *fürst* od strane sebi ravnih je, uz uvođenje *dei gracia* u intitulaciji, bio dio procesa kneževske afirmacije. Sljedeći je korak predstavljalo osobno korištenje riječi *fürst* što najčešće nalazimo u spoju sa riječima *ere*, *trew* ili *würde* u koroboraciji isprave. Nakon 1338. godine članovi »Reichsfürstenstanda« su uobičajenu formulaciju prilikom zakletve *bei unseren treuwen*, postupno zamijenili sa *bey unseren fürstlichen Eren* ili *bei unsern fürstlichen trewen* koje su postale općeprihvaćene do početka petnaestog stoljeća. Istovremeno se u arengi pojavljuje *furstliche wirdigkeit*.³⁴ Jean Marie Moeglin zaključio je kako je dodavanje riječi *fürst* izričaj povećane svijesti kneževa o vlastitom identitetu čiji je rang u carstvu, za razliku od primjerice Francuske, bio pravno definiran.³⁵ Usprkos tome čini se da je postojala neka vrsta psihološke ili društvene prepreke koja je sprečavala novouzdignute kneževe u korištenju riječi *fürst* za sebe same. To se najbolje vidi na primjeru Nürnberških burggrofova. Njih je naime car Karlo IV. uzdigao u kneževski stalež 1363. godine, no još ih je godinama carska kancelarija oslovljavala sa *spectabilis/edel/wohlgenoren*. Tek nakon što ih je većina kneževa počela oslovljavati kao *illustres/hochgeboren* počeli su upotrebljavati formulaciju *fürstliche trewe*, čiji prvi spomen nalazimo u 1388. godini, dakle punih dvadeset i pet godina nakon dosizanja kneževskog staleža.³⁶

Sredinom petnaestog stoljeća ove su formulacije bile u primjeni na jugoistoku carstva, preciznije, na području pod habsburškim utjecajem. Tako naprimjer kod vojvode Alberta nalazimo uobičajenu formu *geloben bey vnsern fürstlichen trewen*³⁷ kao i proširenu *geloben vnd verhaissen wir bey vnser fürstlichen werden vnd trewn*³⁸ Kako bi naglasio svoj uzvišen status car Fridrik je koristio *bey vnsern kuniglichen worten*³⁹ ili bi tome još pridodao i *geloben bey vnsern furstlichen trewn*.⁴⁰ Jednako je i u slučaju grofa Henrika Goričkog koji se kao »Reichsfürst«⁴¹ u ispravama zaklinjao *bei vsnern fürstlichen trewn*.⁴² Niže plemstvo koristilo je pak tradicionalnu formulaciju *bey meinen ern vnd treun*.⁴³

Ugarski plemićki sustav⁴⁴

Osnovna razlika između ugarskog plemstva i njihovih zapadnih pandana ležala je u prirodnoj njihovoj *nobilitas*. U Ugarskoj je pojam plemstva bio vezan za zemlju tako da su se među plemiće ubrajali svi oni koji su posjedovali *praedium* odnosno *allodium*. Biti plemić nije

³⁴ *Fürstliche wirdigkeit* je koristio vojvoda Rudolf IV. kako bi naglasio svoju ravnopravnost u odnosu na kneževizbornike. Vidi Moeglin, *Fürstliche Ehre*, 81.

³⁵ Ibid, 85.

³⁶ Ibid, 82.

³⁷ Teleki, *Hunyadiak*, 134.

³⁸ CKSL 13.V.1442., Forchtenstein.

³⁹ CKSL 16.VIII.1443., Wiener Neustadt, B.

⁴⁰ CKSL 16.VIII.1443., Wiener Neustadt, C.

⁴¹ Vidi Štüh, *Goriški*, 61 i Niederstätter, *Geschichte*, 202.

⁴² CKSL 12.II.1451.

⁴³ »Also gelob ich dem obgenanten meinen Allerdurchleuchtigsten herren dem Romischen kunig bey meinen ern vnd treun.« Teleki, *Hunyadiak*, 238

⁴⁴ Namjerno izostavljam pojam »feudalizam« zbog svoje semantičke nabijenosti i velike debate koja se u suvremenoj znanosti vodi oko utemeljenosti ovog pojma. Vidi Elizabeth Brown: »The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe,« u *Debating the Middle Ages*, ur. Lester K. Little i Barbara H. Rosenwein (Malden, MA i Oxford: Blackwell, 1998), 148–169.

značilo biti potomak viteza ili posjedovati »bones meus.«⁴⁵ Za razliku od kmeta, zemlja na kojoj je plemić živio bila je njegovo vlasništvo.⁴⁶ To je imalo za posljedicu da je broj onih koji su se smatrali *nobiles* bio znatno veći nego na Zapadu, što je nadalje naglašeno odsustvom načela primogeniture. Nasljedno pravo je propisivalo jednaku podjelu imovine među nasljednicima što je dovelo do dezintegracije veleposjeda rastvarajući ga u brojna sitna gospodarstva tijekom nekoliko generacija.⁴⁷

Umjesto *de iure* hijerarhije koja se razvila u carstvu, ugarsko se plemstvo segregiralo *de facto*. Imovina i bogatstvo postali su osnovica moći, a samim time i glavni kriterij diferencijacije. U Ugarskoj nije bilo titularnog plemstva, već se pojam *barones*, koji je izvorno uveo Andrija II. 1217. godine, počeo primjenjivati na najvažnije službenike u kraljevstvu među koje se ubrajaju: palatin, *iudex curiae*, transilvanski vojvoda, hrvatski ban⁴⁸ i *ispàni* županija. Baruni su svoje službe uživali po kraljevoj volji – *durante beneplacito* – i mogli su biti smijenjeni u svakom trenutku iako je to u praksi ovisilo o snazi kraljevske moći.⁴⁹ Namjera Andrije II. bila je putem bogatih nadarbina uvesti zapadni oblik vazalnih odnosa, no taj je pokušaj propao budući da su zemljišne donacije u Ugarskoj bile budući da su *in perpetuo* i bezuvjetne. Nisu dakle stipulirale buduće službe u zamjenu za feud kao što je bio slučaj sa vazalnim odnosima na Zapadu.⁵⁰ Umjesto toga Andrija II. položio je temelje za snaženje aristokratske moći koja se često suprotstavljala kraljevskoj moći u kriznim vremenima.

Familiaritas

Sa snaženjem elite istovremeno je došlo do razvoja sustava koji je trebao nadoknaditi nedostatak podvazalstva i priskrbiti moćnim magnatima oružanu pratnju i sluge. Taj se sustav naziva *familiaritas* i odnosi se na plemiće u službi moćnika čija je služba bila primjerena njihovom statusu. *Familiares* su mogli biti vojnici, savjetnici, upravitelji ili čak predstavnici svog gospodara na dvoru. U zamjenu za službu gospodar ih je opskrbljivao prihodima pri čemu bi im najčešće ustupio dio svojih prihoda s imanja kojim su upravljali ili na kojem su obavljali svoje dužnosti. Pál Engel je upozorio kako je pogrešno smatrati *familiaritas* ugarskim pandanom vazaliteta budući da *familiaris* nije držao feud. Njegov se pravni položaj nije mijenjao. Za svoje je postupke bio odgovoran pred kraljevim sudom, a ne gospodarevim. Nadalje, »u očima gospodara *familiaris* nije bio sudrug, već sluga, osoba znatno nižeg ranga od vlastitog.«⁵¹

⁴⁵ Vidi Howard Kaminsky, »Estate, Nobility and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages,« *Speculum*, 68/3 (1993): 684–709, ovdje: 695–702.

⁴⁶ Pál Engel, *The Realm of St. Stephen*, prev. Tamás Pálósfalvi, ur. Andrew Ayton, (London, New York: I.B.Tauris, 2001) 84 (dalje: Engel, *St. Stephen*).

⁴⁷ *Ibid.*, 87.

⁴⁸ Hrvatski ban ujedno je držao i dalmatinsku banovinu. Vidi Tomislav Raukar, »Arpadovići i Anžuvinci na hrvatskom prijestolju« u *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, 185–231, ovdje: 203–204 (Zagreb: Školska knjiga, 2003).

⁴⁹ Dok su primjerice Ljudevit Veliki i Sigismund mogli zamijeniti neke od svojih službenika, Matija Korvin nije bio u stanju smijeniti Nikolu Iločkog sa položaja vojvode Transilvanije. Vidi András Kubinyi, »Die Frage des bosnischen Königtums von N. Újlaky,« *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 4 (1958): 373–384, ovdje: 374–375 (dalje: Kubinyi, *Frage*), i Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*, 85, (Budimpešta: Akademiai Kiado, 1990) (dalje: Mályusz, *Sigismund*).

⁵⁰ Engel, *St. Stephen*, 92.

⁵¹ Engel, *St. Stephen*, 126–128; Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary* (London: Palgrave, 2000); András Kubinyi, »Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn,« u *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, ur. Hans Patze i Werner Paravicini, 421–462, ovdje: 429–435 (Sigmaringen: Thorbecke, 1991) (dalje: Kubinyi, *Residenzen*), i Erik Fügedi, *The Elefánthy* (Budimpešta: Central European University, 1998).

Anžuvinsko doba položilo je temelje za stvaranje polu-institucionalizirane hijerarhije u kraljevstvu. Strukturirani kraljevski dvor u kojem je postojala podjela na »paža« i »viteza« nalikovala je zapadnim modelima. Istovremeno je došlo do procvata viteške kulture, a posebice turnira. Kralj je u svojim rukama držao dvije trećine dvoraca, ali ih je dodijeljivao barunima u obliku »časti« ili *honores* pri čemu bi oni ostajali u kraljevskom vlasništvu, dok bi uživatelju pripala uprava i prihodi. Zapadnjaci su vjerojatno ovaj oblik posjeda smatrali privremenim feudima. Kada bi pojedini barun stekao »čast,« imenovao bi svoje *familiares* da njima upravljaju, tako da je moć *familiares* rasla uporedo s moći njihova gospodara. Nadalje, baruni su »časti« dobivali sukladno svojem statusu. Dok je, primjerice *iudex curiae* držao šest dvoraca, većina nižih službenika imala je u posjedu samo jedan.⁵²

Petnaesto stoljeće

Dvorsko plemstvo koje se razvilo u anžuvinsko doba započelo je monopolizirati barunske službe, budući da je često jedna obitelj kroz nekoliko generacija služila kralja. Istovremeno su se barunske privilegije – mjesto u kraljevom savjetu ili pravo vođenja vojnog kontingenta pod vlastitom zastavom – proširile na nekoliko obitelji kao njihovo nasljedno pravo. Posljedica toga bila je da su se članovi tih obitelji počeli smatrati *filii baronum*.⁵³ Do 1439. godine bilo je već uobičajeno da se najmoćnije magnate mora pozvati u kraljev savjet ili na sabor. Nakon građanskog rata u četvrtom desetljeću petnaestog stoljeća svi su oni zapovijedali vlastitim trupama u ratu.⁵⁴ Istovremeno je došlo do nove terminološke koncepcije, tako da su uz uživatelje službi ili *barones veri*, svi ostali magnati bili poznati kao *barones naturales* ili *barones solo nomine*.⁵⁵

Unatoč pravnoj jednakosti čitavog plemstva *de facto* diferencijacija je već nastupila, a s vremenom je i legalizirana. Od ukupnog broja plemićkih obitelji koji se procjenjuje na oko dvadeset tisuća, većina ih je imala samo jednu zemljišnu parcelu. Ovi su nakon 1439. godine bili prisiljeni plaćati *taxa portalis*, iako doduše samo polovicu iznosa koju su plaćali kmetovi. Samo oni koji su posjedovali više od jedne parcele smatrani su pravim plemstvom, ali čak je i među njima tek jedna trećina imala više od dvadeset posjeda. Ovi su bili znani kao *bene possessionati* i tvorili su gornji sloj u županijama. Iz njihovih su redova moćnici novačili *familiares*. Oni koji su bili nižeg statusa od *bene possessionati* bili su ujedno ograničeni i u svojim političkim pravima – prisustvovanja saboru.⁵⁶ Na temelju iznesenih podataka može se dakle zaključiti da je sredinom petnaestog stoljeća već oformljena određena vrsta plemićke hijerarhije u Ugarskoj iako je ona i dalje bila donekle neformalna karaktera i daleko od institucionaliziranog sustava kakva je bila primjerice »Heerschildordnung« Svetog Rimskog carstva.

⁵² Engel, *St. Stephen*, 151–153.

⁵³ Kubinyi, *Residenz*, 428.

⁵⁴ Engel, *St. Stephen*, 342.

⁵⁵ Kubinyi, *Residenz*, 428.

⁵⁶ Engel, *St. Stephen*, 338–342.

Oblici oslovljavanja

Ugarski su kraljevi također pridodali svojoj tituli *dei gracia*, dok je je uobičajeni oblik njihova oslovljavanja glasio *serenissimus princeps*⁵⁷ ili *illustrissimus princeps*.⁵⁸ *Nobilis* je bio općeniti pojam za plemstvo,⁵⁹ no već se u slučaju *bene possessionati* uvodi distinkcija putem pojma *egregius*.⁶⁰ Najprestižniji oblik oslovljavanja, *magnificus*, bio je rezerviran za barune, ali do sredine petnaestog stoljeća sve se više primijenjuje i na magnate koji nisu vršili službe.⁶¹

Postojalo je ipak nekoliko iznimnih slučajeva. Hrvatski su magnati koristili titulu kneza, dok ih se u njemačkim izvorima naziva *Graf*,⁶² poput pojedinih zapadnougarskih obitelji u blizini Svetog Rimskog carstva.⁶³ U samoj Ugarskoj Herman II. Celjski bio je prvi grof koji je titulu dobio po županiji (lat. *comitatus*). Zahvaljujući svojoj već postojećoj grofovskoj tituli (njem. *Graf*, lat. *comes*) u Štajerskoj, postao je ujedno i zagorski grof (njem. *Sege*, lat. *Zagorie*) tako da je njegova puna titula glasila *Comes Cilie, Zagorieque*.⁶⁴ Iznimku su činili strani kneževi sa posjedima na ugarskom teritoriju poput srpskog despota ili vojvoda Vlaške i Moldavije. Iako su unutar Ugarske pravno bili ravnj barunima ipak ih se uvijek oslovljavalo kao *illustris princeps*, čime je njihov superiorni rang ipak dolazio do izražaja na simbolički način, pogotovo jer je sam oblik oslovljavanja bio nalik kraljevskim.⁶⁵ Koliko je izvanredan bio status Celjskih unutar Ugarske možda se ponajbolje može vidjeti na primjeru dodijele titule *comes perpetuus* Ivanu Hunyadiju 1453. godine.⁶⁶ Po mišljenju mađarskih historiografa, Hunyadijeva je namjera bila oponašati poseban status svojih rivala, Celjskih.⁶⁷

Celjski grofovi kao »Reichsfürsten«

Car Svetog Rimskog carstva i kralj Ugarske Sigismund Luksemburški uzdigao je Celjske grofove, Fridrika II. i Ulrika II. na rang kneževa Svetog Rimskog carstva u Pragu, 30. stude-

⁵⁷ Teleki, *Hunyadiak*, 188.

⁵⁸ Ibid, 297.

⁵⁹ Ibid, 296.

⁶⁰ Engel, *St. Stephen*, 340.

⁶¹ Ibid, 342.

⁶² »graf Stephan von Modrusch,« CKSL I.V.1441., Ljubljana; »Als wir den wolgebom unsern besunder lieben graf Sigmunden von Crabaten,« Rynešová, *Rosenberg II*, 93, 4.III.1441., U latinskim isprama oslovljava ih se kao *spectabilis et magnificus comes*. Tako čine primjerice Ladislav V., ali i kralj Aragona, Alfons V. Vidi Lajos Thallóczy i Samu Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus 1454–1527*, Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, XXXVIII, (Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1913) 7, 12 (dalje: Thallóczy, *MHH XXXVIII*).

⁶³ Kubinyi, *Residenz*, 421.

⁶⁴ Ova je županija u anžuvinsko vrijeme bila »časť« koja se sastojala od deset dvoraca. Engel, *St. Stephen*, 155. Vidi i István Tringli, »Die Würden und die Besitzungen der Cillier in Ungarn,« u Germadnik, *Celjski grofove*, 115–123, ovdje: 121–122 (dalje: Tringli, *Würden*).

⁶⁵ Tako naprimjer Ivan Hunyadi 1448. godine: *Dicitur nobis in persona illustris principis domini Georgii despoti Rascie*« Lajos Thallóczy i Antal Áldásy, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. A Magyarországgal és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára*, Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, XXXIII (Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1907), 150 (dalje: *MHH XXXIII*) ; u drugom pismu upućenom gradu Brašovu iz 1452. godine *quia Illustris Princeps Wlad Wayda filius Drakwl Wayuode*, Teleki, *Hunyadiak*, 333, te palatin Ladislav Gorjanski 1451. godine: *Illustris princeps dominus Georgius dei gracia Regni Rascie Despotus et Albanie dominus*, Teleki, *Hunyadiak*, 305.

⁶⁶ Teleki, *Hunyadiak*, 347–356 i 365–368.

⁶⁷ Engel, *St. Stephen*, 294, Tringli, *Würden*, 122.

nog 1436. godine.⁶⁸ Sigismundova je kancelarija bila vrlo precizna u primjeni oblika oslovljavanja, kao što se vidi iz same povelje: ...*die durchleuchte furstyn frawn Barbaran romische vnd zu Vngern etc kunigyn des wolgeboren Hermans grauen zu Cilli etc seligen tochter, vnsers lieben swehers vnd getruen zu vnserer gemahl gerucht haben ze nemen... nach abgang des wolgeboren Friedrichen grauen ze Ortemburg... auch der egenant graff Vlrich an statt des hochgeboren Friedrichs grauen zu Cilli zu Ortenburg vnd in dem Seger vnsers lieben swagers vnd fursten sun mit zwein aufgerakten banyeren, ains der grafschafft zu Cilli, das ander der grafschafft zu Ortenburg vnd Sternberg...*⁶⁹

Dok je samo pet dana ranije, u pismu upućenom čazmanskom kaptolu, Sigismund Celjske nazvao *spectabilibus et magnificis Friderico et Vlrico Cilie et Zagorie comitibus*⁷⁰ tijekom povelje on prelazi na *hochgeboren*, označujući time sam trenutak njihova prijelaza u viši rang. Nadalje je car odredio da se Celjske od tog trenutka ima nazivati *fürsten*, te da ih svi kneževi carstva moraju propisno oslovljavati. Za one koji bi se tome oduprli propisao je globu od dvjesto zlatnih maraka. Posebice je zanimljiv slučaj Hermana II. kojeg Sigismund spominje kao *wohlgeboren*, budući da zbog smrti u listopadu 1435. godine nije dočekao prelazak u kneževski stalež. Za razliku od vrlo precizne carske kancelarije akvilejski je patrijarh već u ljeto 1436. čitavu obitelj Celjskih oslovio kao *hochgeboren* (ali ne i *fürst*).⁷¹ Odmah nakon uzdignuća Celjski su svojoj tituli pridodali predikat *dei gracia/von Gottes Gnaden*.⁷² Kakva je bila reakcija njihove okoline?

U Svetom Rimskom carstvu čini se da su svi oni koji su s Celjskima održavali kontakt bez ikakvog ustezanja prihvatili njihov prijelaz u kneževski stalež i prikladno ih oslovljavali. Među prvima je to bio gorički grof Henrik koji ih je u nasljednom sporazumu 11. ožujka 1437. godine nazvao *hochgeboren fürsten*.⁷³ Formiranje celjske kneževine direktno je ugrozilo teritorijalne interese leopoldinske grane Habsburgovaca⁷⁴ na čijem se području nalazila novostvorena kneževina. Vojvoda Fridrik V. Habsburg (kasniji car Fridrik III.) osporio je uzdignuće Celjskih u kneževski rang što je rezultiralo dugotrajnim ratom (njem. »Fehde«)⁷⁵ Dosljedno tome odbio je oslovljavati ih kao kneževe. U konceptu pisma Fridriku II. Celjskom iz kolovoza 1437. godine izostavljen je čak i termin *wohlgeboren*, te ga Fridrik V. oslovljava jednostavno kao *edler vnd lieber von Cilli*.⁷⁶ U ugovoru o primirju iz kolovoza 1440. godine stoji samo *die von Cilli*.⁷⁷ Da je to za Celjske bila velika uvreda potvrđuje nam njihova kronika: *und der fürst von Oesterreich wolt ihn ihr würdigkeit als fürsten an seinen briuen nicht schreiben und ihren titul nicht hocher setzen weder vor, das verdross die von Cilli also, das von desselben tituls wegen mancherley schreiben ihn geschach, und wardt ein grosser unwillen zwischen ihnen und kamen zulezt darumb in krieg, der lang zwischen ihnen ge-*

⁶⁸ Detaljnije Štüh, *Grafen*, 84–85 i Dopsch, *Grafen*, 23.

⁶⁹ CKSL 30.XI.1436., Prag.

⁷⁰ CKSL 25.XI.1436., Prag.

⁷¹ CKSL 16.VIII.1436., Celje. Treba ipak imati u vidu da su Celjski bili zaštitnici patrijarha nakon što su ga Mlečani protjerali iz Akvileje tako da se ovakav oblik oslovljavanja može protumačiti i kao laskanje.

⁷² *Wir Fridreich von gotes gnaden graf ze Cili ze Ortenburg und in dem Seger etc*, CKSL 2. IV. 1437., Celje; *Fridericus dei gracia Cillie, Ortenburge, Zagorieque etc. comes*, CKSL 21. XII. 1437., Krapina, Ivan K. Tkalčić, *Izprave: 1400–1499*, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, II (Zagreb: Brzotisak K. Albrechta, 1895), 135 (dalje: *MCZ II*).

⁷³ CKSL 14. III. 1437., Gornji Dravograd. Još jedan primjer nalazi se kod priora Henrika iz Gornjeg Grada (Oberburg) CKSL 5. IV. 1443.

⁷⁴ Habsburška dinastija podijelila se 1379. godine u dvije grane. Albertinska je dobila pokrajinu Austriju, a leopoldinska ostale nasljedne zemlje. Vidi Niederstätter, *Geschichte*, 140–141.

⁷⁵ Vidi Štüh, *Frage*, 87–91.

⁷⁶ CKSL 23./24. VIII. 1437., Wiener Neustadt.

⁷⁷ Koller, *Regesten*. 58.

wehrte.⁷⁸ U rujnu 1441. godine Celjski su izdali ispravu o produžetku primirja u kojoj sebe intitiliraju kao *grauen zu Cilli*.⁷⁹ Izostanak *von Gottes Gnaden* očiti je znak nadmoći Fridrika Habsburga koji je u međuvremenu bio izabran za cara. Ova je slabost Celjskih vjerojatno bila posljedica događaja u Ugarskoj.

Primirje s Vladislavom III. Jagelovićem

Sigismunda je u Ugarskoj, Češkoj i carstvu naslijedio Albert II. Habsburg (V. austrijski), u srodstvu s Celjskima preko žene Elizabete, kćeri Barbare Celjske. Iako je bio predviđen kao arbitrator u habsburško-celjskom sporu, umro je prije negoli je uspio donijeti presudu.⁸⁰ No isprave pokazuju da je po svemu sudeći slijedio Sigismundovu pro-celjsku politiku. Već 24. veljače 1438. godine obraća se Ulriku kao *fidelis noster illustris princeps Vlricus Cylie, Ortenburgensis et Zagorie comes*,⁸¹ a Ulrika je čak imenovao i namjesnikom Češke sa širokim ovlastima.⁸²

Nakon Albertove smrti 27. listopada 1439. godine ugarski su se magnati podijelili u dvije struje. Najmoćniji među njima, Celjski, Gorjanski, Iločki i despot Branković, podržavali su njegovu udovicu Elizabetu i posthumno rođenog Ladislava V., dok se većina okrenula poljskom pretendentu na krunu, Vladislavu III. Jageloviću.⁸³ Dvije su strane bile ujednačene sve do sudbonosne bitke kod Báticaszéka u veljači 1441. godine u kojoj su Ivan Hunyadi i Nikola Iločki, koji je u međuvremenu promijenio stranu, porazili posljednju vojsku koju je Elizabeta mogla prikupiti u središnjoj i južnoj Ugarskoj. U travnju iste godine pored Szombathelya konačno su i sami Celjski bili prisiljeni priznati Vladislava za kralja.⁸⁴ U zamjenu za to kralj ih je priznao za *veris atque legitimis membris corone regni Hungarie* što je legitimiralo njihov položaj kao ugarskih baruna,⁸⁵ ali im i podarilo poseban status, sličan onome koji je uživao i srpski despot Đurađ Branković kojeg je kralj Albert 1439. godine nazvao *principale regni huius membrum*.⁸⁶ Dvije su »iznimne,« a ujedno i najmoćnije obitelji, bile povezane i bračnim srodstvom. Naime Ulrik II. Celjski oženio je 1430. godine despotovu kćer Katarinu.⁸⁷ Osobitost njihova položaja jasno se očitovala prilikom budimskog sabora 1442. godine gdje se na popisu svjedoka ime Fridrika II. Celjskog pojavljuje odmah iza srpskog despota, a prije ostalih ugarskih svjetovnih magnata.⁸⁸ No jednako je važno i to što je Vladislav u povelji Celjske

⁷⁸ Krones, *Chronik* 2, 84.

⁷⁹ CKSL 4.IX.1441. Oslovljen je kao *alldurchleuchtigst furst und herr...unser gnedigster herr*

⁸⁰ Vidi Štih, *Frage*, 88–90.

⁸¹ Tkalčić, *MCZ II*, 142.

⁸² Dopsch, *Grafen*, 24. Albert je pisao Rosenbergu, obavješćujući ga kako će poslati *Oldřich hrabé Cilský, švagr náš věrný milý*, Rynešová, *Rosenberg II*, 19, 27.X.1438.

⁸³ Engel, *St. Stephen*, 280–283, i Vjekoslav Klaić, »*Povijest Hrvata*« III, 209–221 (Zagreb: Nakladni Zavod Matice Hrvatske, 1975) (dalje: Klaić, *Povijest*).

⁸⁴ CKSL 19.IV.1441., pored Szombathelya.

⁸⁵ O problemu prihvaćanja Celjskih kao ugarskih plemića vidi Grabmayer, *Opfer*, 296.

⁸⁶ Citirano prema Klaić, *Povijest*, 188.

⁸⁷ Vjenčanje se održalo na despotovom dvoru. Zanimljiva je činjenica da je Katarina ostala u pravoslavnoj vjeri, kao i to da su pravoslavni pripadnici njene pratnje obnašali službe kastelana na celjskim posjedima u Slavoniji. Vidi Momčilo Spremić, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, 178–179 (Beograd: 1994) Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone.*, 77–78 (Celje: 1982, reprint, Presse 1991), ista »*Povijest Zagreba*,« 154–156 (Zagreb: Liber, 1982) (dalje: Klaić, *Zagreb*).

⁸⁸ *Et nos Symon Agriensis, Johannes Waradiensis, Mathias Wesprimiensis Petrus Chanadiensis Joseph Boznensis Episcopi, Georgius despotus Rascie, Fridericus Cillie Ortenburge et Zagorie Comes, Laurencius de hedrehwar Regni Hungarie palatinus, Nicolaus de wijlak wayuoda Transiluanus et Banus Machoviensis, Mathko de Tallowcz Comes Cetine, necnon Regnorum dalmacie et Croacie ac tocius Sclauonie Banus, Petrus Odrawasch, leopoliensis, Hirczko podolie palati... Teleki, Hunyadiak*, 120.

oslovio kao *illustres principes Friderico et Vlrico Cillie, Ortemburge et Zagorie comites*. Priznanje kneževskog ranga Celjskih od strane novog ugarskog kralja predstavljalo je nastavak tradicije Sigismunda i Alberta i time legitimiralo moć Celjskih u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Tijekom sukoba između Gradeca i Celjskih 1437. godine,⁸⁹ te sudskog procesa koji je uslijedio, brojne povelje potvrđuju da su ih zagrebački kaptol,⁹⁰ građani Gradeca,⁹¹ pa čak i Celjskima neskloni ban Matko Talovac⁹² oslovljavali kao *illustres principes*. No unatoč priznanju politički je položaj Celjskih u Ugarskoj bio oslabljen, što je vjerojatno bio uzrok njihove podređenosti Fridriku u već spomenutom primirju.

Spectabilis et magnificus

U analizi izvorne građe naišao sam na samo jedan primjer koji se može protumačiti kao otpor priznanju kneževskog ranga Celjskih od strane jednog ugarskog magnata. Nikola Iločki, transilvanski vojvoda poslao je 8. travnja 1443. godine pismo oslovljeno na *spectabilis et magnifico Friderico comiti Cilie, domino et fratro nostro honorando*.⁹³ Pored vojvodske službe koju je dijelio sa Ivanom Hunyadijem,⁹⁴ Iločki se ubrajao među najmoćnije magnate u zapadnoj Ugarskoj, a posjedovao je i znatna imanja u istočnoj Slavoniji.⁹⁵ Samim time njegovi su interesi bili u direktnom sukobu s interesima Celjskih. Kao jedan od ključnih privrženika kralja Vladislava imao je jak utjecaj na državnu politiku, a do 1443. godine njegova je pozicija naspram Celjskih dodatno ojačana pobjedama njegovog saveznika Hunyadija nad Osmanlijama.⁹⁶ Sabor u Budimu upravo je u to vrijeme prikupljao sredstva za novi pohod prema istoku.⁹⁷ Celjske je s druge strane još uvijek pritiskao rat protiv cara Fridrika koji se ponovno raspalsao u ljeto 1442. godine.⁹⁸ U prosincu iste godine preminula je Albertova udovica Elizabeta, a i Ulrikov tast, srpski despot Đurađ Branković, bio je prisiljen na sklapanje mira s Vladislavom.⁹⁹ Zbog čega je dakle podvrgavanje srpskog despota oslabilo Celjske?

Iako su se izmirili s Jagelovićem i priznali ga za svog suverena, izvori navode na zaključak da su Celjski i dalje bili na strani Ladislava V. Dva događaja govore u prilog ovoj tezi. Kada je budimski sabor odredio porez za novi pohod protiv Osmanlija u ljeto 1443. godine, dva su plemića, Ladislav Tethy de Bathmonostru i Ditrik de Brezewycze,¹⁰⁰ bili zaduženi za njegovo prikupljanje (*dicare*) na ugarskim posjedima Celjskih. U to ime im je Fridrik II. 27. svibnja dao *salvus conductus* kako bi neometano mogli obaviti svoju dužnost.¹⁰¹ U pismu

⁸⁹ Vidi Nada Klaić, »Medvedgrad i njegovi gospodari,« 129–139 (Zagreb: Globus, 1987) (dalje: Klaić, *Medvedgrad*); Klaić, *Zagreb*, 142–147.

⁹⁰ Tkalčić *MCZ* II, 152.

⁹¹ CKSL 29.VII. 1439.

⁹² Tkalčić *MCZ* II, 136.

⁹³ Imre Nagy, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* (Isprave iz arhiva obitelji Zichy), IX, 51 (Budimpešta: Magyar Történelmi Társulat, 1899) (dalje: Nagy, *Zichy* IX).

⁹⁴ Engel, *St. Stephen*, 283.

⁹⁵ Kubinyi, *Residenz*, 439.

⁹⁶ Engel, *St. Stephen*, 285.

⁹⁷ Klaić, *Povijest*, 225.

⁹⁸ Štih, *Frage*, 90.

⁹⁹ Momčilo Spremić, »Prvi pad despotovine« u *Doba borbi za očivanje i obnovu države (1371–1537)* ur. Jovanka Kalić, *Istorija srpskog naroda*, II, 241–253 (Beograd: Srpska književna zadruka, 1982).

¹⁰⁰ *Detryh de Brezewycze comes Hewesiensis et comes Filisteorum* Nagy, *Zichy* IX, 56.

¹⁰¹ »...Intelleximus litteras vestras per latorem presencium destinatas, in quibus scribitis, quomodo ex voluntatibus serenissimi principis domini nostril Regis ac universorum prelatorum et baronum ac procerum et nobelium regni Hungarie...quomodo solum intencio vestra in hoc staret, quod pretenderitis dispositionem taxe generalis pro

upućenom svojim gospodarima 2. lipnja dvojica njihovih *familiares* poručuju kako su posjetili Fridrika II. u *Sunek in magnis montibus*,¹⁰² no Celjski im je grof dopustio ubiranje poreza samo na svojim posjedima, ali ne i na onima njegovog sina Ulrika II., *quia circa me non audiunt et ego nullam potestatem super predicta tenuta habeo*.¹⁰³ Budući da nisu mogli naći Ulrika *familiares* su krenuli obaviti svoju dužnost, ali su na terenu došli do zaključka da im Celjski zapravo *maiorem partem non permisit dicare*. U pismu koji su drugi *familiares* poslali Ladislaušu de Bathmonostru 5. lipnja stoji *habemus magnum timorem ex parte castellanorum et servorum comitis Cilie*.¹⁰⁴ Kako se iz ovoga vidi, Celjski nisu bili nimalo skloni financirati Vladislavove i Hunyadijeve pohode, a *salvus conductus* bio je samo varka. Sam po sebi ovakav bi se postupak Celjskih mogao smatrati »tipičnim« primjerom otpora moćnika središnjoj vlasti, no dovede li se u vezu s jednim drugim događajem, čini se da se radi tek o djeliću šireg političkog obzora.

U ispravi cara Fridrika od 21. rujna 1443. godine stoji: *Vnd sindemaln, dieselben von Cili solh puntnuss, die wider allermeniclich, sunderlich auch gen Vngern lauten soll*.¹⁰⁵ Celjski su tri dana kasnije izdali ispravu kojom su se obvezali pomagati Kući Habsburg protiv svih *alain ausgenommen die heilig kristenlich Kirchen, das heilig Romisch Reich vnd auch nach kunig laslos obgemelt, oder seiner erben abgang, das gott lang wennde, einen ijeglichen kunig zu vngern, doch alain mit den herrschefsten vnd gütern die wir in Vngern haben*.¹⁰⁶ Dakle Celjski su potajice ipak djelovali protiv »svog« kralja Vladislava i izričito naglasili kako smatraju Ladislava svojim suverenom. Stoga se može zaključiti da je podvrgavanje Brankovića doista oslabilo njihove pozicije.

Daljna analiza pisma Nikole Iločkog otkriva još jednu zanimljivu činjenicu: *Spectabilis et magnifice vir, domine et frater noster honorande. Ecce accedet erga vos egregious Ladislaus Tyteus de Bathmonostru, per quem aliqua nostri ex parte magnificencie vestre verboten nunciavimus; quare rogamus eandem vestram magnificenciam, quatenus verbis et dictis ipsius Ladislai de Bathmonostru nostri ex parte pro hac vice credencie fidei velit adhibere*.¹⁰⁷ Ladislav de Bathmonostru je bio *familiaris* Iločkoga. Oslovljavajući Fridrika II. sa *magnificus* umjesto *illustris* i šaljući upravo svog čovjeka da prikuplja porez sa celjskih imanja bio je vjerojatno čin kojim je vojvoda htio iskazati svoju nadmoć, a možda i osvetiti se za prijašnje uvrede.¹⁰⁸ Štoviše učinio je to direktno, upućujući pismo Fridriku II. osobno, dok je u isto vrijeme ban Matko Talovac oslovljavao Celjske kao *illustres* u pismu upućenom

---

instauracione exercitus contra turcos fienda in dominiis nostris in regno Vngarie habitis dicare et exigere. Ideo nos secundum dicta ejusdem homini vestri latoris presencium vobis litteras nostras patentes, incluso eciam in parte nostra salvo conductu in eisdem (mittentes), universes capitaneis, castellanis et officialibus in dominiis et tenuis nostris in regno Hungarie constitutes firmiter precipiendo mandamus, quatenus ipsi eandem dispositionem et dicationem hujusmodi taxe generalis in dictis dominiis nostris vos facere permittant, nec vos in eadem dicatione perfi-cienda nullo modo impediunt..., Nagy, Zichy 9, 55.

¹⁰² Slo. Žovnek, Njem. Sannegg.

¹⁰³ *tunc nos interrogavimus: que sunt tenuta domini filii vestri? tunc ipse respondit: videlicet castra Chakthorna, Choren et omnia tenuta inter Draum et Muram habita, et in Zagoria Camenicha, Vinicha, Varosd, necnon civitas Kaprancha, cum castro Kyuar, Medwewar, Bokonok cum ipsarum tenutarum et pertinenciarum et hoc sunt tenuta filii nostri et circa hoc nihil habemus facere, sed filio intimare volumus*, Nagy, Zichy IX, 58.

¹⁰⁴ Ibid, 59.

¹⁰⁵ Teleki, Hunyadiak, 141.

¹⁰⁶ Ibid, 144.

¹⁰⁷ Nagy, Zichy IX, 51.

¹⁰⁸ Helena Kottaner, služavka kraljice Elizabete zapisala je »And every time my gracious lady needed to discuss something urgently in a secret meeting, her grace sent for Duke Albert and for Cillei, and this began to aggravate the Lord of Freistadt, Nicholas Újlaki, who became hostile because he was not included in secret talks too.« Helena Kottaner, *The Memoirs of Helene Kottaner (1439-1440)*, tr. Maya Bijcoet Williamson, 49 (Cambridge: D.S. Brewer, 1998) (dalje : Kottaner, *Memoirs*).

trećoj osobi.¹⁰⁹ Po mom mišljenju ovaj je jedinstven slučaj osporavanja kneževskog ranga u biti dokaz moći Celjskih, budući da se jedino Nikola Iločki, po moći odmah iza kralja, usudio poduzeti takav korak.¹¹⁰ Nakon Vladislavove smrti kod Varne 1444. godine i priznanja Ladislava V. za kralja Ugarske odnos moći se ponovno izmijenio u korist Celjskih. Kao posljedica toga 6. siječnja 1446. godine *Nicolaus de Wylak inter cetera wayuoda Transsiluanus banus Machouiensis Siculorum et Themesiensis comes* izdaje ispravu kojom potvrđuje sklapanje saveza *cum illustribus principibus Friderico et Vlrico filio eiusdem dei gracia Cilie Ortenburge Zagorieque comitis necnon regni Sclauonie banis*.¹¹¹ Sve do Ulrikove smrti 1456. godine nitko u Ugarskoj više nije osporavao kneževski rang Celjskih, pa čak ni Hunyadijevci.¹¹²

Pomirba s Fridrikom III.

Do sporazuma između Fridrika III. i Celjskih došlo je konačno u kolovozu 1443. godine. Car je Celjskima priznao *ihren fürstlichen namen*, no oni su u zamjenu morali odustati od teritorijalne kneževine, te pristati na njenu reintegraciju u habsburške nasljedne zemlje.¹¹³ No unatoč priznanju Fridrik III. ih i dalje oslovljava kao *wohlgeboren*,¹¹⁴ a jednako čine i njegov brat Albert, te rođak Sigismund.¹¹⁵ Čini se da car celjske i goričke grofove nije smatrao punopravnim članovima »Reichsfürstenstanda« budući ih je oslovljavao neprikladnim terminom *wohlgeboren*¹¹⁶ dok se u isto vrijeme ostalim kneževima obraćao sa *hochgeboren*.¹¹⁷ Na taj je način Fridrik III. iskazivao prijezir prema članovima četvrtog »Heerschilda« koji su uspjeli doseći »Reichsfürstenstand« i vjerojatno pokušavao naglasiti kvalitativnu razliku koja je po njegovom viđenju dijelila »uzurpatore« od »pravih« kneževa. Vojvodin primjer nije slijedio čak niti njegov vlastiti vazal, grof Johan od Schauenberga i maršal Štajerske. U pismu upućenom Ulriku Roženbergu 1440. godine spominje Ulrika Celjskog kao *dem hochgeboren fursten* iako je u to vrijeme njegov senior bio u zavadi s Celjskima.¹¹⁸ Čini se da su samo pripadnici leopoldinske dinastije odbili priznati Celjskima kneževski status. I Fridrikov brat Albert, koji je u ratu bio saveznik Celjskih, ipak ih oslovljava kao *wolgeboren vnser besonderlieb graf Fridreich vnd graf Vlreich grafen ze Cilli und im Seger*.¹¹⁹

¹⁰⁹ Nagy, *Zichy IX*, 58. To je bilo 4. lipnja u pismu Ladislavu de Bathmonostru.

¹¹⁰ Nikola Iločki nije se suprotstavljao samo Celjskima. Kada je 30. rujna 1445. godine posjetio Beč kao bi sa carem pregovarao o oslobađanju Ladislava V. iz Fridrikovog skrbništva pozdravio je cara na vratima grada kao sebi ravnog, ni ne sjahavši s konja. Klaić, *Povijest*, 246.

¹¹¹ CKSL 6.I.1446., Castrum Palota.

¹¹² Treba napomenuti kako se radi o ispravama iz pedesetih godina petnaestog stoljeća. I Ivan i Ladislav Hunyadi oslovljavaju Ulrika Celjskog kao *illustris princeps* dok Ladislav još dodaje i *Illustrissime princeps domine noster prestantissime*. CKSL 1.VIII.1455., Budim; Teleki, *Hunyadiak*, 384 i CKSL 31.III.1456., Budim.

¹¹³ Štüh, *Frage*, 91, i bilješka 137. Ujedno su morali pristati na nepovoljni nasljedni sporazum i savez sa Kućom Hasburg.

¹¹⁴ CKSL 16.VIII.1443., A, B, C, Beč.

¹¹⁵ CKSL 17.VIII.1443., Wiener Neustadt.

¹¹⁶ *des wolgeboren Heinrichs graven zu Görtz*, Joseph Chmel, *Regesta chronologico diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)*, Beč, 1838–1840 dostupno na Andreas Kuczera, »Regesta Imperii,« <http://regesta-imperii.uni-giessen.de/regesten/index2.php?abteilung=13>, 1767, 1.X.1444., Nürnberg (dalje Chmel [broj regeste, datum i mjesto]); CKSL 26.I.1451., Wiener Neustadt.

¹¹⁷ Primjerice *dem hochgeboren Ludwigen lanndgraven zu Hessen*, Chmel, 612, 18.VI.1442., Aachen; *der hochgeboren Ludwig pfalzgrave by Reine*, Chmel, 2502, 18.X.1448., Beč; *die hochgeborene furstynne frawe Margarethen herczogin zu Sassen*, Chmel, 2312, 1.IX.1447., Beč, *hochgeborenen Bernhart marggraf zu Baden*, Chmel, 2194, 24.XI.1446., Beč.

¹¹⁸ Rynešová, *Rosenberg II*, 54, 9.II.1440.

¹¹⁹ CKSL 13.V.1442., Forchtenstein.

Unatoč tome što je osobno degradirao Celjske, Fridrik III. im je ipak otvorio put u visoku politiku. Jedan od uvjeta koje je car vjerojatno bio prisiljen ponuditi bilo je mjesto savjetnika. Aeneas Sylvius piše u pismu od 12. siječnja 1444. godine: *Comes Cilie et dux Albertus ambo in consilium Regis sunt recepti et his diebus iurarunt*¹²⁰ Srednjovjekovni su seniori bili prisiljeni raspravljati o bitnim državnim problemima sa svojim savjetnicima, no nije bilo pravila o tome tko treba pripadati ovoj privilegiranoj skupini.¹²¹ Oni koji su pak bili pitani za savjet o svim važnim pitanjima, koji su imali »vladarevo uho,« mogli su u velikoj mjeri utjecati na tijek politike na dvoru, te lakše ostvarivati svoje osobne ambicije i planove. Na dvoru Fridrika III. svega je malen broj ljudi – njih oko desetak – bio pitan za savjet o važnim pitanjima.¹²² Pri tome treba imati na umu da »moć dolazi u raznim oblicima: politička, sudska, vojna, fiskalna, crkvena, ali i sam utjecaj. Bitna nije bila vrsta moći već njena količina i stupanj.«¹²³ Položaj savjetnika na carskom dvoru otvorio je nove puteve stjecanja prestiža i priznanja što se ispoljilo prilikom Reichstaga u Nürnbergu 1444. godine na kojem se Ulrik II. pojavljuje kao član Fridrikove pratnje.¹²⁴ U izvještajima o gradskim troškovima navedena su sredstva utrošena na poklone caru, kneževima i njihovim dvorjanima.¹²⁵ Njihova je vrijednost bila proporcionalna primateljevoj važnosti¹²⁶ što svjedoči o tome kako su sami građani doživljavali rang i status u društvu.¹²⁷ U tom je izvještaju Ulrik Celjski naveden zajedno sa biskupima Trieri i Mainza, vojvodom Saske i markgrofom Brandenburga – kneževima izbornicima.¹²⁸ Nalazi se, dakle, u grupi najprestižnijih i najmoćnijih kneževa carstva. Iz popisa navedenih pratnji moćnika može se zaključiti da su bili prisutni i drugi kneževi koji nisu dobili poklone od grada,¹²⁹ te se može izvesti zaključak da je moć Celjskih u tom trenutku bila značajna i prepoznata, a samim time i njihov kneževski rang.¹³⁰

¹²⁰ Citirano prema: Janez Mlinar, »Podoba Celjskih grofov v narativnih virih«, doktorska disertacija, (Ljubljana: Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2001) 323, 12.I.1444., St.Veit (dalje: Mlinar, *Podoba*). Original u, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* (ur. R. Wolkan) (dalje: Wolkan, *Briefwechsel*).

¹²¹ Gerd Althoff, »Royal Favor,« u *Ordering Medieval Society, Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations*, ur. Bernhard Jussen, prev. Pamela Selwyn, 243–269, ovdje: 252 (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001) (dalje: Althoff, *Royal Favor*).

U ispravama se često nalazi formula *nach vnser rett vnd diener rat*. CKSL 29.IX.1444., Ozalj.

¹²² Peter Moraw, »The Court of the German Kings and of the Emperor at the end of the Middle Ages 1440–1519,« u *Princes, Patronage, and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, ur. Ronald G. Asch i Adolf M. Birke, 103–137, ovdje: 116 (London: German Historical Institute, New York: Oxford Univeristy Press, 1991).

¹²³ Raymond van Uytwen, »Showing off One's Rank in the Middle Ages,« u Blockmans, ur., *Showing Status*, 19–34, ovdje: 21. (dalje: Uytwen, *Showing off*).

¹²⁴ Aeneas Sylvius piše u pismu Casparu Schlicku *...Illuc sequuntur regem Albertus et Sigismundus Austrie duces, Ultricus Sillacei comes, et dominus de Wallsee...* Citirano prema Mlinar, *Podoba*, 324., 24.VI.1444., Beč. Original u Wolkan, *Briefwechsel*.

¹²⁵ *Die Chroniken der fränkischen Städte: Nürnberg*, Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert, III, 398–401 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961) (dalje: *Chronik Nürnberg III*).

¹²⁶ Paul-Joachim Heinig, »How large was the Court of Emperor Frederick III,« u *Princes, Patronage, and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, ur. Ronald G. Asch i Adolf M. Birke, 139–156, ovdje: 141, (London: German Historical Institute, New York: Oxford Univeristy Press, 1991).

¹²⁷ Uytwen, *Showing off*, 20.

¹²⁸ Dobio je 6 hellera (oko 24 zlatne forinte), Fridrik od Brandenburga 7, biskup of Mainza 8, biskup Trieri 8, te vojvoda Saske 19. *Chronik Nürnberg III*, 401.

¹²⁹ Spisak spominje glazbenike sljedećih plemića : *Herzog Ludwig, kunigs von Denmark, i bischoffs von Coln*. Kölnski biskup je bio jedan od kneževa-izbornika. *Chronik Nürnberg III*, 399–400.

¹³⁰ *Wir Michel von gots gnaden des heilign römischen reichs burgraf ze Maidburg vnd graf ze Hardegk etc... den hochgeboren fürsten vnsern lieben ohaim graf Fridreichen vnd graf Vlreichen seinen sun grauen ze Cily ze Ortenburg vnd in dem Seger etc ban in Windischen landen* CKSL 6.I.1449.

Fürstliche Würdigkeit

Celjski su dakle bili priznati kao kneževi i u carstvu i u Ugarskoj. No jesu li sami koristili riječ *fürst* ili *princeps*? I Fridrik II. i Ulrik II. upotrebljavali su je kada je riječ bila o drugome,¹³¹ no u zakletnim se formulacijama ne može pronaći. U ispravi izdanoj povodom sklapanja primirja sa Habsburgovcima 1441. godine Celjski su pridodali predikat *von Gottes Gnaden*, no zakleli su se *mit vnsern trewen*.¹³² Kada su im 23. rujna 1443. Habsburgovci Albert i Sigismund izdali ispravu u kojoj su se zakleli *bej vnsern fürstlichen trewen*¹³³ Celjski su uzvratili sa *bey vnsern werden vnd lautteren trewn*.¹³⁴ U arhivu Celjskih nalazi se pet povelja u kojima gorički grof Henrik koristi *fürstlichen trewen vnd werden*,¹³⁵ *fürstlichen trewen vnd eeren*,¹³⁶ ili *fürstlichen trewn*.¹³⁷ Moguće je pripisati odsustvo upotrebe riječi *fürst* pisarima ili kancelarima. Robert Schwanke i Primož Simoniti sugerirali su da je kancelarija Celjskih bila znatno slabije razvijena od goričke i habsburške,¹³⁸ te da Ulrik naizgled nije bio zainteresiran za njen razvoj.¹³⁹ No povuče li se paralela sa burggrofovima Nürnberga, može se pretpostaviti da su Celjski u to vrijeme bili još nesigurni u svoj kneževski status (ili možda skromni po tom pitanju), te su se stoga zaklinjali samo na *wirden*. Jedini primjer u kojem se pojavljuje riječ *fürst* nalazimo pred kraj života Ulrika II.

Fridrik II. uzdigao je Celje u status grada 1451. godine.¹⁴⁰ Nakon njegove smrti Ulrik II. je 6. listopada 1455. godine izdao ispravu kojom je potvrdio privilegije Celja: *Wir Vlrich von gotts gnaden graue zu Cili ze Orttenburg vnd in dem Seger etc ban zu Dalmatien zu Croatien vnd in windischen landen, Bekhennen für vns vnser erben vnd nachkhumen vnd tun khundt mit dem offen brieff allen vnd yeglichen gegenwürtigen vnd khunftigen die diesen brief hören, sehen oder lessen wie das vnser fürstlichen würdigkhait zuegehoret vnd woll ansteet, das wir müehe arbeit vnd leiden vnser vnderthanen vnd getrewen mit embsigen vleiss bedenckhen vnd in vnserm gemüet bewegen auch zu staten khomen das nach gelegenheit der zeit vnd menschlicher wandlung gemainer nutz nicht geminnert sonder gemert vnd pesser werde... geben wir in diesem vnsern brief mit vnsern fürstlichen anhangunden insigl besigelt.*¹⁴¹

¹³¹ Naprimjer Fridrik 1437. godine *et egregium Vilhelmum nostrum, illustrisque principis comitis Vlrici etc. filii nostri carissimi, capitaneum de Medwe*, te 1450. godine *Nos Fridericus...presenciam exhibuit nobis quasdam litteras illustris principis domini Vlrici, dei gracia etc., nati nostri carissimi*, a Ulrik 1456. godine *als der edel unser lieber freunde Ulrich von Rosenberg und sein erben weilend dem hochgeborenen fürsten vnserm lieben herren und vater graf Fridrichen uns und vnsern erben vier tausent gulten schuldig*. Vidi Tkalčić, *MCZ II*, 134, 210, i Rynešová, *Rosenberg IV*, 21.1.1456.

¹³² Teleki, *Hunyadiak*, 96.

¹³³ *Ibid*, 134.

¹³⁴ *Ibid*, 144.

¹³⁵ CKSL 30.XI.1443., Lienz i CKSL 18.XII.1443., Lienz.

¹³⁶ CKSL 11.XII.1443., Lienz.

¹³⁷ CKSL 10.II.1452., Heunfels i CKSL 12.II.1452.

¹³⁸ Robert Schwanke, »Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli«, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 14* (1939): 411–422, ovdje: 414 (dalje: Schwanke, *Beiträge*) i Primož Simoniti, *Humanizam na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. Stoletja*, 18 (Ljubljana: Slovenska matica, 1979).

¹³⁹ Schwanke, *Beiträge*, 421.

¹⁴⁰ Sergej Vilfan, »Glose k zgodovini srednjeveškega Celja.« *Kronika Časopis za Slovensko krajevno zgodovino* 22 (1984): 15–19. Original isprave nije se sačuvao. Kopija se može pronaći u *Archiducis Caroli Confirmationes privilegiorum für Innerösterreich 1, 1564–1568*, rukopis u zemaljskom arhivu u Grazu, fol. 218–220 (dalje: *Archiducis*). Koristio sam transkripciju Bože Otorepeca na institutu za povijest Milka Kosa pri Slovenskoj Akademiji Znanosti i Umjetnosti. Vilfan tvrdi da je isprava bila samo potvrda postojećeg stanja, a da je Celje već dugo uživalo prava ostalih štajerskih gradova. Nadalje, u ispravi kojom su Celjski uzdignuti u kneževski rang Celje se spominje kao *stat*. CKSL 30.XI.1436., Prag.

¹⁴¹ *Archiducis*, fol 220–223.

Posljednje dvije godine Ulrikova života mogu se smatrati završetkom afirmacije Celjskog kneževskog ranga. Nekoliko je događaja koji govore u prilog ovoj hipotezi. Nakon raskida sa carem Fridrikom 1451. godine Ulrik je u rujnu 1452. godine preuzeo skrbništvo nad maloljetnim Ladislavom V.¹⁴² Iako je spletakama Ulrika Eitzingera odstranjen s Ladislavova dvora u rujnu 1453. godine,¹⁴³ već u veljači 1455. vraća se u »kraljevu milost« što je zabilježio Aeneas Sylvius: *Comes iis gestis, per amicos clam reconciliatur, reversurusque Viennam mango et splendido apparatu, mille ducens equites expeditos in armis, adit, venienti rex obviam extra urbem factus est. Primores, nobiles, populares, omnes secuti salutare, amplecti, laudare comitem, certare invicem, contumeliosius eieccerint, an magnificentius revocaverunt...in triumphantis modum revertitur.*¹⁴⁴ Ovaj opis nalikuje »radosnom« ulasku vladara u grad nakon krunidbe,¹⁴⁵ a iz reakcije Bečana može se jasno očitati količina moći koju je Ulrik u tom trenutku posjedovao. Bio je kraljev neformalni skrbnik,¹⁴⁶ po rječima samog Ladislava *pro decore Curie nostre ac direttore rerum nostrarum.*¹⁴⁷ Ujedno je imenovan hrvatsko-dalmatinskim banom¹⁴⁸ tako da se od tada naziva *regnorum Dalmacie Croacie et Sclauonie banus.*¹⁴⁹ Nije se činilo nemogućim niti da uskoro stekne čak i kraljevsku krunu.¹⁵⁰ Postupno je počeo slabiti i njegov najveći rival u Ugarskoj, *capitaneus regni Hungariae generalis* Ivan Hunyadi. Stvorena je liga baruna kojoj su na čelu stajali Celjski, Gorjanski i *iudex curiae* Ladislav Pálóc, s ciljem restauracije kraljevskog autoriteta.¹⁵¹ Uskoro je i sam Hunyadi bio prisiljen sklopiti savez s Ulrikom, u kolovozu 1455. godine,¹⁵² a početkom 1456. odrekao se i dijela kraljevskih prihoda, te određenog broja kraljevskih dvoraca u svom posjedu.¹⁵³

¹⁴² Karl Gutkas, »Der Mailberger Bund von 1451,« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 74 (1966): 51–94, 347–392, Engel, *St. Stephen* 292, Klaić, *Povijest*, 281–292, i Mlinar, *Podoba*, 217–227.

¹⁴³ Vidi Dopsch, *Grafen*, 28, Štih, *Ulrik*, 39–41 i Klaić, *Povijest*, 314–315.

¹⁴⁴ Citirano prema Mlinar, *Podoba*, 312–313. Original u *Historia Bohemica* cap. 63 u Piccolomini: Aeneas Sylvii Piccolomini Senensis... opera quae extant omnia. Basel 1551 (Frankfurt 1967).

¹⁴⁵ Vidi Aleksander Gieysztor, »Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland,« u *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ur. János M. Bak, 152–163, ovdje: 159 (Berkeley: University of California Press 1989), te Lawrence M. Bryant, »The Medieval Entry Ceremony at Paris,« u *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ur. János M. Bak, 88–118 (Berkeley: University of California Press 1989).

¹⁴⁶ Štih, *Ulrik*, 39.

¹⁴⁷ Teleki, *Hunyadiak*, 549.

¹⁴⁸ Nominalni uživatelj službe je 1453. godine bio Ladislav Hunyadi što se vidi iz pisma upućenog gradu Bratislavi 3. svibnja (Teleki, *Hunyadiak*, 384). No čini se da Ladislav nikad nije kročio na tlo svoje banovine, a još je značajnije što u pismu upućenom Ulriku Celjskom istog dana ne koristi titulu hrvatsko-dalmatinskog bana (Teleki, *Hunyadiak*, 385). Vidi Klaić, *Povijest*, 323. U pismu Veneciji u svibnju 1455. godine Ulrik je obavijestio mletačku vladu o svom imenovanju od strane kralja. Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike X*, 95 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891).

¹⁴⁹ Nagy, *Zichy IX*, 351, Klaić, *Povijest*, 329. Isprava datira od 27. I. 1455. godine.

¹⁵⁰ Klaić, *Povijest*, 136. Ignacij Voje, »Balkanska politika Celjskih grofova« u Germadnik, *Celjski grofje*, 103–114 (dalje: Voje: *Balkanska*). Bosanski kralj Stepan Tomaš pisao je Veneciji, moleći za pomoć protiv Ulrika koji mu je pretendirao na kraljevstvo. Vidi Marko Šunjić, *Bosna i Venecija*, 278 (Sarajevo: Napredak, 1996).

¹⁵¹ Engel, *St. Stephen*, 294. Tekst saveza u Teleki, *Hunyadiak*, 437–438.

¹⁵² CKSL I.VIII.1455., Budim, A. Ujedno je pristao na već dogovoreni brak između svog sina Matije i Ulrikove kćeri Elizabete koji je bio poništen nakon Ulrikova protjerivanja s Ladislavova dvora. Nadalje, prepustio je Ulriku samostalno određivanje visine miraza. CKSL I.VIII.1455., Budim, B.

¹⁵³ Engel, *St. Stephen*, 295.

Hochgeboren Fürst

Krunom gotovo dvadesetogodišnjeg procesa kneževske afirmacije može se smatrati događaj koji je neposredno prethodio, a vjerojatno bio i povezan sa izmirenjem Ulrika i Ladislava. U povelji izdanoj 25. siječnja 1455. godine vojvoda Sigismund Tirolški oslovio je Ulrika kao *dem hochgeboren fürsten vnserm lieben öheim graf Vlreichen grauen zu Cilli zu Ortenburg vnd im Seger etc, ban zu Dalmacien Croacien vnd in Winndischnlannden*.¹⁵⁴ Po prvi puta od proglašenja knezom Svetog Rimskog carstva jedan je Habsburg leopoldinske loze nazvao Celjskog *hochgeboren*. Koliko je Ulriku moglo značiti to priznanje vidi se iz daljnjeg teksta isprave. Sigismundu je naime posudio sto tisuća forinti što je u to vrijeme bila astronomska svota. Za usporedbu, godišnji je prihod čitavog ugarsko-hrvatskog kraljevstva 1475. godine bio petsto do sedamstopeideset tisuća forinti.¹⁵⁵ Ulrik je znači skupo platio taj konačni korak na usponu u »Reichsfürstenstand.« Iduće godine u veljači sklopio je savez sa kneževima-izbornicima i vojvodama Saske, Fridrikom i Vilimom, pri čemu ga i oni oslovljavaju kao *hochgeboren fursten* i stoga smatraju sebi ravnim.¹⁵⁶

Po načinu na koji su oslovljavani, poklonima koje su dobivali, te savezima koje su sklapani očito je društveno-politička okolina Celjske grofove doživljavala kao kneževe i sukladno tome ih i tretirala. Po svemu sudeći sredina petnaestog stoljeća još uvijek je vrijeme u kojem su osobna moć, rodbinske veze i ugled bili važniji čimbenik za afirmaciju plemića u društvu od pravnog statusa njegovih posjeda. Bez obzira na to što je sporazumom s carem Fridrikom III. prestala postojati Celjska kneževina suvremenici su Celjske grofove prihvatili kao punopravne članove »Reichsfürstenstanda.« Godine 1455. Ulrik II., posljednji predstavnik svoje dinastije,¹⁵⁷ grof Celja, Ortenburga i Zagorja, ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (a nakon Hunyadijeve smrti 1456. godine i generalni kapetan Ugarske), dovoljno je moćan da se bez ustezanja i skromnosti može nazvati onako kako ga već čitava društveno-politička okolina i percipira: *fürst*.

S u m m a r y

The Status of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire

Robert Kurelić

King of Hungary and Emperor of the Holy Roman Empire Sigismund of Luxemburg elevated the counts of Cilli, Frederick II and Ulrich II, to the rank of princes of the Holy Roman Empire in 1436. This was a tremendous achievement for a family which barely a hundred years earlier had risen from minor Styrian nobility to the rank of count. This elevation was disputed by the Habsburg Duke Frederick V (later Emperor Frederick III), whose domain was threatened by the formation of this new principality. After a protracted feud Frederick and the Cilli finally reconciled in 1433, an agreement which brought an end to the principality of Celje, but recognized the »princely name« of the counts of Cilli.

¹⁵⁴ CKSL 25.I.1455., Lienz.

¹⁵⁵ András Kubinyi, »Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts,« *Bohemia* 31 (1990): 312–325, ovdje: 323, i János M. Bak, »Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert,« u *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*, ur. Reinhard Schneider, 347–384 (Sigmaringen: Thorbecke, 1987).

¹⁵⁶ CKSL 27. II. 1456., Pešta

¹⁵⁷ Voje, *Balkanska*, 106.

How did this unprecedented solution reflect on the status of the Cilli, who held lands in both the empire and in the kingdom of Hungary?

The imperial system of nobility was a legally defined pyramidal hierarchy composed of seven layers. The top was occupied by the emperor, followed by clerical and secular princes, and the »free lords« (counts and *Edelfreie*). These four layers represented the higher nobility, whereas the remaining three formed the lower nobility. The difference in status was further accentuated by the forms of address used for the members of a particular layer: *illustris/hochgeboren* for the emperor and the princes, *spectabilis/wohlgeboren* for the »free lords« and *nobilis/edel* for the lower nobility. Additionally, the emperor and the princes were entitled to add *dei gracia/von Gottes Gnaden* to their titles.

In Hungary there was no legally established hierarchy of nobles. Instead, all were considered to be equal and subject only to the king. However, a *de facto* hierarchy developed over the centuries so that the barons – holders of various offices at court and viceroys of the border territories – began to transform themselves into an aristocracy. In order to compensate for the lack of vassalage, the Hungarian system introduced an institution called *familiaritas*. »Minor« nobles served as an armed retinue or administrators of the magnates in exchange for income, while preserving their legal independence from their lord. The forms of address used in Hungary were not as elaborated as their imperial counterparts. The king still used *dei gracia* and *illustris*, but the general term for the nobility was simply *nobiles*. The barons, however, adopted the term *magnificus* in order to stress the distinction between themselves and the »lower« nobility.

After elevation to the rank of princes, the Cilli were recognized and addressed appropriately by their imperial and Hungarian peers, with a few notable exceptions. Emperor Frederick III refused to address them as *hochgeboren*, even after the reconciliation in 1433. He did, however, take Ulrich II Cilli as his royal councilor, which opened up new opportunities for him to assert his status and identity. During the Reichstag in Nuremberg in 1444 he was treated as a prince and even accorded the same respect as the elector-princes of the empire.

In Hungary there is only one recorded case of opposition to the new rank of the Cilli. Nicholas Újlaki, the voivode of Transylvania and one of the most powerful barons in the kingdom, refused to use the appropriate form of address in 1443. However, this was a period when the Cilli were severely weakened in Hungary. In the civil war that erupted in the kingdom after the death of King Albert II Habsburg in 1439 they supported his posthumously born son Ladislaus V against the Polish pretender Wladislaus III Jagiello. After the defeat of Ladislaus' party in 1441, in large part through the efforts of Nicholas Újlaki and John Hunyadi, the Cilli were forced to submit to Wladislaus and recognize him as their king, although they continued to champion the cause of the infant king. They did, however, receive from Wladislaus the recognition of their status as Hungarian nobles, and he also accorded them the respect due to princes. That it took one of Újlaki's power to contest the new rank of the Cilli serves only to confirm the immense power wielded by the Cilli. After Wladislaus' death at Varna in 1444 even the voivode was forced to recognize their imperial rank and address them as princes.

An important step in the assertion of one's identity as prince of the Holy Roman Empire was the use of the word »prince« or *fürst* by the individual himself. In the case of the Cilli, the first (and only) recorded instance dates to the year 1455, one year before Ulrich's assassination in Belgrade and nineteen years after the elevation. This was in fact not unprecedented, as the burgraves of Nuremberg followed a similar pattern in the late fourteenth century. It seems that the members of a newly elevated princely family would only begin addressing themselves as princes after they felt comfortable in the knowledge that their peers had accepted them as such and that they had achieved a level of power and prestige corresponding to the title.

In the last two years of his life Ulrich was the power behind the throne of Ladislaus V, king of Hungary and Bohemia and duke of Austria. The Cilli had himself named ban of Croatia and Dalmatia in addition to his previous title of ban of Slavonia. After Hunyadi's death in 1456 he was also the regent of Hungary, becoming thus the most powerful man in the kingdom. Additionally, he was also very close to acquiring the crown of Bosnia, which would have brought him to the very top of the medieval hierarchy.

However, one of the most important steps on his path of assertion was the full recognition of his princely title, when Sigismund of Tyrol, the cousin of Emperor Frederick III, addressed him as *hochge-*

boren in 1455. This was the first time that a Habsburg of the Leopoldinian branch addressed him in such a manner, which finally completed the long process of recognition of the princely rank of the Cilli. After that Ulrich seems to have felt himself fully entitled to call himself *fürst*.

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

Borut Klabjan

Čehi v zalivu¹

KLABJAN, Borut, mag., asist., Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1-2 (133), str. 69-94, cit. 37

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., It.)

Ključne besede: Čehi, Trst, Slovani, 1848-1914.

Avtor se v študiji ukvarja s češko skupnostjo v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Čeprav se je zgodovinske pisje že ukvarjalo z raznoliko narodno sestavo Trsta v habsburškem času, je bila češka skupnost vedno potisnjena v ozadje. Z arhivskim gradivom, znanstveno literaturo in časopisi iz tistega obdobja, je tako prvič prikazana vloga, ki so jo Čehi imeli v tržaškem mestnem tkivu.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(450.36=850)«1848/1914»

KLABJAN, Borut, MA, Assistant, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

The Czechs in the Bay. The Czechs in the Bay of Trieste between 1848 and the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1-2 (133), pp. 69-94, 37 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

Key words: Czechs, Trieste, Slavs, 1848-1914.

The article looks at the Czech community in Trieste in the period between 1848 and the First World War. Although a number of historians have already discussed the nationally heterogeneous structure of Trieste during the period of the Habsburg Monarchy the Czechs have always been relatively neglected. By examining archival documents, literature, and newspapers from that period the author focused on the role of the Czech community in the town of Trieste.

Author's Abstract

Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Uvod

Proti koncu 19. stoletja je bil Trst že več kot pol tisočletja del habsburških posestev. Vse do 18. stoletja je bil zaradi svoje periferne lege potisnjen ob rob dogajanj. Zahvaljujoč se ekonomskemu razvoju pa je od takrat, kljub nihajočim gospodarskim tokovom prerasel v pomembno središče Imperija. Tržaško pristanišče je, ne glede na večkratne nesporazume z Dunajem o njegovi vlogi, bilo za mesto vir napredka in blaginje. Karl Ludvig von Bruck, ki

* Za nasvete in pomoč pri nastajanju tega prispevka se najlepše zahvaljujem dr. Marti Verginelli in dr. Walterju Lukanu.

¹ Naslov prispevka je povzet po knjigi tržaškega pisatelja Borisa Pahorja *Mesto v zalivu*, ki s tem izrazom pojmuje in opisuje mesto Trst.

je v desetletju Bachovega absolutizma najprej pokrival mesto trgovskega (1848–1851) in nato finančnega ministra (1854–1860), je s svojimi idejami o ekonomskem ekspanzionizmu proti Sredozemlju prispeval k izrednemu razvoju tržaškega gospodarstva, zlasti pri tranzitu blaga. Čeprav je gospodarska kriza v drugi polovici 19. stoletja zajela tudi Trst, so se velika dela na infrastrukturnem področju nadaljevala. Leta 1857 je stekla železnica med Dunajem in Trstom, kar je okno v svet habsburškega cesarstva povežalo s svojim zaledjem. Zaživel je Tržaški Lloyd in vgradili so temeljni kamen Arzenala, kapital Rottschildov so uporabljali za gradnjo novega pristanišča, baron Revoltella, častni tržaški meščan, je postal podpredsednik Compagnie universelle du Canal de Suez, zrasla sta ladjedelnica sv. Marka in tovarna strojev, trgovski kapital pa je prerasel v finančni kapital v zavarovalništvu in bančništvu velikih evropskih zavarovalniških družb Generali in RAS (Gombač, 1993, 45). Trst je tako postal največje pristanišče zgornjega Jadrana in eno izmed najpomembnejših in največjih središč habsburške monarhije. Rast Trsta je v teku stoletij privabila od vsepovsod ljudi, ki so v njem videli možnost za vsestranski gospodarski in družbeni vzpon. Tako se je mestece postranskega pomena spremenilo v kozmopolitski aglomerat evropske važnosti.

Število prebivalstva je naglo naraščalo zlasti zaradi masovnega priseljevanja iz ostalih dežel monarhije, kot tudi iz drugih pokrajin.² V mestnem središču so se mešali jeziki, običaji, veroizpovedi, kulture. Iz tistega časa izhaja tudi današnje sklicevanje na tržaško multikulturalnost.

Številna dela opisujejo posamezne skupine, ki so v teku časa prispevale k obogatitvi tržaškega mozaika. Poljudne in znanstvene raziskave proučujejo zgodovinske aspekte tega raznolikega in večplastnega vzpona. Snov vzbuja še vedno precejšnje zanimanje, ampak je še daleč od tega, da bi bila izčrpana. Med najsodobnejša in najbolj popolna dela spada publikacija *Storia economica e sociale di Trieste*, ki v dveh zajetnih knjigah opisuje in analizira tržaško stvarnost v pretekli dobi iz različnih, širših družbenih in gospodarskih zornih kotov. Zlasti v drugi knjigi, ki nosi podnaslov *La città dei gruppi* ali *Mesto skupin* je poudarek na Trstu kot skupni tvorbi raznorodnih skupin. V omenjenem delu, tako kot v drugih pa ni dobila prostora češka tržaška skupnost. Skratka, medtem ko so dosedanje raziskave vsaj delno osvetlile delež različnih narodnih oziroma jezikovnih ali veroizpovednih skupin, je v tem kontekstu skoraj popolnoma izostala vloga češke komponente.

Čehi in Trstu se vsaj do prvih let 20. stoletja niso zbirali v izključno nacionalno homogene skupke in je zato njih vidnost precej medla. Kasneje pa so v sodelovanju z drugimi Slovani postali vse bolj pomembni. Kot posameznike jih v mestnem javnem življenju zasledimo že prej, vendar se v organiziranih društvih, ki bi navzven kazala svoj češki značaj, pojavijo šele v prvem desetletju novega stoletja. Vsaj v zadnjih letih pred izbruhom prve svetovne vojne so bili v mestnem tkivu trdno prisotni in v svojih dejavnostih, bodisi gospodarskih bodisi družbeno-kulturnih, v javnosti tudi precej vidni.

Od konca 18. stoletja dalje so pri formiranju modernega naroda imeli Čehi v habsburškem cesarstvu vodilno vlogo. Od narodnega samozavedanja, do zahtev po narodni enakopravnosti z vladajočimi Nemci, so po preureditvi monarhije v dualističnem smislu bili s svojimi hotenji zgled ostalim narodom, zlasti cislajtanskega dela države. Višja stopnja narodne in socialne emancipacije, ki so jo Čehi, in predvsem njihovo meščanstvo, kot formirana narodna skupnost dosegli v teku 19. stoletja, se je izražala tako na makro- (državni), kot na mikro-ravni (Trstu). Zato bo skušala študija v naslednjih straneh vsaj delno zapolniti praznino in z

² O priseljevanju v Trst v omenjenem obdobju sta med drugimi pomembni deli Cattaruzza, 1979 in Breschi, Kalc, Navarra, 2001.

analizo tržaške češke komponente ustvariti popolnejšo sliko Trsta od sredine 19. stoletja do izbruha prve svetovne vojne.

Bolj malo strokovnjakov se je spustilo v preučevanje nakazane teme, zato uporabne literature za omenjeno obdobje skoraj da ni. Nekaj drobcev je češki prisotnosti posvetil Milan Pahor v svojih študijah o polpretekli zgodovini mesta. Podobno je storil tudi Sandi Volk. Podatki so sicer dragoceni, a dokaj skromni. Irena Gantar Godina v svojih številnih delih o češko-slovenskem sodelovanju oziroma o češkem vplivu na Slovenskem omenja Trst le posredno. Isto velja za vse ostale slovenske zgodovinarje, ki so se kakorkoli ukvarjali s češko-slovenskimi stiki. Italijansko zgodovino pisje se s to problematiko ni ukvarjalo s poglobljenimi študijami. Delna izjema sta deli Anne Millo *L'e'lite del potere a Trieste* in Giulia Sapellija *Trieste italiana*, kjer se avtorja sklicujeta na francoskega strokovnjaka Bernarda Michela, ki v svoji *Banques & banquiers en Autriche au debut du 20' siecle* posveča zanimivo poglavje tržaški gospodarski in finančni stvarnosti, in v zvezi s to, rastoče zanimanje prodornega češkega kapitala. Vendar se je italijansko zgodovino pisje začelo ubadati s Čehi nekoliko bolj poglobljeno šele za obdobje od prve svetovne vojne dalje. Verjetno prvi podrobnejši spis v tem smislu je delo tržačana Gianija Stuparicha, ki je leta 1915, v vrtincu dogajanj svetovne vojne izdal knjigo *La nazione czecca*. Prav tako tudi češki zgodovinarji niso namenili svoji tržaški preteklosti pomembnejših del; v kolikor so se s tem ukvarjali, je bilo le posredno in obrobno. V tej raziskavi zajema vsekakor pomembno vlogo študija Ctiborja Nečasa *Na pragu Češko-slovenskih finančnih stikov*, ki je pred leti izšla v Zgodovinskem časopisu.

Poleg omenjenih podatkov in izbrane literature, raziskava sloni na arhivskem gradivu iz Državnega arhiva v Trstu (Archivio di Stato) in iz Arhiva narodnega muzeja v Pragi (Archiv Národního muzea). Študija se opira tudi na časopise iz tistega obdobja, predvsem na tržaško *Edinost* in ljubljanske *Novice gospodarske, obrtnijske in narodske*.

Študija hoče biti le prvi korak k nadaljnjemu raziskovanju, kajti vezi med Trstom in svojim širšim srednjeevropskim zaledjem so bistvene važnosti za spoznavanje celotnega srednjeevropskega prostora. Češke dežele so bile v omenjenem okviru in v obravnavanem obdobju nedvomno med najbolj razvitimi območji.³ To potrjuje tudi položaj, ki si ga je po prvi svetovni vojni izborila Češkoslovaška republika. Temelje za kasnejši razvoj pa je treba iskati že v teku 19. stoletja.

Od formiranja modernega naroda do Slovanskega kongresa

Ob koncu 18. stoletja se tudi med manjšimi narodi habsburškega cesarstva pojavijo zamisli, ki težijo k formiranju moderne narodne skupnosti. Velike spremembe, katerih je bila deležna družba, ki se je iz agrarne spreminjala vedno bolj v industrijsko in meščansko, so z razvojem le-te dale osnovni zagon formiranju modernega narodnega gibanja pri nekaterih etničnih skupnostih.⁴ V habsburškem cesarstvu se je to načelo začelo širše uveljavljati od leta 1848 dalje, težnje po narodni enakopravnosti pa so se stopnjevale skozi vso 19. stoletje. Zamisli o svobodi, enakosti in demokraciji, ki so prihajale iz revolucionarne Francije, so naletele na plodna tla pri nenemških narodih habsburške monarhije (Dvornik, 1968, 305). S posredništvom nemških učenjakov se je želja po spoznavanju lastnega jezika, navad, običajev,

³ Za splošni pregled gospodarske razvitosti območja glej Berend, Ranki, 1978.

⁴ »Devetnajsto stoletje je zelo hitro postalo stoletje nacionalističnega iredentizma. Nacionalističnemu načelu, po katerem je edini zakoniti temelj države nacionalnost, je sledilo čedalje več vnetih in vdanih privržencev« (Gellner, 1993, 192).

zgodovine, skratka identitete, začela širiti med izobraženci posameznih slovanskih narodov. Med nemškimi pisci je nedvomno najpomembnejši Johann Gottfried Herder (1744–1803). Literat, zgodovinar, filozof in teolog je s svojim delom *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, zlasti s poglavjem o bleščeči prihodnosti Slovanov, spodbudil k pisanju slovanske intelektualce. S svojimi teorijami je Herder odločno vplival na slovanske pisce, ki so se izobraževali na nemških univerzah.⁵

Med prvimi, ki sta sprejela Herderjeve ideje sta bila Slovaka Ján Kollár in Pavol Jozef Šafárik, ki sta bila zelo vplivna tudi v češkem okolju.⁶ Že v začetku 19. stoletja so se slovanski izobraženci začeli med seboj tesneje povezovati in se vsaj idejno dopolnjevali.

Narodnostno samozavedanje se je v prvi polovici 19. stoletja iz ozkih krogov kulturnih ustvarjalcev polagoma širilo. Nastajajoče meščanstvo je v vse večji meri sprejemalo nove, tudi nacionalne izzive. Tako, da se je gospodarski vzpon večkrat prepletal z narodnostnim. V tem procesu so med vsemi slovanskimi narodi izstopali Čehi, ki so imeli od sredine 19. in na začetku 20. stoletja pri večini Slovanov v habsburški monarhiji zagotovo največji ugled in vpliv. Ne le na kulturnem, marveč tudi na gospodarskem in političnem področju, zlasti s svojim permanentnim bojem za nacionalno enakopravnost (Gantar Godina, 1999a, 36). Čehi so bili namreč prvi in obenem najbolj prodorni narod v monarhiji, ki se je uspešno upiral centralističnim in ponemčevalnim pritiskom Dunaja in nemških dežel. Po Kollárju, Šafáriku in Jungmannu, ampak tudi Dobrovškému in Čelakovškému in posebno po političnemu veljaku Palackému, so se ozirali malodane vsi voditelji manjših narodov habsburške monarhije.⁷ Palacký se je leta 1848 s svojim odklonilnim odnosom do frankfurtskega parlamenta in velikonemških aspiracij odločno postavil na stran, sicer prenovljene in enakopravne vendar nujno potrebne, habsburške državne tvorbe. S svojimi idejami je bistveno vplival tudi na slovenske politike in intelektualce od sredine devetnajstega stoletja dalje (Gantar Godina, 1999b).

Tudi v revolucionarnem letu 1848 so se Čehi izkazali in pobuda za organizacijo skupnega slovanskega kongresa je v Pragi naletela na velik odziv. S sklicem kongresa in z zahtevami po narodni enakopravnosti so bili Čehi na čelu pobud, ki naj bi v naslednjih letih težile k tesnejšemu povezovanju posameznih slovanskih narodov. Čeprav so čete kneza Windisch-

⁵ Pomembna študija, ki se ukvarja s Herderjevim vplivom na slovanske intelektualce je Sundhaussen, 1973.

⁶ Ján Kollár (1793–1852) spada med utemeljitelje oziroma med pobudnike slovanske vzajemnosti. Čeprav so njegove unitaristične zamisli o slovanskih plemenih že takrat naletela na neodobranja, je s svojimi spisi odločilno pripomogel k razžitvi intelektualne izmenjave med izobraženci slovanskega sveta. Imel je pomembno vlogo tudi v razvoju jezikovno literarnih izmenjav južnih Slovanov in prispeval k zблиževanju le-teh s Čehi in Slovaki. O njegovem odnosu do Slovencev je zanimiv zlasti prispevek Kidrič. V zvezi s Kollárjem je treba nujno omeniti tudi češkega jezikoslovca Josefa Jungmana (1773–1847), ki je že takrat osporaval Kollárovi težnji po asimilaciji slovaškega jezika s češkim. Izredno pomembna osebnost, ki je odločno vplivala na slovaško in obenem tudi češko narodno gibanje je tudi filolog, zgodovinar in slavist Jozef Pavol Šafárik (1795–1861), ki je v svoji *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* obravnaval Slovane kot eno samo celoto. Za slovenski del tega zgodovinskega prikaza je največ podatkov dobil prek Jerneja Kopitarja s katerim je bil v plodnem stiku in ki mu je pomagal tudi pri zbiranju gradiva o južnoslovanski književnosti. Sodeloval je tudi z Metelkom, Murkom, Slomškom, Vrazem, Jarnikom in drugim. Koroški duhovnik Urban Jarnik mu je med drugim posredoval informacije o beneških Slovencih, ker je Šafárik hotel dopolniti članek, ki ga je leto prej v *Časopisu českeho muzea* objavil Izmail Ivanovič Sreznjevski in ki ga ni popolnoma zadovoljil (Urbančič, 1993, 15). Sreznjevski naj bi potoval skupaj s Stankom Vrazem po slovenskih tleh in je verjetno v teh okoliščinah poročal o Slovencih živečih v Benečiji (Pogačnik, 1969, 170). Med najbolj sodobna dela na tem področju spada Vinkler, 2004.

⁷ Josef Dobrovský (1753–1829), je bil osrednja osebnost češkega jezikovnega in narodnega gibanja ter utemeljitelj slavistike. S svojimi jezikovnozgodovinskimi, slovničnimi in slovarskimi deli ter z večletnim sodelovanjem z Jernejem Kopitarjem, je mnogostransko vplival na slovenske intelektualce in na kulturno življenje Slovencev. Tudi František Ladislav Čelakovský (1799–1852) je bil v stiku s slovenskim intelektualnim krogom. Še posebno je sodeloval s Prešernom in Čopom. Bil je prvi prevajalec Prešernovih poezij in v svoje delo o slovanskih ljudskih pesmi *Slovanské národní písně* vključil tudi slovenske.

grätza s silo razpustile praški kongres, tako da so se udeleženci razšli, je poskus skupnega jezika, nedvomno pripomoglo k odločnejši drži slovanskih narodov monarhije pri zahtevah po narodni enakopravnosti.

Slovenska delegacija na praškem kongresu je bila dejansko z dvema oziroma s tremi delegati najmanjša v itak številčno najšibkejši južnoslovanski supini, a kljub marginalni udeležbi so bile slovenske narodne zahteve sprejete v sklepe slovanskega kongresa (Moritsch, 1999a). Slovenska predstavnika Alojzij Šparavec in Anton Globočnik sta uspešno zagovarjala temeljne zahteve Slovencev; delegati so se pozitivno izrazili glede slovanskih jezikovnih zahtev, glede želja v zvezi z ustanovitvijo slovenske univerze in podprli zahteve Slovencev po zedinjeni Sloveniji (Cvirn, 2001, 333).

Slavjansko društvo ali »Terst je za Slavjane od velike znamenitosti«

Sodelovanje slovanskih narodov se je leta 1848 pokazalo tudi na skrajnem zahodnem robu strnjenege slovanskega naselitvenega prostora, in sicer v Trstu. Drugod po cesarstvu, kjer so tistega leta Slovenci snovali in ustanavljali svoja društva, so ta imela vsaj navzven pretežno, če že ne izključno slovenski značaj. V Trstu pa so tukajšnje posebne razmere privedle do tesnega in razširjenega sodelovanja med Slovenci, večinskim slovanskim narodom v mestu, in ostalimi slovanskimi narodi. Novembra 1848 je bilo ustanovljeno Slavjansko društvo ali zbor. V programu je izrecno navedeno, da v društvo »brez ozira na razne slavjanske narečja vsaki Slavjan stopiti zamore« (Pahor, 1997, 150). V zaključnih dveh točkah vabila, ki obenem predstavlja tudi program društva, je med drugim navedeno, da bodo za uveljavitev ciljev, ki so si jih postavili, imeli na razpolago za člane številne časopise in revije, bodisi v vseh slovanskih jezikih bodisi v drugih jezikih. Poskrbeli so tudi za številne zemljevide in slovarje. Do začetka leta 1849 je k društvu pristopilo približno 500 članov. Sedež so imeli v samem centru mesta, v mogočni in prestižni stavbi Tergesteo na Borznem trgu. Ob večinski udeležbi Slovencev so bili vanj včlanjeni tudi Hrvati, Srbi, Črnogorci, Čehi in Poljaki. Širši slovanski značaj zbora je prišel jasno na dan tudi na otvoritveni slovesnosti, ko so poleg predsednika Jovana Koseskega, spregovorili še srbski učitelj Dimitrije Vladislavljević, Čeh Josef Veselý in na koncu še neimenovani Poljak. Izdajali so časopis *Slavjanski rodoljub*, ki se je kasneje preimenoval v *Jadranski Slavjan*.

Čehov je bilo v Trstu v tistem obdobju precej. Tako piše Viljem Dušan Lambl, kasneje tajnik pripravljalnega odbora za slovanski shod v Pragi, ki je leta 1847 obiskal Trst in svoje vtise objavil v češki reviji *Poutník*. Spis je zaradi češkega pogleda na Trst sredi 19. stoletja prav gotovo v celoti zanimiv, vendar je tu pomembno izpostaviti predvsem takratni družbeni položaj Čehov, ki so bili po poklicu večinoma uradniki in trgovci, pa tudi obrtniki »kteří jsau dobře placení« (Lambl, 318). Lambl se je osebno srečal z nekaterimi tržaškimi Čehi in tudi s kasnejšim predsednikom Slavjanskega društva Koseskim. O njem se je izražal dokaj laskavo, saj je pohvalil njegovo pisanje in poznavanje češke literature, zlasti Čelakovskega.

Lambl je mesto spet obiskal leta 1849, ko je med potovanjem po južnih slovanskih pokrajinah preko Opčin, Proseka in Milj prišel v Trst. Ob tisti priložnosti se je srečal tudi z drugimi člani Slavjanskega društva. Pri Ferdu Sporerju, ki je za društvo nabiral prispevke se je srečal tudi z nekim Čehom, o katerem pa ni imel dobrega mnenja, kajti kljub njegovi navidezni narodni vnemi, se je moral z njim sporazumevati v nemščini. Tudi o tržaškem Slavjanskem društvu je sodil neugodno. O njem je Lambl pisal v *Národní Noviny*, ki jih je izdajal Karel Havlíček-Borovský. Poročal je, da je društvo še v začetnem stanju, in mu torej ni mogoče pripisovati kakršnekoli politične teže. Pritoževal se je, da »je v rokah samih starih,

zelo važnih in izredno besedljivih gospodov, kateri edino občudujejo slovansko veličino in krasen jezik ampak za narod, za domače ljudstvo, ki bi ga morali pridobiti, nič ne naredijo» (Ilešič, 1906, 19). Tudi glede njihovega glasila, *Slavjanskega rodoljuba* ni imel dobrega mnenja kajti je zapisal, da bi bralci več izvedeli če bi se srečevali ob čaju. Kritičen je bil do slovanske vzajemnosti, ki je bila po njegovem mnenju le navidezna. Pogledi na društvo so bili verjetno vsaj delno upravičeni, saj je njegovo delovanje leto po ustanovitvi začelo pešati in nato polagoma zamrlo. Obenem so restriktivne norme in neugodne politične razmere v cesarstvu onemogočale, da bi se družbena dejavnost kmalu obnovila.

V tistem obdobju je v Trstu živel tudi Čeh Alexander Bačovský in tiskal knjige, bodisi v češčini bodisi verjetno tudi v slovenščini, ki jo je dobro poznal. Bil je prav verjetno med pomembnejšimi člani Slavjanskega društva in sodelavci Jadranskega Slavjana. S tem v zvezi si je želel večjega sodelovanja med slovanskimi literarnimi društvi avstrijskega dela monarhije, kar bi pripomoglo k večjemu tržišču za knjige napisane v slovanskih jezikih. Tržaške razmere je opisoval tudi v čeških časopisih in si prizadeval za dopisovanje z osebnostmi, ki jim je bila vzajemnost Slovanov blizu; zavzemal se je za izboljšanje stanja v Trstu, kajti kot je sam pisal Stanku Vrazu »Terst je za Slavjane od velike znamenitosti« (Ilešič, 1906, 33).

»Ta pisani slovanski svet« ali slovanska čitalnica in Jan Lego

Po porazu revolucije in neoabsolutističnem obdobju, v katerem se je oblast opirala na vojsko, policijo, uradništvo in Cerkev, so meščanski krogi zahtevali demokratizacijo družbe. Po obnovitvi ustavnega življenja v Avstriji leta 1860 so se pogoji za kulturno-politično delovanje izboljšali, kar so izkoristili tudi tržaški Slovani.⁸ Iz splošnega vrenja in želji po aktivnem vključevanju v širši evropski tok uveljavitve narodne ideje je kmalu nastala *Slavjanska čitalnica*, prva slovenska čitalnica sploh. Ustanovili so jo 29. januarja 1861 z uradnim imenom Slavjanska narodna čitalnica (Pahor, 1970; Čermelj, 1959). Slovenski srednji sloj v povezavi z ostalim slovanskim meščanstvom si je tako postavil sredi mesta svoje središče, ki je obenem predstavljalo stično točko za ves slovanski živelj v Trstu. Tržaški Slovenci so spet začeli organizirano nastopati v javnosti. Razmere v Trstu so narodnjakom še vedno narekivale skupno nastopanje.⁹ Na primer na sejah čitalnice je poleg slovenščine bila prisotna tudi hrvaščina. Namesto predsednika je čitalnica imela dva tajnika: enega Slovenca in drugega Srba ali Hrvat. Pri ustanovitvi čitalnice so ob zgledu, ki je za njihovo ustanavljanje prihajal iz Čeških dežel imeli svojo vlogo tudi češki posamezniki. Da je čitalnica sploh zaživela ima precej zaslug Čeh Jan Lego. Leta 1860 so ga oblasti premestile v Trst zaradi prevelike vneme pri njegovem izobraževalnem in narodnobuditeljskem delu drugod po Slovenskem. Od samega začetka je s svojim delovanjem, ki ga je bil vajen že v Kamniku in Ljubljani znatno prispeval k oživitvi družbenega življenja med tržaškimi Slovani.¹⁰ Večkrat se je družil s Franom Cegnarjem in Franom Levstikom, ki se je prav tako malo kasneje preselil v Trst. Prvega, ki se je kot Lego navduševal za vzajemnost in sodelovanje med slovanskimi narodi je

⁸ »In ves ta pisani slovanski svet si je hotel na pobudo Slovencev kot domačinov ustanoviti pod vplivom ugodnejših gospodarskih in političnih razmer – čitalnico kot zbirališče, zabavišče in po mnenju nekaterih tudi – učilišče« (Slodnjak, 1976, 487).

⁹ »Čitalnica v Trstu se je razlikovala od ostalih meščanskih čitalnic, ki so tedaj delovale v slovenskih mestih. Kakor pove že njeno ime, ni bila samo slovensko društvo, temveč v skladu z duhom kraja in časa, v katerem je nastala, tudi slovanska« (Pahor, 2002, 177).

¹⁰ »Tema je bila v naši domovini, ko je jel delovati Jan Lego – tema tam ob kamniških planinah, kjer se je najprej naselil, tema v središču – bela Ljubljana je trdno spala, ko je služboval v njej naš slavljenc – tema ob Jadranskem morju v Trstu, kamor ga je nato zanesla usoda« (Edinost – 1).

celo pomagal pri prevodu *Babice*, spisa slavne češke pisateljice Božene Němcové, kar je obenem prvi knjižni prevod češke proze pri Slovencih. Po Levstikovem prihodu v Trst se je Lego tudi z njim redno srečeval (Klabjan, 2005, 40).

Tako so tržaški Slavjani po desetih letih, spet začeli organizirano nastopati v javnosti. Na prvem zasedanju Čitalnice so konec januarja 1861 izvolili začasni odbor. V *pravilih društva slavjanske narodne čitavnice v Terstu* so v prvem členu zapisali, da je namen društva »izobraževati in razveseljevati« tržaške Slovane (ASTS-1). Zato so imeli v programu urediti čitalnico, kjer bi bili na razpolago članom »vsi dobri slovanski, pa tudi najboljše časopisi v drugih jezikih. Ravno tako tudi slovanski slovarji in zemljovidni« (ASTS-1). Nameravali so tudi enkrat mesečno prirejati *bésede* (srečanja) in zabave. Na ustanovnem zborovanju so udeleženci tudi opozarjali na napake storjene v preteklosti, ki so terjale razpustitev *Slavjanskega društva* in zato sklenili, da »pri priemanju novih udov mora odbor posebno previdno ravnati, da se društvu obvarje pravi namen in da ga ne zadene usoda, kakor nekdanje slovansko društvo«. V *Novicah gospodarskih, obrtnijskih in narodskih*, so v poročilu iz Trsta širšo javnost seznanili z vodstvom čitalnice in o narodnostni sestavi članov, ki jih je bilo v tistem času približno 230. Poudarjali so, da je članstvo sestavljeno iz Slovencev, Srbov, Čehov in Poljakov, med katerimi »ni bilo in tudi zdaj ni nikakoršne nesloge« (Novice-1).

Jana Lega ni bilo med odborniki čeprav ne gre izključiti, da je pri ustanovitvi čitalnice aktivno sodeloval. Znotraj čitalniške dejavnosti se je namreč verjetno od samega začetka osnoval pevski zbor; »njegov prvi pevovodja je bil češki književnik Jan Lego« (Demšar, 1970, 52).¹¹ V ljubljanskih *Novicah* je večkrat omenjena njegova dejavnost na glasbenem področju.¹² Spretno je vodil pevski zbor in tudi sam nastopal.¹³ Vendar je njegovo vnemo moč najti tudi pri drugih področjih društvenega delovanja, saj je v sklopu jezikovnih tečajev, ki jih je prirejalo društvo, učil češčino.¹⁴ Verjetno je prav zaradi Legove angažiranosti imela čitalnica izmed vseh časopisov največ čeških, in sicer 36. 22 je bilo slovenskih, prav toliko nemških, 17 hrvaških in nato so bili na razpolago še srbski, italijanski, francoski in angleški. Leta 1911 je čitalnica razpolagala tudi s 132 češkimi knjigami (Pahor, 2002, 178).

Legovo delo je bilo cenjeno in Pobjoljšarjeva kronika v *Edinosti*, v članku *Jan Lego v Trstu* to tudi potrjuje: »Sredi Čitalničnih pevcev kot njihovega učitelja in voditelja srečamo Jana Lega tudi še leta 1862. Mnogo truda je imel z njimi, ali vseh mu je venčal delo in ponosen je bil na svoj zbor. Ponosen je bil Lego zlasti tedaj, ko je izvrstno vspela velika čitalnična veselica dne 14. febr. 1862. Cegnar jo je opisal v Slovenskem Glasniku tako-le: Malo tako veselih večerov smo doživeli še Slovani na Adrii, kakor je bil večer 14. t.m. Ta dan smo stopili tukajšni Slovani prvokrat očitno pred občinstvo in pokazali drugim tukaj

¹¹ »[Čitalnica] prirejala je veselice, ki so jih zvali tedaj po češkem vzorcu besede – s petjem, govori, deklamacijami in godbo. Na njih je nastopal Lego s svojim pevskim zborom, a tudi s samospevi, tako dne 28. aprila 1861 s pesmijo *Slovan Čeh*« (Edinost-1).

¹² »Zavolj poletne vročine so odložile se besede do jeseni, ali tadaj se začnejo zopet in prinesò nam marsikateri veseli večer. Priskrbeli smo najboljše slovanske pesmi, in pevci se marljivo urijo. Posebno vnet je za to stvar g. Lego; on je največ pripomogel, da ima petje tako dober vspeh« (Novice-2)

¹³ »20. dan t.m. je imela tudi tržaška čitavnica besedo. Péli so se štirje kori, namreč: bubanj, blejsko jezero, kozácká in Jenkotova: naprej. Vsi štirje so bili jako všeč, posebno pa zadnji, s katerim se je končala tudi naša beseda. Vse ga je hotlo še enkrat slišati, kar se je tudi zgodilo. Pevcom, ktere je zopet naš verli Čeh g. Lego izvrstno vodil, moramo dati vso pohvalo, da so se pridno vadili in kaj lepo peli. Gosp. Lego nas je tudi sam razveselil s tremi češkimi samospevi. Pel je po svoji stari navadi prekrasno: nad Beroukou; – Když jsem ja k vam chodívával; – Sil jsem prosò. Izvrstnemu pevцу se je ploskalo, da ni bilo konca ne kraja, in poklican je bil zopet na oder« (Novice-3)

¹⁴ »Ravno ta gospod učf vsak teden dve uri češki jezik, gosp. Levstik pa tri ure slovenščino. Oba imata obilo marljivih učencov. Lepo je viditi, kako sedé med nežnimi nadejpolnimi mladenči že priletni možje raznega stanu in poklica s češko ali slovensko slovnico pred sabo« (Novice-2).

prebivajočim narodom, da se naše umetnosti ni treba skrivati, da nismo tako zanemarjeni kakor trobijo nekateri naši sovražniki. Napravila je naša Čitalnica javno besedo in najela za ta večer Mauronerjevo dvorano ter povabila vse prve osebe, umetnike, pisatelje itd. na besedo. Sešlo se je nad 800 poslušavcev, da je bila dvorana čisto polna. Med njimi smo videli deželnega poglavarja, obilo prvih oseb našega mesta, najvišjih civilnih in vojaških oblastnikov. Razun domačih umetnikov se je vdeležila besede slavna umetnica Ljudmila Zadrobilkova in dva ljubljanska pevca, ki sta nalašč zato iz Ljubljane prišla. Pevci so se tako vrlo obnašali, da ploskanje, slava-in živioklici niso hoteli utihniti. Naš vrlji Čeh, pevcem učitelj, gospod Lego, pel je tako krepko, pristrčno in milo češki solo: Kd vlast je ma? da se je poslušavcu srce topilo« (Edinost-1).

Na naslednji *bésedi* sredi meseca maja je ob nastopu osrednjega gosta, ruskega goslarja Svečina spet zapel Legov zbor, ki je doživel precejšen uspeh.¹⁵ Lega so kmalu potem premestili na Dunaj k pomorskemu ministrstvu, a ostal je vodilna figura pri razvijanju češko-slovenskih stikov.¹⁶ V Ljubljani je sodeloval pri snovanju Sokola, ki so ga Slovenci po zgledu Čehov ustanovili leta 1863. Kasneje se je zamisel o Sokolu kot narodnoobrambnem telovadnem društvu iz Češke in preko Ljubljane ustalila tudi v Trstu. Telovadno društvo Tržaški Sokol je po večletnih peripetijah uradno zaživelo julija 1882.

Češka komponenta je bila torej že od leta 1848 dalje aktivno vključena v prebujajočo se slovansko meščanstvo v Trstu. Čeprav za tisto obdobje ni točnih podatkov o številu Čehov v Trstu, je Legov primer dokaz, da številčnost ni bila pogoj za razvejano in plodno dejavnost.

»Učimo se od Čehov« ali češki vzor in uveljavitev tržaškega slovanskega meščanstva

Če je bila vloga posameznikov v družbeno-kulturnem življenju pomembna, kot nam kaže primer Jana Lega, je bil prav toliko pomemben tudi vpliv idej in iniciativ, ki so jih le-ti prinašali s seboj. Na Češkem so v tistem času tamkajšnji narodni preroditelji spodkopavali nemško družbeno prevlado. Češki politiki so prirejali množična zborovanja in zahtevali narodno enakopravnost. Ustanovljale so se organizacije, ki so temeljile na narodnem načelu, in ki so hotele biti protiutež nemškemu družbenemu ekskluzivizmu. Kulturna, politična in športna združenja so množično zaživela in med Čehi vzgajala narodno zavest. Na gospodarskem področju je češko meščanstvo s svojim kapitalom podprlo ustanovitev lastnih bančnih zavodov, hranilnic, posojilnic, zavarovalnic, finančnih družb in zadrug. Postavili so na noge razvejano gospodarsko mrežo, ki je finančno jamčila obstanek in razvoj družbeno-kulturnih dejavnosti. Češki uspehi so postali zgled vsem slovanskim narodom cesarstva. Odločilno so vplivali tudi na razvoj družbenega življenja v Trstu.

Politično društvo *Edinost*, je v teku svojega večdesetletnega obstoja med svoje člane vključevalo bolj ali manj vse v Trstu živeče Slovane. Društvo je nastalo novembra 1874 in

¹⁵ »Čitalnični pevci so se pod g. Legom bili oglasili v dveh korih: Kje dom je moj? in v: Rado ide Srbin u vojniko, pa v Riharjevem četverospjevu: Žalosten glas zvonov. Po mnozem ploskanji se je moral ponoviti četverospjev in zadnji kor. Za koliko truda se ima čitalnica zahvaliti iskrenemu rodoljubu g. Legu, vedò vsi naši družabniki in tudi Novice« (Novice-4).

¹⁶ »[...] Slovenci, ki so spoštovali njegovo delo, so se mu oddolžili s tem, da je postal častni član Slovenske Maticice, častni meščan Kamnika in častni meščan stolnega mesta Ljubljana, slovenskega Sokola in Glasbene Maticice. Leta 1912 je slovenska delegacija na 9. vseslovanskem časnikarskem kongresu v Pragi Janu Legu odkrila nagrobni spomenik kot zahvalo in izraz spoštovanja Slovencev do tega zaslužnega širitelja česko-slovenske vzajemnosti. Poudarili so, da bi morali biti ta dan manifestacija vseh Slovencev..., kajti pokazati moramo Čehom, in vsem Slovonom, kako častimo ljudi, ki so delovali za nas. (Edinost, 26. junij 1912, št. 177)« (Gantar Godina, 1998b, 15).

ustanovni člani so že v programu zapisali, da bodo za dosego svojih narodnobuditeljskih ciljev organizirali ljudske in narodne shode (taborje). Ti so prišli v slovensko politično prakso prek Čehov. Prirejali so jih v društveni dvorani ali na odprtem, v raznih krajih tržaške okolice (Pahor, 1975). Že leta 1868 je Josip Vošnjak v *Slovenskem Narodu* objavil članek z naslovom *Učimo se od Čehov*, v katerem je napovedoval organizacijo podobnih manifestacij. Tabori so se na Slovenskem večinoma zvrstili v obdobju 1868–1871 (Marušič, 1974, Melik, 1981). Po prvem neuspelem poskusu, da bi tabor organizirali tudi v tržaški okolici, in sicer na Fernetičih leta 1869, je veljakom *Edinosti*, zaradi prepovedi lokalnih oblasti, to uspelo šele leta 1878 v Dolini. V programu za dolinski tabor so organizatorji poudarili sodelovanje med Slovani. Zato je bilo vabilo na tabor namenjeno bodisi slovenskemu bodisi hrvaškemu prebivalstvu bližnje in daljne okolice. Poleg tega sta na slavnosti, ob ostalih, slovenskih govornikih, nastopila tudi Hrvat Persić v imenu slovensko-hrvaškega prebivalstva Istre in dubrovniški književnik srbskega rodu Viljčević.

Od šestdesetih let 19. stoletja dalje, so se slovensko-češki stiki razširili in češki vzori med Slovenci še bolj okrepili. Nastajale so številne čitalnice po celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Po češkem zgledu so leta 1864 ustanovili *Slovensko Matico*, leta 1885 pa *Ciril-Methodovo družbo*, ki je imela svoj vzor v češki *Ústřední Matici Školski*, ustanovljeni leta 1880. V Trstu je narodnjakom, leta 1879 uspelo ustanoviti *Slavjansko delavsko podporno društvo*, leta 1882 *Tržaški Sokol*, leta 1889 *Društvo sv. Cirila in Metoda*, leta 1890 pa *Slovensko pevsko društvo*.

Tesnejše češko-slovensko sodelovanje je imelo vidne posledice tudi v obratno smer; od leta 1882 dalje se je veliko Slovencev iz Trsta in širše okolice odločilo za univerzitetni študij na praškem vseučilišču. Od tega leta dalje se je namreč univerza razdelila na nemški in češki del. Slovenski intelektualci, ki so prej izbirali Dunaj, Gradec ali Padovo, so se od takrat bolj pogosto odločali za študij v Pragi. Na češki univerzi je do leta 1916 doktoriralo 85 Slovencev; od teh je bilo 18 Primorcev med katerimi jih je 7 končalo gimnazijo v Gorici, 6 pa v Trstu.¹⁷

Tržaško slovenstvo se je krepilo. Slovenci so vedno bolj pogosto nastopali samozavestno. Svojemu družbenemu delovanju so z ustanovitvijo *Tržaške posojilnice in hranilnice* zagotovili tudi trden gospodarski temelj. Proti koncu 19. stoletja so se tako začeli gospodarsko osamosvajati in postajati neodvisni od italijanskega ali nemškega kapitala. Trst je medtem postajal vse zanimivejši tudi za prodirajoči češki kapital. Čeprav so v preteklosti gospodarske vezi med Trstom in češkimi deželami precej nihale, je postajalo tržaško pristanišče proti koncu 19. stoletja vabljiva alternativa severnonemškim lukam (Rumpler, 2003). Trst je bil »takrat pomembno trgovsko in prometno središče za češke dežele« (Horejssek, 1971, 86). Češki kapital se je preko Trsta širil v svet. Zato je bilo mesto še kako pomembno središče za rast čeških poslov. Zgovoren je primer banke *Slavia* (slovenska oblika: *Slavija*). Po ustanovitvi leta 1869 se je omejevala na pretežno lokalno, češko poslovanje; s povečanjem prometa pa se

¹⁷ Za podrobnejše podatke in celovitejši pregled glej Gantar Godina, 1990 in Burian, 1948. O jezikovnih težavah slovenskih študentov na univerzi v Pragi glej *Edinost-2*.

Nekateri se niso povsem strinjali z odhajanjem slovenskih študentov v Prago. Med temi je Henrik Tuma tako zapisal: »Bil sem vedno odločno nasproten, da bi naši dijaki zahajali v Gradec, ki je precej zakotno malomeščansko mesto. Pa tudi za Prago nisem bil preveč navdušen, ker sem se bal enostranske vzgoje naše akademične mladine. Poznal sem Čeha kot precejšnje šoviniste, ki enostransko poudarjajo vse, kar je češkega. Res je bil na praški češki univerzi tudi Masaryk, ki je bil na glasu svobodomiselnega demokrata in je na dijaštvo vplival v prav tisti vzgojni smeri, ki sem jo iskal jaz tudi zase in za mladino« (Tuma, 1997, 298). Prav verjetno pa je iz praškega primera Tuma dobil zamisel o ustanovitvi slovensko-italijanske univerze v Trstu, kateri je na drugi strani odločno nasprotoval Hribar, ki je središče slovenskega znanja videl v Ljubljani.

je začela širiti proti jugu in svoje generalno zastopstvo za slovensko območje najprej postavila v Ljubljano, nato pa leta 1874 v Trst.¹⁸ Uspeh banke je temeljil na sklepanju zavarovalniških pogodb, ki pa se v času ni zadostno obrestoval. Čeprav je bil tržaški poskus *Slavije* kratkotrajen je podatek pomemben pri razumevanju, v katero smer je silila gospodarska tendenca. *Slavija* je odprla pot ostalim češkim koncernom. V naslednjih letih se je kot najbolj aktivna pri izvozu svojega kapitala proti jugovzhodu izkazala praška *Živnostenská banka* (Nečas, 1989, 52).

Bančni zavodi niso bili edini, ki so v Trstu videli možnost učinkovitega poslovanja. V *Imeniku slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici*, ki je bil sestavljen leta 1907, je prisotna tudi zavarovalniška družba z imenom *Prva češka zavarovalnica na življenje*. V ta isti publikaciji je zavarovalnica objavila tudi oglas, v katerem piše, da je bila *Prva češka splošna delniška družba za zavarovanje na življenje v Pragi* »edina slovanska delniška življenska zavarovalnica«. Strankam je nudila različne zavarovalniške ponudbe in je imela »glavno zastopništvo za slov. dežele v Trstu, ulica Torre bianca šte. 21., 1« (Imenik, 1907). Prav gotovo v tem primeru zapis slov. dežele velja za slovenske ne pa za slovanske. Zanimivo je še, da je družba imela svoj sedež na hišni številki, kjer je nekaj let pozneje, po prvi svetovni vojni imelo svoj sedež začasno predstavništvo novonastale Češkoslovaške republike.

Češke družbe in zlasti češko bančništvo se je za prodor proti morju oprlo tudi na slovenske ustanove, saj so Slovenci, kot skupnost, postajali v Trstu vse bolj kredibilen poslovni partner in trden finančni osebek.¹⁹ Ob vse številčnejših zadrugah, posojilnicah, hranilnicah in raznih družbah so leta 1905 ustanovili še *Jadransko banko*, bistvena pridobitev za gospodarsko osnovo tržaških Slovencev. Tudi v tem primeru je prišla na dan tržaška posebnost: ob slovenskem kapitalu so k delniški glavnici prispevali svoj delež še Hrvati, Srbi in kasneje še Čehi, kar je predstavljalo »bel exemple d'action commune des Slaves« (Michel, 1976, 75). Čeprav na začetku v delniški glavnici *Jadranske banke* ni bilo češkega kapitala, se je češki vpliv čutil prek *Ljubljanske kreditne banke (LKB)*, kjer so bili Čehi prisotni od ustanovitve dalje. Ko so se skrhalo odnosi med *LKB* in *Jadransko banko*, je vlogo *Ljubljanske kreditne banke* prevzela *Živnostenská banka* iz Prage. Tako se je češko gospodarstvo širilo proti jugu in si ustvarilo v Trstu in ob Jadranu pomembno postojanko (Pahor, 1996, 24; Nečas, 1989, 54). V tem gre iskati razlog za njegovo rastočo prisotnost ob Jadranu od konca 19. stoletja dalje. Jaroslav Preiss, intelektualec, novinar in nato med najpomembnejšimi češkimi bankirji je zato lahko upravičeno pisal, da »banke v Ljubljani, Trstu, na Hrvaškem in v Dalmaciji upirajo svoj pogled v Prago, kot naravnemu središču denarnega trgovanja slovanskega sveta« (Kosatfk, 1996, 32). S tem v zvezi Michel, in po njem še Millova in Sapelli, izpostavlja vlogo češkega bankirja Jaroslava Preissa, ki je na neoslavističnem kongresu v Pragi leta 1908 podčrtal vlogo Trsta kot »une des positions dominantes du capital slave dans sa lutte contre la pénétration allemande«. Michel nato zaključuje svoj oklepaj o Trstu z ugotovitvijo, da v celem cesarstvu je prav mesto Trst doživelo najostrejši boj med narodnimi skupnostmi (Michel, 1976, 75, 76).²⁰

¹⁸ »Tržaško generalno zastopstvo je začelo poslovati s 1. januarjem 1874, toda prvi semester je padla dejavnost pod raven, kakršna je bila v enakem obdobju prejšnjega leta v Ljubljani. Medli uspehi v bilanci so naznačevali, da spremembe v zvezi s sedežem in vodstvom generalnega zastopstva niso bile izpeljane s srečno roko. V Pragi so zato začeli misliti ne samo na prestavitev generalnega zastopstva v lastno režijo, marveč tudi na morebitno vrnitev sedeža v prejšnje mesto« (Nečas, 1989, 51). Kot zastopnik *Slavije* se je takrat uveljavljal Ivan Hribar (Hribar, 1983, 66).

¹⁹ Za splošno poglobitev bančništva v habsburškem cesarstvu v obdobju pred prvo svetovno vojno, je bilo za to študijo koristno delo Michel, ki vsebuje tudi zanimivo analizo o položaju v Trstu. Pri razumevanju uveljavljanja čeških bančnih koncernov v srednji in južni Evropi pa sta pomembni študiji Nečas, 1989 in Nečas, 1993 ter članek Horejssek, 1971.

Češki gospodarstveniki so se že v devetdesetih letih 19. stoletja zanimali za denarne razmere na Tržaškem, vendar prvi, izključno češki bančni zavod, je leta 1907 bila *Osrednja banka čeških hranilnic (Ústřední banka českých spořitelén)*, ki je imela svoj sedež na Rusem mostu. Odprtje podružnice v Trstu je spodbudil tržaški trgovski časopis *Tržčanski Lloyd*, a odločilni so bili tesni kreditni stiki, ki jih je češki denarni zavod vzpostavil s slovenskimi strankami ter nova politika praške centrale, ki je poleg Trsta ustanovila svojo filialo tudi v Galiciji, v Lvovu (Nečas, 1989, 55). Tržaška podružnica je bila v svoji začetni fazi podrejena dunajski filiali, od 1. januarja 1908 pa je postala samostojna. Praška centrala ji je dodelila območje avstrijskega Primorja, Hrvaško in Slavonijo v županijah Zagreb, Varaždin in Reka.²¹ V pulikaciji *Guida generale di Trieste* za leto 1908, je banka zabeležena z imenom *Banca centrale delle casse di risparmio boeme, filiale di Trieste*. Kot direktorja sta navedena Pokorný Giovanni in Hrabánek Venceslao, kot uslužbenci (impiegati), pa so bili zaposleni Bonda Ferdinando, Gärtner Janko, Gelcich Ottone, Neumann Jaroslavo, Pavliček Giuliano, Srch Jan in Vokál Jaroslavo (Guida-1, 367).* Leto kasneje je bilo na banki zaposlenih že 26 oseb (Guida-2, 381). Tržaška filiala je s svojim poslovanjem dosegala zavidljive bančne obračune. V triletju 1907–1909 se je plačilni promet tržaške filiale *Osrednje banke čeških hranilnic* stalno večal: za leto 1907 je bil celotni znesek 10.270.000 kron, leto kasneje se je povišal za skoraj pet krat in leta 1909 je presegal 64 milijonov (Nečas, 1989, 56).²²

Verjetno je prav uspeh *Osrednje banke čeških hranilnic* privedel do tega, da je tudi najstarejši češki bančni zavod odprl svojo podružnico v Trstu. *Živnostenská banka*, ki je bila že udeležena pri večanju akcijskega kapitala *Jadranske banke*, je odprla svojo filialo v samem osrčju Trsta 1. junija 1908. *Živnostenská banka pro Čechy a Moravu* je imela svoj sedež na ulici S. Nicolò na številki 30. Imela je sledeči upravni odbor: za predsednika je bil postavljen Otto Cav. Giov. (verjetno Cavaliere Giovanni), svetniki so bili Jahn dr. Feder. (Federico), Řivnác Ant. (Antonio ali Anton oz. Antonín), Sedlák Procopio, Topinka Giov. (Giovanni), Kreibich ing. Camil. (Camillo oz. Kamil), vodja in nato direktor pa Bohumil Novák (Guida-2, 381). Naslednje leto je ob že omenjenih, tržaška *Živnobanka* zaposlovala še naknadnih 22 oseb za skupno 30 uslužbencev (Guida-3, 417). O pozitivnem poslovanju filiale govori tudi podatek, da se je v istem obdobju obseg bančnih poslov, carinskih in rembursnih kreditov, lombardnega blaga in akreditivov povečal od 150 na 540 milijonov kron (Nečas, 1989, 56). Kasneje je začelo poslovanje upadati in je v letih pred izbruhom svetovne vojne bilo manj uspešno. V tistem obdobju je filiala poslovala z delnimi izgubami zaradi soustanavljanja delniške družbe *Dalmatinska mramorna industrija v Splitu* in zaradi prekoračitve kreditov pri firmi *R. Dussich* v Trstu in firmi *E. Caldò* v Rovinju. Zaradi negospodarjenja je prejšnjega direktorja Nováka zamenjal Václav Hrabánek. Po izbruhu svetovne vojne sta prenehali uradovati tudi zdraviliški ekspozituri v Gradežu in Opatiji, ki sta v prejšnjih letih delovali v sklopu tržaške filiale (Nečas, 1989, 56).²³

²⁰ O tem lahko v italijanskem jeziku še Cattaruzza, 1989.

²¹ V tržaškem državnem arhivu so v registru podjetij zabeležene informacije o bančnem zavodu, od povišanja glavnice do sprememb članstva upravnega odbora (ASTS-6). V istem registru so zabeleženi tudi podatki *Živnostenske banke*. Michel piše v svoji knjigi na strani 75, da je *Sporobanka*, kot so jo večkrat imenovali, odprla svojo podružnico v mestu leta 1905, ampak po pregledanem in zgoraj navedenem arhivskem gradivu drži Nečasova trditev o letu 1907.

* Od začetnih 9 uslužbencev je število kmalu naraslo. Po imenih in priimkih zgoraj navedenih uslužbencev bi lahko sklepali, da gre verjetno, vsaj v večini primerov za ljudi češkega porekla.

²² Za širši vpogled v delovanje tega bančnega zavoda glej Šola.

Praška *Živnostenska banka* je imela pri postavitvi trdnih gospodarskih temeljev slovanškega meščanstva v Trstu zelo pomembno vlogo, ki je bila tudi v javnosti precej vidna. Zato so se tržaški protislovenski manifestanti leta 1911 znesli tudi nad podružnico banke v takratni ulici Nuova (Michel, 1976, 75).

Banke in zavarovalniške družbe so v Trst pošiljale svoje uradnike, a prihajali so tudi visoki državni uradniki, ki so bili zaposleni na poštinih uradih in v sklopu železnice ter profesorji, inženirji, inšpektorji in drugi (Pahor, 2002, 203). V Trstu so začeli odpirati svoja podjetja tudi zasebniki češkega rodu; Vít Jung se je ukvarjal s trgovanjem kave na debelo, medtem ko je Zdeněk Nikolau trgoval s čajem. Ferdinand Vondráček je že leta 1889 ustanovil svoje podjetje, ki se je ukvarjalo z uvozom kave. Uradni naziv podjetja je bil zapisan v italijanščini *Importazione triestina di caffè*, v češčini *Terstský dovoz kávy* in nemščini *Triester Import Caffe Ferdinand Vondráček* (ASTS-4).²⁴ Številne firme, ki so imele svoj sedež na Češkem so pošiljale v Trst svoje zastopnike. Precej cenjeno je bilo češko pivo, zlasti iz Plzně in iz Budějovic, ampak tudi tovarna *Škoda* je imela v Trstu svojega predstavnika, inženirja Kreibicha. Leta 1880 se je v statističnem popisu kot češko oziroma moravsko in slovaško govoreče opredelilo 92 oseb (OS-1, 38).²⁵ Njihova prisotnost na teritoriju je bila takole razdeljena: v mestu samem 65, v predmestju 15 in v okolici 12. Deset let kasneje se je število povečalo na 106, od katerih je bilo 66 moških in 40 žensk (OS-2, 129). Leta 1900 pa je bilo v Trstu 145 oseb, ki se je na ljudskem štetju izreklo za češko govoreče (OS-3, 68). Pri ljudskem štetju, ki so ga ponovili leta 1910 pa so v avstrijskem Primorju ločili samo kategorije italijanski, nemški, slovenski in hrvaški pogovorni jezik. Češki, moravski oziroma slovaški jezik so bili z ostalimi združeni v kategorijo *drugi*.²⁶ Zato pri določitvi vsaj okvirnega števila Čehov v Trstu v letih, ko je bila njihova prisotnost še najbolj znatna, se študija opira na druge vire. Po neobjavljenih spominih Odoná Páre, ki je bil od leta 1912 v Trstu in se kmalu vključil v družbeno življenje znotraj češke skupnosti, se je število Čehov gibalo med 400, kot piše dr. Kamil Väter v svoji brošuri o zdravilišču v Gradežu izdani leta 1909 v Pragi in 2.000, kot se je večkrat govorilo na kasnejših sestankih organizacije Čehov v Trstu, *Česká beseda* (ANM-1). Pára je zapisal, da je po realnih ocenah za Trst in okolico v letu pred prvo svetovno vojno najbolj primerna številka 1.500.

Povečani številčnosti je sledila večja organiziranost češke skupnosti. Predvsem mladi Čehi so se začeli med sabo srečevati. »Česká Mládež« ali češka mladina, kot so se neuradno imenovali, ni imela svojih prostorov in zato so se večkrat srečevali v restavracijah, v slovenskem Narodnem domu, kjer je imel svoje prostore tržaški Sokol ali v Slovanski čitalnici. Tako so se za novoletno slavje leta 1907 zbrali v restavraciji hotela Evropa, ki ga je upravljaval neki Čeh, medtem ko so v dvorani Sala Tersicore, na ulici Chiozza 7, organizirali ples v maskah (ANM-1). Igrala je godba 97. pešpolka, ki jo je vodil Čeh Petr Teplý. Poleg mladih so se tudi drugi Čehi družili med sabo; državni uradniki so se zbirali v restavraciji hotela Evropa ali v hotelu Volpich, katerega upravitelj je bil Čeh, delavci, železničarji in nekateri trgovci so se zbirali v restavraciji in kavarni hotela Balkan v Narodnem domu, medtem ko so oficirji, vojaki in uradniki hodili v kavarno Commercio, kjer so imeli svojo sobo imenovano

²³ V letu 1914 je bilo na tržaški podružnici Živnobanke zaposlenih 56 oseb (Guida-4, 533).

²⁴ V tržaškem registru podjetij je možno v glavnih obrisih slediti, kako se je podjetje razvijalo v naslednjih letih: po koncu prve svetovne vojne se je leta 1919 podjetje preselilo v novo češkoslovaško prestolnico Prago in je Trst postal sedež filiale. Firma se je obenem preoblikovala z namenom, da bo uvažala in izvažala razna živila. Podjetje je nato prenehalo delovati leta 1925 (ASTS-4, ASTS-5).

²⁵ Popisni obrazci niso razlikovali med *Böhmisch*, *Mährisch* in *Slovakisch*.

²⁶ Glej tudi Holz, 1999, 395.

Kurník. Ob nedeljah so še zlasti obiskovali koncerte na tržaškem nabrežju v hotelu Excelsior Palace.

Trst je bilo v tistem obdobju mesto z visokim odstotkom priseljencev. Veliko jih je prihajalo iz ostalih cislejtanskih pokrajin. Iz Češke in Moravske, dežele v katerih so bili Čehi v večini, ampak še zdaleč ne edina narodna skupnost, je bila njihova številčna prisotnost od zadnjega desetletja 19. stoletja dalje krepko nad tisoč. Vsekakor podatke o rojstnem kraju, ne gre enačiti s katerokoli narodno pripadnostjo in služijo le kot informativno dopolnilo. Leta 1890 je bilo v Trstu priseljencev rojenih na Češkem 1.304 in na Moravskem 382 (prebivalcev Trsta je bilo skupno 157.466). Deset let kasneje pa 1.017 in 389 (Trst 178.599). Za leto 1910 je bilo s Češke 1.455 in z Moravske 704 ljudi, v večini moških (Trst 229.510) (Breschi, Kalc, Navarra, 2001, 161). Iskanje in določanje narodne pripadnosti je tako v Trstu, kot na ostalem območju Avstro-Ogrske lahko izredno težavno. Na to kaže, poleg drugega, tudi dejstvo, da je bila v Trstu prisotna organizacija Nemcev iz čeških dežel oziroma Bohemije. Društvo Bund der Deutschen in Böhmen je v Trstu delovalo vse od leta 1896 in člani so se zbirali v raznih javnih lokalih v mestnem središču (ASTS-2).

Narodni dom in češka društvena dejavnost v Trstu

Novo poglavje v življenju primorskih Slovencev se je začelo s postavitvijo Narodnega doma leta 1904. Večnamensko zgradbo Narodnega doma so na pobudo slovenskih narodnjakov zbranih v pripravljalnem odboru društva *Narodni dom*, začeli snovati leta 1900. Izgradnjo je nato finančno omogočila *Tržaška posojilnica in hranilnica* po načrtu takrat že dobro znanega goriškega arhitekta Maksa Fabianija. Stavba je bila dokončana leta 1904. Najprej so se vanj vselila nekatera društva, nato je bil odprt hotel s kavarno in restavracijo, nazadnje pa še prostori Slovanske čitalnice in velike dvorane.²⁷ Čeprav je stavba predstavljal predvsem simbol slovenstva sredi mesta, je Narodni dom vseboval tudi močan vseslovenski delež.²⁸ *Slavjani* so se med seboj še vedno zbirali v društvih kot sta bili *Edinost* in *Slavjanska čitalnica*, ampak zaradi številčnejše prisotnosti v mestu so začeli ustanavljati posamezna društva. Tako so ob Slovencih tudi drugi slovanski narodi v mestu dobili svoj prostor v Narodnem domu. Hrvati iz Dalmacije so se že leta 1900 združili v društvo *Dalmatinski skup* in tam prirejali svoja srečanja. Sledila jim je srbska pravoslavna skupnost. V naslednjih letih je Narodni dom postal center tudi češkega družbeno-kulturnega delovanja v Trstu. Čehi so hoteli svojo družbeno dejavnost razviti in jo postaviti na trdnejšo osnovo. Začeli so se sestajati v dveh organizacijah. Obe sta delovali v prostorih Narodnega doma. Prva, *Česká Beseda v Terstu*, ustanovljena leta 1909, je imela svoj sedež v *Slavjanski čitalnici*, v prvem nadstropju stavbe na Vojaškem trgu (Piazza Caserma). Druga, že leto prej ustanovljena *Československá Obchodnická Beseda v Terstu*, se je prav tako shajala v »Hotelu Balkan«, in v ostalih prostorih Narodnega doma.

²⁷ Razčlenjeni opis je v publikaciji *Narodni dom*, 1995.

²⁸ O simbolnem pomenu zgradb, kot je bil Narodni dom glej Mosse, 1975. Primerjavi bi prav gotovo ustrezalo praško gledališče *Národní divadlo*, ki so ga češki narodnjaki postavili z denarjem zbranim med ljudstvom. Praško češko govoreče meščanstvo je tako, sredi osemdesetih let 19. stoletja dobilo svoj »spomenik iz kamena in cimenta«, kot to pojasnuje v svojem delu Mosse (Mosse, 1975, 33). Razlaga, ki nam jo ponuja se nedvomno vsklajuje s pomenom, ki so ga takrat imele stavbe-spomeniki pri usmerjanju množic v politiko združevanja okoli narodne simbole. Mossejevi trditvi nedvomno ustreza primer tržaškega Narodnega doma.

»Československá Obchodnická Beseda v Terstu«

Dne 20. marca 1908 je 23 članov tržaškega odbora *Československé Obchodnické Besedy v Terstu* (Československa trgovska beseda v Trstu) zaprosilo osrednji praški odbor za priznanje tržaške sekcije.²⁹ Verjetno je prav v istem obdobju prošnjo posredovalo tudi pristojnim oblastem, ki so s pismom z dne 27. aprila odgovorile pritrdilno. Naslednji mesec, 26. maja je društvo priredilo v prostorih Tržaškega Sokola, v Narodnem domu, občni zbor. Pod sporočilom, ki ga je društvo poslalo policijskim organom je podpisanih sedem odbornikov: Johann Moor, Anton Vebr, Ottomar Valeš, Břetislav Doležal, Bohumil Poňka, Josef Kniha in Petr Wenzel.

Do naslednjega leta, ko je bil spet na vrsti občni zbor, *Generalversammlung*, ni zaslediti drugih sporočil. Na zboru, ki se je vršil 17. januarja 1909 v Hotelu Balkan so izvolili nove odbornike, med katerimi je bila večina novih. Ob Vebru in Doležalu so bili na seznamu še Milán Kupča, Bohumil Danihelka, Norbert Víta, Antonín Tesař in Václav Víta (ASTS-3).

28. novembra je Jan Kareš oznanil policiji, da se bo občni zbor za leto 1912 odvijal v Hotelu Balkan 1. decembra istega leta. Dnevni red je poleg poročila o delovanju društva predvideval tudi izvolitev novega odbora. Na koncu pisma je še navedeno, da je društvo imelo svoj sedež v ulici Miramar na številki 17, pri podjetju *Vondráček*.

Medtem ko so bila do tistega trenutka vsa pisma naslovljena na policijske organe v nemškem jeziku, je bil naslednji, ki je spet obveščal o novem občnem zboru, napisan v italijanščini. *Radunanza elettorale ordinaria* je bila sklicana za 11. januar 1914 v Hotelu Balkan (ASTS-3). Društvo je sporočilo policiji izid volitev občnega zbora: za predsednika je bil izvoljen Giovanni Novák, tajnik je postal Venceslao Polák, blagajnik pa Guglielmo Tejček. Vsi trije so bili dosegljivi na naslovu prej omenjene firme *Vondráček*. Velja poudariti, da so poleg pisma, tudi imena napisana v italijanščini oziroma v poitalijančeni obliki.

12. februarja 1914 je tajnik društva Polák sporočil policiji imena in delovna mesta vseh članov ter dodal, da se sedež društva nahaja v Hotelu Balkan. Članov je bilo 20 od katerih je bilo 14 zaposlenih pri podjetju *Vondráček*. Dve osebi sta bili v službi v Hotelu Balkan, ena oseba pri špedicijskem podjetju *Adriatica*, za ostale tri pa podatki niso čitljivi (ASTS-3).

Člani *Československé Obchodnické Besedy v Terstu* so se torej zbirali v Narodnem domu. Čeprav so osnovali novo, češko društvo, so še vedno obiskovali Narodni dom in poleg tega, da so tam organizirali ustanovni občni zbor, so tam naknadno imeli tudi svoj sedež. Omembe vredna je številna prisotnost uslužbencev podjetja *Vondráček*, po drugi strani pa je zanimivo poudariti socialni izvor društvenega vodstva: v dokumentu o volitvah občnega zbora z dne 11. januarja 1914 je zapisano, da je predsednik Novák skladiščnik (*magazziniere*), tajnik Polák uradnik (*impiegato*) in tajnik Tejček trgovski pomočnik oziroma prodajalec (*commesso*). Podatek kaže, da so se v društveno delovanje vključevali predstavniki prav vseh slojev, ki so se iz čeških dežel namestili v Trstu.³⁰

Po ustanovitvi *Československé Obchodnické Besedy v Terstu*, ki pa v družbenem življenju ni našla svojega mesta, se je leto kasneje ustanovila *Česká beseda*, ki je v kratkem postala vodilno češko društvo v Trstu.

²⁹ Podpisi so v večini primerov nečitljivi. Kvečjemu se da domnevati, da so bili med podpisanimi gospod Poňka, gospod Doležal, gospod Kacovský, gospod Černý, gospod Kratochvíl, gospod Pokorný in gospod Dvořák (ASTS-3).

³⁰ Najdenega gradiva ni veliko. Poleg sporočil o vsakoletnih občnih zbora sploh ni informacij o kakršnihkoli pobudah.

»Česká beseda v Trstu«

Pobudo za bolj resno in organizirano delovanje Čehov v Trstu je dal podravnatelj podružnice *Osrednje banke čeških hranilnic v Trstu* Václav Hrabánek (ANM-1). Pripravljalni odbor je z delom začel že leta 1908 in 17. junija 1909 so pristojne oblasti pisмено obvestile Hrabánka, da »C. kr. namestništvo v Trstu ni imelo povoda zabraniti naznanjeno vstanovitev društva Česká beseda v Trstu v smislu predloženih pravil« (ASTS-10). Nekaj mesecev kasneje, točneje 5. decembra, se je v prostorih *Slovanske čitalnice* v Narodnem domu vršil ustanovni občni zbor društva. Prisotnih je bilo 36 članov (ANM). O sklepih, ki so jih sprejeli, so obvestili policijske organe. Posredovali so jim seznam vseh izvoljenih oseb, s funkcijo in domačim naslovom. Predsednik društva je postal Antonín Kubička, František Skorkovský podpredsednik in Václav Hrabánek tajnik.³¹ Odborniška mesta so zasedali Jan Brabenec, Václav Petr, Josef Vokoun, Ferdinand Vondráček in Bědřich Wagner, medtem ko so namestniki postali Zdenko Nikolau, Jaroslav Vanfk, František Vosecký in Karel Wíšo. Od navedenih imen so bili »opravičeni zastopati društvo na zunaj gospodje: Kubička Antonín, predsednik, Skorkovsky František, podpredsednik ter Hrabánek Václav, tajnik« (ASTS-10). Vsi izvoljeni predstavniki so svoja mesta pokrivali za dobo enega leta.³²

Odbor je pošiljal naokoli vabila za vstop v novoustanovljeno društvo in po številu pisem je mogoče reči, da je češka skupnost v Trstu in celem avstrijskem Primorju štela približno 2.000 oseb (ANM-1). Društvo, ki je imelo svoj sedež v Trstu, je policijskim oblastem poslalo tudi svoja pravila, ki so bila sestavljena iz tridesetih točk. Uradni jezik društva je bil češki.³³ V tretjem členu pravilnika je bilo zapisano, da »društvo ima namen gojiti plemenito družabno zabavo ter poučevati in izobraževati vsestransko svoje člane« (ASTS-10). Društvo je zato nameravalo urediti svoje prostore, ki bi jih uporabljalo za seje in društvene zabave članov ter čitalnico, ki bi jo opremilo s številnimi knjigami in časopisi namenjenimi društvenim članom. Odbor je imel namen prirejati predavanja in nepolitične razprave, gojiti petje, organizirati koncerte, gledališke predstave in razne zabave. Društveni člani so imeli v načrtu tudi prirediti izlete in sprehode.

Pravila društva so obravnavala še občne zборе, posamezne vloge odbora in odbornikov samih, ter podrobnosti glede oglasov in društvenih dopisov. Zadnja točka pravilnika določa, da »če bi se društvo razšlo ali bi bilo uradno razpuščeno in bi se glede imetja posebnega ne določilo, pripade isto društvu *Ústřední matica školska v Praze*, a če bi to društvo več ne obstajalo, društvu *Komensky na Dunaju*« (ASTS-10).

Dva dni po ustanovitvi je društvo organiziralo v prostorih Slovanske čitalnice prvo srečanje. Člani so se med sabo seznanjali, ženske članice so pripravile bogato zakusko in mladina je plesala ob zvokih klavirja. Ob Čehih so prišli tudi »Jugoslavlani«, predvsem taki, ki so zaradi

³¹ V Párovih spominih je zgrešeno zabeleženo, da je predsednik postal Antonín Záhorský, ki pa je to funkcijo prevzel naslednje leto. Glej tudi *Edinost-3*, kjer je poročilo o ustanovitvi društva. Časopis navaja, da je to prva organizacija »že številnih čeških pionirjev«, kar pomeni, da je Češkoslovska trgovska beseda v Trstu imela zelo omejeno vidnost in svojo funkcijo opravljala verjetno skoraj izključno znotraj firme Vondráček.

³² V tržaškem seznamu podjetij je med naštetimi imeni najti registrirane, poleg že omenjenega Ferdinanda Vondráčka še Nikolaua, o katerem ni podatkov, in Hrabánka, ki se je od julija 1916 do maja 1917 ukvarjal z uvozom, izvozom in komisijami, »importazione, esportazione, commissioni« (ASTS-7; ASTS-8). Register vsebuje več oseb za katere je mogoče upravičeno sklepati, da so bili češkega izvora. Tak je primer Luigija Hadlčika (imena in včasih tudi priimki neitalijanskega in nenemškega izvora so pogosto krat zabeleženi v poitalijančeni oziroma ponemčeni obliki), trgovca iz Prage, ki je februarja leta 1906 od Thomasa K. Whitticka kupil podjetje v Trstu. Firma Hausarbeiter-Strickmaschinen-Gesellschaft, se je ukvarjala s trgovanjem šivalnih strojev in proizvodov le-teh, je sicer delovala le do novembra istega leta, a je še dodaten primer o prisotnosti trgovcev češkega rodu v mestu (ASTS-9).

³³ Vsi zapisi, ki jih je društvo poslalo policijskim oblastem so v slovenskem jeziku in tudi pravilnik društva je napisan v slovenščini.

svojega študija obiskovali šole na Češkem ali taki, ki so bili poročeni s češkimi ženskami. Podobno so moški češkega rodu imeli »jugoslovanske« soproge in z njimi prišli na družabnost (ANM-1). Zaradi mešanih zakonov je društvo v sodelovanju s Slovansko čitalnico in Ruskim krožkom prirejalo tečaje češčine, slovenščine, hrvaščine in drugih jezikov. Tečaji so potekali na ulici Aquedotto 20 v tretjem nadstropju. Češkega je takrat, leta 1909 vodil gopod Vosadka in je potekal dva krat na teden po eno uro. Nato je učiteljsko vlogo prevzel »visok bančni uradnik. Z obsežnim poznavanjem češke zgodovine, še bolj pa z lastnim pogledom na tedanja češko kulturo je seznanjal udeležence tudi s prizadevanji čeških javnih delavcev« (Hočevar, 1969, 85). Čeprav z nihanji v številu tečajnikov se je učenje češčine nadaljevalo tudi v naslednjih letih, »ker se je povsod kazala praktična potreba tega jezika« (Edinost-11). Češki tečaj so poleg Slovencev obiskovale žene čeških bančnih uradnikov nečeškega rodu (Hočevar, 1969, 85). Jezikovni tečaji so tako postali med najbolj vidnimi pobudami Slovanske čitalnice in ostalih društev, ki so z njo tesno sodelovala.

Česká beseda je od samega začetka veliko sodelovala z ostalimi slovanskimi društvi, ki so bili prisotni v Trstu in zlasti tistimi, ki so delovali v Narodnem domu. Društveni člani so vzdrževali tudi tesne osebne stike z voditelji ostalih društev, kot so bili častni predsednik Slovanske čitalnice Otokar Rybář, predsednik *Srpske čitaonice* Lazar Aničić, predsednik *Dalmatinskega skupa* Krsto Krstulović in mlajši člani z vrstniki slovenskega *Akadskega ferijalnega društva Balkan*. Spomladi leta 1910 je *Česká beseda* v sodelovanju z omenjenimi društvi priredila Veliki *Orkestralni Koncert*. Za prireditev je v mestu veljalo veliko pričakovanje, kajti na programu so bili umetniki svetovnega slovesa. Štirijezično vabilo je napovedovalo nastop gospe Lily Nordgartove, primadone slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani, mojstra Frana Ondříčka, skladatelja Emila Adamiča in kapelnika Teplý-ja z orkestrom c. kr. pešpolka št. 97 v Trstu. Na sporedu so poleg Smetane in Dvořaka bili še Beethoven, Weber, Grieg, Jenko, Lisinski in Laub. Gledalcem so bile na razpolago lože za pet ali za štiri osebe, sedeži v parterju in mesta stoje. Dijaki so imeli na razpolago znižane vstopnice (ASTS-11).

V letaku iz novembra 1910 je *Česká beseda* vabila v društvene prostore na izredni občni zbor, na katerem so poleg branja posameznih poročil potekale tudi volitve društvenih organov.³⁴ Z razliko od zapisov, ki so jih pošiljali oblastem je letak napisan v češkem jeziku. Mesec kasneje so c. k. Policijskemu ravnateljstvu poslali seznam novoizvoljenega odbora. Tokrat so imenom in funkcijam dodali še poklic posameznikov. Predsednik je postal M. U. Dr. Anton Záhorský, zdravnik, in podpredsednik Jng. Jan Brabenec, višji inženir *Južne železnice* v Trstu. Člani odbora so bili: M. U. Dr. Th. Markl, c. k. sanitetni inšpektor, Anton Mašek, prokurist tržaške podružnice *Živnostenske banke*, Emanuel Švarc, prokurist podjetja *Löblowitz & Süsland*, Karel Wřšo, podravnatelj tržaške filiale *Ústřední banky českých spořitelien*, Václav Petr, blagajnik pri istem bančnem zavodu in Josip Sika, asistent c. k. državne železnice. Namestniki odbornikov so bili: Ladislav Rouš, asistent c. k. glavnega carinskega urada v Trstu, Jan Durnánek in Jaroslav Vaník, blagajnika tržaške podružnice *Živnostenske banke* in Jaroslav Lípa, uradnik pri *Ústřední banki*. Nadzornika sta bila Antonín Kubička, prokurist pri zavarovalnici *Meridionale* ter František Skorkovský, podravnatelj *Jadranske banke* v Trstu.

V letu 1910 je *Česka beseda* priredila še žalno svečanost ob smrti Leva Tolstoja (15. decembra). O njegovem pomenu je spregovoril dr. Boleslav Bole (Edinost-8).

³⁴ Na glavi letaka je kot naslov društva naveden Narodni dom II. p. (oziroma patro, nadstropje v češčini) in zato je mogoče sklepati, da je društvo imelo te prostore (tudi) za svoje.

Podobno kot ostala tržaška društva, je tudi *Česká beseda* v pustnem času prirejala ples za svoje člane. 4. februarja 1911 so »samo za člane in povabljene« organizirali plesno zabavo (ASTS-10). Vstopnina je znašala 1 krono. Leta 1911 je društvo začelo občasno obveščati člane o svojih dejavnostih na tiskanih letakih. V mislih odbornikov naj bi to predstavljalo osnovo za bodoči češki časopis, ki pa ni nikoli nastal (ANM-1).

Dne 8. marca 1911 je *Česka beseda v Terstu* v letaku oznanila, da bo 22. marca na sporedu I. redni občni zbor in istočasno sporočila, da bo odprta društvena knjižnica. Takrat je le-ta štela nad 300 knjig. Izposoja knjig je bila možna še ob torkih od sedmih do osmih zvečer in ob sobotah od osmih do devetih, prav tako v večernih urah. Občni zbor je kot vse ostale omenjene prireditve potekal v Narodnem domu.

V teku leta je društvo nadaljevalo z družabnimi in kulturnimi pobudami. Organizirali so koncert Jaroslava Kociána, predavanje Josefa Sike o češki pisateljici Boženi Němcovi in druga srečanja. Priredili so vrsto nedeljskih izletov na Prosek, v Vipavsko dolino, v Dutovlje, v Škedenj, na Slavnik, v Hrpelje in Kozino, v Drago in v Trebče. Deloval je tudi fotografski krožek. Predsedoval mu je inženir Karel Budinka, tajnik je bil bančni uradnik Václav Petr, medtem ko je tečaj fotografije vodil inženir Karel Anger (ANM-1).

5. avgusta 1911 je društvo povabilo v goste pevski kvartet *Palla* in člane *Plzeňskega gledališča*. Na spored večera, so kot prvo točko uvrstili Himno Slovanov. Sledile so arije raznih slovanskih skladateljev in »pisne v národním tonu«. Koncert je društvo priredilo v *Slovanski čitalnici* in vstopnina je znašala dve kroni. Vabilo je bilo namenjeno širši publikli in ne le članom društva oziroma *Slovanske čitalnice* (Edinost-10). V mesecu oktobru je, samo za člane in brez vstopnine, priredilo »veselico s petjem, godbo in plesom«. 10. novembra je *Česká beseda*, v sodelovanju s *Slovansko čitalnico* in ostalimi prej omenjenimi slovanskimi društvi priredila v Narodnem domu komorni koncert *Ševčíkovega kvarteta*. Ob Smetani in Dvořaku je bil na programu še Glazunov. Glasbeniki so na svoji turneji že prej nastopili v Ljubljani, kjer so imeli precejšen uspeh in zato je bilo »po pravici pričakovati prav izbranega vžitka prve vrste« (Edinost-9). Mesec kasneje so napovedali, »da se bo v društvenih prostorih dne 9. t. m. vršil Miklavžev večer s plesom in sicer za odrasle ter dne 10. t. m. popoldne za otroke« (ASTS-10).

Po novem letu je bil spet na vrsti občni zbor, na katerem so si člani razdelili funkcije. Na predsedniško mesto se je vrnil Antonín Kubička, podpredsednik pa je postal Karel Wíšo. Josef Kügler je bil izvoljen za tajnika, Josef Zuska za blagajnika in odborniki so postali Josef Sika, Ant. (verjetno Antonín) Nachtigall, Ant. (Antonín) Třkač ter Emanuel Schwarz (ali Švarc). Spomladi leta 1912 pa je prišlo do trenj znotraj odbora in nekateri člani so se raje umaknili z vodilnih mest. Zato so novembra sklicali izredni občni zbor in na mesto predsednika se je vrnil pobudnik društva Václav Hrabánek, ravnatelj tržaške podružnice *Živnostenske banke*. Na podpredsedniško mesto je bil izvoljen Emanuel Schwarz, tajnik je postal Odon Pára, inženir pri državni železnici v Trstu, blagajniki so bili Jaroslav Plavec, uradnik *Sporobanke* in Josef Janoušek, inženir pri podjetju *Stabilimento Tecnico*, Josef Sika, uradnik pri c. k. carinskem uradu v Trstu, Karel Kratochvíl, uradnik *Sporobanke*, Václav Vích, uradnik *Živnostenske banke*; namestniki so postali štirje mladi bančni uradniki Ludvík Housar, Metod Kačer, František Nachtigal (ali Nachtigall) in František Šourek, medtem ko sta revizorja bila Karel Lomecký in Václav Petr (ASTS-10). *Česká beseda* je nadaljevala s svojo dejavnostjo: deloval je krožek, v katerem so igrali šah, ki mu je predsedoval Karel Budinka, zabavni krožek z V. J. Víchom na čelu je organiziral večerna srečanja ob čaju, miklavževanja, silvestrovanja, božičnice za otroke in Vích je tudi sam predaval o svojih potovanjih po Balkanu. Takrat je bilo v čitalnici na razpolago 70 časopisov (ANM-1).

Marca 1913 se je v prostorih Slovanske čitalnice vršil redni občni zbor, ki ga je društvo najavilo na posebnem letaku z naslovom *Spolkový věstník oziroma Društveni napovedovalec*. *Česká beseda* je torej nadaljevala z obveščanjem članov o dogajanju v društvu s posebnim letakom. O *Věstniku* ni drugih informacij; ohranjeni izvod ima datum 1. marca 1913 in zaporedno številko 2. Na levi strani je v glavi napis *Česká beseda v Terstu* in naslov letaka. Spodaj je vabilo in program na že omenjeni redni občni zbor. Na desni strani letaka je pod naslovom *Oznamovatel zábav* (Oznanjevalec zabav) napoved za prihodnje prireditve v organizaciji društva. 8. marca je bila na vrsti »prijateljska večerna zabava« (Přátelský večírek). Program je bil dokaj pester: od recitalov do humorističnih točk, ki so med drugim alegorično obravnavale Čehe v Trstu (Naši na cestách – krajané v Terstu.), do lutkovnega gledališča samo za odrasle (na sporedu je bila igra z naslovom *Ženske, ki jih ne srečujemo*). Vstop je bil prost.

Iz drugega vira je razvidno, da je leta 1913 *Česká beseda* v prostorih Čitalnice prirejala vsako nedeljo popoldne lutkovne predstave (Volk, 1995, 96). Tudi *Věstník* je obveščal, da bo v programu lutkovna igra »za mlajše in starejše otroke«, ki so jo verjetno podajali kar sami člani društva. Zato ni izključiti možnosti, da je v okviru društva delovala tudi dramsko-lutkovna skupina. Prav ta je verjetno v nedeljo 9. marca 1913 v popoldanskih urah organizirala »marijonetno gledališče za otroke«. Pripravila je igro Knez Oldřich ali veselica v Hudlicih (Edinost-12). Poleg koncerta zagrebške skupine *Kolo*, ki so ga organizirali v soboto 15. novembra 1913 v sodelovanju s *Slovansko čitalnico* in ostalimi slovanskimi društvi v Narodnem domu, katerim se je tokrat pridružil tudi hrvaško društvo *Strossmayer*, so odborniki napovedali še številne pobude. Na programu je bil velikonočni izlet v Benetke in izlet v jamo na Opčine (verjetno tisto, ki ji domačini pravijo *Bršljanovka*). Začeli so tudi s pripravami za izdajo češkega vodnika po Trstu. Odbor za pripravo vodnika je imel tri delovne skupine: literarno, ki je zbirala literaturo, zgodovinske zapise, podatke o naravoslovju, o narodnih vprašanjih, o tržaški luki in o priseljevanju na Primorsko, vodniško, ki je zbirala osebne spomine in sestavljala seznam Čehov na Primorskem ter zbirala podatke o tržaški okolici in priročniško, ki je bila odgovorna za zemljevide. Prvi skupini je načeloval Hrabánek s pomočjo Odoná Páre, drugi polkovnik Novotný in František Šourek, tretji pa podpredsednik Schwarz in Ludvík Housar.³⁵

V društvu so naknadno organizirali *Prijateljsko srečanje v Hotelu Balkan (Přátelská Schůzka v Hótelu Balkán)*. V goste so prišli trgovinski akademiki iz mesta Plzeň. Ob tej priliki so tržaški Čehi zbrani v društvu priredili *Rozhovor o Terstu a jeho obchodním významu* (Razgovor o Trstu in njegovem trgovskem pomenu). Po vsej verjetnosti so svojim sonarodnjakom prikazali trgovske prednosti Trsta in podali lastne izkušnje o poslih med Jadranom in češkimi deželami. Morda so upali, da bi izmenjava mnenj lahko privedla do naknadnih investicij češkega kapitala v Trst (ASTS-10).

V sklopu društvenih dejavnosti so začeli prirejati tematska predavanja, ki so bila namenjena članom Besede in Čitalnice. V petek 26. septembra 1913 so vabili na prvo tovrstno predavanje, ki je bilo namenjeno spoznavanju severne Amerike (posebno Kalifornije), Polinezije in Japonske. Tretje predavanje se je od blizu ukvarjalo s češko zgodovino. Egon Stare, takratni predsednik *Slovanske čitalnice*, ki je svoj študij opravil v Pragi, je predaval o dveh znamenitih likih češke preteklosti, Janu Husu in Janu Žižki. Predavanje je »privabilo toliko hvaležnega poslušalstva, da je bila dvorana nabito polna« (Edinost-13).

³⁵ Gradivo so zbirali odgovorni skupin, a se je izgubilo v letih prve svetovne vojne. Delno ga je uporabil Odon Pára, ko je predaval na večernem srečanju ob čaju v začetku leta 1914 (ANM-1).

Naslednji dopis, ki ga je *Česka beseda* poslala policijskemu ravnateljstvu je zadeval redni občni zbor, kot ponavadi v marcu, za leto 1914. Na predsedniško mesto se je spet vrnil Anton Kubička, ostale vodilne pozicije pa so ostale v rokah prejšnjih odbornikov. Blagajnika sta poleg prejšnjih postala še Josef Malý in Antonín Jositko (*Živnostenská banka*), namestnika pa še Josef Bilina (*Živnostenská banka*) in František Housar (zavarovalniška družba *Adriatica di Sicuritá*), nova revizorja pa sta postala inženir B. Němec in J. Vokál (*Sporobanka*) (ASTS-10).

Poleti leta 1914 se je na evropski celini razvnela vojna svetovnih razsežnosti. Od takrat dalje, je v tržaškem arhivu v fasciklu o društvu *Česka Beseda v Terstu* le še dopis z dne 31. marca 1915, ki »naznanja, da se je vršil dne 27. marca 1915 redni občni zbor, na katerem so bili izvoljeni sledeči gospodje v odbor: predsednik Ant. Kubička, tajnik Aleš Jansky in blagajnik Fr. Šourek« (ASTS-10). Drugih podatkov ni. V zadnjem sporočilu se torej odraža slika društva po večmesečnem krvavem divjanju, ki je zajelo Evropo. Vojna je pretresla celotno evropsko družbo in Trst ni bil izjema. Prej nasprotno, saj se je mesto po vstopu Italije v vojno proti Avstroogrski znašlo v neposredni bližini bojnega polja. Društvo je zaradi sile razmer prekinilo z delovanjem.

Československá Obchodnická Beseda v Terstu in *Česká Beseda v Terstu* sta bili najstarejši in najaktivnejši češki društvi v Trstu. Ob izbruhu vojne sta obe imeli za sabo večletno tradicijo in, vsaj *Česka Beseda*, tudi ustaljeno ime pri organiziranju cele vrste odmevnih prireditiv. Nista pa bili edini. Leta 1913 je namreč svojo prošnjo za ustanovitev društva poslalo policijskim organom tudi *Československý svaz hostinského pomocnictva* ali v nemški obliki *Czecho-slavischer Verband der Gastwirtschaftsangestellten* (Československa zveza gostilniških pomočnikov oziroma uslužbencev).

»Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu«

O zvezi sami v tržaškem arhivu ni veliko ohranjenega. Policijska direkcija je 11. maja 1913 sprejela prošnjo za ustanovitev organizacije, ki jo je vložil Alois Kuotek (ASTS-12). Slednji je stanoval v hotelu Balkan. V hotelu samem se je v petek 4. julija istega leta vršil tudi ustanovni občni zbor (Gründende Vollversammlung) društva *Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu*. Prošnja za občni zbor, napisana v nemškem jeziku, je bila tokrat v imenu zveze vložena s strani Karla Krausa (*Restaurant Dreher, Triest*) in Vladimira Velarta. Pod podpisom slednjega je še navedeno *Zahlkellner* (plačilni natakár), *Hotel Balkan, Triest*.

Po ustanovnem sestanku so člani sporočili policiji sestavo društvenega odbora. V seznamu je naveden tudi njihov kraj zaposlitve. Kot predsedujoča sta zapisana Josef Fast, Kellner (natakár), Hotel Europa in Triest, in Rudolf Sledž, Restaurant Dreher, Triest. Podpredsednika sta postala Vladimir Velart, Kellner, Hotel Balkan in Triest, in Franz Pravda, Kellner, Hotel Europa, Triest, medtem ko je bil za blagajnika imenovan prej omenjeni Karl Kraus. Revizorja (nadzornika) sta bila Antonín Kolář, Kellner, Restaurant Kander, Triest-Barcola in Bohumil Kučera, Kellner, Hotel Europa, Triest (ASTS-12).

Društvo za vzajemno pomoč med češkimi natakárji je torej imelo svoj ustanovni občni zbor v Hotelu Balkan, v katerem so službovali tudi nekateri člani. Že naslednji mesec pa je društvo obvestilo policijo, da so sedež (Vereinslocal) premostili v ulico Belvedere na številko 7 v *Restaurant Bosák*. Restavracija je stranke vabila prek oglasov v *Edinosti* z napisom »Pristni dolenski cviček edino v Češki gostilni v ulici Belvedere« (Edinost-4). Lastnik restavracije je bil torej Čeh in morda je tudi on zaposloval češke natakárje. Tudi gostilna *Alla Meridionale* je imela češkega lastnika in v časopisu *Edinost* oglaševala z dvojezičnim napisom

Český hostinec v Terstu – Češka gostilna v Trstu (Edinost-5). Spomladi leta 1911 je gostilno, ki se je nahajala na Campo Belvedere na številki 3 prevzel Jan Ríchter (Edinost-6). Češkega rodu sta bila tudi lastnika hotelov *Evropa* in *Aquila nera* gospod Volpich in hotela *Borsa vecchia* gospod Vivinger (ANM-1). Oktobra 1913 je v restavraciji *Aurora* na ulici Carducci številka 13 nastopal vsak večer, od sedmih do polnoči orkester čeških dam *Libuša*.

Že sam obstoj društva kaže na številno prisotnost Čehov v tržaškem gostinstvu. Bodisi med lastniki ali upravitelji gostinskih obratov, kot je še primer Kamila Bleche, ki je od sredine leta 1911 prevzel upravo hotela *Balkan*, kavarne in restavracije (Volk, 1995, 84), bodisi med natararji, kot je razvidno iz seznama članov zveze.

Poslednji dopis, ki ga je *Českoslovanský svaz hostinského pomocnictva v Terstu* naslovil na K. k. Polizeidirektion je z dne 24. februarja 1914 in obravnava zamenjavo na čelu zveze; namesto Fasta je predsedniško mesto ob Sledžu prevzel Stanislaus Saňka, *Kellner im Café Balkan*.

Organizacija *Českoslovanský svaz hostinského pomocnictva* je nastala, da bi skrbela za interese svojih članov. To je razvidno tudi iz resolucije, ki jo je sprejela zveza in jo je objavil češki časopis iz Zagreba *Novi češki list*. Zveza se je namreč pritoževala, da so v Trstu »nekateri ljudje bratskega slovenskega naroda začeli pod narodnim plaščem, v slovenskem časopisju boj proti vsemu kar se čuti in govori češki« (ASTS-3). Pri članih zveze je precejšnje razburjenje povzročila zahteva, da bi se moralo v »češkem hotelu *Balkan*« nadomestiti češke natararje s slovenskimi in v kopališču Grljan ne zaposlovati češkega osebja. Dogodek ima precejšen pomen za razumevanje celovite slike o češki prisotnosti v Trstu. Malo prej nastali dnevnik *Jugoslavija* je očitku kmalu odgovoril, da nikakor ne nasprotuje češki prisotnosti v mestu.³⁶ Vendar je časopis kritiziral, da se češki natararji ne potrudijo, da bi v kavarnah in restavracijah, ki jih obiskujejo skoraj izključno Slovenci govorili v slovenščini. Zato je spraševal: »Ali naj se uči gost češko, ali natarakar slovensko?« *Jugoslavija* se je v zaključku članka z naslovom *Čehi in Slovenci v Trstu* tudi spraševala, zakaj je zagrebški časopis imenoval hotel *Balkan* za češkega, kajti češki najemnik gospod Blecha je s *Tržaško posojilnico in hranilnico* podpisal pogodbo, »v kateri se zavezuje, da bode ohranil tam podjetjem slovenski značaj«. Če že ne piše o slovenskem hotelu, nadaljuje tržaški dnevnik, naj ga vsaj označi za slovanskega in zaključuje z apelom, da naj ne uvaja »nepotrebnega češkega separatizma« (ASTS-13).

Tudi znotraj tržaškega sokolskega gibanja je prišlo do manjših trenj med Slovenci in Čehi. V vestniku Tržaške sokolske župe, v odlomku *Češki bratje v Trstu*, so se slovenski pripadniki društva pritoževali, da z njimi trenira samo en Čeh, čeprav stanuje v Trstu veliko Čehov, ki se je udeležilo VI. sokolskega zleta v Pragi. Članov češkega rodu je bilo malo in veliko se jih je tudi že izbrisalo. Ponavadi so Čehi vstopali v tržaške sokolske vrste ob njihovi preselitvi v Trst. Večina jih ni ostala, čeprav so bili nekateri celo bivši vaditelji čeških sokolskih društev (Vestnik–1). Tržaški sokoli so vsekakor upali, da bodo tržaški Čehi bolj množično pristopili v društvo: »Upanje nam je vstalo, da spoznajo ti bratje, da je Sokolstvo vseslovansko, in da tudi Čeh ni še zadostil svoji narodni dolžnosti, ako v tujini obrača hrbet onemu, kar vidi v domovini za neobhodno narodno potrebo. In to upanje nam ni še upadlo. Še jih čakamo

³⁶ V tržaškem arhivu je tudi napoved ustanovitve dnevnika *Jugoslavija* 9. marca 1914. Urednik je bil Andrej Munihi, ki je opisal vsebino časopisa: »List se bo bavil z jugoslovansko narodno, socijalno in gopsodarsko politiko. Zagovarjal bo idejo ujedinjenja Jugoslovnanov v okvirju federativne habsburške monarhije« (ASTS-13). Munihi omenja tudi Janko Pleterski v zvezi s spomenico o slovenskem vprašanju ob izbruhu prve svetovne vojne, ki jo je ta poslal bodisi srbskemu kot ruskemu ministru zunanjih zadev. V njej je Munihi, skupaj s sodelavcem Lenardom, posebno vztrajal na tem, »da mora Jugoslaviji oz. Sloveniji pripasti vse jadransko obrežje od Tržiča do Reke s pristaniščem v Trstu« (Pleterski, 34).

bratov, od katerih nas ne bo ločila malo razlikujoča, govornica, temveč nas bodo enačile ene, obojim enako važne misli.«³⁷

Kljub idejam in upom o slovanski vzajemnosti med Čehi in Slovenci, so si bili načrti in vizije glede vloge Trsta večkrat nasprotni. Spomladi leta 1914 se je Odon Pára, ki je iz Trsta večkrat pisal v češke in slovenske dnevnik in revije, izrazil proti »priklopitvi Trsta k bodoči združeni Sloveniji (oziroma eventualni Jugoslaviji)« (Edinost-7). Zaradi svoje lege in pomena, ki ga je imel Trst, predvsem na gospodarskem področju, za širši zgornjejadranski in srednjeevropski prostor ter specifično za češke dežele, je Pára zahteval, da Trst »ostane za slučaj te eventualnosti ekscentrično postavljeno mesto, naj ostane v posebnem (izjemnem) položaju napram državi« (Edinost-7).

Čeprav so razmere v Trstu silile Slovane k združevanju in skupnemu nastopanju proti vse bolj agresivnemu italijanskemu iredentizmu, so se med Slovenci in Čehi večkrat pojavljala podobna razhajanja. To razvejano in večplastno stvarnost pa je odnesla s seboj prva svetovna vojna, ki je popolnoma spremenila potek dogajanj iz prejšnjih let. Po prvi svetovni vojni so se Čehi v Trstu znašli v popolnoma spremenjenem okolju.

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, B. (1998): Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- ANM-1, Archív Národného muzea (ANM). Fond Odon Pára. Fascikel 3. Československá kolonie v Terstu.
- ASTS-1, ASTS (Archivio di Stato di Trieste – Državni arhiv v Trstu), I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 278.
- ASTS-2, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 126.
- ASTS-3, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 462.
- ASTS-4, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 274 (1863–1906) Vondraček. Sing. VII, 10.
- ASTS-5, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926) Vondraček. Sing. VII, 10.
- ASTS-6, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Rg B I 31.

³⁷ V prejšnjih izdajah *Vestnika* je zanimivo slediti pripravam, ki so se zvrstile za udeležbo na zgoraj omenjenem sokolskem zletu v Pragi. Dne 15. velikega travna (maja) se v rubriki *Raznoterosti* na strani 25 obvešča bralce, da »posebni vlak bo odhajal z Jesenic, kjer bi vstopili udeleženci tržaške župe, dne 26. junija t. l. ob 5.59 popoldne ter stane z Jesenic do Prage in nazaj za II. razred 49 K, za III. razred 30, 20 K.« Glede števila prijavljenih pravi, da »tržaški župi se je dosedaj priglasilo za udeležbo 50 članov in 3 članice« (Vestnik-2). Mesec dni pozneje, se udeležencem pojasnjuje kako naj se za to priložnost pripravijo: »Potuje se v civilni obleki, sokolski kroj je nesti seboj! Pripravite si kroje, ki naj bodo v uzornem stanju, pravilno napravljeni po predpisih S. S. Z. Prepovedane so svilene srajce, ki se jih je svoje dni mnogo videlo v Trstu! Pero na čepici do 18 cm dolgo, kokarda nad levim očesom. Vzemite seboj več ovratnikov in zapetnic (manšet). Gumbi pri srajci rdeči. Na kroj ne spadajo nikaki nepotrebni obeski. Staroste in podstaroste po predpisu S. S. Z. Na desni rami trobojno, načelniki in vaditelji modro vrvico. Društveni načelniki brez trobke. Na levi strani surke se pritrdita dva trobojna traka, zgornji z napisom Slovenska sokolska zveza, spodnji z napisom društva. Te trakove preskrbi T. S. Ž., kjer jih naročajo posamezna društva. Zbirališča za nastope v Pragi in druga navodila se naznanijo na poti v vlaku.« Voditelji pa so zahtevali tudi primerno telovadno pripravo. »Vadite redovne vaje! Pri nastopu v izprevodu po Pragi, ki se ga mora udeležiti vsak član v kroju, ne smemo zaostati za drugimi narodi, ki se pridno pripravljajo ter urijo v redovnih vajah! Vadite Sokolu primeren korak, pravilno držanje telesa; na povelje se more kretati le oni, ki je to pridno vadi. Tu se ne morejo dovoliti izjeme. Tudi starejši bratje morejo biti dostojno pripravljene, in tega se ne doseže s četrto ure trajajočo poskušnjo.« Poziv se zaključuje s poudarkom, da »le pripravljene imajo pravico do kroja!« (Vestnik-3).

- ASTS-7, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Nikola. Rg A V 94.
- ASTS-8, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Hrabánek. Rg A V 151.
- ASTS-9, ASTS, Tribunale commerciale e marittimo, Registro ditte, Rubrica 275 (1906–1926). Hausarbeiter–Strickmaschinen–Gesellschaft. Sing. VII 193.
- ASTS-10, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 521.
- ASTS-11, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 320.
- ASTS-12, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 651.
- ASTS-13, ASTS, I.R. Direzione di Polizia-Società, fascikel 670.
- Bahm, K. (1998): *Beyond the Bourgeoisie: Rethinking Nation, Culture, and Modernity in Nineteenth-Century Central Europe*. V: *Austrian History Yearbook*, I, 19–36.
- Berend, I., Ranki, G. (1978): *Lo sviluppo economico nell'Europa centro-orientale nel XIX e nel XX secolo*. Bologna, Il Mulino.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (2001): *Storia minima della popolazione di Trieste – sec. XVIII–XIX*. V: Finzi R., Panjek G.: *Storia economica e sociale di Trieste*. I. Trieste, Lint, 69–239.
- Broklova, E. (1997): *Prozesse der nationalen und europäischen Identifikation in den böhmischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert*. V: Kipke, R.: *Identität, Integrität, Integration: Beiträge zur politischen Ideengeschichte Tschechiens*. Münster, LIT.
- Bruckmüller, E., Stekl, H. (1989): *Per una storia della borghesia austriaca*. V: Kocka J. (ur.): *Borghesie europee dell'Ottocento*. Venezia, Marsilio editori, 188–220.
- Burian, V. (1948): *Slovinci na universitě Karlově*. V: *Slovanský přehled*, XXXIV, 3–4, 140–151.
- Cattaruzza, M. (1979): *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai, donne a Trieste dalla prima metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino, Tommaso Musolini.
- Cattaruzza, M. (1989): *I conflitti nazionali a Trieste nell'ambito della questione nazionale nell'Impero asburgico: 1850–1914*. V: *Quaderni giuliani di storia*, X, 1, 131–147.
- Cattaruzza, M. (1995): *Trieste nell'Ottocento. Le trasformazioni di una società civile*. Udine, Del Bianco.
- Cvrn, J. (2001): *Slovenski kongres v Pragi*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800–1860*. Ljubljana, Nova revija, 332–333.
- Čermelj, L. (1959): *Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865–1876*. V: *Jadranski koledar*. Trst, ZTT, 97–102.
- Demšar, G. (1970): *Razmah glasbene dejavnosti med Slovenci na Tržaškem in Goriškem*. V: *Prosvetni zbornik 1868 – 1968*. Trst, Slovenska prosvetna zveza.
- Dvornik, F. (1968): *Gli Slavi nella storia e nella civiltà europea*. II. Bari, Dedalo libri.
- Edinost-1, Edinost, 16. junij 1912.
- Edinost-2, Edinost, 8. november 1910.
- Edinost-3, Edinost, 9. december 1909.
- Edinost-4, Edinost, 20. november 1910.
- Edinost-5, Edinost, 16. oktober 1910.
- Edinost-6, Edinost, 9. april 1911.
- Edinost-7, Edinost, 12. april 1914.
- Edinost-8, Edinost, 15. december 1910.
- Edinost-9, Edinost, 16. november 1911.
- Edinost-10, Edinost, 5. avgust 1911.
- Edinost-11, Edinost, 30. oktober 1913.
- Edinost-12, Edinost, 8. marec 1913.
- Edinost-13, Edinost, 7. december 1913.
- Gantar Godina, I. (1990): *Slovenski doktorji v Pragi 1882–1916*. V: *Zgodovinski časopis*, 44, 3, 451–455.
- Gantar Godina, I. (1998a): *Iskanje rešitve v panslavizmu*. V: *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 111–114.
- Gantar Godina, I. (1998b): *Jan Lego*. V: *Razgledi*. 16. 9., 13–15.
- Gantar Godina, I. (1999a): *Slovensko-češki stiki do 1918*. V: Pánek, J.: *Samostatný stát mezi vtšími sousedy – podnět pro slovinskou politiku a kulturu*. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého

- zasedání (Praha, Klementinum, 16. 10. 1997). Praha, Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna.
- Gantar Godina, I. (1999b): František Palacký a Slovinci. V: František Palacký dějiny a dnešek 1798/1998. Praha, Historický ústav AV ČR, 413–418.
- Gantar Godina, I. (2000): Slovanska vzajemnost in Slovenci. V: 150 let Slovanského sjezdu 1848. Historie a současnost. Praha, Národní knihovna ČR, 81–85.
- Gellner, E. (1993): Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi. V: Teorija in praksa, XXX, 3–4, 191–199.
- Gellner, E. (1997): Nazioni e nazionalismo. Roma, Editori Riuniti.
- Gombač, B. M. (1993): Trst-Trieste, dve imeni, ena identiteta. Ljubljana, Trst, Narodni muzej – Tržaška založba.
- Guida-1, Guida generale di Trieste, l. 1908.
- Guida-2, Guida generale di Trieste, l. 1909.
- Guida-3, Guida generale di Trieste, l. 1910.
- Guida-4, Guida generale di Trieste, l. 1915.
- Havranek, J. (1967): The Development of Czech Nationalism. V: Austrian History Yearbook, III–2, 223–260.
- Hobsbawm, E. (1991): Nazioni e nazionalismo dal 1780. Torino, Einaudi.
- Hočevar, P. (1969): Pot se vije. Spomini. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Holz, E. (1999): Nekaj zanimivosti o slovensko-češkem sodelovanju v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana, ZRC SAZU, 393–404.
- Horejšek, J. (1971): Kapitálová expanze Živnostenské banky do jihovýchodní Evropy v letech 1907–1918. V: Historica XV. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Sborník prací historických. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Hribar, I. (1983): Moji spomini. I. Ljubljana, Slovenska matica.
- Hroch, M. (1996): V národním zájmu. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hroch, M. (1999): Na prahu národní existence. Praha, Mladá fronta.
- Husa, V. (1967): Zgodovina Čehov in Slovakov. Ljubljana, DZS.
- Ilešič, F. (1906): Češko-slovenska vzajemnost v minulih dobah. V: Zbornik Slovenske matice. VIII. Zvezek. Ljubljana, str. 1–33.
- Imenik slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici (1907). Trst, Tiskarna Edinost.
- Kidrič, F. (1938): Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852. V: Horak, J.: Slovanská vzajemnost. 1836–1936. Sborník prací k 100. výročí vydání rozpravy Jana Kollára o slovanské vzajemnosti. Praha, Orbis.
- Klabjan, B. (2005): Jan Lego in tržaška slovanska vzajemnost. V: Jan Václav Lego 1833–1906. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, Praha.
- Kohn, H. (1970): Il mondo degli slavi. Bologna, Cappelli.
- Kohn, H. (1956): L'idea del nazionalismo nel suo sviluppo storico. Firenze, La nuova Italia.
- Kořalka, J. (1996): Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Praha, Argo.
- Kosatík, P. (1996): Bankéř první republiky. Život Jaroslava Preisse. Praha, Motto.
- Kudělka, V. (1975–76): Delež Jána Kollárja pri južnoslovanskem prerodu. V: Jezik in slovstvo. XXI.
- Lah, I. (1907): Jan Lego. V: Zbornik Slovenske matice. IX, 154–169.
- Lamb, V. D. (1847): Zlomek dopisu z Terstu. V: Poutník, II, Praha, 318–319.
- Le Caine, A. H. (2002): Dilemmas of Liberal Nationalism: Czechs and Germans in Bohemia and the Revolution of 1848. V: Nations and Nationalism in East-Central Europe, 1806–1948. A Festschrift for Peter F. Sugar. Bloomington, Indiana, Slavica Publishers, 51–70.
- Le Caine, A. H. (2004): The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown. Stanford, California, Hoover Institution Press.
- Lukan, W. (1998): Slovenci in Slovaki v revolucionarnih letih 1848/49. V: Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 44–51.
- Marušič, B. (1974): Primorski tabori (1868–1871). V: Goriški letnik, I, 51–67.
- Marušič, B. (2000): Slovenci na Primorskem med političnimi izbiri (1848–1918). V: Zgodovinski časopis, 54, 1, 69–76.

- Melik, V. (1981): *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana, Narodna muzej.
- Michel, B. (1976): *Banques & banquiers en Autriche au debut du 20e siecle*. Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.
- Millo, A. (1989): *L'élite del potere a Trieste*. Milano, Franco Angeli.
- Moritsch, A. (1999a): *Slovanski kongres v Pragi in Slovenci*. V: (ur. Rajšp, V., Bruckmüller, E.): *Vilfanov zbornik*. Ljubljana, ZRC SAZU, 405–411.
- Moritsch, A. (1999b): *Pomlad narodov/Völkerfrühling*. Klagenfurt-Celovec, Ljubljana, Wien, Mohorjeva založba-Hermagoras.
- Moritsch, A. (2000): *Der Prager Slavenkongress 1848*. Wien, Köln, Weimar, Böhlau.
- Mosse, G. (1975): *La nazionalizzazione delle masse*. Bologna, Il Mulino.
- Narodni dom v Trstu 1904–1920* (1995). Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Devin–Trst.
- Nečas, C. (1989): *Na pragu Češko-slovenskih finančnih stikov*. V: *Zgodovinski časopis*, 43, 1, 49–57.
- Nečas, C. (1993): *Podnikání českých bank v cizině 1898–1918*. Brno, Masarykova univerzita.
- Novice-1, *Novice gospodarske, obrtnijske in narodske* (Novice), 24. 4. 1861.
- Novice-2, *Novice*, 17. 7. 1861.
- Novice-3, *Novice*, 4. 12. 1861.
- Novice-4, *Novice*, 28. 5. 1862.
- Orton, L. D. (1978): *The Prague Slav Congress of 1848*. New York, East European Monographs, Columbia University Press.
- OS-1, *Oesterreichische Statistik* (1882), I. Band, 2. Heft. Wien.
- OS-2, *Oesterreichische Statistik* (1893), XXXII. Band, 3. Heft. Wien.
- OS-3, *Oesterreichische Statistik* (1902), LXIII. Band, 1. Heft. Wien.
- Pahor, B. (1989): *Mesto v zalivu*. Trst, ZTT.
- Pahor, M. (1996): *Jadranska banka v Trstu*. Trst, Narodna in študijska knjižnica – slovenski raziskovalni inštitut.
- Pahor, M. (1997): *Prelomno leto 1848 v Trstu in Gorici*. V: *Jadranski koledar*, 146–151.
- Pahor, M. (2002): *Slovenci in Hrvati v Trstu*. V: *Jadranski koledar*, 171–214;
- Pahor, M. (1989): *Slovensko denarništvo v Trstu*. Trst, BCTKB.
- Pahor, S. (1970): *Prebujanje slovenske narodne zavesti*. V: *Prosvetni zbornik 1868 – 1968*. Trst, Slovenska prosvetna zveza, 11 – 31.
- Pahor, S. (1975): *Ustanovitev političnega društva Edinost in prvo desetletje njegovega obstoja*. V: *Jadranski koledar*, 164 – 171.
- Pleterski, J. (1971): *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pogačnik, J. (1969): *Zgodovina slovenskega slovstva*. III, Maribor, Založba Obzorja.
- Ramet, S. P. (2002): *Controversies Concerning Nations and Nationalism: An Introduction*. V: *Nations and Nationalism in East-Central Europe, 1806–1948*. A Festschrift for Peter F. Sugar. Bloomington, Indiana, Slavica Publishers, 3×8.
- Rumpler, H. (2003): *Economia e potere politico. Il ruolo di Trieste nella politica di sviluppo economico di Vienna*. V: Finzi R., Panjek G.: *Storia economica e sociale di Trieste*. II, Trieste, Lint, 55–125.
- Rutar, S. (2003): *Le costruzioni dell'io e dell'altro nella Trieste asburgica: i lavoratori e le nazionalità*. V: Cattaruzza, M.: *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950*. Catanzaro, Rubbettino.
- Sapelli, G. (1990): *Trieste italiana. Mito e destino economico*. Milano, Franco Angeli.
- Slodnjak, A. (1976): *Pogine naj pes. Roman o Levstiku*. II, Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Stuparich, G. (1915): *La nazione czeca*. Catania, F. Battiato Editore.
- Sugar, P. F. (1967): *The Rise of Nationalism*. V: *Austrian History Yearbook*, III–1, 91–121.
- Sundhaussen, H. (1973): *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*. München, Oldenbourg.
- Šola, J. (2000): *Ústřední banka českých československých spořitelén 1903–1943*. V: *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*. Praha, Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova. 125–135.
- Tuma, H. (1997): *Iz mojega življenja*. Ljubljana, Založba Tuma.

- Urbančič, B. (1993): Slovensko-češki kulturni stiki. Ljubljana, Mladika.
- Verginella, M. (2001): Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale. V: Finzi R., Panjek G.: Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi. I. Trieste, Lint, 441-483.
- Vestnik-1, Vestnik Tržaške sokolske župe (Vestnik). I, 6, 15. september 1912.
- Vestnik-2, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 2, 15. maj. 1912.
- Vestnik-3, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 3, 15. junij 1912.
- Vinkler, J. (2004): Češko-slovenski in Slovensko-češki slovstveni stiki v 19. stoletju (doktorska disertacija). Ljubljana.
- Virioli, M. (1995): Per amore della patria. Patriottismo e nazionalismo nella storia. Roma-Bari, Laterza.
- Vodopivec, P. (2000): Karl Ludwig von Bruck, Trst in Slovenci. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 49-67.
- Volk, S. (1995): Življenjski utrip Narodnega doma v dnevni kroniki. V: Narodni dom v Trstu 1904-1920. Devin-Trst, Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 83-101.
- Waldenberg, M. (1994): Le questioni nazionali nell'Europa centro-orientale. Milano, Il Saggiatore.
- Zwitter, F. (1962): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žaček, V. (1968): Češi a Jihoslováné v období národného obrození a buržoazní revoluce roku 1848. V: Československo a Juhoslávia. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 81-103.
- Žitko, S. (1999): Leto 1848 in proces formiranja nacionalne zavesti pri tržaških in istrskih Slovencih. V: Annales. Ser. Hist. Sociol., 9, 2, 291-300.

R i a s s u n t o

I cechi nel golfo

La presenza della comunità Ceca a Trieste dal 1848 alla prima guerra mondiale

Borut Klabjan

Quando prima dello scoppio del primo conflitto mondiale la città di Trieste conobbe uno dei suoi periodi più prosperi, una delle caratteristiche principali era la straordinaria eterogeneità della sua popolazione. Una delle componenti che formavano il puzzle etnico cittadino era la comunità ceca. Finora essa è rimasta colpevolmente ai margini delle indagini e delle ricerche storiche in questo campo; con questo studio si intende colmare una lacuna ed analizzare lo sviluppo che caratterizzò la comunità ceca di Trieste dalla metà del 19° secolo, fino all'inizio delle ostilità nel 1914. Con il risveglio del sentimento nazionale tra i popoli dell'Europa centro-orientale, anche a Trieste i cechi iniziarono ad organizzarsi e riunirsi in compagini basate sul principio etnico. Dapprima in collaborazione con le altre comunità slave, soprattutto con quella maggioritaria slovena, e dal primo decennio del nuovo secolo, anche fondando organizzazioni esclusivamente ceche. Dai primi anni del 1900 erano infatti anche numericamente più consistenti nel vivace tessuto cittadino. Per la maggior parte erano funzionari statali, soprattutto a livelli medio-alti, banchieri, assicuratori, commercianti, liberi professionisti e ristoratori, ma non mancavano coloro che si collocavano più in basso nella scala sociale.

Alla metà del 19° secolo la lotta nazionale dei cechi per l'affermazione della propria identità nazionale in Boemia ed in Moravia era da esempio per molte altre realtà della monarchia asburgica. Anche sulle sponde dell'alto Adriatico gli sloveni ed i croati presero in prestito l'esempio ceco per contrastare da una parte la pressione accentratrice di Vienna, mentre dall'altra le tentazioni assimilatrici del nazionalismo e dell'irredentismo italiano.

Oltre che idealmente la presenza ceca cominciò a manifestarsi sempre più attivamente anche in forma pratica; i cechi furono tra i fondatori dello *Slavjansko društvo* (Società slava) nel 1848 e successivamente, soprattutto con Jan Lego, tra i più attivi elementi della *Slavjanska čitalnica* (Sala di lettura slava). In questo modo si inserirono a pieno titolo nel movimento che portò al risveglio nazionale della popolazione slava di Trieste e dei suoi immediati dintorni. Nel 1908 costituirono anche un'associazione propria, la *Československá Obchodnická Beseda v Terstu* (Circolo commerciale cecosloveno o cecoslo-

vacco a Trieste) a cui fece seguito l'anno seguente la più importante *Česká beseda* (Circolo ceco) e nella quale si riuniva la maggior parte dei cechi dal 1909 in poi. Vi fu poi un'altra organizzazione che riuniva esclusivamente personale impiegato nella ristorazione cittadina, prevalentemente camerieri e banconieri, il *Československý svaz hostinského pomocnictva v Terstu* (Unione cecoslava o cecoslovacca di assistenza nella ristorazione a Trieste).

Questa eterogeneità e questa complessità vennero poi spazzate via dalla guerra e dalla volontà unificatrice ed assimilatrice della realtà italiana del dopoguerra.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirane lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

Boris M. Gombač

Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889–1900

UDK 323.2(450.369)»18«

GOMBAČ Boris M., dr., Narodni muzej, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889 – 1900

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 95–121, cit. 107

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., It.)

1889 v Trstu ustanovljeno Delavsko društvo so vodili italijanski, slovenski in nemški socialisti, vendar so se prvi vedno čutili nekaj več, kar so kazali s svojimi kandidaturami na volitvah (1891, 1897, 1901) in z oviranjem slovenske socialne demokracije. Zaradi velikega števila slovenskega delavstva v Trstu so tja prišli socialistični agitatorji iz zaledja, ki so ustanovili svojo socialistično stranko, ki je konkurirala italijanski. Na teoretičnem polju je federalizem v avstrijski socialni demokraciji zamenjal centralizem in tudi nezgodovinski 'narodi so se lahko postavili v vrsto za ž zgodovinskimi'. Svoje drugačnosti niso socialisti nikdar izkoristili do konca, saj so spregledali marsikatero stavko in krivico. Delavske elite so zanikale pavperizirano delavstvo in ga puščale na robu razvoja. Tudi razredna stranka se je otepal nacionalizma.

Avtorski izvleček

UDC 323.2(450.369)»18«

GOMBAČ Boris M., PhD, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Slovene Social Democracy in Trieste in the Period between 1889 and 1900

Zgodovinski časopis (Historical Review), 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 95–121, 107 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

The Workers Society, founded in Trieste in 1889, was lead by Italian, Slovene, and German socialists. Although on an equal footing, the Italians felt superior to the other two groups, which was evident from their candidacies for the 1891, 1897, and 1901 elections as well as from the manner in which they tried to hinder Slovene social democrats. Since Trieste had a large Slovene population, Slovene socialist agitators from the hinterland had been brought to the city, where they founded their own socialist party that competed with the Italian one. Since the former centralistic system had been replaced by federalism in the social democracy of Austria even the nations that were, so to speak, »without their own history«, had been allowed to join in and stand in line behind the »historic nations.« Yet the socialists never managed to capitalize upon their being different from others. Denying the existence of impoverished working masses, this workers' elite had overlooked many a strike and injustice and hurried ahead, leaving others far behind. It also had to struggle against nationalism.

Author's Abstract

Resnejšo pobudo za ustanovitev organizirane italijanske, slovenske in nemške socialno demokratske stranke v Trstu, lahko datiramo v konec devetdesetih let 19. stoletja. Kot vsak razvoj, tako tudi uveljavljanje tamkajšnje socialne demokratske misli ni bilo enostavno. Gibanje je doživljalo svoje vzpone in padce, vzrok za to pa lahko iščemo v splošnem družbenem razvoju v Evropi, oz. bolj specifično v Avstriji. Tako kot drugje, se tudi v Trstu nekaj visoko kvalificiranega delavstva in intelektualcev, ki so ugotavljali, da je politični razvoj še vedno privilegiral elite in na demokratičnem robu puščal večino produktivnega prebivalstva, ni več zadovoljevalo z liberalizmom in nacionalnim navdušenjem, za katere so izgorevali v prejšnjih desetletjih. V prepričanju, da je liberalizem že izrabil svoj bonus naprednosti, so se ti sloji začeli obračati k socialističnemu gibanju, ki je takrat veliko obetalo.

V Trst, ki se je v drugi polovici 19. stoletja iz trgovskega, hitro spreminjal v enega vidnejših industrijskih centrov Sredozemlja, je sčasoma v socialističnem gibanju prihajalo do zanikanja anarhičnih gibanj in do prodora nemškega modela organiziranja delavskega gibanja. Ta je desetletje po pariški komuni opravil z asociacionizmom in uveljavil centralistično strukturiran model delavske stranke, ki je prisegala na postopnost akcije in na sindikalizem. Ker je dunajski socialistični krog tesno sledil socializmu, ki se je razvijal v Nemčiji, je bilo treba na skoraj iste resolucije in skoraj iste sklepe počakati le nekaj časa.

Socialno demokratsko organizacijo so v Avstriji ustanovili relativno pozno. Za to poznalci navajajo tri vzroke in sicer: izredno togo notranjepolitično državno zakonodajo v času Taaffejeve vlade (1879–1893), nerazčiščeno stališče avstrijskih socialistov do načinov rušenja kapitalizma in njihovo neodločno držo v zvezi z nacionalnim privilegijem 'zgodovinskih', na račun 'nezgodovinskih' narodov. Avstrijska socialna demokracija, ki naj bi bila pravična do vseh članov družbe, je prav na teh temah zaostajala za družbenimi dogodki. K hitrejšemu političnemu zorenju je veliko prispevala uvrstitev Avstro-Ogrske med evropske velesile. Tekma na svetovnem prizorišču je zahtevala hitro brisanje obsoletnih družbenih sistemov in načenjali so se fevdalizem, privilegiji kast in brezmejno trošenje višjih slojev. Kapitalizem je pognal kri po žilah tudi demokratičnemu razvoju, vendar so se istočasno vse glasneje začeli oglašati brezpravni razredi in brezpravni narodi, ki so zahtevali svoj delež pri gradnji nove družbe. Tem reformnim načrtom so se od leta 1889 pridružili tudi avstrijski socialni demokrati.

Do ustanovitve Avstrijske socialno demokratske stranke (ASDS) leta 1888/89 se je delavstvo v avstrijski polovici in posledično tudi v Trstu združevalo v delavskih podpornih društvih, ki so se razvila v okviru meščanskih strank. Temu vse bolj številnemu sloju je Taaffejeva vlada, na temo delavskih pravic, odobrila nekaj zakonov (11 urni delavnik, 24 urni nedeljski počitek, omejitev zaposlovanja mladoletnih v industriji do 14. leta starosti, uvedba bolezenskega in nezgodnega zavarovanja), ki naj bi zmanjšali socialni pritisk na najrevnejše sloje. S takim načinom reševanja nakopičenih vprašanj sta se strinjali italijansko tržaško delavsko društvo Società' operaia triestina (1869) in slovensko tržaško Delavsko podporno društvo (1879). Obe tržaški delavski društvi sta našli zavetje pri meščanskih strankah in sicer italijansko društvo pri liberalnih nacionalcih, slovensko pa pri političnem društvu Edinost. Medtem ko je prvo izdajalo svoj samostojni časopis (L'operaio), so slovenski delavski agitatorji uporabili kar strani časnika Edinost.¹

Zamislil o tem kako naj bi se vprašanja delavstva pozitivno rešila, je v letih 1888/89 začela širiti prav ASDS, ki je na 1. kongresu izglasovala Hainfeldski program, ki so ga ob nemški, podprla tudi vsa ostala narodna socialno demokratska društva iz Avstrijske polovice (Slovenci, Čehi, Italijani, Poljaki in Ukrajinci). Program, ki je nastal pod vplivom dr. Viktorja Adlerja je na nek način povzemal program Druge internacionale (1889) in je, po proglasitvi 1. maja za delavski praznik, načelno opravil z anarhizmom na eni in asociacionizmom na drugi strani, zavrgel je reformizem in proglasil splošno stavko kot sredstvo pritiska za doseganje sindikalnih ciljev. Potem ko si je Adler pri centralizaciji stranke podredil tako radikalno in kot zmerno strujo, je svoje delo usmeril v dve smeri: na eni strani je skušal organizirati čim več proletariata v političnih, strokovnih, prosvetnih in drugih svojih organizacijah, na drugi strani pa ga je želel vključiti v politično dogajanje in ga vzgajati, »da bi (proletariat) duhovno zrel dočakal čas, ko se bo kapitalistični družbeni red sesul.«² V glavnem se je Adler zgledoval po socialni demokraciji v Reichu, kjer je prevladal Karl Kautsky, ki je v Erfurtskem programu razložil, da je le močen sindikat osnova za sposobno in bojevito

¹ Boris. Gombač, Ustanovitev JSDS v Trstu, Jadranski koledar 1976, str. 205.

² Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, Slovenska zgodovina 1792 – 1918. Ljubljana 1966, str. 219.

delavsko stranko. Adler bi se namreč tako kot Kautsky, pri prodoru socialne demokracije rad izognil Bernsteinovemu revizionizmu na desnici in revolucionarnosti Rose Luxemburg na levici organiziranega delavskega gibanja.

ASDS je v Heinfeldskem programu zahtevala svobodo tiska, svobodo združevanja ter splošno, enako, direktno in tajno volilno pravico. Zahtevala je še uvedbo brezplačnega in nekonfesionalnega pouka v osnovnih šolah, ločitev cerkve od države, uvedbo osemurnega delavnika in pravico do delavskega združevanja z možnostjo sklepanja delovnih pogodb. Dr. Adler je želel s tem programom mobilizirati delavski razred in ga s parlamentarizmom popeljati na pot političnega soočanja z drugimi strankami. To naj bi bilo nadomestilo za bolj revolucionarne rešitve, ki so jih predlagali na skrajni levici. Da bi si izborila svoj politični prostor je ASDS od Dunaja do Prage, Ljubljane in Trsta začela z načrtnim izdajanjem strankarskega časopisja, z izobraževanjem delavstva, ki se je vršilo na delavskih shodih ter z vsakoletnim praznovanjem »prvega majnika, ki ga sodrugi od leta 1891 praznujemo kot naš delavski praznik«. Ob uspešnem promoviranju sindikalizma, kot politične smeri, ki je nadomestila »krvavce«, so se neprijetna vprašanja začela postavljati na torišču nacionalne neenakosti. Že na prvem zboru ASDS se je dr. Adler odločil za kompromis, ki je, da ne bi odkril strankarske šibkosti na teoretičnem polju narodnega vprašanja, obsodil predvsem narodnostni boj meščanskih strank.³

Tako kot v Hainfeldu so na nekatere nestrte orehe nacionalizma pri ustanavljanju večnarodnega socialno demokratskega društva naleteli tudi v Trstu. V duhu internacionalizma so pobudniki društva La confederazione operaia Antonio Gerin in Lucano v italijanščini in Lachs v slovenščini in nemščini marca, aprila, maja in avgusta leta 1888, sklicali nekaj javnih shodov za tržaške delavce, kjer so jim razlagali pojme kot razredni boj in internacionalizem s katerima so želeli združiti italijansko, slovensko in nemško delavstvo v eno društvo. Potem, ko je 22. 2. 1889 v Trstu izšla prva številka časnika La confederazione operaia, so 3. 5. istega leta sklicali še prvi kongres istoimenskega društva, ki so mu dodali še slovensko (Delavska zveza) in nemško sekcijo (Deutscher Leseverein). Kot osnovni program si je društvo La confederazione operaia postavilo pospeševanje povezovanja delavcev ne glede na narodnost, jezik in vero in napovedalo odločen boj za splošno izboljšanje položaja delavstva. Glede organizacijske strukture so v statutu določili, da bodo Zvezo sestavljale jezikovne skupine z odbori na čelu, ki bodo potem volili njen glavni odbor. Sedež slovenske sekcije Delavske zveze je bil od septembra 1889 dalje v tržaškem predmestju Škedenj, kjer je bilo ob nastajajoči železarni še veliko industrijskih obratov, ki so zaposlovali v glavnem slovensko delavstvo.⁴

Društvo La confederazione operaia – Delavska zveza – Deutscher Leseverein so načelno vodili italijanski grafik Carlo Ucekar, slovenski aktivist Ljudevit Zadnik in nemški delavec Johan Pregant, čeprav je skušal vodstvo vsega društvenega življenja vedno prevzeti že omenjeni Ucekar. Trojezično društvo si je že zelo zgodaj nabralo kar nekaj nasprotnikov, saj so morali od prvih dni dalje premagovati številne zapreke, ki so bile na nek način strukturno vgrajene v tržaški večjezični politični vsakdan. Na večjo ali manjšo avtonomijo društva La confederazione operaia – Delavska zveza – Deutscher Leseverein je vplivalo več faktorjev, med njimi italijanski nacionalizem, nerešeno vprašanje dvojezičnosti, skrajno razdeljen politični prostor in slovensko tradicionalistično nacionalno gibanje.⁵ Italijanski nacionalisti, dediči Risorgimenta so nasprotovali Zvezi zaradi njenega zavzemanja za demokratični volilni red, saj bi s tem manjšina izgubila prevlado nad večino. Zvezo so šikanirali tudi zaradi njenega

³ Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina..., op. cit, str. 219.

⁴ La confederazione operaia, št. 15, z dne 27. 9. 1889.

⁵ Il Piccolo, z dne 14. 5. 1888.

vztrajanja na načelih večjezičnosti, pa čeprav je statistik Adolf Ficker leta 1857 v mestu naštel 39.533 Slovencev in 27.949 Italijanov. Bitka italijanskih nacionalistov proti dvojezičnosti je bila pravzaprav patetično vztrajanje na italijanskem karakterju Trsta, kar je imelo za posledico, da so omejevali politični prostor vsakemu, ki si je upal ustanoviti večjezično delavsko društvo⁶. Z druge strani je Politično društvo Edinost nasprotovalo Delavski zvezi, zaradi svojih tradicionalnih stališč do množice novih slovenskih doseljencev, ki jih voditelji Edinosti še niso vključili v svoj program, saj so privilegirali predvsem okoličansko volilno bazo. Na Delavsko zvezo so imeli velik vpliv italijanski socialisti iz kraljevine, ki so uspeli postaviti Lucana v glavni odbor Zveze, pa čeprav ni bil avstrijski državljan.⁷

Kljub temu, da je La confederazione operaia – Delavska zveza – Deutscher Leseverein šla po poti organiziranega sindikalizma (avgusta 1890 je pripravila shod kolarjev, kovačev, mizarjev in pleskarjev; konec leta pa je po stavki kamnosekov in delavcev v plinarni sodelovala pri sklepanju kolektivnih pogodb) ji lokalno časopisje ni bilo prijazno. Ucekarju, Zadniku in Pregantu so, še posebej potem, ko je omenjena Delavska zveza prevzela mesto vseh prejšnjih delavskih podpornih društev in je štela že 700 članov, tržaški časniki *Il Piccolo*, *L'indipendente* in *Il cittadino* očitali, da so v zameno za nekaj delavskih pravic izdali italijansko narodnost. »Socializem naj se razvija drugje«, so pisali, »saj ga v Trstu, kjer imajo delavci pridne roke, ne rabimo«.⁸ Da bi se izognili očitku, da enačijo Slovence in Italijane, so voditelji Zveze izjavili, »da odločno zanikajmo očitke nasprotnikov, da bi socialna demokracija izdajala svojo narodnost. Ona ni breznarodna ali protinardodna, temveč mednarodna, kajti proti mednarodnemu izkoriščanju kapitalizma je potreben mednarodni boj proletariata, ki bo prinesel osvoboditev!«⁹

Internacionalizem je torej že od samih socialističnih začetkov postal lakmus za vsakega tržaškega socialista, kajti, kot je kasneje izjavil eden vidnejših slovenskih socialistov, Tržačan Ivan Regent, »je bil na tem preizkusnem kamnu vedno razkrinkan vsak, kdor ni razumel nujnosti razrednega boja proletariata po načelih internacionalizma. Kdor se ni zaprisegel temu boju z vso dušo in prepričanjem, da je to edina prava pot za osvoboditev proletariata,« je menil Regent, »je za vedno obvisel na nacionalizmu.«¹⁰

Že takoj po ustanovitvi društva *La confederazione operaia* – *Delavska zveza* – *Deutscher Leseverein* je C. Ucekar, ugotovil, da je bilo tega »od narodnosti povzročenega osipa«, nekoliko več na italijanski kot na slovenski strani. Časnik *La confederazione operaia* je priznal, da so prve notranje krize zaradi internacionalizma huje prizadele italijanske, kot slovenske »sodruge«. K temu naj bi svoje dodali nekateri bivši člani društva *Società' operaia triestina* (SOT), ki niso nikdar prekinili z nacionalizmom. Grozilo je celo, da bo vprašanje internacionalizma dobesedno razneslo novoustanovljeno delavsko društvo le zato, ker je društveni program priznal enakopravnost tudi slovenskim in nemškim delavcem v Trstu. Načelna solidarnost društva s šibkejšim (novejšim, neartikuliranim) slovenskim delavstvom je povzročila plaz očitkov, ki je skoraj pokopal Zvezo. Da bi se izognil očitkom o pretiranem internacionalizmu, ideologiji, ki je bila v očeh nacionalistov le trojanski konj slovanskega prodora v Trst, je Ucekar, misleč na slovenske delavce v Trstu, v listu *La confederazione operaia* izjavil, »da je bratovsko treba ponuditi pomoč bratu, saj ga loči dolga pot od domovine; potrebno je, da se vzgaja in raste v lastnem jeziku /.../ , vendar statut *La confederazione operaia* določa

⁶ Ive Mihovilović, Trst, Zagreb 1946, str. 52–53.

⁷ Giuseppe Piemontese, *Il movimento operaio a Trieste*, Udine 1961, str. 42.

⁸ *Il cittadino* z dne 14. 5. 1888. *Il Piccolo* z dne 14. 5. 1888.

⁹ *La confederazione operaia*, z dne 31. 3. 1889.

¹⁰ Ivan Regent, *Poglavja iz boja za socializem*, III, Ljubljana 1961, str. 13.

italijanski jezik, kot jezik vsakdanje rabe in je to tudi edini uradni jezik La confederazione operaia /.../ , saj je to itak jezik večine njenih članov in jezik dežele, kjer smo in delamo.«¹¹

Ljudevit Zadnik, vodja slovenskega odseka društva La confederazione operaia – Delavska zveza – Deutscher Leseverein je kljub statutarnim določilom, da bo Zveza »z vsemi duhovnimi in gmotnimi sredstvi pospeševala pobratenje in skladno dejavnost delavcev raznih plasti, ne glede na njihovo narodnost, jezik in vero«, in da bodo jezikovne sekcije, »za katere ustanovitev je potrebno vsaj 50 članov«, narodnostno avtonomne, ugotavljal, »da se Slovenci v društvu La confederazione operaia čutijo potisnjene v ozadje, zaradi pomanjkanja slovenskih voditeljev.«¹²

Ljudevit Zadnik, kateremu so bili od ustanovnega kongresa ASDS dalje znane vse skrivnosti stranke, saj se je kot ljubljansko-tržaški delegat udeležil tako hainfeldskega (1888/89), kot dunajskega kongresa (1891), je v svojem prvem tržaškem nastopu poudaril, da morajo delavci spoštovati in praznovati delavski praznik 1. maj. V socialističnem shajališču v gostišču De Brochetta pri Bošketu je leta 1890 izpostavil vprašanja slovenskega delavstva in potrebe po njegovem organiziranju. To sporočilo so pozdravili burni »živijo« in »evviva« klici, katerim so sledile številne zdravljice.¹³ L. Zadnik in njegov »sodrug« Andrej Klemenčič sta želela dvigniti interes slovenskih delavcev za Delavsko zvezo na raven, ki so jo s časnikom La confederazione operaia že dosegali italijanski delavci. Z velikimi napori in v sporu z Ljubljano sta v Trstu začela izdajati slovenski socialistični časopis Delavski list, o katerem je Zadnik na II. kongresu ASDS na Dunaju junija 1891 dejal, da se je leto prej »čutil obvezanega od hainfeldskih sklepov, da omogočim slovenskim delavcem časnik /.../, da se mora za alpske dežele brezpogojno ustanoviti slovenski list /.../, zato smo šli v Ljubljano in nato v Trst.«¹⁴ Potem, ko je Zadnik dne 23. 9. 1890 prijavil tržaški policijski direkciji, da bo izdajal časnik z imenom Delavski list, s podnaslovom Časopis za interese slovenskega delavskega ljudstva, je ta list 16. oktobra 1890 dejansko tudi izšel. To, da bo novi socialistični časnik izšel, so z dokajšnjo mero skepse komentirali najprej v tržaškem časniku Edinost z dne 4. 10. 1890, nato v Slovenskem narodu in na koncu še v časniku La confederazione operaia (10. 10. 1890). Komentator slednjega je bratskemu listu zaželel, da »bi Gazzetta operaia (!) izhajala v skladu s socialno demokratičnimi idejami, da bi list poučeval in vzgajal slovenske množice, ki se razprostirajo od našega ozemlja tja gor proti Kranjski, saj je tam podobno glasilo potrebno. Upati hočemo,« je še pokomentiral, »da se bo Delavski list vedno obdržal na višini programa in da ne bo nikdar nudil zavetja izbruhom nizkih malenkostnih strasti, kakršne prepogosto vodijo nekatere znane Slovence, ki imajo vedno v žepu narodnostni prapor, da z njim pokrijejo zelo skvarjeno blago. Zato ga bomo podpirali (Delavski list), ker smo prepričani, da bo lahko storil marsikaj dobrega na Krasu in na Kranjskem. Če bi pa nekega dne zdrsnil v kako pretirano poudarjanje slovenstva tu pri nas, lahko še isti dan pobere šila in kopita.«¹⁵

Znajti se v tako nenavadnem okolju, med tolikimi sredobežnimi silami, ki so vsaka po svoje nenehno pritiskale na italijanske in slovenske socialne demokrate v Trstu, ni bilo lahko. Predvsem slovenski socialistični agitatorji so težko brez večjih odklonov in ne da bi podlegli pritisku konkurenčnih sil, skušali ohraniti vsaj delček poštenja in razredne doslednosti, s katero so se želeli razlikovati od drugih strank. Sicer se je celotno delavsko gibanje ob koncu 90. let 19. stoletja razvijalo med kompromisi in načelnimi izjavami, na vsak način pa zelo

¹¹ La confederazione operaia, z dne 22. 4. 1889.

¹² Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, Socialistično gibanje v Sloveniji, Beograd 1951, str. 95.

¹³ Ennio Maserati, Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale. Milano 1973, str. 106.

¹⁴ Verhandlungen des zweiten...Parteitagess..., 1891, str. 41.

¹⁵ La confederazione operaia, 10. 10. 1890.

počasi, kakor so pač dovoljevale takratne politične razmere in kolikor so bili delavci siti izkoriščanja. Ustanovitev ASDS na Dunaju je brez dvoma vplivala na nastanek drugih narodnih socialnodemokratskih organizaciji in seveda tudi na ustanovitev socialno demokratske La confederazione operaia – Delavske zveze – Deutscher Leseverein v Trstu. Na njeno politiko in na njeno pospešeno umeščanje v tržaški politični prostor pa so svoje dodale tudi nemogoče delovne in socialne razmere, ki so silile delavce, da se pridružijo društvu, ki je obljubljalo, da jih bo najbolje zastopalo. Vendar to leta 1890 ni bilo najbolj enostavno, saj so imeli socialni demokrati proti sebi vse, včasih celo delavce same. Marsikateri delavec je vdajajoč se pijači mislil, »da je treba politiko prepustiti gospodom.«¹⁶

To geslo so uspešno promovirali voditelji tržaških meščanskih strank, ki so razumeli, da bo volilna reforma prej ali slej nagradila napore delavstva, da si izborijo večji delež v političnem življenju, kar je nujno vodilo v k načenjanju njihove oligarhije. Interesno, še ne povsem izraženo tržaško volilno telo so si v začetku zadnjega desetletja 19. stoletja delile tradicionalne stranke od italijanskih liberalnih nacionalcev in tržaških konservativcev na eni strani in do Političnega društva Edinost na drugi. Tem strankam se je prav v tem času nekako skozi šivankino uho pridružilo še internacionalistično delavsko društvo La confederazione operaia – Delavska zveza – Deutscher Leseverein, ki pa še vedno ni bilo stranka. C. Ucekar, karizmatični voditelj italijanske sekcije se je obračal predvsem na italijanske (ali poitalijančene) delavce z željo, da bi preko naprednih idej, uveljavil tudi samega sebe in to na račun meščanskih političnih skupin, s katerimi se je v neki bližnji preteklosti razšel. K socializmu je prišel iz italijanskega nacionalističnega tabora, konec leta 1888 po posredovanju tiskarja Antonia Gerina. Ucekar se je zelo hitro, včasih celo na račun svojega mentorja, povzpел na mesto nespornega voditelja tržaškega delavstva, ki ga je s prekanjenostjo in intrgami vodil do svoje prezgodnje smrti leta 1902. Na drugi strani sta se oba slovenska socialistična agitatorja L. Zadnik in A. Klemenčič, ki sta iz Kranjske v Trst prišla po sledih množice slovenskih migrantov, obračala predvsem na tisto množico Slovencev, ki so ostajali na družbenem robu. Ti doseljenci so se v mestu ob zalivu počutili popolnoma same, brez kakršnekoli pomoči in so bili zato lahek plen zaslužkarjev in asimilacije. Bili so »sciavi«, torej sužnji, in to ne le na ravni družbenega statusa, ampak tudi na ravni nacionalne pripadnosti. Pogoji bivanja, pogoji dela, nizke mezde, nemogoče bivanjske in higienske razmere in grozljiva otroška umrljivost, temu delavstvu niso dopuščali nobenega premika na družbeni lestevici. Če je bil slovenski delavec na eni strani za tržaško družbo dober in poceni rezervoar delovne sile, je bil za slovenske socialiste izziv, ki ga niso smeli pustili vnemar. Zadnik in Klemenčič sta začela slovensko delavstvo vabiti v društvo La confederazione operaia – Delavska zveza z javnimi delavskimi shodi, ki so jih prirejali v primestnih gostilnah in v mestnih hotelih. Teme shodov so v glavnem povzemale heinfeldske zahteve od 8 urnega delavnika do zahtev po splošni in enaki volilni pravici in do laičnosti šolstva. Ob shodih sta Zadnik in Klemenčič svoj aktivizem nadgradila z izdajanjem časnika Delavski list, za katerega sta sredstva dobivala z Dunaja. Z večjo ali manjšo srečo, jima je v letih 1890/91 uspelo natisniti kar 13 števil, ki so se v Trstu, če jih niso zaplenili, kar dobro prodajale. Za tiste čase je bilo znatno tudi število naročnikov, ki se je ob koncu leta ustavilo na številki 400. Ker se Ucekar ni nikdar sprijaznil z dejstvom, da je Trst narodnostno mešano mesto, ki z vse večjim doseljevanjem slovenskih migrantov izgublja svoj romanski značaj, je Zadnikovo akcijo sicer toleriral, vendar le do tiste točke, ko si s totalno segregacijo Slovencev ne bi nakopal jeze z Dunaja in le do meje, ko bi mu Zadnik lahko koristil v konfrontaciji s slovenskimi narodnjaki. Zato je Zadniku ponu-

¹⁶ Ivan Regent, Pripombe h knjigi G. Piemontese »O delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne«, Pripjevki IZDG, 1962, št. 1, str. 259–269.

dil predvolilno zavezništvo za državnozborske volitve leta 1891, s katerim naj bi slovenski in italijanski delavci podprli le kandidata, ki bi se zavzemal za splošno in enako volilno pravico. S tem bi se tržaška Zveza poenotila z dunajsko centralo ASDS, ki je zahtevala, da se izjemo- ma, kjer ni socialističnih kandidatov, podprejo le tisti meščanski kandidati, ki so za splošno in enako volilno pravico. Ta dogovor sta Zadnik in Ucekar 1. 3. 1891 zapečatila z ljudskim shodom v hotelu Evropa, kjer so z resolucijo, ki je zapisala, da »slovensko delavstvo ne bode prej mirovalo in vse postavne pote izrabilo, da doseže splošno in enako volilno pravico za vse zastope«, obsodili vsakega, ki bi si upal nasprotovat tej osnovni pravici.¹⁷ Vsem v Trstu in seveda tudi Ucekarju je bilo znano, da je bil Ivan Nabergoj, gostilničar s Proseka, ki je bil od leta 1873 redno voljen v državni parlament, vedno proti splošni in enaki volilni pravici, ker bi ta izničila glasove številčnejšega slovenskega okoliškega prebivalstva, ki je redno preglaso- valo italijanske volivce tretjega mestnega volilnega razreda. Zato je bila Ucekarjeva zamisel, da bi Zadnika poslal na Nabergojev volilni shod in ga tam vprašal če podpira splošno in enako volilno pravico, spletkar brez primere, ki je še enkrat dokazovala, da je bilo Ucekarju vedno zoprno, da se je Slovenec Nabergoj lahko na Dunaju predstavljal kot tržaški poslanec. Ucekarjev glavni cilj je bil, da se v tretjem razredu parlamentarnih volitev leta 1891 s pomočjo socialističnih glasov, poslanca Nabergoja nadomesti z italijanskim nacionalistom, »cikorjašem« (ironična izpeljanka iz italijanske besede concordia – sprava), Leopoldom Mauronerjem, za katerega je bilo znano, da se zavzema za splošno in enako volilno pravico. Edinost in Nabergoj sta sicer brez vsake večje prizadetosti spremljala »tolikanj povečano dejavnost slovenskega odseka delavske zveze, ker smo mi vedno bili in vedno bomo prijateljsko razpoloženi do delavstva, ker je glavni steber slovenstva v Trstu«.¹⁸

V smislu političnega dogovora z Zadnikom, da vsak opravi s svojimi nacionalisti, ga je Ucekar 22. 2. 1891 poslal na Nabergojev volilni shod, kjer je Zadnik narodnjaškega kandidata, novopečenega viteza Fran Josipovega reda (od januarja 1891), poslanca Ivana pl. Nabergoja vprašal, »kaj misli o volilni pravici za delavce«.¹⁹ Nabergoj je Zadniku brez taktiziranja odgovoril, da »se bode vedno potezal za pravice delavcev /.../, da pa glede splošne volilne pravice misli /.../, da je pri nas ni treba, saj ima tu volilno pravico vsak, kdor plačuje le 50 krajcarjev davka«!²⁰ Ta netaktična izjava je Nabergoju nakopala anatemo tržaških socialistov. Oba socialno demokratska lista, tako Delavski list, kot časnik La confederazione operaia sta v širši prostor poslala sporočilo, da je Nabergoj nasprotnik splošne in enake volilne pravice in da ga socialni demokrati ne morejo podpreti.²¹

Povsem drugače se je na vprašanje o splošni in enaki volilni pravici odzval italijanski kandidat za tretji volilni razred L. Mauroner, ki se je že prej zmenil s svojim starim garibaldinskim kameradam Ucekarjem, da ga bo La confederazione operaia z gotovostjo podprla. C. Ucekar je ta dokaj enostaven volilni manever zaključil s člankom v društvenem glasilu, kjer je Mauronerja predstavljal kot »kandidata, ki sprejema socialdemokratski program. Misleč na Nabergoja je Ucekar izjavil, da »nasprotni nacionalizem, ki služi le lastni promociji je treba nemudoma razkrinkati in delavcem povedati kdo so njihovi pravi sovražniki«. Da bi bil proglas bolj vabljev za slovenske delavce so ga podpisali še slovenski odborniki Zveze Josip Lax, L. Zadnik, J. Klemenčič in Maks Kandolini.²²

¹⁷ Delavski list Zora št. 13 z dne 29. 4. 1891.

¹⁸ Edinost, št. 91 z dne 12. 11. 1890.

¹⁹ Edinost, z dne 25. 2. 1891.

²⁰ Delavski list Zora, št. 13 z dne 29. 4. 1891.

²¹ Delavski list Zora, z dne 29. 4. 1891. La confederazione operaia, z dne 6. 3. 1891, št. 50.

²² Tržaški državni arhiv (AST), Policijsko ravnanje, fond Zaupni predsedniški spisi št. 530.

Ucekar je nato glavnemu odboru Zveze predlagal naj se konstituira kot uradni volilni odbor za izvolitev Mauronerja, kateremu so namenili vso pozornost s tem, da so vso 50. številko lista *La confederazione operaia* spremenili v volilni proglas zanj.²³ Tržaški socialni demokrati so šli celo tako daleč, da so vsakega, »ki ne glasuje za Mauronerja«, proglasili za »sovražnika delavcev, ki razodene, da je celo sovražnik svobode in pravega napredka«. Mauroner je postal človek, »ki je jasno bral v naši duši in odobraval naše delo«.²⁴

Po volitvah, natančneje 19. 4 1891 so se tržaški delavci spet zbrali na prostem delavskem shodu, ki se ga je udeležilo, po pisanju Delavskega lista Zora, preko 400 oseb. V gostilni Leon d' oro se je zbrala večina privržencev slovenskih socialnih demokratov, ki so prisluhnili Zadniku in njegovi oceni volitev. Vodilni mož Zveze je priznal, da se je slovenski odsek *La confederazione operaia* le nekoliko distanciral od kandidature Mauronerja, ker »smo bili principiелno zoper ovo agitacijo /.../, ker g. Mauronerja premalo poznamo in list Zora ni niti jedne besede prinesel za Mauronerja, razen poročilo o shodu, ko se je sklenilo za njega agitirati. Mi ne razumemo zakaj je bilo potrebno v Barkovljah s silo napadati raznašalce Zore le zato ker nismo agitovali za Nabergoja«.²⁵

Kljub samokritiki, pa je bilo vsem jasno, da so tudi slovenski delavci Ucekarju plačali previsoko ceno, saj je C. kr. namestništvo prepovedalo časnik *Delavski list*, prepovedalo je njihovo *Delavsko zvezo*, policija je aretirala slovenska socialista Zadnika in Klemenčiča, ter ju pod obtožbo, da sta razpečevala omenjeni volilni proglas, prijavila državnemu pravdnistvu. A. Klemenčič se je po kratkotrajnem skrivanju v Istri dokončno poslovil od Trsta in šel v Ameriko, medtem ko se je Zadnik umaknil iz Trsta za krajši čas.²⁶ Čeprav je kasneje Zadnik priznal, da se je vdal Ucekarjevim pritiskom, so mu pri Edinosti zamerili, da je nasedel spletki proti Nabergoju. To protinarodnost, so mu očitali še 5 let kasneje.

Posledice te zgrešene izbire so se pokazale tudi pri italijanskih socialistih v Trstu. Že dan po izidu volilnega proglasa, torej po izidu 50. številke lista *La confederazione operaia* je C. kr. namestništvo razpustilo društvo *La confederazione operaia* z argumentom, da je, s tem ko se je proglasila za volilni odbor in s tem ko je 50. številko lista *La confederazione operaia* spremenila v volilni proglas, »prekoračilo v statutu predviden delokrog«.²⁷ Med italijanskimi socialisti so Ucekarjevo solistično podporo Mauronerju hudo kritizirali. Ucekar je sicer kasneje to veliko napako utemeljeval z željo po uveljavitvi Mauronerja, kot edinega, pravega demokratičnega kandidata tržaškega delavstva, ki bi drugače kot Nabergoj, vedno podpiral napredne socialistične ideje, vendar so mu le redki verjeli.

Volitve v državni zbor leta 1891 so na nek način prizadele tudi Politično društvo Edinost, kjer so, pa čeprav je bil Nabergoj izvoljen z dobrimi 1000 glasovi prednosti, spoznali, da se jim bo v bodoče, ob takem nenačelnem ravnanju tržaških socialistov, zaprla pot v dunajski parlament (to se je leta 1897 tudi zgodilo).²⁸

Poskus, da bi se že v začetku 90. ih leta 19. stoletja v Trstu formirala močna, mednarodna socialna demokracija je torej propadel. Kljub temu, da je skušal Ucekar to krizo prebroditi z izdajanjem dveh časnikov *L' Avanti* in *Il Proletario*, ki jih je izdajal s pomočjo anarhista iz kraljevine Rovigom, mu to ni uspelo, saj ga je C. kr. namestništvo uvrščalo v najbolj rizično skupino, ki ni sprejemala postopnosti, na katero se je sklicevala ASDS. Sicer je iz policijskih

²³ *Delavski list* je bil dvakrat zaplenjen, AST, št. 686/1891, št. 566/1891.

²⁴ *La confederazione operaia*, št. 50 z dne 6. 3. 1891.

²⁵ *Delavski list Zora*, št. 13 z dne 29. 4. 1891.

²⁶ *Edinost*, št. 22 z dne 18. 3. 1891.

²⁷ *Avanti*, čas izhajanja 1. 4.1891 – 10. 4. 1892.

²⁸ *Edinost*, št. 22 z dne 18. 3. 1891.

poročil razvidno, da se je Ucekar vedno navduševal nad italijanskim modelom socializma, ne toliko zaradi »bomb in bodal«, kot je pela pesem, ampak zaradi patriotskih čustev, ki so prevevala italijanski anarhizem. Prav zaradi tega ni C. kr. namestništvo, od leta 1891 do leta 1894, dalo Ucekarju nobene možnosti, da bi ustanovil novo društvo.²⁹

V tem načelnem stališču tržaškega C. kr. namestništva gre verjetno iskati vzrok, da se je po ukinitvi društva La Confederazione operaia – Delavska zveza pri življenju ohranilo le delavsko društvo Deutscher Leseverein, kjer je komunikacija tekla v nemškem jeziku. Tja se je vpisalo 81 nemško-slovenskih društvenih sirot, med njimi krojača J. Lax in L. Zadnik ter železničar M. Kandolini, v bistvu skoraj celo vodstvo slovenske sekcije Delavske zveze. Večina med njimi je bila registrirana kot Handwerksgezellen (potujoči delavski vajenci), ki so se idej socializma navzeli v in za 80 milijonski večjezični avstro-ogrski državni okvir. Oni so z razliko od italijanskih tržaških socialnih demokratov, govorili politični jezik organizirane sindikalizma, ki naj bi bil, po njihovem mnenju, edini zmožen popeljati delavce na oblast.³⁰

Po Zadnikovi vrnitvi v Trst jeseni 1891 sta oba z Ucekarjev ugotovila, da se je začela tekma za dediščino bivšega društva La confederazione operaia – Delavska zveza. Da bi se dokopal do uradnih aktov, ki bi mu dovolila prevzem dediščine (v statutu Confederazione je pisalo, da premoženje lahko prevzame le registrirano delavsko društvo) je Ucekar z Giorgiom Mingottijem leta 1894 prijavil ustanovitev novega delavskega društva z imenom Lega sociale democratica. Novoustanovljena Lega, ki se je skušala iz društva preleviti v stranko, je na tej poti naletela na slovensko Obče delavsko izobraževalno pravavarstveno in podporno društvo za Primorsko, ki ga je z Andejem Krečičem in Mihaelom Poljšakom 12. 4. 1893 ustanovil Zadnik. Kljub temu je Ucekar naslovil na tržaško c. kr. namestništvo prošnjo naj novoustanovljenemu društvu Lega sociale democratica dodeli vse ostaline in premoženje preminulega društva Confederazione operaia – Delavska zveza, vendar so mu s tega visokega naslova odgovorili, da se za to dediščino poteguje že Zadnik z Obče delavsko izobraževalnim pravavarstvenim in podpornim društvom za Primorsko, društvom, ki ima do premoženja Delavske Zveze iste pravice kot Lega.³¹

Ob tej novici je Ucekar segel v orožarno najbolj nenačelne politike. Ko je ugotovil, da ima Zadnik sedem življenj in da mu ne more do živlega, ga je z obrekovanjem očrnil Adlerju, češ, da zavestno deluje proti internacionalizmu. Ob nacionalnih in razrednih nasprotjih so se pri Ucekarju in Zadniku začela pojavljati povsem vsakdanja vprašanja osebne konkurence in prestiža. Ker je bila ASDS centralistična, naj bi o tem, kdo naj se postavi na čelo tržaškega delavskega gibanja odločali v strankinem vodstvu na Dunaju. Šlo je torej za velik vložek in prav zato je Ucekar v igro vrgel A. Gerina in mu v pismu naročil naj na dunajskem kongresu ASDS očrni slovenskega socialista Zadnika. Svetoval mu je, naj celemu dunajskemu vodstvu razloži Zadnikovo moteče delovanje, ker »on z ustanovitvijo samostojne slovenske socialistične organizacije v Trstu dokazuje, da je on slovenski nacionalist, ki mu nismo mogli dopovedati /.../, da je jezik komunikacije v Trstu, ob vseh taktičnih pomislekih, za slovenske delavce, le italijanščina.« Ucekar je Gerinu še naročil naj Zadnika na Dunaju zatoži za proti strankarsko delovanje s stališč nacionalizma, saj naj bi Zadnik leta 1893 na socialno demokratskem zboru v Trstu, kjer so prebirali dunajska strankarska stališča, zahteval prevod aktov v slovenščino

²⁹ L'Avanti, čas izhajanja 1. 4. 1891 – 10. 4. 1892. Il Proletario, čas izhajanja 12. 8. 1892 – 25. 11. 1892.

³⁰ Hans Mommsen, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage in habsburgischen Vielvoelkerstaat. Tom 1, Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867 – 1907), Wien 1963, str. 40.

³¹ Tržaški državni arhiv (AST), Policijsko ravateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi, fascikel 251.

in nemščino in s tem povzročil odhod polovice zdolgočasenih italijanskih delavcev, »ki si ne želijo slovenske govorice v Trstu«. Ucekar je svoj žolč proti Zadniku zлил z izjavo, da »naj si on misli kar hoče, vendar v Trstu o slovenščini in Slovencih nočemo več slišati niti besede, saj ne moremo več trpeti napake, da vseskozi zahtevajo le upoštevanje njihovega jezika«. Ucekar je Gerina še poučil naj v strankarski obtožnici zoper Zadnika uporabi še argument Zadnikove nacionalne in strankarske dvoiličnosti. »Jaz sem se javno distanciral od liberalcev« je izjavil Ucekar, »Zadnik pa se ni nikdar od slovenskih narodnjakov«. ³²

Zadnik ni zdržal dvojnega pritiska. Na eni strani mu je stregel po življenju Ucekar, na drugi pa Edinost, ki mu je leta 1894 odrekla vso podporo pri Delavskem izobraževalnem pravavarstvenem društvu. Moral se je vrniti v Ljubljano, kjer pa so sredi 90.-ih let vodenje socialno demokratskega gibanja prevzeli že drugi ljudje. Kljub njegovemu odhodu je nekaj slovenskih delavcev še ostalo v Občem delavskem izobraževalnem pravavarstvenem in podpornem društvu za Primorsko, ki ga je prevzel Mihael Kamušič, ki se je že pod Zadnikom izkazal kot socialno usmerjen narodnjak. Ker se je bolj navduševal nad tradeunionističnimi nazori kot nad marksizmom in bil bolj za nacionalno idejo, kot za internacionalizem, so mu v tradicionalnih tržaških delavskih društvih le s težavo prisluhnili. Kljub naporom, da bi si pridobil zaupanje delavcev, se Kamušiču, slovenskemu intelektualcu v velikem narodnostno mešanem mestu, ni nikdar uspelo promovirati za socialista. V bistvu ni nikdar preskočil ideološkega risa, ki ga je začrtala Edinost okrog razrednih vprašanj in je zato, potem ko je ostro kritiziral italijanske socialne demokrate, češ da niso nikdar storili ničesar proti asimilaciji slovenskih delavcev, plačal dogovorjeno ceno in izpadel iz vseh razrednih kombinacij. Njegova izjava, da »mi odklanjamo vse oblike razrednega boja, vendar smo za delavske pravice in za volilno reformo, mi smo za spravo ne pa za razredni razkol« ni v krogih socialnih demokratov naredila nobenega vtisa. ³³

Ucekar je v tej praznini, ki se je vlekla skoraj čez celo zadnje desetletje 19. stoletja dokaj uspešno odbil vse poskuse, da bi mu kdorkoli prišel za hrbet. S svojo politiko je nakazal, da se bo njegova progresivnost prej izživela nad sorodnim slovenskim delavstvom, kot nad italijanskim nacionalističnim taborom. To ga je v italijanskih tržaških krogih dvignilo na piedestal zvestega člana italijanskega nacionalnega bloka, kar mu je prihranilo marsikatero grenko pilulo, ki jo je nasprotnikom tega tabora vedno namenilo lokalno nacionalistično časopisje. Edina nevarnost nanj je sedaj prežala z Dunaja, kjer si je strankin funkcionar A. Gerin pridobil veliko zaupanje Adlerja in sodelavcev. Vodja ASDS je načrtoval, da ga bodo prej ali slej kadrovali za strankinega tajnika v Trstu, vendar so zaenkrat, tako zaradi močne lokalne podpore Ucekarju, kot zaradi načelne solidarnosti med socialisti 'zgodovinskih' narodov, dopuščali še status quo. Kot je v svojem delu Oesterreichische Arbeiterbewegung zapisal avstrijski zgodovinar Helmut Konrad, je v tem času relativiziranje pravic 'nezgodovinskih' narodov pri Adlerju še prinašalo pozitivne točke. ³⁴

To stanje je trajalo do V. kongresa ASDS v Pragi leta 1896, ko so narodni hegemonizem 'zgodovinskih' socialnih demokratov in njihov centralizem kritizirali češki in slovenski socialni demokrati. Ti so dosegli, da se je tudi ASDS odprla narodnemu vprašanju in da je kongres uzakonil strankin federalizem. Na nek način je napočil čas, ko so lahko tudi 'nezgodovinski' Čehi in Slovenci dobili možnost, da ustanovijo svojo federalno socialistično stranko, v narodnostno mešanih krajih pa sta morali zaenkrat obe tam živeči narodnosti sobivati le v

³² Marina Cattaruzza, *Socialismo adriatico*, Roma 1989, str. 45.

³³ Edinost, št. 65 z dne 20. 3. 1899.

³⁴ Helmut Konrad, *Oesterreichische Arbeiterbewegung und nationale Frage im 19. Jahrhundert*, v: Wolfgang Maderthaler, *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, Wien 1988, str. 119–130.

eni okrajni organizaciji. Čeprav je H. Momsen to ocenjeval kot nujni prispevek k demokratizaciji – vsak je lahko pri mobilizaciji proletariata uporabljal lastni jezik – so drugi to načenjanje internacionalizma razumeli kot igranje pogrebne koračnice socializmu. Za pobudnike centralizma in narodne hegemonije je bilo absurdno, da se 'zgodovinski' narod v krajih, ki so bili narodnostno mešani ne podredijo 'zgodovinskemu' narodu in sprejmejo njegovo organizacijo. To je postajalo vedno bolj pereče tudi v Trstu, kjer Ucekar in njegovi 'sodrug' niso dovolili vedno večjemu številu slovenskih delavcev, da rešijo svoje eksistenčne probleme v slovenski socialistični organizaciji.³⁵

Stanje slovenskih doseljencev v Trstu, se je na prelomu stoletji izredno zaostriilo. Razslojevanje agrarnega sveta je sililo vse več kmečkega delavstva, da je poiskalo pot v Trst, kjer so se doseljenci zaposlovali najprej v trgovini in pristaniških dejavnostih, kasneje pa v industriji in pri gradnji infrastruktur (železnice, pristanišče). Čeprav se je ta močan kapitalistični razvoj načrtoval v glavnem drugje in je včasih ob finančnih krizah zmanjkalo kapitala ali surovin, je bila potreba po delovni sili vedno konstanta. Ob slovenskih doseljencih so v Trst migrirali tudi Italijani iz kraljevine (regnicoli), ki so bili brez domovinske in volilne pravice. Tržaški magistrat jim je sicer večkrat pogledal skozi prste, s tem, da so jim dodelili najprej službo, potem pa še državljanstvo, vendar se je to dogajalo le nekaj stotim Italijanom. Trg delovne sile je za naraščajoče potrebe industrije in trgovine nudil predvsem delavce iz slovenskega zaledja, kar je leta 1910 dalo seštevek 118.959 Italijanov, 59.319 Slovencev, 12.000 drugih in 38.597 tujih državljanov. Ljudska štetja niso sicer v mestu Trst nikdar beležila dominantnega števila Slovencev, vendar je obče znano, da je bila izvajalka štetji občinska uprava, ki je podatke vedno manipulirala. Primerjanje ljudskega štetja iz leta 1910 z volilnimi izidi leta 1911 potrjuje domnevo, da je bilo število Slovencev in Italijanov v tržaški občini skoraj izenačeno.³⁶ Da bi Trst ostal »città italiana«, predvsem pa zato, da ne bi prišlo do političnih zamenjav na občinski ravni, so bili vladajoči italijanski krogi pripravljene storiti marsikaj, celo tudi to, da bi se Trst odcepil od habsburške hiše. Tržaška nacionalistična italijanska oligarhija je v obrambo nacionalnega limesa vložila veliko truda. Skovala je dober in preizkušen politični načrt, ki je slonel na nacionalnem konsenzu Italijanov in preprečeval, da bi se na oblast zavihtela druga opcija. Ob hiberniranju starega volilnega reda naj bi status quo ohranili še s prepovedjo slovenskih šol, s pospeševanjem italijanskega asimilacijskega šolstva, z gradnjo delavskih naselji v slovenskih predmestjih, da bi Slovencem vzeli zemljo in identiteto. Ideolog tržaškega iredentizma Ruggero Fauro je v tej zvezi zapisal, da »dokler se bo v sivi palači na Piazza grande govorilo samo italijansko, lahko naši nasprotniki počnejo kar jih je volja. Če bi se volilni red spremenil, pa bi Trst doživel usodo Splita in izgubili bi nacionalno hegemonijo ...«. ³⁷

V tem italijanskem nacionalnem načrtu je svojo vlogo odigral tudi Ucekar, ki je zagotavljal da bo nacionalni limes zdržal tudi na delavski fronti. Od La confederazione operaia do društva Lega sociale democratica je ta socialistični voditelj poskrbel za to, da so se Slovenci v teh društvih težko znašli. Prav zato je Ucekar vseskozi užival podporo vidnih in manj vidnih mestnih lobijev, ki so mu omogočili, da je trdno ostal v sedlu društva Lega sociale democratica. Jeseni leta 1896 je napovedal, da bo kandidiral na državnoborskih volitvah marca 1897 in sicer v novem 5. volilnem razredu. Predstavniki 31. tržaških delavskih društev so Ucekarja podprli, popolnoma pa so pozabili na A. Gerina, ki je predstavljal tržaške social-

³⁵ H. Momsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien, 1963, str. 259. I. Regent, *Poglavja iz boja za socializem*, zv. III, Ljubljana 1961, str. 259.

³⁶ I. Mihovilović, *Trst*, Zagreb 1946, str. 55.

³⁷ Ruggero Fauro, *Trieste*, Roma 1914, str. 162.

ne demokrate na Dunaju. Po intervenciji iz Dunaja so ga sicer nadomestno kandidirali za istrski okraj, vendar so vsi razumeli, da je bila to le Ucekarjeva spletkarja. Z Dunaja je v inšpekcijo delovanja društva Lega sociale democratica dopotoval ekspert za tržaška vprašanja, visoki strankin funkcionar dr. Wilhelm Ellenbogen. Tudi on je bil kot Adler prepričan, da je bila Badenijeva volilna reforma le začetek demokratizacije volilnega reda v Avstriji, ki še zdaleč ni bila zahtevana splošna in enaka volilna pravica. ASDS se je, kljub temu, da je reformi odrekala demokratičnost, vehementno lotila volilne propagande, tokrat, drugače kot leta 1891, tudi s svojimi kandidati.³⁸ Izbira italijanskega socialnega demokrata Ucekarja za poslanskega kandidata v narodno mešanem Trstu ni bila v Avstriji nobena izjema. Za volitve 1897 je ASDS zbirala v glavnem kandidate, ki so izhajali iz višjih slojev delavstva, saj je najbolj reven del proletariata do leta 1907 ostajal izven volilnih seznamov. V ASDS so se vsi zavedali, da obstaja med temi najrevnejšimi sloji še veliko rezerve, vendar so jih zaradi omejene volilne pravice zaenkrat še ignorirali. Ker je na Dunaju v Pragi in tudi v Trstu ločnica med obubožanim delavstvom in delavskimi elitami ob socialnem tekla tudi po nacionalnem presečišču, ni težko zaključiti, da so fuori le mura socialističnega zanimanja za volitve leta 1897 ostajali predvsem nenemški (češki) oz. neitalijanski (slovenski) delavci. Da bi popravil slab vtis je dunajski voditelj akcije za obnovo ASDS dr. Viktor Adler izjavil, da »socialno demokratska delavska stranka ne pozna narodnostnih mej; mednarodna je prav tako, kakor je izkoriščanje in mezdnost suženjstvo mednarodno.«³⁹

Prav to je želel Ucekarju in njegovim razložiti dr. Ellenbogen, ki tržaškemu voditelju ni pozabil omeniti, da Lega sociale democratica še ni večnarodno in po dunajskih merilih organizirana stranka, da je Gerin bolj internacionalistično podkovan in da sta dva člana volilnega odbora odstopila zaradi nestrinjanja z Ucekarjevim avtokratskim vodenjem Lege.⁴⁰ Kljub tej kritiki se Ucekar ni pustil motiti. Najprej je Dunajčanu poočital, naj vendar javno pove, če ga centrala ne misli podpreti na volitvah, saj »sem jaz vedno delal le v skladu z dunajsko eksekutivo«. To je bilo v bistvu tudi res, saj je Ucekar ustanovil italijansko socialistično društvo Lega sociale democratica (1894), ustanovil je novi delavski časopis *Il Lavoratore* (1895) in dosegel, da ga je za kandidata na socialistični listi za državni zbor (1897) podprlo 31 delegatov v imenu istega števila tržaških delavskih društev.⁴¹ Ellenbognu je še razložil, da je Lega sociale democratica predvsem italijansko društvo v italijanskem mestu in da je Lega, v skladu s sklepi 6. strankarskega kongresa zrela, da prevzame vlogo stranke za vse italijanske socialiste od Gorice do Splita.

Pri lobiranju za povsem samostojno italijansko socialistično jadransko sekcijo ASDS ga je podprl tudi splitski advokat Riccardo Camber, ki se je preselil v Trst ob koncu 80.-ih let in takoj zatem postal vidnejši član društva Lega sociale democratica. Zanj so policijska poročila omenjala, da je k socializmu pristopil po dopisovanju z italijanskim socialistom Turatijem, da išče hitro kariero in da je sposoben govornik. To, da zna z množicami je dokazal tudi sredi Trsta na zborovanju stavkajočih lesarjev leta 1897. Ta shod je bil vrh stavkovnega gibanja, ki se je v Trstu začelo v prvih mesecih istega leta.⁴²

³⁸ M. Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*, Torino 1979, str. 43.

³⁹ D. Kermauner, *Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiske kritike*. Naša sodobnost, IV/1956, str. 738.

⁴⁰ M. Cattaruzza, *La formazione...*, op. cit., str. 47.

⁴¹ Ucekar je v protestnem pismu Adlerju navedel 31 društev, ki so ga podprle pri kandidaturi v državni zbor. Seznam je odličen vir za spoznavanje delavskih društev, ki so bila nekako povezana z Lega sociale democratica, kot *Societa' operaia triestina*, dve slovenski podporni delavski društvi, obrtniki Macinijanci, podporna društva klobučarjev, kurjačev, frizerjev, stavcev, Lloydovih natakarejev, zapisnikarjev, krojačev, in nemških transportnih delavcev. Društva, ki so podprla Ucekarjevo kandidaturu so bila Društvo mizarjev, društvo kamnosekov, društvo nosačev in društvo čevljarjev.

⁴² Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnanje, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc. 256.

Kot prvi so začeli zaradi slabih delovnih razmer v tovarni stavkati delavci ladjedelnice sv. Roka v Miljah, ki so Ucekarja določili za njihovega glavnega zastopnika v sporu z vodstvom arzenala. Ucekar je v miljski ladjedelnici sv. Rok sklical shod, kjer je zbrani množici razložil, da so se cene prehrabnenih artiklov, premoga in mila dvignile za 30 %, da se je cena konfekcije zvišala za 40 % in da so se najemnine zvišale za 50 %. Srednje velika delavska družina, ki je le nekaj let prej porabila 60 kron za hrano, 20 za najemnino in 10 za oblačenje je po novem za iste usluge plačevala 78, 30 in 14 kron.⁴³ Ne da bi se plače ne višale, je razlagal Ucekar, vendar so nekatere kategorije ostajale pod življenjskim minimumom, druge, predvsem pa visoko kvalificirane delavce, je ladjedelniška uprava goljufala z nerealnimi normami in neupoštevanjem uzanc za delo na akord. Kljub navdušenju večine ladjedelniških delavcev za stavko, jih je Ucelar rotil, naj se stavke ne lotijo, saj »je stavka lahko dvorezen meč«.⁴⁴

Kljub temu, da si Ucekar ni želel zaostrovanja ne z družbo Stabilimento tecnico triestino (STT) ne s tržaškim C. kr. namestništvom, ki je te prve poskuse javnega uveljavljanja delavskih pravic gledalo z dokajšnjim sumničanjem, si prilike, da ne bi izkoristil delavskega nezadovoljstva ni pustil uiti. Čez miljski zaliv je konec aprila 1897 na solidarnostni izlet popeljal nekaj stotnj tržaškega delavstva, ki so ga v Miljah sprejeli z vzkliki »Evviva Muggia socialista«! Tam so Ucekarja pooblastili, da spiše spomenico z delavskimi zahtevami (delovni čas naj se zniža na 9 ur dnevno, akord naj bo jasen, zvišanje plač za 20 %, ravnatelj sv. Roka Polley naj se odstavi) in jo v njihovem imenu predloži vodstvu družbe STT. Zbor se je zaključil z vzkliki, ki so povzdigovali bratstvo tržaškega in miljskega delavstva. Uprava STT je Ucekarju kot prvopodpisanemu odpisala, da so »vsa dejstva ponarejena in netočna ter lažna«. V Miljah so 17. 4. 1897 spet sklicali shod, na katerem je Ucekar spet pokazal s kakšnega testa je. Zboru več kot 1000 delavcev je predlagal, da se Lega sociale democratica umakne iz pogajanj in naj delavci sami imenujejo nov odbor, ki naj izpogaja delavske zahteve. Delavci so ta predlog sprejeli z zvižganjem in oklicali stavko, ki so jo takoj začeli. Uprava STT se je spora z delavci lotila resno. Najprej je naprosila C. kr. namestništvo, da pred ladjedelnico sv. Rok pošlje dva eskadrona vojske, nato pa je delavcem najavila, da je datum 3. 5. zadnji termin, da se vrnejo na delo, pred odpustitvijo.⁴⁵

Stavka, ki so jo podprle cele Milje je trajala 17 dni. Po nekaj dramatičnih trenutkih, ko so si delavci in vojaki gledali iz oči v oči, je Ucekar vseeno stopil na C. kr. namestništvo in dosegel, da so iz tega naslova izposlovali pri upravi STT skoraj vse delavske zahteve. Delavci so se 7. 5. 1897 disciplinirano vrnili na delo z občutkom, da so si sami izborili vse izboljšave. To so v zahvali društvu Lega sociale democratica, ki so jo objavili v *Il Lavoratore* št. 52 z dne 7. 5. 1897, tudi nakazali, ko so zapisali, da »so se eni sukali okrog Piazza Grande, medtem ko so oni bili 17 dni brez plače«.

Nekaj dni po koncu stavke v miljski ladjedelnici je počilo v arzenalu tržaškega Lloyda. Tam je tehnični direktor Kadolitsch brez vidnih vzrokov odpustil dva delavca Ciaka in Pinterja. Ko so delavci hale b protestirali proti takemu odpustu z dela, je dal isti direktor ustaviti stroje in poklicati žandarmerijo, ki je zasedla tovarno. Gnev delavcev je preglasil vse apele k zmernosti. 1.900 delavcev je oklicalo stavko, zapustilo delovne hale in se odpravilo pred sedež društva Lega sociale democratica, da bi se domenili, »kako naj bi se delovni tovariši vrnili na delo in da bi se samovoljna enega Kadolitscha ne ponavljala več«.⁴⁶ Ucekar, ki se je tokrat spretno izognil direktnemu vpletanju Lege, je predlagal imenovanje dvanajstčlanskega

⁴³ Mario Alberti, *Il costo della vita, i salari e le paghe a Trieste nell' ultimo quarto di secolo*. Trieste 1911, str. 83, 95.

⁴⁴ *Il Lavoratore*, št. 50 z dne 16. 4. 1897.

⁴⁵ *Il Lavoratore*, št. 51 z dne 25. 4. 1897.

⁴⁶ *Il Lavoratore*, št. 53 z dne 21. 5. 1897.

odbora, ki naj vodi pogovore z Lloydovim predsednikom uprave Kalchbergom. Med stavkovnim odborom in predstavnikom Lege je prišlo do spora, saj so stavkajoči, ob nekaterih sindikalnih zahtevah, predlagali, da se iz tovarne odstranijo tajnik Polly in žandar Thoman, Kadolitscha pa naj premestijo na drugo mesto. Stavka v največji avstrijski ladjedelnici ni ostala neopažena tudi v vseavstrijskem časopisju. Kot je poročala 53. številka časnika *Il Lavoratore*, je zaradi pomembnosti spora, z Dunaja v Trst prišel dunajski strokovnjak za sindikalne spore Hueber. Česar *Il Lavoratore* ni poročal, in sicer, da se je sindikalnih pogajanj udeležil tudi Etbin Kristan, je objavil slovenski socialno demokrati list *Delavec* (št. 16, z dne 1. 6. 1897). *Delavec* je tudi poročal, da sta se v popoldanskih urah v gostilni Ai due Moreri v delavskem rajonu sv. Jakob Hueber in Kristan srečala z stavkajočimi delavci, katerim sta svetovala naj ne zastrujejo, »ker treba za tak štrajk čvrste organizacije, katere pa arzenalski delavci še nimajo«. ⁴⁷

Ugodni konec stavke v Lloydju je vzpodbudil še druge kategorije, da posežejo po tem načinu uveljavljanja lastnih pravic. Stavko so tokrat organizirali uslužbenci tržaškega *Tramwaya*, ki so hoteli izboljšanje plačila za 30%, 12 urni delavnik, brezplačno obleko, ter vsak 6. dan prost. Uprava je delavcem ugodila v vseh točkah, razen v višini plač, ki je bila nekoliko nižja od zahtevane. ⁴⁸

Stavkovno gibanje v Trstu se je nadaljevalo s shodom železničarjev, ki so zagrozili s stavko, če jim bodo ukinili stanovsko organizacijo. 500 železničarjev sta nagovorila W. Ellenbogen in E. Kristan, saj je bila velika večina železničarjev Slovencev. Kristan jim je kot »eden najspodobnejših govornikov in v briljantnem slogu«, kot je poročal *Il Lavoratore* v slovenščini podal poročilo o strokovnem železničarskem društvu, ki so ga »z aplauzom vseskozi prekinjali«. ⁴⁹ Za železničarji so stavko oklicali še peki, ki so v korist prebivalstva v dneh stavke pognali pekarsko zadrugo *Tiani*. Tržaški magistrat je stavko obsodil in v dogovoru z grosistoma *Benusijem* (bil je nacionalistični svetnik na magistratu) in *Salonom* onemogočil, da bi stavkajoči dosegli svoje zahteve. Avgusta 1897 so stavkali še mizarji in težaki južnega sadja, ki so zahtevali zvišanje plač. Nato so stavkali spet lesarji in kovači ter zaposleni v privatnem železarstvu, ki so zahtevali naj se jim delovni urnik zmanjša na 9 ur in pol dnevno, plača pa zviša za 5 %. Nato so stavkali še špediterski težaki in res je bilo kot so objavili socialni demokrati, »da nam vse te stavke le dokazujejo, da vlada v Trstu velika ljudska beda, da je izkoriščanje delavcev izredno močno, da ni urejenega delovnega časa, da se protipostavno zaposlujejo otroci, da se ženske zaposlujejo za nočno in njim neprimerno delo, da najemnine skokovito rastejo, da je špekulacija z osnovnimi življenjskimi potrebščinami vse večja. Vse to nendaravno stanje nas prepričuje«, nadaljuje uvodničar v *Delavcu*, »da je socialno vprašanje v Trstu izredno močno občuteno. Zato se mora socializem razviti in delovati v korist tržaških delavcev«. ⁵⁰

Trst je postal pravo bojno polje za nastajajoči sindikalizem, vendar je avgusta zaradi *Camberjevega* protagonizma, sindikalizem prešel v politično stavko. Kot smo že omenili je *Ucekarjevega* splitskega somišljenika R. *Camberja* na shodu lesarjev zaneslo, da je stavkajočim svetoval naj uporabijo silo pri obrambi lastnih pravic. Takrat je prisotni policijski funkcionar shod razpustil in dal aretirati *Camberja*. Novica se je hitro razširila po Trstu in od 11:30 do 12 ure je približno 10.000 delavcev vseh večjih tovarn istočasno zapustilo delovno mesto in oklicalo stavko. Iz *Milj* je proti Trstu odkorakalo skoraj tisoč delavcev, ki so vpili »izpustite

⁴⁷ *Delavec*, št. 16 z dne 1. 6. 1897.

⁴⁸ *Delavec*, št. 17 z dne 8. 6. 1897.

Il Lavoratore št. 93 z dne 4. 6. 1897.

⁴⁹ *Il Lavoratore*, št. 93 z dne 4. 6. 1897.

⁵⁰ *Delavec*, št. 23 z dne 8. 8. 1897

Camberjea«. Delavci so prekrizali roke v miljski Ladjedelnici sv. Rok, v tržaški ladjedelnici sv. Marko, v tržaški Oljarni-Rafinerija, v tržaškem Lloydovem arzenalu, v tržaškem Lino-leyu, v tržaški Mestni plinarni, v tržaški La Metallurgica, v škedenjski Železarni, v tržaški livarni Metlikovitz, ter v nešteti drugih manjših podjetjih. V Trstu se je na tisoče delavcev spontano zbiralo v tradicionalnih delavskih shajališčih. Mnogi so zasedli vse gostilne in proti večeru so Ucekar in njegovi razumeli, da jim lahko vse skupaj uide iz rok. Da bi preprečili najhuje so zaprosili advokata dr. Antonia Volpija naj posreduje pri namestniku policijskega ravnatelja Budinu naj Camberja izpusti, on pa bo med delavci agitiral, da bi se razšli. Medtem so močne policijske in vojaške sile zasedle vse obvezne prehode iz delavskih četrti v mestno središče. Na glavnem trgu pred namestništvom je z izdrtimi sabljami čakala stotnija konjenice in marsikdo se je zbal najhujšega. Še predno je Ucekar dobil odgovor z namestništva je dal v tem kaotičnem koncu dneva stiskati proglas v katerem je proglašil, da bo Camber izpuščen. Z Ucekarjem na čelu so skupine organiziranih članov Lega sociale democratica obiskale bližnje gostilne v delavskih rajonih sv. Jakob, sv. Ana in Settefontane ter delavce rotile naj gredo domov. Gruče razjarjenih delavcev so krožile po nikogaršnji zemlji, med predmestji in mestom in razbijale kar jim je prišlo pod roko. Meščani so zagrinjali okna, trgovci so zaprli trgovine, mestna uprava pa je odvezla plin mestni razsvetljavi. Vojska in žandarji so aretirali veliko delavcev. Kljub temu, da bi morali delavce pomiriti je časnik *Il Lavoratore* uporabljal povsem frontno terminologijo in zapisal, da »moč naše delavske stranke izredno narašča« in da »buržuazija se je poskrila pred proletarskim besom. Boje se nas«!⁵¹

Na koncu so Camberja res izpustili. V centru delavskega rajona sv. Jakob so mu priredili velik shod. Praznovanje se je zavleklo pozno v noč in policijska poročila navajajo, da sta se vino in žganje točila v potokih na zdravje socialističnega voditelja z zelo dvomljivim značajem in nejasno preteklostjo.⁵² Stavkovno gibanje je nagradilo politiko Ucekarja in Camberja, čeprav sta želela le depolitizacijo stavke in ohranitev vodstva v društvu Lega sociale democratica. Da bi ostalo trdno v sedlu se je vodstvo društva v odnosih do C. kr. namestništva izmikalo radikalnosti, v odnosih z delavci pa poudarjalo revolucionarna gesla. Res je, da je ulico preplavila masa obubožanega delavstva, ki je izkoristilo možnost javnega protesta in prišlo iz sence na plan. »Ako bi mi imeli večji vpliv na delavce«, je zapisal Delavec, »bi marsikateri štrajk izostal. Večino štrajkov ni treba iskati v onih tvornicah in delavnicah v katerih delajo zavedni delavci, temveč v onih, v katerih socialnih demokratov še ne poznajo«.⁵³

Kljub zelo izpostavljenemu besednjaku si ni Ucekar nikdar dovolil, da bi mu društvo spet prepovedali. Čeprav je bilo v Trstu vedno več dopuščeno kot drugje, si avstrijska oblast ni mogla dovoliti, da bi se stavke sprevrgle v odkrito poulično obračunavanje. Čeprav je marsikdo Ucekarju in Camberju zameril, da v stavkah leta 1897 nista dosegla vsega, kar bi lahko, to ni ganilo vodstva Lega sociale democratica. V dunajski strankarski centrali so tržaške razmere ocenjevali kot pregovorne primorske zdrahe. Adler je bil prepričan, da sta tako Ucekar kot Camber zamudila priložnost, da bi tržaško socialistično organizacijo trdneje vpela v bolj disciplinirano avstrijsko socialno demokracijo. Čeprav sta se oba tržaška socialistična voditelja skušala pri načrtovanju kariere zgledovati po visokih avstrijskih strankarskih funkcionarjih, jima to zaenkrat še ni uspelo.⁵⁴

⁵¹ *Il Lavoratore*, št. 61 z dne 6. 8. 1897.

⁵² Tržaški državni arhiv (AST), Policijsko ravnateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc. 256.

⁵³ Delavec št. 29 z dne 8. 10. 1897.

⁵⁴ O karierizmu v ASDS je pisal Wilhelm Heinz Schroeder, *Die Lebenslaufe der sozialdemokratischen Reichstagskandidaten: Ausgewählte Fragen und Materialien*, objavljeno v: Gerhard A. Ritter, *Der Aufstieg der Deutschen Arbeiterbewegung. Sozialdemokratie und Freie Gewerkschaften im Parteiensystem und Sozialmilieu des Kaiserreichs*, München 1990, str. 185–218.

Kljub temu je tržaško delavstvo obema priznalo karizmatičnost, ki ga niso nudili nobenemu drugemu. S tako popotnico se je Ucekar s primorskimi delegati Camberjem, Scottijem (Izola), Petričem (Milje) in Gerinom na Dunaju na 6. kongresu ASDS junija 1897 lahko pohvalil, da je tržaško delavstvo opravilo z anahronizmi najhujšega izkoriščanja.⁵⁵ Kongres je načelno sprejel izvršne odbore čeških, poljskih italijanskih in jugoslovanskih socialnih demokratov, ki so od takrat dalje uradno predstavljali svoje nacionalne stranke v ASDS.

Konec decembra tega izredno intenzivnega leta 1897 se je ob prisotnosti dr. W. Ellenboga odvijal v Trstu ustanovni zbor Sezione Adriatica del Partito sociale democratico per il Litorale e la Dalmazia (Jadranska izpostava Socialno demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo). Kongresa se je udeležilo 57 delegatov. Tržaških delegatov je bilo triintrideset, kot sledi: 10 iz Trsta, 12 delegatov iz Kopra, 2 iz Milj, 2 iz Rovinja, 2 iz Krmina, 1 iz Pule, 1 iz Zadra in 1 iz Splita. Socialistične žene je predstavljala Matilda Bortoluzzi. Tržaško predstavništvo je sestavljalo nekaj strankarskih funkcionarjev, nekaj sindikalnih delegatov in nekaj predstavnikov delavskih kategorij (kamnoseki, strugarji, mizarji, težaki, čevljarji, železarji iz Škednja, peki in zaposleni pri Tramwayu). Ustanovni zbor je izglasoval tri sklepe in sicer, da bo tajnik sekcije postal A. Gerin, da bodo izvršni odbor izvolili na kongresu in da bo dr. W. Ellenbogen predstavljal tržaške socialiste v dunajski eksekutivi ASDS. Na deželnem ustanovnem kongresu omenjene Sezione adriatica so tudi določili, kar je na Dunaju ostalo odprto, da bo Jadrska sekcija Socialno demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo ostala enotna, torej večnarodna. Ucekar in večina delegatov se s tem ni strinjala, vendar sta Gerin in Ellenbogen zbor disciplinirala. Prisotni policijski inšpektor, ki je opazil Ucekarjevo jezo, je Ellenbognovo prepričevanje označil kot pomembno zmago frakcije, ki je tržaške socialiste prepričala, da so ostali verni Dunaju in niso podlegli nacionalističnim himeram liberalcev, ki bi raje videli, da se v Primorju uveljavi le italijanska socialno demokratska stranka.⁵⁶

O tem, da ni imel spor med Ucekarjem in Gerinom samo osebnih valenc, govori anonimno pismo dunajski centrali, ki je slednjemu februarja 1898 slučajno prišlo v roke. V pismu je neznan pisec obtožil Gerina, da ovira rast in razvoj tržaške socialne demokracije. Jasno je bilo, da je v Trstu skupina okrog Ucekarja posegla po skrajnih metodah, da bi se znebila ljudi, ki niso bili za eno, italijansko socialistično stranko v Trstu.⁵⁷ Gerin anonimnemu piscu ni ostal dolžan. V pismu z dne 23. 4. 1898 je dunajskemu vodstvu stranke razložil, da v Trstu socialno demokratske nikdar ni bilo, da je bila Lega sociale democratica na pol privatno društvo iz katerega so ljudje bežali, ker jih je Ucekar izkoriščal za svoje cilje. »Prav zato« je pisal Gerin Adlerju, »se ne sme zgoditi, da bi Lega avtomatično postala socialno demokratska stranka Bodisi zaradi internacionalizma, bodisi zaradi lastnega položaja je Gerin Adlerju prišepnil, naj se »Jadranska sekcija socialno demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo rangira nad Lego in ne obratno«.

Gerin si je s tem neuklonljivim stališčem, s katerim je le izvajal dunajske direktive, nakopal še hujšo Ucekarjevo jezo. Na njegov ukaz so iz Jadranske sekcije izstopili vsi odborniki, ki so Gerina pri vodenju Jadranske sekcije socialno demokratske stranke pustili popolnoma samega. Nato je z Gerinom (maj 1898) obračunal še Camber, ki je v pismu Adlerju potožil, da je Jadranska sekcija grad strahov in da nima Gerin v Trstu nobenega zaledja. Edini, ki so se še obračali nanj, Zavertnik, Kopač in Kristan, pa so bili, kljub dunajskemu bogatemu finansiranju, v Trstu popolni neznanci. »Vaši sklepi so vedno zgrešeni«, je Adlerju napisal Camber, »ker je do Trsta prevelika razdalja«. Agitacija Gerina in slovenskih sodrugov v

⁵⁵ Verhandlungen des sechsten oesterreichische sozialdemokratischen Parteitages, str. 120.

⁵⁶ Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi fasc. 255.

⁵⁷ Verein fuer Geschichte der Arbeiterbewegung, Arhiv V. Adlerja, 166/a, februar 1898.

Trstu, je še poudarjal Camber »zgledata korektna, vendar to v Trstu ne pomeni ničesar. Mi, ki znamo oceniti njihovo delo in njihove težnje ugotovljamo, da so vsi skupaj ustvarili v okviru tržaške stranke motečo frakcijo, ki dela proti enotnosti delavskega razreda«. ⁵⁸

Primerjanje obeh pisem Adlerju, poslanega in neodposlanega, govori, da je bil verjetno avtor obeh prav Camber. Če je za njim stal Ucekar niso ugotovili niti policijski funkcionarji tistega časa. Dejstvo je, da se je Camber hotel povzpeti na vrh socialno demokratske organizacije v Trstu ali pa celo na Dunaju, in da mu je Gerin to preprečeval. Ko je Camber na svoji poti k zvezdam ustanovil še svoj list *Il Lavoro*, ki se je skliceval na nek italijanski nacionalni socializem, je Gerin dosegel, da so ga vrgli iz stranke. Nato ga je Camber javno obtožil, da je kradel strankin denar, kar je Gerina, kljub sodni obravnavi, ki se je odvijala v Trstu in v katere pravičnost so mnogi podvomili, stalo tajniškega mesta. ⁵⁹

O vsem tem dogajanju leta 1897 je kritično pisala tudi *Edinost*, ki je stavkovno gibanje sicer razumela, a ni mogla najti opravičila za ljudi »a la Ucekar, ki je proslavljal italijansko idejo in se je povzpел do take trdosrčnosti in tiranstva, da je naravnost tajil pravico do eksistence vsem neitalijanom v Trstu«. *Edinost* je ocenila tudi Camberja, »moža, ki je bil že velehrvat, potem veleitalijan, potem austričante /.../ in sedaj je zašel med socialiste. A stranka,« pripominja *Edinost* »nima samo enega Camberja /.../, oni vsi ne morejo pogrešat slovenskih delavcev, takrat ko jih rabijo«. *Edinost* je še napisala, da »ravno naša objektivnost, nas je silila, da smo za svojo sodbo ločili stvar samo, od vodilnih oseb. Stvari same – v kolikor ima socialistično gibanje res plemeniti namen pospešiti izboljšanje duševnega in gmotnega položaja nižjih slojev in širših mas – nismo ni smeli obsoditi. To bi bilo proti našemu prepričanju! Mi ne moremo biti neprijazni socialističnemu gibanju /.../, ker isto zajemlje svoje sile iz nižjih delavskih stanov, ker je demokratičnega značaja. A ves narod slovenski je demokrat, je delavec par excellence! Zato smo morali ločiti stvar, katero ne obsojamo, od oseb, ki nam ne ugajajo«. ⁶⁰

Nekoliko drugače so na Ucekarja, Camberja in Gerina ter na stavkovno gibanje leta 1897 gledali člani JSDS, ki so bili v Trstu, po ustanovitvi stranke, stalni gosti. Etbin Kristan je ob splošni stavki prišel v Trst in v hude muke spravil Ucekarja, ki še ni pozabil L. Zadnika in njegovo željo po samostojnem organiziranju slovenskih delavcev v Trstu. Ucekarju in vsem okrog njega je bila vsaka omemba Zadnika zelo boleča. ⁶¹ Kristan in »sodruge«, za katerimi je bila uspešna ustanovitev stranke, so bili ponosni, da so realizirali že staro (od leta 1892) željo po ustanovitvi lastne slovenske socialno demokratske stranke po češkem zgledu. Tudi oni so tako kot Rok Drogenik zahtevali organiziranost Slovencev v lastni socialno demokratski stranki brez deželnih delitev. Ta želja se jim je uresničila šele 15. in 16. avgusta 1896 na ustanovnem shodu JSDS, ki se je vršila pri gostilni pri Virantu v Ljubljani. Kljub deklarirani in tudi realni pripadnosti ASDS so se pri slovenskih socialnih demokratih vseskozi čutile avtonomistične težnje, ki so bile na eni strani res sad Kristanovega teoretičnega razmišljanja, vendar so bile na drugi tudi sad širše zavesti odgovornosti za prihodnost socializma pri lastnem narodu. Povedano nam govori o tem, da je vodstvo JSDS že ob svoji ustanovitvi razmišljalo teoretično dokaj poglobljeno, predvsem pa v korist uvajanja socializma pri vseh združenih Slovencih. Le tako lahko razumemo potrebo in zahtevo voditeljev JSDS, da se politični vpliv stranke razširi tudi na Primorsko in še posebej v Trst, kjer je slovensko delavstvo, ki je bilo med drugim najmočnejše jedro slovenskega delavstva sploh, nujno potrebova-

⁵⁸ Verein fuer Geschichte der Arbeiterbewegung, Athiv V. Adlerja, 101.

⁵⁹ Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc. 256.

⁶⁰ *Edinost*, št. 92 z dne 4. 8. 1897.

⁶¹ Boris Gombač, Prispevki k poznanju »Delavskega lista«, prvega socialističnega glasila na Slovenskem, Slovensko morje in zaledje, št. 4–5, Koper 1981, str. 55–76.

lo lastno razredno in jezikovno razredno stranko. V tem smislu sta Kristan in Zaverтник, tako kot drugi voditelji nacionalnih socialno demokratskih organizaciji od VI. Strankarskega zborna ASDS na Dunaju (6. – 12. 6. 1897) zahtevala »intenzivnejšo slovensko agitacijo na Primorskem, da bi se tam socialistična ideja trdneje zakoreninila in da bi se narodnostni boj zmanjšal«. ⁶²

Zahtevala sta tudi »da bi se slovenska delavska lista«, ki sta že od leta 1893 potovala iz Ljubljane v Zagreb in na Dunaj »končno preselila na domača tla«. ⁶³ Ker pa lista niso hoteli tiskati ne v Ljubljani ne v Postojni, je list s svojim uredništvom romal v Trst, v mesto torej, ki je kot eden izmed najmočnejših centrov delavstva, predvsem slovenskega, zagotavljalo bodisi tiskanje, kot možnost večje naklade. ⁶⁴ Da bi lažje razvijali agitacijo za socializem in za železničarsko organizacijo so se uredniki delavskih listov Delavec in Svoboda že omenjeni E. Kristan, J. Kopač in J. Zaverтник, avgusta leta 1897 preselili v Trst. ⁶⁵ Finančne težave so deloma premostili s sredstvi ASDS, sami pa so živeli zelo skromno, saj sta Kopač in Zaverтник dobivala po 20 oziroma 17, Kristan pa po 5 florintov tedenske plače. O nič kaj rožnatem finančnem položaju vseh treh agitatorjev v Trstu se je spomnil tudi I. Regent, ki je v Spominih napisal, »da sta v Trstu nekaj časa E. Kristan in J. Kopač skupaj premogla en sam par hlač in je moral eden ostati v postelji, ko je drugi šel od doma«. ⁶⁶

Trije slovenski socialno demokratski aktivisti so se odločili, da podprejo Ucekarjevo kandiduro za 5. volilni razred, saj drugega itak niso mogli. Bodisi v časopisju, bodisi na shodih so agitirali zanj. Kljub izredno močnemu angažiranju socialističnih aktivistov, italijanski so agitirali v mestu, slovenski v okolici, skupno pa na prehodu iz okolice v mesto (Kjadin, Lovec, Sv. Marija Magdalena, Sv. Ana, sv. Jakob, Bariera, Čarbola, Škorcklja, Rojan, Barkovlje), so izidi volitev leta 1897 pokazali, da je tržaška socialna demokracija še relativno šibka. Ucekar je ob 6.491 glasovih za Nabergoja in ob 14.109. glasovih, ki jih je dobil zmagovalec volitev v 5. kuriji italijanski nacionalistični kandidat Attilio Hortis, nabral le 4.464 glasov. ⁶⁷

Kot je slovenskim socialnim demokratom očitala Edinost, so socialistični glasovi tako kot leta 1891 škodili Nabergoju in pomagali Hortisu, kar je razvidno tudi iz spodnje tabele: ⁶⁸

KRAJ	GLASOVI	Hortis	Nabergoj	Ucekar	Neveljavni
Škedemj	528	115	332	83	7
Sv. Marija M.	868	234	306	323	5
Lovec	1.153	391	440	322	7
Sv. Ivan	1.389	355	804	230	4
Rojan	963	233	607	122	4
Trebče	772	131	607	28	6
Prosek	625	130	494	1	

Italijanska liberalno nacionalna stranka je bila nesporen zmagovalec tudi v vseh ostalih 4 volilnih razredih, saj je preklcala volilno abstinenco in s tem iz tržaškega političnega prizorišča izrinila tako fedelistično avstrijakantsko konzervativno stranko, kot Politično društvo Edi-

⁶² Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, Beograd 1951, str. 51–52.

⁶³ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, op. cit., str. 53.

⁶⁴ J. Kopač, »O preteklih dneh«. Pod lipo, 1925, št.1 – 8, str. 54.

⁶⁵ J. Kopač, op. cit. str. 54.

⁶⁶ I. Regent, Spomini, str. 260.

⁶⁷ Delavec, št. 9 z dne 16. 3. 1897.

⁶⁸ Boris Gombač, Socialistično gibanje med Slovenci na Tržaškem 1896–1902, Magistrska naloga, Oddelek za zgodovino FF, Ljubljana 1978, str. 79.

nost.⁶⁹ Pri Edinosti sta pogorela tako Nabergoj, kot Kamušičič. Slednjega so, potem ko je postalo jasno, da v 4. volilnem razredu Nabergoj ne bo uspel, v 5. kuriji umaknili in na njegovo mesto postavili Nabergoja. Za ta poraz je Edinost okrivila slovenske socialne demokrate, češ, da so raje podprli italijanskega socialista, kot slovenskega poštenjaka.⁷⁰

Po marčevskih volilnih prigodah, ko so slovenski socialni demokrati aktivistično nastopili pred slovenskim delavstvom v Trstu, se je njihova prisotnost v mestu pojavljala ob stavkah in drugih prilikah. Njihovo delo se je osredotočilo na slovenske delavce, kar je bil že resen poskus združiti slovensko delavstvo v politično-organizacijske okvire JSDS. To so bile osnove na katerih je kasneje slonel ves primorski socializem. Seveda se ne Kristan, ne Zavertnik in niti Kopač niso formirali v Trstu, saj so v Trst prihajali iz Kranjske. Do Ivana Regenta, enega vidnejši avtohtonih tržaških socialistov je vodila še dolga pot, do takrat pa je bilo po mnenju JSDS treba zavreti vstop tržaškega slovenskega delavstva v enotno tržaško delavsko organizacijo.⁷¹

Oboroženi z Adlerjevo izjavo, naj se proletariat ozavešči v lastnem jeziku, so novopečeni Tržičani začeli z izdajanjem delavskih glasil Delavec in Svoboda v Trstu. Kristan, Zavertnik in Kopač so na straneh slovenskega socialističnega časopisja predlagali naj se slovenski delavec dokoplje do razredne zavesti v lastnem jeziku, saj bo le tako prekinil odtujitev ter zaživel na nivoju zavestnega socializma. Le tako naj bi postal človek in premagal odtujitev, ki je posledica izkoriščanja in raznarodovanja. »Dovolj naj bo beznic in žganja,« je vzkliknil Kopač, ki je tržaškemu delavcu prinašal novo, tokrat narodno aktiviranje v sindikalno – razrednih organizacijah.⁷² Na shodih in zborih so vsi tri socialno demokrati aktivisti razlagali, da naj bi se asimilacijski pohod v delavskih vrstah ustavil šele takrat ko bosta zaživel tako italijanska, kot slovenska socialno demokratična organizacija v Trstu. Delavstvo naj bi le z narodnostno organizirano socialno demokratično stranko premagalo naivni kozmopolitizem, ki je vedno izpodkopaval le temelje ene narodnosti.⁷³

Vse to vrenje je bilo posledica Kristanove resolucije na VI. kongresu ASDS na Dunaju, kjer je v avstrijskem okviru prodrla skupina, ki je predlagala narodnostno organiziranje avstrijske socialne demokracije, brez upoštevanja meja kronovin. Stranka naj bi slonela na nacionalni opredelitvi njenih članov, kar naj bi omogočalo delovanje vseh deželnih proletariats v svojem jeziku, predvsem pa omejevanje asimilacije številčnejšega in bolj ranljivega »nezgodovinskega« delavstva. Kristan je na Dunaju svoj predlog predstavil v opoziciji s tistimi, ki bi raje videli, da bi bila ASDS organizirana kot centralistična stranka. Kristan se je navduševal nad federalizacijo stranke, obsojal pa je, da bi v narodnostno mešanih deželah (ali mestih) privilegirali 'zgodovinske' narode pred 'nezgodovinskimi'. S tem je ASDS usmeril na pot »male internacionale, v kateri je dozorel koncept internacionalizma skovan v vsakdanji praksi« (G. D. H. Cole) in jo obranil pred »enotno ASDS, ki bi bila le zunanja povezava samostojnih nacionalnih socialdemokracij« (P. Merhav).⁷⁴

Ob tej dilemi je treba priznati, da je bilo stanje v ASDS pred volilno reformo kar precej magmatično in da so se na različne pritiske delegati različnih narodov monarhije različno odzivali. Socialisti 'zgodovinskih' narodov so predloge o federalizaciji stranke zavračali, medtem ko so socialni demokrati 'nezgodovinskih' narodov reforme podpirali. Slednji so to

⁶⁹ Delavec, št. 6 z dne 16. 2. 1897. Delavec, št. 7 z dne 1. 3. 1897. Edinost, št. 9 z dne 16. 3. 1897.

⁷⁰ Edinost, št. 10 z dne 20. 3. 1897.

⁷¹ Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Adler Archiv 166/a, Triest, 9. ten Februar 1898.

⁷² Delavec, št. 29, z dne 8. 10. 1897.

⁷³ Delavec, št. 30, z dne 16. 10. 1897.

⁷⁴ G.D.H. Cole, Storia del pensiero socialista, Bari 1967, str. 138. P. Merhav, Klassenkampf und nationale Frage zur Zeit der zweiten Internationale. V: Annali Feltrinelli XVII., Milano 1976, str. 345.

storili zaradi promoviranja decentralizacije stranke, ki naj bi zabrisala meje kronovin, ki so določene narode ločile in bile eden bistvenih elementov njihove podrejenosti. Ker sta pa narodna in razredna diferenciacija šli večkrat pod roko, naj bi se reforma dotaknila tudi najbolj ubožanega dela proletariata.⁷⁵

Ker so v glavnem brezpravne množice prihajale prav iz vrst 'nezgodovinskih' narodov je bila Kristanova zamisel, da jih odkupi od zgodovine, njegov glavni imperativ. Ker so se Slovenci, tako kot Čehi in Slovaki na Dunaju, množično selili predvsem v Trst, je bilo treba tem množicam nuditi možnost organiziranja v lastni stranki. Kot izhaja iz relativiziranja vsake migracije, ni težko razložiti aksioma, da je bil že takrat pri večini že ustaljenih Tržačanov, migrant prav toliko koristen kot nezaželen. Rešitev te dileme so si Italijani v Trstu zamišljali dokaj enostavno. Sklenili so, da je najbolje če slovenske doseljence takoj kulturno in socialno integrirajo in proglasijo za rezervno delovno silo. Zato ni bilo v Trstu za doseljence in njihove otroke ne slovenskih šol, ne občinske podpore, ne občinskih karitativnih društev. Najhuje pa je bilo, da ni bilo, po Ucekarjevi krivdi, niti slovenskih delavskih organizacij, ki bi tem delavcem nudile neko prvo pomoč v domačem jeziku.⁷⁶

Prav zaradi tega je Kristan skušal te razmere spremeniti z amandmajem na VI. kongresu ASDS, s katerim je izsilil uzakonitev federalističnega principa organiziranja stranke. S strankinim blagoslovom in denarjem so v Trst šli en Italijan in tri Slovenci, vendar je bil sprejem teh delegatov verni odsev tamkajšnjih razmer. Ko je na tržaški železniški postaji konec avgusta 1897 izstopil italijanski socialni demokrat A. Gerin, ga je po tržaških ulicah do društvenih prostorov spremila množica okrog 1000 tržaških delavcev. Ko so nekaj dni kasneje v Trst prišli Kristan, Zavertnik in Kopač, jih je na železniški postaji pričakala le burja. Kot izhaja iz Kopačevih spominov jih to ni presenetilo, saj so iz prejšnjih potovanj v Trst vedeli, da jih bo tam na eni strani omejevala narodnjaška Edinost, na drugi pa italijanski socialisti s C. Ucekarjem, ki je bil prepričan, da so Slovenci doma le »od Sežane navzgor«.⁷⁷

Še na prehodu iz 19. v 20. stoletje ni bil med italijanskimi tržaškimi socialisti nihče pripravljen priznati, da so bili Slovenci v Trstu, primestju in okolici povsem avtohtoni in da bi lahko to prebivalstvo in slovenski migranti imeli iste pravice kot italijanski delavci. Vzroke, da se je tudi med njimi zakoreninilo prepričanje, da so Slovenci v Trstu le »slavi – sciavi«, ki jim diši njihovo delovno mesto, moramo iskati v nedorečenosti tržaške socialne demokracije. C. Ucekar je namreč trdno verjel, da morajo vsi doseljenci zaradi nerazvite nacionalne kulture sprejeti italijanski jezik in se vključiti v italijanske razredne organizacije. Tam naj bi razredno zoreli do časa, ko naj bi jih volilni zakon povabil k demokraciji, nacionalno pa bi se morali podrediti višji italijanski kulturi. Ob tem, da v tem programu ni zaslediti nobene večje želje po revolucionarnosti, lahko ugotovimo tudi pomanjkanje vsakega internacionalizma oz. nacionalne pravičnosti.⁷⁸

Masi slovenskih delavcev v Trstu so se od novega leta 1898 posvetili Kristan, Zavertnik in Kopač. Oni so morali pri slovenskih delavcih, kjer je veljala »še precejšnja mera asimilirarnosti, več kot pa zvestoba proletarskemu internacionalizmu«, začeti orati ledino.⁷⁹ Ta slovenska socialistična trojka je od leta 1897 dalje skušala odpraviti razredno in narodno odtujenost slovenskega delavstva in mu dajati prve organizacijske okvire s prirejanjem javnih shodov in mitingov. Iz časopisnih in policijskih poročil razberemo, da je bilo septembra 1897 že 6

⁷⁵ D. Kermauner, *Narodnostna delitev...*, op. cit., str. 737.

⁷⁶ Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi fasc. 256.

⁷⁷ J. Kopač, *O preteklih dneh*, Pod lipo, 1925, št. 1, str. 55.

⁷⁸ G. Gratton, *Trieste segreta*, Bologna 1948, str. 125.

⁷⁹ D. Kermauner, *Narodnostna delitev...*, op. cit., str. 743.

strankarskih shodov (gostilna Pri postojnski jami, gostilna Sancin v Rojanu, gostilna v Škednju, 2 gostilni v Trstu, gostilna pri sv. Jakobu), da je bilo oktobra še nadaljnjih 10 shodov, in da jih je bilo novembra še dodatnih 10. Med njimi je bil najštevilnejši tisti, ki se ga je v gostilni Al buon operaio udeležilo 400 ljudi. Iz policijskega poročila je razvidno, da so demonstrantom prepovedali pohod po tržaških ulicah.⁸⁰

Po nekaj mesecih, ko so Kristan, Zavertnik in Kopač uspeli, tudi z Ucekarjevo pomočjo, mobilizirati slovenske delavce, se je vsem zdelo, kot da je napočil čas za promocijo lastne organizacije. Tako so 16. 10. 1897 v Trstu ustanovili Okrajno organizacijo za volilni okraj Trst Jugoslovanske socialno demokratske stranke (JSDS), kar je bila prva deklarirana samo slovenska socialno demokratska organizacija v Trstu. Potem, ko so izvolili odbor, ki so ga sestavljali Josip Kopač (predsednik), Ludvik Panek (podpredsednik), Etbin Kristan (tajnik), Krejčič (blagajnik) je bil izvoljen tudi tiskovni odsek, ki naj bi se ukvarjal z razširjanjem obeh slovenskih socialističnih listov Delavca in Svobode. Vsi prisotni so izglasovali resolucijo, po kateri naj bi »dozorel čas, ko se je slovensko delavstvo v Trstu osvobodilo vseh spon«. Uresničilo se je, kar je leto prej (15.–16. 8. 1896) v svojih programskih osnovah načrtovala novoustanovljena JSDS in sicer, »da bo stranka širila svoj politični vpliv v vse dežele, kjer so Slovenci prisotni.«⁸¹

Z ustanovitvijo Okrajne organizacije za volilni okraj Trst JSDS so njeni voditelji dali jasno vedeti, da bodo mimo Scile (italijanski socialisti) in Karibde (Edinost) poskusili organizirati slovenske tržaške delavce v slovenski socialistični organizaciji. Po ustanovitvi mestne, so Kristan, Zavertnik in Kopač organizirali še nekaj primestnih podružnic in skušali privaditi slovenske delavce na rabo materinega jezika vsaj z branjem strankarskega časopisja. Da bi jih ne obdolžili rušenja internacionalizma so se z izjavo, da »bo Okrajna organizacija JSDS slovensko delavstvo le izobraževala v lastnem jeziku, da bi slovenski delavec lahko postal človek in prekinil odtujenost, ki jo je povzročalo nepoznavanje italijanskega jezika«, izognili napačni interpretacij njihovega nacionalnega organiziranja in povedali, da ne gre za nacionalizem, ampak za povsem praktično osveščanje brezpravnih slojev v lastnem jeziku.⁸² Na II. zboru JSDS v Ljubljani 25. in 26. decembra 1897 so pohvalili sklep, da je centrala JSDS organizirala okrajne organizacije stranke na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem zato, da bi se približala obubožanemu delavstvu v lastnem jeziku, zato da se je izpolnil strankarski načrt in da bi bila taka organizacija strank »trdno vodilo v prihodnjem boju.«⁸³

Marca leta 1897 so se slovenski socialistični agitatorji v Trstu ob volitvah, tako kot italijanski, obrnili najprej na delavsko elito. Ciljna publika, ker so takrat lahko dali svoj glas za Ucekarja, so postali slovenski železničarji. Njim so Kristan, Zavertnik in Kopač, pa tudi Ucekar namenili veliko pozornosti, kar se je izplačalo, saj je v četrth, kjer so prevladovali slovenski železničarji, veliko ljudi oddalo svoj glas za Ucekarja.⁸⁴

Vendar je po tej volilni epizodi za slovenske socialne demokrate v Trstu prišla streznitev. V velikemu stavkovnem gibanju sredi leta 1897 so slovenski agitatorji spoznali, da tržaško delavstvo ni sestavljeno le iz elit ampak, da vladajo v delavskih četrth revščina in beda brez primere. Obupnih socialnih razmer (otročka umrljivost, alkoholizem, kriminal, nepismenost,

⁸⁰ Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnanje, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc. 255.

⁸¹ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, op. cit., str. 24–25.

⁸² Boris Gombač, Socialistično gibanje med Slovenci na Tržaškem 1896–1902, Magistrska naloga, Oddelek za zgodovino FF, Ljubljana 1978, str. 102.

⁸³ Svobodni glasovi, št. 4–5, z dne 1. 3. 1898.

⁸⁴ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918, str. 250.

bolezen), ki so vladale v četrlih, kjer so se naselili v glavnem slovenski doseljenci, niso mogli spregledati, saj bi se s tem odrekli bistvu svojega poslanstva. Kljub oceni italijanskih socialistov, da je bila »cepitev enaka ošibitvi« in kljub njihovem vihanju nosov, češ, da jim v Trstu Slovenci že ne bodo hodili v zelje, je slovenska socialistična trojka zagrizla v to kislno jabolko in z organiziranjem Okrajne organizacije za volilni okraj Trst JSDS dokazala, da niso le upravičili dunajskih finančnih sredstev, ampak, da so resno pristopili k osveščanju slovenskega delavstva, v splošno korist avstrijske socialne demokracije. V Trstu so postali vidni, slovenske delavce so prepričali, da lahko odločajo o svoji usodi in se prijavili kot protagonisti v tamkajšnjem političnem boju.⁸⁵

C. Ucekar je že od svojih sporov s slovenskim socialistom L. Zadnikom – ta je že v začetku 90.-ih let 19. st. zahteval večjo vlogo Slovencev pri vodenju socialdemokratskih društev – trdno uveljavljal svojo voljo pri urejanju narodnostnih in razrednih zadev znotraj stranke. Pri njegovih akcijah, mu ne moremo očitati njegovega mladostnega druženja z irendentistom G. Oberdanom ali zavzemanja za Mazzinijeve ideje ali solidarnosti z Victorjem Hугоjem ob njegovem izgonu iz Belgije.⁸⁶ Očitamo mu lahko le to, da je, sklicujoč se na internacionalizem, dejansko pozabil na slovensko delavstvo, ki je bilo najbolj izpostavljen del tržaškega proletariata. Dokler je lahko pragmatično izkoristil slovenske agitatorje jih je v Trstu še trpel, ko pa so začeli organizirati lastno organizacijo jim je pokazal »pot od Sežane in naprej proti Kranjski«.⁸⁷

Ucekarju se je konec leta 1897 zdelo, da lahko sam obvlada vso tržaško levico. Zato je na ustanovnem kongresu Italijanske socialno – demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo (Partito sociale – democratico del Litorale e della Dalmazia) izjavil:

- da zanika vsako federalizacijo stranke,
- da kljub sklepu VI. kongresa ASDS o večjezičnem tisku, ne bo izdal dvojezičnega socialističnega lista za Trst, Gorico Istro in Dalmacijo češ, da nam »značaj naše narodnosti, ki je v Evropi na samem civilnem in kulturnem vrhu po tradiciji in veličini, narekuje izdajanje le italijanskega časnika«,
- da bo, kljub internacionalizmu podprl stališče tržaškega magistrata, naj se v tržaških cerkvah ukine slovensko bogoslužje in slovenske pridige,
- da bo kljub bitki za demokratizacijo svetoval uporabo paragrafa 14, ki je izvršni oblasti narekoval vladanje z dekreti, kot v izrednih razmerah,
- da bo kljub socialističnemu internacionalizmu vedno enačil Družbo sv. Cirila in Metoda z raznarodovalnima društroma Schulverein in Lega nazionale,
- da bo le slovenskim duhovnikom prepovedal vnašaje nacionalističnega nemira med slovenske vernike,
- da bo predlagal diskriminatorni zakon, po katerem bi moral vsak, ki išče delo v Trstu in tam ni rojen, plačati posebno takso in dati prednost tam rojenim,
- da je podlegel Lazzariniju iz Istre in ščuval k šovinističnemu obravnavanju tamkajšnjih neitalijanov,
- da so za umor cesarice Elizabete krivi predvsem Slovani,
- in da je dunajskemu vodstvu svetoval odpoklic Gerina, Zavertnika, Kopača in Kristana, češ da ne poznajo lokalnih razmer in da načenjajo enotnost stranke.⁸⁸

⁸⁵ Verhandlungen des sechsten oesterreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, str. 7, in str. 170.

⁸⁶ G. Cesari, Sessant anni di vita italiana 1869–1929. Memorie della societa' Operaia triestina, Trieste, 1929, str. 65.

⁸⁷ G. Piemontese, Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale, Udine 1961, str. 95.

⁸⁸ B. Gombač, Socialistično gibanje med Slovenci na Tržaškem 1896–1902, Magistrska naloga, Oddelek za zgodovino FF, Ljubljana 1978, str. 157–177.

S takim damoklejevemu mečem nad glavo se ne Kristan, ne Zavertnik ne Kopač niso mogli sprijazniti. Potem ko je iz vedno istih krogov šla v javnost še novica, da Zavertnik dohodke iz društvene gostilne spravlja v žep, je sestanek med slovenskimi agitatorji in Ucekarjem postal nujnost, ki je ni bilo mogoče odložiti.⁸⁹

V prvih januarskih dneh leta 1898, torej le slab teden po ustanovnem kongresu Jadranske sekcije italijanske socialno demokratične stranke za Primorje in Dalmacijo, sta se sestala oba narodna strankina sekretariata v Trstu.⁹⁰ Za okrajno organizacijo za volilni okraj Trst so nastopili Kristan, Zavertnik in Kopač, italijansko sekcijo pa so predstavljali Lajoš Domokos, Gerin, Camber in seveda Ucekar, ki so slovenskim »sodrugom« predstavili Camberjevo in ne Domokosovo resolucijo na ustanovnem zboru italijanske stranke. Razlika med Domokosevo in Camberjevo resolucijo je bila ogromna, saj je prvi priznal 'nezgodovinskemu' narodu, da se lahko organizira tudi v senci 'zgodovinskega', medtem ko je Camber to zanikal. V tem smislu so italijanski socialisti slovenskim naročili, da se morajo podrediti resoluciji, ki prepoveduje cepitev stranke na narodne sekretariate. Slovenskim agitatorjem so ponudili možnost vstopa in delovanja v italijanskem sekretariatu.

Kristan, Zavertnik in Kopač so se tej ponudbi izognili s citiranjem Izjave Izvrševalnega odbora JSDS z dne 4. 1. 1898, kjer je bilo zapisano, da stoji JSDS na stališčih šestega kongresa ASDS, ki izrecno poudarja federalno organiziranje stranke po narodnosti. »Mi ne odklanjamo sodelovanja v skupnih sindikalnih organizacijah z drugimi socialističnimi strankami in organizacijami, posebno tam ne, kjer dve narodnosti živita skupno na istem prostoru. JSDS ni nikdar otežkočala skupnih akciji, saj so v Trstu slovenski delavci v skupnih sindikalnih organizacijah z nemškimi in italijanskimi delavci, saj so vsi delavci ne glede na jezik skupno vodili mezdana gibanja, stavke in demonstracije, saj so praznik prvega maja vedno proslavljali skupaj itd., vendar se JSDS v narodno mešanih krajih ne more in ne sme odreči vplivu na sonarodne sodruge, ki morajo v interesu splošnega delovanja ostati v zvezi z Jugoslovansko socialno demokratsko stranko.«⁹¹

Resolucijo JSDS, ki je prepovedovala vsako sprejetje sklepov drugih nacionalnih strank je objavil Delavec iz prvih januarskih dni leta 1898. Ni treba še posebej poudarjati, da je bila formulirana in objavljena z namenom, da izbije dno Camberjevi kongresni resoluciji, ki je hotela eno večnarodno socialno demokratsko organizacijo v Primorju, seveda pod italijansko egido. Izjava slovenskih socialistov je dosegla svoj namen, saj so na koncu skupne seje predstavniki obeh narodnih sekciji soglasno sprejeli naslednjo resolucijo: »Jugoslovanski in italijanski sodrugi v Primorju in Dalmaciji se organizujejo brez ozira na deželne meje, samostalno v jugoslovanski in italijanski socialdemokratični stranki, kateri se imata razdeliti v volilne okraje in krajevne organizacije. V vseh notranjih zadevah so organizacije odnosnih narodnosti samostalne, za vsemu proletariatu splošna vprašanja se zaključuje skupno delovanje dotičnih paralelnih organizacij. V ta namen je poskrbeti, da se dotične organizacije medsebojno poznajo, ter imajo svojo ustanovitev druga drugi naznaniti. Svrha tega taktičnega grupiranja je organizacija vsega jugoslovanskega in italijanskega proletariata na mejnarodni socialnodemokratični podlagi.«⁹²

Brez dvomov lahko ocenimo, da je le tržaška akcija Kristana, Zadnika in Kopača preprečila namero italijanskih socialistov, da bi obšli federalistični princip v korist centralizmu 'zgodovinskih' narodov. Do teh občasnih nesporazumov je do leta 1902 še prihajalo. Nastopali so

⁸⁹ Tržaški državni arhiv, (AST), Policijsko ravnateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc. 251.

⁹⁰ Delavec, št. 2 z dne 8. 1. 1898.

⁹¹ Delavec, št. 2 z dne 8. 1. 1898.

⁹² Delavec, št. 3 z dne 16. 1. 1898.

predvsem zaradi nejasnih stališč italijanskih socialistov do nacionalnega vprašanja. Nacionalni oportunitizem je med italijanskimi socialisti rasel predvsem po zaslugi Ucekarja, ki ni nikdar prekinil sodelovanja z italijanskim nacionalnim blokom. Ta konstanta je še enkrat prišla do izraza ob protislovenskih demonstracijah spomladi leta 1898 ob priliki serije predavanj, ki jih je v Trstu imel opat Pavissich, ki je širil krščansko socialne teorije.⁹³ Drugi podoben izpad italijanskih socialistov beležimo ob demonstracijah, ki so jih v Trstu priredili produnajski krogi ob umoru cesarice Elizabete, ki jo je v Ženevi zabodel italijanski anarhist Lucheni. Takrat se je Kristan pridružil obsodbam anarhičnih metod, kar ga je stalo Ucekarjevega zaupanja. Potem ko je Ucekar izjavil, da so vsi Slovani cepljeni s primitivizmom je v časniku *Il Lavoratore* začela izhajati serija izredno žaljivih člankov na račun Slovencev: »Italijanski narod je vedno popolnoma prevladal nad slovanskim, zaradi svoje čudovite latinske asimilacijske moči in ker je italijanski narod bogat, izobražen in inteligen. Nenehna premoč italijanskega naroda nad slovanskim se pozna tudi po ogromnem številu italijanskih besed, ki jih Slovani uporabljajo. To dokazuje, da je asimilacijski proces nekaj naravnega in da ga nobena politična borba in nobena organizacija ne bosta mogla zaustaviti. Ko je nek italijanski poslanec omenil, da se Slovani in socializem lahko enačijo, je govoril neresnico, saj ni poznal Slovanov. Slovani niso socialisti, ker to ne morejo biti zaradi kulturne zaostalosti.«⁹⁴ K razumevanju med obema socialističnima organizacijama ni veliko doprinesla izjava italijanskih socialistov, ki je enačila narodnoobrambno *Ciril – Metodovo* družbo z raznarodovalnima *Lega nazionale* in *Schulverein*. Prav tako slovenski socialisti niso podprli Gerina, ko je zahteval uvedbo paragrafa 14, s katerim so se odpravile neke ustavne garancije.⁹⁵

Ledenomrzlemu januarju 1898 je sledil prav tak februar, ko je mrzel veter iz ljubljanske smeri zapihal pod streho tržaške socialno demokratske organizacije. V vodstvo JSDS se je namreč vrnil L. Zadnik, ki je zahteval, da se lista *Delavec* in *Svoboda* vrmeta v Ljubljano. Čeprav ni jasno, kaj se je za to zahtevo skrivalo, lahko iz delčkov takratne debate izluščimo, da so bili tudi za ta spor krivi pragmatični osebni motivi. Ljubljanske 'sodruge' je očitno zmotilo, da so Kristan, Zavertnik in Kopač uspeli s svojo organizacijo v Trstu. Ta je odbila Ucekarjev napad, pridobila je nekaj simpatij pri Edinosti, uspešno tržila oba delavska časopisa in širila organizacijo na goriško gradiščansko in Istro. Potem ko je v *Delavcu* izšel oglas, naj se denar za tiskovni sklad raje pošilja *Železnikarju* v Ljubljano, kot pa na uredništvo *Delavca* v Trst, se je spor šele razplamtel. Prve dni februarja sta se Zavertnik in Kopač že poslavljala od Tržačanov, »zaradi nastalih privatnopravnih diferenc med nama in izvrševalnim oborom JSDS«, s pojasnilom, da zadeva ni osebna ampak zadeva celotno tržaško volilno okrajno organizacijo.⁹⁶

Dne 13. 2. 1898 se je 'skupni zastop' JSDS urgentno zbral v Trstu na izredni konferenci. Zadnik je zahteval od urednikov obeh listov, naj se režija zmanjša za polovico, zato naj se sorazmerno znižajo tudi plače.⁹⁷ Potem, ko je nekdo dodal, da se Tržačani okoriščajo tudi z denarjem, ki ga daje družbena gostilna⁹⁸, jih je Melhijor Čobal vrgel iz službe. Uredništvu *Delavca* in *Svobode* sta se oddali novi trojki in sicer Drogeniku, Bartlu in Zavertniku, vendar je Drogenik, ker ni maral osebnega obračunavanja, kmalu odšel iz Trsta. Vodstvo Okrajne volilne organizacije Trst je na izključitev odreagiralo s sklicanjem zbora zaupnikov, katere so

⁹³ Rdeči prapor, št. 11 z dne 27. 6. 1898.

⁹⁴ *Il Lavoratore*, št. 84 z dne 16. 4. 1898.

⁹⁵ B. Gombač, Ustanovitev JSDS v Trstu, *Jadranski koledar* 1976, str. 198–210.

⁹⁶ *Svoboda*, št. 2 z dne 3. 2. 1898.

⁹⁷ *Delavec*, št. 7 z dne 1. 3. 1898.

⁹⁸ Tržaški državni arhiv, (AST), policijsko ravateljstvo, fond Zaupni predsedniški spisi, fasc 251.

sezanili s stanjem v stranki ter z ekskluzivno novico, da bodo ustanovili nov socialistični list z imenom Rdeči prapor.⁹⁹ List je v glavnem pisal E. Kristan, ki sta mu pomagala Kopač in Zavertnik. Na reakcije ni bilo treba dolgo čakati, Okrajno organizacijo, Rdeči prapor in tržaške člane so Ljubljanci obtožili separatizma in jih izključili iz stranke.

Poskusov sprave je bilo kar nekaj, vendar niso bili vedno odkriti. Tržaška volilno okrajna organizacija se je po zelo uspešnem praznovanju 'prvega majnika', ko je prvič nastopila samostojno brez sodelovanja italijanskih socialistov, čutila močnejšo.¹⁰⁰ Zato ni več pristajala na pritlikave napade Zadnika in ostalih, ampak se je Kristan pri iskanju pravice obrnil kar na berlinsko teoretično socialistično revijo *Der Sozialist*, last neodvisnih nemških socialistov. Tam je E. Kristan spor med tržaško in ljubljansko organizacijo predstavil kot ideološki razkol, ki ga je bil Rdeči prapor prisiljen izvesti zaradi oportunitizma in reformizma, ki je že povsem načel ne le Ljubljano ampak že tudi dunajsko socialistično centralo.¹⁰¹ Prišlo je do hitre intervencije dr. V. Adlerja, ki je na strankini konferenci v Ljubljani 30. 5. 1898 tudi brez Tržčanov, na hitro opravil z Zadnikom in vodstvom JSDS. Sredi leta sta prenehala izhajati tako *Delavec* kot *Svoboda*. Še vedno je izhajal Rdeči prapor, ki je po mnenju mnogih, postal vse boljši ter se je zelo hitro širil celo tja, kjer bi ga najmanj pričakovali, to je pri Čobalu v Zagorju.¹⁰²

Konec avgusta so v Ljubljani sklicali izredni strankin zbor JSDS. Tam so prisotni, med njimi so bili gosti iz Gradca, Dunaja in Trsta, izvolili nov 'izvrševalni odbor'. Pod močnim Adlerjevim vplivom so dosegli tudi načelno spravo in zagotovilo, da bo dunajska centrala priskrbela sredstva za izdajanje Rdečega praporja, ki je nekaj časa izhajal kot *Delavec* – Rdeči prapor. List je postal tudi uradno glasilo stranke.¹⁰³

V uvodniku prve številke nam je dano zvedeti skoraj vse ozadje tako ostre konfrontacije med Ljubljano in Trstom. Uvodničar se zaklinja, da ni šlo za ideološke ampak za povsem vsakdanje spore, ki so se moral umakniti v ozadje zaradi »principielne enotnosti stranke«. Zadnika ni več zaslediti v strankinih poročilih, vendar je na drugi strani v Ameriko odšel tudi J. Zavertnik. Strankino vodstvo je ostalo v Ljubljani z mrežo okrajnih organizacij, kot: ljubljansko, celjsko, zagorsko, idrijsko, in tržaško. Slednja, torej Okrajna socialno demokratska organizacija za volilni okraj Trst je za delavsko gibanje v Trstu, še posebno za njen slovenski del, odigrala veliko vlogo.¹⁰⁴

Do leta 1902, dokler je Ucekar vodil italijansko socialistično organizacijo, so se teoretična in praktična vprašanja narodne enakopravnosti v večnacionalnem okolju vse bolj puščala ob strani. Med italijanskimi socialisti so prevladali atavični kompleksi večvrednosti urbanega nad agrarnim prebivalstvom. Na račun Slovencev v Trstu je prihajalo celo do kompromisov med socialisti in nacionalisti, ki so pomenili nek neviden nacionalni limes, ki nižjim slojem ni dopuščal preboja v enakopravni status. V okviru male internacionale je italijanska tržaška sekcija ASDS predstavljala verno kopijo dunajskega reformizma. Kot v gospodarsko najbolj razvitih delih monarhije je tudi v Trstu vodstvo tamkajšnjih italijanskih socialistov, na osnovi programa, ki je obljubljal preseganje diskriminacije, pravično razdelitev davčnih bremen in spoštovanje človekovih pravic, uspelo pridobiti monopolni prostor na politični levici. Ta minimalni program, je skupaj z bojem za volilno pravico uspel mobilizirati na tisoče mezd-

⁹⁹ *Svoboda* št. 3 z dne 26. 3. 1898. *Delavec* št. 10 z dne 2. 4. 1898. *Delavec* št. 11 z dne 8. 4. 1898.

¹⁰⁰ Rdeči prapor, št. 6 z dne 5. 5. 1898.

¹⁰¹ J. Kopač, *O preteklih dneh*, op. cit., str. 23.

¹⁰² *Delavec* – Rdeči prapor, št. 18 z dne 5. 9. 1898.

¹⁰³ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, op. cit., str. 55.

¹⁰⁴ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, op. cit., str. 57.

nih delavcev, jih vključiti v aktivno politično življenje in jim dati socialni ponos, ki ga do tedaj ni bilo. V nasprotju s pričakovanji avstrijskih socialnih demokratov so ti procesi na eni strani okrepili nacionalno čutenje, na drugi pa načeli občutek pripadnosti delavstva velikemu večnacionalnemu prostoru. S tem, da so mezdno delavstvo osvobodili, so socialisti pospešili njegov vstop v nacionalne vrste in s tem na nek način načeli bistvo avstrijske socialne demokracije.¹⁰⁵ Prav zaradi tega se je socialno demokratskemu gibanju v Trstu začela bližati skupina intelektualcev (Slataper, Stuparich, Vivante itd), ki je tržaškemu socializmu dala izredno veliko, saj so z leve napadli politiko liberalnih nacionalcev, ki v Avstriji niso več videli svoje države. Ko je leta 1912 izšel Vivantejev *Irredentismo adriatico*, so tržaški italijanski socialisti razumeli, da morajo prerasti lastni nacionalizem in do konca razčistiti svoje pomisleke do nacionalnega vprašanja in do Slovencev v Trstu.¹⁰⁶

Od tod do realizacije teh zamisli je bila za italijanske socialiste seveda še dolga pot, ki jo tržaško delavsko gibanje ni nikdar do konca prehodilo, tudi takrat ne (1915–1918), ko je bila za to vsaj minimalna možnost. Vendar teh možnosti tudi Ucekarjeva naslednika Valentino Pittoni in Ivan Regent nista videla, čeprav pri tem v Evropi nista bila osamljena. Pomanjkanje odločnejše stranke, ki bi povzela vsesplošno nezadovoljstvo je bil v Evropi resen problem, vendar je bila mnogo pomembnejša in usodnejša naraščajoča vloga nacionalizmov, ki so preplavili Evropo. Razvoj delavskega gibanja se je torej ustavil na prvi resnejši zapreki, saj ni dal odgovora nacionalnim napetostim, ki so razjedale Evropo. Lahko bi celo zatrdili, da je od takrat dalje propadel tisti model socializma, ki je najprej v Nemčiji, nato še v Avstriji in seveda tudi v Trstu razvil misel o znanstvenem socializmu, ki je ponujal drugo kulturo in drugi način življenja, kot ga je kapitalizem.¹⁰⁷

Riassunto

La democrazia sociale slovena a Trieste 1889–1900

Boris M. Gombač

Dopo il congresso austriaco socialdemocratico di Heinfeld del 1888–89, si formarono nell'impero asburgico altre associazioni socialiste. In onore alla multiculturalità di Trieste si formò in questa cittadina costiera una società con tre sezioni nazionali: La Confederazione operaia, La Delavska zveza e la Deutscher Leseverein. A dirigere le tre sezioni furono C. Ucekar, L. Zadnik e J. Pregant, che dopo tre anni a causa di disaccordi inerenti alla questione nazionale ed ad una male organizzata campagna elettorale portarono la società alla liquidazione d'ufficio da parte della I. R. Luogotenente triestina. La lotta per l'eredità della Confederazione evidenziò due forti personalità del socialismo triestino Zadnik e Ucekar, che però non entrò mai in nessuna società che non fosse italiana. Per questo Ucekar costituì La lega sociale democratica, che non prevedeva sezioni miste. Nel frattempo vennero a formarsi a Trieste diversi giornali socialisti dal *Lavoratore* al *Delavec* e alla *Svoboda*, che agitavano per l'idea socialista. Dopo il V. congresso della socialdemocrazia austriaca di Vienna il movimento operaio poté federalizzarsi, consentendo ai singoli popoli di costituire associazioni socialiste nazionali. In attesa della riforma elettorale del 1897 si formarono sia La sezione sudslava che La sezione adriatica del partito socialdemocratico d'Austria. Nel 1897 si ebbero a Trieste le elezioni che però non portarono un grande successo ai socialisti triestini. Questi dovettero cimentarsi con un anno pieno di scioperi e di confronti sindacali che rafforzarono la socialdemocrazia triestina. Ma a grande sorpresa di Ucekar i

¹⁰⁵ E. Maserati, *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale*, Milano 1973, str. 123.

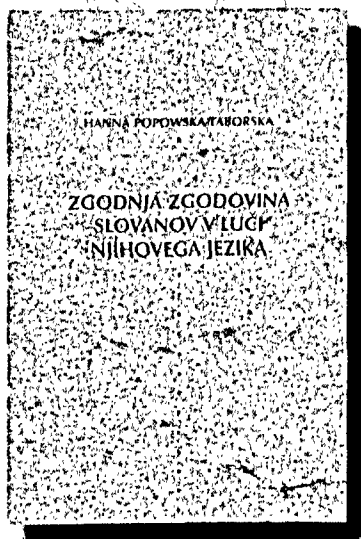
¹⁰⁶ A. Vivante, *Irredentismo adriatico*, ponatis Libreria della voce, Firenze 1912, str. 188–193.

¹⁰⁷ D. Kermauner, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, Ljubljana 1977, str. 89.

socialisti sloveni formarono una propria sezione anche a Trieste. Tra due risoluzioni inerenti alla questione nazionale, quella di Domocos e quella di Camber, Ucekar scelse l'ultima che penalizzava però le organizzazioni di classe non italiane. Si dovette giungere ad un compromesso tra lo sloveno Etbin Kristan, padre di una mozione a favore della federalizzazione del partito in Austria e Ucekar, che era garante del centralismo di partito. I due dirigenti accettarono la libera scelta di ciascuno a far parte del proprio partito socialista nazionale.

Hanna Popowska-Taborska
**ZGODNJA ZGODOVINA SLOVANOV
 V LUČI NJIHOVEGA JEZIKA**

Prevedla Karmen Kenda-Jež

Knjiga je zgoščen prikaz in kritična razčlemba tistih teorij o etnogenezi Slovanov, ki se opirajo na presojo jezikovnih dejstev. Sopostavitve pogledov je omogočila kartoteka jezikovnih podatkov, uporabljenih kot dokazno gradivo za etnogenezo Slovanov, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pod avtoričinim vodstvom nastala v Inštitutu za slovanske vede Poljske akademije znanosti v Varšavi. Težnja po celoviti in nepristranski obravnavi tega gradiva preveva celotno delo, zato to ni usmerjeno v snovanje nove hipoteze o izvoru in pradomovini Slovanov, ampak v preverjanje jezikoslovne utemeljitve dosedanjih predpostavk. Avtorica ves čas opozarja na meje jezikoslovne obravnave etnogenetskih dejstev ter na obstoj številnih nasprotujočih si razlag istega gradiva, vendar tudi poudarja, da nenavadna glasovna in besedotvorna enotnost praslovanščine podpira tezo o sorazmerno majhnem izhodiščnem slovanskem ozemlju, nadaljnje proučevanje slovanskega besedja pa bi ob močni leksikalni diferenciaciji slovanskega ozemlja lahko na novo osvetlilo zgodovino Slovanov.

Izdajatelj: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

2005, 207 str., 13 × 20 cm, broširana, ISBN 961-6568-18-3. Cena: 3.880 SIT/16,19 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
 tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
 e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
 www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.

Vladislav B. Sotirović

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX. veka

UDK 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., dr., izredni profesor, Vilniaus Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX. veka

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1-2 (133), str. 123-137, cit. 44

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava politične in nacionalne odnose med Hrvati, Srbi, Italijani in Madžari v obdobju med 1881 in 1902 in še posebej odnos Srbske neodvisne stranke v Zagrebu do nacionalne identitete Srbov in srbskega narodnega vprašanja v troedini kraljevini Hrvaški (Dalmacija, Hrvaška in Slavonija). Temeljna naloga Srbske neodvisne stranke je bila, da prisili hrvaško politično opozicijo in še posebno pripadnike nacionalistične Hrvatske stranke prava, da priznajo Srbe v troedini kraljevini kot posebno etnično in jezikovno entiteto, ki se razlikuje od Hrvatov, in da jim z zakonom zagotovijo določene nacionalne pravice in tako zavarujejo njihovo nacionalno identiteto.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., Assoc. Univ. Prof., Ph.D. in Hum. Sc. (Philology)

Vilniaus Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Zgodovinski časopis – Historical Review, Ljubljana 60/2006, No. 1-2 (133), pp. 123-137, 44 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity.

Author's Abstract

Krajem XIX i početkom XX veka su se na prostoru Trojedne Kraljevine (Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), ali i van nje, vodile velike polemike u srpskoj i hrvatskoj štampi o pripadnosti kulturne baštine Južnih Slovena pisane štokavskim narečjem. U ovim polemikama su aktivno učešće uzeli i ideolozi desničarske Srpske samostalne stranke (osnovane 1881. g. u Zagrebu) i svoje stavove najčešće izražavali u stranačkom listu *Srbobran* (štampan ćirilicom u Zagrebu). Srpski samostalci su svoje tvrdnje temeljili uglavnom na filološkom mišljenju Vuka Stefanovića Karadžića, ali i drugih istaknutih slavista XVIII-XIX stoleća: J. Dobrovskog, P. J. Šafarika, J. Kopitara, J. Kolara i F. Miklošiča. To znači da se ideologija Srpstva koju je propagirala Srpska samostalna stranka zasnivala na tezi da su svi štokavci poreklom Srbi, kajkavci Slovenci, a čakavci Hrvati. Stoga je *Srbobran* doslovce ponavljao da su pravi Hrvati samo oni Južni Sloveni koji naseljavaju jadranska ostrva, Istru i istočnu jadransku obalu, a govore samo čakavskim narečjem (dakle ne i kajkavskim i štokavskim pored čakavskog).

Vukovo novo (lingvističko) poimanje Srpstva je od strane hrvatske opozicije, koja je devedesetih godina XIX stolecā bila u žestokom sporu sa srpskim samostalcima oko kulturnog nasleđa Južnih Slovena, tumačeno tako što je navodno Vuk smišljeno kreirao modernu srpsku nacionalnu ideologiju u cilju asimilacije velike većine katoličkih Hrvata i bosansko-hercegovačkih muslimana, a čiji su govori veoma srodni štokavskim dijalektima kojima govore Srbi. S druge strane, lik i delo Vuka Stefanovića Karadžića su u *Srbobran*-u poistovećivani sa likom i delom Sv. Save: »Rad Sv. Save održava i drži pravoslavno Srpstvo, a Vuk je svojim 'Srbi svi i svuda', proglasio da su Srbi, bez obzira na vjerozakon, jedan narod«. ¹ *Srbobran* je tvrdio da »Hrvati od iskonu nijesu ništa drugo, nego Srbi, da hrvatskog jezika nema, a da je onaj jezik kojim se Hrvati služe jezik samo – srpski«. ²

Vukov lingvistički model definisanja srpske nacije je postao ishodišnom tačkom Srpske samostalne stranke da tvrdi da Srbi imalju pravo da smatraju da sva književna dela napisana štokavskim dijalektom pripadaju ekskluzivno srpskoj nacionalnoj kulturnoj baštini. Čak šta više, isti taj Vukov model je posluzio srpskim samostalcima da tvrde da je hrvatski narod samo *specium* srpskog *gens*-a (mada su hrvatski pravaši u isto to vreme tvrdili suprotno) pošto im je jezik kao glavni nacionalni identifikator isti, a taj jezik je bio srpski, tj. štokavski dijalekt. Dakle, niti je bilo štokavskih Hrvata, niti je bilo štokavskog hrvatskog jezika (tj. hrvatskog jezika zasnovanog na štokavskim govorima). Hrvati su mogli biti samo čakavci, a njihova kulturna baština samo ona koja je napisana ovim narečjem. Tzv. štokavski Hrvati su za samostalce bili Srbi koji su se od Srpstva otopili u IX veku za vreme dalmatinskih kneževa Borne i Branimira kada su se pokatoličili i vremenom srpsku ćirilicu zamenili rimokatoličkom latinicom. Samostalci su u proračunu broja Srba takođe primenjivali Vukov model nacionalnog određenja pa su se tako u popisu stanovnika 1896. g. u Hrvatskoj-Slavoniji koji se pojavio u *Kalendaru Srbobran* našli Srbi, Nemci, Mađari, Česi, Slovenci, Slovaci, Ruteni i »drugi narodi«, ali ne i Hrvati. ³ Dakle, slično ultradesnoj Hrvatskoj stranci prava, koja nije priznavala Srbe u Trojednici, već ih je smatrala »pravoslavnim Hrvatima«, tako je i desničarska Srpska samostalna stranka nazivala sve štokavske Hrvate »katoličkim Srbima«.

Na temelju lingvističkog određenja Srpstva samostalci su smatrali sve katoličke kulturne i književne stvaraocce koji su pisali svoja dela štokavskim narečjem (tj. po njima – srpskim jezikom) za Srbe, a to se pre svega odnosilo na staru dubrovačku književnost. Za samostalce su čuveni rimokatolički stvaraoci Gundulić, Kačić, Bošković i Reljković bili Srbi, koji su se srpski osećali, mislili i koji su pisali srpski. Najveći pesnik Dubrovnika – Ivo Gundulić, je bio »ne samo prosti Srbin, nego veliki Srbin«. Srpska samostalna stranka je problem nacionalne pripadnosti Dubrovnika i njegove kulturne baštine istakla u prvi plan svoje propagandne akcije nakon što je na izborima 1890. g. za gradski magistrat pobedila srpska stranka. Od tada, pa u narednih desetak godina, *Srbobran* je pisao o srpskom karakteru Dubrovnika napominjući da se termin »hrvatski« veoma retko koristio u tekstovima dubrovačkih književnika. Za samostalce Dubrovnika je bio »srpska Atina«- izvorište i kruna celokupne srpske kulturne baštine. ⁴ Ukratko, prvaci Srpske samostalne stranke su se neprestano pozivali u

¹ *Srbobran*, 30. 9. (12. 10.) 1897., br. 113, »Vuk Stefanović Karadžić«. Karadžićev članak »Srbi svi i svuda« videti u: Stefanović Karadžić V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972, s. 113–135.

² *Srbobran*, 30. 3. (11. 4.) 1891., br. 13, »Šilo za ognjilo«.

³ *Kalendar Srbobran za 1897.*, »Srpstvo–statistički podaci o narodu i zemljama«, Zagreb, 1896., s. 33. *Kalendar Srbobran* je imao zadatak da služi »samo srpskoj ideji bez obzira na stranke i vjeroispovjed« očigledno shodno Vukovoj ideji o lingvističkom Srpstvu »sva tri zakona« *ŠRukopisno odeljenje Maticе srpske*, br. 3.315; »Ignjat Dimić Aleksandru Sandiću – postao je urednik kalendara 'Srbobran'-a koji u Hrvatskoj ima da vrši nacionalni zadatak«, Zagreb, 25. jul 1896.Č.

⁴ *Srbobran*, 21. 7. (2. 8.) 1890., br. 28, »Slava srpskoj Ateni«; isto, članci na istu temu od broja 21 do broja 28 za godinu 1890.

raspravama sa hrvatskom opozicijom na Vukovu jezičku definiciju Srpstva u nameri da pokažu i dokažu srpsku nacionalnu pripadnost književnog nasleđa autora koji su pisali štokavskim dijalektom. Pozivanje na Vuka je išlo do te mere da je *Srbobran* čak negirao i postojanje hrvatske kulture u celini: »Hrvati nemaju danas ni originalnih narodnih melodija, ni svirala, ni igara ni kola, kao što imaju Srbi. Nemaju ničega«. ⁵

Osnovni politički cilj nacionalne ideologije koju je zastupala Srpska samostalna stranka je bio stvaranje jedinstvene i ujedinjene nacionalne države svih Srba. Drugim rečima, čitav srpski narod na svom etnografskom prostoru se morao naći u okvirima jedinstvenih državnih granica. U formulisanju teritorijalnog rasprostiranja ujedinjene države Srba jasno se može videti da su srpski samostanci primenjivali Vukov lungvistički model određenja Srpstva, a kao uzor im je služila projektovana štokavska država Srba Ilije Garašanina iz 1844. g. (*Načertanije*). Samostanci su na prvom mestu isticali značaj Bosne i Hercegovine kao zemlje naseljene isključivo Srbima koji imaju jedinstveni jezik i pismo. Stranka je priznavala da je teritorija Bosne i Hercegovine »jabuka razdora« između Srba i Hrvata pa je u cilju postizavanja sporazuma i saradnje sa Hrvatima predlagala da se tačno mora formulisati »što je srpsko da je srpsko, što je hrvatsko, da je hrvatsko. Mi nećemo ništa više od vas u Trojedinici. I samo u hatar ovake nagodbe, stojeći čvrsto na načelu pariteta, mi žrtvujemo, da se *srpski jezik*, kojim se od 20 godina amo služe Hrvati kao bratskom pozajmicom; mi žrtvujemo da se taj srpski jezik u svim odnošajima Srba i Hrvata u Trojedinici zove *srpsko-hrvatski*, a nikako samo *hrvatski*, niti *srpski ili hrvatski* i obratno. No predlažući vam ovakvu nagodbu u Trojedinici, mi vam nadasve stavljamo uslov: *sebi ruke sa srpskih zemalja van Trojedinice!* Ne dirajte nam ni za živu glavu u koljevku Srpstva, *Bosnu i Hercegovinu* i ne vrijeđajte nam Srpstvo u Dalmaciji i Boki srpskoj«. ⁶ Dakle, prema srpskim samostalcima, principijelna žrtva koju Srbi treba da podnesu zarad nacionalne saradnje sa Hrvatima u Trojedinici je ta da se *srpski jezik* kojim govore oba naroda preimenuje u *srpsko-hrvatski* što se smatralo od strane samostalaca za veliku koncesiju Hrvatima od strane Srba.

Jasno je da se stav samostalaca prema pitanju sporazuma sa Hrvatima u Trojedinici drastično promenio od 1888. g. kada je stranka ušla u otvorenu političku saradnju sa banom Kuenom Hedervarijem. Ta saradnja se najbolje može videti na sledeća tri primera. Prvo, srpski samostanci, za razliku od hrvatske opozicije, su ostali ravnodušni prema novom zakonu o »pučkim školama« uvedenim od strane vlade bana Kuena 1888. g., a prema kome se u Hrvatskoj-Slavoniji mogu osnivati i »mađarske škole«, tj. škole u kojima se predavalo isključivo na mađarskom jeziku. Drugo, samostalski *Srbobran* je ne samo uživao punu političku podršku bana Kuena već je od njegove vlade dobijao i finansijske subvencije. Treće, kada je uprava jednog kotara u Hrvatskoj 1893. g. tražila da se skine slika Sv. Save sa zida jedne učionice srpske škole vlada bana Kuena je intervenisala pa je slika ovog srpskog zaštitnika škola i prosvete ubrzo vraćena na svoje mesto.

Sve u svemu, do 1888. g. samostanci su zahtevali da se zajednički jezik Srba i Hrvata u Trojedinici formuliše kao *hrvatsko-srpski* kako bi se pokazalo da i Srbi žive u Trojedinici pored Hrvata. Međutim, od godine 1888. samostanci sve više i više tvrde da oba naroda govore i pišu *srpskim jezikom*, ali da bi Srbi mogli kao veliku žrtvu prihvatiti da se taj jezik u Trojedinici nazove *srpsko-hrvatski* samo da bi udovoljili Hrvatima. Za uzvrat se tražilo da se

---

⁵ *Srbobran*, 13. (25.) 1.1887., br. 6, »Matica Hrvatska i begovski pivac.« Takođe, videti i brojeve 119–123 za 1898. g., »Srpske narodne pjesme u Hrvata«; isto, 25. 5. (6. 6.) 1899., br. 61, »Osvajanje srpske kulture kod Hrvata i dalje«; isto, 2. (14.) 10. 1891., br. 53, »Nećemo ni u koje groblje«; isto, 2. (15.) 10. 1900., br. 216, »Metamorfoze«, isto, 22. 7. (3. 8.) 1895., br. 83, »Otkrivanje jedne tajne«.

⁶ *Srbobran*, 25. 3. (6. 4.) 1892., br. 25, »Srpsko pitanje u Trojedinici«.

Hrvati odreknu za svagda pretenzija na »srpsku« Bosnu i Hercegovinu koja se od 1878. g. nalazila pod austro-ugarskom okupacijom.⁷ Po mišljenju samostalaca ova provincija je bila i istorijski i etnički srpska zemlja na kojoj žive etnolingvistički Srbi bez obzira na verske razlike.⁸ Čak šta više, bosansko-hercegovački muslimani su za samostalce bili »dika i ponos cvijeta srpskog naroda« i »najčistiji deo srpskog naroda.«⁹ Stoga su srpski samostalci oštro osuđivali politiku ministra finansija Austro-Ugarske, upravnika Bosne i Hercegovine – Benjamina Kalaja (B. Kallay) da se prizna bošnjačka nacionalnost i bošnjački jezik, kao i da se politički pomogne autonomni pokret muslimana Bosne i Hercegovine. Kalajeva nacionalna politika je imala za cilj da izolovanjem Bosne i Hercegovine u političkom, kulturnom i ekonomskom smislu od susednih slovenskih naroda i zemalja stvori svest o posebnoj »bošnjačkoj naciji« koja poseduje svoj »bošnjački jezik« kao i posebnu istoriju. Stoga su samostalci opravdano tvrdili da Kalaj smišljeno osniva novu »bošnjačku« naciju koja govori »bošnjačkim« jezikom samo da bi pokazao da u toj provinciji ne žive Srbi niti da njeno stanovništvo govori srpskim jezikom.

Što se tiče pitanja Bosne i Hercegovine, ono je za srpske samostalce bilo ključno teritorijalno pitanje Srpstva krajem XIX i početkom XX veka. Nastojalo se da se dokaže da su bosansko-hercegovački muslimani lingvistički Srbi. Tako na primer, iako Srpska samostalna stranka nije zvanično priznavala da je došlo do sklapanja ikakvog muslimansko-srpskog sporazuma u leto 1901. g., hrvatska opozicija je direktno optužila srpske samostalce da stoje iza ovog sporazuma. U svakom slučaju, mnogi Srbi iz Trojednice su u tom sporazumu videli najbolju branu austro-ugarskim težnjama da odvoji hercegbosanske muslimane od srpskog etničkog tkiva.¹⁰ O ovom sporazumu je pisao i pravaški *Novi List* koji je uređivao Frano Supilo opisujući ga kao srpsku »urotu« protiv Hrvata jer su Srbi navodno hteli da posrbe bosansko-hercegovačke muslimane za koje su pravaši držali da su »cvijet Hrvatstva« koji govore hrvatskim jezikom i pišu hrvatskim pismom.¹¹ Ovakvi pravaški stavovi su izraženi u *Programu Hrvatske stranke prava* iz 1894. g. kojim se zahtevalo ujedinjenje hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja na temelju državnog prava i narodnog načela u okvirima Austro-Ugarske. Prema pravašima i njihovom političkom programu, ujedinjena hrvatska federalna jedinica bi se sastojala od sledećih provincija u kojima živi hrvatski narod: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Međumurja, Istre i Rijeke. Ostavljena je mogućnost da se ovoj hrvatskoj federalnoj jedinici priključi i Slovenija shodno pravaškoj ideologiji da su Slovenci »alpski Hrvati« koji govore hrvatskim jezikom (tj. kajkavskim dijalektom). U *Programu* stranke iz 1894. g. Srbi se uopšte i ne spominju kao narod koji živi zapadno od reke Drine već se govori o »pravoslavnim Hrvatima« koji navodno govore čistim hrvatskim jezikom (tj. štokavskim dijalektom).¹² Prema informacijama koje je dao *Novi List*, osnova muslimansko-srpskog sporazuma se zasnivala na traženju autonomije za Bosnu i Hercegovinu, ali pod turskim protektoratom. Na čelu uprave autonomne provincije bi se smenjivali jedan muslim-

⁷ *Srbobran.*, 16. (28.) 8. 1897., br. 94, »Izvine hrvatske opozicije«.

⁸ *Srbobran.*, 23. 9. (2. 10.) 1894., br. 107, »Jesu li stari i današnji Bosanci – Srbi ili Hrvati?«

⁹ *Srbobran.*, 8. (20.) 2. 1886., br. 121, »O bosanskim prilikama«; isto, serija članaka o Bosni od broja 5 do broja 20 za 1893., »Bosna i Hercegovina – njihov državno-pravni položaj«; Spalajković M., *La Bosnie et l'Herzegovine*, Paris, 1899 (prikaz knjige se nalazi u *Srbobran-u*, br. 20–31/1899., »La Bosnie et l'Herzegovine«.

¹⁰ *Srbobran.*, 30. 8. (12. 9.) 1901., br. 188, »Hajka na Srbe i muslimane«; isto, 11. (24.) 9. 1901., br. 197, »Denuncijacije protiv bosansko-hercegovačkih prvaka i rješenje memorandumu«.

¹¹ *Novi List*, 14. 9. 1901, br. 209, »Urote po Bosni«.

¹² Srpska samostalna stranka je povodom pravaškog Programa iz 1894. g. oštro reagovala ocenjujući ga anti-srpskim jer nameće Srbima »hrvatsku misao i hrvatsko, dakle tuđe, državno pravo« [*Srbobran*, 5. (17.) 5. 1894, br. 51, »Hrvatska opozicija«].

man i jedan Srbin dok bi za službeni jezik bio proglašen *srpski*. Prema sprazumu: »u svim školama ima da se taj jezik tako naziva i da se upotrebljuje pisan isključivo ćirilicom.« Ćirilički alfabet je trebao postati jedinim pismom kojim se saobraća između vlasti i naroda. Hrvatskoj stranci prava je naročito smetao deo iz sporazuma koji se odnosio na srpski jezik i ćirilicu jer su u tim odredbama sporazuma videli jasnu težnju »srpskih radikala iz Novog Sada, Beograda i Zagreba« da se razbije hrvatski narod u Bosni i Hercegovini i u krajnjem slučaju posrbi.¹³ S druge strane, srpski samostanci su isticali da ako ugovor uopšte i postoji njegove odredbe o jeziku i pismu jasno potvrđuju Vukovu tezu da u Bosni i Hercegovini živi samo srpski narod podjeljen na tri veroispovesti (verozakona).

Pored Bosne i Hercegovine, Slavonije i Hrvatske, Srpska samostalna stranka je kao srpske zemlje, tj. kao zemlje u kojima žive Srbi jer se u njima govori srpskim jezikom, navodila i Dalmaciju, Boku Kotorsku, Srem, Makedoniju, Crnu Goru i Kosovo sa Metohijom. Samostanci su u Dalmaciji podržavali Narodnosrednjačku stranku, osnovanu 1873. g., a koja je sve više u narednim godinama preko lista *Zemljak* isticala srpski karakter ove provincije. Samostanci su bili za sve političke akcije onih krugova dalmatinskih Srba koji su osporavali hrvatski karakter Dalmacije kao što je na primer »izjava Srba Bukovčana« iz Dalmacije od 11. jula 1874. g. u kojoj se tražila nacionalna ravnopravnost tako što bi ćirilica postala ravnopravno pismo sa latinicom. Politički krug Srba okupljen oko *Zemljak*-a je isticao, isto kao i zagrebačka Srpska samostalna stranka, srpski karakter Bosne i Hercegovine u kojoj se mogao čuti samo srpski jezik. Srpska samostalna stranka je takođe dala punu podršku novooosnovanoj Srpskoj narodnoj stranci (1880. g.) i njenom stranačkom *Srpskom listu* čiji je prvi broj izašao 14. januara 1880. g. Samostanci su podržali zahtev srpskih narodnjaka iz Dalmacije da se »hrvatski ili srpski jezik«, koji je proglašen 1883. g. za službeni jezik u Saboru, uvede kao službeni jezik u upravi. Za zagrebačke srpske samostalce to bi bila prva etapa u isticanju srpskog karaktera Dalmacije. U tom trenutku njima je bilo najbitnije da se srpsko ime nađe u zvaničnom nazivu jezika. Kao druga faza borbe za srpsku Dalmaciju bi se zahtevalo uvođenje srpskog jezika kao zvaničnog shodno ideološkoj pretpostavci da u toj provinciji žive etnolingvistički Srbi, tj. južnoslovenski štokavci. Ovakva ideologija i politika samostalaca koja je negirala postojanje hrvatske nacije u Dalmaciji je u potpunosti odgovarala krajnjem stranačkom političkom cilju u Dalmaciji: ujedinjenju Dalmacije sa ostalim srpskim zemljama u okviru programa sjedinjenih srpskih država.¹⁴

U Dalmaciji se kao reakcija na sve učestaliju propagandu srpskih katoličkih krugova u korist isticanja srpskog karaktera ove provincije javila jaka opozicija koju je devedesetih godina XIX veka predvodio liberalni sveštenik Juraj Bjankini koji je stvorio tzv. »Hrvatski klub« u Saboru. Bjankini je smatrao da državne vlasti namerno favorizuju Srbe na štetu Hrvata pa je povodom toga javno istupio u Saboru tražeći da Sabor uputi zvaničan protest vlastima zbog zapostavljanja hrvatskog imena i jezika u čitankama u korist srpskog. O problemu naziva jezika u Dalmaciji sačuvano je pismo Mihe Klaića, istaknutog dalmatinskog političara, koje je 7. aprila 1892. g. poslao Šimi Macuri, jednom od najistaknutijih lidera hrvatskih opozicionih političara okupljenih oko lista *Obzor*. Povodom rasprava koje su se vodile u dalmatinskom Saboru u vezi zvaničnog naziva jezika, tj. o tome da li će se on nazvati *hrvatski* ili pak *hrvatsko-srpski*, Klaić, kao i drugi istaknuti srpski političari iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, je oštro protestovao protiv pisanja zagrebačkog *Obzor*-a koji je davao podršku onim hrvatskim političarima iz Dalmacije koji su poricali postojanje Srba u ovoj

¹³ *Novi List*, 14. 9. 1901, br. 209, »Urote po Bosni«. O ugovoru videti u: Škarić V., Nuri-Hadžić O., Stojanović N., *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938, s. 95–97.

¹⁴ Ovaj program su zacrtali Ilija Garašanin 1844. g. i Konstantin Nikolajević 1848. g.

provinciji i zalagali se da se samo hrvatski proglasi za zvanični jezik dalmatinskog Sabora i provincijske uprave. Urednik *Obzor-a*, Dinko Politeo se otvoreno stavio na stranu Juraja Bjankinija koji je, prema rečima Mihe Klaića, izneo predlog da se hrvatski jezik proglasi za zvanični jezik Sabora, predlog koji je bio »neumjestan i neopravdan«. U isto vreme, *Obzor* je kritikovao srpske političare iz Dalmacije koji su podržali predlog političkog prvaka dalmatinskih Srba Antuna Puljeza koji je predložio *hrvatsko-srpski* za zvanični jezik Sabora i uprave u Dalmaciji. Klaić je Macuri objašnjavao zašto su Srbi poslanici u dalmatinskom Saboru glasali za predlog Puljeza: »To [Bjankinijev predlog] nije bilo ništa drugo nego napadanje i nijekanje Srba. I mi iza toga morali smo glasovati za Puljeza ako nismo hteli još jače raspiriti mržnju među jednokrvnom braćom ...« Klaić je smatrao da je sasvim pogrešan stav hrvatskih obzoraša i pravaša da u nazivu jezika *hrvatski ili srpski* vide povredu hrvatskog državnog prava prema čijoj koncepciji u Hrvatskoj može postojati samo »hrvatski« službeni jezik jer postoji samo jedan »hrvatski« politički narod.¹⁵ Kao ispravnost svojih stavova, Srbi iz Dalmacije su se pozivali na odluku Sabora u Dalmaciji od 21. jula 1883. g. u kojoj je stajalo da se zajednički jezik Hrvata i Srba nazove *hrvatskim ili srpskim*, odluku za koju je glasala većina hrvatskih i srpskih poslanika u dalmatinskom Saboru.

Što se tiče Bjankinijeve primedbe o zapostavljenosti hrvatskog jezika i imena u čitankama u Trojedinici, saborska većina je ovaj zahtev odbacila konstatujući da su oba nacionalna imena i jezika podjednako zapostavljena. O tome nam govori zapis iz 1891. g. o zapostavljanju *hrvatsko-srpskog jezika* i potpunom zanemarivanju ćirilice u školskom sistemu Trojedinice što je bilo protiv odredaba Školskog zakona iz 1888. g.: »Tako je sadašnji starješina naše nastave nekada disao duhom pomirljivosti prema Srbima, te je bio ne samo za naziv 'Hrvatskoga ili srpskoga jezika' u osnovnim školama, već je i u novinama lomio koplje za Srbe; danas pako zlo i naopako po Srbima, učitelja u srednjim školama, ako dopusti da Srpče nazove svoj jezik 'hrvatskim ili srpskim'. U ona vremena on je imao, ako je bila riječ o školskim pitanjima, više obzira za povjest srpskoga naroda, te je izazvao suvišni gnjev hrvatskih pretjeranaca; lani ih je pak posve udovoljio, pa je ne samo građu iz srpske povjesti na troje prebio, već je i ćirilicu pretvorio u sramežljivu siroticu, dok joj u knjigama za srednje škole nema ni traga, ali umjesto nje proviruju na svakom listu, hrvatski animozni nokti protiv srpstva«.¹⁶

Odluka saborske većine o podjednakom zapostavljanju hrvatskog i srpskog jezika i imena u čitankama u Trojedinici je 1894. g. nagnala Bjankinija da se njegov Hrvatski klub pridruži Hrvatskoj stranci prava i da u potonjim godinama u Carskom Veću traži sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom na osnovu istorijskog i etničkog prava jer su po Bjankiniju u ovoj pokrajini koja je po njemu oduvek bila u sastavu hrvatske države živeli samo Hrvati. Kao dokaz za ovu svoju tvrdnju je navodio »činjenicu« da se u Dalmaciji govori samo hrvatskim jezikom. U poricanju postojanja Srba i srpskog jezika u čitavoj Trojedinici, uključujući dakle i Dalmaciju, su prednjačili pravaši.

Do otvorenog verbalnog sukoba između srpskih poslanika u hrvatsko-slavonskom Saboru i pravaških zastupnika u istom, a u vezi pitanja o postojanju Srba i srpskog jezika u Trojedinici, je došlo na saborskoj sednici od 22. novembra 1895. g. kada se pravaškim političarima

¹⁵ Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, »Miho Klaić Šimi Macuri – 'ali se na pisanje *Obzor-a* koji se drži hrvatskog državnog prava i teorije o hrvatskom političkom narodu a u nazivu hrvatski ili srpski jezik vidi povredu javnog prava Hrvatske, pa ne vidi razliku između obzoraša i pravaša«, Zadar, 7. april 1892.«, br. R. 6.491 b.

¹⁶ »Zapis o školama u Hrvatskoj u kojima je 'buktio' šovinizam, odnosu prema Srbima, službenom nazivu jezika u školskom sistemu Hrvatske, ćirilici i istoriji Srba«, Zagreb, 1891. u Kršnjavi I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I, Zagreb, 1986, s. 30–31.

obratio srpski poslanik Đorđe Đurković optužujući ih da čine sve kako bi dokazali da nema Srba u Trojedinici. U nastavku govora je dodao: »Ja ću, ako hoćete, sa ushićenom dušom pristati na izraz 'srpsko-hrvatski narod' ili 'srpski ili hrvatski narod'. Ja sam uveren da nema Srbina, koji ne bi na to pristao«. Prema Đurkoviću, jezik Srbo-Hrvata bi se imao nazvati »srpsko-hrvatskim.« Međutim, u ime Hrvatske stranke prava je za govornicu došao poznati književnik Eugen Kumičić izjavljujući: »Ja ću ostati uvek Hrvat«, što je naravno podrazumevalo da se pravaši zalažu za »hrvatski jezik« kao jedini zvanični jezik u Trojedinici.¹⁷ To je jasno isticano u pravaškoj štampi u kojoj se moglo pročitati: »U hrvatskim zemljama priznajemo samo jedan politički narod: hrvatski, samo jednu državnu zastavu: hrvatsku, samo jedan službeni jezik: hrvatski.« *Hrvatska* – glasilo pravaške frakcije Josipa Franka, je otvoreno poručivala Srbima da se sa njima ne može postići bilo kakav sporazum dok Srbi sa svoje strane ne priznaju da u hrvatskim zemljama postoji samo jedan jezik – hrvatski, samo jedna zastava – hrvatska i samo jedan politički narod – hrvatski.¹⁸ Srpski samostanci, ali i drugi Srbi pa i Hrvati iz Trojednice, su ovakve frankovačke stavove osuđivali pisanjem da se po pravaškoj zamisli »hrvatska misao« može ostvariti tako što »treba sve Srbe sjekirom utući, kao u Sjevernom moru ona dobroćudna morska telad nazvana tuljani.«¹⁹ Iz tih godina postoje dva značajna pisma Franje Račkog o velikim suprotnostima između Srba i Hrvata koje su se teško mogle prevazići »jer su Srbi svojom većinom u mađarskom taboru a razboritiji nemaju pristalica.«²⁰ Definitivno su hrvatsko-srpski odnosi u Trojedinici pokvareni oktobra 1895. g. prilikom posete cara-kralja Franje Josifa I Zagrebu kada su izbile antisrpske i antimadžarske demonstracije kojima se želelo protestovati protiv mađarsko-srpskog saveza navodno na štetu Hrvata i Hrvatske. Tom prilikom su demonstranti nazivali srpske pravoslavne sveštenike »vlaškim svinjama« dok je mađarska zastava javno spaljena na Trgu bana Jelačića.²¹

Gore spomenuti Bjankinijevi i pravaški stavovi o etničkoj kompoziciji Dalmacije su izazvali reakcije kod dalmatinskih Srba koje su vodile u drugu krajnost. Tako je, na primer, vođa Srpske narodne stranke, Sava Bjelanović tvrdio da Bjankini i pravaši žele da pohrvate Dalmaciju za koju se zna da je srpska zemlja u kojoj se govori srpskim jezikom.

Spor Srba i Hrvata oko Dalmacije je imao dve krupne političke posledice. Prvo, Srpska samostalna stranka je u svom Programu iz 1901. g. u potpunosti napustila zahtev za sjedinjenjem Dalmacije sa Hrvatskom-Slavonijom tražeći da se ova provincija nađe u sklopu ujedinjenih srpskih zemalja. Kao osnovu za ovakav zahtev, samostanci su navodili činjenicu da je Dalmacija naseljena štokavskom južnoslovenskom populacijom za koju su oni tvrdili da pripada samo srpskom etnosu. Drugo, Srpska narodna stranka je ušla u tešnju političku saradnju sa Italijanskom strankom u Dalmaciji što je za posledicu imalo produbljivanje jaza

¹⁷ *Tri govora narodnog zastupnika Đorđa Đurkovića u sednici hrvatsko-slavonskog i ugarskog sabora od 19. (31.) oktobra, 12. i 22. novembra 1895.*, Novi Sad, 1896, s. 50–51.

¹⁸ *Naš program*, Hrvatsvo, 2. maj 1904.

¹⁹ Kršnjavi I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I, Zagreb, 1986, s. 212–213.

²⁰ »Pismo Franje Račkog Vatroslavu Jagiću«, Zagreb, 19 mart 1893., u Jagić V., *Spomeni mogega života*, knj. II (1880.–1923. g.), Beograd, 1934, s. 198; isto, »Franjo Rački Vatroslavu Jagiću – brani politiku Neodvisne narodne stranke, objašnjava suštinu objedinjavanja hrvatskih opozicionih stranaka, tvrdi da Hrvatska stranka prava priznaje Srpstvo u Hrvatskoj, ali pod određenim uslovima, smatra da je nezavisnih Srba malo jer su svi u mađarskom taboru«, Zagreb, 8. maj 1893., s. 199.

²¹ »Jovan Paču bratu Miti Paču – o protivsrpskim istupima u Zagrebu u vreme boravka Franje Josifa u tom gradu«, Zagreb, 7. oktobar 1895., u Krestić Đ. V., *Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995, dokument br. 173, s. 231; *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, »Petar Stanišić Školskom savetu – moli da se njegovoj ćerki dozvoli da iz Učiteljske škole u Zagrebu pređe u Sombor stoga što je kao Srpkinja, posle demonstracija u Zagrebu, na svakom koraku ganjaju i uznemiravaju«, Sremski Karlovci, 1. novembar 1895., Sremski Karlovci, Školski savet, br. 349/1895.

između hrvatskih stranaka na jednoj strani i srpsko-italijanske koalicije na drugoj. Srpska samostalna stranka je u potpunosti podržavala politiku Srpske narodne stranke u Dalmaciji. Tako je, na primer, *Srbobran* branio stav D. Baljka iz Srpske narodne stranke u Dalmaciji koji je tvrdio da ukoliko Srbi pristanu na sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom-Slavonijom to bi bio nacionalni »greh samoubojstva.« Kao dokaz za svoje tvrdnje da »u Dalmaciji sa malim izuzetkom žive sami Srbi«²² samostalci su se pozivali na zvanične austrijske statistike načinjene od strane Fikera (Ficker) i Cerniga (Czoernig) koji su do svojih statističkih rezultata došli koristeći Šafarikovo načelo da su svi štokavci etnički Srbi. Tako prema tim statistikama, u austrijskim zemljama Dalmacije i Istre nije uopšte ni bilo Hrvata već samo Srba. Pozivajući se na Fikera i Cerniga, *Srbobran* je pisao kako je nemoralno i neopravdano da »ipak Veliki Hrvati neprestano prisvajaju ove zemlje za Veliku Hrvatsku.«²³ Za razliku od Dalmacije za koju je Fiker tvrdio da u njoj nema Hrvata, za Slavoniju je naveo da ih ima 560. Ostali su bili Srbi, tj. štokavci. Po istom lingvističkom modelu, Cernig je tvrdio da se Srbi javljaju pod sledećim imenima: Slavonci, Šokci, Bunjevci, Dalmatinci, Morlaci, Dubrovčani i Bokelji. Samostalci su se takođe pozivali na statističke podatke o stanovništvu Dalmacije koje je dao Mejer (Meyer) 1875. g. primenjujući istu lingvističku metodu određenja nacionalne pripadnosti. Po Mejeru je u Dalmaciji živelo 89% Srba (tj. štokavskih govornika), 10,5% Italijana, dok je ostatak stanovništva pripadao Albancima, Jevrejima i drugima.²⁴

Srpski samostalci su kao potvrdu svojih stavova o poimanju Srpstva i geografske rasprostranjenosti srpske nacije ukazivali na »Etnografsku kartu srpskih zemalja« koja je štampana u Beogradu u *Prosvetnom glasniku* 1892. g. Tu se spominju kao srpske zemlje sledeće geografsko-istorijske oblasti: Istra, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, južna Ugarska, Srbija, Bosna-Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i zapadna Bugarska.²⁵

Srbobran je isticao da se u mnogim južnoslovenskim zemljama Srbi ne zovu nacionalnim već regionalnim imenima kao na primer: Hrvat, Bošnjak, Dalmatinac, Slavonac, Makedonac itd., ali su svi oni Srbi jer su im jezik i običaji isti (tj. srpski). Samostalci su nazivali »velikohrvatskim srbožderima« sve one koji su ove srpske zemlje svojatali kao hrvatske kao na primer Hrvatska stranka prava u svojoj saborskoj adresi 1901. g. kada je Crnu Goru uključila u sastav velike Hrvatske po staroj pravaškoj ideologiji da se ova teritorija naziva *Crvenom Hrvatskom* u kojoj žive etnički Hrvati i u kojoj se navodno oduvek govorilo čistim hrvatskim jezikom, a što je »potvrđeno« i u *Letopisu popa Dukljanina* iz XI veka.²⁶ Isto tako, pravaška ideologija se pozivala na delo vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita – *De Administrando Imperio* iz sredine X veka u kome on ne spominje izrekom da su Srbi naseljavali srednjovekovnu Duklju iz čega su pravaši izveli zaključak da Srbi nisu ni živeli u srednjovekovnoj Duklji (Zeti), odnosno kasnijoj Crnoj Gori. Pravaši su svoje ideološke stavove o Crnoj Gori i južnoj Dalmaciji, kao o hrvatskim zemljama u kojima se oduvek govorilo »čistim hrvatskim jezikom«, najčešće iznosili u listu *Crvena Hrvatska*, političkom nedeljniku, koji je izlazio u Dubrovniku od februara 1891. g. do kraja avgusta 1914. Slične stavove o navodno

²² *Srbobran*, 8. (20.) 1894., br. 16, »Drugi fijasko hrvatske stranke u Dalmaciji«; isto, 12. (24.) 12. 1892., br. 98, »'Obzor'«-ovo izdajstvo«; isto, 19. (31.) 12. 1892., br. 100, »'Obzor' i srpska trobojnica«; isto, 12. (24.) 5. 1886., »Njekoliko riječi zadarskom 'Narodnom listu'«.

²³ *Srbobran*, 3. (15.) 3. 1893., br. 18, »Hrvata u Austriji nema«; isto, 7. (19.) 11. 1896., br. 124, »Koliko ima Slavena i Srba u Evropi«; isto, 18. (30.) 4. 1892, br. 31, »H. I. Biderman«.

²⁴ Meyer, *Konversations-Lexikon*, IV, Leipzig, 1875, s. 925.

²⁵ *Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, izrada i izdanje velikoškolske omladine, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.

²⁶ *Srbobran*, 28. 11. (11. 12.) 1901., br. 260, »Saborske adrese«. Inače, termin *Crvena Hrvatska* je naknadno ubačen u tekst Barskog rodoslova (*Letopis popa Dukljanina*) od strane jednog od prepisivača.

»hrvatskom Sremu u kome se oduvek govorilo čistim hrvatskim jezikom« pravaši su plasirali u listu *Branik hrvatski* koji je izlazio u Sremskoj Mitrovici od 1893. g.

Srpski samostalci su navodili da oni nemaju ništa protiv ujedinjene Hrvatske, ali Hrvatske u granicama Hrvatsva. U ujedinjenoj Hrvatskoj se ne može naći Srem koji je jezičko-etnički i nacionalno-kulturno srpski, isto kao i Krajina, Banija, Lika i Kordun. Prema tome, nakon ujedinjenja »raskomadnog Srpstva« u ujedinjenu Hrvatsku su mogle ući samo one teritorije na kojima se govorilo čakavskim i kajkavskim dijalektom. Po mišljenju samostalaca, samo su hrvatski šovinisti nazivali Sabor u Zagrebu *hrvatskim* i to »u težnji da pohrvate Dalmaciju i Slavoniju«. ²⁷ Ukratko, prema stavovima ideologa Srpske samostalne stranke netrpeljivost između Srba i Hrvata je imala korena u vekovnim hrvatskim težnjama da ne priznaju srpski jezik i pismo, a samim tim i postojanje srpske nacije ne samo u Trojednici nego na čitavom prostoru Balkana zapadno od reke Drine. Politika ugrožavanja srpskog identiteta je prema samostalcima konačno dovela do toga da su Hrvati prisvojili srpske kulturne tvorevine nastale radovima rimokatoličkih južnoslovenskih autora štokavskog govora. Tako je, na primer, prema pisanju nekih srpskih glasila u Trojednici, ali i u Mađarskoj, pa i u Srbiji, Franjo Rački, hrvatski istoričar i prvi predsednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pred samu smrt požurio u Dubrovnik, gde se prilikom podizanja spomenika Ivanu Gunduliću (1589.–1638. g.) povodom tristote godišnjice njegovog rođenja (1889. g.) Hrvatstvo Dubrovčana uzdizalo do neba i da je sa te proslave produžio u Kotor da pozdravi osnivanje Kotorske hrvatske opštine, a sve u cilju da naglasi hrvatski karakter južne Dalmacije i Boke Kotorske.

Isto kao što su Hrvati iskoristili Gundulićevu (tristogodišnju) proslavu da istaknu hrvatski karakter Dubrovnika, tako su i Srbi istim povodom isticali njegovu srpsku bit. Dan uoči Vidovdana 1893. g. u Dubrovnik je, čija se gradska vlada tada nalazila pod upravom »kruga Srba-katolika«, na otkrivanje spomenika Iva (Dživa) Gundulića, noseći venac srbijanskog kralja Aleksandra Obrenovića od svežeg cveća ubranog u svim zemljama u kojima žive Srbi, obavijen srpskom trobojkom, stigao brodom iz Rijeke hor Prvog beogradskog pevačkog društva, a sačekala ga je velika masa ljudi kao i srpska zastava pobodena visoko na Gružu. Kada je brod »Hungaria« sa članovima Prvog beogradskog pevačkog društva pristao na dubrovačku marinu začula se srpska muzika praćena srpskim narodnim pesmama, a Dubrovčani koji su se okupili na marini uskliknuše zajedno sa beogradskim pevačima: »Sa Lovćena vila kliče – zdravo srpski Dubrovniče!«, »Živio srpski Dubrovnik!«, »Slava srpskom pesniku Ivu Gunduliću!« i »Živelo Srpstvo!« Povorka je sa marine ušla u Stari grad noseći srpsku zastavu i pevajući srpske pesme. U samom gradu su se prema kazivanju književnika Cvetića u njegovoj *Gundulićevoj proslavi* uglavnom vijorile srpske crveno-plavo-bele trobojnice pored crno-žutih zastava Austro-Ugarske.

Nakon polaganja venaca na grob Ive Gundulića, delegacija Kraljevine Srbije je praćena masom sveta otišla na grob drugog srpskog pesnika iz Dubrovnika, Mede Pucića, gde je Dr. Vlaho Matijević održao kraći govor pred okupljenim gostima iz svih južnoslovenskih zemalja u kojima su živeli Srbi, a u kome je istakao jedinstvo Srba katolika i pravoslavaca koje ujedinjuje zajednički jezik i književna baština pisana ovim jezikom. Govor je završio rečima: »Hvala vam pak braćo, da ste vi, većinom pravoslavni, pohitali ovamo da proslavite katolika Gundulića, i došli danas da izvršite ovaj akt pieteta prema drugome velikom katoliku. Hvala vam, braćo, jer ste tim najbolje dokazali kako je lažno da nas vera deli.« Na to su prisutni

²⁷ *Srbobran*, 3. (15.) 5. 1894., br. 50, »Srpski odgovor na mađarski poziv«; isto, 6. (19.) 3. 1900., br. 53, »Pusti maslo«; isto, 2. (14.) 3. 1895., br. 25, »Gdje je Hrvatska?«; isto, 3. (15.) 6. 1895., »ŽHrvatska' nekad i sad!«; isto, 2. (14.) 11. 1895, br. 127, »Hrvatska zastava«.

gosti odgovorili: »Živeli Srbi Dubrovčani!«, »Slava Gunduliću!«, »Slava Puciću!«, »Živelo Srpstvo.« Ova epizoda sa proslave pesnika Gundulića je poslužila mnogim srpskim političarima iz Trojednice, a naročito srpskim samostalcima, kao najopipljiviji dokaz o srpskom karakteru Dubrovnika, tj. »srpske Atine«, ali isto tako i kao najčvršći dokaz ispravnosti Vukove teorije o etnolingvističkom Srpstvu.

Zagovornici srpskog karaktera Dubrovnika su isticali da je čak i jedan papa, Lav XIII (Vincenzo Gioacchino Pecci, 1878.–1903. g.), javno i pismeno priznao Dubrovčanima da su Srbi. Stoga su oni isticali da je Dubrovnik uvek bio srpski, ponekad latinski, a nikada hrvatski. Da je Dubrovnik srpski jer se u njemu od pamtiveka govorilo samo srpskim jezikom navodile su se reči Natka Nodila, uz Franju Račkog utemeljivača hrvatske istoriografije, a koji je pisao o Dubrovniku sledeće: »U Dubrovniku, ako ne od početka a ono od pamtiveka, govorilo se srpski, govorilo – kako od pučana, tako od vlastele, kako kod kuće tako i u općini.«²⁸ Srpski samostalci su tvrdili da je Nodilo bio potpuno u pravu, mada se, krajem XIX i početkom XX veka ne bi našao niko u Hrvatskoj, ko bi se usudio da podrži ovaj njegov naučni sud. Priznavanjem Dubrovčana katolika za Srbe, bilo bi srušeno sve u temelju zvanične hrvatske istorije, pa i tvrdnja o tzv. »povjesnom pravu« hrvatske države na ovaj grad (pravu koje inače ni Hrvatska, ni Bosna, ni Crna Gora, ni Srbija kao države nikada nisu imale) sa srpskim stanovništvom i srpskom civilizacijskom baštinom. Bраниoci srpskog karaktera Dubrovnika u Srpskoj samostalnoj stranci su navodili s pravom da dubrovački dokumenti otkrivaju da je zvanični jezik Republike bio latinski, ali se pored njega, pominje i domaći jezik; nekad kao *srpski*, nekad kao *ilirski*, nekad kao *slavinski*, nekad kao *vlaški*, nekad kao *naš*, ali skoro nikada kao hrvatski. To što su Dubrovčani ispovedali katoličku veru, kao i Hrvati, ne govori ništa o srodnosti Dubrovčana i Hrvata. U pitanju je bila priroda širenja katolicizma u srpskim zemljama – na jadranskoj obali i zaleđu. To je činjeno zahvaljujući dominaciji Vatikana, Venecije, Mađarske i Austrije u ovom delu Balkanskog poluostrva. Isticala se činjenica da su katolici Dalmacije, Slavonije, Hercegovine, Bosne, Dubrovnika i drugih srpskih krajeva, sve do kraja XIX veka sebe smatrali Srbima na osnovu toga što su govorili istim (srpskim) jezikom. Dubrovčani nisu dozvoljavali da ih religija sputava u narodnom osećanju. Za Srpstvo su se borili javno, književnošću, prosvetom, štampom, kao i delatnošću u različitim društvenim organizacijama.

Zanimljiv je primer pokušaja pohrvaćivanja Dubrovčana katolika 1901. g., upravo u vreme kada su se vodile najžešće rasprave između Srba i Hrvata oko etničke pripadnosti stanovništva Dubrovnika. Naime, Zavod Svetog Jeronima u Rimu, kojeg su osnovali i izdržavali Srbi Dubrovčani, je papa Lav XIII svojom bulom, preimenovao u Hrvatski zavod Svetog Jeronima. Dubrovčani katolici su odmah protestvovali protiv ove papine odluke pa je Sveti Otac na kraju ustuknuo jer se bojao duže polemike o suštini Srpstva i Hrvatsva kao i rasprave o pravoslavlju i katoličanstvu. Poslao je pismo Dubrovčanima katolicima, obaveštavajući ih da se iz imena ovog zavoda briše dodata reč »hrvatski«. Ipak, i posle ovog izvinjenja, papa je i dalje strahovao od pokretanja javne rasprave o narodnosti i jeziku Dubrovčana, pa im se obraća, kao Srbima katolicima, telegramom iz 1903. g. Pismo i telegram pape Lava XIII Dubrovčanima objavljeni su u srpskom listu *Dubrovnik*, ali su ti brojevi godinama traženi i uništavani od strane graditelja hrvatske države i nacije u potonjim decenijama, pa je pitanje da li su, pored onih u arhivi Vatikana, ovi tekstovi Lava XIII igde još sačuvani.

U svakom slučaju, odnosi Hrvata i Srba u Trojednici su se znatno pogoršali nakon Gundulićeve proslave na kojoj je došlo i do fizičkih obračuna pristalica hrvatskog i srpskog

²⁸ Nodilo N., Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, JAZU, Zagreb, 1883, sveska 65, s. 92–128.

karaktera Dubrovnika i njegove književne tradicije.²⁹ Da bi odbranili navodno čisto hrvatski karakter Dubrovnika i njegove slavne prošlosti i književnosti pisane na hrvatskom jeziku, političke pristalice Ante Starčevića i Josipa Juraja Štrosmajera u Dubrovniku su se ujedinile u borbi protiv »kruga Srba-katolika« koji je isticao ekskluzivno srpski karakter stare Republike Sv. Vlaha, a naročito srpski karakter njenog govornog i književnog jezika. Tim povodom je Silvije Strahimir Kranjčević (1865.–1908. g.) pobornik samo hrvatskog karaktera Dubrovnika rekao da Gundulićeva himna: »O lepa, o draga, o slatka slobodo« vekovima odzvanja u hrvatskoj književnosti.³⁰ Kranjčević je u isto to vreme pozvao sve Hrvate da se zakunu Gundulićevim imenom da će braniti hrvatske »pravde povijesne«.³¹ Antun Gustav Matoš (1873.–1914. g.) je pisao da ako je Hrvatska imala istorijsku ulogu Španije na Balkanu, onda je Dubrovnik, »grad naše [hrvatske] duše«, posedovao mešavinu ponosa Toleda, pameti Salamanke, lepote Eskorijala, sunca Andaluzije i slobode mišljenja Barselone.³² Hrvatsko-srpski odnosi su dodatno opterećeni nakon demonstracija Hrvata protiv Srba u Zagrebu 1899. g. povodom proslave pedesetogodišnjice književnog rada Jovana Jovanovića Zmaja.³³

Što se tiče srpskih samostalaca, treba istaći da je nakon Gundulićeve proslave Srpska samostalna stranka još vatrenije branila Vukov lingvistički model određenja srpske nacije i sve nacionalne zahteve Srba upućene hrvatsko-slavonskom Saboru u vezi sa pitanjem upotrebe narodne zastave, jezika i pisma. To se pre svega odnosilo na zahtev Srba iz županije Ličko-krbavske, kao i drugih srpskih crkvenih opština, upućene Saboru sredinom 1899. g. u kojima se tražilo između ostalog i sledeće: I) »neka se zakonom uredi neograničeno i slobodno razvijanje srbske narodne zastave u domovini našoj«; II) »neka se zakonom uredi upotrebljavanje ćirilice kao pismenice, ravnopravne latinici u zvaničenju svijuu ovezemaljskih vlasti, a kod obnove nagodbe sa kraljevinom Ugarskom da se zakonom uredi slobodan pristup ćirilice u zajednička finacijska i porezna, kao i u poštanska i brzajavna zvanja naše domovine«; XIV) »da se srpski jezik uvaži i upotreba njegova zajamči kod svih zemaljskih, zajedničkih i državnih ureda, te da službenici ovih sa strankama Srbima u srbskom jeziku uređuju.«³⁴ Karakteristično je da su srpski samostanci nakon incidenta na Zmajevoj proslavi u Zagrebu insistirali da se pored upotrebe srpskog jezika i ćirilice, Srbima u Hrvatskoj-Slavoniji dozvoli i korišćenje srpske narodno-crkvene zastave. Ban Kuen Hedervari je uglavnom blagonaklono gledao na peticije Srba u kojima se zahtevala dozvola javnog korišćenja srpskih narodno-crkvenih zastava što je još više podiglo njegov ugled među Srbima Hrvatske-Slavonije. Srpska samostalna stranka je svoj programski stav o ravnopravnom tretmanu srpskog jezika sa hrvatskim, kao i ćirilice sa latinicom u Hrvatskoj-Slavoniji još jednom potvrdila u svom partijskom programu iz 1902. g. kada je stranka preimenovana u Srpsku narodnu samostalnu stranku.

²⁹ Mitrović J., »Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 2, Beograd, 1991., s. 195–225; Šišić F. (priredivač), *Korespondencija Rački Štrosmayer*, knj. IV, Zagreb, 1930, »Franjo Rački Josipu J. Štrosmajeru – posle Gundulićeve proslave Srbi su se udaljili od Hrvata«, *Karlove Vari*, 29. jul 1893., s. 382; isto, »J. J. Štrosmajer Franji Račkom«, *Đakovo*, 1. avgust 1893., s. 383.

³⁰ Kranjčević S. S., *Sabrana djela*, knj. 3, Zagreb, 1967., s. 377.

³¹ Isto, knj. 2, Zagreb, 1958., s. 66.

³² Matoš A. G., *Sabrana djela*, knj. 7, Zagreb, 1973., s. 102–103.

³³ »Jovan Paču Čedici Pačuu – hrvatski listovi pišu o Zmajevoj proslavi kao o demonstracijama Srba protiv Hrvata; hrvatske ustanove neće učestvovati u proslavi«, Zagreb, 9. jun 1899., »Jovan Paču Čedici Pačuu – o Zmajevoj proslavi i izgredima koji su se tom prilikom dogodili«, Zagreb, 26. jun 1899.« u Krestić Đ. V., *Grada o Srbima u Hrvatskoj (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995, dokumenti br. 227 i 229, s. 295–297; *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, »Dušan Nikolajević majci i ocu Vasiliju Nikolajeviću – o izgredima koji su se desili u Zagrebu povodom proslave pedesetogodišnjice pesnikovanja J. J. Zmaja«, Zagreb, 5. jul 1899., Beograd, Fond F. Nikića, prepiska Vasilija Nikolajevića, dokument br. 14.528.

³⁴ *Stenografički zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900., s. 778–780.

Za razliku od Vuka Stefanovića Karadžića koji nije bio siguran da je srpsko stanovništvo koje govori štokavskim narečjem većinsko u Makedoniji, Srpska samostalna stranka je primenjujući upravo njegov model nacionalnog određenja tvrdila sa sigurnošću da su Makedonci prema jeziku, verskim i narodnim običajima Srbi, a ne Bugari. Isto tako, je za Makedoniju na osnovu rezultata do kojih je došla moderna lingvistika, etnografija i istorijska nauka, stranka tvrdila da je to srpska zemlja, a ne bugarska ili grčka. Prema samostalcima, Srbi su pravo na Crnu Goru i Kosovo i Metohiju polagali kako po istorijskom tako i prema narodnom (etničkom) pravu srpske države i srpskog naroda.³⁵ Isticalo se da su Crna Gora i Srbija »dva izvora narodnog života«, a za ovu prvu se tvrdilo da je »zakonita nasljednica stare srpske države, koja je u njenoj slobodi i nezavisnosti sačuvala svoju neprekidnost.«³⁶ Sve gore navedene po samostalcima srpske zemlje su trebale biti po načelu prava svakog naroda na samoopredeljenje ujedinjene u jedinstvenu nacionalnu državu srpskog naroda. Pri tome srpski narod se identifikovao sa onim Južnim Slovenima koji su govorili štokavskim narečjem.

Ipak, odnosi Srba i Hrvata su predstavljali glavnu političku temu Srpske samostalne stranke i njenog *Srbobran*-a. Stranka je svoje ideološko načelo o nacionalnoj identifikaciji Srba kao južnoslovenskih štokavaca najdoslednije zastupala upravo kada je trebalo odrediti politički stav prema Hrvatima. Lingvistički model nacionalne identifikacije srpski samostanci su zastupali od vremena osnivanja stranke 1881. g., a naročito od 1888. g., pa sve do gašenja zagrebačkog *Srbobran*-a 1902. g. Uporedo sa borbom za okupljanje svih srpskih zemalja, srpski samostanci su krajem XIX i početkom XX veka podržavali sve one srpske zahteve u hrvatsko-slavonskom i dalmatinskom Saboru, a koji su se odnosili na priznavanje postojanja Srba u Trojedinici preimenovanjem jednočlanog u dvočlani naziv zvaničnog jezika u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Srbi iz Trojedinice su na smeni dvaju vekova sve upornije zahtevali izmenu službenog naziva jezika. Tako se u Programu Srpskog kluba iz 1897. g. tražilo da se Hrvati i Srbi proglašavaju za ravnopravan politički narod u Trojedinici, da se zvanični *hrvatski jezik* u Trojedinici, ozakonjen kao takav Hrvatsko-ugarskom Nagodbom iz 1868. g., preimenuje u *hrvatsko-srpski jezik* i »da se ravnopravnost ćirilice kako kod zemaljskih autonomnih tako i kod zajedničkih ureda na teritoriji kraljevina Hrvatske i Slavonije provede.«³⁷ Tri godine kasnije (12. februara 1900. g.) srpski zastupnici su podneli predstavku hrvatsko-slavonskom Saboru tražeci »da se srbski jezik uvaži i upotreba njegovog zakonom zajamči kod svih zemaljskih, zajedničkih i državnih ureda, te da službenici ovih sa strankama Srbima u srbskom jeziku uređuju.«³⁸ Klub Srba poslanika je u svom Programu objavljenom pred kraj 1901. g. naglasio da će zahtevati »da se imenu srpskog naroda i jezika u zakonima i naredbama dostojno uvaženje daje.« Program Srpskog kluba je u potpunosti preneo *Srbobran* podržavajući sve zahteve iznete u njemu.³⁹

³⁵ *Srbobran*, 23., 2. (7. 3.), 1891., »Prijeka potreba«; isto, 2. (14.) 2. 1899., br. 14, »Krvavi neredi u Staroj Srbiji«; isto, 23. 2. (7. 3.), 1899., br. 23, »Arnautska zavjera protiv Srba«; isto, 31. 1. (12. 2.) 1895., br. 12, »Srpsko pitanje u Staroj Srbiji i Makedoniji«; isto, 28. 11. (10. 12.) 1896., br. 132, »Srpska crkva u Turskoj«; isto, 17. (29.) 12. 1896., br. 139, »U rat sa Fanarom«; isto, 28. 12. 1896. (9. 1. 1897.), br. 143, »Krvav Božić u Skoplju«; isto, 3. (16.) 3. 1900., br. 51, »Arnauti pobedili«; isto, 27. 1. (7. 2.) 1900., br. 20, »Srbija i Bugarska«; isto, 22. 2. (7. 3.) 1901., br. 42, »Bura na Balkanu«; isto, 9. (22.) 2. 1901., br. 31, »Evropska diplomacija i makedonski komitet«; isto, 5. (18.) 1. 1902., br. 5, »Je li srpsko-bugarski sporazum potreban«.

³⁶ *Srbobran*, 16. (28.) 1. 1893, br. 5, »I opet hajka«; isto, 10. (22.) 8. 1885., br. 92, »Iz srpskih listova«; isto, 31. 10. (12. 11.) 1887., br. 93, »Na bogatašima je da svoje reknu i učine«; isto, 24. 9. (6. 10.) 1888., »Srpske zemlje«; isto, 7. (19.) 5. 1888., br. 19, »Riječ kneza Nikole«.

³⁷ »Program Srpskog kluba koji je tokom saborske rasprave o adresi obznanio Vasa Đurđević, predsednik kluba«, Zagreb, 30. avgust 1897., u *Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1897. s. 635; Junius, »Pisma iz Hrvatske«, *Delo*, XVI, 1897., s. 299–300.

³⁸ *Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900, prilog br. 20, s. 3.

³⁹ *Srbobran*, »Program 'Srpskog kluba'«, 1901, br. 249.

Prestanak izlaska *Srbobran*-a, stranačkog glasila Srpske samostalne stranke, je bio uzrokovan objavljivanjem provokativnog antihrvatskog članka Nikole Stojanovića pod naslovom *Srbi i Hrvati*, 22. avgusta 1902. g. što je izazvalo velike antisrpske demonstracije u Zagrebu. Ovaj članak, međutim, nije originalno štampan u *Srbobran*-u već je preštampan iz beogradskog *Srpskog književnog glasnik*-a obzirom da su u članku iznesene tvrdnje sa kojima su se srpski samostalci u potpunosti slagali i već dve decenije otvoreno zastupali. U Stojanovićevom članku je u potpunosti negirana etnolingvistička individualnost Hrvata. Prenoseći članak, *Srbobran* je napominjao da »Hrvati nisu ni pleme ni narodnost. Oni se nalaze na prelazu iz plemena u narodnost, ali bez nade da će sačinjavati ikada posebnu narodnost«. ⁴⁰ Kao dokaz za ovakvu tvrdnju navodila se činjenica da su Hrvati prihvatili ideologiju »ilirizma« i »jugoslavenstva« kao i Vukovu književnu reformu i srpski jezik za svoj književni jezik. To su mogli uraditi samo oni narodi koji nisu imali svoje nacionalne individualnosti. Faktički, »ova masa« (tj. Hrvati) koja nema svoj nacionalni jezik ne može postati ni posebnom nacijom. ⁴¹ Shodno tome da ne poseduju svoj sopstveni nacionalni jezik Hrvati nemaju ni svoju posebnu kulturnu baštinu, odnosno umetnost i književnost. Budući da Hrvati nemaju ništa originalno svojega, da su im kompletnu kulturu stvorili i vode stranci, tj. Srbi, oni nemaju nikakvih šansi za samostalni razvitak. »Hrvati dakle nisu i ne mogu biti posebna narodnost, ali su na putu da postanu srpska narodnost.« ⁴² Ovo mišljenje o lingvističkom posrbljavanju Hrvata usled korišćenja srpskog jezika i kulturne baštine je doslovce preuzeto od Vuka koji je bio ubeđen da će štokavski rimokatolici hteti to ili ne vremenom postati Srbi jer po prirodi stvari drugog nacionalnog imena nemaju.

Na ovakvo pisanje *Srbobran*-a oštro je odgovorio Jovan Hranilović u *Obzor*-u, napadajući sa dosta pogrda Srbe. Stjepan Radić je u istom listu pozvao sve Hrvate da bojkotuju srpsku robu, trgovce i zanatlje. ⁴³ Nakon ponovnog izjašnjavanja *Srbobran*-a za sve prethodne stavove o Hrvatima, u vreme vrućih polemika o članku *Srbi i Hrvati*, u Zagrebu su pod vodstvom frankovaca izbile velike antisrpske demonstracije koje su trajale tri dana (od 1. do 3. septembra 1902. g.). Kraljevsko državno odvetništvo je 5. septembra 1902. g. obustavilo dalje izlaženje *Srbobran*-a čime je prekinuta i politička delatnost Srpske samostalne stranke.

Možemo zaključiti da su demonstracije u Zagrebu predstavljale vrhunac međunacionalnih sukoba Srba i Hrvata do vremena Prvog svetskog rata, sukoba dve različite nacionalno-državne koncepcije i dve različite nacionalne ideologije. Kraj starog *Srbobran*-a je predstavljao i kraj samostalske politike i ideologije Srpstva zasnovane na Vukovom lingvističkom modelu nacionalne identifikacije. Obnovljeni *Srbobran*, koji se pojavio pod imenom *Novi Srbobran* početkom sledeće godine, nije predstavljao ublaženi nastavak stare samostalske politike već korenito promenjenu politiku pre svega prema Hrvatima i srpsko-hrvatskoj saradnji, politiku koja je dovela do formiranja hrvatsko-srpske koalicije 1905. g. i njene pobeđe na izborima za Sabor. ⁴⁴

⁴⁰ *Srbobran*, 9. (22.) 8. 1902., »Srbi i Hrvati«.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ *Obzor*, 26. 8. 1902., »Srbi i Hrvati«; isto, 27. 8. 1902., »Što hoće naši Srbi«; isto, 30. 8. 1902., »Svoj svome«.

⁴⁴ *Novi Srbobran*, 23. 12. 1902. (5. 1. 1903.), »Osuda 'Srbobrana«.

Bibliografija

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, Fond Dejana Medakovića, Beograd; Fond Školskog saveta; Spisi Dr. Bogdana Medakovića; Fond F. Nikića, Sremski Karlovci, 1895–1899.
- Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, izrada i izdanje velikoškolske omladine, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.
- Hrvatska*, Zagreb, 1904.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897.–1902. g.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897–1902.
- Jagić V., *Spomeni mojega života*, knj. II (1880.–1923. g.), Beograd, 1934.
- Kalendar Srbobran za 1897.*, Zagreb, 1896.
- Kranjčević S. S., *Sabrana djela*, knj. 3, Zagreb, 1967.
- Krestić Đ. V., *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995.
- Kršnjavi I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I–II, Zagreb, 1986.
- Matoš A. G., *Sabrana djela*, knj. 7, Zagreb, 1973.
- Meyer, *Konversations-Lexikon*, IV, Leipzig, 1875.
- Mitrović J., »Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 2, Beograd, 1991.
- Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu*, prepiska, 1892–1893.
- Narodna biblioteka u Beogradu*, Korespondencija Germana Anđelića.
- Nodilo N., *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, JAZU, Zagreb, 1883.
- Novi List*, 1901.
- Novi Srbobran*, Zagreb, 1902.
- Obzor*, Zagreb, 1902.
- Rukopisno odeljenje Matice srpske*, Novi Sad, 1892.–1902. g.
- Šišić F. (priređivač), *Korespondencija Rački Strossmayer*, knj. IV, Zagreb, 1930.
- Škarić V., Nuri-Hadžić O., Stojanović N., *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938.
- Spalajković M., *La Bosnie et l'Herzegovine*, Paris, 1899.
- Srbobran*, Zagreb, 1886.–1902. g.
- Stefanović Karadžić V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972.
- Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900.
- Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1897.
- Tri govora narodnog zastupnika Đorđa Đurkovića u sednici hrvatsko-slavonskog i ugarskog sabora od 19. (31.) oktobra, 12. i 22. novembra 1895.*, Novi Sad, 1896.

Summary

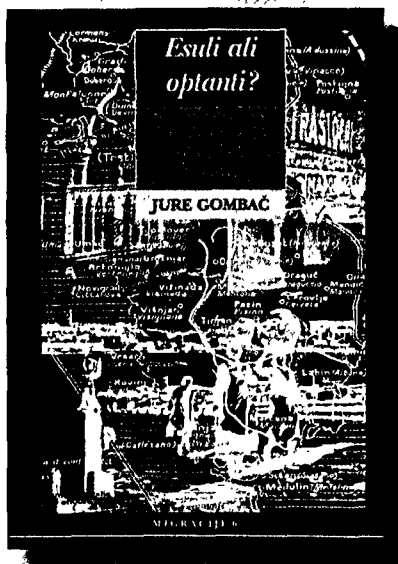
Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Vladislav B. Sotirović

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity. As the best sign of Croatian good will was proposed an introduction of common Croato-Serbian language instead of current Croatian one. However, in the cases of Croatian hardline policy toward Serbs, the party adopted the attitude according to

which the Croats have been only specius of Serbian gens that means Croats are only the part of Serbian ethnolinguistic body. In this period of time it was mainly a common policy of both sides to negate separate national existence to eachother: Croat Party of Rights negated that Serbs are living on the territory of Triune Kingdom teaching that Serbs are Orthodox Croats (and Bosnian Muslims Islamic Croats), while Serbian Independent Party annulled national identity of Croats propogated that Croats are nothing else than Catholic Serbs (as well as that Bosnian Muslims are of Serb ethnolinguistic background).

Jure Gombač
ESULI ALI OPTANTI?
 Zgodovinski primer v luči sodobne teorije

Središčni problem knjige je raziskava migracijskih valov iz koprškega okraja v Italijo, še posebej tistega med letoma 1954 in 1957. To je bil zadnji, pa tudi najmočnejši izselitveni tok iz istrskega etnično mešanega prostora, spodbujen s podpisom Londonskega memoranduma v začetku oktobra 1954.

Rezultati dela so interdisciplinarni in raznoliki ter posegajo na mnoga področja. Tako je poudarjeno dejstvo, da je čedalje težje govoriti o enem samem motivu za izselitev. Ena od pomembnejših ugotovitev pravi, da je ta tok migracije v sebi zmešal tako prisilne kot prostovoljne migrante in čeprav glede na definicije vsebuje elemente množičnega eksodusa, množične izključitve, etničnega čiščenja, mu po drugi strani za ta poimenovanja manjkajo glavne značilnosti.

Izdajatelj: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

2005, (zbirka Migracije, 6), 152 str., 17 × 24 cm, broširana,
 ISBN 961-6500-83-X. Cena: 2.350 SIT/9,81 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
 tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
 e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
 www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.

Irena Selišnik

Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov

UDK 342.89(497.4)»1918«

SELIŠNIK Irena, prof. zgod. in dipl. soc. kulture, mlada raziskovalka, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 139–156, cit. 108

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: ženske, politične stranke, 1918, volilna pravica

Leto 1918 je napovedalo politične, socialne in ekonomske spremembe, ki so se odražale tudi v političnem diskurzu, ki je zadeval vključevanje žensk v politiko. Vse tri politične stranke na Slovenskem so v svojih programih predvidele tudi volilno pravico za ženske. Kljub temu pa je vsaka od njih ubrala drugačno strategijo, medtem ko je bilo za JDS najpomembnejše vprašanje političnih pravic za ženske in je le te vključila neposredno v stranko, pa je bilo stališče SLS in JSDS podobno, vsaj kar zadeva razumevanja ženskega vprašanja. Obe politični stranki sta ga namreč razumeli prvenstveno kot vprašanje ženskega dela in vstop žensk v politiko argumentirale zelo esencialistično, s to razliko, da je JSDS koncept skrbi radikalizirala in ženske tudi vključila v stranko. SLS je ubrala drugačno pot in ženske mobilizirala preko obstoječih organizacij in društev v katoliškem taboru. Čeprav so pravzaprav vse ženske organizacije delovale v okviru političnih strank in tudi to je bil eden izmed razlogov, da po prvi svetovni vojni ni nastalo žensko gibanje, ki bi združeno terjalo volilno pravico za ženske. Združene ženske Slovenije so se tako skupaj zavzele le za majniško deklaracijo, za narod.

Avtorski izvleček

UDC 342.89(497.4)»1918«

SELIŠNIK Irena, BA, postgraduate, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material Zgodovinski časopis *Historical Review*, Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 139–156, 108 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: Women, Political Parties, 1918, suffrage

In the year 1918 people in Slovenia anticipated political, social and economical changes which reflected also in political discourse that was also associated with the entrance of women in politics. All three political parties in Slovene Territory have included in their programs also women's right to vote. However each of political parties had their own strategy for women's inclusion in to the party. For JDS (liberal party) the most important topic was the suffrage and they have practiced the policy of direct inclusion of women in to the party. SLS and JSDS had similar view on women's question they have both understood the women's issue as the issue of women's work and they argued women's entrance in to politics very esencialistic with the difference that JSDS has radicalized the concept of care and have also included women directly in to the party. SLS had different approach and has included women in their movement through associations and societies. But in fact all women's organizations worked in the scope of political parties and that was the main reason that after the First World War there was no collaborated women's action for suffrage. Women were mobilized just for the May Declaration movement in the name of the nation.

Authors's Abstract

1. Uvod

V prelomnem letu 1918 se je končala prva svetovna vojna. Za Slovence je njen konec z razpadom Avstro-Ogrske monarhije pomenil čas negotovosti in čas obljub, a tudi začetek novega obdobja. Večina slovenskega prebivalstva je vstopila v novo politično tvorbo, v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. oktobra 1918), dober mesec kasneje pa v Kraljevino SHS

(1.12.1918). Že v mesecih pred koncem vojne so se napovedovale socialne, politične in ekonomske spremembe, predvsem pa preoblikovanje skupinskih identitet, nenazadnje tudi ženske identitete. V pričujočem besedilu bom poskušala ugotoviti, v kolikšni meri je bila ženska¹ v kontekstu sunkovitih političnih sprememb vključena vanje in angažirana v politiki, takrat »tipično moški sferi«. Predvsem pa me bo zanimalo pokazati, kako so si programi slovenskih političnih strank predstavljali »boljši« položaj žensk v novi državi in ali je nastanek nove države predvideval tudi nastanek »pravičnejšega družbenega reda«², v katerem bi ženska postala bolj aktivna državljanka. V ta namen bom posebej osvetlila vprašanje ženske volilne pravice in vloge žensk v procesu »nation-building«. Ker je raziskava v glavnem temeljila na tisku, bo pozornost v prvi vrsti namenjena analizi časnikarskega diskurza o ženskem političnem angažmaju. Mediji namreč po eni strani posredujejo informacije o pojavnosti žensk v javni sferi, po drugi pa predpisujejo, kako naj ženska vstopi v javnost, kar pomeni, da na ta način prispevajo ali vsaj težijo k preoblikovanju družbenega življenja.³

V tujem, pa tudi domačem zgodovinarstvu prevladuje teza, da je vojna kljub vsej krutosti imela demokratičen učinek na položaj obeh spolov v družbi.⁴ Zgodovinarji in zgodovinarke poudarjajo, da vpliv vojne na družbo in posledično na razmerje med spoloma ne gre razumeti enoznačno. V knjigi *Behind the Lines*, v kateri M. in P. Higonnet osvetljuje korelacijo med ženskami in vojno, razmerje med spoloma primerjata z dvojno spiralo. Podobno stori tudi F. Thébaud v *A History of Women*.⁵ S tem konceptom predvsem tuje avtorice označujejo bodisi paradoksalni napredek bodisi stagnacijo, ki sta bili značilni za status ženske in njeno reprezentacijo skozi zgodovino. Dvojno spiralo sestavljata dve povezani črti – ena predstavlja moško, druga žensko –, ki sta vedno v enakem odnosu, čeprav se konkretne družbene, ekonomske in kulturne razmere nenehno spreminjajo. V vojni so namreč ženske zelo hitro prevzele nekatere vloge, ki so bile pred tem rezervirane za moške. V težji industriji so celo prevzemale mojstrske poklice. V času vojne so se dodatno angažirale v tradicionalnih ženskih karitativnih delih in imele pomembno vlogo pri preskrbi prebivalstva. Toda dostop do novih družbenih vlog v globljem smislu ni spremenil položaja žensk, saj je družba tudi v vojnem času še vedno višje vrednotila moško vlogo; zlasti vojaka, kot pa žensko delo v vojni industriji. Kljub takemu vrednotenju je žensko delovanje v vojnem gospodarskem in družbenem življenju spodbudilo preobrazbo koncepta državljanstva in njegovo razširitev na ženske. Konec vojne je v nekatere države prinesel razširitev volilne pravice tudi na ženske (denimo v ZDA ali Veliki Britaniji). Do tako ugodnega razpleta v prid ženske volilne pravice pa ni prišlo v Jugoslaviji in še v marsikateri drugi evropski državi.

¹ V tekstu je ženska mišljena kot družbena konstrukcija vloge spola – »gender«.

² Slovenski politiki konkretnega načrta oziroma strategije o ureditvi nove jugoslovanske države sicer niso imeli. Kljub vsemu pa je v zadnjih dveh letih vojne velika večina slovenskega prebivalstva podpirala jugoslovansko idejo, ki je predstavljala sinonim za narodno državo, ki bo uresničila slovenske težnje »po samoodločbi« in narodni samostojnosti. Vodopivec, P. (2002) *Od Habsburžanov h Karadževićem*. V: ur. Vodopivec, P. Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998). Ljubljana: Slovenska Matica.

³ Javno sfero in politiko razumem kot dve komplementarni področji, ki se prikrivata.

⁴ Randolph Higonnet, M., Jenson, J., Michel, S. in Collins Weitz, M. (1987) *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. Yale: Yale University Press, str. 9; P.Svoljšak (2004) »Tudi jaz sem pomagala do velike zmage!«. V: *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev; Nataša Budna Kodrič (2003) *Žensko gibanje na Slovenskem do druge svetovne vojne*. V: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: ARS; Thébaud, F. 1998. *The Great War and the Triumph of Sexual Division*. V: DUBY, G. in PERROT, M. (ur.). *A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

⁵ Thébaud, F. 1998. *The Great War and the Triumph of Sexual Division*. V: DUBY, G. in PERROT, M. (ur.). *A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Strah pred socialno revolucijo je sicer sprožil sprejem marsikatere demokratične inovacije, dolgoročno pa je oslabil določena politična gibanja. Tako se je v času vojne povsod po Evropi prekinil boj za emancipacijo žensk, s tem pa so se oslabil tudi zametki feminističnega gibanja. V vojnem času se je v vseh državah udeleženkah okrepil nacionalistični diskurz, ki je prispeval k bipolarni delitvi na moške in ženske vloge tudi izven zasebne sfere. Spremembe, ki so se zgodile med vojno, na primer tiste s področja zaposlovanja žensk in njihovih novih socialnih vlog, niso ostale del povojnega vsakdana in političnega konteksta.⁶ R. Evans celo trdi, da se je z letom 1920 zaključila doba feminističnega gibanja povsod tam, kjer so ženske že pridobile volilno pravico,⁷ kar pa zagotovo ne more veljati za Dravsko banovino. Tu so se tudi v dvajsetih letih še naprej ustanovljala številna ženska društva. V tridesetih letih se je okrepilo delo slovenskih in jugoslovanskih feministk, pa čeprav so se razmere za njihovo delovanje poslabšale. Odgovor, zakaj je število ženskih društev tako naraslo (s 16 pred prvo na 54 pred drugo svetovno vojno), se mogoče skriva tudi v tem, da si je feministično gibanje v Jugoslaviji še vedno moralo boriti za žensko volilno pravico in tako ni občutilo krize tranzicije, v katero so zapadla številna zahodnoevropska ženska gibanja.⁸

S pomočjo tiska sem poskušala zaznati vlogo, ki so jo odigrale ženske v prelomnih dogodkih v letu 1918, ter stališča VLS (Vseslovenske ljudske stranke) in liberalnega tabora do ženskega vprašanja. Analizirala sem časopisne članke iz dnevnikov *Slovenec*⁹ in *Slovenski Narod*,¹⁰ na besedilo *Demokratizem in ženstvo*¹¹ Alojzije Štebi pa je oprta analiza stališč JSDS (Jugoslovanske socialdemokratske stranke). Gradivo za tretje poglavje teksta o volilni

⁶ Thébaud, F. 1998. *The Great War and the Triumph of Sexual Division*. V: Duby, G. in Perrot, M. (ur.). *A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. London: The Belknap Press of Harvard University Press; Glej tudi: Randolph Higonnet, M., Jenson, J., Michel, S. in Collins Weitz, M. (1987) *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. Yale: Yale University Press, str. 9.

⁷ Evans, R. (1977) *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia, 1840–1920*. London: Croom Helm.

⁸ Govekar, M. (1926) *Slovenska žena*. Splošno slovensko žensko društvo: Ljubljana. Po tem viru je bilo v letih po vojni ustanovljeno 15 ženskih organizacij (Odbor žena SHS za siročad, ustanovljena je bila »Zveza ženskih društev na Koroškem«, slovenski del »Narodnega ženskega Saveza«, Mariborsko slovensko žensko društvo, Klub Primork, Kolo jugoslovanskih sester, celjsko in goriško »Žensko društvo«, socialistična Zveza delavskih žen in deklet, »Ženski odsek« »Gospodarskega naprednega društva za šentjakobski okraj«, feministični Ženski pokret, Zveza služkinj, Društvo diplomiranih babic, Slovenska ženska zveza in »Krščansko žensko društvo« (v zadnjem so povezane ljubljanske članice Slovenske krščanske zveze. Predhodnici obeh sta bili Slovenska krščanska ženska organizacija za mesto Ljubljana in ženski odsek »Slovensko krščanske socialne zveze«). Nataša Budna Kodrič (2003) *Žensko gibanje na Slovenskem do druge svetovne vojne*. V: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: ARS. Leta 1938 jih je delovalo že 54. Glej: B. Vogrinec (2004) *Ženska društva*. V: *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*. Ur: Brglez, A. in Vogrinec, B. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo. Nataša Budna Kodrič tako ugotavlja, da je v drugi polovici tridesetih let na 600.000 Slovenk prišlo 54 samostojnih društev, eno društvo na 11.000 prebivalk Dravske banovine, v Ljubljani pa eno društvo na 1000 žensk. V primerjavi z drugimi državami naj bi bile Slovenke upravičene do šest ali sedem svojih društev. Tudi podatki, s katerimi je postregla A. Štebi, da je leta 1929 na 80.000 Berlinčanov in Berlinčank prišlo eno žensko društvo, v Jugoslaviji pa na 20.000 prebivalcev eno žensko društvo potrjujejo številčnost ženskih društev na Slovenskem. Štebi, A. (1929) *O saradnji društava*. Beograd: Narodni ženski Savez.

⁹ Temelji na dveh člankih, objavljenih v *Slovcu* (dnevnik, (1873–1945), katoliško usmerjen časopis) leta 1918, ki sta izšla po zborovanju Slovenske krščanske socialne zveze (s tem zborovanjem so želeli obuditi njeno delovanje, ki je med vojno zamrlo. SKSZ se je leta 1923 oziroma 1924 preimenovalo v Prosvetno zvezo.), na katerem je v ženskem odseku predavala Ivanka Anžič, por. Klemenčič (1876–1960), urednica *Slovenke* med leti 1900–1902. Sodelavka uredništva *Slovenca* (1908–1922). Nekaj časa je vodila krščansko žensko gibanje.

¹⁰ *Slovenski Narod*, dnevnik, (1868–1945), liberalno usmerjen časopis. Prva dva članka sta nastala ob izročitvi Majniške deklaracije predsedniku Jugoslovanskega kluba in sta polna hvale in fraz o narodni slogi, tretji članek pa je nastal ob ustanovitvi JDS. Tako predavanje je imel takratni državnozborni poslanec Ravnihar ob ustanovnem zboru JDS. Več o tem glej: *Slovenski Narod*, 1.7.1918, Ustanovni zbor JDS in ustanovna skupščina.

¹¹ Štebi, A. (1918), *Demokratizem in ženstvo*, Ljubljana: Slovenska Socialna Matica.

pravici sem črpala iz dodatnih časopisnih virov (dnevnikov,¹² mesečnikov,¹³ tednikov¹⁴ in polmesečnika¹⁵). V četrtem in predzadnjem poglavju pa obravnavam majniško deklaracijo v luči političnega angažmaja žensk in nadaljujem z analizo diskurza na manifestaciji ob predaji podpisov v podporo deklaraciji.

V času vojne so se ideološke razlike med vsemi tremi političnimi tabori umaknile v ozadje in nastopil je čas narodne enotnosti. V slovenskem delu Avstro-Ogrske monarhije je trialistična¹⁶ ideja imela vse več zagovornikov, ki so bili v tem okviru tudi projugoslovansko usmerjeni.¹⁷ Zamisel je pridobivala na popularnosti zlasti po aneksiji BIH in ob balkanskih vojnah. Od te države je odstopala samo JSDS.¹⁸ Nacionalno vprašanje so Slovenci razumeli kot še posebej pereče, ki je tako najbolj zaznamovalo različne programe za prihodnost. Kljub predvojnemu prizadevanju pa se je ob začetku prve svetovne vojne tudi zaradi zamrznitve političnega življenja trialistična ideja o reorganizaciji monarhije umaknila v ozadje. V ospredje so stopila domoljubna čustva do cesarja in monarhije. Če so v prvi polovici vojne jugoslovansko stališče zastopali le redki slovenski emigranti, ki so bili v času vojne v zahodni Evropi, se je z njenim nadaljevanjem splošno razpoloženje spremenilo. Dveletno vojno divjanje in strah pred negotovo prihodnostjo sta začela krepiti odpor proti vojnemu absolutizmu (omejevanju osebne svobode, svobode združevanja in zborovanja ter tiska). Pomembno vlogo so odigrali tudi izredni zakoni, ki so dopuščali pregon vseh, ki so bili osumljeni srbofilstva, narodnega mišljenja, protinemštva in podobnega.¹⁹

¹² Naprej, dnevnik, (1917–1928), socialistično usmerjen časopis. Jugoslavija, dnevnik, (1918–1922), unitaristično usmerjen časopis. Resnica, dnevnik, (1917–1918) časopis Šušteršičeve struje. Edinost, dnevnik (1876–1928), zmerno liberalno usmerjen časopis izhajal v Trstu.

¹³ Demokracija, mesečnik, 1918–1919, glasilo slovenske socialistične mladine. Kurent (1918–1919), mesečnik, satirični časopis. Čas, mesečnik, izhajal med 1907 in 1942, katoliška znanstvena revija. Bogoljub, mesečnik, izhajal med 1903–1944, poljudno pobožna revija namenjena predvsem članicam Marijinih družb.

¹⁴ Domoljub, tednik, izhajal med 1888 in 1944, katoliško usmerjen časopis namenjen kmečkemu prebivalstvu. Domovina, tednik, (1918–1944), liberalno usmerjeno glasilo.

¹⁵ Mladost, polmesečnik, (1908–1919) glasilo katoliške telovadne organizacije Orel.

¹⁶ Pleterski, J. (1981) Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor: Založba Obzorja. Pleterski govori o dveh različnih trializmih. Tako je treba ločiti trializem velikoavstrijskih reformatorjev monarhije od trializma, ki ga predlaga del slovenskih politikov. Prvi se zavzemajo za obnovno enotno monarhijo in utrditev krone na osnovi kompromisa med federalizmom in centralizmom. Drugi, čeprav prodinastično in klerikalno usmerjeni, se zavzemajo za rešitev slovenskega narodnega vprašanja v političnem zedinjenju južnih Slovanov, ki žive v mejah Habsburške monarhije (str. 215).

¹⁷ Perovšek, J. (1996). Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. Ljubljana: Modrijan in Vodopivec P. (2002) Od Habsburžanov h Karadjordjevičem. V: ur. Vodopivec, P. Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998). Ljubljana: Slovenska Matica, »...Čas majniškega gibanja je bil čas strankarskega miru, sodelovanja in slovenske narodne enotnosti, ki ga je morda mogoče primerjati le še z enotnostjo iz zadnjih dni razpadanja Jugoslavije ...«, str. 10.

¹⁸ S svojo drugačnostjo je slovenska socialna demokracija izstopala iz slovenskega političnega prostora. Bila je namreč del vsedržavnega delavskega gibanja in le ena od »podružnic« avstrijske socialdemokratske stranke v njenem okviru. Njen predstavnik Anton Kristan je tako na proslavi ob izročitvi podpisov v podporo majniški deklaraciji Antonu Korošču namesto narodne sloge in strankarske enotnosti raje poudaril »razredne interese« in tivolsko resolucijo. Tivolsko resolucijo (nacionalni program socialdemokracije) je mogoče različno interpretirati (Rozman, F. (2002) Socialna demokracija in nacionalno vprašanje pred letom 1918 in po njem. V: ur. Vodopivec, P. Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti). Nedvoumno pa naj bi bila v njej zapisana le teza o oblikovanju enotne (unitarne) kulturne skupnosti na prostoru od Julijskih Alp do Balkana (Grdina, I. (2003). Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918. Claritas: Ljubljana, 220), s čimer se niso strinjali mnogi vidni slovenski socialdemokrati.

¹⁹ Ur.: Bajt, D. in M, Drnovšek (1995). Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941 Ljubljana: Nova revija.

Gospodarstvo se je po začetku vojne preoblikovalo. Povečala so se potrebe vojske po hrani, oborožitvi, strelivu, zdravilih, hkrati pa so se krčile količine dobrin, ki so bile na voljo civilnemu prebivalstvu. Vsi obrati, ki so proizvajali za vojno gospodarstvo, so se podredili vojnemu pravu. Pomanjkanja delovne sile se je najprej pojavilo v kmetijstvu, kjer deficita »moških delavcev« niso uspeli izravnati niti ženske niti vojni ujetniki. Vpeljane so bile živilske karte, racioniranje, brezmesni dnevi, ukinitve določenih pogodb, prisila ponudbe, zaplemba, maksimacija cen in mezd. Navijalcem cen, tihotapcem in črnohorzjancem so grozile drakonske kazni. Vojska se je polastila živine, zlasti konjev. Površina neobdelane zemlje se je povečala.²⁰ Prav te težke življenjske razmere so spodbudile upanje, da bo vojna prinesla spremembe, da bodo izginile socialne stiske in da se bo pravično rešilo nacionalno vprašanje. Izraz teženj po spremembah je postala majniška deklaracija, ki jo je na seji državnega zbora prebral Anton Korošec, predsednik Jugoslovanskega kluba, v katerem so bili zbrani vsi slovenski, hrvaški in srbski poslanci avstrijskega dela monarhije.²¹

2. Stališča političnih strank

V javnosti se je od začetka 20. stoletja dalje vse bolj razpravljalo o ženskem vprašanju. Mnogi vidni predstavniki slovenskega političnega življenja so se do tega vprašanja opredelili in o njem spregovorili na javnih shodih.²²

Vse tri politične stranke so se v vojnem času strinjale, da bo v povojni družbi potrebno ženski priznati volilno pravico. Zlasti liberalna JDS je »žensko vprašanje« razumela kot vprašanje ženske volilne pravice in nacionalnega angažmaja za narodov blagor.²³ Za razliko od nje pa sta ostali dve stranki razumeli žensko vprašanje drugače. Tako socialističnemu kot konzervativnemu taboru je bilo pomembnejše vprašanje ženske delovne sile.²⁴ Šele nato sta se bila pripravljena soočiti z zahtevami po vstopanju žensk v javno sfero preko ženskih organizacij. Žensko delo sta oba tabora razumela kot posledico slabih materialnih razmer in zato

²⁰ Šorn, J. (1997) Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924. Ljubljana: Cankarjeva založba.

²¹ Vodopivec P. (2002) Od Habsburžanov h Karadjordjevičem. V: ur. Vodopivec, P. Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998). Ljubljana: Slovenska Matica.

²² Ivan Tavčar (Zbrano delo. Osmo knjiga. Ocene in polemike/pisma/dodatek. Ljubljana: DZS. 1959, Žena in javnosti, str. 335–342); Milan Korun avtor predavanja o ženski volilni pravici (glej: Slovenec, 17.12.1910) in mnogi drugi: Glej: Barbara Pešak Mikec (2003) Podporni člani Splošnega ženskega društva. V: Splošno žensko društvo 1901–1945. Ljubljana: ARS. Josip Hohnjec – ustanovitelj Dekliških zvez (Slovenec, 28.8.1913, Govor dr. Hohnjeca); Mahnič, Anton (1893) Žensko poglavje, Rimski katolik; Janez Krek (Slovenec, 24.10.1904, Desetletnica Katoliškega društva za delavke).

²³ Slovenski Narod, 1.7.1918, Ustanovni zbor JDS in ustanovna skupščina, »...Demokratska misel nalaga ne samo v strankah, marveč tudi v državnosti enake dolžnosti vsakomur, zato pa jamči vsakomur enake pravice, ker je vsak posameznik potreben, da se uveljavlja celota. Celota ne more pogrešati nikogar, če naj bo popolna. V to celoto spada tudi žena, naj so tudi njene fiziološke posebnosti druge kakor posebnosti moških. ...Govornik se bavi nadalje posebno s stališčem slovenske žene ter dokazuje na podlagi delovanja naših žena in deklet med vojno tudi v političnem oziru pravico našega ženstva do popolne enakopravnosti. ...«

²⁴ » Pošteno delo pa zahteva tudi pošteno plačilo. Krivična, slaba plača ubija veselje do dela, do poklica tudi v najidealnejšem človeku. Enaka mera za žensko in moško delo, ako je sicer enakovredno! Ta zahteva je v interesu moških samih in splošnosti, ker bo drugače ženska vedno pritiskala na moške plače in delala moškim umazano konkurenco. ...«, Klemenčič, Slovenec, 11.9.1918, Žensko vprašanje in njegova rešitev; Outflow, Štebi Anton (1918) O ženskem vprašanju. Demokracija, št. 5–7, glej tudi: M. Štupca (1917) Žensko vprašanje. Majhen poizkus k srečni rešitvi tega vprašanja na Slovenskem. Ljubljana: Dobrodelnost

kot nujnost, ki je sicer iz žensk delala »umazano konkurenco«, naperjeno proti moškim delavcem.²⁵

Poglejmo, kako sta se do tega vprašanja opredelili predstavnici katoliškega in socialističnega tabora. Tako v predavanju Ivanke Klemenčič, ene izmed vodilnih aktivistk ženskega katoliškega gibanja,²⁶ kot v predavanju socialistke Alojzije Štebi je osrednjo vlogo imel lik matere.²⁷ Mati je pri obeh avtoricah posebljala skrb, žrtvovanje in ljubezen. Iz njenih naravnih lastnosti naj bi izhajala tudi osnova za »dobro« politično udejstvovanje ženske. Tako naj bi vodila politiko v duhu svojih najbolj pozitivnih lastnosti (skrbi, ljubezni), njena materinska vloga pa bi se razširila na celotno družbo. I. Klemenčič je poudarjala, da ženske preprosto znajo bolje skrbeti za »...sirote, reveže, bolnike, jetnike, za delavke in nedorasle po tovarnah in delavnicah, za revne matere in dojenčke, za ženske, ki potrebujejo pravnega varstva proti moški brutalnosti, za ženske, ki so postale zločinke po kdove čigavi krivdi...«.²⁸ Razlog, zakaj naj bi ženska bolje poskrbela, je esencialističen²⁹ – ker je ženska pač mati. Podobno utemeljevanje srečamo tudi pri A. Štebi, ki s konceptom »socialnega materinstva« poimenuje način ženske udeležbe v politiki, kar pomeni, da naj bi se ženske v javnosti ukvarjale z istimi vprašanji kot doma. V Avstriji je bil takrat v veljavi pojem »družbena odgovornost«, ki je po svoji vsebini pomenil enako. Feministke so z njim utemeljevale večjo angažiranost žensk v javni sferi.³⁰ Sicer se je termin »socialno materinstvo« v istem obdobju uporabljal v Nemčiji.³¹ Ženske so tako utemeljevanje sprejele, saj je opravičilo njihovo zaposlitev v »skrbstvenih« poklicih.³² Čaščenje slovenske matere s strani socialistične in katoliške

²⁵ Obe sta se strinjali, da ženske že delajo in da bodo zagotovo delale tudi v prihodnje, zato pa sta prepričani, da bi bilo potrebno dati ženskemu delu novo vrednost in zahtevati pravično plačilo, predvsem pa se izogibati umazani konkurenci naperjeni proti moškemu delu. Slovenec, 11.9.1918. Žensko vprašanje in njegova rešitev, »Pošteno delo pa zahteva tudi pošteno plačilo. Krivična, slaba plača ubija veselje do dela, do poklica tudi v najidealnejšem človeku. Enaka mera za žensko in moško delo, ako je sicer enakovredno! Ta zahteva je v interesu moških samih in splošnosti, ker bo drugače ženska vedno pritiskala na moške plače in delala moškim umazano konkurenco. ...«, Štebi, A. (1918) Demokratizem in ženstvo, str. 8 »...da sprejemajo žene enako delo kakor moški za manjši zaslužek. Same cenijo svoje delovno silo nizko, kako bi mogle potem zahtevati od družbe, države, da postopa z njimi kakor z moškimi? To ni le etična napaka žene, da sprejema delo za vsako ceno, temveč je tudi hkrati umazana konkurenca moškemu delu. ...«

²⁶ »Stojimo na stališču, da je ženska v prvi vrsti ustvarjena in poklicana za materinstvo. Stvarnik je njeno srce ustvaril tako, da je srečna in najde pokoj le tedaj, ako dela, ako skrbi, ako se žrtvuje za druge, ako ima koga, komur more pokloniti vso svojo ljubezen. Tako jo je Stvarnik usposobil za mater, za odgojiteljico in vzgojiteljico človeškega rodu... Ob vsem tem pa ne smemo pozabiti na glavni in prvi ženski poklic – na materinstvo ...«, Klemenčič, 1918

²⁷ Štebi, A. (1918). Demokratizem in ženstvo. Ljubljana: Socijalna Matica.

²⁸ Slovenec, 12.9.1918, SKSZ. Žensko vprašanje.

²⁹ Ženske naj bi bile v svojih političnih odločitvah in delovanju drugačne že zato, ker so ženske. Zaradi svoje reproduktivne vloge naj bi se tako obnašale drugačno do moških, bile naj bi manj agresivne in naj bi imele manj tekmovalnega duha. Bile naj bi bile bolj kooperativne in bolj skrbeče, za otroke, bolne, invalide... Glej: Antić, M. (2002) Od obrane ženskih prava do diferenciranog državljanjskog statusa. V: Žene i politika: Pitanje roda u političkoj teoriji. Ur. Knežević, D in Dilić, K. Dubrovnik: Ženska infoteka. Medtem ko v angleški literaturi srečamo namesto termina esencialistični feminizem uporabo termina »welfare« feminizem. Več o tem: Wilford, R. (2003) Feminism. V: Political Ideologies. Routledge, 189–190.

³⁰ Adelheid Popp (1869–1939), voditeljica socialdemokratskega ženskega gibanja, je podpirala sufražizem prav zaradi tega, ker »smo ženske in matere«. Ugotavljala je, da so stanovanjska politika, izobraževanje, socialna politika, prav tisti elementi, ki zahtevajo razumetje socialnega dela in občutljivost – torej ženske lastnosti. Bader-Zaar, B. (1996) Women in Austrian Politics. V: Good, D., Gradner, M. in Maynes, M. Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Oxford: Berghahn Books.

³¹ Sneeringer, J. (2002) Winning Women's Votes. Propaganda and Politics in Weimar Germany. London: The University of North Carolina Press, str. 9.

³² Judson, P. (1996) The Gender Politics of German Nationalism in Austria. V: Good, D., Gradner M. in Maynes, M. Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Oxford: Berghahn Books.

doctrine pa je kljub vsemu ni zavarovalo pred kritiko.³³ Obe avtorici slovensko mater tudi kritizirata, saj od nje pričakujeta več – predvsem večjo skrb, žrtvovanje za višje ideale, bodisi katoliške bodisi socialistične.

Medtem ko mora po Štebijevi ženska čutiti dolžnost do skupnosti in samo iz tega vzgiba stopiti v sfero javnega,³⁴ pa je po Klemenčičevi glavni motiv ženskega delovanja uveljavljanje ženskih lastnosti v javnem življenju. Skrbnost pri Klemenčičevi tako nikoli ne pridobi radikalnosti, kot jo ima pri Štebijevi.³⁵ Ob tem velja dodati, da je bila še sedem let prej tudi slednja podobnega mnenja.³⁶ V svojem tekstu *Demokratizem in ženstvo* je ostro ločila »navadno« dobrodelnost³⁷ od odgovornega reševanja socialnih vprašanj. V nadaljevanju je celo razvrednotila socialno delo žensk med vojno, po drugi strani pa je ravno na principu tega dela argumentirala participacijo žensk v politiki.³⁸

V obeh tekstih sta si bili predavateljici enotni tudi o tem, da so ženske apatične in jih družbena vprašanja ne zanimajo. Take razmere naj bi bile posledica več razlogov. I. Klemenčič in A. Štebi sta pripisali krivdo zakoreninjenim predsodkom v javnosti o ženski nezmožnosti javnega delovanja. Po A. Štebi je med ključne vzroke, zakaj se položaj žensk v slovenski družbi še ni izboljšal, sodila tudi krivična (torej kapitalistična oziroma liberalna) družba.³⁹ Žensko vprašanje je razumela kot »del socialnega vprašanja«, za katerega rešitev bi si ženske morale prizadevati.⁴⁰ Tudi po I. Klemenčič je bila za nastale razmere odgovorna moderna (industrijska) družba, v kateri se vse ženske ne morejo poročiti oziroma jih ne morejo preživljati soprogi.⁴¹

³³ »...Kajti mnogo je dandanes tudi takih otrok, ki imajo žive matere, a ki pogrešajo žive, razumevajoče materske ljubezni, toplih žarkov tistega prijateljstva med materjo in otrokom...«, Štebi 1918, str. 13.

³⁴ »Prava, istinita socialna pomoč mora biti zavestna, mora izvirati iz prepričanja dolžnosti: ker smo vsi člani socialne skupnosti, zato imamo vsi socialne dolžnosti, iz socialne vesti, iz socialne odgovornosti se mora oprijeti ženstvo dela v javnost in za javnost. ...Politične pravice bi usposobile ženstvo, da bi se z vso iskrenostjo bojevale proti čezmernemu izkoriščanju ženskih delovnih sil, za odpravo otroškega dela, za dostojni zaslužek žen, ki prodajajo svoje telesne in duševne sile po tovarnah, podjetjih in pisarnah. Socialna odgovornost, želja, da se uresniči v človeški družbi pravica in pravičnost, morajo naganjati ženstvo, da odpravi brezpravnost. ...«, str. 6–10. Štebi, 1918.

³⁵ Slovenec, 12.9.1918, SKSZ. Žensko vprašanje.

³⁶ Štebi, A. (1911). Ženstvo in politika. Naši zapiski, leto III, str. 222–232. Naj navedemo samo nekatere citate: »Ženske duševne zmožnosti so zelo različne od onih katere imajo moški. Na podlagi raziskovanj ženskih umstvenih in duševnih zmožnosti, kolikor so do danes znana, lahko sklepamo, da se ženstvo ne bo moglo uspešno udeleževati javnega življenja v tako širokem obsegu, kakor moški. V nekatere zadeve pa se bo ravno vsled svojih posebnih zmožnosti bolje uglobilo ter jih bo tudi bolje rešilo nego moški /.../ Na ta način bo moralo imeti odločevalni vpliv v vseh onih korporacijah, ki opravljajo filantropične zadeve, kjer je treba imeti mnogo toplega čustva in takta...«

³⁷ V času vojne se ženske še bolj intenzivno vključijo v dobrodelno dejavnost ženskih društev. Tako so ženska društva nudila pomoč ranjenim vojakom, zbirale so perilo, zimsko obleko, cigarete in denarne prispevke za na fronto, skrbele za osirotele otroke in vojne vdove. V ta namen so ustanovile celo posebno društvo – Organizacijo oskrbnic in vdov v Trstu. Skrbele so še za slepe vojake in prevajale knjige v Braillovo pisavo. (Šatej, 1999).

³⁸ Štebi, A. (1918). *Demokratizem in ženstvo*. Ljubljana: Socialna Matica. »...Danes se šopiri dobrodelnost, ki nima prav nič skupnega s pravim socialnim delom. Dobrodelnost je nekaj izumetničenega, je ponižujoča za one, ki so jo deležni, a tudi za one, ki jo izvršujejo, ker je ta način socialne pomoči prisiljen. ... Iz pravic, ki jih daje materinstvo, iz dolžnosti, ki jih nalaga, naj izvirajo vse zahteve ženstva, naj si ženstvo izvojuje svobodo v družinskem življenju, naj si pribori državljske pravice, naj pomaga razdirati razmere, ki so kvarne razvoju družbe in posameznika ...«

³⁹ »Kapitalistični družbeni razvoj je pogнал tudi ogromen del ženstva v neposredni življenjski boj in ga siloma iztrgal iz delokroga, ki mu ga je odkazala narava. Tega procesa seveda ni mogoče ustaviti, mogoče je pa, da mu odpilimo najhujše ostrine, zato se mora za rešitev socialnega vprašanja zavzeti ženstvo z vso silo...«, Štebi, 1918, str. 9.

⁴⁰ Štebi, A. (1918) O ženskem gibanju na Slovenskem. *Demokracija*, št. 1 in 2, str. 12–13.

⁴¹ »Pravzaprav pa nobeno dekle, ki nima premoženja, ne more z gotovostjo računati na to, da bo dobila moža po svojem srcu... Obleko, svečavo in vse druge prerezne potreščine vsakdanjega življenja, ki so jih prej izdelovale pridne roke gospodinje, izdelujejo zdaj stroji, tovarne. /.../ V ta namen je pa treba, da se ženstvo samo živo zave svoje velike naloge, se zanjo vname in nanjo pripravi. Predvsem se mora ženstvo organizirati, strniti svoje moči, ustvariti si močno in ugledno zastopstvo. /.../ Ženske morajo najprej same med seboj priti na jasno, kaj hočejo, same morajo svobodno zavzeti stališče nasproti vsem vprašanjem, ki tičejo nje same in javnosti ...«, Klemenčič, 1918.

Minka Govekar iz liberalnega tabora za razliko od obeh omenjenih avtoric ni posvečala toliko pozornosti socialnemu vprašanju. Precej bolj vehementno je zadržala, »da je ženska vredna in sposobna vršiti moške dolžnosti in da je zato tudi vredna in sposobna vršiti tudi moške državljanske pravice«, v nadaljevanju pa kar zahtevala »demokratske enakopravnosti in samoodločbe ne le za vse zatirane narode, nego tudi za vse zatirane stanove in za zatirani ženski spol.«⁴² Na podlagi političnih programov, ki jih je predložila liberalna stranka, se zdi, da ji je demokracija predstavljala imperativ.⁴³ Poleg uvedbe političnih pravic naj bi bilo izobraževanje tisti pravi odgovor, s katerim bi se žalostne razmere za ženske na Slovenskem lahko spremenile. Zanj sta si prizadevali I. Klemenčič in A. Štebi, pa tudi M. Govekar. Izobraževanje so razumele ne le kot posredovanje znanja, pač pa tudi kot pogoj za samozavest in osebnostno rast žensk.⁴⁴

Na vprašanje, kako v praksi udejanjiti zahtevo po izobraževanju in izboljšati položaj žensk, sta A. Štebi in I. Klemenčič odgovorili z zahtevo po ustanavljanju ženskih organizacij, ki bi jih ženske morale same voditi, saj sta bili prepričani, da so ženske na Slovenskem premalo organizirane. Njuni mnenji sta se razlikovali v predlaganih rešitvah. I. Klemenčič, ki je v svojih predavanjih pozivala »Katoličanke naprej!«, je videla možnost za žensko organiziranje v okviru SKSZ (Slovenske Krščanske Socialne Zveze) in v ustanovitvi krščanskega ženskega društva.⁴⁵ Na shodu SKSZ je predlagala resolucijo za večjo vključenost žensk v strukture katoliških društev (ustanovitev novega katoliškega ženskega društva in ženskega glasila, zlasti naj se za delo pridobijo učiteljice, organizirajo naj se posebni tečajji za ženske). Ta program se je kasneje tudi izpeljal.⁴⁶ Drugače je storila A. Štebi, ki zahteve po organiziranem nastopu žensk ni izrazila.⁴⁷ Tudi voditeljice liberalnega ženskega društva v letu 1918 še niso imela načrtov, kako razširiti svoje dejavnosti, oziroma so bile z delom svojih liberalnih dam kar zadovoljne.⁴⁸ Zanimivo je tudi to, da sta tako I. Klemenčič kot A. Štebi menili, da so konkurenčne ženske organizacije uspešnejše pri organiziranju kot njune lastne.

⁴² Zgodovinski arhiv Ljubljana, (dalje: ZAL), LJU 285, šk. 4, Letno poročilo 1918.

⁴³ Slovenski Narod, 2.12.1918. Javen shod v Mestnem domu Slovenski Narod; 1.7.1918, Ustanovni zbor JDS in ustanovna skupščina »...Demokratska misel nalaga ne samo v strankah, marveč tudi v državnosti enake dolžnosti vsakomur, zato pa jamči vsakomur enake pravice, ker je vsak posameznik potreben, da se uveljavlja celota. Celota ne more pogrešati nikogar, če naj bo popolna. V to celoto spada tudi žena, naj so tudi njene fiziološke posebnosti druge kakor posebnosti moških ...«

⁴⁴ Štebi, A. (1918), str. 8; Govekar, M. (2008). Dobra gospodinja. Ljubljana: L.Schwentner, str. 225.

⁴⁵ »Katoliško misleče slovensko žensko društvo naj v tem nastopi iniciativno: ustanovi naj se splošno katoliško žensko društvo, in sicer če mogoče v okrilju Ž.K.S.Z. ...V narodno.kulturne svrhe naj se katoliško misleče slovensko žensko organizira v naši splošni ljudski izobraževalni organizaciji S.K.S.Z.. Vse naše žene in dekleta naj pristopijo ženskim odsekom slovenskih katoliških izobraževalnih društev. ...«Klemenčič, 1918

⁴⁶ Glej: Ob prvem mejniku. Slovenka, 15.april 1919, št.3 in 4. Leto I; Slovenec, 26.2.1921, Ženski odseki v izobraževalnih društvih. »Vsako izobraževalno društvo naj bi imelo svoj ženski odsek...«. Ustanovitev.Ženske krščanske zveze (iz Krščanskega ženskega društva v Ljubljani) in ustanovitev Krščansko žensko društvo v Ljubljani (1926). Glej: Vigred: 1.1.1930. Slovenska krščanska ženska zveza v minulemu letu.

⁴⁷ Štebi, A. (1918) O ženskem gibanju na Slovenskem, Demokracija, št. 1 in 2, str. 13.«...Za vse to delo pa si mora žensko osnovati veliko organizacijo. Ker bi te naloge te organizacije v prvi vrsti kulturne, bi se združile v njej lahko žene različnega političnega naziranja. Politično se pa udeležuje vsaka ženska lahko v oni stranki, ki se jej zdi najbolj primerna. ...« Podobno sodbo o njenem stališču poda tudi Angela Vode. Glej:Vode, A. (2000) Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga. Ljubljana: Krtina, »Vsekakor sem se strinjala z razpravo Lojzke Štebičeve, ki pa je podala samo kritiko meščanskega ženskega gibanja (kjer se je pozneje sama znašla), ni pa nakazala poti, metod, s katerimi bi zanesla socialistično pojmovanje ženskega vprašanja med široke množice. Lahko je reči: žensko vprašanje je samo del socialnega vprašanja, treba pa se je lotiti tudi konkretnega reševanja z načrtnim delom na terenu samem. Tega se Lojzka ni lotila.«, str. 91.

⁴⁸ Slovenski Narod, 23.3.1918, Praznik naših žen in deklet, »...Dandanes imamo žensko organizacijo, ženski pokret, ki ga ne morejo več uničiti ne absolutizmi ne vojaške diktature. ...«. Letno poročilo Splošnega ženskega društva 1919. ZAL, LJU 285 Škatla 4, v letu 1919 je tako društvo pričelo z aktivnostmi za nastanek lastnega glasila, po »sili razmer« pa se je odločilo tudi za sodelovanje s stranko JDS.

Pri ugotavljanju vzrokov za slab položaj žensk pa so se pripadnice vseh treh svetovnonazorskih taborov strinjale še v nečem. Odlikoval jih je stičen pogled, da so se ženske pred vojno »napačno« udejstvovalе – tako naj bi se spuščale v strankarske razprtije⁴⁹ oziroma naj bi jih zlorabile politične stranke,⁵⁰ namesto da bi svoj trud usmerile na »ženske« in bi v prvi vrsti delovalo »kulturno«, brez visokih parol »enakopravnosti, enakovrednosti, politične svobode, vseučiteljske izobrazbe«⁵¹.

3. Volilna pravica žensk

Ena izmed najbolj konkretnih zahtev je bila zagotovo zahteva po volilni pravici. V njej so borke za ženske pravice videle sredstvo, s katerim bi lahko resnično vplivale na odločitve, sprejete v družbi. Tako so vse tri slovenske stranke že pred vojno poudarjale, da je potrebno uvesti žensko volilno pravico, v praksi pa so občasno delovale drugače, predvsem zaradi prepričanja, da zanjo še ni nastopil pravi čas.

V letu 1918 so vse tri politične stranke VLS⁵² (Vseslovenska ljudska stranka), JDS⁵³ (Jugoslovanska demokratska stranka) in JSDS⁵⁴ (Jugoslovanska socialdemokratska stranka) izrazile zahtevo po ženski in moški, splošni in enaki volilni pravici. Utopični predlogi, ki kljub temu, da so imeli osrednjo vlogo v političnem besednjaku, niso bili uresničeni. Neiskrenost izrekanja političnih strank na Slovenskem za to demokratično novost seveda ni bila edinstvena. Lahko jo primerjamo s Francijo, kjer je leta 1914 predsednik vlade Viviani podprl demonstracije feministk za žensko volilno pravico. Feministično gibanje je bilo povsem prepričano, da bo njegova obljuba o ženski volilni pravici po vojni izpolnjena. Francozinje so bile leta 1919 tako zelo razočarane, ko se je feministična zahteva po ženski volilni pravici ponovno zdela subverzivna in ko je vlada blokirala njihove zahteve.⁵⁵ Do povsem drugačnega razpleta je prišlo v Avstriji, kjer je ženskam bila podeljena volilna pravica 18. decembra 1918. Birgita Bader Zaar razloge za ta uspeh pripiše delno zelo uspešnemu feminističnemu gibanju, veliki odzivnosti avstrijske javnosti na dosežke ameriškega feminizma in političnim razmeram v državi. Zasluge za to so imeli socialni demokrati, ki so se počutili zavezani univerzalnemu sufrašizmu kljub pričakovanju, da bodo ženske svoje glasove v glavnem namenile katoliški stranki. Če se stranka ne bi zavzela za žensko volilno pravico, bi izpadla neiskrena in nedosledna. Krščanski socialci so se podredili svojim nasprotnikom socialde-

⁴⁹ »...Dočim so pa bili to le posamezni slučaji, so pa ženske splošno stopile v stik s politiko šele za časa narodnega prebujenja in demokratičnega gibanja. Stranke so jih pozvale na sodelovanje vsekakor samo v domačem strankarskem boju. Tudi pri nas. Zato se ne smemo preveč čuditi, če narodna in demokratična ideja med našim ženstvom tako dolgo nista prodrli globje. ...«, Klemenčič, 1918.

⁵⁰ Štebi, A. (1918) O ženskem gibanju na Slovenskem. Demokracija, št. 1 in 2, str.12: »Ker se je samostojno žensko gibanje izjalovilo, so se polastile posamezne politične stranke – a le tako mimogredoč, bolj za dekorum – ženskega gibanja in so ga prikrile primerno svojim splošnim interesom, slavile so »rodoljubkinje«, »prave krščanske žene«, »narodne dame« itd.

⁵¹ Štebi, A. (1918) O ženskem gibanju na Slovenskem. Demokracija, št.1 in 2, str.12.

⁵² Slovenec, 22.11.1918, Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi, »... Sprejeta je bila resolucija: V.L.S. zahteva, da imajo volilno pravico vse moške in ženske osebe od 21. leta dalje. Volilna pravica naj bo splošna in enaka. Volitve naj se vrše tajno in po proporcju. Po tem načelu naj se izvrše volitve v konstituantno ...«

⁵³ Slovenski Narod, 2.12.1918, Javen shod JDS v Mestnem domu »...Ustava in uprava naše države bodi urejena po načelih demokratizma. Zato zahtevamo: a.) Državna zbornica naj se voli na podlagi splošne, enake in tajne volilne pravice s proporcjem od vseh polnoletnih državljanov brez razlike spola, stanu in premoženja. ...«

⁵⁴ Naprej, 31.12.1918, »..., je potrebno, da narodna vlada odpravi razredno volilno pravo in da uvede v vse občke zastope splošno in enako volilno pravico za vse občane obojnega spola s proporcničnim sistemom. ...«

⁵⁵ Hause, S. More Minerva than Mars. V: Behind the Lines.

mokratom in volilna pravica za ženske je bila tako uveljavljena (vse do leta 1923 ni smela voliti posebna skupina ženske populacije – prostitutke).⁵⁶ Ravno nasprotno pa so ravnali slovenski socialdemokrati,⁵⁷ čeprav so še v letu 1919 trdili drugače: »Tudi slovenska ženska je postala svobodna in enakopravna državljanka. Odprta so ji vrata v zakonodajne zборе«. ⁵⁸

Vse tri politične stranke na Slovenskem so torej načelno podpirale žensko volilno pravico⁵⁹ in se pri tem sklicevale na demokratični princip kot na neizogiben imperativ (največkrat se nanj sklicuje liberalni tabor). Pomemben razlog je bil pri upravičevanju ženske volilne pravice tudi altruistični ženski princip,⁶⁰ najpogosteje le bolj »imenitno poimenovana« skrb.⁶¹ Zagovarjali sta ga SLS in JSDS.⁶² V povojnem času je namreč potreba po »skrbi« za povečano število invalidov, sirot in vdov še večja. Zadnji, a kljub vsemu zelo pomemben dokaz o sposobnosti žensk, da pridobijo volilno pravico, pa je bilo delo deklet in žensk med vojno.⁶³ Žensko delo je v časopisih tako predstavljeno predvsem kot posledica težkih življenjskih razmer⁶⁴ in medvojnega pomanjkanja delavcev. Žensko delo iz nujnosti je bilo v časopisnem diskurzu vredno hvale, toda gorje, če je bilo to delo posledica grabežljivosti⁶⁵ oziroma, še huje, če so ženske zgolj zaradi dela zapustile domače ognjišče. Tako zaradi povojnega odpuščenja »nemoralnih in pohujšanih« žensk iz armade, ki so se družile z moškimi vojaki, ni nihče povzdignil glasu, čeprav jih je po nekaterih ocenah služilo na bojišču kar 36.000.⁶⁶ Samo v zaledju italijanske fronte naj bi bilo nastanjeno med vojaštvom 10.000 Slovenk, ki naj bi služile kot kuharice, pisarniške delavke, bolničarke, pa tudi kot »ordonantke«. ⁶⁷

⁵⁶ Bader-Zaar, B. (1996) Women in Austrian Politics. V: Good, D., Gradner M. in Maynes, M. Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Oxford: Berghahn Books.

⁵⁷ Muser, E. (1967) Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. »... 'Stari' socialdemokrati pa so se – nekako tako kot liberalci – začeli bati ženske volilne pravice. Naprej je 20. maja 1920 poročal, da dobe ženske v Sloveniji občinsko volilno pravico, a ni bil s tem prav nič zadovoljen, češ klerikalci niso dali te pravice ženskam iz pravico ljublja, temveč iz lastnih političnih koristi, in tako bodo ženske žvohle svoje zatiralce'....«

⁵⁸ Naprej, 13.1.1919, Vsem zavednim Slovenkam.

⁵⁹ I. K. (najverjetneje Ivanka Klemenčič) 1919. Stališče žene v Jugoslaviji. Slovenka, letnik I, št. 3–4, »Kar se tiče Slovenije, so se že vse tri politične stranke: V.L.S., J.D.S. in S.D.S. izrekle za ženske politične pravice in polnopravnost v vsem javnem življenju...«. Članek je bil pripravljen za objavo v prvi številki Slovenke, torej je nastal v letu 1918.

⁶⁰ Slovenec, 29.3.1918, Kaj nam prinese ženska volilna pravica?.

⁶¹ Štebi, A. (1918). Demokratizem in ženstvo. Ljubljana: Socijalna Matica, »...naš narod, vsled vojne tako oslavljen, bo potreboval skrbne nege, da čimprej ozdravi. ... Zavedati se bo pa morala tudi svojega socialnega materinstva, ki zahteva, da naj obsega ljubezen vsake matere vse otroke, ne le lastnih...«; Domovina, 8.3.1918, Jugoslovanska deklaracija in slovenska dekleta, naše ženstvo, Slovenec, 29.3.1918, Kaj nam prinese ženska volilna pravica?, »...Spoznal je vrednost bistvenih ženskih lastnosti: požrtvovalnosti in ljubezni do bližnjega, neumorna deloljubnosti, vztrajnosti in zvestobe v izvrševanju vsakdanjih dolžnosti in asketične samozataje ...«.

⁶² C. Moser in F. Clark: Gender, Arm conflicts and political violence. Victims, perpetrators or actors?, New York: Zed Books 2001, str. 24. Zanimivo je tudi, kako zelo v svojih spominih ceni humanitarno delo Angela Vode: »...v času gospodarske krize in brezposelnosti. Takrat so vršila društva s humanitarnimi cilji zelo važno človekoljubno delo...«, str. 133.

⁶³ Slovenski Narod, 1.7.1918, Ustanovni zbor JDS in Ustanovna skupščina; Slovenec, 11.9.1918. Žensko vprašanje in njegova rešitev; Domovina, 8.2.1918, Naše ženstvo; Slovenka, 15.6.1919, Ali spada ženska v politiko?.

⁶⁴ Slovenec, 11.9.1918, Ivanka Klemenčič, Žensko vprašanje in njegova rešitev, »Sedaj vprašanje: Ali naj žena tudi v zakonu izvršuje svoj pridobitni poklic? Mnenja o tem so precej edina: Nikakor ne! Dvema gospodoma se ne more služiti. In če že vsak pridobitni poklic zahteva celega človeka, koliko bolj še materinski. Na vsak način moramo želeči, da se mati, vsaj dokler so otroci majhni, to je prvih 15 let zakona popolnoma posveti matrinim dolžnostim. Seveda, kjer je sila, kjer možev zaslužek ne zadostuje tam se mora pač tudi žena vpreči v pridobitno delo. ...«

⁶⁵ Finžgar, F.S. (1919) Naše kmetiško ženstvo in – nova doba. Slovenka, št. I letnik 1. »Delavnih moči skoro nič – samo žene in otroci, na tisoče deklet se je polakomnilo ostudnih vojnih grošev, zapustile so rodno grudo in šle za »regimentom«. Danes so to povečini ubite dušno in telesno.«; Ženske ne med vojaštvo! Bogoljub št. 10, 1918.

⁶⁶ Naprej, 19.4.1918, Žene v službi armade na bojišču.

⁶⁷ Ženske ne med vojaštvo! Bogoljub št. 10 1918

V letu 1918 so bile ženske povabljene k sodelovanju v vseh političnih strankah. V časopisu *Domovina* je tako nek bralec predlagal uvedbo predstavnic v okrajne odbore JDS: »... Zdravo misel je sprožil nekdo v »Domovini«, naj bodo tudi ženske v okrajnih odborih »Jugoslovanske demokratske stranke«. To je velikega pomena za sedanji čas, ko je malo žensk doma in imajo ženske več časa, da se brigajo za javni blagor. Važno pa je tudi za bodoče čase, ker po vojni bodo žene voljene v vse javne zastope in že sedaj se je pokazalo, da so žene zelo delavne v raznih odborih za socialno skrb ...«⁶⁸ Ženske so na ustanovnem zboru JDS že sodelovale, saj mu je sopredsedovala »narodna dama« Franja Tavčar, v izvršilni odbor stranke pa je bila izvoljena še Anica Gogalo.⁶⁹ Na ustanovnem kongresu JDS so ženske delovale tudi v različnih odsekih. Eno izmed dejanj »žensk JDS«, torej članic stranke, je bila izjava, v kateri so zapisale, da pozdravljajo nastanek nove domovine (Kraljevine SHS) in ostro obsojajo vse, ki se temu upirajo ali zaradi svojih lastnih interesov ne delajo na tej združitvi tako močno, kot bi se spodobilo.⁷⁰ Kdo so ti »notranji sovražniki« iz izjave ni razvidno. Prav tako so se ženske udeletovale v JSDS.⁷¹ Najbolj znana članica je tako zagotovo bila Alojzija Štebi, ki se je v stranko včlanila 1912 in Ada Kristan (soproga Etbina Kristina), kasneje pa Angela Vode, tajnica JSDS v letu 1919.⁷² Prva javna govornica naj bi nastopila na 2. zboru JSDS že davnega leta 1897,⁷³ po nekaterih virih pa naj bi se to zgodilo na 3. zborovanju JSDS v Trstu leta 1900.⁷⁴

Zahteve po vključitvi žensk v politiko so poleg političnih strank zagovarjale tudi nekatere politične institucije. Ljubljanski občinski svet je predlagal, da naj vse občine na Kranjskem uvedejo splošno in enako volilno pravico za osebe obeh spolov. V *Slovincu* je izšel celo članek s predlogom po uveljavitvi ženske volilne pravice za deželni zbor.⁷⁵ Če je bil med slovenskimi političnimi strankami ustvarjen konsenz o ženski volilni pravici, pa do njega ni prišlo na Hrvaškem. Kajti hrvaški parlamentarci niso bili naklonjeni sprejetju ženske volilne pravice.⁷⁶ So pa zato bile pri zavzemanju za žensko volilno pravico bolj glasne Hrvatice in hrvaška ženska društva. Pod vodstvom slovenske pisateljice Zofke Kveder so ženske v

⁶⁸ *Domovina*, 8.3.1918, Jugoslovanska deklaracija in slovenska dekleta. Naše ženstvo

⁶⁹ *Slovenski Narod*, 1.7.1918, Ustanovni zbor JDS, »...Poseben značaj je dala ustanovnemu zboru udeležba narodnega ženstva. Prvič je slovenska žena nastopila kot možu enakopravna politična činiteljica in njeno živahno sodelovanje zlasti v odsekih, je dokaz njene politične zrelosti. JDS, je pri svoji ustanovitvi tudi na zunaj pokazala kako visoko ceni ženo kot narodno politično delavko, poleg predsednika je načelovala ustanovni skupščini ženska predsednica gospa dr. Tavčarjeva in v izvršilnem odboru je bila izvoljena gdčn. Anica Gogalova. ...«. Anica Gogala (1884-?), članica Splošnega ženskega društva.

⁷⁰ *Slovenski Narod*, 30.11.1918, Izjava slovenskega ženstva JDS, »...Slovensko ženstvo zbrano v SSZD že od nekdaj z vso pozornostjo zasleduje razvoj javnih razmer ter po svojih močeh sodeluje pri vseh akcijah za napredek in svobodo naše domovine. Z največjim navdušenjem in globokim zadovoljstvom je slovensko ženstvo pozdravilo ujedinitenje Jugoslavije, popolnih bratov v dolžnosti in pravicah. Zato pa slovensko ženstvo tudi z vso odločnostjo zahteva najtesnejšo združitev svoje domovine s Kraljevino Srbijo, ker je na ta način zajamčena mirna in lepa bodočnost naše skupne države SHS. Z obžalovanjem obsojamo vsa prerakanja glede osebnih nazorov in mnenj, s katerimi se udaljujemo velikemu cilju, združenju. Zavedajmo se, da je le v slogi moč!«

⁷¹ Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I., 1524, Fond Kocmur. Pokret članov v času od 1. novembra 1920 do 31. maja 1921.

⁷² Darinka Drnovšek (2003) Alojzija Štebi; In Mateja Jeraj. Angela Vode. V: Splošno žensko društvo 1901–1945. Ljubljana: ARS.

⁷³ NUK, Rokopisni oddelek, Fond Erne Muser, 1432, mapa 45, Pismo Poldki Kos, 29.6.1959.

⁷⁴ Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I, 1550, Spominsko gradivo, škatla 12. Žensko gibanje in KPS pred vojno. Sestanek naj bi se zgodil v Trstu, 7. in 8. septembra 1900.

⁷⁵ *Slovenec*, 21.1.1918, Preosnova občinske volilne reforme.

⁷⁶ Boban, B. (2001) Stradanje žena u Prvom svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihovi ravnopravan položaj u društvu. Kruh i ruže. Št.15. Nov zakon o volitvah je hrvaški parlament sprejel 19. januarja 1917, po njem ženske niso imele volilne pravice.

Zagreb organizirale javni shod. Zofka Kveder je pripravila resolucijo, ki je izrazila pet zelo konkretnih političnih zahtev,⁷⁷ kljub temu pa so bile očitno preradikalne in preveč kritične tudi za spremembam naklonjene razmere, saj je bil shod nasilno razbit.

»...Nato je govornica prečitala resolucijo, v kateri jugoslovanske žene zahtevajo: 1. da se da ženam v jugoslovanski državi vsa politična prava, da bi mogle sodelovati že pri konstituantii; 2. da se iz Narodnega vjeća odstranijo vsi, ki so politično ali drugače kompromitirani; 3. da se zagotovi zadostna in izdatna prehrana; 4. da Narodno vjeće takoj vložii predlog občinskega sveta v Zagrebu o rekviziciji stanovanj in 5. da Narodno vjeće poskrbi: da ne bodo žene in dekleta, ki izgube vsled povratka vojakov v domovino, svoje službe, ne ostanejo brez kruha in brez posla. ...«

Ali so bila tako radikalna tudi ženska društva v Sloveniji? Na Slovenskem ženska društva niso popolnoma mirovala. Splošno žensko društvo je podalo izjavo o nujnosti združitve s Kraljevino Srbijo (gre za izjavo članic JDS),⁷⁸ v letu 1919 pa še resolucijo z zahtevo po aktivni in pasivni volili pravici žensk.⁷⁹ Vendar pa do protestov za žensko volilno pravico ni prišlo. Združene ženske Slovenije so v februarju 1919 raje protestirale proti nemški in italijanski zasedbi slovenskega ozemlja. Razloga, zakaj ni prišlo do bolj radikalnega, enotnega nastopa ženskih društev za žensko volilno pravico, sta tako vsaj dva: poleg zavezanosti narodu, ki se ga v času velike negotovosti ne sme ogrožati, še zavezanost žensk strankarskemu delovanju. Splošno žensko društvo v februarju 1919 tako poudarja, da bo društvo »zastopalo vse interese brez političnega ozadja; žena mora delati za ženo«, vendar pa kljub temu pošlje Franjo Tavčar in Marijo Kokalj kot zastopnici JDS v pokrajinski deželni zbor in delegira nekaj govornic na ženskih shodih JDS.⁸⁰ V enem izmed zapisnikov Splošnega ženskega društva v marcu 1919 pa najdemo tudi tale zgovorni zapis: »...In ker naj bo dasi napreden, poljudno pisan, a nad strankami, naj ga ne izdaja ,Splošno sloven. Žensko društvo, katerega odbornice spadajo vse k JDS, marveč naj se sestavita iz Slovenk dveh slovenskih naprednih strank, t.j. iz JDS in SDS gori navedena odseka. Ako ženski list ne bo pripadal nobeni politični stranki, kakor ne n.pr. tudi Jugoslovenska žena ne naslanja na nobeno politično skupino, tedaj bodo tudi socialno demokratke rade sodelovale in ga naročale ...«⁸¹

⁷⁷ Slovenski Narod, 16.11.1918, Shod jugoslovanskih žena v Zagrebu.

⁷⁸ Slovenski Narod, 30.11.1918, Izjava slovenskega ženstva JDS, »Splošno slovensko žensko društvo v Ljubljani je v svoji odborovi seji dne 29.t.m. soglasno sklenilo sledečo resolucijo...«

⁷⁹ ZAL, LJU 285, škatla 1, Resolucija Splošno slovensko žensko društvo (občni zbor 23.2.1919). Resolucijo s pismom so naslovile na Alberta Kramerja, ki jim je obljubil, da se bo kot minister za Ustavotvorno skupščino zavzel za »pravične postulate«, s katerimi se strinja tudi sam. (Glej sejo SŽD, 20.3.1919, v škatli 10).

⁸⁰ ZAL, LJU 285, škatla 10, zapisniki sej Splošnega ženskega društva. Seja glavnega odbora, dne 10.4.1919. Delegirane so bile naslednje govornice: Franja Tavčar, Marija Kokalj, Marjanca Kokalj, Manica Koman, prof.M. Grašelj, Maša Grom, Žun in Pezdirc.

⁸¹ ZAL, LJU 285, škatla 10, zapisniki sej Splošnega ženskega društva. Zapisnik seje v marcu. Govori A. Štebi. Tudi članek A. Štebi v Demokraciji (1918, št.1 in 2, str. 12) je nazoren: »Ker se je samostojno žensko gibanje izjalovilo, so se polastile posamezne politične stranke – a le tako mimogredoč, bolj za dekorum – ženskega gibanja in so ga prikrojile primerno svojim splošnim interesom, slavile so »rodoljubkinje«, »prave krščanske žene«, »narodne dame« itd. In pri tem je ostalo do danes. Od vsega začetka ni prišlo žensko gibanje na pravi tir, ker se ni oziralo na socialni, gospodarski in kulturni položaj našega naroda.« Njeno nezadovoljstvo z dano situacijo, jo kasneje spodbudi k ustanovitvi Feministične alianse Kraljevine SHS.

4. Politični aktivizem žensk za ustanovitev lastne države

Na seji državnega zbora na Dunaju, 30.5.1917 so slovenski poslanci predstavili svoje narodnostne zahteve, zapisane v majniški deklaraciji. Posebno težo je dalo deklaraciji zbiranje podpisov in manifestacije v njeno podporo. Po »Ljubljanski izjavi«, ki je dopolnila majniško deklaracijo, so se po vsej Sloveniji začela množična zbiranja podpisov in organiziranje vsenarodnih shodov in zborovanj. Govorniki so v pridigarskem tonu poudarjali, da je prišel čas odrešitve⁸² oziroma vstajenja slovenskega naroda.⁸³ V podporo majniški deklaraciji so zbirale podpise in izjave zelo različne skupine ljudi – železničarji, učitelji, pa tudi akademiki. Najuspešnejše so bile pri zbiranju podpisov od vrat do vrat ženske, ki so jih zbrale 200.000 v vseh slovenskih deželah, največ na Kranjskem. »Zasebnih« podpisov je bilo tako na Kranjskem zbranih le 28.327.⁸⁴ Tudi med podpisniki deklaracije so prevladovala ženske.⁸⁵ V podporo deklaraciji so v decembru pričele zbirati podpise pod vodstvom Cilke Krek⁸⁶ in Franje Tavčar⁸⁷, slednja je zbirala podpise celo na svojem domu.⁸⁸ Ženske so se podpisovale pod izjavo⁸⁹ predvsem kot matere, žene in hčere in se v njej zavzele za trialistično ureditev Avstro-Ogrske monarhije ter izrazile željo po miru. K podpisovanju jih je spodbudila tudi želja po boljših socialnih razmerah v novi državi. V tej izjavi so kot žrtve vojne predstavljeni tako možje, od katerih se zahteva, da branijo dom – domovino, kot žene, ki so zaradi smrti moških in trpljenja družine »žrtvovane na oltarju« domovine. Časopisi so ta izreden

⁸² Slovenec, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva, »...Sedaj, ko smo zasanjali veliko idejo odrešenja, se mi zdi, kakor da so se odprla prej zaklenjena okna...«

⁸³ Slovenec, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva, » Nič nas ni strah pred našo bodočnostjo. Nam starcem bo morda šlo kakor Mojzesu, ki je gledal v obljubljeno deželo in morda bomo šli počivat v tej sladki zavesti, da smo tudi mi pripomogli svojim potomcem, da bodo gospodarili na lepo urejeni svoji zemlji...«; »...Mi na Koroškem imamo velikopetkovo leto, zato bo pa tudi vstajenje pri nas sijajnejše, kakor drugod...«; Puhar, A. 1992 Slovenski avtoportret 1918–1991. Ljubljana: Nova revija, » Val sreče, navdušenja in olajšanja, ki je spremljal združitev južnih Slovanov v državo SHS, so Slovenci najpogosteje označevali kot »vstajenje«. str. 21.

⁸⁴ Pleterski, J. (1971) Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana: Slovenska Matica, str. 173.

⁸⁵ Stavbar, V. (1994) Izjave v podporo Majniške deklaracije (3.del). Zgodovinski časopis, l. 47, št. 1. Pregled deklaracijskih izjav iz fonda Acta declarationis fventia v Pokrajinskem arhivu v Mariboru je pokazal, da je bilo zbranih le 24.007 moških podpisov in 105.625 ženskih.

⁸⁶ Cilka Krek (1868–1943), osrednja predstavnica katoliškega ženskega gibanja.

⁸⁷ Franja Tavčar (1868–1938), osrednja predstavnica slovenskega meščanskega liberalnega gibanja. Predsednica Splošnega ženskega društva in Ženskega telovadnega društva. Bila je v vodstvu Mladike in deklškega liceja. Sodelovala je v Družbi Cirila in Metoda ter v številnih drugih dobrodelnih organizacijah. Leta 1928 je postala častna meščanka mesta Ljubljane.

⁸⁸ Vode, A. (2000) Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga. Ljubljana: Krtina, str. 75.

⁸⁹ V tej Izjavi za deklaracijo je zapisano:

»Slovenske narodne žene in dekleta slovesno izjavljamo, da smo z dušo in srcem za Majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba ter zahtevamo v habsburški monarhiji ujedinjenje našega slovensko – hrvatsko – srbskega naroda. V strašni vojni nam krvavijo naša srca iz tisočerih ran, na bojiščih nam padajo ljubljani možje, sinovi, očetje, bratje, zaročenci, doma nam beda in trpljenje naših družin nalagata neznosna bremena. Naše solze, naša tuga, naše trpljenje ne morejo in ne smejo biti zaman. Svoja gorja polagamo na oltar svojega naroda. Solze in bol slovenske matere, žene, hčerke in neveste morajo biti s krvjo slovenskih mož in mladeničev odkupnina za ljubljani narod, da tudi njemu zasije solnce svobode.

Zavedajoč se svojih dolžnosti kot varuhinje slovenskega domačega ognjišča, zahtevamo v svojem imenu, v imenu svojih dragih na bojiščih, v imenu svoje dece, za ves naš mili rod ujedinjenje, samostojnost, neodvisnost. Hočemo, da bodo naši otroci srečni in svobodni občani svobodne Jugoslavije.

Pozdravljamo naše narodne poslance v Jugoslovanskem klubu. Izrekamo jim svoje priznanje za dosledno in neustrašno delo v smislu deklaracije ter globoko obsojamo vsako kršenje jugoslovanske solidarnosti kot narodno izdajstvo.

Iz dna svojega srca si želimo slovenske žene miru. Resničen mir prinese našemu narodu le zedinjena Jugoslavija, kakor jo zahtevajo naši poslanci v svoji deklaraciji.«

angažma žensk pripisali prelomnim trenutkom in zbiralke podpisov takoj razglasili za »enakopravne« javne delavke.⁹⁰ Njihov angažma je bil tako zelo pogosto omenjen v takratnih časopisih kot primer velike enotnosti slovenskega naroda. Zbiranje podpisov za majniško deklaracijo pa je bilo v vojnem obdobju omenjeno tudi kot prvi nastop ženske v javnosti, ob tem pa je bilo pozabljeno, da so se tako imenovali že številni drugi dogodki.⁹¹

Slovenski zgodovinarji interpretirajo tako množičen angažma žensk pri zbiranju podpisov za podporo majniški deklaraciji kot dokaz želje po narodni osvoboditvi in združitvi ter kot hotenje po socialno urejeni državi.⁹² Zgodovinar M. Mikuž je zapisal, da so ženske z zbranimi podpisi želele le vrnitev svojih mož in sinov s fronte, s tem pa je impliciral, da ženske pravzaprav niso vedele, kaj so se sploh podpisovale.⁹³ Interpretacija B. Šatej, zgodovinarke mlajše generacije je drugačna – namesto odsotnih moških naj bi se v akcijo za združitev vseh jugoslovanskih narodov podale ženske.⁹⁴ V zgodovinskih pregledih je zbiranje podpisov s strani žensk najpogosteje le mimogrede omenjeno ob izročitvi zbranih podpisov Antonu Korošču.⁹⁵ Sam Anton Korošec je zbiranju podpisov v podporo majniški deklaraciji pripisal odločilen pomen za tako močno vseobsegajočo deklaracijsko gibanje.⁹⁶ Publicistka A. Puhar je angažma žensk za majniško deklaracijo označila celo za prvo politizacijo žensk in je tako po njenem mnenju to dogajanje potrebno šteti za prelomni čas v procesu emancipacije žensk.⁹⁷

Ženske so tako prvič v slovenski zgodovini nastopile kot enoten subjekt (in bile v zvezi z majniško deklaracijo v takratnem časopisu tudi najpogosteje omenjene) za določeno politično idejo, ki je predstavljala nacionalni konsenz. Skupno delovanje je predstavljalo nujnost. Njihova tako množična mobilizacija nam pove, da gre dejansko za izjemno pomembno temo, da so prisiljene ne-molčati in to pokazati z dejanji. Toda povezanosti žensk in velikih političnih tem se je začela in ustavila pri nacionalistični tematiki in se ni razvila v združen nastop žensk za lastno volilno pravico.

⁹⁰ Slovenec, 5.9.1918, Našim dekletom šol: »...Ne samo slovenska, ampak tudi vsa avstrijska javnost je s presenečenjem gledala, kako sta lansko leto slovenska žena in dekle spoznali, kaj terja politična ura v boju za svobodo naroda od niju dveh. S stotisoči podpisi, stotisoči glav, stotisočera slovenska ženska srca so zahtevala, da se odstranijo stoletne ovire srečnega in zadovoljnega življenja našega ljudstva. Velik je delež slovenske žene za razširjenje in okrepitev misli politične in gospodarske osamosvojitve. /.../ Naša javnost se dobro zaveda, kako veliko pomočnico je dobila v boju za svobodo. ...«; Slovenski Narod, 23.3.1918, Praznik naših žen in deklet, »...Naše žene in dekleta so pogledala v svet, prvič v veliko javno življenje in tu jih moški kot enakovredne delavke iskreno pozdravljamo ...«.

⁹¹ Več o tem v moji diplomski nalogi: Odnos dveh političnih taborov do političnega angažmaja žensk v slovenski politiki (1900–1914). Za prvi nastop žensk v javnosti, so tako isti časopisi označili: Občinske volitve v Ljubljani 1911, ustanovitev Splošnega ženskega društva, ženske demonstracije v Ljubljani 1906 proti ločitvi in svobodni šoli ...

⁹² Muser, E. (1967) Socialisti in komunisti ter boj Slovencev za enakopravnost, V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

⁹³ Mikuž, M. (1965) Slovenci v stari Jugoslaviji . Oris zgodovine Slovencev 1917–1941. Ljubljana: Mladinska knjiga. »...Še marca 1918 je zastopstvo slovenskih žena izročilo dr. Korošču 160.000 podpisov žena in deklet za »Majniško deklaracijo«. Slovenske žene in dekleta s temi podpisi nikakor niso želele kakor koli že preurejene Avstro-Ogrske, temveč povratek mož, fantov in sinov s fronte.«, str. 25.

⁹⁴ Šatej, B. (1999) Slovenska ženska 1900–1918. V: Kronika, 47, št. 1–2, str. 102.

⁹⁵ Pleterški, J. (1971) Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana: Slovenska Matica. In v: Melik, V. in Gestrin F. (1966) Slovenska zgodovina 1792–1918. Od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Mal, J. (1993) Zgodovina slovenskega naroda. II. del. Celje: Mohorjeva družba, str. 1116.

⁹⁶ Slovenec, 26.3.1918, Praznik slovenske narodne žene, »...Naša ideja, izpočetka skromna, je bila izrečena sicer s prepričanjem o njeni moči in njeni pravičnosti in vendar z bojznostjo. Ko pa je ženstvo stopilo na stran te naše ideje, je rasla in rasla in danes ter se razširjala in danes obsega ves jugoslovanski narod. ...«

⁹⁷ Puhar, A. (1985) Peticije, pisma in tihotapski časi, Maribor: Založba Obzorja, str. 51.

26. marca so slovenske ženske izročile svoje podpise predsedniku Jugoslovanskega kluba Antonu Korošču.⁹⁸ Ta velika manifestacija, ki je pravzaprav trajala dva dni, se je odvijala v imenu žensk. O njih se je na tej prireditvi veliko govorilo. Ženske na tej prireditvi niso nastopile le v narodnih nošah in kot metalke cvetja, pač pa tudi kot slavnostne govornice, in to na vrhuncu prireditve, v nedeljo. Tako sta imeli govor obe najbolj znani predstavnici katoliškega in liberalnega tabora, Cilka Krek in Franja Tavčar.

Vsi govorniki in govornice na dvodnevni manifestaciji (devet govorov) so spretno preletali dve oziroma tri teme: zanesene besede o ustanovitvi nove države, pohvale zbirateljicam podpisov in izjave, ki so poudarjale narodno enotnost ter iskale zunanje sovražnike, ki želijo to narodno slogo zlomiti. Najdaljši govor je imel na manifestaciji Anton Korošec, po dolžini mu je sledil Albert Kramer, predstavnik JDS. Govor Franje Tavčar je bil tretji najdaljši govor na prireditvi in je vključeval vse tri poudarke: pohvalo ženskam, jugoslovansko idejo in ogroženost naroda od tujih sovražnikov. V njem je F. Tavčar poudarila enakopravno vlogo žensk v deklaracijskem gibanju in je bila edina, ki je trdila: »*Me žene do danes nimamo pravice v politiki stopiti na stran moža*«. ⁹⁹ Vstop žensk v javno sfero je argumentirala z vojno. Kot razlog za njihovo delovanje je navajala še ljubezen do naroda, svobode in otrok, saj naj bi jim s svojo akcijo omogočile boljši jutri. Moški govorniki so omenjali le svoje dolžnosti do naroda. V govoru je Tavčarjeva poudarila, da želijo ženske enakopravno delovati skupaj z moškimi za svobodno domovino. Cilka Krek je v sicer kratkem govoru, ¹⁰⁰ poudarila socialno plat skupne akcije kot vzajemno delovanja »*mestne gospe in zadnje gorske pastirice*«. Ženske so po njenem pričele politično delovati predvsem zaradi ljubezni do naroda, svobode in edinosti.

Poudarki govora socialdemokrata Antona Kristana so bili drugače. Majniško deklaracijo je označil za last JDS in VLS. Socialisti so deklaracijo pozdravljali, vendar je niso imeli za »svojo«. Zanje je bila pomembnejša tivolska resolucija. ¹⁰¹ Nad interese naroda so postavili delavske interese in upali so, da bo nekoč ustanovljena brezrazredna družba. Anton Kristan žensk v svojem govoru sploh ni omenil, čeprav je to bila »njihova« prireditev. Zato pa je njihove pravice zahteval ob drugi priliki, na zborovanju (socialističnih) žensk v Ljubljani. Na tem zborovanju je zahteval mir in vililno pravico, s katero naj bi se kapitalistično izkoriščanje vsaj malo omililo. ¹⁰²

⁹⁸ Angela Vode se spominja tega majskega dne in ga opisuje: »Seveda sem prvokrat v življenju doživela kaj takega in kar v glavi mi je šumelo od navdušenja: da zmore tudi naš mali narod kaj takega, da se upira oblasti...« Vode, A. (2000) Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga. Ljubljana: Krtina, str. 76.

⁹⁹ Slovenski Narod, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva. »Vojno trpljenje je vzbudilo tudi jugoslovansko ženo. Zavedla se je svoje svete dolžnosti, ko je opazovala in okušala kot mati, žena, hčerka trpljenje, ki ga moral prestati naš narod zato ker ni bil prost. Jugoslovanska žena in ž njo slovenska žena je občutila trdo pest, ki jo je z njenim narodom povsod zapostavljala. Vse to trpljenje je rodilo globoko spoznanje dragocenosti narodne svobode in edinstva /.../ Koliko ljubezni, nade in upanja je v teh polah! Strnjeni v mogočno harmonijo kličejo naši glasovi po svobodi jugoslovanske domovine v okviru Majniške deklaracije ...«.

¹⁰⁰ Slovenski Narod, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva, »...Ne vprašujemo se plaho, ali bomo dosegle kak uspeh ali ga ne bomo dosegle. (Klici: »Moramo!«) Vsakatera izmed nas mora zastaviti vse svoje sile, da bo to, kar mora biti. Z živo vero in trdim zaupanjem v moč pravične jugoslovanske ideje in v boljšo bodočnost našega naroda, bomo vztrajali v borbi za našo sveto stvar ...«.

¹⁰¹ Slovenec, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva, »...Pozdravila je Majniško deklaracijo kot vodilno misel meščanstva in kmetijstva. ...Boj meščanstva in kmetijstva za narodno ujedinjenje in za narodove pravice je lahko hrupen, boj delavstva, boj organiziranega proletariata je tih. Mi se bojujemo za svoje razredne interese in za boljši kos kruha ...«.

¹⁰² Naprej, 18.3.1918, Manifestacija žen v Ljubljani. Za mir in politične pravice, »...Boj meščanstva za in kmetijstva za narodno ujedinjenje in za narodove pravice je lahko hrupen, boj delavstva, boj organiziranega proletariata je tih. Mi se bojujemo za svoje razredne interese in za boljši kos kruha...Zavedamo se, da ne bodo prenehali tudi v samostojnem narodu razredni boji, boji med onimi, ki posedujejo in onimi, ki hočejo izboljšati svoj položaj. Ti boji bodo trajali tako dolgo, da se ustvari nov družben red ...«.

Nacionalistična retorika in religiozno obarvan diskurz je sicer značilen za vse govore na manifestaciji. Za razliko od strnjenih tekstov, namenjenih ciljni skupini bolj izobraženih bralcev, so le-ti namenjeni množicam. Evocirajo narod, veliko skupino ljudi, ki je stala ob vznožju odra in na galerijah hotelske dvorane Union. V njih tudi prepoznamo vse značilnosti nacionalističnega diskurza: »ideologijo konsenza«, reprodukcijo »nas« in »onih« ter skupne simbole, ki jih povezuje vezivo ljubezni.¹⁰³ Ženske so v polje javnega stopile iz enega samega razloga – ljubezni do slovenske zemlje. Tako veliko ljubezen do naroda so ostali govorniki omenjali le v zvezi z delovanjem »velikih mož slovenskega naroda« (Janeza Evangelista Kreka in pa članov Jugoslovanskega odbora). Toda ali pred tem političnim dejanjem ženske niso čutile ljubezni do naroda? Moški govorniki so v svojih nastopih tako stalno poudarjali, da so s svojo akcijo ženske resnično postale njihove »sobojevnice in stopile v naše vrste«¹⁰⁴ oziroma na »našo stran«¹⁰⁵. Ali ženske pred majniško deklaracijo niso bile del skupnosti? Ali pa je bilo ob vsaki skupni politični manifestaciji potrebno poudarjati, da so »zdaj ženske pa res vstopile v sfero politike in naroda«, da je to tudi njihova »dolžnost« in tako znova in znova legitimirati njihov vstop med polnopravne državljane? Šele z vstopom v javnost so lahko dokazale ljubezen do domovine in skupnega dobrega. Kljub temu pa za to dejanje niso terjale več pravic za participacijo žensk v politiki, prav tako noben govornik kljub zahvalam ženskam ni obljubil volilne pravice ali kakšne druge »nagrade«.

5. Zaključek

Slovenski narod je v zadnjem vojnem obdobju (obdobju majniškega gibanja od septembra 1917) tako kot drugi evropski narodi videl priložnost za uresničitev demokracije, za odpravo krivic in možnost za boljše življenje. Priložnost za tiste, ki se jim v mirnem, stabilnem obdobju ni uspelo uveljaviti, tudi za ženske. V takem kontekstu je bila podana tudi zahteva po ženski volilni pravici. Tudi če politične stranke niso vehementno podprle tega predloga, so bile zato precej bolj načelne oziroma pragmatične pri vključevanju žensk v lastne strankarske organizacije. Pri tem je stranka političnega katolicizma ubrala drugo strategijo kot liberalci. Slednja jih je namreč želela vključiti v samo stranko, VLS pa v različna interesna katoliška društva. Njihova strategija je tako pokazala prve rezultate po koncu prve svetovne vojne, ko je oblast na Slovenskem prevzela SLS. To strategijo potrjuje tudi kvantitativna analiza pregledanih člankov, ki so se ukvarjali z ženskami. Največ jih je bilo objavljenih v Slovencu (72) in šele nato sledi Slovenski Narod (49). V časopisu Naprej je bilo objavljenih 17 člankov. Na prvem mestu so članki povezani z majniško deklaracijo. V katoliškem časopisu nato sledijo članki, ki omenjajo aktivno vlogo žensk v različnih katoliških društvih (16). V Slovenskem Narodu pa sledijo članki (10), ki omenjajo udeležbo žensk na političnih shodih stranke, in članki, ki neposredno vabijo ženske k političnem delovanju v liberalnih društvih oziroma kar v stranki (6).

Za vstop žensk v sfero politike so se politične stranke zavzemale le deklarativno. Resolucije o političnih pravicah za ženske, ki naj bi se uresničile v novi državi, enostavno niso bile dovolj, saj jim je manjkala konkretna platforma (na primer organiziran nastop ženskih organizacij ali izdelan načrt strank). Če sklepamo po propadlem shodu, ki ga je organizirala

¹⁰³ Praprotnik, T. (1999) Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Ljubljana: ISH.

¹⁰⁴ Slovenski Narod, 26.3.1918, Slavnostna izročitev ženskih deklaracij.

¹⁰⁵ Slovenski Narod, 26.3.1918, Praznik slovenskega ženstva.

Zofka Kveder, pa so bile tudi preveč nevarne in subverzivne oblasti.¹⁰⁶ Tudi tako izjemna situacija, kot je bila vojna, načinov odločanja in mišljenja ni spremenila. Pravzaprav je bil nacionalni feminizem,¹⁰⁷ ki ga Richard Evans razume kot povezavo med feminističnim gibanjem in nacionalistično ideologijo, v Sloveniji še močno strankarsko obarvan in kot tak del strankarskega življenja. V ženskih društvih so tako bile med najbolj vplivnimi ravno članice posameznih političnih strank, zato pogosto ni bilo najbolj jasno, kje se konča eno politično delovanje in začenja drugo. Nekatera ženska društva pa so bila tudi del večje organizirane strukture (tako SKSZ). Manko neodvisnega feminističnega gibanja, ki bi predstavljal primerne sogovornika slovenski politični eliti in bi po vojni brezkompromisno zahteval politične pravice tudi za ženske, je povzročil samo deklarativno zavzetost slovenskih političnih strank do tega vprašanja.

V tedanjem političnem diskurzu v analiziranem obdobju se tako prepletata dva elementa: nacionalizem in zahteve po demokratizaciji. Vendarle pa je potrebno vzpostaviti razliko med konceptom državljana oziroma državljanke in konceptom Slovenke oziroma Slovenca. Medtem ko je bil nacionalizem še v 17. stoletju povezan z demokratičnimi občutenji,¹⁰⁸ sta se oba koncepta (demokracija in nacionalizem) na začetku 20. stoletja razšla. Ko se je tako za utemeljevanje vstopanja državljanek v institucije sodobne države in vzpostavljanje demokratizma potrebno sklicevati na demokratične imperitive in esencialistično filozofijo (torej na *ratio*), pa sta za vstop v narod dovolj požrtvovalnost in ljubezen (torej čustva). V tem je njuna različnost. Njuna podobnost pa se skriva v mehanizmih njenega nastanka. Javni diskurz tako predpisuje, kdo je del naroda in kdo je državljan oziroma državljanka. Ker je za njuno definicijo potreben konsenz, je tako forma javnosti nujna. Izključitev žensk iz javne sfere je tako vplivalo na izključitev iz obeh konceptov. Toda izjemne okoliščine vojne so ženske vpoklicale v službo naroda, ne pa v boj za demokratizacijo. Slovenske stranke so potrebovale ženske podpise in prav te so tudi dale pravi zalet deklaracijskemu gibanju. Z uporabo ženskih teles so ga namreč naredile izjemnega in množičnega ter ga legitimirale. Toda v kasnejših virih in literaturi je vloga žensk le bežno omenjena, zreducirana na minimum, čeprav so članki, ki so nastali med vojno in neposredno po njej, ilustrirali drugačno podobo. Če je prva svetovna vojna bila izjemen čas za Slovence kot narod, nikakor ni bila prelomen čas za politično emancipacijo Slovenk, saj jim ni zagotovila mesta v zgodovinskem spominu.

S u m m a r y

The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material

Irena Selišnik

The year 1918 was the year of great political changes which we can also find in the »everyday language of politics«. This paper considers how the idea of political women appeared and how have all three political parties in Slovenian territory embraced the »political woman« and supported women's suffrage.

¹⁰⁶ V Franciji so take zahteve povezovali z boljševiski in komunistično revolucijo. Glej: Hause, S. (1987). *More Minerva than Mars*. V: Ur.: Randolph Higonnet, M., Jenson, J., Michel, S. in Collins Weitz, M. *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. Yale: Yale University Press, str. 111.

¹⁰⁷ Termin je vpeljala zgodovinarica Amy Hackett (1972) *The German Women's Movement and Suffrage 1890–1914: A Study of National Feminism*, V: R. Bezucha, ed., *Modern European Social History*, str. 354–386.

¹⁰⁸ Alan Finlayson (2003) *Nationalism. V: Political Ideologies. An Introduction*. Routledge, str. 107.

The liberal JDS (Yugoslav Democratic Party) has understood the women question as a request for women's right to vote and national progress. The point of views of catholic SLS (Slovene's people's Party) and JSDS (Yugoslav Social Democrat party) on women question were much more similar. They both regarded women's right to work as the most important issue and they demanded women's political rights within maternalistic argumentation. But there were still some differences between both of them basically in the concept of care which was much more radical in writings of Alojzija Štebi a JSDS's party activist then in the material published by SLS and their followers.

However also JSDS and SLS together with JSD supported the suffrage but the concept of integrating women in the political parties was approached differently. While women have been involved in the SDS and JSDS and were present on the party's conferences and giving speeches for the party, women in SLS were organized in the women's organizations in the scope of political catholic movement. However all the political camps have established their own women's organizations and also this is partly a reason for non existence of any independent women's movement or coordinated appearance for suffrage in 1918.

The only joint collaboration of women's organizations from catholic and liberal women's organizations till 1925 was their active involvement in national movement for May Declaration. The author analyzes the discourse of the May Declaration movement within the historical context of women's involvement in to the public sphere. The reason for their active participation was seen from the printed media as women's love for their country and nation and not so much for democracy.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Dragan Matič, Nemci v Ljubljani. – Ljubljana 2002. – 1500 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Alenka Verdinek

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru*

UDK 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, univ. dipl. lit. komp. in zgod., SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1-2 (133), str. 157-187, cit. 73

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek govori o atentatih v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevih nanje v dnevnikih Slovinc in Jutro. V izhodišču je opredeljen atentat na splošno teoretičen in zgodovinski način, v nadaljevanju pa je predstavljeno politično stanje v Bolgariji, Romuniji in Albaniji tako, da so postavljeni pomembnejši atentati v ospredje. Atentati na vodilne predstavnike oblasti kot so kralji, predsedniki in predsedniki vlad so obdelani skozi poročanje dveh vodilnih slovenskih časopisov, katoliškega političnega časopisa Slovinc in liberalnega Jutro. V tem okviru se prispevek osredotoča na potek morilskega napada, priprave atentatorjev in zarotnikov, njihovo usodo po atentatu, življenjsko pot žrtve ali žrtev, ukrepe oblasti, vpliv atentata na notranje in zunanje politično življenje, odzive doma in v tujini, morebitno polemiko med časopisoma ter še druge učinke atentata.

Avtorski izvleček

UDK 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, BA in Comparative literature and History, SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovinc* and *Jutro* Newspapers

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1-2 (133), pp. 157-187, 73 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The author investigates assassinations and assassination attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and reactions upon them in *Slovinc* and *Jutro* newspapers. After the initial definition of assassination from the viewpoints of theory and history, the article discusses political situations in Bulgaria, Romania, and Albania, and the most conspicuous assassination attempts on the kings, presidents, and prime ministers of these states. These events had been duly reported in and discussed by both leading Slovene newspapers, the liberal *Jutro* and the catholicly oriented *Slovinc*. The article examines preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; controversies between both newspapers; and other impacts of these actions.

Author's Abstract

V Bolgariji, Romuniji in Albaniji so med obema vojnama vladale napete razmere. Države so se morale spopadati s precejšnjimi političnimi, gospodarskimi in socialnimi problemi. Nestabilno, marsikdaj kaotično stanje so poskušale urediti z diktatorskimi in avtoritarnimi prijemi, kar je vodilo v močan odpor opozicije. Začeli so se izvajati državni udari in druge nasilne akcije. Na teror se je odgovarjalo s protiterorjem in represijo. V tem pogledu so se

* Prispevek je vsebinsko skrajšan in prirejen po diplomskem delu z naslovom *Atentati v jugovzhodni Evropi v prvi polovici 20. stoletja in odmevi nanje v Slovincu, »Slovenskem narodu« oziroma »Jutru«*, za katerega je avtorica Prejela Prešernovo nagrado Filozofske fakultete za leto 2004. Ob tej priliki se avtorica iskreno zahvaljuje mentorju doc. dr. Mitji Ferencu.

posluževali tudi uporabe atentatov, pri čemer so bili ogroženi predvsem vodilni predstavniki oblasti kot so kralji, predsedniki in predsedniki vlad. Še preden pa se podrobneje pogleda v politično stanje Bolgarije, Romunije in Albanije med obema vojnama ter se predstavi pomembnejše atentate skozi poročanje dveh vodilnih slovenskih časopisov, je potrebno v izhodišču odgovoriti na vprašanje, kaj je atentat in ga definirati na splošno teoretičen in zgodovinski način.

1. Splošno teoretična in zgodovinska opredelitev atentata

1.1 Pojem in definicija

Slovenska beseda za morilski napad na vodilno osebnost, ponavadi iz političnih vzrokov, je atentat. Beseda atentat je tujka, prevzeta prek nemške *Attentat* »atentat«, ki je v nemščini izpričana že od 16. stoletja. Izhaja iz francoske *attentat* »napad, atentat« in ima svoje korenine v latinski besedi *attentatum* »poskus, napad« kar je v srednjem spolu posamostaljeni pretekli trpni deležnik glagola *attentare* »poskusiti, poskusiti napasti, napasti«.¹

Angleška beseda *assassin* »atentator(ka)« in iz nje izpeljana *assassination* »atentat« pa izhaja iz arabske *hashshash*, v množini *hashshashin* oziroma v okrajšani arabski obliki *assassin* in označuje člane religiozno politične muslimanske sekte Nizari Ismaeliti v Perziji od 11. do 13. stoletja, ki so razvili novo taktiko umorov, atentate. Nasprotnike, zlasti njihove voditelje, so »assassini« umorili iz religioznega prepričanja, po uspešno opravljeni nalogi, četudi so ob tem izgubili življenje, pa so jim bili obljubljeni užitki raja. Beseda *hashshashin* (*assassin*) pomeni »kadilec hašiša« in naj bi se nanašala na njihovo prakso uživanja hašiša pred storjenim atentatom. O tem piše Marko Polo in drugi popotniki, vendar zgodovinske osnove za to ni, saj noben obstoječ vir ne poroča o tem. Izraz »assassin« so križarji prenesli iz Sirije v Evropo, kjer je pridobil sedanji pomen, v angleško govorečem okolju označuje osebo (morilca/-lko, ubijalca/-lko, terorista/-ko, atentatorja/-ko), ki ubije pomembno politično osebnost zaradi »višjih ciljev« ali fanatičnosti. Angleška beseda *assassin* je tudi identična zastarelemu nemškemu izrazu *Meuchelmörder* »(zahrbtni) morilec«.

Že prvotna raba besede atentat v latinskem ali arabskem jeziku označuje njegove bistvene elemente. Po najsplošnejši definiciji je atentat nasilno dejanje, je napad ali poskus napada na nekoga; je fizični napad, namerni umor ali poskus umora vodilne politične ali nasploh javne osebnosti oziroma skupine oseb s ciljem smrtnega izida, ponavadi iz političnih, religioznih, fanatičnih ali povsem osebnih razlogov. Atentat kot nasilno dejanje nad politično osebo spada v okvir političnega nasilja zaradi političnih vzrokov, ki ponavadi prevladujejo in usmerjajo njegovo delovanje, znotraj njega pa tako v institucionalizirano kot neinstitutionalizirano obliko političnega nasilja in se razlikuje od sorodnih pojmov kot sta politični umor in tiranomor.

Politični umor je splošna kategorija, je ideološko oziroma politično motivirana popolna in trajna fizična eliminacija resničnega, potencialnega ali predpostavljene političnega nasprotnika kot del sankcije zaradi njegovega političnega stališča, delovanja ali tudi preventivno. Politični umor je zelo širok pojem, po navedeni definiciji lahko zajema skorajda vse, od natančno izvedenega atentata do »neželenega« umora kot posledice zastraševanja, vanj spada tudi »megacid« oziroma masovni politični umor, kjer gre za masovno likvidacijo političnih

¹ Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.

nasprotnikov, njihovih pristašev ali sorodnikov, v ekstremnih primerih (nacistična ideologija) gre tudi za generalizacijo pojma nasprotnik in vseh oseb določene politične, nacionalne, verske, etične ali rasne pripadnosti.²

Pogosto se politični umor enači z atentatom, vendar vsak politični umor ni atentat. Atentat je namreč specifičen, nasilen način izvedbe ali poskus političnega umora. Bistvena razlika je že v tem, da atentat išče pozornost javnosti, je javni dogodek, ki se zgodi pred občinstvom kot drama v gledališču, medtem ko se politični umor lahko zgodi povsem zakrito, v intimnem prostoru, v tajnosti. Nadalje, žrtve atentatov so relativno pomembne politične ali nasploh javne osebnosti, medtem ko pri političnem umoru to ni nujno. Prav tako ju razlikuje tudi dejstvo, da poleg uspešnih atentatov obstajajo tudi neuspešni, kar pri političnih umorih ni možno.

V okvir političnih umorov spada tudi umor tirana. Tiranomor je za razliko od atentata legitimen in opravičljiv umor tako v pravnem kot tudi v etičnem smislu. Nanaša se na posebno teorijo, imenovano teorijo »tiranomora« oziroma teorijo umora tirana, ki so jo razvili stari Grki, da bi zavarovali državljane pred despotskimi in samovoljnimi oblastniki. Po tej teoriji je bila oblastniku – tiranu pripisana smrt, ker je svoj položaj pridobil ali z uzurpacijo ali ker ga je zlorabil tako, da je postal despot; storilcu pa je bila v zameno za umor obljubljena čast in nagrada. V največji meri so k nastanku te teorije prispevali znameniti grški zgodovinarji: Herodot, Sokrat, Ksenofon, Platon in Aristotel. Slednji je združil argumente starejših filozofov in uvedel razlikovanje med tiranomorom in umorom politične osebnosti iz manj sprejemljivih razlogov, da bi se vedelo, kdaj je umor oblastnika upravičen. Prav tako je Aristotel poudaril, da je tiranomor dopusten samo takrat kadar drugih sredstev v državi ni in da ni nič drugega kot odraz slabe politike.

1.2 Zgodovinski pregled

Atentat se je kot sredstvo za doseganje političnih, ideoloških ali drugih ciljev uporabljal v vseh obdobjih, državah in sistemih, vendar ne vedno v enaki obliki in z enakimi cilji. Izvor za razmišljanje o političnih umorih in s tem tudi o atentatih je po mnenju Franklina L. Forda³ Biblija, natančneje Stara zaveza, ki ni samo pomemben vir za judovsko zgodovino, ampak poroča tudi o številnih umorih kraljev, pretendentov, bratov naslednikov in okupatorjev. V tem pogledu je bistveno, da Stara zaveza umore v božjem imenu opravičuje, Nova zaveza pa jih zavrača in od vernikov zahteva pokornost.

Grki – kot je navedeno že zgoraj – so vnesli novost v razumevanje političnih umorov s posebno teorijo »tiranomora«, s katero so zaščitili dobrobit državljanov z možnostjo umora despotskega ali samovoljnega oblastnika. K oblikovanju te teorije je najbolj prispevalo dogajanje v grških kolonijah kot so primeri uzurpatorjev Phalarisa iz Akragasa, Dionysiosa iz Syrakus in Klearchosa iz Herakleie. Atene in druga večja celinska grška mesta so namreč v zlatem času doživela zelo malo političnih umorov, ker so imela razvite legalne mehanizme za odstranitev oblastnika. Umor tirana je bil v Grčiji uperjen proti sistemu – tiraniji, za razliko od rimskega cesarstva v celoti, kjer je bil atentat namenjen osebi in ne sistemu – z atentatom so namreč želeli slabega cesarja nadomestiti z boljšim. Kljub temu Rimljani niso razvili posebne teorije o političnih umorih, čeprav so se v rimskem cesarstvu kar vrstili umori cesarjev in političnih nasprotnikov.

² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa, 1989.

³ Franklin L. Ford, *Der politische mord von der antike bis zur gegenwart*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1992.

Po razpadu rimskega cesarstva so se oblikovali novi centri moči od zahodne Evrope do muslimanskega območja na Bližnjem vzhodu in severni Afriki, z njimi pa so se uveljavile nove oblike političnih umorov. V tem okviru je bila zlasti pomembna muslimanska sekta Nizari Ismaeliti med 11. in 13. stoletjem, katere člani so se imenovali assassini in so razvili novo taktiko bojevanja proti nasprotnikom – atentate, s katerimi so zahrbtno in tajno morili sovražne kalife, sultane, poveljnike in državnike.

Kljub antični praksi atentati v srednjem veku niso bili moralno ali pravno opravičljivi, cerkev in fevdalizem sta jih obsojala. To se je obdržalo vse do sholastikov, ki so zopet obudili teorijo »tiranomora«. Johannes iz Salisburja in Thomas iz Aquina sta namreč obsojala tirane in dopuščala možnost njihove odstranitve, seveda pod opravičljivimi razlogi. Podobne teorije, a z verskim predznakom, so se razvile v času reformacije in verskih vojn. Takrat je zaživela doktrina jezuita Juana de Mariana, ki je opravičevala odstranitev nekrščanskega vladarja. Njej nasproti pa so tudi protestanti, natančneje kalvinisti, zagovarjali odstranitev krščanskih voditeljev in upor proti režimu, ki ne temelji na pravi veri.

Francoska revolucija je atentatorje častila, tako kot tudi anarhisti in komunisti. V 19. stoletju se je število atentatov izjemno povečalo, zaradi porasta nacionalističnih in liberalnih teženj. Ogrožene so bile vse vodilne osebnosti, nekatere celo večkrat. Na Napoleona I. sta bila izvedena dva poskusa atentata, na francoskega kralja Ludvika Filipa sedem, na angleško kraljico Viktorijo štirje, na nemškega kanclerja Bismarcka dva. Komunisti so se z atentati borili proti meščansko kapitalističnemu izkoriščanju, med njihovimi tarčami so bili nemški kralj Viljem I. (1861, 1878), nemški kancler Bismarck (1866, 1874) in ruski car Aleksander II. (1881). Anarhisti pa so izvajali atentate, ker so menili, da je vsaka vladavina, vsak režim in nasploh katerakoli avtoriteta škodljiva. Svoje prepričanje so začeli udejanjati v devetdesetih letih 19. stoletja z atentatom na predsednika Francije Sadi Carnota (1894) in španskega ministrskega predsednika Canovasa dell Castilla (1897), njihove tarče pa so bile še druge osebnosti, tudi avstrijsko cesarico Elizabeto I. je zabodel anarhist (1898). Med ostalimi bolj prepoznavnimi atentati 19. stoletja so še atentati na ameriške predsednike: na Abrahama Lincolna (1865), Jamesa Abrama Garfielda (1881) in Williama Mckinleya (1901).

V 20. stoletju je število atentatov še bolj naraslo in se močno razmahnilo po vsem svetu. Nationalsocialisti v Nemčiji so zagovarjali uporabo atentata, tako motivirana sta bila umora finančnega ministra Matthiasa Erzbergerja 1921 in zunanjega ministra Walterja Rathenaua 1922. Poleg atentatov na vodilne osebnosti, kot so primeri atentatov na Franca Ferdinanda 1914, Adolfa Hitlerja 1944, Mahatma Gandhija 1948, Johna F. Kennedyja 1963, Martina Luthra Kinga 1968, papeža Janeza Pavla II. 1981, Anwara el-Sadata 1981, Yitzaka Rabina 1995, so se v 20. stoletju pojavili še dotlej nepoznani atentati na slavne osebnosti, kot to dokazujeta primera Johna Lennona 1980 in Giannija Versaceja leta 1997. Nasploh je 20. stoletje po mnenju nekaterih avtorjev porušilo ustaljene predstave o atentatu, saj naj ti ne bi ogrožali samo pomembnih političnih ali nasploh vodilnih osebnosti, ampak že vsakega posameznika, če se nahaja v reprezentativnem objektu, ki simbolizira določeno institucijo, družbo ali državo in je ta glavni cilj atentatorjev.⁴

⁴ Na takšen način sta definirala atentat Alexander Demandt v delu *Das Attentat in der Geschichte* (Köln: Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 1996) in Mathias Hejny v delu *Attentate. Die verhängnisvollsten Anschläge der Geschichte* (Wien: Tosa Verlag, 2000). Njuna definicija atentata, ki poleg napadov na vodilne osebnosti ali vodilne skupine oseb zajame v okvir atentata tudi napade na pomembne zgradbe, vozila ali odmevne množične prireditve (na primer napad na olimpijsko vas v Münchnu leta 1972, ugrabitev Achille Lauro leta 1985, strmoglavljenje letala nad Lockerbiejem leta 1988, napad na World Trade Center leta 1993, teroristični napad v Luxorju leta 1997, bombne napade na ameriška veleposlanišтва leta 1998 in bombni teror v Moskvi leta 1999), se že pokriva s terorističnim dejanjem in daje atentatu novo dimenzijo. Kljub temu atentata ne moremo enačiti s terorizmom. Terorizem je oblika organiziranega,

1.3 Struktura

Vsak atentat je specifičen glede na storilce, žrtve, zgodovinske okoliščine, motive in posledice ter kraj in čas storjenega dejanja, zato niti dva atentata ne moreta biti popolnoma enaka. Edina stvar, ki družiti vse atentate je to, da so sestavljeni iz subjekta in objekta ter ustaljenega postopka.

Subjekt oziroma vršilec atentata je tisti, ki načrtuje in izvede atentat, je lahko posameznik ali skupina povezana z zaroto. V veliki večini so atentatorji moški, mladi ali srednjih let, ženske so v manjšini, saj so šele z emancipacijo razbile moški monopol na tem področju. Mejni primer atentatorja je posameznik, ki mu življenje ni bilo naklonjeno in se želi maščevati usodi tako, da bi vsaj enkrat pritegnil pozornost javnosti z atentatom pomembne osebnosti. Povsem napačno pa bi bilo zaradi tega atentatorje označiti za psihopate, saj bi to pomenilo, da zaradi zmanjšane prištevnosti niso sposobni racionalno in preračunljivo razmišljati, brez teh elementov pa se uspešen atentat sploh ne more izvesti. Za atentatom lahko stoji tudi skupina zarotnikov, ki skrbno in premišljeno načrtuje in nato izvede atentat. Uspešnost zarotnikov in posameznikov pri izvedbi atentata je odvisna od načrta, poguma akterjev ter okoliščin, ki so lahko povsem nepredvidljive.

Objekt oziroma žrtev atentata je tisti, h kateremu je atentat usmerjen, ki je torej cilj atentatorjev in ima zanje tudi simbolno vrednost. Žrtev atentata je lahko posameznik ali skupina ljudi, ki ima visoko mesto v državi in družbi. Mora biti vodilna osebnost posvetnega ali duhovnega življenja. Prav tako je žrtev lahko določena ključna oseba, ki je trn v peti nasprotnikov kot je bil na primer Martin Luther King. Lahko pa je zgolj simbol osovraženega sistema kot je bila avstrijska cesarica Elizabeta I., ki je predstavljala, ne po svoji lastni volji, monarhični princip. V primeru klasične Grčije je bil žrtev atentata tiran. Pogosto je bil ta naziv nekaterim oblastnikom samo dodeljen s strani njegovih nasprotnikov, da bi tako opravičili in legitimirali umor.

Pri obravnavanju žrtev in atentatorjev je pomembno tudi mitiziranje oziroma dajanje atentatorju ali žrtvi mitične prvine, torej ga prikazovati zelo pozitivno in idealizirano. Žrtev udeležena v atentat vsekakor ne more biti kriva in ji zato že samodejno pripada glorifikacija zaradi izgube življenja v atentatu. Prav tako atentat poveča veljavo, popularnost in ugled žrtve ter zaokroži njegovo življenjsko pot z mučeniško smrtjo ali v religioznem smislu kot pri Mahatma Gandhiju ali v političnem smislu kot pri Johnu F. Kennedyu. Mitiziranju pa niso podvržene samo žrtve, ampak tudi atentatorji. Pogumno, skrbno načrtovano in izvedeno dejanje atentatorja, ki je pripravljen za to žrtvovati tudi lastno življenje, daje podlago za povečevanje in idealiziranje. Že v stari Grčiji so bili morilci tiranov čaščeni kot borci za svobodo in demokracijo ter tudi danes se z občudovanjem gleda na atentatorje, ki so na primer poskušali leta 1944 odstraniti Hitlerja.

Atentatorja in žrtev vedno povezuje ustaljeni postopek, ki ga lahko v splošnem razdelimo na tri faze:

---

nelegitimnega, nelegalnega in redkeje institucionaliziranega političnega nasilja, ki uporablja zastrašujoče fizične in psihološke metode politične borbe z namenom uresničevanja »velikih ciljev« na način, ki je popolnoma nasproten danim razmeram. Poleg tega je za terorizem značilno, da je vedno usmerjen proti določenim institucijam neke družbe oziroma proti neki državi (za razliko od terorja, ki ga izvaja država in želi ali zadržati ali povečati moč vladajočih) in da se redkeje izvaja nad stvarnimi ali potencialnimi nasprotniki, temveč raje nad nedolžnimi žrtvami z namenom ustrahovanja. Terorizem se sicer poslužuje različnih oblik političnega nasilja kot so ugrabitve, izsiljevanja, fizični napadi, grožnje s silo, sabotaže, politični umori in atentati, vendar se ga ne sme enačiti s posamezno obliko, ker je terorizem kompleksen družbenopolitičen pojav, ki sestoji iz določenih principov delovanja, ki se ne pokrivajo z eno samo obliko političnega nasilja kot je atentat.

1. Priprava (atentator/-ji ali zarotnik/-i določijo žrtve/-ev, izdelajo načrt, opravijo poizvedbe, izberejo kraj, čas in sredstva).
2. Izvedba (prikrit prihod na mesto atentata, izvršitev in umik).
3. Posledice (za atentatorja in žrtev ter za državo, regijo ali svet v celoti).

Atentati so sestavljeni iz najmanj dveh akterjev, atentatorja, ki zaseda aktivno vlogo, in žrtve oziroma tarče, ki ji je podeljena pasivna vloga. Atentator ali skupina zarotnikov najprej izdelata načrt, ki vsebuje poleg izbrane žrtve še čas, kraj in način izvedbe atentata. Nato sledi skrbna priprava in organizacija. Vse je usmerjeno v usodni trenutek, v končni vbod, strel ali eksplozijo. Žrtev atentata lahko takoj podleže napadu, lahko umre kasneje zaradi posledic, lahko pa ga tudi preživi. Glede na to se razlikuje med uspešnimi in neuspešnimi atentati. Atentat je uspešen takrat, ko atentator doseže željen cilj torej odstranitev žrtve, neuspešen pa takrat, ko atentator tega ne izpolni. Slednje se ponavadi zgodi takrat, ko so atentati še pravčasno odkriti ali pa so okoliščine drugačne od načrtovanih. Ne glede na to je usoda atentatorja ali skupine zarotnikov po atentatu burna, le redki med njimi ostanejo živi, so ali ubiti na mestu ali zajeti in potem obsojeni na usmrtno ali dosmrtno zaporno kazen. Če so atentator in njegovi sodelavci prijati, jih v glavnem čaka sodni proces in seveda ostra kazen z namenom, da bi sodišče odvrnilo ali zastrašilo druge potencialne atentatorje. Kljub temu atentatorji v glavnem ne kažejo obžalovanja, svoje dejanje priznajo in ga vse do konca zvesto zagovarjajo ter s tem izkoristijo sodišče za promocijo lastnih načel, ki so jih vodila pri izvedbi atentata. Kadar pa je v atentat vpletena država, potem sodni postopek ni pravičen, je zgolj farsa za odstranitev nasprotnikov.

1.4 Motivi, posledice in zgodovinski pomen

Vsak atentat je motiviran in povzroča posledice. Medtem ko so motivi številni, a določljivi, so posledice lahko brezmejne in pogosto nasprotne pričakovanim. Najpogostejši motivi so politični, religiozni in osebni. Motivi se lahko med seboj tudi povezujejo in prepletajo, tako da je med njimi pogosto težko razločiti. Tako lahko atentator ravna iz čisto osebnih razlogov, vendar kakor hitro odstrani politično ali javno osebnost se njegovi motivi razširijo in dobijo tudi političen oziroma splošno družben pomen in zato mora biti raziskovanje motivov kompleksno. Ne glede na to pa je skupna značilnost vseh motivov vera atentatorjev, da bodo z odstranitvijo določene osebe izboljšali razmere, ki so postale za atentatorja in njegove sodelavce nevzdržne.

Za politične motive je značilno, da pokrivajo široko področje politike in političnega. Lahko so čisto konkretni ali pa se atentator z njimi bori za višje cilje kot so svoboda, pravičnost, napredek, narod in domovina. Politično motivirani atentati so stalni spremljevalci političnega življenja, politika jih uporablja vseskozi kot sredstvo za doseganje, utrjevanje ali rušenje politične moči v korist atentatorja, njegove skupine ali ideologije, ki jo zastopa. Politični motivi se pogosto vežejo z religioznimi. Za religiozne motive je značilno, da se nanašajo na religiozno prepričanje, natančneje na religiozni fanatizem. Že sama pripravljenost atentatorja na žrtvovanje lastnega življenja uvršča atentat v religiozno sfero. Prav tako tudi prepričanje, da bodo z atentatom storili dobro dejanje, zato ker je žrtev utelešenje slabega. Pri vsakem atentatu odigrajo pomembno vlogo tudi čisto osebni motivi kot so maščevanje, sovraštvo, prezir, drznost, želja po uveljavitvi in popularnosti.

Če so motivi v glavnem kompleksno sestavljeni, so posledice še bolj kompleksne in povsem nepredvidljive. Še najboljše jih lahko načrtamo z razmerjem med pričakovanimi in dejanskimi posledicami. Tako se v splošnem pokaže, da so atentati, ki prinesejo zelene rezultate za

atentatorja in njegove sodelavce zelo redki, saj so ponavadi posledice nasprotno ali drugačne od pričakovanih, pogosto pa se zgodi, da atentati ne prinesejo nič novega, stanje ostaja skorajda enako.⁵

Ob proučevanju posledic se kaže tudi zgodovinski pomen atentatov. Atentati sicer ne spreminjajo zgodovine, so pa v zgodovinskem in splošno družbenem smislu pomembni, ker pospešujejo ali upočasnjujejo dogajanje. Iz daljše časovne perspektive se atentati kažejo predvsem kot znanilci kasnejšega dogajanja, lahko pa tudi zaostajajo za dogajanjem oziroma so njegov (ne)uspešen epilog.⁶ Prav tako atentati dobivajo zgodovinski pomen z mitiziranjem žrtev ali atentatorjev, saj vstopajo kot legende in miti v zgodovino, pa čeprav so njihove zgodbe pogosto reinterpretirane ali celo izmišljene.

1.5 Odzivi, odmevi in recepcija

Atentati so vseskozi zbuiali zanimanje, tako pri sodobnikih kot tudi pri njihovih zanamcih. Zanimanje ni bilo samo kriminalistično, zgodovinsko ali politično, ampak povsem življenjsko. Ljudi vedno pritegnejo dramatični in tragični dogodki. Že etični čut za dobro in slabo, za pravično in nepravično, povzroča na eni strani simpatijo z nedolžnimi žrtvami ali neustrašnimi atentatorji na drugi strani pa ogorčenje in distanciranje od samovoljnih oblastnikov ali nečastnih atentatorjev. To daje podlago mitiziranju žrtev in atentatorjev. Miti in legende pa burijo domišljijo in povečujejo zanimanje bolj kot dorečena zgodovinska dejstva. Prav tako atentati pritegnejo pozornost javnosti s strukturo. Žrtev je vodilna osebnost, atentator pa pripravljen za izvedbo dejanja žrtvovati svoje življenje. Vso njegovo delovanje je usmerjeno v končni cilj, v odstranitev neljube žrtve oziroma tarče. In tudi po izvedbi atentata so oči javnosti še vedno usmerjene v potek preiskave, zasledovanje, aretacijo, sodni postopek in (ne)pravično kazen. In nenazadnje atentati burijo domišljijo tudi zaradi vloge naključja oziroma razmišljanja, kaj bi se zgodilo, če bi bile okoliščine atentata drugačne oziroma, če bi bil atentat preprečen in ali bi se potem odvijala zgodovina tako, kot se je, ali pa bi bila ravno zaradi tega drugačna. Takšno zanimanje javnosti se odraža predvsem v številni trivialni literaturi, ki se ukvarja zlasti z nepojasnjenimi atentati. Ne glede na to pa so bili atentati vseskozi deležni obravnave v strokovni literaturi, poročilih in analizah. Z uveljavitvijo tiskanih medijev so doživeli tudi takojšen odziv v sodobnem časopisju, v katerem so bili bolj ali manj obdelani skozi glavne elemente (potek morilskega napada, priprave atentatorja ali atentatorjev z zarotniki, njihova usoda po atentatu, življenjska pot žrtve ali žrtev, pomembnejše posledice in drugi učinki atentata). Še najbolj pa se vloga atentatov kaže v njihovi recepciji v najrazličnejših zvrsteh umetnosti, od besedne, likovne in glasbene do filmske.

⁵ S posledicami atentatov se je podrobneje ukvarjal Miles Hudson, ki je v delu *Assassination* (Thrupp; Stroud; Gloucestershire: Sutton Publishing, 2000) preučil 18 atentatov na vodilne osebnosti (po njegovi definiciji atentata) in jih nato razvrstil glede na posledice v štiri skupine. V prvo skupino »Perversity« – posledice v popolnem nasprotju s pričakovanimi – je uvrstil atentate na Julija Cezarja, Thomasa Becketa, Jeana Paula Marata, Jezusa Kristusa, lorda Fredericka Cavendisha, carja Aleksandra II., Abrahama Lincolna, Michaela Collinsa, Henrya Wilsona in Martina Luthra Kinga. V drugo skupino »Futility« – se ni zgodilo pravzaprav nič bistvenega – atentate na Mahatmo Gandhija, Hendrika Verwoerda, Malcoma X, kralja Jordanije Abdullaha, kralja Egipta Anwarja Sadata in Yitzhaka Rabina. V tretjo skupino »Jeopardy« – se je sicer nekaj zgodilo, vendar ne tisto kar je bilo pričakovano – samo atentat na nadvojvodo Franca Ferdinanda. V četrto skupino »Success« – posledice ustrezajo pričakovanim – pa umor Leva Trockega. Takšno razvrščanje je pomembno, ker podaja glavne tipe posledic, vendar lahko služi le za grobo orientacijo, saj je pogosto težko uvrstiti posamezen atentat v eno samo skupino, česar se je zavedal tudi Hudson.

⁶ Tako sta na primer atentata na cesarico Elizabeto I. 1898 in prestolonaslednika Franca Ferdinanda 1914 napovedovala propad Habsburške monarhije, atentat na Martina Luthra Kinga pa na nikakršen način ni več mogel omejiti gibanja za pravice črncev v ZDA in zato je zaostajal za dogajanjem.

Bolgarija

Atentat na carja Borisa III.

Po prvi svetovni vojni so bile razmere v Bolgariji precej zaostrene. Kapitulacija na strani centralnih sil je Bolgariji z mirovno pogodbo sklenjeno leta 1919 prinesla izgubo vsega pridobljenega ozemlje med vojno (tudi Strumico in del Trakije), plačilo visokih reparacij in drastično zmanjšanje vojaške moči. Poleg tega so bile vse glavne gospodarske panoge v državi povsem na tleh, zaradi česar se je socialni položaj prebivalstva močno poslabšal, grozila je celo lakota in vse to je vodilo v letu 1919 k več kot sto petdesetim stavkam v državi. Tudi politične razmere so bile nestabilne. Oktobra 1918 je sicer car Ferdinand po enaintridesetih letih vladanja odstopil v korist svojega sina Borisa III. in zapustil domovino, vendar to ni prineslo izboljšav.

V takšnih kritičnih razmerah je prebivalstvo na volitvah 1919 in 1920 močno podprlo Kmečko zvezo (Blgarski zemedelski naroden sjuz), na čelu katere je bil Alexandr Stambolijski (1879–1923). Novi ministrski predsednik se je moral spoprijeti z novimi razmerami in vpeljati ukrepe (radikalna agrarna reforma, prisilno delo, subvencioniranje zadrug, novi kreditni in davčni sistem ter državna gospodarska združenja), da bi vzpostavil red v državi in dvignil življenjski standard kmečkega prebivalstva.⁷ Ne glede na to si je Stambolijski z absolutnim režimom agrarne diktature pridobil čedalje več nasprotnikov, zlasti med nacionalisti, demokrati, socialisti, Makedonci (VMRO), intelektualci, oficirji in tudi cerkvijo, saj le-ti nikakor niso mogli podpirati njegove izjemno enostranske politike in nasilnega ravnanja, katerega je izvajala njegova strankarska vojska »Oranževa Guarda«. In tako se je začela proti režimu Stambolijskega postopoma organizirati opozicija, kateri se je pridružil tudi car Boris III., in že poleti 1923 izvedla vojaški puč, na čelo novo oblikovane vlade pa postavila Aleksandra Cankova. Stambolijski, ki se je v tem času skrival v rojstni vasi Slavovica, je poskušal organizirati odpor, a je bilo že prepozno, saj so ga pripadniki vojske in makedonske organizacije VMRO zajeli in po mučni torturi ubili. Prav tako so tudi številne druge pristaše Kmečke zveze brez sodbe pokončali. S tem pa se val političnega terorja in protiterorja v državi ni končal, saj so se pojavile še druge sile, ki so začele ogrožati novo oblast.

Razmere so se znova zaostrile, ko je Komunistična partija Bolgarije pod pritiskom kominterne napovedala vstajo proti novi vladi Cankova. Komunisti, ki so v času Stambolijskega režima uživali neizmerno svobodo, na račun katere so lahko povečali število članov na 40.000 in razširili svojo organizacijo po vsej državi, so začeli septembra 1923 okoli Nove Zagore vstajo. Možnosti za zmago niso imeli, saj je bila vojska novega režima veliko močnejša, zato so bile posledice katastrofalne. Že takoj po vzpostavitvi nove vlade imenovane Demokratična sloga (Demokratični sgovor) je namreč Cankov začel preganjati komuniste in jih je 12. septembra okoli 2.500 tudi zaprl, po končani vstaji pa je še bolj drastično obračunal z njimi, saj jih je v krvavem terorju ubil po oceni takratne oblasti 1.500, po ocenah komunistov pa kar okoli 15.000. Takšen obračun pod vodstvom generala Velkova, ki ga je najbolje označeval njegov vzdevek »mesar«, je daleč presegel vse represivne ukrepe, ki jih je pred njim izvajal režim Stambolijskega.

In tudi v naslednjih letih se politično nasilje v državi ni umirilo. Vlada Cankova je bila namreč še naprej prepričana, da je potrebno v odnosu do komunistov uporabiti trdo roko. In tako je marca 1925 sprejela Zakon o zaščiti države, ki je bil jasno usmerjen proti komunistom in njihovem delovanju. Kaplja čez rob pa ni bilo samo to dejanje režima, ampak tudi novica,

⁷ Bartl, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Band IV.. München: R. Oldenbourg, 1974 – 1981, str. 165.

da je bilo februarja istega leta pod mostom Perlovačke reke v Sofiji najdeno truplo popularnega komunističnega voditelja Valča Ivanova. In zato je začel komunist Marko Fridman, vodja Glavnega štaba Vojnega centra, organizirati zaroto, ki se je izvršila 16. aprila 1925 in je poznana kot ena izmed najbolj spektakularnih, drznih in krvavih akcij prve polovice dvajsetega stoletja. Komunisti so sicer že pred tem večkrat na nasilje političnega režima odgovorili z različnimi morilskimi podvigi, pri katerih je bil mnogokrat tarča tudi sam car Boris III. (1894–1943)⁸, nazadnje ravno dan pred načrtovanim atentatom v Sofiji, ko so na poti iz Ohranije v Sofijo nanj streljali pripadniki komunistov, vendar se nič od tega ni moglo primejati z eksplozijo v katedrali Svete Nedelje, ki je bila zaradi svojega drznega načrta med vsemi najbolj odmevna. Ta aprilska akcija se je začela, ko so komunisti ubili uglednega generala in narodnega poslanca Kosta Georgijeva, ki sicer ni bil pomembna politična osebnost, a je bil za načrte komunistov še kako pomemben, saj so njegovo smrt lahko izkoristili za izvedbo drugega veliko večjega podviga. Car Boris III. je namreč razglasil, da bo slovo od ubitega generala z vsemi državnimi častmi potekalo v cerkvi Svete Nedelje v Sofiji in tja so komunisti pod cerkveni krov po dolgem pregovarjanju tamkajšnjega duhovnika skrili 45 kilogramov eksploziva in čakali, da ga bodo na pogrebu, ko bodo zbrani vsi predstavniki oblasti od državnega kabineta in generalov do samega carja, spustili v zrak. Njihov načrt se je sprva odvijal brez težav, vendar ko je odjeknila eksplozija in se zrušila glavna kupola, car Boris ni bil prisoten, saj se je šele vozil na pogreb in tako se mu je uspelo zgolj po naključju izmakniti atentatu, ki je bil v prvi vrsti namenjen njemu samemu. Eksplozija je zahtevala kar 160 smrtnih žrtev, več sto ljudi pa je utrpelo težje ali lažje poškodbe, vendar med njimi ni bilo ubitega ali težje ranjenega niti enega člana vlade.

Po atentatu so policijske oblasti izvedle izjemno hitro preiskavo in spoznale za krive tri može, ki so jih nato javno obesili, pa čeprav so proti enemu imeli izjemno malo obremenilnih dokazov. A to je bil šele začetek, saj so vodilne sile izkoristile komunistični napad za povod za nadaljnje še hujše preganjanje komunistov, njihovih simpatizerjev in vseh drugih sumljivih oseb, veliko med njimi jih je bilo tudi nedolžnih. »Beli teror« je tako prešel v svojo najhujšo fazo – načrtno čiščenje, ki se je izvajalo po celi državi in ki je obsegalo vse od bombardiranja mest, ropanja, požiganja vasi in do množičnega ubijanja brez obsodb sodišča.⁹

Kljub obračunu s komunisti, je moral Cankov že januarja naslednje leto odstopiti in prepustiti vlado Ljapčevu, s katerim se je v Bolgarijo zopet vrnil mir. A ne za dolgo, že na začetku tridesetih let je državo znova pretresel val nasilja, ki so ga sprožili obračuni revolucionarne organizacije VMRO. Prav tako so se v tem času oblikovale tudi različne ekstremne politične frakcije, med njimi skupina »Zveno« in »Vojaška liga«, ki sta 19. maja 1934 izvedli državni udar in zamenjali vlado Malinova z novo vlado pod vodstvom Kimona Georgieva. Novi režim je vpeljal diktaturo politične elite, prepovedal vse politične stranke, uvedel strogo cenzuro, dokončno obračunal z VMRO in celo želel odpraviti monarhijo. Kljub temu da je car Boris moral priznati novo vlado, je ves čas nezadovoljno spremljal razvoj in 21. aprila 1935 po odstopu Georgieva izkoristil nastalo situacijo za uvedbo osebne diktature. S tem dejanjem je v svojih rokah združil vso politično moč v državi, vsi naslednji ministrski predsedniki Tošev, Kjosivani in Filov so mu bili namreč brezpogojno vdani, zlasti pa je bilo pomembno, da je tudi vojni minister odgovarjal samo carju.

⁸ Boris III. (1894–1943) se je rodil kot najstarejši otrok carju Ferdinandu in njegovi ženi Mariji Luisi von Bourbon-Parma. Kariero je najprej napravil v vojski in sodeloval tako v balkanskih vojnah kot tudi v prvi svetovni vojni. Leta 1918 je po kapitulaciji Bolgarije kot prve države med centralnimi silami na prestolu nasledil svojega očeta Ferdinanda. V nemirnih letih po prvi svetovni vojni se je moral mlad car spopasti s številnimi kritičnimi situacijami, v katerih je bil tudi sam tarča nasprotnih sil.

⁹ Miša Gleni, *Balkan 1804–1999 (II. deo). Nacionalizam, rat i velike sile*. Beograd: B92, 2001, str. 99.

V drugi polovici tridesetih let se je Bolgarija čedalje bolj gospodarsko in politično navezovala na Nemčijo in čeprav Boris ni želel države vpletati v vojno, je moral 1. marca 1941 popustiti in pristopiti k trojnemu paktu, zaradi česar je za nagrado dobil južno Dobrudžo, po okupaciji Jugoslavije ter Grčije pa še del njunega ozemlja. Po neuspehih sil osi je leta 1943 Bolgarija želela spremeniti svojo politiko, a je že kmalu, avgusta 1943, car Boris umrl. Nasledil ga je mladoletni sin Simeon. In tako je Bolgarija jeseni 1944 zopet pričakala konec vojne na strani poraženih držav. Osvoboditev s strani Rdeče armade pa jo je zaznamovala s povojnim komunističnim režimom.

Odmevi v Slovincu in Jutru

O atentatu na bolgarskega carja Borisa III. sta z velikim zanimanjem poročala tako Slovenec kot tudi Jutro, ki sta vse od prve novice pa do pomiritve političnega stanja v Bolgariji intenzivno spremljala razvoj dogodkov in skrbno presojala tako notranje kot tudi zunanje politične posledice jugoslovanske sosedice. V splošnem se sicer pisanje obeh časopisov ni razlikovalo, saj sta posredovala braštvu natančne informacije o atentatu, storilcih, posebnih ukrepih oblasti in vseh ostalih posledicah. Ne glede na to pa je bilo vendarle moč zaznati, da je Jutro namenilo nekoliko več pozornosti dogodkom v Bolgariji, saj so se v liberalnem časopisu pojavljali vseskozi članki v večjem številu in z bolj obširno vsebino. Razlika v poročanju obeh časopisov ni bila samo kvantitativne narave, ampak razumljivo tudi v politični orientiranosti politikov katoliške in liberalne smeri, ki so tudi tokrat tako kot vso medvojno obdobje, stali na različnih političnih bregovih. SLS je namreč leta 1925 zasedala mesto v opoziciji, slovenski liberalci pa so kot del Samostojne demokratske stranke krojili usodo države v vladi. In tako se je tudi v primeru atentata na carja Borisa III. razvila polemika med Slovincem in Jutrom, vendar ta ni bila dolgotrajna, saj so se napadalne strasti še preden so se do dobra razvnele povsem umirile, predvsem zato, ker se je atentat zgodil v sosednji državi in so se morali spričo složne zunanje politike poenotiti.

Ko je 16. aprila 1925 eksplodirala podtaknjena bomba v sofijski katedrali, časopisa še nista poročala o tem morilskem napadu, sta pa prinesla vesti o neuspešnem atentatu na carja Borisa, ki se je izvršil dan prej na cesti med Ohranijo in Sofijo. Temu atentatu sta tako Slovenec kot tudi Jutro namenila precejšno pozornost, saj sta ga v podrobnem članku objavila na prvi strani in v njem zapisala, da so atentat izvršili »zemljoradniško-komunistični agitatorji«, ki so blizu mesta Alaba Konak iz zasede streljali na kraljevo spremstvo in pri tem ubili dva kraljeva sopotnika ter ranili šoferja, a carja Borisa niso zadeli, ker mu je uspelo z avtomobilom ubežati. Prav tako sta časopisa še zapisala, da je takoj po atentatu sledilo obsežno zasledovanje storilcev, pri čemer so enega ranjenega atentatorja že kmalu ujeli, za ostalimi napadalci pa orožništvo in vojska še vrši intenzivno preiskovalno akcijo.¹⁰ Poleg te novice je pomembno tudi, da se je Jutro zaradi atentata na bolgarskega carja še podrobneje razpisalo o političnih umorih v Bolgariji in pri tem poudarilo, da so tudi umor narodnega poslanca Koste Georgijeva organizirali isti ljudje, ki so sedaj izvedli atentat na carja Borisa ter da je bilo doslej v Bolgariji že 152 vladnih pristašev ubitih s strani komunistov.¹¹

Že naslednji dan, 17. aprila, sta Jutro in Slovenec prinesla prvo novico o eksploziji »peklenškega stroja« v sofijski katedrali. Ta je bila v obeh časopisih izjemno skopa, saj je postre-

¹⁰ Slovenec, 16. april 1925, Atentat na bolgarskega carja Borisa III.; Jutro, 16. april 1925, Ponesrečen napad na bolgarskega kralja Borisa.

¹¹ Jutro, 16. april 1925, Novi politični umori. Komunistične žrtve.

gla bralstvu samo z najosnovnejšimi informacijami, pa še te so bile zapisane skorajda v telegrafskem slogu: »Včeraj je bil ubit rezervni general Kosta Georgijev. Danes je bila za njim žalna cerkvena slovesnost, katere so se udeležili vsi člani vlade. Med službo božjo je v cerkvi počila bomba. Mnogo oseb je ranjenih. Člani vlade so ostali nepoškodovani.«¹² »V ostalem se red in mir ni kalil.«¹³ Vzrok temu načinu pisanja ni bil skrit v nezanimanju obeh časopisov za atentat v Sofiji, ampak v fizičnih preprekah, saj so bile v Bolgariji prekinjene vse brzojavne, telefonske in prometne zveze s tujino tako, da so se morali sprva dopisniki opirati zgolj na pripovedovanja potnikov iz »Caribroda«.

Že čez dan ali dva se je tudi ta ovira uredila in takrat sta lahko Jutro in Slovenec postregla bralstvu z izčrpnějšími novicami o atentatu, hkrati pa sta že takoj sam dogodek enodušno uvrstila med »najstrašnejše katastrofe, kar jih pozna zgodovina« ali natančneje med »atentate, kakršne dosedaj še ne pomni krvava zgodovina na Balkanu«. ¹⁴ Poleg tega so se po sprostitvi informacij začeli pojavljati v obeh časopisih številni podrobni opisi eksplozije, med njimi je bil tudi naslednji: »Pri eksploziji v cerkvi Svete Nedelje je bilo navzočih okrog 2000 ljudi. Eksplozija je nastala v trenutku, ko je bral svečenik evangelij. Silna detonacija je pretresla ožračje in srednja kupola se je zrušila in pokopala ljudi, ki so se pod njo nahajali. Zračni pritiski, ki je nastal vsled eksplozije, je bil tako močan, da so daleč na okrog na hišah popokale šipe. Kralj se je rešil samo slučajno. Avtomobil se je zakasnil za dve minuti, sicer bi bil tudi med žrtvami. Vsi ministri so več ali manj ranjeni. Peklenski stroj se je nahajal po poročilih v nekem kotu.«¹⁵

In če se je carju Borisu uspelo po naključju izogniti atentatu in če so bili tudi vsi navzoči ministri le lažje ranjeni, pa skupna bilanca žrtev ni bila tako spodbudna, saj je število mrtvih in ranjenih neprestano naraščalo tako, da je bila prva številka 100 mrtvih in 200 ranjenih večkrat preklicana. To je najbolje ponazorilo prav Jutro, ki je zapisalo: »Število smrtnih žrtev stalno narašča. Izpod ruševin so še danes izvlekli več strahotno razmesarjenih mrtvecev, ki jih ni mogoče identificirati. Preko noči in tekom današnjega dne je po bolnicah podleglo ranam tudi več ranjencev. Ne da se še dognati, koliko ljudi je bilo pri strahoviti katastrofi ubitih in poškodovanih [...] Znano je samo, da so med smrtnimi žrtvami izmed uglednejših oseb posl. Kimon Georgijev, posl. Konušev, Danev, inspirator dogodkov 9. junija Radev, osebni tajnik Cankova Lekarski, sofijski okrožni načelnik Nedeljkov, predsednik sofijske občine Paktanov, generala Davidov in bivši vojni minister Najdanov, medtem ko so težko ranjeni general Bodov, načelnik artilerijskega oddelka Kulev, predsednik Sobranja Kisov, sofijski metropolit Štefan in mnogi drugi.«¹⁶

Kljub številnim uglednim žrtvam se, presenetljivo, poročila v Slovincu in Jutru niso osredotočila na žalost, ki je zadela bolgarsko prestolnico in vso njeno državo, ampak so se v glavnem vse informacije že od samega začetka skoncentrirale na ukrepe, ki so jih izvedle bolgarske oblasti, da bi zaščitile red in mir v državi. Tako so bile vesti o učinkovanju strašnega dogodka na bolgarsko prebivalstvo zelo redke, še najbolj sta se čutnemu opisu približala naslednja kratka zapisa: »Vsa Sofija žaluje. Mesto je odeto v črne zastave. Javni lokali so večinoma zaprti. Koncerti, gledališke in kinematografske predstave se ne vrše.«¹⁷ »Okrog

¹² Slovenec, 17. april 1925, Sofija, 16. april.

¹³ Jutro, 17. april 1925, Peklenski stroj v sofijski katedrali.

¹⁴ Jutro, 18. april 1925, V Bolgariji divja državljanska vojna; Slovenec, 18. april 1925, »Potniki iz Caribroda« o katastrofi v Sofiji.

¹⁵ Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

¹⁶ Jutro, 18. april 1925, Grozne podrobnosti o eksploziji v katedrali.

¹⁷ Prav tam.

katedrale je vse polno ljudi, ki čakajo na izkopavanje žrtev. Na pokopališče prihaja polno mrtvaških sprevodov. Nesreča je gotovo zadela polovico mesta.»¹⁸

Veliko bolj obširno sta časopisa torej poročala o obsednem stanju v Bolgariji in strogih varnostnih ukrepih, ki so se zelo surovo izvrševali ne samo nad dejanskimi ali domnevnimi storilci, ki so pripadali komunistom in zemljoradnikom, ampak tudi nad vsemi ostalimi sumljivimi ljudmi tako, da je v Bolgariji že kmalu zavladalo pravo vojno stanje, kar je zelo dobro razvidno iz poročila objavljenega v Jutru: *»Položaj je skoro tak, kakor po prevratu 9. junija. Po mestu hodijo vojaške patrole, promet pa je popolnoma zastal. Ulice so prazne in že v mraku ni nikogar več na cesti. Ljudje se zapirajo v hiše. Policija vrši hišne preiskave ter zapira vse vplivnejše komuniste in zemljoradnike. Policiji sta dana na razpolago vojaštvo in milica. Aretiranih je bilo na stotine prebivalcev. Vlada je izdala podrejenimi oblastem v provinci navodila, da naj postopajo z vso strogostjo. Istotako jim je sporočila, da jim je na razpolago vojaštvo. Odrejeno je, da se imajo v provinci aretirati vsi uglednejši zemljoradniki in komunisti. V Sofiji vlada velika potrlost.»¹⁹*

Zaskrbljenosti pa niso povzročale samo poostrene razmere v Bolgariji, ampak predvsem neuradne novice, ki so prinašale vesti o strašnih pokolih, ki naj bi jih vršila bolgarska vlada nad komunisti in zemljoradniki. Tako je Jutro 21. aprila objavilo članek, v katerem je pisalo o krvavem dušenju nemirov in delovanju »prekega soda«, na podlagi katerega so bolgarske oblasti izvršile smrtne obsodbe z ustrelitvijo že nad več kot 3.000 ljudmi.²⁰ Podobne vesti so se pojavljale tudi v Slovincu, kjer so že dva dni prej zapisali, da naj bi bilo samo v Sofiji tekom enega dneva po »prekem sodu« obsojenih na smrt nad 5.000 pristašev komunističnih organizacij, kar je Slovenec takole jedrnat povzel: *»Gotovo je, da je Cankov odločen krvavo borbo nadaljevati do zmage ali pa do popolnega poraza ene ali druge strani.»²¹* Še bolj kritičen je bil Slovenec v naslednjem zapisu: *»Po poročilih potnikov, ki prihajajo iz Bolgarije, dela preki sod z vso silo. Kratka preiskava ali brez nje in desetine ljudi pade pod neusmiljeno roko Cankova. Vladajoča stranka izrablja položaj v svojo korist.»²²*

To pa je bil še začetek intenzivnega poročanja o kritičnih razmerah v Bolgariji, saj so se vesti o stalnih hišnih preiskavah, aretacijah brez konca in kraja, delovanju hitrih sodišč in krvavih spopadih pojavljale vse do sredine junija. Na začetku so bile novice celo tako alarmantne, da sta časopisa poročala o divjanju državljanske vojne v Bolgariji, saj so se v državi vršili številni spopadi med organi pregona in osumljenci in enega izmed takšnih spopadov je opisal tudi Slovenec: *»V sofijskem predmestju Konjovici je prišlo predsinočnjim do pravcate bitke med vojaki in žandarji ter revolucionarji. Streljali so s strojnimi, puškami in topovi. Povod boju je dal lov na nekega atentatorja, ki se je v tem predmestju skrnil. Ko je žandarmerija hotela vdreti v hišo, so se nenadoma odprla hišna vrata in revolucionarji so parkrat ustrelili iz veže na žandarje. Revolucionarjem so takoj po prvih streljih prišli na pomoč njihovi tovariši, žandarmeriji pa vojaki, nakar se je razvila prava bitka med obema strankama. Boj je trajal 24 ur. Celo mesto stoji pod težkim vtisom te bitke.»²³*

Poleg poročanja o splošnih nemirih in strahovladi v Bolgariji sta Slovenec in Jutro vsekozi prinašala tudi vesti o izsledkih preiskave in usodi atentatorjev ter ostalih zarotnikov. Tako sta že takoj prinesla poročila o tem, da so bili atentati na poslanca Kosta Georgijeva,

¹⁸ Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

¹⁹ Jutro, 19. april 1925, Bolgarska vlada v krvi zadušila nemire.

²⁰ Jutro, 21. april 1925, Nad 3.000 ljudi postreljenih po prekem sodu.

²¹ Slovenec, 19. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

²² Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

²³ Slovenec, 30. april 1925, Nove aretacije, novi poboji.

carja Borisa in celotno bolgarsko oblast v katedrali Sv. Nedelje organizirani od istih ljudi, torej od komunistov, ki so se povezali z zemljoradniki. Nadalje, da je bila ta obširna zarota zasnovana že na kongresu vseh komunističnih strank 24. novembra 1924 na Dunaju, kjer je bilo določeno, da se mora začeti revolucija v Bolgariji 15. aprila naslednjega leta. V skladu s tem načrtom je bil izvršen tudi dan po eksploziji v sofijski katedrali uspešen atentat na upravnika sofijske osrednje kaznilnice podpolkovnika Georgijeva, brata umorjenega narodnega poslanca Kosta Georgijeva. Ta zadnji atentat pa je bil samo eden v nizu tistih, ki so jih zarotniki še pripravljali na celo vrsto drugih političnih osebnosti v državi.

Prav tako sta časopisa že kmalu posredovala prve informacije o storilcih atentata v cerkvi Svete Nedelje, vendar do podrobnejših opisov ni prihajalo niti s strani Slovencev niti s strani Jutra. Tako je vse kar izvemo to, da je atentat pripravil tajni komunistični odbor, na čelu katerega je bil Marko Fridman, da sta zarotnikom pomagala vojaška strokovnjaka Jankov in Minkov in da je zelo pomembno vlogo odigral cerkvenik Peter Zadgorski, ki je omogočil Petru Abadžijevu, da je v katedralo nastavil eksploziv in nato med mašo prižgal vžigalno vrstico. Na še bolj skop način sta Slovenec in Jutro spremljala izsledovanje storilcev in njihovo usodo pred preiskovalnimi organi, saj sta zgolj zapisala, da so Fridmana aretirali v stanovanju neke Francozinje in da so Jankova ubili, ker se je upiral aretaciji.

Ne glede na to sta časopisa namenila precej več pozornosti sodnemu procesu, ki se je odvijal pred vojaškim sodiščem in pred katerega so postavili kar deset obtoženih, katerim je grozila smrtna kazen. In čeprav je obravnava potekala pod strogimi varnostnimi ukrepi, so bili k njej pripuščeni domači in tuji novinarji tako, da je lahko javnost vseskozi spremljala dogajanje v sodni dvorani. Še posebej pretresljivo je bilo zadnji dan razprave, ko so se odigrali najbolj tragični prizori: *»Obtoženi komunist Friedman je prosil, naj se eventualna smrtna kazen izvrši z ustreliivjo in ne z obešanjem. Kot zadnjo željo je izrazil, da vidi svojo ženo, ki je istotako aretirana. Njegov govor je napravil velik vtis. Obtoženi Koev je bil silno razburjen in se je tresel po vsem životu. Izjavil je, da nima nobenega opravka z atentatom v cerkvi in da je imel Minkova pri sebi le iz prijateljstva. Prosil je za milost z obzirom na svoje otroke, za slučaj smrtne kazni pa naj ga ustrelje mesto obesijo. Cerkovnik Zadgorski je bil popolnoma obupan. Jokaje je poudarjal, da je sicer izvršil strašen zločin in da zasluži smrt, a prosil je usmiljenja dosmrtno ječe, da se bo mogel pokoriti. Daskalov in Tamburov sta naglašala, da sta zašla v slabo družbo in zahtevala pravično kazen. Obtoženega Grudova so danes vojaki, ki so ga gnali nazaj v zapore, ustrelili, češ da je poskušal zbežati.«²⁴ Po teh zadnjih izjavah obtoženih je vojno sodišče izreklo obsodbo, ki se je povsem pričakovano glasila takole: *»Friedman, Zadgorski in Koev so obsojeni na smrt. Člani zemljoradniškega komiteja Petrini, Borovski, Dimitrov in atentator Abadžijev so obsojeni na smrt in contumaciam. Razen Dimitrova, za katerega bivališče se ne ve, so bili vsi in contumaciam obsojeni že ubiti, oziroma so izvršili samomor. Daskalov je obsojen na 6 let, Tamburov pa na 5 let ječe. Na smrt obsojeni bodo obešeni na javnem mestu.«²⁵ Takšna odločitev sodišča je povzročila še več vznemirjenja, saj je *»cerkovnik Zadgorski padel na kolena ter jokaje prosil: »Ne ubijte me, ne ubijte me!« Dr. Koev se je zgrudil smrtno bled, le Friedman je ostal precej miren in je le ječal: »Moja uboga žena!«²⁶***

Kljub temu da so vsi obsojenci zaprosili za pomilostitev in do zadnjega upali, da bodo pri carju Borisu uslišani, se to ni zgodilo. Tako so bili Fridman, Zadgorski in Koev 27. maja usmrčeni na Belem trgu v zahodnem delu Sofije, kjer se je, da bi prisostvovala usmrtitvi,

²⁴ Jutro, 12. maj 1925, Sodba v sofijskem zarotniškem procesu.

²⁵ Slovenec, 12. maj 1925, Obsodba atentatorjev v cerkvi Sv. Nedelje.

²⁶ Jutro, 12. maj 1925, Sodba v sofijskem zarotniškem procesu.

zbrala kar 150.000 glava množica. Potek justifikacije je Jutro opisalo takole: *»Kot krvnike so najeli tri cigane, raztrgane in bosonoge, ki so bili popolnoma enaki razbojnikom. Krvniki so najprej prijeli Koeva, ki se je v tem trenutku obrnil k prisotnim in zaklical: »Bože, bože, umiram nedolžen.« ko mu je krvnik vrgel vrv okoli vrata, je te besede ponovil. Pri Zadgorske-mu je komandant zapovedal ciganu: »Nikar se preveč ne obešaj nanj.« Friedman je rekel krvniku: »Pazi, zapusti ti bom dober bakšis.«²⁷*

Komunistični atentat v cerkvi Svete Nedelje je vplival tudi na bolgarsko-jugoslovanske odnose, saj so po atentatu številni ugledni predstavniki bolgarske oblasti obtožili Jugoslavijo, da je sodelovala z zarotniki, češ da je *»podpirala bolgarske emigrante in revolucionarje z namenom pospeševanja revolucije v Bolgariji«*.²⁸ Takšne obtožbe so v glavnem širili bolgarski zunanji minister Kalofov, bolgarski notranji minister Ruseva in bolgarski vojni minister Vlkova ter seveda bolgarsko časopisje, ki je z veliko vnemo objavljalo vse protijugoslovansko usmerjene izjave. Jugoslavija je na takšne očitke vseskozi odgovarjala z odločnim zanikanjem kakršnekoli vpletenosti v bolgarske notranje razmere, jugoslovanski zunanji minister Ninčić pa je takole ocenil podtikanja bolgarskih oblasti: *»Povodoma strašnih dogodkov v Bolgariji, ki so v celokupnem kulturnem svetu izzvali globok vtis, so bolgarski krogi stalno razširjali vest, da je bila teroristična akcija vodena v cilju, da se izzovejo neredi in državljanska vojna, da bi nato vojaštvo sosedov Bolgarije, predvsem njenih zapadnih sosedov, to je kraljevine SHS, šlo preko mej in okupiralo Bolgarijo. Te trditve ne potrebujejo dementija, ker so same po sebi tako neresne, da jim pameten človek ne bo veroval. Naše vojaštvo služi izključno v obrambo naše države in naša država je dosedaj dala dovolj dokazov, da hoče imeti s svojimi sosedi najboljše odnošaje. Naša država je dobre odnošaje z Bolgarijo stalno vzdrževala, četudi se na Bolgarskem teritoriju pred očmi oficijelne Bolgarske pripravljajo atentati in krvoločni vpadi razbojnikov na naše ozemlje.«*²⁹ Na podoben način kot jugoslovanski zunanji minister Ninčić sta tudi Slovenec in Jutro ocenjevala bolgarsko gonjo proti Jugoslaviji, s tem, da sta jo presojala še bolj kritično, saj sta jo na eni strani označila za absurdno na drugi strani pa sta ji pripisala zgolj spretnost taktične poteze, s katero želi sofijska oblast obrniti pozornost od svoje strahovlade in zato sumničji Jugoslavijo.

In če je Jugoslavija sprva navidez mirmo opazovala rovarjenje Bolgarije ter pristala na poostrene ukrepe proti bolgarskim emigrantom, ki so se nahajali na jugoslovanskem ozemlju, je po povečanju bolgarske armade za 10.000 mož že z večjo skrbjo obravnavala bolgarske zunanjepolitične načrte, še posebej jo je skrbelo dejstvo, da je Bolgarija ravno na meji z Jugoslavijo pomnožila svoje čete. A tudi te skrbi so se kmalu izkazale za odvečne, saj se je spor med državama že konec aprila rešil, takrat je namreč bolgarska vlada izdala uradno izjavo, v kateri je Bolgarija zanikala, da bi njeni predstavniki kadarkoli obdolžili Jugoslavijo vpletenosti v atentat, saj naj bi se njihove izjave vseskozi nanašale samo na zemljoradniško in komunistično emigracijo v tujini. Kljub vnovični vzpostavitvi prijateljstva med državama, ki se je najbolje ponazorilo ravno z obiskom bolgarskega zunanjega ministra Kalofova v Beogradu v začetku maja, pa so se bolgarski očitki napram Jugoslaviji še naprej pojavljali, zlasti pri sodnem procesu proti atentatorjem, ko je poskušal tožilec v zaroto večkrat vplesti tudi Jugoslavijo.

Poleg vsega že navedenega je pri obravnavi odmevov na atentat v sofijski katedrali pomembno tudi, kakšno stališče sta Slovenec in Jutro zavzela do katastrofalnega dogodka v Bolgariji. Oba časopisa sta namreč že par dni po atentatu jasno izrazila svoje videnje atenta-

²⁷ Jutro, 28. maj 1925, Justifikacija sofijskih zarotnikov.

²⁸ Jutro, 24. april 1925, Naša demarša v Sofiji.

²⁹ Slovenec, 22. april 1925, Izjava našega zunanjega ministra.

ta, ki se je precej razlikovalo. Tako je Jutro 18. aprila zapisalo, da se lahko Jugoslovani samo Bogu zahvalijo, da je na oblasti vlada »energične roke« Narodnega bloka, saj »ni ugibanje, temveč jasna stvar, da bi bila pod nadaljevanjem Radić-Davidovičevega režima sedaj tudi naša država v sličnem boljševiskem kaosu, kakor Bolgarija: saj je prevratni načrt tretje internacionale obsegal vse balkanske države in našo kot jedro Balkana še prav posebno.«³⁰ Do povsem drugačne ugotovitve je prišel 19. aprila Slovenec, ki je po kratkem opisu političnih razmer v Bolgariji v preteklih letih takole ocenil nesrečne razmere v bolgarski državi, pri čemer je zelo kritično napadel jugoslovanski odnos do Bolgarije: »Nikola Pašić ta razvoj [v Bolgariji] ravnodušno gleda, ker je žalibog prožet tiste miselnosti, ki bi jo jugoslovanski narodi morali davno položiti ad acta, žrtvujoč svoje stare ambicije, spore, maščevanje in osvajalne nagone v interesu skupnosti jugoslovanskih narodov. Mi smo kot močnejši imeli že večkrat priliko, da Bolgariji, ki je popolnoma brez moči, pomagamo, jo moralno podpremo, se pred mednarodnim forumom zanjo zavzemamo, pa mirno gledamo, kako čedalje bolj propada, dasi je Bolgarija pod Stamboljskim pokazala resno voljo, da pokoplje stare pretenzije. Čisto mirno rečemo, da smo tudi mi sokrivi nesreče bratskega naroda, ki trpi za tuje greh.«³¹ Še natančneje se je Slovenec izrazil 23. aprila, ko je zapisal: »Tragedije bolgarskega naroda je po velikem delu kriva povojna politika Nikole Pašića, ki ni politika sporazumevanja in zedinjevanja, ampak maščevalnosti in nadvladanja.«³² Podobni napadi na vlado Pašić-Pribičević so se pojavljali v Slovencu tudi v naslednjih dnevih in na takšne očitke je Jutro že kmalu odgovorilo v članku Kompromitirani klerikalci, v katerem je povzelo pisanje beograjskih listov, ki so označili pisanje Slovenca za »grd slučaj zlobe, podlosti in izdajstva v kočljivih trenutkih naše države« oziroma so klerikalce ožigosali za prostovoljne agente bolgarskega notranjega ministra Ruseva in bolgarskega ministrskega predsednika Cankova. Hkrati je Jutro še v tem istem članku odgovorilo na očitke katoliškega političnega tabora glede nepomoči jugoslovanske vlade Bolgariji: »Bilo je dovolj prilik za sporazum med Srbi in Bolgari, vedno pa so Bolgari v najneugodnejših trenutkih zahrbtno napadli Srbe in tako dokazali, da ni med njimi niti iskre jugoslovanske miselnosti. Politični in gospodarski depresiji v Bolgarski ni vzrok Pašičeva vlada in jugoslovanska politika, pač pa medvojna politika bolgarske vlade pod vodstvom Koburžanov, ki se še danes nadaljuje v protijugoslovanskem smislu.«³³ In tudi v nadaljevanju je Jutro še nekajkrat pisalo o »veleizdajniški akciji« glasila ljubljanskega škofa dr. Korošca, vendar se polemika med Jutrom in Slovencem ni bolj zaostрила, saj je katoliški politični tabor že konec aprila omilili svoje izjave in se tako spretno izvlekel iz »bolgarske afere«. Kljub temu liberalci njihovega postopanje niso spregledali, saj so zapisali: »Ponovno ugotavljamo, da vsa opravičevanja Slovenca ne bodo zbrisala tega, kar je zapisal, ko je edini izmed vseh jugoslovanskih listov padel v hrbet naši državi ob priliki zunanjega spora. Klerikalci so se sami razkrinkali, sami zopet postavili na sramotni oder rimskega ovaduha in izdajalca.«³⁴

³⁰ Jutro, 18. april 1925, V Bolgariji divja državljanska vojna.

³¹ Slovenec, 19. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

³² Slovenec, 23. april 1925, Strahovlada v Bolgariji.

³³ Jutro, 28. april 1925, Kompromitirani klerikalci.

³⁴ Jutro, 30. april 1925, Umik klerikalcev v bolgarski aferi.

Romunija

Atentat na predsednika vlade Iona Duca

Romunija je po koncu prve svetovne vojne, kljub separatnemu miru s centralnimi silami, zaradi zmage antante dobila povrnjeno izgubljeno ozemlje in si še povečala meje na račun Transilvanije, Bukovine, vzhodnega Banata in Besarabije. Zadoščene nacionalistične težnje pa niso odpravile kritičnega gospodarskega in socialnega stanje, ki je zavladovalo v Romuniji v povojnem obdobju. Obširna agrarna reforma je bila poskus mimo, saj majhne kmetije kmetom, ki so predstavljali kar 80% vsega prebivalstva, niso omogočale preživetja in so jih pahnilo v neizmerno revščino. Tako se je že prisotna velika razlika med revnimi in bogatimi še povečala. K slabemu gospodarskemu stanju je pripomogla še počasna industrializacija.

Tudi romunsko politično stanje je bilo nemirno, zaznamovale so ga številne volitve in menjajoče se vlade. Kljub temu je temelj povojnemu režimu dala leta 1923 sprejeta ustava. Vloga kralja Ferdinanda I. (1865–1927), ki je zasedel prestol leta 1914, je sicer bila še naprej precejšnja, a Ferdinand, ki so ga šele leta 1922 slavnostno okronali za »kralja vseh Romunov«, ni na silo uveljavljal svoje volje v politiki. Med političnimi strankami sta bili najmočnejši Narodna liberalna stranka, ki je pod vodstvom Iona I. C. Brtianuja (1864–1927) odrejala državno politiko že med vojno in nato med leti 1918–1919, 1922–1926 in leta 1927, in Narodna kmečka stranka, ki je leta 1928 po smrti Iona I. C. Brtianuja ter kralja Ferdinanda, zmagala na volitvah in nato z absolutno večino sestavila novo vlado, na čelu katere je postavila Iulija Maniuja (1873–1953). Nova vlada, od katere so veliko pričakovali kmetje, ni mogla izboljšati socialnega položaja, ki ga je še zaostriła svetovna gospodarska kriza in tako je njena podpora kmalu padla. V takšnih razmerah se je leta 1930 v domovino vrnil Ferdinandov sin Karel (1893–1953) in zahteval prestol, pa čeprav se mu je že pred leti odpovedal. Karlova vrnitev je v času splošne krize učinkovala pomirjujoče, saj so mnogi videli samo v monarhu »rešitelja domovine« in zato je bil tudi na veliko presenečenje skoraj brez večjega ugovaranja 8. junija 1930 razglašen za kralja Karla II.

Za razliko od kralja Ferdinanda, ki je dobro sodeloval z liberalci, je Karel II. videl ne samo v njih, ampak tudi v ostalih političnih strankah in nasploh večstrankarskem sistemu svojega velikega sovražnika. Zato je vse bolj uveljavljal avtoritaren režim in v svoj prid izkoriščal pravice, ki so mu kot kralju pripadale. Na ključne položaje je postavljal svoje ljudi, politične stranke je oslabil in si jih podredil z notranjimi spori in tudi pravico do imenovanja ministrskega predsednika je postopoma izkoristil za popolno podreditev vlade. A do absolutnega prevzema oblasti se je moral Karel spopasti še s skrajno desno usmerjeno »Železno gardo«, ki je s fašistično ideologijo uspela vzpostaviti v državi trdno organizacijo in dobiti veliko podporo pri prebivalstvu.

»Železna garda« (Garda de Fier) je nastala leta 1930 kot naslednica leta 1927 ustanovljene »Legije nadangela Mihaela«. Na čelu te politične in vojaške organizacije je bil »Kapitan« (Cpitan) Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938). Po svojih uniformah (srajci zelene barve s prišitim križem), načinu pozdravljanja in poveličevanju voditelja »Kapitana« Codreanuja so pripadniki »Železne garde«, legionarji, spominjali na nemške nacistične ali italijanske fašiste, njihova posebnost pa je bila vzgajanje legionarjev v t.i. »gnezdu«, kjer so se v manjših skupinah učili prijateljstva, dajanja medsebojne pomoči, požrtvovalnosti in discipline.³⁵ V

³⁵ Bartl, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Band I. München: R. Oldenbourg, 1974–1981, str. 320.

času splošne gospodarske krize je »Železna garda« dobro izkoristila porazno stanje v državi in pritegnila romunsko prebivalstvo ne samo z izrazitim antisemitizmom, ki je bilo porojeno iz povsem specifičnega romunskega okolja, ampak tudi z zavzemanjem za kmečkega človeka in njegovo zemljo ter s poudarjanjem ortodoksnega krščanstva. Priljubljenost ji je narasla tudi z organiziranjem delovnih brigad, katere so obsegale različne akcije od grajenja mostov in cest do žetev.

Podpora, ki jo je »Železna garda« dobivala pri prebivalstvu, nikakor ni odgovarjala kralju Karlu in zato jo je želel čimprej odstraniti iz političnega življenja. Tako je bila že leta 1931 prepovedana, vendar je kljub temu s spremenjenim imenom (»Skupina C. Z. Codreanu«) nastopila na naslednjih volitvah leta 1932, a so jo znova prepovedali. Ko pa je bil leta 1933 imenovan za novega predsednika vlade Ion Duca (1879–1933)³⁶, ki je po smrti Vintil Brtianuja leta 1930 stopil na čelo Narodne liberalne stranke, je kralj Karel sklenil dokončno obračunati z »Železno gardo«. In tako je na kraljevo zahtevo predsednik vlade izdal dekret, s katerim so zaprli po nekaj sto pripadnikov »Železne garde«, po pričevanju Codreanuja naj bi jih ujeli celo 18.000.³⁷ To dejanje legionarji niso mirno dopustili, ampak so se že čez nekaj tednov maščevali z atentatom na podpisnika dekreta Iona Duca. Tako je 29. decembra 1933 na železniški postaji v Sinaiu nekaj čez deseto uro, ko je predsednik vlade skupaj s sodelavci čakal na vlak za Budimpešto, pripadnik »Železne garde« stopil na peron in ustrelil štiri strele proti Ionu Duci in ga smrtno rani. To pa je bil šele začetek krvavega obračuna med oblastjo in »Železno gardo«.

Odmevi v Slovencu in Jutru

O atentatu na romunskega ministrskega predsednika Iona Duca sta poročala zelo podrobno tako Slovenec kot tudi Jutro, ki sta v glavnem vso svojo pozornost usmerila na natančno opisovanje morilskega napada, na nestabilne razmere, ki so v Romuniji nastale po atentatu in na posebne ukrepe oblasti. V tem okviru sta še posebej veliko skrb namenila pokojnemu predsedniku vlade in atentatorjem oziroma nasploh preganjanju vseh pripadnikov Železne garde. Razen tega pa niti Slovenec niti Jutro nista ponudila bralcu kakršnihkoli drugih vesti povezanih z atentatom. Prav tako se tudi ni razvila polemika med časopisoma. Zaznati je bilo moč samo to, da sta vendarle tako časopis liberalne kot tudi katoliške politične struje zavzela svoje stališče ne samo do atentata, ampak tudi do pojava fašističnih organizacij.

Prvo novico sta časopisa objavila že dan po atentatu, torej 30. decembra 1933, vendar ji Slovenec in Jutro nista namenila enake stopnje pomembnosti, saj jo je Slovenec objavil šele na drugi strani, medtem ko jo je Jutro objavilo na prvi in to kar dvakrat, saj sta tistega dne

³⁶ Ion Duca je bil rojen 20. decembra 1879 v Bukarešti. Njegov oče je bil glavni ravnatelj romunskih železnic. Študiral je v Bukarešti in v Parizu, kjer je pridobil naziv doktorja prava. Nekaj časa je bil sodnik, potem se je posvetil strokovnemu gibanju in postal leta 1907 ravnatelj osrednje blagajne romunskih ljudskih bank. Leta 1907 je stopil v politično življenje z vključitvijo v liberalno stranko. Skoraj nepretrgoma je bil poslanec parlamenta in je kot tak deloval v prvi vrsti na narodno-gospodarskem in socialnem področju. Poleg Vintil Brtianuja je bil najvidnejši voditelj liberalne stranke. Leta 1914 je postal prvič minister in minister je bil potem še v vseh vladah, ki so jih sestavili liberalci. V vladnih postavitvah so mu vedno pripadla zelo ugledna mesta, najpomembnejše med temi je bilo mesto zunanje ministra, ki ga je v dvajsetih letih dvajsetega stoletja vodil kar štiri leta in tako bistveno pripomogel k uspešnemu delovanju Male antante. Po smrti Vintil Brtianuja je postal leta 1930 voditelj liberalne stranke. Ko pa je novembra 1933 prvič sestavil vlado, je že čez slaba dva meseca umrl kot žrtev atentata, ki ga je pripravila Železna garda.

³⁷ Miša Gleni, *Balkan 1804-1999 (II. deo)*. Nacionalizam, rat i velike sile. Beograd: B92, 2001, str. 149.

izšli kar dve različni izdaji liberalnega lista. Ne glede na to je že ta prva vest posredovala slovenskemu bralstvu vse ključne informacije v zvezi z romunskim atentatom. V Slovincu se je glasila takole: »*Bukarešta, 29. decembra. Danes popoldne je bil predsednik romunske vlade Ion Duca v avdijenci pri kralju v Sinaji. Nato se je vrnil na sinajski kolodvor, ker se je mislil odpeljati nazaj v Bukarešto. Ker je imel vlak precejšnjo zamudo, se je sprehajal po peronu s sinajskim županom. Ob pol 10 zvečer je pristopil k njemu neki študent, ki je sprožil štiri revolverске strele v Duco, ki so ga vsi zadeli v glavo. Duca se je na mestu zgrudil mrtev. Poleg tega je vrgel ta študent tudi bombo, ki je eksplodirala in ranila sinajskega župana. Študent se imenuje Konstantinescu. Policija je takoj aretirala njega in še tri [v resnici samo dva] njegove tovariše. Konstantinescu je bil član »Železne garde« in protižidovskega društva, ki ga je nedavno Ducova vlada razpustila.*«³⁸

Poleg takšnih opisov morilskega dejanja, ki so se v naslednjih dneh še nekajkrat zvrstili na straneh obeh časopisov, sta Slovenec in Jutro predstavila bralstvu tudi življenjsko pot tragično umrlega predsednika vlade. Slovenec je to storil zelo natančno in z vsemi biografskimi podatki že ob objavi prve novice 30. decembra, Jutro pa nekoliko bolj opisno šele 3. januarja, ko je poročalo o pogrebnih svečanostih in takrat je med drugim zapisalo naslednje: »*Po rodu je bil [Ion Duca] Bukareščan, sin generalnega direktorja rumunskih železnic. Že mlad se je vrgel v politiko in se udejstvoval v liberalni stranki, ki ga je kmalu priznavala za enega svojih voditeljev. Komaj 35 let star – pred vojno je bila to še senzacija – je postal l. 1914 prvič minister in minister je bil potem v vseh vladah, ki so jih sestavili liberali. Največ časa je bi zunanji minister in kot tak med stvaritelji Male antante. Pravilno je spoznal, da je varna bodočnost Rumunije zajamčena samo v tesni zvezi z Jugoslavijo in Češkoslovaško ter roko v roki s tema dvema v zvezi s Francijo. Njegova politika ni bila frankofilska, kakor so mu to očitili njegovi nasprotniki doma in še bolj v tujini, marveč je bila izrazito rumunska politika, diktirana po življenjskih interesih domovine in obenem po stremljenju, da tudi Rumunija prispeva svoj del k ohranitvi in utrditvi miru.*«³⁹

In če je že v tem navedku moč zaznati nastavke poveljevalnega pisanja o romunskem ministrskem predsedniku, se je to v nadaljevanju samo še izkristaliziralo. Tako se o Ionu Duci niti v Slovincu niti v Jutru nikoli ni poročalo v negativnem smislu, ampak samo na način poudarjanja njegovih zaslug in kreposti. Ta povzdignjena vloga se je skorajda v celoti nanašala samo na Duco kot politika in državnika, medtem ko je bila le redko prikazana njegova človeška plat, kar dobro ponazori tudi naslednji kolaž oznak povzetih iz obeh časopisov: Ion Duca je bil »*veliki liberalni romunski državnik*«, »*eden izmed najbolj preizkušenih romunskih politikov in mož velikega ugleda doma in v inozemstvu*«, »*demokrat v pravem pomenu besede*«, »*mili človekoljub*«, »*človek, ki si je bil v svesti svoje velike odgovornosti in je bil navdahnjen najplemenitejšega patriotizma, človek, ki je od prvega dne, ko je prišel na vlado, strmel po tem, da čim bolj zagotovi v državi red in zakonitost v interesu splošne konsolidacije.*«⁴⁰

Povsem drugačen odnos sta Slovenec in Jutro vzpostavila do atentatorja. Zanj sicer nista uporabljala pretirano negativnih ali zaničevalnih oznak, se je pa opazila v pisanju obeh časopisov nenaklonjenost, ki je izvirala predvsem iz splošne obsodbe morilskih napadov, saj »*kri še nikdar ni ničesar izničila, niti ni popravila krivic, niti olajšala bremen.*«⁴¹ In zato so se v

³⁸ Slovenec, 30. december 1933, Duca, romunski predsednik – ubit.

³⁹ Jutro, 3. januar 1934, Umor v Sinaji.

⁴⁰ Jutro, 31. december 1933, Obsedeno stanje v Romuniji. Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

⁴¹ Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

zvezi z atentatorjem najpogosteje pojavljali splošni opisi, eden izmed takšnih je bil objavljen v Slovincu že 31. decembra: *»Atentator Konstantinescu je bil lepo oblečen in je na vsakogar napravil dober vtis. Na svoje delo [umor Iona Duca] je ponosen ter je bil prav zadovoljen, ko so ga na postaji časnikarji fotografirali. Pripoveduje, da mu je 25 let in da je bil še pred tremi tedni uradnik pri elektrarni v Bukarešti, da pa je to službo pred volitvami zapustil. S svojima tovarišema, od katerih je eden učenec trgovske šole, drugi pa študent filozofske fakultete, je pripravil vse potrebno za atentat.«*⁴²

Bolj kot sam atentator je bila kritičnemu ocenjevanju obeh časopisih izpostavljena organizacija Železna garda, katere član je bil Konstantinescu. Ta je bila namreč že takoj podvržena strogemu obsojanju, zlasti zaradi nasilnih metod, ki se jih lahko poslužuje samo *»brezverska materijalistična in sfanatizirana družba v boju proti političnim nasprotnikom«*.⁴³ Poleg tega je že dejstvo, da je Železna garda organizacija fašističnega oziroma nacističnega tipa, ki je v Romuniji znana po *»izzivanju neredov in nemirov«* in ki ima *»na vesti tudi celo vrsto umorov in drugih zločinov«*, bistveno pripomoglo k ustvarjanju negativne slike tako v Slovincu kot tudi v Jutru. Časopisa sta jo namreč opisovala zgolj kot *»fašistično pobarvano politično organizacijo, ki se je hotela po zgledu Hitlerja z nasiljem in terorjem polastiti državne oblasti in v smislu svojega programa izvajati reforme, ki bi bile ne le v popolnem nasprotju z določbami ustave, marveč bi tudi škodovale ugledu države na zunaj in upropastile narodno gospodarstvo.«*⁴⁴ Poleg tega sta Slovenec in Jutro tudi izčrpno poročala o moralni in finančni podpori Železne garde s strani italijanskih fašistov in nemških nacistov. V tem pogledu sta še posebej veliko pozornost namenila poročanju nemških in italijanskih listov, v katerih se najbolje vidi odnos obeh fašističnih držav do nasilnih akcij Železne garde v Romuniji: *»Poučno je pisanje fašističnih in hitlerjevskih listov o sinajskem umoru. Zločin sam sicer obsojajo, ker drugače pred svetom pač ne gre. Toda obenem poskušajo opravičevati atentatorje in Železno gardo ter dokazujejo, da je sedanja notranja in zunanja politika Rumunije taka, da mora izzvati odpor. O zunanji politiki pravijo, da je zapeljala državo v panslavistične vode, v katerih mora utoniti. Take so bile pač tudi injekcije, ki so jih fašisti in hitlerjevci po svojih emisarjih sistematično vbrizgavali rumunski mladini, kolikor se je je zbiralo pod prapori Železne garde.«*⁴⁵ Kljub temu v končni fazi Slovenec in Jutro vendarle nista mogla direktno pokazati na zunanjega krivca: *»Gotovo bi bilo krivično trditi, da je tudi misel sinajskega zločina prišla od zunaj. Neposredno odgovornost zanj nosijo poleg atentatorjev še morebitni inspiratorji iz vrst Železne garde. Del moralne odgovornosti pa pade gotovo tudi na one tuje vzore, ki so učili, da je tudi zločin lahko sredstvo politične borbe, in ki so posebno umorjenega Duco slikali kot glavno oviro za rumunsko »fašistično odrešitev.«*⁴⁶

Pri pisanju obeh časopisov o odgovornosti je zanimivo še to, da je znal samo Slovenec celovito predstaviti razmere v Romuniji, ko je poudaril, da del krivde pade tudi na obstoječo romunsko oblast, ker je ta na zadnjih volitvah zmagala z nedemokratskimi sredstvi: *»Zadnje volitve, ki jih je vodila liberalna stranka, so bile tudi v romunski zgodovini po metodah, ki se jih je vlada posluževala, nekaj izrednega. Nekaj novega. Tudi nepristranski listi priznavajo, da se je vršil teror, kot nikdar poprej. Opozicijske stranke svojih volivcev sploh niso smele spraviti na volišče, če pa so prodrli vojaške kordone, so bili iz volišč izgnani, njihovi voditelji, pa enostavno zaprti. Samo s takšnim terorjem, za katerega pa mili človekoljub Duca ni*

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Jutro, 31. december 1933, Kako je bil Duca umorjen.

⁴⁵ Jutro, 3. januar 1934, Umor v Sinaji.

⁴⁶ Prav tam.

osebno odgovoren, je mogla liberalna stranka zmagati in se je upala trditi, da stoji za njo, ki je imela pred par meseci le peščico bankirjev in židov za seboj, strnjena večinska romunskega naroda. Zmaga liberalne stranke je bila Pyrrhusova zmaga v Romuniji in metode, s katerimi je bila izvojevana, bodo odgovorne za posledice vzvalovane ljudske nejevolje in za grenčico, ki pa jo bo moral izprazniti – romunski narod.«⁴⁷

Poleg vsega že navedenega sta Slovenec in Jutro vseskozi z veliko pozornostjo spremljala tudi posledice atentata. V tem okviru sta najprej pisala o učinku tragične vesti na romunsko prebivalstvo in o globoki žalosti, ki je zajela državo in ki se je najbolje pokazala ravno ob veličastnem pogrebu ministrskega predsednika Duce v Bukarešti, katerega se je udeležila stotisočglava množica ljudi iz vseh koncev države. Pri tem nista pozabila poudariti, da tudi »mi sočustvujemo z romunskim narodom, ki žalujejo ob rakvi enega svojih velikih mož in ki s strahom gleda v bodočnost, ki zija nasproti izza dimov revolverja, ki je tako usodno preukrenil usodo velikega naroda« in da zato »izrekamo sožalje in izražamo upanje, da bodo zdrave sile romunskega naroda nadvladale nad anarhijo, ki se oznanja iz revolverjskih streliv v Sinaji.«⁴⁸

Nato sta se tako Slovenec kot tudi Jutro skorajda v celoti osredotočila na nestabilne razmere v državi in poostrene ukrepe, s katerimi je romunska vlada želela dokončno obračunati ne samo s široko zasnovano zaroto atentatorjev, ampak tudi s celotno Železno gardo. Tako sta se o tem časopisa obširno razpisala že 31. decembra, ko sta poročala o obsednem stanju, ki je bilo zaradi ohranitve miru, reda in varnosti razglašeno takoj po atentatu ter o uvedbi stroge cenzure tiska, s katero bodo preprečili »vsako hujskanje in harangviranje mas«, zlasti pa omejili nemški in italijanski tisk. Hkrati sta Slovenec in Jutro tudi spremljala zaplete pri oblikovanju nove vlade in pri tem bila še posebej pozorna na odločno delovanje novega ministrskega predsednika Tataresca, ki je že takoj po svojem imenovanju napovedal neizprosni boj proti Železni gardi, saj »fašistov v Romuniji ne bomo trpeli.«⁴⁹ In tako se je začela obsežna akcija, ki se je sprva pod okriljem preiskave proti zarotnikom atentata na Duco usmerila na atentatorja Konstantinescuja, njegova dva pomagača in na njihovega vodilnega zarotnika generala Cantacuzena, nato pa se je čedalje bolj drastično nadaljevala z množičnimi aretacijami, ne samo dejanskih osumljencev, ampak tudi vseh ostalih pripadnikov Železne garde. In zato ni presenetljivo, da so se že kmalu prve številke aretiranih, ki so se gibale okoli sto, povzdignile na 6.000 in nato celo na 10.000. Še posebej zaskrbljujoče je bilo dejstvo, da policija proti aretirancem, razen dejanskih zarotnikov, ni imela konkretnih dokazov, s katerimi bi lahko upravičila njihovo priprtje in da so se med njimi nahajali tudi številni ugledni posamezniki. Celotno sliko aretirancev je takole povzel Slovenec: »Med njimi [aretiranimi] se nahajajo generali, vseučiliški profesorji, advokati, učitelji in popi z dežele ter veliko število dijakov; govori se, da 1500. Med njimi se nahajajo trije atentatorji, ki so ubili Duco, Constantinescu, Belli Mace in Caranica. Med zaprtimi so tudi trije znani intelektualci Romunije: pesnik Nikifor Crainis, pisatelj Dragos Protopopescu, filozof Nae Ionescu, ravnatelj monarhističnega glasila »Cuventul«. Aretirancem se seveda ne godi dobro, ker je starodavna ilavska trdnjava skrajno nezdrava in so ječe 12 metrov pod zemljo. Pravica je seveda pravica in aretiranci se pač ne smejo pritoževati, če ždijo zdaj v ječah, ki so jih sami namenili onim, kateri so jih zdaj vtaknili vanje.«⁵⁰

⁴⁷ Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Slovenec, 14. januar 1934, Tatarescu sklenil odločno akcijo proti fašizmu.

⁵⁰ Slovenec, 19. januar 1934, Romunija hoče red.

Ta zadnji stavek, ki zveni precej neizprosno, če pomislimo, da je bilo med zaprtimi ljudmi večji del tistih, ki z atentatom sploh niso bili povezani, se sklada z uradnimi izsledki romunske preiskave, ki so neprestano sporočale, da je bil atentat široko zasnovan v vrstah Železne garde in da so ga njeni pripadniki organizirali samo z namenom izzivanja neredov v državi, da bi se nato lahko začel fašistični puč, s katerim bi prevzeli oblast. O takšnih prevratnih načrtih je bralstvo prepričevalo tudi naslednje poročilo: »*Iz spisov, ki so jih našli v stanovanju generala Cantacuzena, je razvidno, da bi moral atentat na ministrskega predsednika Duco pomeniti začetek fašističnega prevrata. Našli so tudi listo novega kabineta. Ministrski predsednik naj bi postal Codreanu, dočim si je general Cantacuzena pridržal tri važne resore, namreč notranje, zunanje in finančno ministrstvo.*«⁵¹

Pri tej izjemno obsežni akciji romunskih organov pregona je zanimivo zlasti, da jim voditelja Železne garde Cornelia Zelea Codreanuja ni uspelo aretirati, pa čeprav so vse ostale vodilne člane ujeli. Ne glede na to se je sodni proces proti morilcem Iona Duce začel že konec januarja in med obtoženimi je bil poleg vseh pomembnejših članov Železne garde tudi Codreanu.

Atentat na predsednika vlade Armanda Călinescuja

Kralj Karel II., ki se je po atentatu na ministrskega predsednika Iona Duca začel bati tudi za svoje življenje, je moral v naslednjih nekaj letih tolerirati »Železno gardo«, ki je kljub prepovedi delovanja še naprej pridobivala na popularnosti. Tako je med leti 1935 in 1938 nastopala na volitvah pod novim imenom »Vse za domovino« (Totul pentru bar) in leta 1937 doživela senzacionalni uspeh, ko je postala tretja najmočnejša stranka v parlamentu. Kralj Karel se je sprva na porast moči skrajne desnice odzval z oblikovanjem nove vlade, na čelo katere je postavil Octaviana Goga (1881–1938), nato pa je, zaradi vse večje bojzani, da bodo desni ekstremisti vzpostavili fašistično diktaturo v državi in da si bo nacistična Nemčija pri svojem prodoru na Balkan podredila tudi Romunijo, uvedel 10. februarja 1938 osebno diktaturo in postavil novo vlado s patriarhom Mironom Cristeaom na čelu. Že kmalu je novi režim legaliziral s sprejetjem nove ustave, ki je podelila kralju vso oblast, stare politične stranke pa je ukinil in ustanovil državno stranko »Fronto narodnega preporeda« (Frontul Renașterii Nationale).

Po utrditvi diktature je kralj dobil tudi proste roke za dokončen obračun z »Železno gardo«, katero je v tem času že močno podpirala nacistična Nemčija. Zato je naročil notranjemu ministru Armandu Călinescuju, naj jo uniči ne glede na izbiro sredstev. Călinescu je 15. aprila 1938 izdal dekret o vzdrževanju reda v državi, s katerim je v bistvu vpeljal nov kazenski zakonik, na podlagi katerega je lahko že čez tri dni aretiral voditelje »Železne garde«, med njimi tudi Codreanuja z obrazložitvijo, da je »Železna garda« pripravljala zaroto zoper javni red. Na podlagi tega so vse voditelje obsodili na daljše zaporne kazni, Codreanu je bil obsojen na 10 let prisilnega dela. Z ostalimi legionarji ali zgolj njihovimi simpatizerji pa je Călinescu obračunal tako, da jih je zaprl v posebej za to ustanovljena taborišča.⁵²

Ne glede na to je »Železna garda« še naprej delovala in poskušala z različnimi napadi prisiliti oblast, da bi izpustila njihovega voditelja, vendar brez uspeha. Obračun z »Železno gardo« je šel celo tako daleč, da so stražarji v noči med 29. in 30. novembrom leta 1938 pri

⁵¹ Jutro, 19. januar 1934, Prevratni načrti romunske »Železne garde«.

⁵² Keith Hitchins, Rumania: 1866-1947. Oxford: Clarendon press, 1994, str. 421-422.

prevozu vodilnih legionarjev v zapor Jilava ubili Codreanuja in trinajst drugih legionarjev (med njimi so bili tudi morilci leta 1933 ubitega predsednika vlade Iona Duca), ker naj bi, tako se je glasila uradna verzija, poskušali pobegniti, a v resnici jih je dal ubiti sam kralj. Smrt voditelja »Železne garde« je med legionarji močno učinkovala. Codreanu je v očeh svojih privrženec postal mučenik, v imenu katerega so majhne skupine legionarjev, ki so po kraljevem uničenju še delovale, organizirale različne povračilne akcije. Najbolj odmevna med njimi je bila vsekakor 21. septembra 1939, ko so na odprti cesti v Bukarešti izvršili atentat na novega predsednika vlade Armanda Călinescuja in ga ubili. Călinescu (1893–1939), ki je vseskozi aktivno deloval v političnem življenju in je bil večkrat na odgovornih položajih v vladi, je postal tarča atentata samo zato, ker je v imenu kralja Karla II. v letih 1938/9 nasilno obračunal z »Železno gardo« in jo tudi dokončno odstranil iz političnega in javnega prostora. Vendar tudi s tem krvavim dejanjem legionarji niso pridobili, saj so oblasti izkoristile atentat za nov, še strašnejši, obračun z ostanki »Železne garde« in tako je policija v povračilnem pokolu ubila okoli 250 legionarjev, njihova trupla pa razstavila na ogled.⁵³

Kljub temu, da je kralju uspelo obračunati z domačim sovražnikom, v zunanje političnem pogledu ni zmožal obvarovati države pred nacističnim prodorom. Tako je 23. novembra 1940 Romunija pristopila k trojnemu paktu. Zavezništvo z Nemčijo pa ji ni prineslo nič dobrega, saj je morala odstopiti Sovjetski zvezi Besarabijo in severno Bukovino, Madžarski severno Transilvanijo, Bolgariji pa Dobrudžo. Poleg tega se je moral Karel II. odreči prestolu v korist svojega sina Mihaela I. in zapustiti državo, oblast pa je prevzela fašistična vlada, na čelu katere je bil general Ion Antonescu (1882–1946), ki je najprej vladal skupaj z »Železno gardo«, nato pa uvedel osebno diktaturo. Z upadanjem nemške moči na bojiščih je avgusta 1944 kralj Mihael odstavil Antonescuja in prekinil zavezništvo z Nemčijo. Po osvoboditvi je oblast v Romuniji prevzel komunističen režim s Petrom Grozo (1884–1958) na čelu.

Odmevi v Slovincu in Jutru

O atentatu na romunskega predsednika vlade Armanda Călinescuja sta sicer poročala tako Slovenec kot tudi Jutro, vendar ne intenzivno in obširno. V obeh časopisih so se samo dober teden dni pojavljale novice v zvezi z atentatom, pa še te so bile v glavnem osredotočene na potek morilskega napada, na predstavitev življenjske poti Armanda Călinescuja in na krvav obračun z Železno gardo. K temu je na eni strani pripomoglo dejstvo, da so romunske oblasti po hitrem in krvavem postopku zaključile preiskavo ne samo proti atentatorjem, ampak tudi proti ostalim pristašem Železne garde, s čimer so se razmere v Romuniji hitro stabilizirale, na drugi strani pa tudi čedalje večja mednarodna napetost zaradi vojnih razmer, ki so se začele 1. septembra z nemškim napadom na Poljsko. Poleg tega se pisanje Slovenca in Jutra skorajda ni bistveno razlikovalo, saj sta prejemale iste uradne ali neuradne vesti romunskih in tujih poročevalcev oziroma tiskovnih uradov.

Prvo novico sta Slovenec in Jutro prinesla že dan po atentatu, torej 22. septembra 1939. Takrat sta na prvi strani objavila srednje velik članek, katerega sta opremila še s sliko pokojnega Armanda Călinescuja. V tej prvi novici so bile združene vse ključne informacije v zvezi z atentatom, najbolje pa je bil opisan sam morilski napad, ki se je v Slovincu glasil takole: *»Predsednik vlade se je peljal z avtomobilom domov iz svojih uradov. Pri mostu Dembovica so morilci s tremi avtomobili napravili zastoj tako, da se je en avtomobil morilcev zaletel v*

⁵³ Ekkehard Völkl, Rumänien: vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart. Regensburg: Pustet, 1995, str. 121.

predsednikov avtomobil. Istočasno pa se je predsednikovemu avtomobilu čez pot zastavil nek zelo obložen kmečki voz. Ko je predsednikov avtomobil stal, so iz drugih dveh avtomobilov poskakali ostali morilci, sami mladi ljudje, in ustrelili takoj detektiva, ki je spremljal predsednika. Nato so dolgo streljali v vozilo in na predsednika vlade. Ko so prihiteli redarji na pomoč predsedniku vlade, so lahko ujeli samo enega morilca, ko so pa odprli vozilo, je truplo predsednika vlade padlo na cesto. Predsednika vlade je prestrelilo enajst krogel, tri so prestrelile glavo. Brž ko so morilci opravili svoje delo, so v avtomobilu oddrveli v radijsko postajo. Na isti način, kakor pred leti, ko je bil na Dunaju umorjen Dollfuss, so mladeniči vdrtli v radijsko postajo, ranili varatarja, sunili proč napovedovalca in javili, da so pravkar umorili predsednika vlade.«⁵⁴

Poleg izvedbe atentata sta ob prvi novici Slovenec in Jutro predstavila bralstvu tudi osebnost in delo Armanda Călinescuja, vendar se niti Slovenec niti Jutro nista pretirano spuščala v celovit opis življenjske poti, saj sta nekatere pomembne biografske podatke kot sta datum rojstva in šolske dosežke kar izpustila, zato pa sta se toliko raje ukvarjala s Călinescovo politično kariero, in v tem okviru največji poudarek namenila njegovi neizprosni borbi proti Železni gardi: »Calinescu je bil najhujši nasprotnik narodno-socialističnega gibanja v Rumuniji. Njegove pristaše, združene v organizaciji pod imenom »Železna garda«, je brezobzirno preganjal. V poletju 1938 je stranko razpustil in zaprl vse voditelje »Železne garde«. Ko je bil v začetku decembra 1938 vodja »železne garde« Codreanu ustreljen, so pristaši »Železne garde« raztrosili po Bukarešti letake z napisom: »Trepetaj pred nami Calinescu! Toda Calinescu se ni dal ustrahovati, temveč je še poostrih ukrepe proti »Železni gardi«.»⁵⁵ Tako se je v Calinescu poslej osredotočila vsa borba proti ostankom romunskega fašizma, prav tako pa je skušal zajeti v svoje močne roke vse romunsko državno življenje na zunaj in na znotraj. Na zunaj je zagovarjal samostojnost romunske zunanje politike in je odklanjal posebno tisto smer, ki jo je zagovarjala »Železna garda«. Na znotraj pa je skušal zajeti korak romunskega življenja tako, da bi v močni notranji organizaciji zajel mladino popolnoma po načelih, ki bi si jih naj romunski narod sam določil in izbral.«⁵⁶ Že iz tega navedka se jasno vidi tendenca obeh časopisov, da bi pokojnega predsednika vlade kljub trdi roki predstavila v kar se da dobri luči in zato se v nadaljevanju pojavljajo same vznesene besede o Călinescovih dosežkih in vrlinah, med katerimi še posebej izstopajo naslednje: »mož jeklene volje«, »pristaš demokratičnih načel vladanja«, »zaslužen in priljubljen ministrski predsednik, ki je znal z veliko avtoriteto urediti rumunske notranjepolitične razmere ter postaviti zunanjo politiko na trdne nevtralnostne osnove.«⁵⁷

In če so bili opisi Călinescuja narejeni na povzdignjen način, potem ni presenetljivo, da je bil atentat kot »gnusen umor« avtomatsko podvržen strogemu obsojanju, z njim vred pa tudi atentatorji. Vendar je pri tem prav zanimivo kako malo pozornosti sta časopisa namenila storilcem, saj jim posebnih negativnih oznak sploh nista podelila, še najbolj ostro sta jih označila z izjavo, da gre za »peščico nezrelih ljudi, ki so bili zavedeni po tujih ideoloških geslih in maščevalnosti.«⁵⁸ Poleg tega Slovenec in Jutro niti z drugimi opisi nista podrobneje predstavila atentatorjev. Tako je vse, kar izvemo samo to, da so zarotniki pripadali razpuščeni Železni gardi in da je bil morilec advokat Dimitrescu iz Ploestija, ki je za zločinski podvig

⁵⁴ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit.

⁵⁵ Jutro, 22. september 1939, Calinescu – žrtev atentata.

⁵⁶ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit.

⁵⁷ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit; Jutro, 23. september 1939, V Romuniji mir in red.

⁵⁸ Jutro, 23. september 1939, V Romuniji mir in red.

pridobil še svoje prijatelje: medicince Cesarja Popescuja, njegovega brata Trajana Popescuja, tehnika Madoveanuja, jurista Johna Jonescuja in Risarja Vasilija, fotografa Isaija, ključavničarja Stanculesca in študenta Parascivescuja.

Ne glede na to sta Slovenec in Jutro vseskozi intenzivno spremljala potek preiskave oziroma boljše rečeno posebne ukrepe oblasti »za primerno kaznovanje atentatorjev in za ohranitev reda in miru v državi«. Tako sta že 23. septembra poročala o hitrem obračunu z vsemi devetimi storilci, ki so bili takoj po atentatu aretirani, razen dveh, ki sta izvršila samomor, in nato postavljeni pred izredno sodišče, ki jih je po hitrem postopku obsodilo na smrt in še za isti dan naročilo usmrnitev na kraju atentata. Ta obračun z atentatorji je Jutro opisalo takole: »Ob 22. so avtomobili v spremstvu orožnikov pripeljali morilce na kraj atentata. Neki polkovnik je prečital sodbo. Sedem morilcev je bilo nato ustreljenih. Ustrelil jih je po vrsti neki orožniški oficir. Nato so pripeljali še truplo dveh udeležencev atentata, ki sta izvršila samomor v trenutku, ko ju je policija hotela prijeti. Mesto, ki je bilo zaradi atentata silno razburjeno, je odločen nastop oblasti sprejelo z velikim zadovoljstvom. Trupla ustreljenih morilcev bodo ležala na kraju atentata 24 ur, nakar jih bodo pokopali.«⁵⁹

S to justifikacijo pa se preiskava še ni končala, saj so oblasti začele izvajati dotlej najstrožje represalije proti pristašem »Železne garde«, ki pa se niso omejile samo na aretacije, ampak so obsegale tudi množične usmrčitve. Tako je bilo že 22. septembra v koncentracijskem taborišču Corea Ciuculi ustreljenih vseh 44 tam interniranih voditeljev »Železne garde«, po vsej državi pa izvršenih že več kot 2000 aretacij. V naslednjih dneh se je število ubitih kar za nekajkrat povečalo, tako navaja Jutro že 24. septembra število 400-ih ustreljenih, Slovenec pa dan kasneje število 350-ih. Že te številke in samo dejstvo, da so se usmrčitve izvršile brez kakršnega koli sodnega postopanja, so zbudile ogorčenje tako pri Slovencu kot tudi Jutru in zato sta oba navajala uradna poročila romunske vlade, zakaj so se ti odločili za tako drastične ukrepe: »Vlada se je odločila za tako nagel ukrep zaradi tega, ker se je zavedala, da bo le na ta način zatrla zločinsko akcijo Železne garde in ščitila koristi Romunije v sedanjih težkih in usode polnih časih. Nikomur ni dovoljeno, da bi sedaj zapustil borbo za varnost Romunije za njen obstoj.«⁶⁰ Poleg tega so imele usmrčitve tudi eksemplaričen pomen, saj so romunski organi povsod, kjer so bile izvršene smrtne obsodbe, pustili trupla razstavljenega in poleg njih pritrtili deske z napisom: »Tako bomo odslej ravnali z morilci in izdajalci domovine!«⁶¹

Na podlagi takšnih strogih ukrepov so se razmere v Romuniji hitro uredile. K temu je bistveno pripomoglo tudi ogorčenje prebivalstva, ki je podprlo odločno ravnanje oblasti po atentatu, kar se je najbolje videlo ravno na veličastnem pogrebu za pokojnim predsednikom vlade, katerega se je udeležila ogromna množica ljudi ali kot je zapisalo Jutro »vsa Rumunija je hotela biti na zadnji poti svojega največjega sodobnika.«⁶²

In tudi v zunanji politiki je Romunija še naprej zagovarjala nevtralno držo, pa čeprav so se pojavljali glasovi, da naj bi nekateri tuji elementi poskušali z atentatom na ministrskega predsednika Čălinescuja obrniti tok romunske zunanje politike: »Če je sedaj Calinescu padel, je gotovo padel kot žrtev obračunavanja z »Železno gardo«, v sedanjih težkih časih pa se njegova smrt gotovo naslanja na celo vrsto vplivov in dogodkov, ki danes pretresajo vso Evropo.«⁶³ V tem pogledu sta se pojavljali tako v Slovencu kot tudi v Jutro dve verziji, kam

⁵⁹ Jutro, 23. september 1939, Usmrnitev na kraju atentata.

⁶⁰ Slovenec, 24. september 1939, Brezobzirno čiščenje v Romuniji.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Jutro, 25. september 1939, Pogreb Calinesca.

⁶³ Slovenec, 22. september 1939, Oseba in delo Armanda Calinescu.

naj bi vodile niti zarotniške akcije. Prvo je razglašalo nemško časopisje, ki je trdilo, da je bil romunski predsednik vlade ubit po naročilu Velike Britanije, ker Romunija pod vodstvom Čălinescuja ni želela pristopiti k politiki zahodnih sil in da so zato Angleži pripravili atentat, katerega izvršitev pa so prepustili pripadnikom »Železne garde«, da bi odvrnili sum. Drugo verzijo je zagovarjalo francosko časopisje, ki je trdilo, da je še pred par dnevi izvajala Nemčija direkten pritisk na romunskega kralja Karla z zahtevo, da naj odstavi Čălinescuja in imenuje drugega, ki bo bolj naklonjen Nemčiji in njeni politiki, ker pa Karel na to ni pristal, je Nemčija ukrepala po svoje in dala ubiti Čălinescuja tako, kot je to storila za svoje interese tudi v Avstriji v primeru Dollfussa.

Albanija

Atentati na predsednika in kasnejšega kralja Ahmeda Zoga

Albanija, ki je bila razglašena za samostojno državo leta 1912, se je po prvi svetovni vojni zopet znašla v kočljivem položaju. Mlado državo sta ogrožali sosedi, ki sta poskušali spodbijati njeno teritorialno integriteto. Konflikte je nato rešila leta 1921 konferenca v Londonu, ki je z manjšimi popravki potrdila albanske državne meje iz leta 1913, priznala Albaniji neodvisnost, a hkrati podelila še Italiji pravico do intervencije. Poleg mejnega vprašanja so Albanijo po skoraj desetletnem obdobju vojn na začetku dvajsetih let pestile tudi druge težave. Ozemlje je bilo opustošeno in oropano, v finančnem smislu je bila država povsem obubožana, zlasti pereče je bilo izjemno slabo socialno stanje prebivalstva, ki je bilo povsem odvisno od človekoljubnih pomoči. Tudi politična situacija je bila kaotična, namesto reda in zakonov je v državi vladalo razbojništvo in nasilje, ljudje pa so še vedno živeli po arhaičnih načelih plemenske ureditve. Kljub temu se je Albanija vendarle postopoma začela organizirati. V tem oziru je bil zlasti pomemben Narodni kongres v Lushnji januarja 1920, na katerem so imenovali skupščino, vlado s Sulimanom Delvino na čelu, začasno regentstvo, senat, postavili temelje za oblikovanje državne vojske in določili Tirano za glavno mesto države.⁶⁴ Kljub temu so prva leta albansko politično delovanje spremljale krize, menjajoče se vlade, upori in državni udari. V takšnih okoliščinah pa se je že kmalu na čelo Albanije prebil Ahmed Zogu, najprej kot predsednik vlade, nato kot predsednik države in nazadnje kot kralj.

Ahmed Zogu (1895–1961)⁶⁵ je začel svojo politično kariero na kongresu v Lushnji kot predstavnik plemena Mati, iz katerega je izhajal in v katerem je po smrti očeta prevzel vodilno vlogo, potem ko je iz tega mesta izrinil svojega starejšega brata. Med prvo svetovno vojno si je pridobil sloves zaupanja vrednega voditelja, po njej pa si je vse bolj povečeval svoje voditeljske sposobnosti s političnim udejstvovanjem. Tako je v vladi Sulimana Delvina prevzel odgovorno, a hkrati tudi vplivno mesto notranjega ministra. Po padcu te vlade je za kratek čas sprejel mesto prefekta v Skutari in nato je leta 1921 zopet stopil v novo vlado kot vojni minister in se še posebej izkazal v zadušitvi upora plemena Mirdita. V vladi Xhafer Ypija je znova postal notranji minister. V tem času se je Zogu že uveljavil kot najmočnejši mož v državi in zato je lahko po odstopu Ypija decembra 1922 prevzel mesto ministrskega predsednika. Ker pa je bilo stanje v državi še naprej nemirno in kaotično, zaradi česar je

⁶⁴ Miranda Vickers, *The Albanians. A modern history*. London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995, str. 94–95.

⁶⁵ Ahmed Zogu se je rodil kot Ahmed Zogolli, a je nato v dvajsetih letih 20. stoletja v znak modernizacije spremenil svoj priimek v Zogu, kar pomeni ptica. Ko pa je leta 1928 postal kralj, ga je še enkrat spremenil, tokrat v Zog.

nezadovoljstvo pri ljudeh čedalje bolj naraščalo, je Zogu razpisal nove parlamentarne volitve, na katerih je njegova Konzervativna stranka dobila le slabo večino. To dejstvo in atentat, ki ga je 23. februarja 1924 na Zoguja izvršil študent Beqir Valter, domnevno po ukazu opozicijskega poslanca Avnija Rustemija in v katerem je bil Zogu le lažje poškodovan, ga je prepričalo, da je odstopil in mesto predsednika vlade prepustil strankarskemu kolegu Shefqet Bey Vërlacijiu. A opozicija tudi z novim ministrskim predsednikom ni bila zadovoljna, ker je Zogu iz ozadja še vedno nadziral delovanje vlade.

Politična napetost je nato drastično narasla, ko je bil 20. aprila 1924 na odprti cesti v Tirani izvršen atentat na vodilnega člana opozicijske Demokratične stranke Avnija Rustemija, ki je pod težo ran čez dva dni tudi umrl. Uradno ni bilo o atentatu znanega dosti, a opozicija, ki je sumila, da naj bi za njim stal Zogu, je vladi očitala nesposobnost, bojkotirala parlament in se začela organizirati proti režimu. Nezadovoljni opoziciji so se kmalu pridružili še revni prebivalci in oficirji, ki so pod vodstvom Fana Nolija izvedli t.i. junijsko revolucijo, s katero so prisilili Zoguja k umiku in prevzeli oblast. Vendar tudi novi predsednik vlade Fan Noli, ki je začel z obširnimi reformami na področju kmetijstva, zakonodaje in uprave, ni postal priljubljen med prebivalstvom, saj je vladal avtokratsko in nasilno. Zlasti je bil sporen njegov odnos do političnih nasprotnikov, za katere je ustanovil posebno politično sodišče, ki je voditelje bivše vlade v njihovi odsotnosti obsodilo na smrt, njihovo premoženje pa zaplenilo.⁶⁶ V takšnih razmerah, ko je Noliju čedalje bolj padala priljubljenost zaradi nedemokratičnega vodenja države in zaradi neuspehov napovedanih reform, se je decembra 1924 iz Jugoslavije z vojsko vrnil Ahmed Zogu in s pučem odstranil Nolija ter skoraj brez omembe vrednega upora prevzel oblast.

Po vrnitvi je Zogu najprej oblikoval novo vlado, nato pa je parlament uredil vprašanje državne ureditve in tako je bila 22. januarja 1925 Albanija razglašena za republiko, že 31. januarja istega meseca je bil za prvega predsednika države izvoljen Zogu. Z novo ustavo sprejeto marca 1925 je Zogu dobil skoraj neomejena pooblastila in s tem popolno oblast v svoje roke, saj so bile vse ključne pozicije v državi v njegovi pristojnosti, bil je namreč predsednik države, predsednik vlade in tudi vrhovni poveljnik vojske.

V zunanje političnem pogledu se je Albanija pod vodstvom Zoguja vse bolj navezovala na Italijo, s katero je sklenila več sporazumov. Najbolj pomembna sta bila Prvi in Drugi tiranski pakt. Prvi pakt »prijateljstva in sodelovanja« je bil sprejet 27. novembra 1926 in je Albanijo de facto spravil pod italijanski protektorat, drugi pa je bil sklenjen 22. novembra 1927 in je povezal obe državi z dogovorom o medsebojni obrambni pomoči, v okviru katere je bila albanska vojska avtomatsko podrejena italijanski. V zameno za podpiranje italijanskega vpliva v Albaniji, je Mussolini podprl Zogove monarhične ambicije in tako je albanski parlament 1. septembra 1928 razglasil Zoga za »Kralja Albancev« (Mbret të Shqiptarvet), nova ustava sprejeta decembra 1928 pa mu je podelila vso oblast. Kljub temu kralj Zog I. ni bil povsem neodvisen v vladanju, saj je moral zlasti v zunanji politiki upoštevati italijansko voljo, medtem ko je notranje zadeve lahko urejal bolj kot ne svobodno. Tako je na začetku tridesetih let poskušal z agrarno reformo rešiti težko stanje kmečkega prebivalstva, a lastniki zemlje so se temu močno uprli, tako da reforma sploh ni mogla zaživet. Ne glede na to se je politično stanje tekom Zogove vladavine vsaj nekoliko stabiliziralo.

Kljub temu, da je Zog s pomočjo Italije zasedel položaj, ki si ga je ves čas želel, pa resnične radosti ob tem ni mogel doživljati, saj je v tridesetih letih živel v neprestanem občutku

⁶⁶ Miranda Vickers v knjigi *The Albanians, a modern history* (London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995) opisuje, kako se je Fan Noli izživljal nad političnimi nasprotniki. Tako jih je celo prisilil, da so neprestano hodili okoli glavnega trga v Tirani, medtem ko so morali piti ribje olje, da so nato opravili potrebo pred množico ljudi.

ogroženosti, nezaupanja in strahu. Najbolj ga je namreč skrbelo, da bi nanj številni nasprotniki lahko napravili atentat in zato je posvečal osebni varnosti izjemno pozornost. V tem pogledu je šel celo tako daleč, da je na vsakem koraku pazil na potencialne atentatorje, zarotnike in njihove spletke. Ta njegova skrb ni bila neutemeljena, saj se je porajala iz dejansko velikega števila atentatov, ki so se že izvršili nad njegovim življenjem. V celoti gledano naj bi bil Zog tarča kar petinpetdesetih atentatov, a na srečo se je vsem brez večjih posledic izmaknil. Atentati so Zoga spremljali ves čas njegove politične poti in niso predstavljali nikakršnega presenečenja, saj je tudi sam uporabljal nasilje, ko se je vzpenjal na politični lestvici do položaja nespornega gospodarja Albanije in še potem si je večkrat umazal roke s krvjo. Tako si je pridobil v deželi, kjer je še vedno vladalo krvno maščevanje, veliko nasprotnikov, ki so si želeli njegovo smrt in ki so se posluževali možnosti atentata kot najbolj primerne sredstva za njegovo odstranitev.

Med prvimi izvedenimi atentati na Zoguja je bil atentat iz leta 1924. Takrat je nanj v avli ustavodajne skupščine v Tirani streljal študent Beqir Valter, domnevno po ukazu opozicijskega poslanca Avnija Rustemija, vendar atentat ni uspel, saj jo je Zogu odnesel le z lažjimi poškodbami. Naslednji odmevnejši atentat pa se je že izvršil po Zogovem prevzemu kraljevega položaja in sicer leta 1931. Takrat je Zog odpotoval na Dunaj, da bi ga zaradi zdravstvenih težav pregledali specialisti. Skupaj s spremstvom se je nastanil v Hotelu Imperial in si nato 20. februarja ogledal operno predstavo. Ko je skupaj z družbo odhajal iz operne hiše, sta nanj streljala dva Albanci, domnevno naj bi bila pripadnika Narodne zveze (Bashkimi Kombehtar), ki so jo sestavljali Zogovi v izgnanstvo poslani nasprotniki. V atentatu, ki se je odvijal izjemno hitro, je Zog celo zgrabil pištolo, ki jo je nosil s seboj in ustrelil nazaj, vendar atentatorjev ni zadel. In čeprav je Zog tudi ta atentat preživel brez poškodb, njegova spremljevalca nista imela takšne sreče, saj je bil polkovnik Topalaj ubit, dvorni maršal Ekrem Libohova pa ranjen.⁶⁷

Vsi ti atentati so dajali Zogu občutek nenehne ogroženosti. Tako se je iz strahu pred atentati izjemno izoliral in je zaupal samo še svojim rojakom iz plemena Mati, najbolj svoji materi, ki je stanovala v vili nasproti njegove palače. Paranoja, da bi bil ubit, je Zoga celo tako prevzela, da je le redko zapustil svoj dom in tudi v prostorih, kjer se je gibal, se ni zadrževal ob oknih, da ga morebitni napadalci ne bi ustrelili. Svoje obveznosti je opravljal ali v palači ali v rezidenci, ki sta bili s skrivnim prehodom povezani tako, da Zogu ni bilo potrebno hoditi po prostem, kjer bi lahko postal lahka tarča napadalcev. V redkih primerih, ko pa je vendarle zapustil varne prostore in odšel na ulico, ga je vedno spremljala mati, saj se je s tem zavaroval pred umorom, ker po strogih pravilih krvnega maščevanja (gjakmarrje), moškega ne morejo ubiti, če je na javnem mestu v družbi ženske. Drug strah, ki je Zoga poleg atentata še obdajal, je bil strah, da bi ga nasprotniki zastрупili in zato mu je edino mati smela pripravljati hrano, ki so jo zelo skrbno varovali, saj so jo po končanem kuhanju, dali v posodo, ki so jo s ključem zaprli in nato pod varstvom prenesli v Zogov kabinet.

Ne glede na izjemen strah je Zog vse poskuse atentatov preživel in ostal v Albaniji vse do italijanske okupacije leta 1939. Takrat pa je z ženo in komaj dva dni starim sinom, pobegnil v eksil. Albanija je z italijanskim napadom 7. aprila 1939 in zasedbo celotnega ozemlja brez kakršnega koli večjega upora, dokončno izgubila še tisto malo samostojnosti, ki ji je ostalo po številnih sporazumih z Italijo. Personalna unija in podelitev albanske krone italijanskemu kralju Viktorju Emmanuelu III. je potrdila popolno italijansko nadvlado. V času druge svetovne vojne je Albanija doživela fašizacijo in italijanizacijo. Po osvoboditvi pa je oblast prevzel komunistični režim z Enverjem Hoxho na čelu.

⁶⁷ Vickers Miranda, *The Albanians. A modern history*. London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995, str. 131.

Odmevi v Slovincu in Jutru

O atentatih na albanskega predsednika in kralja Zoga sta poročala tako Slovenec kot tudi Jutro. Novice o številnih poskusih atentata so se v medvojnem obdobju pojavljale v obeh časopisih neprestano, vendar se v glavnem o teh poskusih ni poročalo obširno, saj je bil temu namenjen samo kakšen članek ali dva. Tako je bilo tudi v primeru atentata, ki ga je 23. februarja 1924 izvršil študent Beqir Valter, takrat sta namreč časopisa šele po treh dneh objavila samo kratko vest, v kateri sta predstavila bralstvu najbolj osnovne informacije v zvezi z morilskim napadom kot so kdo je bil storilec, kje in na kakšen način je bil izvršen atentat ter kako jo je odnesel takrat še ministrski predsednik Zogu. Veliko bolj intenzivno pa sta Slovenec in Jutro poročala o atentatu na Dunaju 20. februarja 1931. Takrat so si namreč v Slovincu sledile vesti kar dober teden dni, medtem ko so se v Jutru pojavljale zelo obširno skoraj cel mesec. In zato se bo analiza odmevov osredotočila na ta atentat.

Prvo novico o atentatu na Zoga pred dunajsko operno hišo sta objavila Slovenec in Jutro že dan po napadu, torej 21. februarja. Že v tej kratki novici sta časopisa predstavila bralstvu potek morilskega napada, dva albanska atentatorja Gjelosija in Kamija ter izid krvavega obračuna, vendar je bila celotna slika še precej zamegljena, saj so se izpovedi udeležencev in očividcev atentata precej razlikovale tako, da sta časopis katoliškega in liberalnega tabora lahko točen potek morilskega napada sestavila šele dan za tem, torej 22. februarja, takrat pa se je v Jutru poročilo glasilo takole: *»Po končani predstavi je kralj s svojim spremstvom zapustil gledališče [državno opero] skozi glavni vhod, pred katerim je že čakal kraljev avtomobil. Dunajski detektivi, ki imajo nalogo, da stražijo kralja, so skoro neopaženo izpraznili prostor okrog avtomobila in kralj Zogu je nemoteno sedel v voz; poleg njega se je vsedel dvorni maršal Libohova, dočim je major Topolaj stal še ob avtomobilu. V tem hipu sta priskočila k avtomobilu dva neznanca in začela z velikima revolverjema streljati na kralja. Oddala sta hitro zaporedoma več strellov. Tudi major Topolaj in nekateri drugi spremljevalci kralja Zoga so izvlekli revolverje in začeli streljati na napadalca. Na ta način se je med atentatorjema in kraljevo suito razvila prava revolverjska bitka, ki pa je trajala le par sekund, ker so detektivi med tem že prijeli dva atentatorja. Pri streljanju je bil major Topolaj ubit. Dobil je dva strela v glavo in bil na mestu mrtev. Drugod v telesu je imel še štiri izstrelke. Vsi ti strelji so bili namenjeni kralju, ki ga je njegov adjutant pokril s svojim telesom in ga na ta način rešil z žrtvovanjem lastnega življenja. Kralj Zogu sam je ostal nepoškodovan in se je odpeljal v hotel »Imperial«, kjer stanuje. Pač pa je bil ranjen dvorni maršal Libohova. Sprva se je zdela njegova rana zelo nevarna, zdravniška preiskava pa je pokazala, da je dobil samo en strel v nogo.«⁶⁸*

Kljub temu da se je atentat ponesrečil, je novica močno učinkovala ne samo v Albaniji, kjer so se vršile zahvalne službe božje in druga spontana zborovanja prebivalstva v proslavitvah srečne rešitve kralja Zoga, ampak tudi v sosednjih državah, še posebej v Avstriji, kjer se je atentat zgodil in v Italiji, ki je razmere v Albaniji vseskozi budno čuvala. Tako sta Slovenec in Jutro poročala tudi o tem, vendar ne obširno, saj sta veliko večjo pozornost namenila izsledkom preiskave, v tem okviru pa najbolj obema atentatorjema, ki sta pripadala albanskim emigrantom na Dunaju in ki sta kot nekdanja albanska oficirja spadala med srdite nasprotnike Zogovega režima. Tako sta že kmalu časopisa objavila vse znane vesti o obeh storilcih in njihovih motivih, med njimi tudi naslednja dva prispevka: *»O atentatorju Ndoku Gjelosiju, ki je stanoval s svojo ženo v Währingu, se doznava, da ni med svojimi rojaki nikdar*

⁶⁸ Jutro, 22. februar 1931, Podrobnosti o atentatu na albanskega kralja.

skrival svojega nasprotstva proti kralju Zogu. Proglašal ga je za izdajalca albanskega naroda ter je nekoč tudi izjavil: *Žako umrem, ni to ničesar hudega. Čeprav bi prišel še enkrat na svet, bi rad umrl in doživel tudi tretjo smrt, samo, če bi se mi posrečilo pokončati Ahmeda Zogu.*⁶⁹ »Azis Kami je bil kapetan v albanski armadi in je bil odpuščen, ko je Ahmed Zogu prevzel vlado. Izjavil je, da je streljal na albanskega kralja iz maščevanja. Priznal je dalje, da je s svojim tovarišem Gjelosijem že pred dnevi sklenil izvršiti atentat na kralja.«⁷⁰ Iz teh dveh navedkov bi se lahko sklepalo, da sta atentatorja storila napad na lastno iniciativo, vendar to ne bi bilo točno, saj sta že kmalu oba storilca priznala, da sta pripadala zarotniški skupini, ki je v četrtek v dunajski kavarni sklenila atentat na kralja Zoga, ker ga je »smatrala za izdajalca albanskega naroda«, njegovo politiko pa »škodljivo za Albanijo«. In zato se je tudi takoj celotna preiskava usmerila na vso albansko kolonijo emigrantov na Dunaju, ki je štela okoli 20 ljudi in ki je bila razdeljena v grobem na dve skupini nasprotnikov Zogovega režima, na pristaše Fana Nolja in na pristaše Hasana bej Prištine. Sprva so avstrijski preiskovalni organi zaprli in zaslišali vse albanske priseljence in jim obljubili izgon iz države, a v nadaljevanju, ko so iz skupine izločili resnične osumljence, so ostale izpustili in jim dovolili ostati. Pri obravnavi zarotniške skupine je še posebej zanimivo to, da niti v uredništvu katoliškega kot tudi liberalnega glasila niso negativno ali slabšalno označevali obeh atentatorjev ali drugih osumljencev, pa čeprav so strogo obsojali morilski napad.

Precej manjšo pozornost kot zarotnikom sta Slovenec in Jutro namenila kralju Zogu, saj ga nista predstavila niti s kratkim življenjepisom niti s kakršnim koli drugim opisom. Tako je vse, kar izvemo, samo to, da se je albanski kralj že nekaj časa zadrževal na Dunaju, da se je zdravil pri tamkajšnjih specialistih, da je po atentatu dobil »majhen živčni napad« in da se je nato kljub vsemu odločil za nadaljevanje svojega bivanja v Avstriji. Razen tega je še največ zanimanja sprožilo dejstvo, da je celo sam albanski kralj med morilskim napadom prijel za orožje in večkrat ustrelil proti atentatorjem. O tem se je razpisal Slovenec, ki je navedel zanimivo analizo nemškega časopisa »Kölnischer Volkszeitung« o kraljevem streljanju: *»Na vsem dogodku je pa vendarle najinteresantnejše to, da kralj enostavno potegne iz žepa revolver in prične sredi mesta revolverjski boj z napadalci. Privzgojena in skrbno očitana zapadnoevropska predstava o majesteti in kraljevskem ceremonijelu je v nekaj sekundah zdrknila raz rame Ahmed Zoga. V istem hipu ga je ljudska domišljija ovila z mnogo bolj romantičnim plaščem. Kralj, ki pomenja moč! Za hip je v ljudski domišljiji zablislil spomin na starodavne čase, ko so rodovi volili za poglavarja le tistega, ki je vse druge pometal na tla. Tako nekako je tudi Savel postal kralj Judov. Kralj mora biti ali najhrabrejši, ali vsaj najzvitejši. V kraljestvu Škipetarov je kralj Ahmed Zogu I. brez dvoma ogromno pridobil na veljavi, moči in ugledu, pa naj ima o tem ostala Evropa kakršnokoli mnenje. Veličanstvo Ahmed Zogu je pravi albanski kralj. On se zoperstavi krvnemu maščevanju in če je potreba strelja pa četudi je v smokin-gu ali v »Mercedes« avtu. Kralj Albancev ne nosi javno pasu z bodali, ima pa še vedno nabit revolver v žepu.«⁷¹ In če je v tem sestavku moč najti poveljevalne besede na račun kralja Zoga, je to zgolj izjema, saj albanskega kralja niti Slovenec niti Jutro nikoli nista poveljevalno opisovala, v obeh časopisih je bil namreč vseskozi predstavljen kot čisto navadna osebnost.*

Kljub takšni zadržanosti do kralja Zoga, sta Slovenec in Jutro namenila več pozornosti kraljevemu spremljevalcu polkovniku Topolaju. Ta je pritegnil zanimanje tiska ne samo zaradi tega, ker je bil edina smrtna žrtev atentata, ampak predvsem zato, ker je s svojim telesom

⁶⁹ Jutro, 23. februar 1931, Kako se je rešil kralj Zogu.

⁷⁰ Jutro, 22. februar 1931, Podrobnosti o atentatu na albanskega kralja.

⁷¹ Slovenec, 27. februar 1931, Kralj strelja.

zaščitil kralja Zoga in ga tako rešil smrti za ceno svojega lastnega življenja. In zato sta tudi časopisa vseskozi vztrajno poudarjala pomen njegovega žrtvovanja, Jutro pa je celo razložilo, zakaj je postal žrtev atentata ravno Topolaj: »Da je kralj Ahmed Zogu ostal pri atentatu nanj nepoškodovan, pripisujejo predvsem dejstvu, ker mu je bil njegov adjutant major Leš Topolaj silno podoben in so ga atentatorji brčkone zamenjali s kraljem. Ustreljeni adjutant je bil enako visok kakor kralj ter mu je bil sličen tudi po očeh in laseh. Mnogokrat so ga imeli za kralja samega, ker je vedno hodil prvi ter je v javnih lokalih vedno izvrševal naročila pri uslužbencih, dočim se je kralj Zogu držal običajno v ozadju in ni skoro nikoli govoril. Tudi v gledališču so pred atentatom smatrali za kralja mnogi ljudje adjutanta, ki je sedel na srednjem sedežu, dočim je kralj sedel zadaj za njim.«⁷² Poleg tega je Jutro, za razliko od Slovenca, še vse naslednje dni posvečalo pozornost pokojnemu Topolaju. Tako je poročalo o prevozu njegovih posmrtnih ostankov iz Dunaja v Albanijo in potem tudi 7. marca objavilo srednje velik članek o veličastnem pogrebu, ki je potekal v Tirani z vsemi državnimi častmi ob prisotnosti množice prebivalstva: »Včeraj je z Dunaja prispelo semkaj truplo umorjenega majorja Topolaja. Oblasti so truplo sprejele z velikimi vojaškimi častmi. Truplo je bilo v navzočnosti zastopnikov vlade, civilnih in vojaških dostojanstvenikov diplomatskega zbora, članov rodbine umorjenega in velike množice prebivalstva položeno na topovsko lafeto. Žalni sprevod se je med gostim špalirjem prebivalstva pomikal do Skanderbegove vojašnice, kjer je bilo izrečenih več govorov. Cerkvene svečanosti so se vršile v katoliški cerkvi. Iz cerkve je odšel sprevod na pokopališče, kjer je bilo truplo pokopano v rodbinski grobnici. Vse mesto je razobesilo žalne zastave.«⁷³

S u m m a r y

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

Alenka Verdinek

During the period between the First and the Second World Wars, the political situation in Bulgaria, Rumania, and Albania was tense. This, combined with serious economic and social problems, gave birth to a series of violent acts. Assassinations and attempts on lives of prominent government officials were perceived as a means of achieving certain goals, or were a response to unwanted measures of the authorities. These acts of violence became an essential factor within a political arena. The most likely targets were kings, presidents, and prime ministers.

Tsar Boris III of Bulgaria had been the target of his adversaries several times. By far the most spectacular attempt on his life had been organized by the Communist Party on April 16, 1925. During a funeral attended by high-ranking officials, several party members blasted a cathedral in Sofia, killing 160 people and wounding over 100. Boris III had not arrived to the cathedral by then, and remained alive by sheer luck. In Romania, members of the ultra right-wing Iron Guard had organized and carried out two assassinations. The first, which took place on the platform of the Sinaia train station on December 29, 1933, was the murder of Romanian prime minister Ion Duca. Duca was shot to death for having issued a decree, endorsed by King Carol II, to imprison several hundred members of the Iron Guard. In the assassination of September 21, 1939, members of the Iron Guard killed Prime Minister Armand Călinescu in Bucharest; in the name of King Carol II, Călinescu had ordered the killing of Codreanu, the leader of the Iron Guard, several months earlier. The most frequent assassination target in Albania

⁷² Jutro, 23. februar 1931, Kako se je rešil kralj Zogu.

⁷³ Jutro, 7. marec 1931, Pogreb majorja Topolaja v Tirani.

was King Zog, who was said to have survived, without any major damages, no less than fifty-five assassination attempts. The one that had met with the widest response happened in Vienna on February 20, 1931. King Zog was shot at by two Albanians, allegedly members of the National Alliance that consisted of Zog's adversaries who had been banished into exile.

These assassinations, or their attempts, had been duly reported by the most prominent Slovene newspapers, the catholically oriented *Slovenec* and the liberal *Jutro*. The initial report, which covered all the vital information, was followed by many others that had brought more details. Reports on the attempted assassination on Bulgarian tsar Boris III were being published for as long as a month: those on Romanian Prime Minister Ion Duca for almost a month; and the ones on Armand Călinescu for over a week. Articles on King Ahmed Zog of Albania had been appearing in *Slovenec* for over a week, and for almost a whole month in *Jutro*. Regardless of the number of articles, both newspapers reported on the assassinations as accurately as possible, sometimes adding photographs. The reports discussed preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; and other impacts of these actions.

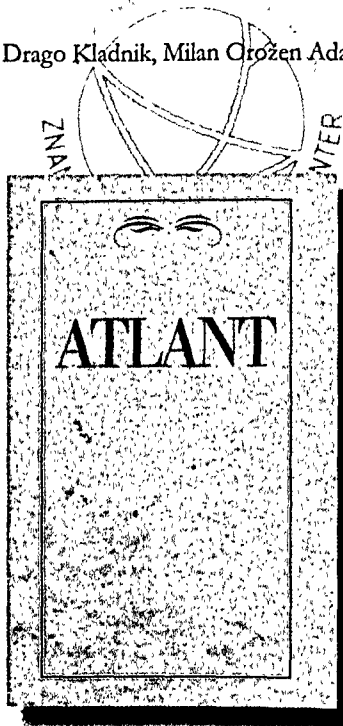
It should be stressed that with the exception of Albanian King Zog, both newspapers glorified the victims, depicting their life and work in a thoroughly favorable light. As a rule, assassins and their collaborators had been treated negatively; although never excessively disdainful, both newspapers clearly condemned such acts of violence. The assassin was often of secondary importance, with the blame transferred to the whole group or organization behind the assassination. The most alarming reports, printed in both newspapers, were those connected with Tsar Boris III and with Armand Călinescu. In the case of the former, both newspapers took an extremely politically biased position, which resulted in a fierce, although brief, polemic filled with verbal attacks and accusations. These imputations, clearly reflecting political differences and viewpoints of the political parties that supported each newspaper, gave a good insight into the manner in which the newspapers tried to settle their contrary viewpoints and enhance their political influence.

ATLANT

prvi svetovni atlas v slovenskem jeziku

Uredniški odbor: Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc

Atlant je prvi svetovni atlas v slovenskem jeziku, ki ga je v obdobju med letoma 1869 in 1877 po listih izdajala Slovenska matica. Matica je redakcijo atlasa zaupala znanemu jezikoslovcu in pravniku Mateju Cigaletu (1819–1889). Čeprav nekatera zemljepisna imena danes morda zvenijo nenavadno ali celo smešno, je Matej Cigale opravil izjemno delo, saj je številna tuja imena s prevodi in podomačitvijo prvič sistematično zapisal v slovenskem jeziku. Novo izdajo *Atlanta* sestavljajo faksimili

osemnajstih zemljevidov in spremljajoča znanstvena monografija, ki vsebuje sedem znanstvenih študij z rezultati proučevanj predvsem političnih in družbenih razmer, ki so vzpodbudile in omogočile njegov izid, okoliščin nastanka, problemov, ki so se porajali ob izvedbi, avtorjevih pristopov k slovenjenju tujih zemljepisnih imen in kartografskih tehnik, ki so bile tedaj uveljavljene in v uporabi. Spremna monografija je dopolnjena tudi z imenskim kazalom, v katerega je zajetih 28.075 zemljepisnih imen z zemljevidov *Atlanta*.

Atlant ni zgolj atlas, zbirka zemljevidov, *Atlant* je mnogo več. Je ogledalo časa in ljudi, ki so ga ustvarjali, in je dokument o prelomnem času, ko smo si Slovenci šele utirali pot v evropsko družino narodov.

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

2005, 96 str. + 18 zemljevidov (faksimili), 26 × 40 cm, trda vezava, darilna škatla, zlatotisk, ISBN 961-6500-31-3. Cena: 19.900 SIT/83,04 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.

ZAPISI

Miha Tišler

Razvoj slovenskega kemijskega izrazja

Kemija v slovenskim jeziku je nov prikazik; z novo učenostjo rasejo nove besede, vsak nov zapopadik mora imeti svoje ime, svojo, kar se da, lastno besedo.
(M. Vertovc, 1847)

Z opuščanjem latinskega in nemškega jezika pri pouku nasploh in še posebej pri naravoslovnih predmetih se je v 19. stoletju na Slovenskem pojavila zahteva po ustreznih učbenikih v slovenskem jeziku. V začetku 19. stoletja je delovala v okviru ljubljanskega liceja mediko-kirurška šola. Učitelji so večino predmetov predavali v latinščini, deloma v nemščini. Za časa ilirskih provinc (1809–1813) je bilo z odlokom določeno, da mora imeti licej kot »école centrale« kabineta za kemijo. Maršal Auguste Frédéric Marmont, guverner ilirskih provinc, je leta 1810 imenoval za predavatelja za splošno kemijo Jeana-Marieja Zendrinija iz Brescie, ki je poučeval v francoščini. Ob odhodu je maršal Marmont podaril ljubljanski centralni šoli vso opremo svojega laboratorija. Od leta 1813 v Ljubljani ni bilo več izpitov iz kemije. Po odhodu Francozov je bila kemija vključena v študij medicine kot farmacevtska kemija, po reformiranem študiju leta 1833 so poučevali v drugem semestru I. letnika splošno in farmacevtsko kemijo.¹ Učni jezik je bil sprva latinski, nato so polagoma uvedli nemščino, nekaj predavanj je bilo tudi v slovenščini. V letih 1834–1850 je predaval kemijo poleg farmacije, botanike, fizike in uvoda v kirurški študij dr. Ivan Nepomuk Biatzowsky. Leta 1848, po takratni marčni revoluciji so v Ljubljani ukinili mediko-kirurški študij tako, da so postopoma ukinjali letnike. Profesor za fiziko Janez Krstnik Kersnik (1783–1850) je od leta 1849 predaval za širšo javnost v slovenščini ob nedeljah popoldne tudi o kemiji in o ločitvenih metodah.² Šele po letu 1848 je postala slovenščina na gimnazijah obvezen učni predmet, polagoma so nastajali tudi prevodi nemških učbenikov ali pa učbeniki slovenskih avtorjev za področje kemije, kar navajam v nadaljevanju.

Na Slovenskem je bila ustanovljena leta 1901 v Idriji prva realka s prevladujočim poukom v slovenščini. Zanimivo je tudi, da je odlok avstrijskega prosvetnega ministrstva iz leta 1910 določal, da v Idriji poučujejo v nemščini med drugim tudi kemijo, profesorji pa naj bi dijakom razlagali strokovne izraze v slovenščini in nemščini. Od leta 1905 je delovala prva izključno

¹ Jože Ciperle: Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848. Slovenska matica, Ljubljana, 2001.

² Miha Tišler: Prispevki kemije k evropski kulturi in civilizaciji. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 2003.

slovenska gimnazija, privatna škofijska gimnazija v okviru Zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu pri Ljubljani. Kot navaja Ciperle, so v šolskem letu 1909/1910 uvedli pouk kemije kot samostojen predmet.³

Jöns Jacob Berzelius je leta 1813 predlagal sistem kemičnih simbolov za prvine upoštevajoč začetnico ali začetnici latinskih imen prvin.⁴ Simboli so se le stežka uveljavljali tja do sredine 19. stoletja. Berzelius je navedel simbole za 47 do takrat znanih prvin in mnogi tedanji simboli dandanes niso več v veljavi: M za klor (iz prvotnega imena muriatna kislina, tj. solna kislina), Ch za krom, Tn za volfram (iz švedskega tung sten, tj. težak kamen), Cl za kolumbij, tj. niob, I za iridij, Pa za paladij, Ma za mangan, Gl za glucinum, tj. berilij, Ms za magnezij, So za natrij (iz imena soda, tj. natrijev karbonat) in Po za kalij (iz nemškega ali angleškega imena Pottasche oziroma potash za pepeliko). V nadaljevanju navajam, da so nekateri kemiki kasneje uporabljali še druge, svoje simbole. Velika zmeda v poimenovanju je obstajala npr. ob odkrivanju hafnija od leta 1845 do leta 1922 (norium, ostranium, jargonium, norvegium, nigrium, euxenium, celtium, danium), ko je dokončno ime predlagal leta 1922 Niels Bohr v svojem predavanju ob podelitvi Nobelove nagrade za fiziko. Pripomniti velja, da v začetku 20. stoletja še ni bilo nikakršne neposredne evidence za atomsko teorijo snovi. O sistematski in racionalni kemijski nomenklaturi so kemiki prvič obširno razpravljali na kongresu v Karlsruheju leta 1860, vendar je kongres minil brez zaključkov. Šele leta 1892 so na konferenci v Ženevi predlagali osnovna načela za bodočo kemijsko nomenklaturu, vendar je trajalo do leta 1921, da je Mednarodna unija za čisto in uporabno kemijo (IUPAC) ustanovila komisije, ki naj bi pripravile pravila za sistematično imenovanje kemičnih spojin.

Vertovčeva »Kmetijska kemija« je bila prva knjiga, ki je bila napisana v slovenščini in ki je poleg kmetijskega dela obravnavala tudi takrat znane kemijske zakonitosti in spremembe.⁵ Napisana je bila z dobrim namenom in obilico dobre volje, čeprav avtor v kemiji ni bil preveč izkušen. Matija Vertovc (1784–1851) je uporabljal za prvine že številna sodobna imena, predvsem za kovine. Upoštevati moramo, da so bile knjige v tistem času tudi drugje po svetu pisane za nekemike, za katere je bilo potrebno poznavanje le majhnega števila kemičnih spojin. Po drugi strani pa so bili opisi kemijskih spojin odraz takratnega stanja kemijskih znanosti, ki so šele pričele odkrivati mnogotere zakonitosti in spremembe. Že leto poprej (1844) je nekaj enakih izrazov s področja kemije uporabil v spisu o »Vinoreji« za Slovence.⁶

Mihael Peternel (1808–1884), duhovnik in naravoslovec, je bil prvi ravnatelj realke v Ljubljani (1852–1860) in je poučeval kemijo in nekatere druge predmete.⁷ Profesor fizike Janez Krstnik Kersnik (1783–1850) mu je dovolil uporabljati kabinet za fiziko tudi za kemične poskuse. Peternel je zbral slovensko naravoslovno izrazje in je leta 1862 napisal sestavek »Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin«, kjer je opisal kemično izrazje s področja prvin in anorganskih spojin.⁸ Navedel je 61 takrat znanih prvin, medtem ko je Pinner⁹ leta

³ Jože Ciperle: Pota do moderne gimnazije na Slovenskem. V: Sto let zavoda sv. Stanislava. Str. 353. Uredil: France M. Dolinar. Izdala: Zavod sv. Stanislava in Družina, Ljubljana, 2005.

⁴ Jöns Jacob Berzelius: *Essay on the Cause of Chemical Proportions, and on Some Circumstances Relating to Them: Together with a Short and Easy Method of Expressing Them.* *Annals of Philosophy*, 2, 443–444 (1813); 3, 51–2, 93–106, 244–255, 353–364 (1814) (iz Henry Marshall Leicester: *A Source Book in Chemistry, 1400–1900.* Harvard University Press, Cambridge, MA, 1965).

⁵ Matija Vertovc: *Kmetijska kemija*, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁶ Matija Vertovc: *Vinoreja*. (Priloga v *Kmetijskih in rokodelskih Novicah*) Ljubljana, 1844.

⁷ Slavica Pavlič: *Mihael Peternel – duhovnik, učitelj in naravoslovec.* *Loški razgledi*, 48, 27–38 (2001).

⁸ Michael Peternel: *Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin.* *Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach*, 1862.

⁹ Adolf Pinner: *Repetitorium der anorganischen Chemie.* Verlag von Robert Oppenheim, Berlin, 1883.

1883 omenil, da je znanih 71 prvin, a jih je v preglednici objavil le 66. Za nekatere od teh atomske mase še niso bile ugotovljene, za celo vrsto drugih pa je navedel polovične vrednosti, npr. za ogljik 6, za kisik 8, za žveplo 16 ipd.¹⁰ Zanimivo je, da so takrat že upoštevali pravilne atomske mase med drugim za dušik in halogene. Simbole za nekatere prvine so takrat pisali na drug način, npr. Fl za fluor, Eb za erbij, Nc za nikelj (nicolum), Ro za rodij, No za norin (norium, takratno ime za cirkon). Za volfram sta takrat obstajala dva znaka: W in Sl (za šel, po Scheeleju, ki je odkril rudnino scheelit, ki vsebuje volfram). Formula za vodo je bila HO, za fosforno kislino pa PO₅.¹¹

Erjavčev prevod kemijskega dela v Schindlerjevi »Knjigi prirode«, »Astronomija in kemija« (1870), vsebuje številna imena spojin in drugih opisov, ki so še danes uveljavljeni.¹² Fran Erjavec (1834–1887) je študiral kemijo in prirodopisje, poučeval je na goriški realki in je priredil prve slovenske šolske knjige iz prirodopisja. Opisal je v tistem času 64 znanih prvin. Razlikoval je med poimenovanjem halogenov, če so bili ti vezani na enovalenten ali večvalenten kation, npr. železni klorovec in železni klorec po takratnem nemškem imenovanju Chlorür in Chlorid.

Cigale se je v svoji »Znanstveni terminologiji« iz leta 1880¹³ v glavnem držal izrazov, ki jih je v kemiji uporabljal Erjavec, slednji pa je spet večinoma uporabljal Vertovčeve izraze. Poudaril je, da gre pri njegovih izrazih samo za nasvete, za začasne izraze, dokler ne bodo našli primernejših in boljših izrazov.

V luči IUPAC kemijskega izrazoslovja je nekako preroška Cigaletova misel, ko je v uvodu svoje knjige leta 1880 zapisal, da »bi po moji sodbi bilo bolje, ko bi se vseh narodov učenjaki mogli zediniti v enakem imenstvu kemijskih prvin in proizvodov«.

Cigale je tudi predlagal, da bi opustili nekatera Vertovčeva okorna poimenovanja in bi raje uporabili češke in hrvaške izraze kot npr. vodik, ogljik, kisik, dušik, za sestavljene izraze pa npr. ogljikovo-vodik in ne ogljični vodik. Menil je, da bi bilo v primerih, kjer še ni primernegega in ustaljenega izraza, najbolje izposoditi si izraze iz slovanskih jezikov. Cigale je imenoval organske kisline večinoma s končnico -ova ali -eva (nitrobenzoeva kislina), nekaj pa tudi s končnico -na (žolčna, oksalna, očetna kislina). Na splošno je poskušal uvesti lepe slovenske izraze, npr. prvine, beljakovine, alkaloida pa je poimenoval z imeni, ki jih še danes uporabljamo. Razlikoval je med beljakovino (Eiweissstoff) in protejinom (Protein), oz. protejinovino ali protejinovo tvarino (Proteinkörper, Proteinstoffe). Izrazi za kisline ali druge spojine na temelju dušika, žvepla ali fosforja, ki lahko obstajajo v različnem valenčnem stanju, takrat v glavnem niso obstajali, ker (verjetno) take spojine še niso bile natančno opisane. Tudi za splošno izobrazbo take podrobnosti iz kemije niso bile potrebne.

Zdravnik Maks Samec (1844–1889) je leta 1880 napisal »Vpliv vpijančljivih pijač na posamezni organizem in na človeško društvo v občē« in je uporabil nekaj takratnih kemijskih izrazov.¹⁴

Baltazar Baebler (1880–1936), kemik, je študiral kemijo na Dunaju in je od leta 1905 poučeval na idrijski realki, po prvi svetovni vojni pa je bil zaposlen v Cinkarni v Celju.

¹⁰ Michael Petermel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih prvin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹¹ Friedrich Schödl: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹² Isto.

¹³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim oziranjem na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁴ Maks Samec: Vpliv vpijančljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

Napisal je učbenik »Kemija in mineralogija za IV. razred realk in za sorodne šole«. ¹⁵ Uporabil je kemijske izraze, ki jih večinoma rabimo še danes, izjeme so bile le pri nekaterih organskih spojinah, ki so se v 20. stoletju podredile poimenovanju po IUPAC-u. Za nekatere prvine je še navajal podaljšano ime, npr. neodimij, praezodimij, v preglednici pa je opisal že 81 prvin. Pri navajanju anorganskih spojin, kjer je možno več spojin zaradi različne valence pozitivnega dela molekule, teh navedb v nekaterih primerih ne najdemo. Npr. pri bakru je razlikoval med kuprospojinami in kuprispojinami. Prvine je poimenoval na sedanji način, razen za silicij, ki ga je imenoval tudi kremik. V tistem času, ko je pisal knjigo, je o sladkorjih objavljajl začetne raziskave Emil Fischer, ki je za nekaj monosaharidov predlagal strukturne značilnosti, kaj več pa o dokončni strukturi omenjenih molekul takrat ni bilo mogoče ugotoviti. Zanimiva je Baeblerjeva razlaga imena za višnjevi trup, cianovodik, HCN: poimenovanje naj bi bilo povezano s tem, da imajo nekatere »cijanske« spojine višnjevo barvo. ¹⁶ Podobno je bilo le malo razlage o beljakovinah. Ne glede na vse povedano, pa je bil Baeblerjev učbenik za tiste čase odličen in z razvojem kemijskih znanosti ter z ustreznim slovenskim kemijskim izrazjem dobro usklajena predstavitev kemije.

V treh člankih v času od leta 1906 do 1911, v katerih obravnava radioaktivnost, praktične vaje v kemiji in nevarnosti kemičnih poskusov, je uporabil Baebler slovenske izraze, ki so skladni s sedanjimi, kar kaže na prizadevanja pisca za posodobitev in uporabo pravilnega slovenskega strokovnega izrazja. ¹⁷

Alfons Vales je leta 1910 opisal 140 poizkusov iz anorganske kemije in 90 poizkusov iz organske kemije. Večinoma je uporabil sodobne kemijske izraze, ohranil pa je tudi nekaj starejših imen za kemikalije. ¹⁸

Kemijske izraze, ki so se udomačili proti koncu 19. stoletja, najdemo tudi v mnogih učbenikih za srednje šole slovenskih avtorjev. ¹⁹

V članku »Razvoj poučevanja kemije« so Glažar in soavtorji zbrali podatke za šolske knjige in učbenike iz kemije oziroma kemije in drugih naravoslovnih predmetov od začetkov slovenskih izdaj od sredine 19. stoletja do leta 1994. ²⁰ V krajšem spisu kot priloga v slovenskem prevodu Lipičeve knjige »Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike« je Šmalc povzel nekatere značilnosti nemške in slovenske kemijske nomenklature s področja anorganske kemije. ²¹ V

¹⁵ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁷ Baltazar Baebler: Radioaktiviteta in razpadanje atomov. Šesto izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1906/1907, str. 7–32. Izdalo ravnateljstvo. Idrija, 1907; Baltazar Baebler: Praktične vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

¹⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

¹⁹ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Luka Lavtar: Nekaj o načrtu za prirodoslovje na srednji stopnji ljudske šole. R. Milic, Ljubljana, 1880; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

²⁰ S. A. Glažar, A. Kučan in A. Jemec: Razvoj poučevanja kemije. Kemija v šoli 7, 19 (1995).

²¹ Andrej Šmalc: Nemška in slovenska kemijska nomenklatura v času F. V. Lipiča. V knjigi Fran Viljem Lipič: Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike (uredila Zvonka Zupanič-Slavce), str. 627, Ljubljana, 2003.

preglednici so zbrana imena prvin (v zaporedju periodnega sistema), ki so jih v 19. stoletju večinoma poimenovali drugače, kot je to danes običajno.

Element	Vertovc	Peternel	Erjavec	Cigale	drugi
Vodik	voden(e)c, vodenogaz	vodenec, vodik	vodenec	vodenec	vodenec ²²
Litij		litin			
Ogljik	vogelc	ogljec	ogljenec, ogljec	ogljenec	
Dušik	gnjil(i)c, gnjilogáz	trohnelec	dušec	dušec, dušik	dušik ²³ , dušec ²⁴
Kisik	kislic, kislogaz	kislec	kislec	kislec, kisik	kislec ²⁵
Fluor	flor, fluor		fluvor		
Natrij		solin, natrin	natrijum		
Magnezij		magnezin			
Aluminij		glinin, alumin			
Silicij		kremenec	kremenec		kremik, silicij ²⁶
Žveplo	žeplo, shvepljo	žeplo	žeplo	žeplo	žeplo, sera ²⁷ , žvepleni cvet ²⁸
Klor	klorogaz				
Kalij		pepelin, kalin	kalijum		
Kalcij		apnin	kalcijum		
Baker	kotlovina, kufer	kuper		med, baker	
Selen	zelen				
Stroncij		strontin			
Barij		barin			

Zanimivo je, da so se nekatera prvotna slovenska imena prvin udomačila in dolgo obdržala. Še leta 1907 je uporabil Štupar ime apnik za kalcij in kremik za silicij²⁹, slednje ime je uporabil tudi Senekovič.³⁰ Peternel je v nasprotju z današnjo rabo pisal nekatere prvine s končnico -in namesto -ij ali tudi brez slednje, npr. cerin, torin, kadmin, paladin, iridin, rodin, ozmin, za rutenij je uporabil ime ruten, za itrij pa jitrin. Dvojno ime je takrat veljalo za berilij

²² Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

²³ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

²⁴ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

²⁵ Isto.

²⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

²⁷ Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

²⁸ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

²⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

³⁰ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

(Be): berilin ali glicin, za slednjega so uporabljali znak Gl, tj. od prvotnega imena glucinium ali glucinum, kar je neformalno veljalo še vse do leta 1957. V prevodu Fellöckerjevega učbenika je uporabil Erjavec ime tuha za vrsto ogljika, za grafit.³¹ Saje od borovine, ki so tudi ogljik, so imenovali žužel, ozon tudi delavni kislec.³² Reisner je leta 1912 označil v preglednici 81 prvin s pravnimi imeni.³³

Bistveno več razlik, nedoslednosti in zapletov je bilo pri poimenovanju anorganskih kemijskih spojin še posebej v primerih, kadar obstajajo pri kationih različna valenčna stanja, ki omogočajo nastanek različnih spojin. V nadaljevanju navajam v oklepaju pravilne formule za določene spojine.

Vodik vsebujoče spojine, hidride, ki so plini, so imenovali tako, da so dodali pripono »gaz«, pisano skupaj ali narazen, npr. za vodikov sulfid, H_2S : žeplovođenigaz,³⁴ žeplovođenčeva kislina³⁵, žeplovi vodenec³⁶, žvepleni vodik³⁷ ali vodenčev žveplec³⁸ oziroma žveplov vodikovec.³⁹ Podobno so imenovali fosfin (PH_3) fosforovodeni gaz⁴⁰, fosforov vodenec⁴¹, ter arzenov in antimonov vodenec (arzin, AsH_3 , in stibin, SbH_3).⁴² Cigale je kot vodenčeve kisline označil tiste kisline, ki imajo poleg vodikovega atoma le en atom ali atomsko skupino. Take izpeljanke so bile vodenčev žveplec⁴³, vodenčev fluvorec ali fluvorovodenčeva kislina⁴⁴, vodikov fluorec⁴⁵ ali fluorov vodikovec⁴⁶, vodna raztopina pa je bila jedavčeva kislina⁴⁷. Amoniak (NH_3) so pisali kot amonjak⁴⁸, imel pa je tudi nenavadno ime, čpavec⁴⁹, a izvor te besede ni znan. V slučaju, ko imamo vodikovo spojino bodisi v obliki plina ali njegovo vodno raztopino, kot kislino, so razlikovali takole: vodenčev klorec ali plinava solna

³¹ Siegmund Fellöcker (prireديل Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

³² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

³³ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

³⁴ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

³⁵ Siegmund Fellöcker (prireديل Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

³⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

³⁷ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

³⁸ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

³⁹ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁴⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁴¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁴² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

⁴⁶ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁴⁷ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

⁴⁸ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁴⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

kislina⁵⁰, klorovodenčeva kislina⁵¹, klorov vodenec⁵² ali klorov vodikovec⁵³, vodenčeva kislina pa je bilo ime za klorovodikovo ali solno kislino.⁵⁴ Slednje ime je uporabil kasneje tudi Bebler v učbeniku.⁵⁵ Za cianovodik (HCN) so rabili ime cijanovodenčeva kislina ali cianov vodikovec in neobičajno pisavo formule CyH ali HCy,⁵⁶ Bebler je uporabil ime cijanovodik, pruska kislina ali višnjev strup.⁵⁷ Slednje ime sta uporabila tudi Štupar in Reisner.⁵⁸

Imena kisik vsebujočih anorganskih spojin so na začetku sledila bolj ali manj nemškimi imenom. Okside so označevali na splošno kot okis⁵⁹, kot okislanc (oksidul) ali okisanc (oksid)⁶⁰ oziroma okisec. Ogljikov dioksid (CO₂) so imenovali ogljenčeva kislina⁶¹ oziroma ogljikov dvokis ali ogljikova kislina.⁶² Peternel je razvrstil okside glede na vsebnost kisika od najmanj do največ vsebujočega z naslednjimi oznakami: okisek (nemško Oxydul), podkis (Suboxyd), okis (Oxyd), prekis (Überoxyd).⁶³ Peternel ni dosledno uporabljal eno ime, ampak je ogljikovo kislino (CO₂) imenoval ogeljčev, ogeljčovo ali ogeljno kislino, ogljikov oksid (CO) pa nedoločen ogeljčev okis.⁶⁴ Ime ogljenčev okis je uporabil Erjavec⁶⁵, ime ogljikov okis (CO) pa kasneje Senekovič v učbeniku.⁶⁶ Oksidom, ki so plini, so dodajali še končnico »gaz«, pisano skupaj ali pa narazen, npr. vogelno kislí gaz⁶⁷, žveplenokislí gaz (žveplov trio-

⁵⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁵¹ Isto.

⁵² Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁵³ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁴ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁵⁵ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

⁵⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁷ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

⁵⁸ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁶⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁶¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Luka Lavtar: Nekaj o načrtu za prirodoslovje na srednji stopnji ljudske šole. R. Milic, Ljubljana, 1880.

⁶² Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898.

⁶³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁶⁶ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898.

⁶⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Matija Vertovc: Vinoreja. (Priloga v Kmetijskih in rokodelskih Novicah) Ljubljana, 1844.

ksid, SO_3)⁶⁸ ali žveplov trikis.⁶⁹ Navajam nekaj primerov imen oksidov: CoO je bil kobaltov oksid, ZnO pa cinkov oksid, podobno živosrebreni oksid (HgO) in živosrebreni oksid (Hg_2O)⁷⁰, kuprovi oksid (CuO)⁷¹ ali bakrov oksid⁷² in kuprovi oksid (Cu_2O)⁷³ ter svinčeni oksid oziroma svinčeni ali srebreni glaj (PbO),⁷⁴ SnO_2 so imenovali cinov oksid, SnO pa cinov oksid.⁷⁵ Podobno so razlikovali med železnim oksidulancem (oksidul) [železov(II) oksid, FeO]⁷⁶ in železnim oksidom ali železnim oksidom [železov(III) oksid, Fe_2O_3]⁷⁷ in železnim oksidulancem [železov(II,III) oksid, Fe_3O_4]⁷⁸ ter med manganovim oksidom (MnO) in manganovim oksidom [manganov(IV) oksid, MnO_2] ter manganovim oksidom (Mn_2O_3).⁷⁹ Čeprav je oksidulanc ali oksidul zastarelo trivialno ime za okside večvalentnih kationov v najnižjem oksidiranem stanju, še redkokdaj uporabimo ime dušikov oksidul za didušikov oksid, N_2O .

Erjavec je imenoval v tistem času znana dušikova oksida kot dušičev kislec, omamni ali pijani plin (dušikov oksid, NO) in kot dušičev oksid (dušikov dioksid, NO_2).⁸⁰ Peternel je dušikove okside oziroma kisline, ki jih je s formulami označil kar kot okside, imenoval takole: trohnelcov oksid (NO), trohnelcov oksid (NO_2), trohnelčesta kislina (NO_3), podtrohnelcova kislina (NO_4) in trohnelcova kislina (NO_5).⁸¹

Nekatere okside so označevali kar kot kisline oziroma ni bilo vedno jasno ali je šlo za oksid ali za kislino. Npr. kromova kislina [CrO_3 , kromov(VI) oksid], arzenova sokislina (As_2O_3 , ker H_3AsO_3 ne obtaja), arzenova kislina (As_2O_5 ali H_3AsO_4), kremenčeva kislina ali kremenica (SiO_2)⁸², borova kislina (B_2O_3 ali H_3BO_3)⁸³, nekatere kisline pa kot okside: klorova nakislina, ClO, [HClO, klorova(I) kislina], klorova kislina, ClO_5 , (HClO_3 , predvsem v obliki soli)⁸⁴, fosforova nakislina, PO, [H_3PO_2 , fosforjeva(I) kislina], fosforna ali fosforova kislina,

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁷⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁷² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁷⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁷⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸² Matija Vertovc: Vinoreja. (Priloga v Kmetijskih in rokodelskih Novicah) Ljubljana, 1844; Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862; Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁸⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

PO_3 [H_3PO_3 , fosforjeva(III) kislina], fosforna kislina, PO_5 [H_3PO_4 , fosforjeva(V) kislina] in isto formulo za brezvodno fosforovo kislino.⁸⁵ Peternel jih je poimenoval takole: podfosforasta kislina (PO), fosforasta kislina (PO_3), fosforova kislina (PO_5). Podobno je označil arzenasto kislino kot AsO_3 in arzenovo kislino kot AsO_5 .⁸⁶ Kasneje so imenovali še fosforov petokis, P_2O_5 (P_4O_{10}).⁸⁷

Podobno kot okside so poimenovali tudi žveplove analoge kot ž(v)eplec ali sulfid.⁸⁸ Primeri: bakreni žveplec (CuS), svinčeni žveplec (PbS), živosrebrni žveplec (HgS, cinober), cinov žveplec ali zlata pena (SnS_2), ogljenčev žveplec (CS_2)⁸⁹ ali žeplovi ogljec.⁹⁰ Razlikovali so pri večvalentnih spojinah, npr. železni enojni žveplec (FeS)⁹¹ ali železov žveplovec⁹² in železni dvojni žveplec (FeS_2), rumeni arzenov žveplec, AsS_3 , (As_2S_3) ali operment (iz imena Auripigment)⁹³ ter rumen arsenik⁹⁴ in rdeči arzenov žveplec, AsS_2 (As_4S_4) ali realgar⁹⁵ ter rudeč arsenik⁹⁶, antimonov trojni žveplec ali antimonov sijajnik oziroma raztok, SbS_3 (Sb_2S_3) in antimonov peterni žveplec ali zlato žveplo, SbS_5 (Sb_2S_5).⁹⁷

Največ neskladja je bilo pri pisanju formul in imenih baz, alkalij, zaradi težav, ki so jih imeli v tistem času tudi drugod po Evropi, ker niso poznali natančnih strukturnih značilnosti molekul. Zato so pisali formule alkalij kot okside, ali okside z dodano hidroksilno, OH, skupino, kasneje pa na pravilen način kot MOH (M = alkalijska kovina). Vertovc navaja ime kali ali potašelj za kalijev hidroksid (KOH), za kar je uporabil nemški izraz Pottasche, ki pa je ime za pepeliko ali kalijev karbonat.⁹⁸ Dvojno oznako za kalijev in natrijev hidroksid, kalijumov oksid in natrijumov oksid, KO in NaO, oziroma za kalijev ali natrijev hidrat, KO.HO in Na.HO, so najverjetneje rabili za razlikovanje obeh trdnih alkalij in njihovih vodnih raztopin.⁹⁹ Enako je razlikoval med obema vrstama tudi Peternel¹⁰⁰, ki je kalijev hidroksid poime-

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸⁷ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁸⁸ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁸⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹² Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁹³ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁴ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁸ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁹⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁰⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

noval pepelinov okis, pepelik ali kalik, KO, vodno raztopino pa je označil kot z vodo zvezan KO.HO ali vodenina pepelinovega oksida.¹⁰¹

S podobno nenatančnostjo, seveda kot posledico nepopolnega poznavanja natančnih struktur kemijskih spojin, se srečamo tudi pri anorganskih kislinah in njihovih soleh. Vertovec je žveplovo(VI) kislino imenoval žeplokislina ali hudičevo olje, kasneje je Baebler¹⁰² v učbeniku uporabil ime žveplena kislina, Samec žeplena kislina¹⁰³, Rebek pa žveplo-kislina.¹⁰⁴ Dušikovo(V) kislino so imenovali solnitarokislina oziroma solniterjeva kislina (dobljena iz solitra, sal petrae, natrijevega nitrata, NaNO_3 , takrat imenovanega solnitar).¹⁰⁵ Erjavec je razlikoval že štiri na žveplu temelječe kisline: žveplena nakislina s formulo $\text{H}_2\text{SO}_2 \cdot \text{S}_2\text{O}_2$ (nem. Unterschweflige Säure, ki je v bistvu neobstoja tjožveplova kislina $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$), žveplena sokislina s formulo $\text{H}_2\text{SO}_3 \cdot \text{SO}_2$ (neobstoja, v bistvu gre za hidratiziran SO_2 v vodi), žveplena kislina s formulo $\text{H}_2\text{SO}_4 \cdot \text{SO}_3$ [v formuli dodan SO_3 bi danes ustrezal dižveplovi(VI) kislini, $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_7$] in hudičevo olje ali vitriol, kar ustreza oleumu ali kadeči žveplovi kislini, tj. žveplovi(VI) kislini z dodanim SO_3 .¹⁰⁶ Peternel je žveplovo(VI) kislino predstavil kot SO_3 (v bistvu kot plin, žveplov trioksid) in jo imenoval žeplova kislina¹⁰⁷, drugi pa omenjajo žvepleno sokislino (H_2SO_3).¹⁰⁸

Pri dušikovitih kislinah so razlikovali med duščevo ali solitarno kislino zapisano kot oksid, NO_5 (dušikova kislina, HNO_3), duščevo ali solitarno sokislino, spet kot oksid NO_3 (dušikasta kislina, HNO_2) in duščevo ali solitarno okislino v obliki NO_4 (Untersalpetrige Säure), ki je v bistvu hipodušikova kislina $\text{H}_2\text{N}_2\text{O}_2$ ($\text{HON}=\text{NOH}$).¹⁰⁹

Med oksokislinami klora je Peternel razlikoval (vse formule je pisal v obliki oksidov) podklorasto kislino, ClO [klorova(I) kislina, HClO], klorasto kislino, ClO_3 [klorova(V) kislina, HClO_3], podklorovo kislino, ClO_4 , klorovo kislino, ClO_5 , in preklorovo kislino ClO_7 .¹¹⁰

Kateri od treh poslednjih oksidov predstavlja klorovo(VII) kislino (HClO_4), ni mogoče ugotoviti, upoštevajoč nemško ime, Überchlorsäure, bi kljub po smislu različnemu imenu ustrezala podklorova kislina.¹¹¹ Borovo kislino (H_3BO_3) so imenovali sasolin po nahajališču Sasso blizu Siene v Italiji, kjer so vroči vreli.¹¹²

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁰³ Maks Samec: Vpliv vpijan(č)ljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obč. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

¹⁰⁴ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁰⁵ Matija Vertovec: Kmetijska kemija, to je natorne postavne in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁰⁶ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁰⁷ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹⁰⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1870.

¹⁰⁹ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹¹⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Siegmund Fellöcker (priređil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

V primerjavi z današnjo rabo so bila imena soli bolj zapletena tako glede na način poimenovanja kot po opisu s formulami. V začetku so rabili kar udomačena imena, npr. mavec je bil gips ali po primorsko škajola¹¹³, oziroma malec ali žveplenokislo apno¹¹⁴, kasneje je bilo ime žveplovokisli apnik za brezvodni kalcijev sulfat (CaSO_4), za hidratiziranega pa malec ali sadra.¹¹⁵ Formule itak niso pisali glede na dejstvo, da niso natančno poznali koliko vode vsebuje kalcijev sulfat, če je obstajal kot sadra ali v različnih vrstah mavca. Vertovc omenja za soli še tale imena: višnjev ali plavi vitrijol ali žveplenokisla kotlovina [bakrov(II) sulfat ali modra galica, $\text{CuSO}_4 \cdot 5 \text{H}_2\text{O}$ ali brezvoden]¹¹⁶ ali žveplenokisli bakrov okis¹¹⁷ oziroma bakreni vitrijol¹¹⁸ ali halkantit.¹¹⁹ Kalcijev karbonat (CaCO_3) so imenovali ogljenčevokislo apno (pisali $\text{CaO} \cdot \text{CO}_2$)¹²⁰ in ogljikovokisli apnik.¹²¹ Še druga imena: zelena galica, zeleni ali železni vitrijol [prevod nemškega imena za železov(II) sulfat, $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$]¹²² ali melanterit¹²³ ter žveplenokisli železni okisek, $\text{FeO} \cdot \text{SO}_3$,¹²⁴ boraks ali natrijev tetraborat pa so imenovali borač.¹²⁵

Druge soli so označevali tako: kalijumov jodec (KI), srebrni jodec (AgI), kremenčev fluvorec so pisali s formulo SiFl_2 , živosrebreni cijanec pa kot HgCy [$\text{Hg}(\text{CN})_2$], podobno tudi kalijumov cijanec kot KCy (KCN).¹²⁶ Med solmi kovin z različnimi valencami so razlikovali, npr. železni klorovec s formulo FeCl [železov(II) klorid, FeCl_2] in železni klorec s formulo Fe_2Cl_3 [železov(III) klorid, FeCl_3], živosrebreni klorovec ali kalomel, Hg_2Cl_2 [Hg_2Cl_2 , živosrebrov(I) klorid] in živosrebreni klorec ali sublimat, HgCl [HgCl_2 , živosrebrov(II) klo-

¹¹³ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹¹⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹¹⁵ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹¹⁶ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹¹⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹¹⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹¹⁹ Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹²⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹²¹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹²² Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹²³ Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹²⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹²⁵ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

¹²⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

rid], neutralni ali enojno žveplenokisli kalij $\text{KO}\cdot\text{SO}_3$ (K_2SO_4) in kisli ali dvojno žveplenokisli kalij $\text{KO}\cdot 2\text{SO}_3$ (KHSO_4), neutralni solitarnokisli živosrebreni oksid $\text{HgO}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Hg}(\text{NO}_3)_2$] in osnovni solitarnokisli živosrebreni oksid $\text{Hg}_2\text{O}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Hg}_2(\text{NO}_3)_2$], živosrebren(I) nitrat], dvojni kromovokisli kalij, $\text{KO}\cdot 2\text{CrO}_3$ [$\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, kalijev dikromat(VI)] in enojno kromovokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{CrO}_3$ [K_2CrO_4 , kalijev kromat(VI)].¹²⁷

Na podoben način so pisali iz dveh delov sestavljene formule za mnoge soli. Peternel je za kalijev karbonat (K_2CO_3) uporabil več imen: ogeljčovo kisel pepelinov oksid, ogeljčovo kisel pepelik ali ogeljčovo kisel kali, tudi potašel, $\text{KO}\cdot\text{CO}_2$ ¹²⁸; kasneje so rabili ime ogljikovokisli kalij¹²⁹, ogljenčevokisli kalij ali pepeljika¹³⁰ ter ogljikovokisli kalij ali pepelik.¹³¹ Podobno je bilo tudi pri natrijevem karbonatu (Na_2CO_3): natron, $\text{NaO}\cdot\text{CO}_2$. Natrijev hidrogenkarbonat (NaHCO_3) so imenovali dvojno ogljenčevokisli natron, $\text{NaO}\cdot 2\text{CO}_2$,¹³² ali dvojno ogljikovo kisli natrij¹³³, kar je dobesedni prevod nemškega imena. Sestavljene formule so uporabljali še za solitarnokisli kalij ali solitar, $\text{KO}\cdot\text{NO}_5$ (KNO_3)¹³⁴ oziroma trohnelcovo-kisel kali ali solitar¹³⁵, za solitarno kisli srebrni oksid, $\text{AgO}\cdot\text{NO}_5$ (AgNO_3) oziroma hudičev ali peklenski kamen¹³⁶, za klorovokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{ClO}_5$ (KClO_4), ogljenčevokislo apno, $\text{CaO}\cdot\text{CO}_2$ (CaCO_3), klorovonokislo apno, $\text{CaO}\cdot\text{ClO}$ [$\text{Ca}(\text{ClO})_2$, kalcijev klorat(I)], žveplenokisli natron, $\text{NaO}\cdot\text{SO}_3$ (Na_2SO_4), žveplenokislo magnezijo, $\text{MgO}\cdot\text{SO}_3$ (MgSO_4), manganov preokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{MnO}_7$ (KMnO_4), dvojni kromovokisli kalij s formulo $\text{KO}\cdot 2\text{CrO}_3$ [$\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, kalijev dikromat(VI)] in enojno kromovokisli kalij s formulo $\text{KO}\cdot\text{CrO}_3$ [K_2CrO_4 , kalijev kromat(VI)].¹³⁷ Na podoben način so pisali tudi svinčeve soli, npr. ogljenčevokisli svinčeni oksid ali svinčena bel s formulo $\text{PbO}\cdot\text{CO}_2$ (PbCO_3), solitarnokisli svinčeni oksid s formulo $\text{PbO}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$] in žveplenokisli svinčev oksid s formulo $\text{PbO}\cdot\text{SO}_3$ (PbSO_4).¹³⁸ Štupar je v učbeniku leta 1907 že razlikoval in pravilno pisal formule za »enoosnovni fosforovokisli kalij« (KH_2PO_4), »dvoosnovni fosforovokisli kalij« (K_2HPO_4) in »triosnovni fosforovokisli kalij« (K_3PO_4), $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ pa je imenoval triosnovni fosforovokisli apnik.¹³⁹ Nenavadno ime je imel žveplenokisli cinkov oksid ali beli nič ali očesni sladkor, $\text{ZnO}\cdot\text{SO}_3$ (ZnSO_4).¹⁴⁰

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških plevin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹²⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹³⁰ August Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹³¹ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

¹³² Friedrich Schödl: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹³³ S. A. Glažar, A. Kučan in A. Jemec: Razvoj poučevanja kemije. Kemija v šoli 7, 19 (1995).

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških plevin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹³⁶ Friedrich Schödl: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); August Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

¹³⁷ Friedrich Schödl: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁴⁰ Friedrich Schödl: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

Organske spojine so bile v drugi polovici 19. stoletja znane le v manjšem številu, odkrivali so jih v glavnem iz naravnih virov, sinteznih spojin zaradi premajhnega poznavanja reakcijskih poti in pravih struktur je bilo le malo. Organske spojine, največ je bilo odkritih kislin, so večinoma poimenovali kar po izvoru, tj. po rastlini ali sadežu, iz katerega so jih izolirali.

Od ogljikovodikov, ki so jih imenovali ogljenčev vodenec¹⁴¹, so metan imenovali vogel-novodeni gaz¹⁴², oglovodenec ali blatni plin,¹⁴³ enojni ogljenčev vodenec ali močvirni plin, eten pa dvojni ogljenčev vodenec, tudi težki ogljenčev vodenec.¹⁴⁴ Štupar je v učbeniku navedel ogljikovodike z do šestimi ogljikovimi atomi.¹⁴⁵

Etanol so imenovali vinocvet¹⁴⁶, vinski cvet¹⁴⁷, hidrat etilovega oksida s formulo AeO.HO ,¹⁴⁸ ali etilov alkohol¹⁴⁹, metanol pa lesno žestino, metilov alkohol ali hidrat metilovega oksida, s formulo $\text{C}_2\text{H}_3\text{O.HO}$.¹⁵⁰ Senekovič je razlikoval med vinskim cvetom, tj. raztopino etanola po povretju D-glukoze, in alkoholom, tj. z destilacijo dobljenim čistim etanolom.¹⁵¹ Glicerol so imenovali glicerin ali oljni slaj.¹⁵² Štupar je že razlikoval med alkoholi in dioli, imenoval jih je enokislinske in dvokislinske alkohole¹⁵³, posamezne alkohole pa je imenoval metilov, etilov, itd. alkohol.¹⁵⁴

Kot derivate etila s takratno pisavo kratice Ae so imenovali npr. klorov etil ali etilov klorec (etiloksid) ali zvepleni etil (etantiol) in eter ali etilov oksid, $\text{C}_4\text{H}_5\text{O}$ ali AeO , ter oacetno-kisli etilov oksid, $\text{AeO.C}_4\text{H}_3\text{O}_3$ (etilacetat)¹⁵⁵, ki je kasneje dobil ime očetni eter.¹⁵⁶

¹⁴¹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁴² Matija Vertovec: Kmetijska kemija, to je natorne postavbe in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁴³ Siegmund Fellöcker (priedil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹⁴⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁴⁵ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁴⁶ Matija Vertovec: Kmetijska kemija, to je natorne postavbe in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁴⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898; Maks Samec: Vpliv vpijan(č)ljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občie. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

¹⁴⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁴⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Jožef Reiser: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

¹⁵⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵¹ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁵² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁵³ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

Kislina so imenovali kisloba ali kislina, npr. jabolčna kisloba in jabelkokislina, oetna kislina je bila jesihokisloba ali jesihokislina¹⁵⁷ oziroma jesihova kislina¹⁵⁸ ter ocetokislina.¹⁵⁹ Za ocetno kislino so pisali formulo $C_4H_4O_4$ in molekulska maso 60 Daltonov, ki danes ustreza sestavi $C_2H_4O_2$ zaradi tega, ker so takrat upoštevali napačno atomsko maso za ogljik 6 in za kisik 8.¹⁶⁰ Trikloroacetna kislina je bila klorovata oetna kislina, kar se da razbrati iz sestave in vsebnosti treh klorovih atomov.¹⁶¹ Galusova kislina je bila šišková kislina¹⁶², oksalna kislina je bila ščavna kislina (iz imena kislica, ščavec ali ščav, Rumex)¹⁶³ ali oksalkislina.¹⁶⁴ Med kisljinami najdemo tudi smodno šiškovno kislino ali pirogalno kislino, ki kemično ni kislina ampak pirogalol, 1,2,3-trihidroksibenzen, ki nastane iz galne kisline pri višji temperaturi. Vinsko kislino so imenovali grozdova kislina, cimetno kislino pa korična ali cimetova kislina (iz ruščine korica, tj. cimet).¹⁶⁵ Vales je vinsko kislino poleg tega imenoval tudi sreševa kislina, ker naj bi sreša pomenila vinski kamen.¹⁶⁶ Mravljično kislino so imenovali mravska kislina¹⁶⁷, mraveljska kislina¹⁶⁸ oziroma mravljinjska kislina.¹⁶⁹ Sečnina je bila scavnik¹⁷⁰ ali scanina¹⁷¹, sečna kislina pa scalna kislina¹⁷² ali scalnična kislina.¹⁷³

¹⁵⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁵⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵⁹ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁶⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶² Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁶³ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁶⁴ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁶⁵ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁶⁶ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁶⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶⁸ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁶⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

¹⁷⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁷² Isto.

¹⁷³ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

Zanimive so tudi v tistem času uporabljane okrajšave, začetnice latinskih imen, za nekatere nižjemolekularne organske kisline. Okrajšave so bile napisane tako, da je bila nad znakom potegnjena črta, npr. je bila kratica za očetno kislino. Podobne kratice, katere navajam brez črte nad znakom, naj bi uporabljali še za tele organske kisline: O za oksalno kislino, F za mravljinčno kislino, But za masleno kislino, Val za valerijansko kislino, Bz za benzojsko kislino, L za mlečno kislino, M za jabolčno kislino, T za vinsko kislino, Suc za jantarjevo kislino in C za citronsko kislino. Za etilno skupino je bila v rabi kratica Ae, za cijanovo pa Cy.¹⁷⁴

Lavendlovo olje je Vertovc imenoval špekardno olje, ime špekarda ali špikarda izvira iz nemščine (Speik) in latinskega imena Lavandula spica za lavendel.¹⁷⁵ Hlapna eterična olja so bila zginljiva olja.¹⁷⁶ Lojic je bilo ime za stearin, močic za škrobovo moko, beljakic za beljak, zagoltnic pa za tanin.¹⁷⁷ Ogljikovi hidrati, sladkorji, so bili na splošno ogljeni vodarni.¹⁷⁸ Za celulozo so poznali več imen in sicer moševina, rastlinska vlaknina ali staničnina.¹⁷⁹ Posamezni alkaloidi so imeli v veliki večini imena sedanje rabe, za splošen pojem alkaloid pa so uporabljali tudi oznako rastlinska osnova ali polužina.¹⁸⁰

V mnogočem od današnjega različno izrazje je obstajalo tudi za kemijske pripomočke, naprave in kemične postopke. Staro ime za kemika je bilo ločbar ali kemikar¹⁸¹, za kemikalije pa ločbenine.¹⁸² Kemijske pojave so imenovali prikazi¹⁸³, prikazki¹⁸⁴ ali prikazni¹⁸⁵ in slednjo oznako je uporabil tudi Rebek v učbeniku leta 1919.¹⁸⁶ Peternel je za atome uporabil tudi oznako trohice, za molekulo pa drobec, kemijske spojine ali snovi na splošno pa je imenoval trupla ali sestavljena trupla (dobeseden prevod nemškega izraza Körper).¹⁸⁷ Element je imenoval pervina ali enojno truplo.¹⁸⁸

¹⁷⁴ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁷⁵ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷⁸ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁷⁹ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁸⁰ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁸¹ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸² Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸⁴ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁸⁵ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁸⁶ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁸⁷ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹⁸⁸ Isto.

Ime korenika so uporabljali za označevanje radikala v kemičnem pomenu.¹⁸⁹ Alkohole so imenovali kot okside hidrate sestavljenih korenin.¹⁹⁰ Kemijsko zvezanje ali zedinjenje je pomenilo kemijsko sintezo¹⁹¹, za katero so uporabili tudi oznako zlagalna kemija¹⁹² ali sestavna kemija.¹⁹³ Analizo so imenovali razkroj, razstavno ali razkrojno kemijo¹⁹⁴ ali analitiško kemijo¹⁹⁵, npr. razkroj na kakovost (kvalitativna analiza) ali na količnost (kvantitativna analiza).¹⁹⁶ Istomočnina ali enoličina je pomenila ekvivalent¹⁹⁷, za katerega so rabili tudi oznako ravnomočnica¹⁹⁸, kemijske formule so bile kemijski obrazci.¹⁹⁹ Dezoksidacijo so imenovali razkis ali odkis,²⁰⁰ za postopek so pa uporabili oznako razkisiti, odkisliti ali razkisati.²⁰¹ Nasproten postopek, oksidacija, je bila kisatev²⁰² ali okisba.²⁰³ Destilacija je bila prekap, destilat prekpnina in prekapati je pomenilo destilirati.²⁰⁴ Sublimat so imenovali prehlapina ali razhlap²⁰⁵, zmes je bila meševina, zmesa ali mikstura²⁰⁶, ekstrakt izleček²⁰⁷, filtrat pa

¹⁸⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁹⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹¹ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁹² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Baltazar Baebler: Praktične vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908.

¹⁹⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁷ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

²⁰⁰ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰² Isto.

²⁰³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁴ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

²⁰⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁶ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

precedek.²⁰⁸ Reagente so imenovali skušala ali reagencije, reagenčni papir pa izkusni ali izkušalni papir²⁰⁹ oziroma reagovalni papir.²¹⁰

Število kemijskih spojin je v 20. stoletju izjemno hitro naraščalo (leta 1910 je bilo znanih približno 150.000 spojin, leta 1940 že 500.000, danes jih je že približno trideset milijonov), poimenovanje je bilo še precej neuskklajeno, stereokemijske značilnosti so pa še bolj zapletale izrajze. Leta 1921 je IUPAC (takrat IUC) na sestanku v Bruslju na svoji 2. konferenci ustanovil tri komisije za nomenklaturu: za anorgansko, organsko in biološko kemijo, ki so delovale v letih 1922–1928. Na 9. konferenci leta 1928 v Den Haagu so spremenili strukture komisij in zadolžili komisijo za nomenklaturu, da pripravi poročilo za konferenco leta 1930. Na tej 10. konferenci v Liègeu je komisija za organsko nomenklaturu izdala dokončna pravila, znana pod imenom »Dokončna pravila o organski nomenklaturi«, znana tudi pod imenom lièška pravila. V letih 1932–1936 je potekala široka razprava o delu vseh treh komisij za nomenklaturu, prišlo pa je tudi do reorganizacije vseh treh komisij v eno s tremi podkomisijami. Druga svetovna vojna je prekinila delo, ki se je nato nadaljevalo po letu 1947. Leta 1949 so bile ustanovljene sekcije (kasneje oddelki) IUPAC-a s komisijami za nomenklaturu. Trajalo je spet dolgo časa ko so izšle prve tiskane izdaje in sicer t.i. Rdeča knjiga (anorganska kemija, leta 1959 in 1989, priporočila leta 2001 in 2005), Modra knjiga (organska kemija, leta 1957) Sekcija A: ogljikovodiki, leta 1958; Sekcija B: temeljni heterociklični sistemi, leta 1979 in 1989 pa popravljena izdaja) in Zelena knjiga (Priročnik za fizikalno-kemijske simbole in terminologijo, leta 1959 in 1989; sedanjí naslov je: Količine, enote in simboli v fizikalni kemiji: www.iupac.org/publications/books/gbook/index.html). Zaradi boljše koordinacije in sodelovanja je IUPAC leta 1965 ustanovil medseksijski odbor za nomenklaturu in simbole, posamezne komisije pa so dejavne še danes.²¹¹

Robert Cahn, Christopher Ingold in Vladimir Prelog so leta 1956 predstavili nomenklaturni sistem za nedvoumno označevanje stereoizomerov, kasneje (leta 1966 in 1982) so sistem še dopolnjevali.²¹² Izšli so še drugi priročniki v izdaji IUPAC-a s področja izrajza in sicer s področja analízne kemije (Oranžna knjiga, leta 1989, dopolnjena leta 1998), o kemijski terminologiji (Zlata knjiga, leta 1997), o nomenklaturi makromolekul (Vijolična knjiga, leta 1997) in o terminologiji in nomenklaturi lastnosti kemijskih laboratorijskih znanosti (Srebrna knjiga, leta 1989).²¹³

Šele v drugi polovici 20. stoletja smo dobili v slovenščino prevedeno in prirejeno kemijsko nomenklaturu: leta 1986 s področja anorganske kemije²¹⁴ in leta 1973 prvo s področja organske kemije in stereokemije.²¹⁵

²⁰⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

²⁰⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²¹⁰ Friedrich Schöddler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

²¹¹ Roger Fennell: History of IUPAC 1919–1987. Blackwell Science, Oxford, 1994.

²¹² Robert S. Cahn, Christopher K. Ingold, Vladimir Prelog: *Experientia*, 12, 81 (1956); Robert S. Cahn, Christopher K. Ingold, Vladimir Prelog: *Specification of Molecular Chirality*. *Angew. Chem. Int. Ed. Engl.*, 5, 385 (1966); Vladimir Prelog, Günter Helmchen: *Angew. Chem. Int. Ed. Engl.*, 21, 567 (1982).

²¹³ Stanley S. Brown: *History of IUPAC 1988–1999*. International Union of Pure and Applied Chemistry, 2001.

²¹⁴ F. Lazarini, A. Šmalc: IUPAC Nomenklatura anorganske kemije. DZS, Ljubljana, 1986.

²¹⁵ IUPAKOVA pravila za nomenklaturu organskih spojin. Sekcija E: Osnovna stereokemija. Ljubljana, 1973; Branko Stanovnik, Miha Tišler: *Nomenklatura organskih spojin*, I. del: sekcije A, B, C in E. Univerza v Ljubljani in Slovensko kemijsko društvo, Ljubljana, 1980. 2. izdaja, 1983; Branko Stanovnik, Miha Tišler: *IUPAC Nomenklatura organskih spojin*. Sekcije: D, E, F, H in S. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1990; Branko Stanovnik, Miha Tišler: *Vodnik po nomenklaturi organskih spojin IUPAC*. Priporočila 1993. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1999.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Zelo veliko število je bilo tudi tistih, ki niso bili meščani v ožjem pomenu (*cives*, *purger*, *burger*), ki niso bili upravičeni izdajati in prejemati listine, pa tudi niso v njih navedeni, bodisi kot pričé, sopečatniki ali drugače. Imen teh raznih mestnih stanovalcev, tujcev, služabnikov, delavcev v obrti, gostačev, dninarjev itd., pa tudi nižje duhovščine in redovnikov v samostanih, listine starejše dobe navadno ne navajajo, ali pa le bolj po slučaju in poredkoma. Šele od konca 15. stoletja dalje teko viri, ki v večjem številu omenjajo po imenih in priimkih tudi pripadnike teh slojev ljubljanskega prebivalstva v srednjem veku. (*Milko Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ, 9-10, 1956, str. 24*)

... pred štirimi desetletji?

Pravi problem ilirskega arhiva je v zvezi z 1813 evakuiranim arhivom. Prvi, ki je trčil na ta problem, je B. Vošnjak. V svoji pravni študiji *Ustava in uprava Ilirskih dežel* citira pismo zadnjega generalnega guvernerja Fouchéja Napoleonu 13. oktobra 1813, da nobena blagajna ni padla v roke sovražnikov in da so vsi arhivi tako centralne uprave kakor intendantov rešeni, citira pismo zadnjega generalnega intendanta Chabrola notranjemu ministru 13., 17., 29. septembra., 6. okt. 19. novembru in pride do zaključka, da so arhivi iz Ljubljane preko Trsta in Gorice prišli do Parme, potem pa zgine vsaka sled. Informiral se je v Parmi in Milanu, pa brez uspeha. In tako je od 1910 naprej obveljalo mnenje, da se je evakuirani ilirski arhiv zgubil v Severni Italiji. (*Melita Pivec-Stelč, Problem Ilirskega arhiva, ZČ, 9-20, 1965-1966, str. 247*)

... pred tremi desetletji?

Na področju Balkanskega polotoka, kjer se je osmanska oblast utrdila in organizirala (Srbija, Bosna) je prišlo do določenih sprememb. Na mnogih področjih vsakdanjega življenja je tudi krščansko prebivalstvo občutilo pozitivne posledice osmanske oblasti. Osmanski Turki so na Balkan prinesli večjo varnost, zakonitost, zaščitili so kmeta pred pretiranim izkoriščanjem, zagotovili so trgovini boljše pogoje. Ti in podobni ukrepi so brez dvoma pozitivno vplivali na razmere na Balkanu. Slovenske in hrvaške dežele pa so zaradi obmejnega položaja in permanentnega vojnega stanja občutile le negativne posledice osmanske prisotnosti na Balkanu. (*Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, ZČ, 30, 1976, št. 1-2, str. 3*)

... pred dvema desetletjema?

»I. Intervencija nemškega Rdečega križa pri jugoslovanskem Rdečem križu in korist beguncev, pri čemer bi moral nemški Rdeči križ posredovati jugoslovanskemu Rdečemu križu potrebna sredstva. Akcija zunanjepolitično ni popolnoma nesumljiva. Drugič, ustanovitev komiteja nacionalno usmerjenih Avstrijcev iz tujine, ki bi deloval v neki nevtralni državi in bi potrebne denarje posredoval neposredno voditeljem avstrijskih beguncev v posameznih taboriščih, ti pa naj bi denar posredovali naprej« Toda tudi ta odločitev očitno ni bila dokončna, saj je navodilodajalec von Renthe Fink, v sklepu zgoraj citiranega zaupnega dopisa beograjskemu poslaniku von Heerenu tega prosil, naj mu sporoči, če ima sam, zaradi boljšega poznavanja jugoslovanskih razmer, kakšno drugo alternativo.

Beograjski poslanik je že 13. avgusta odgovoril, da ima vtis, da jugoslovanske oblasti ne bi ovirale akcijo pomoči, ki bi beguncem posredovala denar, obleko in živila. Po mnenju poslanika se želijo jugoslovanske oblasti čim prej rešiti oskrbe teh političnih beguncev in bi bile vesele, če bi se našla kakšna pol, ki bi jih odvezala odgovornosti, ki jo nalaga varovanje pravice azila. V nadaljevanju pa je von Heeren pojasnil še »svoj« predlog: »Pred kratkim se je pri vodstvu tukajšnje nemške manjšine porodila misel, da bi začeli z akcijo pomoči. V ta namen so že navezali stike z notranjim ministrom, ki, kot sem slišal, pobude ni zavrnil. Zato se mi ne zdi slaba misel, da bi vključili tukajšnje nemško »Ligo za Društvo narodov«, kot za pristojen urad nemške manjšine v Jugoslaviji«. Bil je celo mnenja, da bi prav, Liga für den Völkerbund«, če bi zato dobila dovoljenje jugoslovanske vlade, lahko najbolj neopazno delovala. (*Dušan Nečák, Prispevek k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934), ZČ 40, 1986, št. 1-2, str. 107*)

... pred desetletjem?

Bolj kakor v Markah je bilo v tem času suženjstvo razširjeno v Apuliji. V Lancianu v Abruzzih so npr. v 16. stoletju na tamkajšnjih znanih sejnih še vedno trgovali s sužnji, tudi s slovanskimi. V letih 1686/94 so mnoge patricijske in bogate meščanske družine v Brindisiju (npr. Motenegro, Ripa, Sambiasi, Stea, Vavotico, Vitale in druge) kupovale »turške« sužnje (»schiava turca«). Mnoge sužnje so zajeli, kakor pravijo viri, kristjani (»... a cristianis captos ...«), med drugimi tudi Uskoki. Seveda med »turškimi« sužnji niso bili samo neverniki, muslimani, ki so jih v suženjstvu katoličani, ampak tudi mnogi slovanski katoliški in pravoslavni martolozji ter ženske in otroci, zajeti v vojnih pohodih. Dolgo se je suženjstvo ohranjalo v Neapeljskem kraljestvu, posebej v Bariju in Neaplju, kjer mu moremo slediti še v 18. stoletje oziroma celo do nastopa avstrijske oblasti. (*Ferdo Gestrin, Suženjstvo - prisilna migracija Slovanov v Italijo, ZČ 50, 1996, št. 1, str. 19*)

Danijela Trškan

Kompetence učitelja začetnika zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji

Uvod

Začetno in stalno vseživljenjsko izobraževanje učiteljev je nujno potrebno za kakovostno delo učiteljev. Tako se v skladu z evropskimi spremembami poskuša določiti tudi kompetence učiteljev.

»Tudi bolonjski proces predvideva, da moramo najprej ugotoviti, katere kompetence so nujne za začetek dela v praksi (prva stopnja) in jih mora obvladati vsak učitelj, katere pa so tiste, kjer se lahko učitelji dopolnjujejo in jih (različne) lahko posamezni učitelji pridobijo na drugi stopnji izobraževanja ali v procesu vseživljenjskega izobraževanja.«¹

Kompetence kot izobraževalni cilji, standardi ali indikatorji pomenijo nekakšno sintezo »znanja v smislu obvladanja ter procesiranja vsebin, spoznanj in informacij o uporabi višjih kognitivnih procesov (vsebinsko znanje)/;/ veččin, spretnosti, obvladanja postopkov in metod posamezne stroke ali strokovnega področja (proceduralno znanje)/;/ razvoja interesa, motivacije, osebnega odziva posameznika, njegove osebne integritete in socialne vključenosti.«²

Ker je nova usmeritev učnega dela usmerjena na kompetence učiteljev, bi moralo visokošolsko učno delo vključevati tudi priprave novih dejavnosti in nalog, ki bi omogočale doseganje teh kompetenc. Ker je učitelj začetnik že kompetenten učitelj, v posameznih državah določijo katere kompetence so značilne za takšne učitelje. Seveda pa so kompleksnejše kompetence izkušenih učiteljev.

V nadaljevanju so predstavljeni primeri kompetenc, ki jih pridobijo učitelji začetniki zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji. Dva primera, britanski in francoski predstavljata primer pridobivanja začetnih kompetenc učitelja v podiplomskem študiju, slovenski primer pa je poseben, saj se začetne kompetence pridobijo že v dodiplomskem študiju.

Velika Britanija

V Veliki Britaniji morajo učitelji, ki poučujejo učence od 11. do 18. leta, končati visokošolski program iz predmeta zgodovina (v trajanju od 3 do 5 let) in enoletni program podiplomskega pripravljavanja na poučevanje (36 tednov), ki se imenuje PGCE (Postgraduate Certificate of Education). PGCE se konča s pisnim in praktičnim izpitom.

Diplomiranci iz zgodovine se lahko odločijo za tri različne možnosti podiplomskega izobraževanja. Prva možnost je za poučevanje učencev od 3. do 11. leta starosti, saj je zgodovina

¹ Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 71.

² Medveš, Zdenko (2004). Kompetence – razmislek o razvoju koncepta splošne izobrazbe. Sklepno poročilo mednarodnega posveta o splošni izobrazbi. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 5.

že od 5. leta naprej, druga možnost je za poučevanje učencev od 7. do 14. leta starosti in tretja možnost za poučevanje učencev od 11. do 18. leta starosti, ki se imenuje PGCE Secondary.³

Enoletni program sestavlja teoretični del, ki se odvija na univerzi in ga vodijo izkušeni visokošolski učitelji. Poteka v obliki seminarjev, diskusij in izmenjav izkušenj ter traja približno eno tretjino oz. 12 tednov. Praktični del traja približno dve tretjini oz. 24 tednov na partnerskih šolah.

Učitelji srednješolskega izobraževanja (11–18 let) oz. učitelji začetniki naj bi ob koncu usposabljanja znali dokazati, da znajo učno vsebino predmeta, znajo postavljati cilje, načrtovati vsebine, čas, metode in sredstva, voditi razred (zlasti pogoje, disciplino, motivacijo, komunikacijo), ocenjevati in spremljati napredek učencev, kritično razmišljati o lastni praksi ter se tudi nadaljnje profesionalno razvijati.⁴

Učitelji mentorji na šolah, ravno tako pa tudi visokošolski učitelji na obiskih po šolah, spremljajo napredek bodočega učitelja oz. ugotavljajo, če so že dosegli standarde, saj se v Veliki Britaniji namesto kompetenc uporablja izraz standardi.

Za podiplomski program je odgovorna vladna agencija, ki se imenuje Teacher Training Agency⁵ in je tudi objavila standarde za dodelitev statusa kvalificiranega učitelja (QTS: Qualified Teacher Status).⁶

Spodnji primer spremljanja in ugotavljanja doseganja standardov je za Univerzo Exeter⁷, kjer so kriterije za posamezne standarde razdelili v tri stopnje, tako da gre za postopno spremljanje in doseganje standardov učiteljev začetnikov v enoletnem programu.

Standardi so razdeljeni v tri sklope: 1. Profesionalne vrednote in praksa; 2. Znanje in razumevanje in 3. Poučevanje.

Če povzamemo so angleški standardi razdeljeni kar v 42 različnih kompetenc oz. indikatorjev. Tretji sklop je najobsežnejši, saj kompetence kažejo na pomembnost učiteljevega dela v razredu. Tako je tudi pri predmetu PGCE History – Zgodovina, kjer še posebej poudarjajo 3.3.2, 3.3.3, 3.3.5, 3.3.9 in 3.2.2.

Npr. za 3.3.3. še dodatno zahtevajo od kandidatov, da za prvo stopnjo znajo preverjati učenčevo razumevanje s pomočjo enostavnih vprašanj ter zaključiti učne ure z ustnim povzetkom; za drugo stopnjo znajo uporabljati vprašanja za preverjanje učenčevega znanja, zaključiti učne ure z vključitvijo celega razreda in povzetkom ter poslušati učenčeve odgovore ter jih konstruktivno popravljati. Pri tretji stopnji pa kandidati že vodijo učinkovita vprašanja, ki izzivajo in vključujejo vse učence, učne ure zaključijo z alternativnimi strategijami, ki preverjajo učenčevo razumevanje, poslušajo učence, analizirajo njihove odgovore in odzive ter podajajo konstruktivne povratne informacije za nadaljnje učenje.

Podobno je tudi za 3.3.2, kjer se za prvo stopnjo zahteva od kandidatov, da vzbudijo zanimanje in pozornost pri učencih, uporabljajo tablo in druga vizualna sredstva, da ustrezno

³ Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: Zgodovinski časopis. Letnik 55. 2001. Št. 3–4, str. 502.

⁴ Vzeto iz: Pušnik, Mojca (2004). Od znanja h kompetencam. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3 str. 14.

⁵ Spletna stran: <http://www.canteach.gov.uk/>. (21. 10. 2004), nova spletna stran: <http://www.tda.gov.uk/Recruit.aspx> (22. 11. 2005) in nov naslov agencije Teacher Training and Development Agency for Schools.

⁶ Spletna stran: <http://www.tda.gov.uk/teachers/currentconsultations/professionalstandards/qtsstandards.aspx> (22. 11. 2005)

⁷ Prevod je v celoti iz: University of Exeter. School of education and lifelong learning. Postgraduate Certificate in Education. Secondary Programme Handbook. Academic Year 2005–2006, str. 81–86. Dostopno na: http://www.education.ex.ac.uk/partnership_with_schools/documents/secondary_documents/sec_pgce_handbook_0506_final_version (22. 11. 2005).

1. Profesionalne vrednote in praksa

1.0	Tako na univerzi kot na šoli bodoči učitelj kaže naslednje profesionalne značilnosti: - sodelovanje in delo pri vseh vidikih izobraževanja, - želja po sodelovalnem in skupinskem delu, - visoka pričakovanja za osebno profesionalno obnašanje, vključujoč točnost, osebno organiziranost in predstavitev, - sposobnost občutljive in učinkovite komunikacije s kolegi, sošolci in univerzitetnimi učitelji.		
	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
1.1	Kaže zavednost in občutljivost za različnost družbenega okolja ter prepričanja učencev in kolegov.	Isto kot 3. stopnja.	Ima visoka pričakovanja do učencev, spoštuje njihovo socialno kulturno, jezikovno, religiozno in etično izhodišče ter je predan spodbujanju njihovih izobraževalnih dosežkov.
1.2	Z učenci ravna dosledno, s spoštovanjem in skrbno.	Isto kot 3. stopnja.	Z učenci ravna dosledno, s spoštovanjem in skrbno ter se zanima za njihov učni razvoj.
1.3	Isto kot 3. nivo.	Isto kot 3. stopnja.	Kaže in spodbuja pozitivne vrednote, stališča in vedenje ter jih tudi pričakuje od učencev.
1.4	Se zaveda staršev in skrbnikov, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev, njihove pravice, odgovornosti in interese.	Kjer je le mogoče, se zna občutljivo in učinkovito sporazumevati s starši in skrbniki, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev.	Se zna občutljivo in učinkovito sporazumevati s starši in skrbniki, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev, njihove pravice, odgovornosti in interese.
1.5	Išče načine sodelovanja pri življenju šole.	Isto kot 3. stopnja.	Prispeva in odgovorno sodeluje pri življenju na šoli.
1.6	Kaže zavedanje o prispevku, ki ga k poučevanju in učenju prispevajo pomožno osebje in drugi strokovnjaki.	Razume prispevek, ki ga k poučevanju in učenju prispeva pomožno osebje.	Razume prispevek, ki ga k poučevanju in učenju prispevajo pomožno osebje in drugi strokovnjaki.
1.7	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov.	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov. Postopno prevzema odgovornost za svoj lastni profesionalni razvoj.	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov. Je motiviran in sposoben, da postopno prevzema odgovornost za svoj lastni profesionalni razvoj.
1.8	Se zaveda zakonskih okvirov, ki predpisujejo učiteljeve dolžnosti.	Isto kot 3. stopnja.	Se zaveda in deluje v zakonskih okvirih, ki predpisujejo učiteljeve dolžnosti.

razložijo učno vsebino ter uporabljajo ustrezne izraze in pojme. Pri drugi stopnji se zahteva, da učinkovito razlagajo in podajajo navodila, znajo povzeti bistvene elemente učne snovi ter uporabljajo demonstracijsko metodo za učenje znanja, razumevanja in spretnosti predmeta. Pri tretji stopnji pa znajo strukturirati podatke z vključitvijo ciljev in vsebine ter povzeti učno uro; ravno tako znajo predstaviti jasno, jedrnatno učno vsebino z uporabo ustreznih izrazov in

2. Znanje in razumevanje

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
2.1	Kaže potrebo po ugotavljanju področij razvoja za to, da bi pridobil sigurno znanje in razumevanje predmeta (-ov), ki ga (jih) namerava učiti. Določi cilje za izboljšanje.	Kaže vztrajni in profesionalni pristop za utrditev znanja in razumevanja predmeta (-ov), ki ga (jih) namerava učiti.	Izkazuje solidno znanje in razumevanje predmeta (-ov), za katerega (za katere) se izpolnjuje za poučevanje na standardu ustreznem določeni stopnji. Pozna in razume ustrezen nacionalni program, predmete in osnovo za nacionalno strategijo Key Stage 3. Razume medpredmetno pričakovanje za nacionalni predmetnik in Key Stage 3. ⁸ Se zaveda poti za napredek med 14. in 19. leti ter ključne spretnosti v nacionalni okviru.
2.2	Pozna vlogo, namen in cilje, postavljene v nacionalnem predmetniku.	Pozna nacionalni okvir za PSHE (Personal, Social and Health Education) in program Državljska vzgoja.	Pozna in razume pomen, namen in cilje splošnih šolskih zahtev, ki jih je postavil nacionalni predmetnik (National Curriculum Handbook). Pozna program Državljska vzgoja in nacionalni okvir za PSHE.
2.3	Se zaveda predmetnika in učiteljskih priprav v razredih, za katere se pripravlja poučevati.	Razume napredek in kontinuiteto v razredih, za katere se pripravlja poučevati.	Se zaveda pričakovanj, predmetnika, načinov poučevanja, ki so značilni za razrede, za katere se pripravlja poučevati.
2.4	Razume, kako lahko jezikovni in socialni, razvoj vpliva na učence.	Razume, kako lahko fizični, intelektualni, jezikovni in socialni razvoj vpliva na učence.	Razume, kako lahko fizični, intelektualni, jezikovni, socialni, kulturni in čustveni razvoj vpliva na učence.
2.5	Kaže potrebo po ugotavljanju področij razvoja za to, da bi pridobil znanje in razumevanje, kako uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (IKT) učinkovito, tako pri poučevanju predmeta, kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.	Kaže vztrajni in profesionalni pristop za utrditev znanja in razumevanja pri učinkoviti uporabi IKT, tako pri poučevanju predmeta, kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.	Zna učinkovito uporabljati IKT, tako pri poučevanju predmeta (-ov), kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.
2.6	Se zaveda različnih potreb učencev in dolžnosti učiteljev do njih.	Razume svoje dolžnosti do otrok s posebnimi potrebami.	Razume svoje dolžnosti do otrok s posebnimi potrebami in ve, kako poiskati nasvet pri specialistih za manj tipične primere otrok s posebnimi potrebami.
2.7	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja.	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja, ki vključuje tudi ustrezne disciplinske strategije.	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja in vzpostavljanje ustreznega učnega okolja.
2.8	Uporablja primere testa za prepoznavanje področij za razvijanje matematične, bralne in IKT pismenosti.	Kaže profesionalni pristop za utrditev spretnosti, ki jih zahteva test (Qualified Teacher Status). ⁹	Je opravil preizkus za učitelja na področju matematične, bralne in IKT pismenosti.

⁸ Key stage 1 (5–7 let), Key stage 2 (7–11), Key stage 3 – nižja srednja šola (11–14), Key stage 4 (14–16), Key stage 5 (VI Form ali A Level, As level) (16–18 let).

⁹ »Bodoči učitelji morajo opraviti tri obveznosti oz. naloge, ki se ocenjujejo. Prva naloga vsebuje vprašanja o učinkovitem učenju in poučevanju, druga naloga se nanaša na vlogo jezika v razredu, tretja naloga pa se nanaša na načrtovanje pedagoškega dela in spremljanje napredka učencev. Tako Qualified Teacher Status v Veliki Britaniji

3. Poučevanje

3.1. Poučevanje: načrtovanje, pričakovanja in cilji

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.1.1	Sodeluje z učitelji pri postavljanju izzivalnih ciljev učenja in pouka, ki so postavljeni na osnovi pričakovanih standardov in ki ustrezajo določeni skupini/razredu.	Postavi izzivalne cilje učenja in poučevanja, ki so postavljeni na osnovni pričakovanih standardov, ki ustrezajo določeni skupini/razredu in ki upoštevajo pretekle in sedanje dosežke.	Postavi izzivalne cilje učenja in poučevanja, ki ustrezajo vsem učencem v razredu. Postavi jih na osnovi poznavanja: <ul style="list-style-type: none"> - učencev, - dokazov o njihovih preteklih in sedanjih dosežkih, - pričakovanih standardov znanja učencev določenih starosti, - obsega in vsebine dela relevantnega za učence te starosti.
3.1.2	Sodeluje z učitelji pri načrtovanju učnih korakov poučevanja, pri prikazu, kako bo ocenil učenčovo učenje.	Uporablja cilje (3.1.1) za načrtovanje učnih korakov/ur, ki upoštevajo različne potrebe učencev.	Uporablja te cilje učenja in poučevanja (3.1.1), ko načrtuje učne ure in učne korake ter pri ocenjevanju znanja. Upošteva in podpira posebne potrebe učencev, tako da lahko fantje in dekleta ter učenci iz različnih etničnih skupin ustrezno napredujejo.
3.1.3	Izbira in pripravlja vire za učne ure.	Izbira in pripravlja vire za učne ure, načrtuje njihovo varno in učinkovito uporabo.	Izbira in pripravlja vire za učne korake ter načrtuje njihovo varno in učinkovito uporabo, pri tem upošteva interese učencev, njihovo jezikovno in kulturno izhodišče, pomaga si s pomožnim osebjem, kjer je to potrebno.
3.1.4	Načrtuje skupaj z mentorjem in kolegi.	Se vključi v timsko načrtovanje sestankov in načrtuje skupaj z mentorjem.	Se vključi in sodeluje v timih učiteljev na šoli. Kjer je mogoče, načrtuje sodelovanje drugih odraslih, ki omogočajo učenčovo učenje.
3.1.5	–	Kjer je možno, pomaga pri načrtovanju izvenšolskih dejavnosti.	Načrtuje možnosti za učenje pri izvenšolskih dejavnostih, kot npr. šolski obiski, muzeji, gledališča, terensko delo in različna dela, s pomočjo šolskega osebja, kjer je to potrebno.

pojmov ter z dobrimi primeri in demonstracijsko metodo. Tretja stopnja zahteva tudi jasna navodila in pravilno razlago učne snovi.¹⁰

Francija

V Franciji morajo učitelji, ki poučujejo učence od 11. do 18. leta, končati visokošolski program iz predmeta zgodovina (v trajanju od 3 do 4 let) in dvoletni program (lahko je tudi enoletni, brez enoletne priprave na izpit), ki vključuje enoletno pripravo na izpit CAPES in enoletno izobraževanje na posebnih pedagoških ustanovah, zlasti IUFM (Instituts Universitaires de Formation de Maîtres.¹¹). Posebej se izobražujejo za collège (višje razrede osnovne

zahteva, da morajo imeti angleški učitelji ustrezno znanje o predmetu, o jeziku in ustrezne sposobnosti poučevanja. Ravno tako pa morajo znati uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, ovrednotiti in stalno izboljševati svoje delo v razredu.« V: Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: Zgodovinski časopis. Letnik 55. 2001. Št. 3–4, str. 502.

¹⁰ Secondary PGCE History Course Handbook 2005/06. University of Exeter, str. 15–17. Dostopno na: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/Handbook22.9.05.doc> (22. 11. 2005)

¹¹ Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86. Spletna stran ustanov IUFM: www.iufm.fr/f_qu-iufm.htm.

3.2. Poučevanje: spremljanje in ocenjevanje

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.2.1	Spremlja in opazuje učenčevo delo.	Začenja spremljati in ocenjevati učenčevo delo za vrednotenje napredka glede na načrtovane cilje.	Ustrezno uporablja različne spremljevalne in ocenjevalne strategije za vrednotenje posameznikovega napredka v skladu z načrtovanimi cilji ter uporablja te informacije pri izboljšanju lastnega načrtovanja in poučevanja.
3.2.2	Spremlja učenčevo delo in posreduje, ko je potrebno, da jih spodbudi.	Podaja konstruktivno ustno in pisno povratno informacijo, da spodbudi učenčevo učenje.	Pri poučevanju spremlja in ocenjuje ter daje takojšno in konstruktivno povratno informacijo učencem, da jih spodbudi. Vključuje učence v razmišljanje, vrednotenje in izboljševanje lastnega dela.
3.2.3	Začenja prepoznati različne sposobnosti v opazovanih razredih oz. razredih, ki jih poučuje.	Ocenjuje izbrana dela učencev po nacionalnih kriterijih.	Pri ocenjevanju učenčevega napredka uporablja nacionalne stopenjske opise, kriterije, zahteve, nacionalne predpise in cilje. Kjer je potrebno, lahko dobi pomoč izkušenega učitelja.
3.2.4	Prepoznava nekatere potrebe tistih, ki imajo vedenjske, čustvene in socialne težave.	Prepoznava in začenja podpirati tiste, ki so manj uspešni, neuspešni ali nadarjeni.	Prepoznava in podpira bolj sposobne učence, učence, ki delajo pod pričakovani svoje starostne skupine, tiste, ki ne dosegajo rezultatov v skladu s svojimi potenciali ter učence z vedenjskimi, čustvenimi in socialnimi težavami. Kjer je potrebno, lahko dobi pomoč izkušenega učitelja.
3.2.5	Prepoznava učence, ki se učijo angleščine kot drugega jezika.	Začenja ocenjevati raven pridobljenega znanja angleščine kot drugega jezika.	S pomočjo izkušenega učitelja ugotovi raven pridobljenega znanja angleščine kot drugega jezika. Začenja analizirati jezikovne zahteve in učne aktivnosti, da omogoči miselni izziv in jezikovno podporo.
3.2.6	Ustvarja postopek za beleženje učenčevega napredka in rezultatov.	Beleži učenčev napredek in rezultate sistematično.	Sistematično beleži učenčev napredek, da ustvari evidenco o obsegu učenčevega dela, napredka in rezultatov. S tem pomaga učencu pri pregledovanju in načrtovanju napredovanja.
3.2.7	–	Uporablja zapise o učenčevih dosežkih in napredku za pogovor o učencih z mentorjem.	Zapise uporablja kot osnovno za poročanje o učenčevih dosežkih in napredku (ustno, pisno, jedrnat, informativno in natančno), staršem skrbnikom, drugim strokovnjakom in učencem.

3.3. Poučevanje in vodenje razreda

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.3.1	Opazuje, kako učitelji postavljajo visoka pričakovanja do učencev.	Ima visoka pričakovanja do učencev v skupini ali razredu za različne učne korake.	Ima visoka pričakovanja do učencev in gradi uspešne odnose, ki temeljijo na učenju in poučevanju. Oblikuje ustrezno učno okolje, kjer se ceni različnost, in v katerem se učenci počutijo varne in samozavestne.
3.3.2	Kaže zavedanje za zahtevano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učencem, ki jih poučuje.	Začenja poučevati zahtevano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učencem, ki jih začenja poučevati.	Zna poučevati zahtevano in pričakovano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učnemu načrtu za tisto starost učencev, za katero se izobražuje.

3.3.3	Pri poučevanju uporablja jasno strukturo učnih korakov z ustreznimi učnimi cilji.	Pri poučevanju uporablja jasno strukturirane učne ure, ki omogočajo učencem jasnost učnih ciljev ter vključujejo interaktivne učne metode.	Pri poučevanju uporablja jasne strukturirane učne ure ali zaporedja učnega dela, ki so za učence zanimivi in jih motivirajo: - v katerih učencem jasno prikaže učne cilje; - uporablja interaktivne učne metode in sodelovalno skupinsko delo; - spodbuja aktivno in neodvisno učenje, ki učencem omogoča, da sami razmišljajo, načrtujejo in vodijo lastno učenje.
3.3.4	Ugotovi in skrbi za nadarjene in za učence s posebnimi potrebami v šoli.	Začenja diferencirati poučevanje, da se lahko približa različnim potrebam.	Diferencira svoje poučevanje, da se lahko približa potrebam učencev, tistim s posebnimi potrebami in bolj sposobnim učencem. Kjer je potrebno, prosi za pomoč izkušenega učitelja.
3.3.5	Ugotovi, kako šola pomaga tistim, ki se učijo angleščino kot drugi jezik.	Začenja pomagati tistimi, ki se učijo angleščino kot drugi jezik, tudi s pomočjo izkušenega učitelja.	Pomaga učencem, ki se učijo angleščino kot drugi jezik, tudi s pomočjo izkušenega učitelja, kjer je to potrebno.
3.3.6	Spozna različne interese učencev, njihove izkušnje in dosežke.	Črpa iz učenčevih različnih interesov, izkušenj in dosežkov pri svojem poučevanju.	Upošteva različne interese, izkušnje in interese, fantov in deklet, učencev iz različnih kulturnih in etničnih skupin, da lahko uspešno napredujejo.
3.3.7	Organizira in vodi učne korake glede na razpoložljivi čas.	Za vse učne ure in korake načrtuje in vodi ustrezne aktivnosti glede na razpoložljiv čas.	Učinkovito organizira in vodi pouk.
3.3.8	Pripravi ustrezne vire za učne korake.	Organizira in pripravi učne ure glede na razporeditev in skrbi za vire, zdravje in varnost.	Organizira in vodi prostor, orodja, materiale, besedila in druge vire varno in učinkovito tudi s pomočjo drugih sodelavcev, če je potrebno.
3.3.9	Deluje z določenimi postopki za ohranjanje discipline pri različnih korakih poučevanja.	Ohranja urejeno in konstruktivno učno okolje z jasnimi razrednimi pravili.	Postavljajo visoke standarde vedenja učencev in oblikuje jasna pravila za disciplino v razredu, da lahko konstruktivno nadzoruje vedenje učencev, spodbuja samokontrolo in neodvisnost učencev.
3.3.10	Ugotovi IKT vire dostopne na šoli.	Začenja uporabljati IKT pri poučevanju.	Učinkovito uporablja IKT pri poučevanju.
3.3.11	Uspe poučevati določene skupine ali razrede za posamezne korake pod vodstvom mentorja.	Poučuje različne starosti in sposobnosti učencev ter predmete.	Zna prevzeti odgovornost za poučevanje v razredu ali razredih za neprekinjeno in daljše obdobje. Zmore poučevati tisto starostno obdobje in učence takih sposobnosti, za katere se izobražuje.
3.3.12	Prebere šolsko politiko glede domačih nalog in se zaveda mentorjeve pomoči in izkušnji.	Pripravlja ustrezne domače naloge glede na šolsko politiko.	Pripravlja domače naloge in druge aktivnosti izven razreda, ki podpirajo šolsko delo in spodbuja učence k individualnemu učenju.
3.3.13	Prebere šolsko politiko glede uporabe strokovnjakov in asistentov. Opazuje predmetnega učitelja pri vodenju asistentov in drugih odraslih.	Začenja upravljati delo asistenta in drugih odraslih pri svojem poučevanju.	Sodeluje s strokovnjaki in kolegi ter s pomočjo izkušenih kolegov, ko je to potrebno, upravlja delo učiteljevih asistentov ali drugih odraslih za spodbujanje učenja učencev.
3.3.14	Prebere šolsko politiko glede strategij za uveljavitev enakih možnosti, o nasilju in spoznava mentorjevo reakcijo na takšne primere.	Ugotovi možnosti za spreminjanje stereotipnih pogledov in ustrezno ravna v primerih nasilja ali nadlegovanja s pomočjo mentorja.	Prepozna in učinkovito reagira za enake možnosti vseh učencev v razredu, spreminja stereotipne poglede, se spopada z nasiljem ali nadlegovanjem s pomočjo ustreznih strategij.

šole), za lycée (gimnazije) in poklicne srednje šole. V vseh šolah sta zgodovina in geografija skupna predmeta, zato se pripravljajo na oba predmeta.¹²

Sprejemni izpit CAPES (Certificat d'aptitude professionnelle à l'enseignement secondaire) je v pisni in ustni obliki.¹³ Pisni del vključuje zgodovinski in geografski esej, ustni del pa je učna priprava za zgodovino ali geografijo, razlaga zgodovinskega ali geografskega vira, uporaba in predstavitev izbranih uradnih dokumentov in učil za zgodovino ali geografijo.¹⁴

Vsi, ki naredijo sprejemni izpit, se lahko prijavijo na enoletno usposabljanje, ki se izvaja na pedagoških ustanovah ter opravljajo praktično delo, ki traja 12 do 14 tednov oz. 4–6 ur tedensko na šolah.¹⁵ Število kandidatov je za enoletno usposabljanje omejeno s številom razpisanih prostih mest za učitelje zgodovine in geografije v Franciji, kar pomeni, da vsi kandidati po uspešno opravljenem praktičnem delu dobijo službo.

Splošne profesionalne kompetence, ki jih kandidati pridobijo v začetnem izobraževanju oz. enoletnem usposabljanju, so predstavljene v posebnem pravilniku.¹⁶ Te kompetence so za vse učitelje v osnovnih in srednjih šolah (11–18 let) in so razdeljene v tri sklope.

Prvi sklop zahteva, da je učitelj odgovoren do šolskega sistema, kar pomeni na eni strani, da pozna svoje pravice in dolžnosti (skrbi, da vsi učenci pridobijo znanja in sposobnosti), na drugi strani pa da pozna glavne šolske dokumente in pravilnike, da lahko prispeva tudi k izboljšanju obstoječih predmetnikov in šolstva.¹⁷

Drugi sklop zahteva, da je učitelj odgovoren do svojega razreda, kar pomeni, da pozna svoj predmet, ki ga uči, da zna izbrati in predstaviti bistvo svojega predmeta različnim stopnjam in starosti učencev. Ne glede na predmet pa je odgovoren tudi za pisno in ustno izražanje ter sporočanje učencev (v francoskem jeziku). Ravno tako pa mora znati načrtovati, pripraviti, izvajati in ovrednotiti svoje poučevanje; določiti učne cilje in potrebne etape za njihovo uresničevanje ter uporabljati različna učna sredstva, še posebej informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Učitelj morati znati upoštevati potrebe učencev, uporabljati načine ugotavljanja napredka učencev ter še posebej evalvirati svoje poučevanje in učenje vsako učno uro. Učitelj se mora zavedati odgovornosti in pomembnosti svojega dela, kazati dinamičnost, znati prepričevati in spodbujati k učenju, vključevati učence v skupinsko ali aktivno delo, predvidevati in videti težave učencev ter jim pomagati itd.¹⁸

Tretji sklop pa vključuje odgovornost učitelja do šolske ustanove. Učitelj se mora zavedati pomena in vrednosti šolske ustanove za izobraževanje mladih in njihovo pripravo na družbeno življenje. Biti mora pripravljen delati v skupinah ali različnih skupnih projektih na

¹² Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86.

¹³ Primeri nalog so v: *Le CAPES d'histoire-géographie* (2000). Paris: Vuibert.

¹⁴ *Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie*. (2000). Paris: Armand Colin, str. 11–12.

¹⁵ Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86.

V Franciji lahko kandidati opravljajo tudi izpit Agrégation (za visoke šole) posebej za zgodovino in za geografijo, ki je ravno tako ustni in pisni. Izpit iz zgodovine vključuje pisni del (esej o antični in srednjeveški zgodovini, esej o novoveški in sodobni zgodovini, razlaga zgodovinskega besedila in geografski esej), v ustni obliki pa je učna priprava iz zgodovine, razlaga zgodovinskih virov in razlaga geografskih virov. *Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie*. (2000). Paris: Armand Colin, str. 8–12.

¹⁶ Mission du professeur exerçant en collège, en lycée d'enseignement général et technologique ou en lycée professionnel. Circulaire n° 97–123 du 23 mai 1997. Dostopno na: <http://www.ac-reims.fr/ia51/dipeae/originaux/Circulaire%20no%2097-123%20du%2023%20mai%201997.htm> (20. 8. 2005).

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

šoli. Ravno tako mora znati konstruktivno komunicirati s starši in skrbniki učencev. Pripravljen pa mora biti tudi na sodelovanje z zunanjimi ustanovami in učitelji.¹⁹

Glavni cilji začetnega izobraževanja učiteljev zgodovine in geografije pa so razdeljeni v štiri sklope:

- splošno znanje predmeta (znanje zgodovine in geografije, specifične metode in pojmi za oba predmeta, uporaba virov, namen poučevanja obeh predmetov: znanje, državljanska odgovornost, sposobnost interpretacije sveta),
- poznavanje in uporaba učnega načrta (načrtovanje in zagotavljanje napredovanja, poznavanje in uresničevanje ciljev tem),
- poučevanje, spremljanje in vodenje učencev pri delu (dovzetnost za pričakovanja in potrebe razreda, razdeljevanje in poučevanje različnih faz, sposobnost prepričevanja in poslušanja, uporabljanje različnih učnih sredstev, analiziranje lastnega dela, ocenjevanje in izboljševanje učenčevega dela),
- poučevanje v šolskem posloplju (sodelovanje pri šolskem delu, sodelovanje s kolegi istega predmeta in s predmeti istega razreda).²⁰

Cilji tako predstavljajo kompetence učiteljev začetnikov zgodovine in geografije ter vključujejo poznavanje dela z učenci, poznavanje predmeta in tehnologije ter šolskega dela.

Predstavljene kompetence v Franciji ne pomenijo, da jih je potrebno absolutno pridobiti in osvojiti že v začetnem izobraževanju, ampak postopoma z nadaljnjim izobraževanjem in prakso. Poslanstvo učiteljev je, da izobražujejo mlade, ki so jim zaupani, prispevajo k izobraževanju in zagotavljajo mladim izobrazbo za družbeno in poklicno vključevanje. Učitelji so sicer avtonomni pri svojem poklicu, vendar pa morajo upoštevati, da so učenci v središču njihovega dela in razmišljanja. Učitelji morajo upoštevati vse učence ne glede na razlike in morajo biti pozorni na njihove težave. Ravno tako pa se morajo stalno izobraževati in slediti novostim svojega predmeta.

Glavni cilj začetnega usposabljanja v Franciji je, da na eni strani učitelji spoznajo vso odgovornost svojega poklica, na drugi strani pa da pridobijo željo in sposobnost nadaljevati svoje izobraževanje ter izpopolnjevati svoje poučevanje in ga stalno prilagajati učencem.

Slovenija

V Sloveniji morajo učitelji, ki poučujejo zgodovino v osnovni ali srednji šoli, končati pedagoško smer zgodovine (na Pedagoški fakulteti v Mariboru ali Filozofski fakulteti v Ljubljani). Pedagoška smer (4 leta in dodatno leto za pisanje diplomske naloge) je namenjena bodočim učiteljem zgodovine. Na Filozofski fakulteti je pedagoška smer sestavljena tako, da vključuje akademski študij zgodovinskih predmetov in študij akademskih predmetov drugega izbranega predmeta (dvopredmetni študij, enopredmetni pedagoški študij zgodovine se ne izvaja). Posebnost pa so splošni pedagoško-psihološki predmeti (didaktika, pedagogika, andragogika in psihologija za učitelje) in predmet didaktika zgodovine, ki vključuje tudi pedagoško prakso. Tako diplomantje že pridobijo določeno število kompetenc v času diplomskega študija.

Kompetence, ki jih diplomant pridobi pri splošnih pedagoško-psiholoških predmetih, so naslednje:

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 180–181.

»Učinkovito« poučevanje

- je usposobljen za preoblikovanje in posredovanje strokovno-predmetnih vsebin na učencu razumljiv način;
- pri uresničevanju šolskega kurikulumu ustrezno povezuje cilje učnih načrtov, vsebine, načine učenja in razvoj učencev;
- učinkovito načrtuje, organizira in izvaja učne aktivnosti;
- obvlada principe raziskovanja na pedagoškem področju ter jih uporablja pri izboljševanju učenja in poučevanja;
- spodbuja aktivno in neodvisno učenje, ki učencem omogoča, da sami načrtujejo, spremljajo, vrednotijo in uravnavajo svoje učenje;
- spodbuja sodelovalno učenje, ki učencem omogoča razvoj socialnih veščin za uspešno sodelovanje v različnih heterogenih skupinah.

Vseživljenjsko učenje

- uporablja ustrezne metode za motiviranje učencev in razvija strategije, ki omogočajo vseživljenjsko učenje;
- spodbuja prožnost in vztrajnost pri soočanju z novimi izzivi in nalogami ter sposobnost samovrednotenja pri učencih;
- pri delu uporablja informacijsko-komunikacijsko tehnologijo in pri učencih razvija informacijsko pismenost;
- pri učencih razvija komunikacijske in socialne veščine.

Vodenje in komunikacija

- učinkovito komunicira z učenci in razvija pozitivne odnose z njimi;
  - oblikuje spodbudno učno okolje in skupnost učencev, v kateri se ceni različnost in v katerih se učenci počutijo sprejete, varne in samozavestne;
  - oblikuje jasna pravila za vedenje in disciplino v razredu; pravila temeljijo na spoštovanju vseh udeležencev;
  - se uspešno sooča z neprimernim vedenjem, agresivnostjo, konflikti in uporablja ustrezne strategije za njihovo reševanje;
  - daje vsem učencem enake možnosti in prilagaja delo njihovim individualnim posebnostim;
  - prepozna učence s posebnimi potrebami, njihova močna in šibka področja, prilagaja delo njihovim zmožnostim in po potrebi sodeluje z ustreznimi strokovnjaki in ustanovami.
- Preverjanje in ocenjevanje znanja ter spremljanje napredka učencev*
- ustrezno uporablja različne načine spremljanja, preverjanja in ocenjevanja napredka posameznega učenca v skladu s cilji ter daje konstruktivno povratno informacijo;
  - spremlja in vrednoti napredek učencev na področju usvajanja strategij učenja, učenja socialnih veščin, bralne in informacijske pismenosti;
  - seznanja starše in druge odgovorne osebe o napredku učencev.

Širše profesionalne kompetence

- razvija pozitiven odnos do učencev, kaže spoštovanje do njihovega družbenega, kulturnega, jezikovnega, verskega izhodišča;
- pri svojem delu upošteva etična načela in zakonska določila;
- kaže in spodbuja pozitivne vrednote, stališča in vedenje, ki ga pričakuje od učencev;
- učinkovito komunicira in sodeluje s starši ter drugimi osebami, odgovornimi za učence;
- sodeluje z drugimi učitelji in sodelavci na šoli;

- se vključuje in sodeluje v različnih aktivnostih v ožjem in širšem okolju ter na področju izobraževanja;
  - načrtuje, spremlja, vrednoti in uravnava lasten profesionalni razvoj.«²¹
- Študentje pri predmetu Didaktika zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani (120 ur v 4. letniku) pridobijo naslednje kompetence:
- poznajo učne cilje sodobnega pouka zgodovine ter didaktično–metodično zasnovanost učnih načrtov, učbenikov in priročnikov za pouk zgodovine ter zunanjih izpitov iz zgodovine;
  - so usposobljeni za letno in dnevno načrtovanje, organiziranje, izvajanje in ocenjevanje rednega pouka in izvenšolskih dejavnosti s poudarkom na aktivni vlogi učencev;
  - uporabljajo informacijsko-komunikacijsko tehnologijo;
  - so usposobljeni za opazovanje, spremljanje, vrednotenje in samoocenjevanje učnega procesa;
  - kažejo zadovoljstvo, odgovornost in pozitiven odnos do pedagoškega dela.²²
- Zgornje kompetence so sinteza sprotnih kompetenc, ki jih študentje pridobijo pri posameznih obveznostih.

Tako predavanja omogočajo, da študent pozna didaktično–metodične značilnosti sodobne didaktike zgodovine (učnih načrtov, učbenikov, priročnikov itd.) in pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah; pozna sodobne učne oblike, metode, tehnike, strategije, sredstva, dejavnosti in načine ocenjevanja; pozna načine spremljanja in raziskovanja pouka ter permanentnega izobraževanja.

Skupinske in individualne hospitacije, analize in zapisniki omogočajo, da študent spremlja, opazuje, zapisuje, ovrednoti učni proces ter uporablja didaktično terminologijo.

Krajša seminarska naloga v obliki didaktičnega članka omogoča, da študent išče, izbira, analizira, sintetizira in vrednoti ter predstavlja različne učne vire za pouk zgodovine.

Krajše pisne naloge omogočajo, da študent uporablja didaktično–metodično teoretično znanje na konkretnih primerih.

Priprave in nastopi omogočajo, da študent načrtuje učne cilje, vsebino, oblike, metode, tehnike, strategije, sredstva in naloge; podaja učno snov zanimivo, jasno in sistematično; spodbuja učence in jih ustrezno vključuje v učni proces; ustrezno uporablja učne oblike, metode, tehnike ter učila in učne pripomočke; vodi učinkovito komunikacijo v razredu; izvaja prehode med etapami in različnimi učnimi načini ter primerno glasno in živeto izvaja pouk.

Pedagoška praksa in vodenje dnevnika omogočata, da študent povezuje didaktično–metodično teoretično znanje s praktičnim pedagoškim delom v osnovni in srednji šoli; pozna način delovanja šole in šolsko dokumentacijo; kaže pozitiven odnos z učenci in mentorjem; pozna pedagoško delo učitelja zgodovine; uporablja samorefleksijo in samoocenjevanje.

Ustni zagovor omogoča, da študent pokaže znanje, razumevanje, uporabo, analizo, sintezo in vrednotenje didaktično–metodičnih elementov.

Osebna mapa omogoča, da študent razmišlja o svojem delu, se samovrednoti in samoočenjuje; načrtuje svoje obveznosti, zbira svoje izdelke in ureja osebno mapo.

²¹ Peklaj, Cirila (2005). Kompetence študentov. V: Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005), str. 7.

²² Trškan, Danijela (2005). Študijski program didaktike zgodovine 2005/06. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 3; Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 40; Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005), str. 56.

Dodatne pedagoške dejavnosti (računalniško usposabljanje, obiski predavateljev, obiski pedagoških ustanov) pa omogočajo, da študent pozna vsestransko pedagoško delo v osnovnih in srednjih šolah, muzejih in v šoli v naravi; se zanima in kaže odgovornost za permanentno izobraževanje ter uporablja informacijsko-komunikacijsko tehnologijo.²³

Če povzamemo, študentje pri didaktiki zgodovine spoznajo naloge in pomen predmeta zgodovine, se naučijo samostojno načrtovati in izvajati učno delo v razredu, spremljati napredovanje učencev ter izboljševati pedagoško delo kot razmišljajoči praktiki in akcijski raziskovalci, kar je solidna osnova za opravljanje enoletnega pripravništva.

Enoletno pripravništvo se izvaja 10 mesecev in ga lahko opravljajo diplomantje tudi brez pedagoško-andragoške izobrazbe. Na koncu opravljajo ustni strokovni izpit, ki je sestavljen iz treh delov: poznavanje ustavne ureditve Republike Slovenije in predpisov, ki urejajo človekove ter otrokove pravice in temeljne svoboščine; poznavanje predpisov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja ter poznavanje knjižnega jezika.²⁴

V pravilniku o pripravništvu sicer niso določene kompetence, ampak le področja, za katera se pripravnik usposablja. Ta pa so za vse šolske stopnje:

- »seznanjenje z načrtovanjem organizacije in izvedbe programa za predšolske otroke oziroma izobraževalnega programa, ali strokovnega področja, za katerega se pripravnik v vrtcu oziroma šoli usposablja,
- seznanjanje z različnimi metodami in oblikami vzgojnega oziroma vzgojno-izobraževalnega (v nadaljnjem besedilu: vzgojno-izobraževalno) dela,
- poglobljanje specialne didaktike pri predmetu oziroma predmetnemu področju, za katerega se pripravnik usposablja, vključno z oblikovanjem podrobnega vzgojnega oziroma učnega načrta, pripravo vzgojne oziroma učne ure in njeno izvedbo, pripravo naloge za preizkus znanja, hospitiranjem pri urah mentorja in drugih vzgojiteljev oziroma učiteljev,
- pridobivanje izkušenj pri vzpostavljanju dobrih človeških in delovnih odnosov z otroki, učenci in dijaki,
- pridobivanje izkušenj pri razvijanju skupinske dinamike, komunikacije in pri izvajanju metod in oblik dela ter pri uporabi vzgojnih oziroma učnih pripomočkov,
- poglobljanje znanj o preverjanju, ocenjevanju in spremljanju razvoja in napredka otroka, učenca in dijaka,
- poznavanje razredniških nalog s poudarkom na pripravi seje oddelčnega učiteljskega zbora, pripravi roditeljskega sestanka in drugih oblik sodelovanja s starši, utemeljitvi vzgojnega ukrepa in mentorstvu razredne skupnosti,
- reševanje problemov v zvezi s pravicami otrok, učencev in dijakov s poudarkom na ugovoru na oceno in statusu vajenca in dijaka,
- samostojno opravljanje vzgojno-izobraževalnega dela pod vodstvom mentorja,
- usposabljanje v svetovanju otrokom, učencem, dijakom, vzgojiteljem oziroma učiteljem in staršem,
- seznanjanje s primarnim in sekundarnim preventivnim delom, vezanim na vrtec oziroma šolo in na posameznika,
- usposabljanje za smotno izbiro ustreznih vsebin in metod dela pri izvajanju programa za predšolske otroke,

²³ Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 40.

²⁴ Pravilnik o pripravništvu in o strokovnem izpitu strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Št. 166-4/96. 33. člen. Uradni list RS, št. 12/96. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199630&stevilka=2002.11.2005>.

- usposabljanje v slovenskem knjižnem jeziku kot jeziku pedagoške komunikacije (v nadaljnjem besedilu: slovenski knjižni jezik),
- poznavanje ustavne ureditve Republike Slovenije in človekovih ter otrokovih pravic in temeljnih svoboščin in
- poznavanje predpisov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja.«²⁵
Desetmesečno pripravništvo pomeni usposabljanje za samostojno vzgojno-izobraževalno delo in tudi pravico na strokovni izpit.

Kompetence izkušenih učiteljev

Kompetence izkušenih učiteljev zgodovine naj bi se nanašale na naslednje elemente:

- predmetno znanje (poznavanje vsebine izbrane teme, izbor vsebine); načrtovanje učne ure (učna priprava je izdelana, jasni učni cilji, pripravljene naloge in aktivnosti za učence, pripravljena učna sredstva, izbrana učna vsebina);

- poučevanje in učne metode (uvodna ustrezna motivacija; ustrezna navodila, razlaga in demonstracija, ustrezen izbor metod; izbor in ustreznost učnih oblik; različna vprašanja in sodelovanje učencev, ustrezna komunikacija; ustrezna uporaba časa za aktivnosti in naloge; različne učne metode; različna učila; ustrezen tempo in izraba časa; razumljivost in pravilnost predstavitve vsebine; čas za zaključek, preverjanje doseženih učnih ciljev);

- vodenje razreda in odnos do učencev (ustrezen uvod, prehodi in zaključki; ohranitev pazljivosti in pozornosti učencev oz. zanimanja in motivacije učencev; kontrola hrupa in govora; spoštovanje učencev);

- spremljanje in ocenjevanje učenčevega napredka (sprotno kontroliranje oz. preverjanje znanja učencev; predviden čas za preverjanje učnih ciljev; sprotne povratne informacije učencem);

- uspešnost (učinkovit pristop za ves razred, skupinsko, parno ali individualno delo; visoka pričakovanja za delo in obnašanje učencev; ustrezna disciplina; navdušenje, spodbujanje učencev k radovednosti in zanimanju za predmet; kvalitetno učenje učencev; ovrednotenje lastnega dela).²⁶

21. stoletje pa zahteva od učitelja tudi nove naloge in spretnosti, npr. »usmeritev od poučevanja k učenju, nadalje poudarek na uporabi sodobne informacijske tehnologije, usposobljenost za delo z različnimi učenci (različne sposobnosti, posebne potrebe, multikulturne razlike), nujnost sodelovanja z drugimi učitelji, drugimi strokovnimi delavci in starši, usposobljenost za refleksijo, raziskovanje in evalvacijo lastnega dela. Za uspešno prevzemanje vseh teh novih vlog mora biti učitelj odprt za spremembe in motiviran za vseživljenjsko učenje in stalni profesionalni razvoj.«²⁷

V nadaljevanju je predstavljen še primer kompetenc, uvrščenih v pet skupin. Predstavljajo kompetence, ki naj bi jih sodobni izkušeni učitelji imeli. Prva skupina je usposobljenost učiteljev za nove načine dela v razredu, kjer gre za uporabo ustreznih pristopov glede na socialno, kulturno in etnično različnost učencev in organiziranje optimalnega in spodbudnega učnega okolja z namenom spodbuditi in olajšati proces učenja. Pomembno je tudi timsko delo (poučevanje) z drugimi učitelji in strokovnimi sodelavci, ki sodelujejo v vzgojno-izo-

²⁵ Prav tam. 9. člen.

²⁶ Phillips, Rob (2002). *Reflective Teaching of History* 11–18. London. New York: Continuum, str. 52.

²⁷ Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 55–56.

braževalnem procesu z istimi učenci. Druga skupina kompetenc se nanaša na usposobljenost učiteljev za nove naloge dela zunaj razreda, to je na šoli in s socialnimi partnerji ter vključuje učiteljevo razvijanje šolskega kurikula, organizacijo in evalvacijo vzgojno-izobraževalnega dela ter sodelovanje s starši in drugimi socialnimi partnerji. Tretja skupina je usposobljenost učiteljev za razvijanje novih kompetenc in novega znanja pri učencih, pri kateri gre za učiteljevo razvijanje usposobljenosti učencev za vseživljenjsko učenje v družbi znanja; poudarjanje državljske vzgoje učencev ter povezovanje in uporaba novih kompetenc pri posameznih predmetih ali predmetnih področjih. Četrta skupina se nanaša na razvijanje profesionalnosti, ki vključuje raziskovalni pristop in usmerjenost v reševanje problemov ter odgovorno usmerjanje lastnega profesionalnega razvoja v procesu vseživljenjskega učenja. Peta skupina pa je uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki vključuje učiteljevo uporabo IKT pri pouku, pri drugem strokovnem delu in tudi za potrebe lastnega poklicnega razvoja.²⁸

Če primerjamo kompetence učitelja začetnika in izkušenega učitelja, potem so izkušeni učitelji bolj usposobljeni za sodelovalno delo (s šolo, ustanovami ...), bolj znajo usposabljeti učence za vseživljenjsko učenje ter spremljati lastni pedagoški razvoj.

Zaključek

Če primerjamo izobraževanje učiteljev zgodovine, lahko ugotovimo, da imata angleški in francoski šolski sistem začetno izobraževanje učiteljev v sklopu podiplomskega študija (enoletni program z najmanj 12 tedni praktičnega dela na šolah). V Sloveniji pa se začetno izobraževanje učiteljev začne že v dodiplomskem študiju. Po končanem dodiplomskem študiju lahko kandidati že začnejo samostojno poučevati. Opraviti morajo še enoletno pripravništvo, ki se lahko primerja s francoskimi in angleških enoletnim programom. V Veliki Britaniji in Franciji so v ta program vključeni univerzitetni učitelji in učitelji mentorji na šolah, v Sloveniji pa le učitelji mentorji. V Veliki Britaniji se začetno izobraževanje konča s pisnim izpitom, v Franciji pa je potreben pisni in ustni sprejemni izpit. V Sloveniji se pripravništvo zaključi z ustnim strokovnim izpitom (dopolnjen tudi s pisnimi učnimi pripravami). Razlika je tudi v tem, da v Franciji in Veliki Britaniji ne morejo kandidati poučevati na šolah brez dokončanja enoletnega programa, v Sloveniji pa lahko poučujejo samostojno že študentje ali diplomanti brez pedagoške prakse oz. pedagoške smeri študija.

Kompetence so sestavni del standardiziranih programov, kjer je pomembna predvsem kakovost izvajanja programa za kakovostno izobraževanje študentov. »Ker razumemo kompetence kot kombinacijo znanja, spretnosti, sposobnosti in odnosa do učenja in dela, ki so v medsebojni povezavi, spodbuda njihovemu oblikovanju zahteva pripravo in izvedbo kompleksnega učnega procesa, v katerem so učenci aktivni v učenju in opazovanju lastnega učenja.«²⁹ To pa je naloga visokošolskih ustanov oz. visokošolskih učiteljev bodočih učiteljev ter vseh sodelujočih (učiteljev mentorjev, šolskih koordinatorjev ...). Tako bi morali biti vsi sodelujoči pri začetnem izobraževanju učiteljev podkovani v predmetnem in didaktičnem znanju, zlasti načrtovanju učne ure, vodenju, svetovanju in vrednotenju poučevanja, morali

---

²⁸ Vzeto iz: Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 29.

²⁹ Sentočnik, Sonja (2004). Portfelj kot alternativna oblika vrednotenja učenčevega napredka – možnosti njegove uporabe v slovenskih šolah. V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Št. 1, str. 75.

bi biti poštene, pristni in iskreni pri komunikaciji ter seveda izkušeni, refleksivni in sposobni sodelovanja z različnimi učitelji, kolegi in ustanovami (učno partnerstvo).³⁰

Glavni namen začetnega izobraževanja učiteljev zgodovine je ravno tako: »Bodočega učitelja je treba opremiti s potrebnimi kompetencami za začetek dela, hkrati pa ga motivirati za nadaljnji profesionalni razvoj v vsej učiteljski karieri.«³¹ Kakovost učiteljeva dela ni odvisna samo od znanja in spretnosti učitelja, ampak tudi o osebnostnih kvalitetah (spoštovanje, skrb, pogum, življenjsko ... in od osebnostnih vrednot, prepričanj ali obnašanj, kar je sicer težje doseči pri začetnem izobraževanju.³² Učiteljevo delo je poklic, ki bi moral vključevati avtonomijo, odgovornost, samokritičnost, refleksijo, akcijsko raziskovanje in stalno vseživljenjsko izobraževanje.³³

Literatura

- Discussion paper. Standards and the Quality of Teachers and Teacher Educators. (2005) Academic Committee 30th annual ATEE Conference Amsterdam 22–26 October 2005.
- Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 85–93.
- Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Le CAPES d'histoire-géographie (2000). Paris: Vuibert.
- Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie. (2000). Paris: Armand Colin.
- Medveš, Zdenko (2004). Kompetence – razmislek o razvoju koncepta splošne izobrazbe. Sklepno poročilo mednarodnega posveta o splošni izobrazbi. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 4–8.
- Mission du professeur exerçant en collège, en lycée d'enseignement général et technologique ou en lycée professionnel. Circulaire n° 97-123 du 23 mai 1997. Dostopno na: <http://www.ac-reims.fr/ia51/dipeae/originaux/Circulaire%20no%2097-123%20du%2023%20mai%201997.htm> (20. 8. 2005).
- Pečjak, Sonja (2004). Možnosti uresničevanja ključnih kompetenc. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 38–39.
- Phillips, Rob (2002). Reflective Teaching of History 11–18. London. New York: Continuum.
- Pravilnik o pripravništvu in o strokovnem izpitu strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Št. 166-4/96. Uradni list RS, št. 12/96. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199630&stevilka=2002> (22. 11. 2005).
- Pušnik, Mojca (2004). Od znanja h kompetencam. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 9–18.
- Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 52–74.
- Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 27–31.

³⁰ Več o kompetencah mentorjev: Dietling Fischer (2005). Kompetence mentorjev. Konferenca: Partnerstvo in mentorstvo v izobraževanju učiteljev. 22.–24. september 2005, Bled. Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete v sodelovanju z mednarodnim projektom MINT. Gradivo za delavnico.

³¹ Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 30.

³² Discussion paper. Standards and the Quality of Teachers and Teacher Educators. (2005) Academic Committee 30th annual ATEE Conference Amsterdam 22–26 October 2005, str. 4.

³³ Prav tam, str. 5.

- Secondary PGCE History Course Handbook 2005/06. University of Exeter. Dostopno na: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/Handbook22.9.05.doc> (22. 11. 2005)
- Sentočnik, Sonja (2004). Portfelj kot alternativna oblika vrednotenja učenčevega napredka – možnosti njegove uporabe v slovenskih šolah. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 55. Št. 1, str. 70–91.
- Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: *Zgodovinski časopis*. Letnik 55. Št. 3–4, str. 501–503.
- Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, Danijela (2005). Študijski program didaktike zgodovine 2005/06. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005).
- University of Exeter. School of education and lifelong learning. Postgraduate Certificate in Education. Secondary Programme Handbook. Academic Year 2005–2006. Dostopno na: http://www.education.ex.ac.uk/partnership_with_schools/documents/secondary_documents/sec_pgce_handbook_0506_final_version (22. 11. 2005).

IN MEMORIAM

Terezija Traven (1. 10. 1910 – 30. 10. 2005)

V prvih novembrskih dneh leta 2005 smo se poslovili od Terezije Traven, upokojene višje strokovne sodelavke Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Terezija Traven se je rodila pred petindevetdesetimi leti v družini trgovca in gostilničarja iz Tacna nad Ljubljano. Njihovi hiši se je reklo pri »Koširju«. S tem severnim ljubljanskim obrobjem je ostala najtesneje povezana vse svoje življenje, tako na osebni in čustveni, in kot zgodovinarica tudi na raziskovalni ravni.

Burna trideseta leta prejšnjega stoletja so odločilno vplivala na njeno idejno, končno pa tudi na poklicno usmeritev. Takrat se je namreč pridružila levičarskemu gibanju, se vključila v društvo Vzajemnost ter Esperantsko društvo v Tacnu, skupaj z Dušanom Pirjevcem pa je od leta 1940 delovala tudi v tacenski partijski celici. V revolucionarni organizaciji je predstavljala t. i. maloborzuazni element in zanimivo je, da se taki oznaki osebno ni niti odrekala.

Po okupaciji se je kot komunistka takoj vključila v revolucionarno osvobodilno gibanje in vojna leta med drugim preživela kot kurirka Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, tehničarka v ilegalni grafični tiskarni in vodja intendance v Ljubljani, nato pa kot aktivistka OF, Slovenske protifašistične ženske zveze in KPS v Beli krajini in na Štajerskem. Bila je nosilka Partizanske spomenice 1941.

Po vojni bi se ji lahko zgodilo, da bi se njeno poklicno delo omejilo le na t. i. družbeno-politično delovanje. Vendar je kljub perspektivnim poklicnim možnostim v sebi nosila veliko željo po nadaljnjem izobraževanju, kar v tistih časih ni bilo vedno najlažje in tudi ne posebej zaželeno. Leta 1946 se je vpisala na gimnazijo, nato pa se je odločila za študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je leta 1960. K študiju zgodovine jo je vzpodbudila želja raziskovati in pisati o usodnem obdobju slovenskega naroda med drugo svetovno vojno.

Terezija Traven se je takoj po diplomi zaposlila na tedanjem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer je ostala do upokojitve leta 1981. Posvečala se je predvsem preučevanju vojaškega in političnega vidika narodnoosvobodilnega gibanja. Pri tem se je osredotočila na njegovo začetno obdobje. Morda je ta odločitev izhajala iz njene osebne narave in tudi narave gibanja, ki mu je dala svoja najboljša leta: takrat je bilo namreč vse še manj politično, slonelo je na osebni predanosti in osebnem delu.

Predvsem predano delo je bila vrednota, ki so jo njeni sodelavci začutili ob vsakem osebnem stiku s Terezijo Traven ali Rezko, kot so jo pogosto imenovali. Njena zasluga je na primer, da danes razpolagamo z bogato zbirko podatkov o partizanskih prvoborcih, brez česar bi bilo danes slovensko zgodovinopisje siromašnejše za pomembne obravnave s področja politične in socialne pripadnosti slovenskih partizanov leta 1941.

V zgodovinopisnem delu Terezije Traven se izrazito izrisuje nekaj tematik, ki jim je namenjala svojo pozornost: prvo področje njenega zanimanja so predstavljale prve slovenske partizanske enote, drugo razvoj partijske in frontne organizacije predvsem v Ljubljani in njeni okolici, tretje pa je zajemalo delovanje in usode posameznikov. Ob tem se je pogosto vračala na svoje ožje rojstno območje z opisi zgodovinskega dogajanja v Tacnu, v dolini Medvod in predvsem na Rašici kot območju delovanja Rašiške čete in prvi požgani vasi na

Slovenskem med okupacijo. Rašici je posvetila tudi samostojno publikacijo (Terezija Traven: Rašica, Maribor 1982). Na osnovi svojega natančnega dela je objavila številne prispevke. Njena bibliografija šteje okoli 200 enot. Med njimi moramo posebej omeniti še monografsko zasnovani obravnavi Mokronoške (Terezija Traven: Mokronoška partizanska četa, Novo mesto 1985) in Novomeške partizanske čete (Terezija Traven: Novomeška partizanska četa, Novo mesto 1989). Zlasti zadnjo odlikuje kritična analiza splošnih razmer, v katerih je leta 1941 nastajala Novomeška četa, vrednotenje njene bojne učinkovitosti ter opisovanje medsebojnih odnosov in osebnih usod posameznih borcev. Terezija Traven je tudi avtorica številnih gesel v Enciklopediji Slovenije in soavtorica Bibliografije člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917–1941, I, (1917), ki je izšla v Ljubljani leta 1974.

Terezija Traven je bila še v častitljivi starosti polna iskateljskega nemira ter načrtov, in če je le mogla, se je še vedno rada ustavila na inštitutu in obiskala svoje kolege. Sodelavci in kolegi je niso cenili le zaradi njenega dela, temveč tudi zaradi njenih človeških lastnosti. Bila je poštena, človeško čuteča in resnicoljubna tako v osebnih odnosih kot v strokovnih vprašanjih.

Njeni nekdanji inštitutski sodelavci, kolegi iz Arhiva Republike Slovenije ter člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ki ji je kot ena najbolj zvestih društvenc Zgodovinskega društva Ljubljana tako izrazito pripadala, se poslavljam o od nje s prijetno zavestjo, da smo skupaj delili precejšen del našega zgodovinarskega bivanja. Vedno smo se radi srečali z njo, saj je bila marsikomu dragocen sogovornik. Takšno jo bomo ohranili v našem spominu.

Jurij Perovšek

KONGRESI, SIMPOZIJI IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

35. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci

Bad Radkersburg, 5.–8. julij 2005

V avstrijski Gornji Radgoni je od v začetku julija lani potekalo 35. mednarodno kulturnozgodovinsko srečanje Modinci, s podnaslovom *Führungsschichten im pannonischen Raum im 18. und 19. Jahrhundert*.

Mednarodni simpozij Modinci je krojil pester spekter predavateljev iz Gradiščanske, Štajerske, Hrvaške, Madžarske in Češke. Slovenski predstavniki, ki v organizacijskem odboru tega tradicionalnega srečanja sicer sodelujejo že od samega začetka, se zaradi premajhnega posluha za to poklicanih, srečanja niso udeležili. To so obžalovali vsi udeleženci srečanja, predavatelji in poslušalci. Izrazili so upanje, da bosta stroka in dobra volja našli pot iz slepe ulice. Od tovrstnih srečanj imamo lahko koristni vsi, udeleženci s poslušanjem zares kvalitetnih referatov, pa tudi mladi zgodovinarji, ki jim organizacijski odbor nudi finančno podporo pri nadaljnji raziskovalni dejavnosti.

Pred slovesnim začetkom smo si udeleženci v tamkajšnjem mestnem muzeju ogledali razstavo *Grenzen überwinden*. Slikovni material, predmeti in besedila so pričali o razvoju kraja od najzgodnejšega obdobja do današnjih dni in spominjali na dogodke, ki so ne glede na meje prizadeli obe današnji državi, Slovenijo in Avstrijo. Vsebinsko se je na razstavo navezovalo uvodno predavanje Gerharda Pferschya, nekdanjega direktorja štajerskega deželnega arhiva z naslovom *Der Raum Radkersburg in der Geschichte*. Po referatu, v katerem je predstavil zgodovinski razvoj tega področja, je sledila slovesna otvoritev simpozija.

V dobrih dveh dneh so referenti s kvalitetnimi predavanji poslušalcem živo naslikali čas pred sto in več leti. Obdobje po revoluciji leta 1848 sta evropski prostor zaznamovala idejni napredek in hitri tehnološki razvoj, kar je vplivalo na takratno družbeno podobo. Referenti so jo raziskovali iz različnih vidikov. Tako je Peter Wiesflecker v uvodnem predavanju z naslovom *Alter und neuer Adel in Innerösterreich* predstavil nekaj plemiških družin Notranje Avstrije. Predavatelj, ki tudi sicer velja za enega najboljših poznavalcev avstrijskega srednjeveškega plemstva, je v zanimivem prispevku orisal navade in običaje njihovega vsakdana. Njegovega štajerskega kolega Roberta Hausmanna so v prispevku *Wirtschaftseliten im 18. und 19. Jahrhundert* zanimale predvsem gospodarske elite Štajerske, še zlasti njihov razvoj po letu 1848 in 1873. János J. Varga je predstavil reformne načrte plemstva za ohranitev njegovih elit po turškem obdobju, Zoltan Kaposy pa se je ukvarjal s funkcijskimi spremembami plemstva v 18. in 19. stoletju. Kako je v tem času izgledala centralna uprava Esterházijske domene in kako so delovale njeni najvišji predstavniki je zanimalo Felixa Toblerja iz Gradiščanske. János Poór se je ukvarjal s političnimi elitami v zahodni Madžarski na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Na podlagi protokolov madžarskega parlamenta je avtor statistično analiziral njegovo delovanje in učinkovitost. Zahodno madžarsko področje je bilo zanimivo tudi za Johanna Seedocha. V ospredju njegovega prispevka je bila regionalna in komunalna ureditev v *komitate* pred in po revolucionarnem letu 1848. Vera Bácskai je pojav elitnega sloja družbe na tem področju poskušala razložiti na podlagi kriterijev, ki v celoti ne ustrezajo sociološki definiciji tega fenomena. V 18. stoletju je premoženje meščanov po pravilu pogojevalo tudi moč in oblast, kar pa se je v 19. stoletje spremenilo, saj so se posamezni trgovci hoteli znebiti tovrstnega, po njihovem mnenju nadležnega opravila. Iz sosednje Hrvaške je odmeven referat z naslovom *Die bürgerliche Eliten Kroatiens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* imela Iskra Iveljić. Avtorica je izpostavila ideološke in politične poglede, socialna razmerja ter kulturne dosežke meščanske elite v drugi polovici 19. stoletja na Hrvaškem. Večina tega sloja hrvaške družbe je po

njenem mnenju stremela k liberalnim idejam in modernizaciji. Njena hrvaška kolegica Kristina Milko-
vić je predstavila delovanje Josipa Jelačića kot vojaka in plemiča v prvi polovici 19. stoletja.

Uglašnim referatom, ki so bili vsi v nemškem jeziku, je običajno sledila še bolj zanimiva disku-
sija. Udeleženci so prispevke uglednih in priznanih strokovnjakov dobro sprejeli, njihova uporabna
vrednost pa bo še večja, ko bo izšel zbornik letošnjega simpozija.

Poleg predavanj so se udeleženci simpozija udeležili ekskurzije v bližnji *Vulkanland*. Najprej so si
ogledali grad *Halbenrain*, manjši dvorec, ki je preurejen v nekakšno vrsto gostinske poklicne šole. V
ospredju izobraževanja je praktično usposabljanje, zato imajo dijaki na voljo ogromno kuhinjo, v kleti
pa peči, ob katerih se učijo pekarske obrti. V bližnjem vrtu in sadovnjaku, ki sta v popolni oskrbi
dijakov, se učijo pridelave in shranjevanje pridelkov. Šola dijakom v zadnjem, drugem nadstropju nudi
tudi bivanje. Pot se je nadaljevala po vulkanski pokrajini, v slikovito mestece *Straden*. Od tod se je
nudil prečudovit razgled na bližnjo in daljno okolico, na slovenski Boč in Pohorje.

Po zaključnem govoru gospoda Gerharda Pferschya in po ogledu mesta, so se vsi udeleženci še
zadnjič zbrali na vrtu županovega urada, kjer so nazdravili zaključku letošnjega in začetku naslednjega,
36. srečanja, ki ga bo organiziral Mogersdorf, gradiščansko mestece Modinci, po katerem je simpozij
tudi dobil ime.

M. Mojca Peternel

HEIRNET konferenca in seminar (History Educators International Research Network)

London, 14.–15. julij 2005

Mednarodna konferenca in seminar izobraževalcev učiteljev z naslovom Muzeji, identiteta in
državljanstvo je potekala v Londonu in sicer prvi dan v dveh londonskih muzejih, drugi dan pa v
prostorih QCA (Qualifications and Curriculum Authority), Piccadilly v Londonu.

Prvi dan smo udeleženci obiskali dva muzeja: Londonski muzej in Narodno galerijo portretov, kjer
so nam muzejski pedagogi predstavili dejavnosti, ki jih izvajajo za učence. Londonski muzej npr. izvaja
številne dejavnosti za zgodovino Londona, ki so namenjene osnovnošolcem, srednješolcem in učencem
s posebnimi potrebami, medtem ko se Narodna galerija portretov z metodo dela s portreti vključuje tudi
v pouk zgodovine in z atraktivnim pristopom privablja učence in učitelje. Oba muzeja sta zelo obiskana
in imata svojo spletno stran (<http://www.museumoflondon.org.uk>; <http://www.npg.org.uk/live/index.asp>)
ter skrbita, da so dejavnosti usklajene z nacionalnim učnim načrtom v Veliki Britaniji.

Drugi dan je bil v obliki zanimivega seminarja, kjer je 10 udeležencev predstavilo svoje prispevke.
Predstavitev oz. seminarji so potekali v treh delih, vsak del je imel uvodne predstavitve 3–4 prispevkov,
sledilo pa je skupinsko delo, kjer so se skupine pogovarjale o prispevkih, izkušnjah in problemih. Na
koncu je skupina izbrala poročevalca za plenarni del, ki se je zaključil še s skupno diskusijo. Ude-
leženeec je bil tako vedno v različnih skupinah in vsaj enkrat je moral poročati. Delo je potekalo ves dan
intenzivno, tako da je enodnevni seminar prinesel veliko različnih izkušenj, idej za pedagoške dejavnosti
v muzejih in tudi pokazal probleme posameznih držav pri vključevanju muzejev v učni proces.
Udeleženci so bili iz Kanade, Portugalske, Grčije, Nizozemske, Rusije, Združenih držav Amerike, Ve-
like Britanije in Slovenije.

Prvi del konference in seminarja je obravnaval vlogo in pomen muzejev. Svoje prispevke so pred-
stavili Stephane Levesque: Povezovanje muzejske pedagogike in šolske zgodovine; Irene Nakou: Mu-
zeji in zgodovinski pouk v sodobnem kontekstu ter Danijela Trškan: Muzejske pedagoške dejavnosti v
Republiki Sloveniji. Drugi del seminarja je obravnaval regionalno, narodno in mednarodno identiteto.
David Gerwin je predstavil prispevek: Učitelji, zgodovinarji, pripovedovanje in odkrivanje, Jocelyn
Letourneau: Muzeji in (ponovna) izgradnja zgodovinske zavesti, Jon Nichol: Muzeji in identiteta, Lieke
van Wijk: Razvoj izobraževanja kulturne dediščine v Evropi. Tretji del seminarja pa je ugotavljal, kako

lahko učitelji oz. izobraževalci učinkovito uporabijo muzeje za pouk oz. učenje. Isabel Barca in Helena Pinto sta predstavili prispevek: Kako lahko otroci osmislijo zgodovinske ulice, Hilary Cooper je predstavila članek: Rekonstrukcija plesa na gradu Belvoir leta 1814 in Penelope Harnett prispevek z naslovom: Raziskovati možnosti za zgodovino in državljsko vzgojo pri osnovnošolcih.

Če povzamemo vse prispevke, potem lahko ugotovimo, da muzeji danes predstavljajo avtentično, spodbudno, motivacijsko in zanimivo učno okolje. Predstavljajo vir za učenje, so odprti za alternativne interpretacije in so bolj realistični, saj so obiskovalci tudi bolj aktivno vključeni.

Muzeji predstavljajo lahko osebno, družinsko, lokalno, regionalno, družbeno, narodno, kulturno, večkulturno, mednarodno skupnost, dediščino, zgodovino ali identiteto. Muzeji zbirajo, ohranjajo, predstavljajo in na nek način tudi komunicirajo, saj predstavljajo različne zgodbe, sporočajo ali interpretirajo sporočila. Omogočajo spoštovanje zgodovinske preteklosti, posameznikov ali skupin ter različnih mnenj. Na ta način so pomembni za državljsko vzgojo.

Muzeji omogočajo uporabo, ponovitev ali poglobitev znanja ter boljše razumevanje in razvijanje predmetnih spretnosti ter avtentično učenje, kjer so lahko številne aktivnosti tudi medpredmetne (zlasti zgodovina, geografija, državljska kultura, sociologija, umetnostna zgodovina itd.) in se lahko odvijajo v muzejskih prostorih ali izven muzeja.

Prispevki so pokazali, da je potrebno večje povezovanje in usklajevanje šol in muzejev oz. učiteljev zgodovine in muzejskih pedagogov pri doseganju in uresničevanju učnih ciljev oz. standardov znanja pri predmetu zgodovina tako v osnovni kot v srednji šoli. Seveda pa so tudi težave kot npr. obnašanje učencev, odsotnost učiteljev, varnost in denar. Muzejske dejavnosti bi bile lahko ne samo kot del izvenšolskih dejavnosti, ampak sestavni del predmeta zgodovine. Učitelji zgodovine pa bi morali biti na takšno delo in sodelovanje z muzeji tudi dobro pripravljeni. Poznati bi morali predvsem delo s predmeti, muzejske eksponate in njihovo vsebino, poznati in se počutiti dobro v muzejskih prostorih. Ne bi smeli biti le pasivni učitelji, ki prepustijo celotno delo muzejskim pedagogom, ampak bi se morali tudi aktivno vključiti ipd.

Muzeji s svojimi predmeti, eksponati in zbirkami predstavljajo pravi center virov, zato so namenjeni ogledu, opazovanju, odkrivanju, preučevanju, učenju, raziskovanju, uporabi znanja, ponovitvi npr. ob igri vlog, ovrednotenju predstavitve zbirk in izražanju lastnega mnenja itd. Najpogostejše strategije, oblike in metode dela, ki so primerne za muzejsko delo učencev in so omenjene v prispevkih, so igra vlog, učenje z odkrivanjem, diskusija, pripovedovanje ali pisanje zgodb, risanje, beleženje, izpolnjevanje delovnih listov, snemanje pogovorov ali fotografiranje muzejskih zbirk itd.

Muzeji so povezani tudi z zgodovinskimi koncepti (značilni predvsem za učne načrte zgodovine v Veliki Britaniji, v prispevku Penelope Harnett), saj lahko učenci tudi v muzejih:

- spoznajo in razumejo ljudi, dogodke v preteklosti, njihova prepričanja, izkušnje in vedenja;
- ugotovijo, kateri so vzroki za spremembe ali kontinuitete in njihove posledice ter kdo ima od tega koristi;
- odkrivajo oz. postavljajo vprašanja o preteklosti (npr. kaj lahko ugotovijo iz določenega vira ali dokaza in kako to vedo);
- upoštevajo interpretacije (kaj učenci in kaj drugi ljudje pravijo o tem dokazu, vzroku, posledici itd.);
- se vživijo v preteklost (kako bi bilo, če bi bili učenci ta oseba);
- predstavijo svoje znanje in razumevanje, tako da vključijo različna mnenja in stališča (kako lahko razložijo vse to, kar so odkrili, drugim ljudem).

V svojem prispevku sem predstavila pedagoške dejavnosti slovenskih muzejev, še posebej pa dejavnosti Mestnega muzeja Ljubljana, ki pripravlja vsako leto številne delavnice za otroke in učence v starosti od 5 do 18 let in so jih udeleženci tudi pohvalili. Tako je muzej v šolskem letu 2004/05 pripravil za osnovnošolce naslednje delavnice: Arheopskovnik, Dom nekoč in danes, Miklavž peče piškote, Barjanka izdeluje posodo, Marcus bo star šestnajst let, Po sledih antične Emone, Po sledih srednjeveške Ljubljane, Muzejski detektivi, Ko Ljubljana postane sodobno mesto. Za srednješolce pa je pripravil posebno konzervatorsko delavnico. Ljubljanske bolnišnične šole in otroke s posebnimi potrebami, pa tudi nižje razrede oddaljenih osnovnih šol v mestni okolici, pa potujoča ekipa muzeja tudi obišče z dvema delavnicama: Marcus bo star šestnajst let in Slikar na obisku. Posebnost muzejske ponudbe je praznovanje rojstnega dneva po emonsko za otroke od 6. leta naprej. Druga posebnost je tudi ustvarjalna delavnica Olepšajmo se za rojstni dan, kjer otroci od 5. leta dalje izdelujejo nakit po pravadnih

vzorih. Vse dejavnosti so predstavljene v publikaciji: Za uka željne. Od pravljíčne zgodbe do raziskovalnih projektov. (2004) Koledar dogodkov 2004/05. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.

Mestni muzej Ljubljana vključuje pedagoške dejavnosti za vse starosti obiskovalcev in predstavlja primer uspešnega vključevanja muzeja v pedagoški proces in pouk zgodovine v Republiki Sloveniji ter s svojo pestro ponudbo ne zaostaja npr. za Londonskim muzejem. Tudi ostali slovenski muzeji, ki so predstavljeni v publikaciji *Pedagoški programi v slovenskih muzejih in galerijah 2005–2007*. (2005). Ljubljana: Pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije, predstavljajo uspešno vključevanje muzejskih vsebin v pouk zgodovine.

Vsi predstavljeni prispevki in tudi prispevki avtorjev (11), ki niso predstavljeni na konferenci in seminarju, so objavljeni na spletni strani: <http://www.heimnet.org/qcasymposium.htm>.

Danijela Trškan

37. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij

Salt Lake City, 3.–6. novembra 2005

Kot vsako leto se je tudi letos novembra, tokrat v Salt Lake Cityju v ameriški zvezni državi Utah, zbralo več kot tisoč preučevalcev (zgodovinarjev, geografov, slavistov-jezikoslovcev, literarnih zgodovinarjev itd.) območja nekdanjega komunističnega sveta vzhodno od nekdanje železne zaves. Poudarki celotne konvencije so bili tokrat drugačni kot v preteklosti, ko so znanstveniki poročali zlasti o problemih zgodovine, geografije, politologije, Rusiji in drugih deželah »socialističnega tabora« pa tudi o zgodovini in tedanjem trenutku v Jugoslaviji. Tokrat so bili poudarki zlasti na tistem delu nekdanjega komunističnega sveta, ki je ta svet povezoval z islamom oziroma na problemu Čečenije, Kazahstana itd. V zvezi s tem so se pojavili celo predlogi o preimenovanju celotne organizacije, saj bi naj ime »slovanske študije« več ne odražalo tistega, s čemer se ukvarja organizacija.

Slovenski udeleženci sestanka smo se aktivno z referati udeležili kar nekaj panelov. Deloma smo tako sodelovali v okviru panelov, ki so jih organizirali člani Society for Slovene Studies, deloma pa smo s svojim znanjem obogatili tudi panele, ki so jih organizirale druge organizacije, ki sestavljajo združenje.

Že prvi dan sestanka smo tako sodelovali pri panelu o zaščiti avtohtonih narodnih manjšin in priseljskih etničnih skupnostih v novih članicah Evropske unije (primer Slovenija). Panelu je predsedovala Sabrina Petra Ramet z Norveške univerze znanosti in tehnologije iz Trondheima. Josef Figa s Hamilton Collegea iz Cedar Rapidsa v Iowi je tako predstavil koncepte zaščite priseljskih skupnosti v Evropski uniji in ZDA. Pri tem je poudaril, da moderne družbe zagotavljajo integracijo priseljskih skupnosti, pri čemer se seveda pojavljajo problemi, ki so v EU, še posebej v Veliki Britaniji in Franciji prisotni in vidni zlasti pri pripadnikih priseljskih skupnosti iz vrst muslimanskih skupnosti. Hkrati pa država omogoča mehanizme ohranjanja etnične identitete tem skupnostim na osnovi pravice teh skupnosti do samoorganiziranja. Naj k temu dodam, da se je v EU že pričel pretok priseljencev iz »novih« članic EU v »stare« članice, še zlasti v države, ki so omogočile neomejeno gibanje in naseljevanje prebivalstva. O tem lahko govorimo zlasti na primeru Velike Britanije, posledica tega pa je nastanek novih klasičnih tipičnih organizacijskih struktur za »servisiranje« potreb novih priseljskih skupnosti (etničnih župnij, kulturnih društev, »etničnih« trgovin itd.). V večjem številu so se zlasti v Londonu naselili po 1. maju 2004 Poljaki. Podobno kot koncept pravice do ohranjanja etničnih identitet v ZDA sicer omogoča ohranjanje teh identitet na osnovi samoorganiziranosti, morda tudi kakih davčnih olajšav, pa »država« v »starih« članicah EU neposredno ne podpira ohranjanja etničnih identitet priseljskih skupnosti. V ZDA je takšen pristop prisoten že stoletje, še zlasti pa od tridesetih let 20. stoletja dalje. Matjaž Klemenčič je v okviru tega panela predstavil koncepte zaščite italijanske in madžarske manjšine v Republiki Sloveniji, Jernej Zupančič pa problematiko zaščite ohranjanja identitete in koncepte enakopravnosti priseljskih skupnosti v Republiki Sloveniji, ki jih lahko primerjamo s tistimi koncepti zaščite

priseljenskih skupnosti, ki so značilni za EU, še zlasti za skandinavske države. Komentar A. Rossa Johnssona iz Radia Free Europe/Radia Liberty in Hoover Institution pa je posegel na področje primerjav modelov zaščite priseljenskih skupnosti v Sloveniji, EU in ZDA.

Panelu »Slovenija 1945 : 60 let po tem« je predsedoval predsednik Society for Slovene Studies Metod M. Milac. Aleš Gabrič z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani je tako spregovoril o zgodovini »boljševizacije« Slovenije na splošno, Tadeja Tominšek-Rihtar z istega inštituta pa o rezultatih projekta o žrtvah vojne in revolucije v Sloveniji. Žrtve je razdelila na tiste, ki so padli v partizanih, tiste ki so padli v protikomunističnih vojaških enotah in civilne žrtve vojne na Slovenskem. Zanimivo in pravilno je, da je k žrtvam, ki so padli v protikomunističnih vojaških enotah, prišela tudi Slovence iz Slovenije, ki so padli kot mobiliziranci v drugih vojskah (ne pa tudi Slovencev iz Koroške, Italije in Madžarske, ki so padli v nemški, italijanski in madžarski vojski). Seveda tu niso šteti tudi slovenski izseljenci, druge in tretje generacije, ki so sodelovali še zlasti v vojski ZDA. Tominšek-Rihtarjeva je opozorila tudi na kronično pomanjkanje sredstev za tovrstno dejavnost v Republiki Sloveniji. Peter Vodopivec z istega inštituta je predstavil prisotnost spomina na drugo svetovno vojno in leto 1945 v Sloveniji. Komentar Benjaminja Frommerja z Northwestern University je obravnaval zlasti referat Tadeje Tominšek-Rihtarjeve in pohvalil nove pristope k tem vprašanjem.

Med slovenskimi paneli moramo omeniti tudi panel »Slovenija in Evropa«, ki se je ukvarjal z vprašanjem vpliva članstva v NATO in EU na Slovenijo. Na panelu, ki mu je predsedoval Stefan J. Kapsch z Reed Collegea, so sodelovali Charles J. Bukowski (Bradley University), Joseph Derdzinski (University of Denver), James Gow (Kings College, London, V.B.) in slovenski ambasador v ZDA Samuel Žbogar.

Posebna pomena za prihodnost Society for Slovene Studies so seveda mladi raziskovalci, ki se ukvarjajo s slovenskimi študijami. Panelu, ki je združil te raziskovalce, je predsedovala Carole Rogel z Ohio State University. Toby Martin Appelgate z Univerze v Tennesseeju je tako predstavil kozolec kot element slovenske identitete in pokrajine. Peter Mikek z Wabash Collegea je spregovoril o makroekonomskih aspektih slovenskega prevzemanja Eura, Sean O'Rourke z Univerze Yale pa o nekaterih vprašanjih iz slovenske slovnice.

Udeleženci iz Slovenije smo sodelovali še pri panelu »O tistih, ki so zares verjeli (v jugoslovanski komunizem): Jugoslovanski intelektualci v petdesetih letih 20. stoletja«. Marijan Despalatović s Connecticut Collegea je tako spregovoril o Miroslavu Krleži v petdesetih letih 20. stoletja, Nicholas John Miller iz Boise State University o Dobrici Čosiću, medtem ko je Mateja Režek z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani spregovorila o Milovanu Djilasu z vidika prvega poraza znotraj partijskega »liberalizma«.

Matjaž Klemenčič je komentiral tudi panel o Vladku Mačku v hrvaški zgodovini. Mark Biondich, raziskovalec ki se ukvarja z vojnimi zločini (na območju nekdanje Jugoslavije) z Ministrstva za pravosodje v Kanadi, je spregovoril o Mačku in politični desnici na Hrvaškem v letih 1929-1941, Miran Pavlaković z Univerze Maryland o Mačku in španski državljanski vojni, Sabrina Petra Ramet pa o Mačku, hrvaški kmečki obrambi in nezadovoljstvu na Hrvaškem v letih 1932-1941. Bistvo hrvaškega nezadovoljstva z Mačkovim politikom je bilo v tem, da si je Maček prizadeval poiskati kompromis z Jugoslavijo oziroma s Srbi, medtem ko je skrajna desnica na Hrvaškem že med obema svetovnima vojnama iskala rešitev hrvaškega vprašanja v oblikovanju hrvaške nacionalne države. Ob koncu panela se je razvila zanimiva razprava, na eni strani o realnosti morebitnega izvajanja sporazuma med Cvetkovićem in Mačkom, na drugi pa o primerjavi med prvo in drugo Jugoslavijo. Ludwig Steindorff iz Univerze v Kielu v Nemčiji je tako zagovarjal stališče, da je prišlo do propada prve Jugoslavije spričo zunanjega napada, medtem ko je prišlo do razpada druge Jugoslavije izključno na podlagi razpada od znotraj. Pisec teh vrstic pa je opozoril na dejstvo, da je bila prva Jugoslavija zelo trhla državna tvorba, ki je razpadla tako rekoč takoj po napadu od zunaj. Pri tem so tako imenovani »zunanjí sovražniki« izrabili prav vse tiste elemente nerešenega nacionalnega vprašanja, ki so kasneje privedli tudi do konca druge Jugoslavije v začetku devetdesetih let 20. stoletja.

Zanimiv je bil tudi panel, ki je primerjal položaj v novih članicah EU (Madžarski, Poljski, Češki republiki in Sloveniji). Lahko rečemo, da so se udeleženci štiridesetih odstotkov panelov ukvarjali z vprašanji, ki so bila tako ali drugače povezana z nacionalnimi vprašanji na območju vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze. Vendar pa naj omenim še nekaj panelov, v katerih so se udeleženci ukvarjali

z vprašanji povezanimi z zgodovino in sedanostjo na prostoru nekdanje Jugoslavije. Eden od panelov se je tako ukvarjal z etničnimi konflikti in etnično identiteto v postkomunistični Evropi. Zanimiv je bil tudi panel o mednarodni pomoči državam, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. Deloma se je tega področja dotaknil tudi panel o islamu in mejah regije, s katerimi se ukvarja organizacija Ameriško združenje za pospeševanje slovanskih študij.

Pozornost pa so pritegnili tudi paneli o turizmu na območju nekdanje Jugoslavije, o zahodnem Balkanu ter njegovih možnostih za tranzicijo, o hrvaških možnostih za približevanje EU po hrvaški konsolidaciji in panel o Josipu Brozu--Titu v luči obletic 1945–1956–1995–2005/06.

Matjaž Klemenčič

OCENE IN POROČILA

Ignacij Voje, *Slovenica – balcanica: zgodovinske študije*. Ljubljana : Slovenska matica, 2005. 398 strani. (Razprave in eseji ; 50)

Knjiga *Slovenica – balcanica* zaslužnega profesorja ljubljanske univerze Ignacija Vojeta, ki je na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete dolga leta predaval zgodovino južnoslovanskih narodov oziroma kasneje zgodovino jugovzhodne Evrope v srednjem in novem veku, je zbir cele vrste razprav. Avtorju so nastajale v časovnem razponu, daljšem od štiridesetih let, precej raztresena pa so bile tudi po mestu svojih prvih objav. Sedaj so zbrane na enem mestu, vsebinsko smiselno povezane in hkrati združene v posamezne tematske sklope.

Slovenica združuje, kot to pove že ime, razprave, ki se dotikajo starejše slovenske zgodovine. Prvi sklop znotraj tega bloka obravnava balkansko politiko Celjskih grofov, ki nam lahko služi tudi kot dobra ilustracija za povezave slovenskega prostora z balkanskim. Te povezave se – enkrat bolj, drugič manj intenzivno – vlečejo skozi celotno zgodovino. Na področju poseganja Celjskih v balkanski prostor je opravil Voje znotraj slovenskega zgodovinskega v marsikaterem pogledu pionirsko delo. Še zlasti to velja za povezave Celjskih z Bosno in tamkajšnjo vladarsko rodbino Kotromaničev, kot tudi za stike, ki so jih imeli z Dubrovnikom ali s srbskim dvorom v času Jurija Brankovića. Lahko rečemo, da predstavljajo Vojetova dela in raziskave na to temo obvezno branje za vsakogar, ki se želi podrobneje seznaniti s tem segmentom zgodovine celjske grofovske hiše.

Podobna ugotovitev velja lahko tudi za Vojetove raziskave, v katerih je obravnaval *turcico*, v prvi vrsti turške vpade na slovensko ozemlje. Velik del te problematike je Voje obdelal že leta 1996 v knjigi *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. V tu predstavljeni knjigi pa je svojo pozornost namenil predvsem turškemu vpadam na Štajersko, Koroško in na Kras, ki jih je Stanko Jug v svojih, danes že klasičnih dveh razpravah iz let 1943 in 1959, pustil nekoliko ob strani. Seveda pa v teh vprašanjih ni mogoče iti niti mimo raziskav, ki jih je v dveh knjigah objavil Vasko Simoniti. V slovenski zgodovini namenjenem delu knjige je Voje poleg tega objavil še razpravo o odnosu kranjskih fevdalnih rodbin do reformacije ter tri prispevke, ki obravnavajo lokalno zgodovino. Izmed njih je posebej omeniti obsežno analizo slovenskega ozemlja na vojaških zemljevidih iz terezijanske in jožefinske dobe. Vojetova razprava nazorno kaže, kako pomemben in dragocen vir je to kartografsko in topografsko gradivo, ki ga je pred leti za objavo pripravil Vincenc Rajšp.

Drugi del knjige je posvečen *balcanici*. Razprave v njem so razdeljene na pet tematskih sklopov. Prvi nosi naslov *Sedem tančic kosovske bitke* in v njem avtor z različnih vidikov obravnava to v zgodovinskega srbski zgodovinski zavesti visoko stilizirano in kot najbolj usodno dojemano bitko, v katero naj bi Srbe pod knezom Lazarjem vodila odločitev za nebeško in ne zemeljsko kraljestvo. Med manj znanimi stvarmi, ki jih na tem mestu obravnava Voje, naj omenimo, da je bil Benedikt Kuripečič iz Gornjegja Gradu eden prvih, ki je v svojem opisu potovanja čez Balkanski polotok v Carigrad iz 1531 zapisal zgodbo o junaštvu Miloša (K)Obil(ov)ića na predvečer kosovske bitke.

Zelo aktualen je drugi sklop, ki pod naslovom *Kosovo med srbsko preteklostjo in albansko sedanostjo* združuje dve razpravi. Za zgodovinsko razumevanje današnjega trenutka na Kosovu je priporočljivo prebrati razpravo o etničnih procesih na Kosovu do srede 18. stoletja, medtem, ko o (površnem) slovenskem poznavanju in dojemanju starejše albanske in kosovske zgodovine veliko pove članek o albanskem narodnem junaku Gjergju Kastriotu Skenderbegu in njegovi recepciji v slovenski literaturi in zgodovinskega.

V naslednjih treh razpravah, ki so združene v sklopu *Južnoslovanski prostor pod turško oblastjo*, Voje obravnava velike migracije na ozemlju nekdanje Jugoslavije, povzročene s turškim napredovanjem na Balkanu, nadalje vzroke islamizacije, ki je spremenila versko in posledično tudi etnično podobo obravnavanega prostora in nazadnje še razmerje osmanskih oblasti do (podrejenega) krščanskega prebivalstva in njegovih sakralnih objektov.

Poseben sklop, ki pa vsebuje eno samo razpravo, je namenjen makedonskim državnim simbolom, pri izboru katerih Makedonci niso imeli ravno srečne roke in hladne glave. Za osrednji heraldični simbol so si namreč izbrali sonce s 16 žarki, ki je bilo v antiki simbol Filipa II. Makedonskega in njegove dinastije. S tem so si nakopali resen, nepotreben in povsem predvidljiv politični konflikt z Grčijo in Grki, ki seveda takšno odločitev Makedoncev razumejo kot prisvajanje njihovih zgodovinskih simbolov.

Zadnji sklop razprav pa je posvečen utrinkom iz dubrovniške preteklosti. Gre za področje, ki je Ignaciju Vojetu nemara najljubše, ki ga na podlagi dolgoletnega študija gradiva iz dubrovniškega arhiva pozna najbolje in kjer je tudi dosegel svoje največje znanstvene uspehe. Nedolgo tega, leta 2003, je avtor iz te tematike že objavil obsežno monografijo *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, ki je bila deležna kar precejšnje pozornosti. Sedaj pa je k tej podobi dodal še nekaj drobcev. Tako je tematiziral vplive Italije na kulturo in šolstvo v Dubrovniku in Dalmaciji, načel vprašanje deleža hercegovskih Vlahov v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika, obravnaval hercega Štefana Vukčića Kosača kot gospodarskega rivala Dubrovnika in na podlagi gradiva iz Arhiva Republike Slovenije opozoril na prebivalce Senja, ki so v 17. stoletju vstopali v dubrovniško vojaško-stražarsko službo.

S knjigo, ki jo predstavljamo, Ignacij Voje, kot sam pravi v njenem uvodu, zaključuje sintezo svojega znanstvenega dela. Dela, kateremu je posvetil velik del svojega življenja in dela, na katerega se lahko ob svoji osemdesetletnici z zadovoljstvom in ponosom ozre. Tudi s to knjigo je Voje še enkrat več pokazal, da je danes v Sloveniji nedvomno najboljši poznavalec starejše zgodovine Balkana nasploh in še posebej Dubrovnika. Je eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se raziskovalno posveča preteklosti ljudi in prostora, v katerega državni okvir smo večino 20. stoletja spadali tudi Slovenci. Tako kot s predhodnimi knjigami, je Voje tudi s svojim zadnjim delom posegel v problematiko, ki je povezana tudi s slovenskim prostorom, a vendarle precej daleč od vprašanj in problemov, s katerimi se danes večinsko ukvarja slovensko zgodovinarstvo. V duhu bogate slovenske zgodovinarstvene tradicije pri raziskovanju starejše balkanske oziroma južnoslovenske zgodovine, si je seveda želeli, da to zanimanje in delo ne bi zastalo in da bo slovensko zgodovinarstvo ohranilo svoje visoko mesto na raziskovalnem zemljevidu Balkana; mesto, h kateremu je veliko prispeval prav Ignacij Voje.

Peter Štih

Dušan Kos, Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana : Založba ZRC, 2005. 431 strani.

V slovenskem založništvu, kadar gre za strokovna dela s področja zgodovinarstva, se kljub nizkim nakladam ne zgodi prav pogosto, da bi knjiga v razmeroma kratkem času doživela ponatis (v preteklem desetletju med specialnimi monografskimi študijami na primer *Zadnji knezi Celjski v deželah svete krone* (1982, 21991) Nade Klaić ali *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* Petra Štiha (1994, 21997). Med te »uspešnice« sedaj lahko prištejemo tudi obsežno delo Dušana Kosa *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenjštajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* (1994), ki je nekoliko predelana in dopolnjena izšla letos pod zgoraj navedenim naslovom.

Monografija, temelječa na avtorjevi doktorski disertaciji, je bila od vsega začetka zasnovana dodelno; poleg (sintetičnih) izsledkov raziskave, ki predvsem umešča vlogo gradov v sodobno percepcijo poznosrednjeveške družbe na ozemlju Kranjske, Spodnje Štajerske in Slovenske Koroške, prinaša v uvodnem, analitičnem delu podoben, kataloško zasnovan pregled zgodovinskega razvoja posameznih gradov, s težiščem na lastniško-posestniški dinamiki, predvsem v 13. in 14. stoletju. Z objavo tega gradiva, zbranega iz domala vseh razpoložljivih virov in literature ter dopoljenega s številnimi novimi spoznanji, ki predstavlja temelj in ogrodje njegove študije, je Kos, tako rekoč mimogrede, oskrbel slovensko historiografijo s priručnikom, po katerem nenehno segajo ne le medievisti, temveč v velikem številu tudi ljubiteljski zgodovinarji in domoznanci ter sploh vsi, ki jih privlači zgodovina slovenskih

gradov in plemstva. To je gotovo eden poglavitnih vzrokov za izjemen »tržni« uspeh že dolgo razprodane knjige, ob tem pa je ostal sintetični, vsekakor osrednji del študije pri večini bralcev nekoliko zapostavljen.

Morda so podobna razmišljanja vodila avtorja, ki v drugi, osveženi izdaji svoja sintetična dognanja nedvoumno (tudi fizično) postavlja v ospredje. Obenem je nekoliko posegel v samo zasnovo knjige. V nasprotju s predhodno verzijo, ki osvetljuje tematiko z vidika privilegiranih družbenih slojev (plemstva in mestnega patriciata) v povezavi z njihovimi bivališči (posestjo) na eni strani v podeželskem in na drugi v urbanem okolju, daje sedaj prednost odnosu med gradovi in njihovimi posestniki (plemstvom in vrhnjim slojem meščanstva) v širšem družbenem kontekstu. Pri tem ga bolj kot gospodarska vloga, povezana z nadzorom primarne produkcije, zanima vloga gradu kot centra, odraza in izvoda politične moči, elementa teritorialne in rodbinske politike in podobno.

Bralec bo v Kosovi študiji našel odgovore na tozadevna vprašanja, ki so se v preteklega pol stoletja izbrusila v evropski, predvsem nemško piščoči historiografiji, tokrat aplicirana na specifične razmere in konkretne primere v slovenskem prostoru. Glavni poudarki se nanašajo na vznik gradov ter pravno in politično regulacijo njihove gradnje, vlogo gradov v dinastični (deželni) politiki, lastninsko-posesne oblike (problem fevdov in alodov), različne tipe grajske uprave (njihove značilnosti in razširjenost), pomen in vlogo gradov na nepremičninskem trgu ter na vpetost plemiškega življenja med grad, vas in mesto in s tem povezan problem patriciata v osrednjeslovenskem prostoru. Z umestitvijo težišča raziskave v 13. in 14. stoletje, je Dušan Kos na eni strani sledil zadovoljivi ohranjenosti in dostopnosti virov, na drugi pa zavestno posegel v obravnavo obdobja, ki ga po pravici ocenjuje za prelomno z ozirom na ustroj srednjeveške družbe. Tako je njegova študija o gradovih obenem tudi študija o preobrazbi plemstva v slovenskem prostoru, ki so ga v začetku obravnavanega obdobja zaznamovali predvsem ministerialni odnosi, iz njega pa je izšlo kot biološko prenovljen in prevetren sloj klientel, ki so jih posamezni dinasti priklenili nase predvsem z gospodarskimi oz. službenimi vezmi.

V analitičnem delu avtor predstavlja blizu dvesto gradov osrednjeslovenskega prostora. Z ozirom na prvo izdajo je katalog bogatejši za dobro desetino gesel, pritegnjenih iz tokrat precej zgoščenega poglavja *Patriciat: plemstvo ali/in meščanstvo* (v novi izdaji: *Problem kontinentalnega patriciata*). Med številnimi manjšimi spremembami (predvsem dopolnili) se najopaznejša nanaša na grad Miltenberk z nepojasnjeno lokacijo, kjer se je Kos tokrat odločil v prid kranjski (v zgornjem toku Mirne) na račun štajerske (v bližini Vojnika). Opise gradov dopolnjujejo številne fotografije in historične upodobitve, predvsem pa so dobrodošle fotografije pečatov nekaterih grajskih posestnikov s podobami rodbinskih grbov in genealoške preglednice; novost je tudi pet tematskih zemljevidov, ki pregledno ilustrirajo nastanek gradov ter lastniško in posesetniško stanje v začetku 13. oziroma 15. stoletja. Vsi ti dodatki skupaj z različnimi kazali (med katerimi pa pogrešamo imenski register) dvigujejo uporabnost knjigi, ki se in se bo verjetno tudi v prihodnje uporabljala kot priročnik.

Matjaž Bizjak

Sima Ćirković, Desanka Kovačević–Kojić, Ruža Ćuk, **Staro srpsko rudarstvo**. Beograd : Vukova zadužbina, Novi Sad : Prometej, 2002. 262 strani.

Trije vodilni srbski medievisti, ki so prav proučevanju starega srbskega rudarstva posvetili veliko svojega raziskovalnega dela in rezultate teh raziskav objavili v številnih razpravah in študijah, so se odločili, da te izsledke objavijo v pregledni in strnjeni obliki brez obsežnega znanstvenega aparata v opombah. Knjiga nudi povezan sistematičen in uravnotežen prikaz vsega, kar je znano o starem srbskem rudarstvu. Avtorji časovno obdelajo rudarstvo od antičnih časov, preko obdobja srednjeveške srbske in bosanske države, njunega propada, prehoda pod turško nadoblast vse do Dunajske vojne (1683–1699), ko rudarstvo zamre. Celotna snov je obdelana v štirinajstih poglavjih. Pri vsakem poglavju je naveden avtor (pri štirih Ruža Ćuk, pri štirih Desanka Kovačević–Kojić, pri šestih Sima Ćirković). Naj pripomnim, da avtorji razvoj staro srbskega rudarstva ne obravnavajo samo na področju srednjeveške srbske, ampak tudi na področju srednjeveške bosanske države, kajti obe področji v gospodarskem in

tehničnem področju predstavljajo celoto. Zato je pojem staro srbsko rudarstvo treba razumeti širše in ne v etničnem smislu.

O starem srbskem rudarstvu se je v ustnem izročilu ohranilo zelo malo spomina. Domačih arhivskih virov ni. Zato največ gradiva nudijo arhivi izven srbskega in bosanskega ozemlja. Največ arhivske gradiva se je ohranilo v Dubrovniškem arhivu. Predvsem se produkti srbskih in bosanskih rudnikov omenjajo v zvezi s trgovskimi in podjetniškimi posli, tehniko rudarjenja pojasnjujejo predpisi in poročila iz turškega obdobja, rudarsko pravo pa vsebujejo srbski in turški zakonodajni teksti. Materialne ostanke odkrivajo rudarski strokovnjaki in arheologi. Lingvisti pa se soočajo s srednjeveško rudarsko toponomastiko.

Šele sredi 19. stoletja se je začelo v Srbiji intenzivno raziskovati staro rudarstvo. Pionir na tem področju je bil Konstantin Jireček, ki je v delu »Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku« (1879) opozoril na gradivo, ki ga je odkrival v Dubrovniškem arhivu. Šele sredi 20. stoletja se je nadaljevalo z intenzivnejšim raziskovanjem te gospodarske panoge v starejših obdobjih v Srbiji in Bosni. S sistematičnimi raziskavami gradiva v Dubrovniškem arhivu je Jirečkove rezultate nadgrajeval Mihajlo Dinić z obsežnimi študijami o rudnikih v Srebrenici, Rudniku, Novem Brdu in Trepči. Učenci njegove »šole« (med njih štejejo tudi avtorje knjige) so z raziskovanji nadaljevali in v številni specialnih študijah dopolnjevali že znano sliko. K temu so svoj delež dodali tudi turkologi, ki so izdali serijo turških virov in se v poglobljenih študija dotaknili tudi srbskega rudarstva v obdobju turške oblasti.

Avtorji knjige ugotavljajo, da obstaja neskladje v dokumentaciji pri proučevanju zgodovine rudarstva med rudarstvom plemenitih in barvnih kovin ter rudarstvom železa. Čeprav obe veji rudarstva pripadata isti vrsti gospodarske aktivnosti in imajo celo vrsto skupnih značilnosti, vseeno prevladujejo posebnosti, ki ju ločujejo. Železo je mnogo manj privlačilo tiste, ki so pisali dokumente, kot srebro ali svinec ter je zaradi tega manj opazno v sliki srednjeveškega gospodarstva. Zato je tudi rudarstvo srebra in barvnih kovin v knjigi določalo tematsko strukturo in kompozicijo knjige. Rudarstvo železa so avtorji vključili le na tistih mestih, kjer so pridobivanje železa lahko osvetlili z dokumentacijo.

Ker so se avtorji odpovedali znanstvenemu aparatu z navedbo virov, so v končnem poglavju izčrpno navedli pregled virov in literature, ki so bili podlaga njihovim izvajanjem. Svoje utemeljitve so posredovali tudi preko tabel, preglednic in odlomkov iz gradiva. Temu je bil namenjen tudi kartografski (razprostranjenost rudnikov po posameznih okoliših) in ilustrativni material.

V osmih poglavjih so prikazali kronološki pregled razvoja srbskih rudnikov od antičnega obdobja do propada rudarstva v času Velike selitve Srbov (1690), v šestih poglavjih pa so obravnavali splošna tehnična in teoretična vprašanja povezana z rudarstvom. Kronološki pregled začenjajo s prazgodovinskim obdobjem. V zadnjih desetletjih so bila na področjih centralne in vzhodne Srbije opravljena sistematična geološka in arheološka raziskovanja. Na podlagi materialnih ostankov je rudnik na Rudnoj Galvi datiran v obdobje zgodnjega eneolita, ki se uvršča med najstarejše ohranjene spomenike starega rudarstva v jugovzhodni Evropi. Rudna bogastva balkanskih planin so poznana in v veliki meri izkoriščana v antični dobi. O rimskem rudarstvu so v provincah (predvsem v Meziji) ostala številna pričevanja. Rimljani so pridobivali na Balkanu ogromne količine različnih kovin, predvsem zlato, srebro in baker. Te žlahne kovine so pošiljali v kovnico denarja v Rim. Svinec so v veliki meri uporabljali v gradbeništvu in industriji, medtem ko so iz železa izdelovali orožje v lokalnih delavnicah. Napadi Slovanov in Obrov proti koncu 6. stoletja in masovna kolonizacija Slovanov v 7. stoletju so povzročili propad antičnega rudarstva na Balkanu.

Prekinitve od razvitega antičnega rudarstva do srednjeveške rudarske proizvodnje v Srbiji in Bosni je trajala nekaj stoletij, čeprav je že v času prvih Nemanjičev morala v Srbiji obstajati predelava kovin. Šele s prihodom nemških rudarjev Sasov sredi 13. stoletja se je začela sistematična rudarska proizvodnja v srednjeveški Srbiji. Kmalu so bili obnovljeni mnogi zapuščeni antični rudniki najprej v Srbiji, nato še v Bosni. Lahko bi rekli, da gre za kontinuiteto. Prihod Sasov pomeni občuten napredek pri eksploataciji rudnega bogastva in novo orientacijo pri iskanju rude. Lahko rečemo, da so Sasi odločilno vplivali na celoten gospodarski vzpon Srbije in Bosne konec 13. in v 14. stoletju. Še vedno pa nimamo dokončnega odgovora odkod so prišli Sasi in pod kakšnimi okoliščinami so se naselili v Srbiji. Obstajata dve tezi: 1. da so Sasi prišli v času prvega tatarskega vdora 1241–42 iz Erdelja, kjer so se predhodno naselili, in 2. prišli kot skupina kolonistov na poziv srbskega kralja Uroša I. (1243–1276). Zgodovinarji zagovarjajo predvsem drugo tezo. Kralj naj bi jim obljubil privilegije za svobodno delovanje. Delovati

naj bi začeli v Brskovu, ki je kot rudnik srebra postal eden prvih rudarskih in trgovskih centrov v srednjeveški Srbiji. Najstarejši sloj Sasov je bil etnično čist, bili so Nemci. Toda od sredine 14. stoletja se je proces asimilacije zelo pospešil. Naziv Sas je sčasoma izgubil prvotno etnično obeležje, in je v 14. stoletju postal sinonim za rudarja. Od konca 14. stoletja je srbsko in bosansko rudarstvo prišlo v roke domačih ljudi, ki so postali zelo znani po svojih sposobnostih in rudarskih veščinah tudi izven svoje domovine. Da so bili zelo cenjeni v Italiji, se vidi iz pisma občine mesta Siene v Italiji iz leta 1437. leta.

Brskovo je dobilo ureditev po vzoru na rudarske kraje, iz katerih so prišli Sasi. Organizirali so svojo občino na čelu s knezom, imeli so svoje sodstvo ter katoliške duhovnike. V Brskovu so v času rudarske aktivnosti, nekako do sedemdesetih let 14. stoletja, pridobivali srebro, glamsko srebro in baker. Ta proizvodnja je pritegnila tuje trgovce, predvsem iz Kotora in Dubrovnika, ki so posredovali plemenite kovine iz predelane rude na tuja tržišča, predvsem v Benetke. Rudarska proizvodnja in trgovska aktivnost v Brskovu je predstavljala zelo pomemben dohodek za srbske vladarje. Vladarjevi dohodki so izhajali iz carin in kovnice denarja, ki so jo dajali v zakup. V knjigi je navedeno, da je bila prva kovnica denarja v srednjeveški Srbiji v Brskovu. Brskovski srebrni dinar ali groš (denarius, grossus de Brescoa) se omenja v virih prvič leta 1276, torej v času vladavine kralja Dragutina. Avtor prispevka dopušča, da se je kovanje srbskega denarja začelo že pri koncu vlade kralja Uroša I. (1243–1276). Z raznimi vprašanji srbske numizmatike, kot začetek kovanja, njegove vrednosti, čistine in oblike, se je ukvarjal Gregor Čremošnik in ta vprašanja obdelal v več razpravah.¹ Na podlagi nekega akta (draške listine) iz leta 1214, v kateri se omenjajo »srbski perperji« (Yperperi Sclauonie) je bil Čremošnik mnenja, da je imela Srbija lasten denar že v času vlade kralja Štefana Prvovenčanega. Sigurno pa je, da je njegov sin Štefan Radoslav koval bakren denar. To potrjujejo tudi arheološka izkopavanja (od 1272 dalje) trdnjave Stari Ras na gradini na sotočju Sebečevske reke in reke Raške 11 km od Novega Pazarja. Odkrili so 25 primerkov skledastega denarja kralja Radoslava. Na osnovi analize legure so arheologi ugotovili, da je kovina iz katere je bil kovan Radoslavov denar iz Brskova. Prvi srbski srebrni denar ni bil v obtoku le v Srbiji temveč tudi izven njenih meja. Kot plačilno sredstvo je imel precejšen ugled v mednarodni trgovini in je po težini izgledu in vrednosti odgovarjal beneškemu matapanu. Konec 13. stoletja pa se je po vrednosti oddaljil od beneškega vzora. Zato so ga Benečani prepovedali na svojem ozemlju. V tej zvezi bi navedel nekatere Čremošnikove ugotovitve, ki nekoliko bolj pojasnjujejo navedbe v knjigi. Kralj Dragutin je po mnenju G. Čremošnika edinstven glede denarne politike. V času njegove kratkotrajne vlade je doživljala Srbija najbolj vratolomne valutne eksperimente. Vladarsko obdobje Dragutina je značilno glede denarne politike zaradi dveh nasprotij: prvič zaradi izredne kvalitete srbskega srebrnega denarja in drugič zaradi nenadnega padca realne vrednosti denarja. Čremošnik predpostavlja, da se je to dogajalo z namenom izvajanja določene vladarjeve fiskalne politike. V prvih letih svoje vladavine je koval novce, ki so po čistosti srebra v njih in po teži presegali najboljšo tedanje evropsko valuto, beneški matapan. Čremošnik meni, da je moral imeti Dragutin pred seboj praktični cilj. Srbija je v tem času izvažala velike količine srebra v Dubrovnik in preko njega dalje na Zahod. Carina na plemenite kovine je bila visoka in je prizadela producente, Toda v primeru, da se je izvažal srebrni denar, se carina ni plačevala. S pretvarjanjem srebra v čim večjih količinah v denar, se je Dragutin izognil izgubi, ki bi nastala zaradi carine, če bi izvažal kovino. Beneška vlada se ni takoj znašla in je šele leta 1282 prepovedala promet srbskega denarja na svojem ozemlju. Kasneje je Dragutin izredno zmanjšal čistino srebra na škodo drugih primesi, zmanjšal težo in se spustil v zelo nevarne špekulacije. Čremošnik še ugotavlja, da so v srbskem zgodovinopisju prav vprašanja kvalitete srbskega denarja vzbudila izreden interes in tudi velika nesoglasja. Predvsem je bila razgreta tista stran, ki je na srbske novce gledala kot na denar, ki je bil ves čas slabši od beneškega.

Že konec 14. in v začetku 15. stoletja so začeli Sasi odpirati rudnike tudi drugod po Srbiji. Naj navedem najpomembnejše: Rudnik, Trepča, Novo brdo, Janjevo, Črnča, Plana in Lipnik. V Bosni pa so odpirali rudnike v 14. stoletju predvsem v Srebrenici, Fojnici, Ostružnem, Kreševu, Kamenici in Olovu. Pregled delovanja posameznih rudnikov 14. stoletju je obdelan po posameznih rudarskih bazenih na področju Srbije in Bosne. Precejšna pozornost je posvečena rudniku srebra v Novem Brdu.

¹ G. Čremošnik, *Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina*, SANU, Beograd 1933; isti, *Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici*, Slavia, VII, Praga 1928, str. 71, 72.

Turško prodiranje in napadi na Balkanu ter zasedba posameznih predelov v 15. stoletju, so vplivali na delovanje in preživetje rudnikov v Srbiji in Bosni. Določeni število rudnikov je po turški zasedbi nehalo delovati, prebivalstvo pa se je razseleno. Seveda pa niso bila vsa rudarska področja enako prizadeta. Turška ureditev je kljub spremenjenim pogojem, pripomogla k nadaljnjemu razvoju te gospodarske panoge. Spremenila se je vloga tržišča. V času samostojne srbske in bosanske države se je zlato in srebro svobodno prodajalo in izvažalo na področja, kjer je bilo povpraševanje največje. Ko so Turki zasedli neko rudarsko področje so prepovedali vsak izvoz zlata in srebra. Namesto na tržišče so plemenite kovine usmerjal izključno v državne kovnice. Podrejanje rudarske proizvodnje interesom države, je služilo vzdrževanju ogromnega državnega in vojaškega aparata. V skladu z državno ureditvijo in tradicijo so Turki rudarska mesta vključili v sultanov has. Težko je ugotoviti, ali se pod Turki odpirajo novi rudniki, ali pa gre za nova rudniška mesta v okolici starih.

Poslednji polet rudarstva v Srbiji in Bosni je zaznati v obdobju sultana Sulejmana II. Veličastnega. Temu so bili namenjeni Sulejmanovi zakonski predpisi, iz katerih je razvidno, da je bilo rudarstvo v vzponu. V njih se manifestira kontinuiran razvoj rudarstva pod turško oblastjo. Poleg zakonskih spomenikov iz časa Sulejmana II., pričajo o poletu rudarstva tudi podatki o sultanovih dohodkih iz posameznih rudnikov.

Propadanje srbskega rudarstva se je začelo pod Turki v drugi polovici 16. stoletja. V rudarskih centrih centralne Bosne je zaznati tendenco, da se nekdanji rudniki srebra spreminjajo v rudnike železa. Tudi v Srbiji je opazna orientacija na proizvodnjo železa, čeprav manj izrazito. Propadanje rudarstva so povzročile splošne razmere v Osmanskem cesarstvu v zadnjih desetletjih 16. stoletja. Monetarna kriza je prišla do izraza v devalvaciji akče v odnosu do dukata. Vse to je povezano z »revolucijo cen«, ki je v istem času pretresala gospodarstvo Evrope. Posledice pritoka poceni srebra uvoženega iz Novega sveta so vplivale tudi na pogoje v katerih so poslovali rudniki srebra v Osmanskem cesarstvu. Pri tem je treba upoštevati tudi tehnološko zastarelost proizvodnje. Prikazani so še podatki iz nekega turškega dokumenta, v katerem je naveden pregled sultanovih dohodkov iz rudarstva konec 16. in v začetku 17. stoletja. Ta dokument je dragocen zato, ker daje pregled rudarskih kapacitet Osmanskega cesarstva in kot pokazatelj relativnega deleža posameznih rudarskih centrov v celotni proizvodnji.

Splošna, tehnična, pravna in trgovska vprašanja v rudarstvu so obravnavana v šestih poglavjih. Rudarska in metalurška tehnologija sta obdelani precej podrobno. Velike so bile razlike v tehnologiji pri pridobivanju in obdelavi posameznih rud. Pridobivanje železa se je razvijalo kot obrtna dejavnost s tradicionalnim orodjem in priborom. Pri plemenitih in barvnih kovinah pa je bil postopek precej drugačen. Iskalci rude so morali reševati številne težke in organizacijske probleme. Za postopek odkrivanja in pridobivanja rude se je ohranila bogata terminologija, ki je po večni nemškega izvora (šurf, ceh, šiht), kar ponovno dokazuje, da so jo uvajali Sasi. V poglavju sledimo postopku od odkrivanja rude, meritve rudnega polja, razporeditve horizontov, opis orodja in opreme. Seznanjeni smo tudi do kakšne globine so lahko prišli rudarji pri takratnem tehničnem znanju. Opisane so nevarnosti za rudarje in rudarske nesreče. Obstajale so tudi različne kvalifikacije za rudarje in tehnične strokovnjake. V procesu predelave rude so imele pomembno vlogo topilnice. Srednjeveške peči ta topljenje rud so bili stalni in trajni objekti, ki so morali biti zgrajeni v neposredni bližini tekoče, kar za rudnike ni bil pogoj. Že takrat so se v zvezi z metalurški objekti pojavila ekološka gibanja. V Srebrenici je zaradi topilnic in drugih objektov za predelavo rude prišlo do onesnaženja zraka do takšne mere, da je dubrovniška vlada od despota Đurđa Brankivića zahtevala, da se peči umaknejo iz Srebrenice.

Zelo pregledno je poglavje o proizvodih srbskih rudnikov in postopkih trgovanja z njimi. Dubrovniški in kotorski trgovci so bili glavni kupci proizvodov srbskih in bosanskih rudnikov in glavni nosilci trgovine s kovinami. Ukvarjali so se s posredniško trgovino. Najpogosteje so se združevali v trgovske družbe. Veliko pozornost so avtorji knjige posvetili kvantifikaciji rudarske proizvodnje in njihovega izvoza. Posebno se v knjigi ukvarjajo z glamskim srebrom in cenami srebra. Poleg srebra se je v Srbiji v velikih količinah pridobival baker v Bosni pa svinec. Eden od proizvodov srbskega in bosanskega rudarstva je bila tudi gleta (terra gleta, terra gheta). V knjigi je pojasnjen način pridobivanja glete. Pridobivala se je pri prvi topitvi svinčeve rude. Nastajala je pri metalurškem procesu kot stranski produkt. Gleta ali glaj je torej svinčev oksid (PbO – litarg), ki so ga uporabljali v različne namene. Avtor poglavja omenja uporabo v medicini in kozmetiki. Ferdo Gestrin je prišel pri svojih raziskavah do podobnih ugotovitev. Iz slovenskih dežel so med drugimi surovinami izvažali v Italijo tudi svinčev glaj. Uporabljali naj bi ga v lončarstvu za glazuro, pri slikanju porcelana in stekla in predvsem kot barvilo.²

To dokazuje tudi podatek v kreditni pogodbi med Dubrovčanoma krojačem Frankom Dobrijevkićem in zlatarjem Marinom Ratkovićem. Franko potrjuje, da je prejel od Marina trgovsko blago v vrednosti 300 perperjev, med drugim »pellibus montovinis albis et tinctis terra glete«.³

Priroda rudarskih poslov, predvsem prepletenost rudarskih obratov, nato reševanje težkih tehničnih vprašanj je zahtevalo, da se postopka izkoriščanja rudnega bogastva lotijo ljudje, ki se med seboj povezujejo. Vlaganja v takšne projekte so bila negotova in nepredvidljiva. Toda če je bil vložek kronan z uspehom, bi bil donos večji kot pri kateri koli drugi naložbi. Osnovna enota, ki se je lotila rudarjenja, je bila družina, skupina rudarjev, ki so sami delali in sami nosili stroške za potreben material. V razvoju rudarskih družin je imelo dolgosežne posledice vključevanje v družine tistih, ki sami niso sodelovali pri rudarskem delu, ampak so sodelovali le s financiranjem. Na ta način so si pridobili vse pravice članov družine. Ta način združevanja pa je povzročal zelo komplicirane odnose med delavci in financerji. O medsebojnih odnosih in razreševanju sporov so v začetku reševali po pravih običajnega prava, pozneje na podlagi zakonskih predpisov. Avtorji tudi ugotavljajo, da je treba upoštevati okolico rudnikov, ki je oskrbovala rudnike s »strateškim« materialom (oglje, gradbeni les, loj, kože, orodje in vrvi) ter z življenjskimi potrebščinami. Skoraj nemogoče je ugotoviti, koliko ljudi je svojo existenco vezalo na dohodke od dela v rudarskih centrih, od dela na proizvodnji potrebnih materialov in trgovsko posredovanje.

Med drugim si avtorji v knjigi tudi zastavljajo vprašanje, ali se da vsaj približno ugotoviti, kolikšen je moral biti obseg proizvodnje srebra v srbskih in bosanskih rudnikih. Pristop k problematiki kaže na inovativnost glede metode. V tem pogledu je zanimiva ohranjena knjiga nadzornika dubrovnške kovnice denarja za leto 1422. Glede izvoza velikih količin srebra pa zavzemajo posebno mesto trgovske knjige bratov Kabužić, članov plemiške rodbine iz Dubrovnika. Po zaslugi Desanke Kovačević-Kojić jih poznamo v celoti.⁴ Vpogled v organizacijo poslovanja odkriva, da je morala biti pisana dokumentacija in računanje v rudarskih in poslovnih krogih mnogo bolj razširjeno, kot so to lahko danes predstavljamo. To dokazujejo tudi že omenjene poslovne knjige bratov Kabužić, ki so pri vodenju trgovskih knjig uporabljali dvojno knjigovodstvo in upoštevali napredno poslovno tehniko. Na podoben način kot za srebro so napravljeni izračuni tudi za baker in svinec.

Rudarstvo je predstavljalo v gospodarskem razvoju srednjeveške Srbije in Bosne zelo uspešno dejavnost. Srbskim in bosanskim vladarjem je prinašala velike dohodke. Oni so na podlagi regalnih pravic pobirali poseben davek »urburo«, ki so jo bili obvezni plačevati rudarji. Znašala je okrog ene desetine izkopane rude. Med regalne pravice vladarja sodijo tudi dohodki od kovnice denarja. Kovnice so dajali srbski vladarji najpogosteje Dubrovčanom v zakup. Posredno pa je vladarjem prinašal velike dohodke tudi povečan trgovski promet. Tu je mišljena carina na uvoženo blago. Napredek rudarstva je pospeševal v Bosni in Srbiji nadaljnji proces urbanizacije. Rudniki so v prvi polovici 15. stoletja postali tudi centri trgovine in obrti. Dubrovčani so bili pomemben dejavnik v lokalni in posredniški trgovini. Organizirani so bili v kolonijah. V tridesetih letih 15. stoletja, ko se pojavijo na Balkanu Turki, začne plahneti aktivnost Dubrovčanov v srbskih in bosanskih trgih. Njihovo mesto postopno prevzemajo domači trgovci, ki se vključujejo v trgovino, predvsem v kreditno trgovino.

Posebno poglavje je posvečeno ekonomiji rudarskega poslovanja, v katerem avtor obsežno razpravlja o poslovanju, o stroških in dobičku, o donosnosti in rizičnosti vlaganja v rudarsko panogo. Naveden je primer rudnikov v Trepči, ko je eden od sultanovih funkcionarjev izdelal analizo stroškov in dohodkov. Pregled stroškov je predstavljen v tabelarični obliki. Avtor tudi ugotavlja, koliko topljenega srebra bi morali dobiti od izkopane rude, da bi imeli lastniki neko korist.

Iz celotne predstavitve starega srbskega rudarstva – od njenih začetkov, preko vrhunca, do zamlanja – sem opozoril le na nekaj najbolj vpadljivih in specifičnih ugotovitev. Knjiga ni zanimiva le za zgodovinarje, ampak bodo v njej našli dovolj gradiva tudi naravoslovci, predvsem strokovnjaki iz vrst rudarstva i metalurgije.

Knjigi je dodan obsežen povzetek v angleškem jeziku in kot pomagalo izčrpen indeks osebnih in krajevnih imen.

Ignacij Voje

² F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 71.

³ Povijesni arhiv u Dubrovniku, Deb. Not., knj. LII, fol. 44 – 24. VIII. 1490.

⁴ D. Kovačević-Kojić, Trgovačke knjige braće Kabižić (Caboga) 1426–1433, Spomenik SANU 137, Beograd 1999.

Danijela Juričič Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec, **Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije: 1. zvezek: urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev.** Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2005. 328 strani.

Objava gornjega vodnika je del projekta, ki so ga začeli izvajati v Arhivu Republike Slovenije spomladi 2001, seveda z večdesetletnimi predpripravami. V prvem zvezku je predstavljenih 150 urbarjev iz posebne Zbirke urbarjev (AS 1074) in 523 urbarjev iz fondov zemljiških gospostev. Prve je popisala Lilijana Žnidaršič Golec, druge pa Danijela Juričič Čargo. Drugi zvezek, ki naj bi izšel ob koncu tega desetletja, bo obsegal urbarje v fondu Vicedomski urad za Kranjsko (AS 1) in v tistih fondih oziroma zbirkah, kjer urbarjev načelno ne bi pričakovali. Tretji, zadnji zvezek naj bi bil namenjen urbarjem v Terezijanskem katastru.

Uvodoma je opisano, kaj urbarji pravzaprav so, kdaj so začeli nastajati, katere vrste urbarjev so se izoblikovale skozi čas in seveda, kaj je vsebina urbarjev. Prvenstveno so v njih zajeti popisi dajatev podložnikov zemljiškemu gospodu, so pa v njih tudi razni zapisi, ki omogočajo mnogo širši vpogled v krajevne razmere skozi dolgo petstoletno obdobje. Urbarji so seveda prvovrstni vir za proučevanje agrarne zgodovine. Zanimanje zanjo sicer v zadnjem času usiha, pomen urbarjev kot zgodovinskih virov pa narašča. Lilijana Žnidaršič Golec piše: »Ker (urbarji) prinašajo krajevna imena, povečini imena vasi, zaselkov in ledinska imena, kakor tudi imena oseb, zlasti seveda podložnikov, sega njihov pomen na področja historične topografije, imenoslovja in rodoslovja – vede, ki je pri nas v zadnjih 15 letih doživela pravi razcvet. S podatki o pridvorni in podložniški zemlji, o mlinih in vinogradih, o pravicah do ribolova, paše in oskrbovanja z lesom v gozdovih ter z drugimi sorodnimi podatki nudijo bogato snov za raziskovanje slovenske gospodarske, predvsem agrarne zgodovine. Ob urbarjih se je moč ustaviti pri vprašanjih o merah in denarju, obravnavati demografsko tematiko sodstva in pravnih razmerij.«

V zbirki urbarjev je sicer 191 enot, vendar prav vse niso urbarji. Ker desetina kot dajatev desetega dela pridelkov Cerkvi izvorno ni sodila med podložniške dajatve zemljiškemu gospodu in ker se to dejstvo pozneje zrcali tudi v gradivu, v gornji vodnik niso vključeni desetinski registri, npr. registri vrečne in snopne desetine. Seveda pa so v knjigi dobili svoje mesto registri glavne(ih) podložniške(ih) dajatve(ev)- činža.

Druga skupina urbarjev, iz 72 fondov zemljiških gospostev in graščin je shranjena v skupini *Rusticalia*. Ta se nanaša le na tisti del posesti gospodstva, na katerem so v podložniškem gospodarili kmetje. Tu so zbrane tudi razne podložniške listine, pogodbe o prodajah, nakupih in zamenjavah zemljišč, že omenjeni urbarji, urbarialni registri, desetinski in davčni izkazi. Iz fondov zemljiških gospostev je zajeto že omenjenih 523 urbarjev, in urbarialnih izvlečkov svetnih in cerkvenih gospostev, graščin, dvorcev, imenj, samostanov, župnijskih in podružničnih cerkva, proštij, beneficijev, bratovščin ter nekaterih drugih pravnih in fizičnih oseb od leta 1464 do leta 1848. Glede na sedež posestno-upravne enote ali posest sámo, izvira največ urbarjev z območja zgodovinske Kranjske, predvsem njenih pokrajin Dolenjske, Gorenjske, Bele Krajine in Notranjske. Precej urbarjev je z ozemlja zgodovinske Štajerske, pri čemer izstopajo zlasti urbarji gospostev, ki so bila v lasti družine grofov Attems (Brežice, Hartenštajn, Olimje, Podčetrtek). Ta navedba je za uporabnike zelo pomembna, ker bi te urbarje sicer iskali v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu v zasebnem arhivu družine Attems, ki pa se sme uporabljati samo s pisnim dovoljenjem poglavarja družine. V vodniku so zajeti tudi urbarji gospodstva Kanal ob Soči.

Za uporabnika so zelo dragocene navedbe o ohranjenosti urbarjev. Nekateri urbarji so v tako klavrnem stanju, da sploh niso dostopni, ali pa so tako poškodovani, da se zapisov delno ali v celoti ne da razbrati. Ker pa je zlasti od večjih gospostev ohranjena v arhivu navadno serija urbarjev iz različnih let, se zmoremo do zaželenih podatkov vendarle dokopati tudi, če kak urbar zaradi poškodovanosti ni dostopen ali pa delno ni berljiv.

S to publikacijo in še dvema, ki bosta, upamo sledili, je Arhiv Republike Slovenije zelo olajšal delo zgodovinarjem starejših obdobj.

Jože Maček

Ingeborg Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag*. Wien : Edition Praesens 2003. 299 strani. (Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich ; 3)

Na Dunaju je bilo leta 1998 ustanovljeno društvo Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, katerega namen je proučevanje zgodovine tiskarstva, založništva in knjigotštva na področju nekdanje Avstrijske monarhije. Poleg glasila *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* (prvi zvezek je izšel 1999) so v seriji *Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich* doslej izšli štirje zvezki. Alena Köllner je pisala o zgodovini knjige v Pragi, Carl Junker o knjigi v Avstriji na prelomu iz 19. v 20. stoletje, Thomas Tavernar o Hitlerjevem založništvu, Ingeborg Jaklin pa založništvu šolskih knjig v 18. stoletju. Slednjo knjigo, ki je izšla kot tretji zvezek omenjene serije, želim na kratko predstaviti.

Ingeborg Jaklin obravnava obdobje, ko je v tiskarstvu, založništvu in knjigotštvu prišlo do večjih sprememb. Na Dunaju je bil na omenjenih področjih osrednja osebnost Johann Thomas von Trattner. Slovenci njegovo ime slovenimo v Janeza Tomaža pl. Trattnerja. Njegovemu življenju in delu je posvečenih več poglavij. Podrobno analizira tiskarjevo življenjsko pot od Bad Tatzmannsdorfa, kjer se je rodil do velikih poslovnih uspehov in vstopa v višjo družbo na Dunaju v drugi polovici 18. stoletja. Poleg izrednega posluha za družbeno okolje in prilagodljivosti moremo njegove uspehe pripisovati tudi povezavam s Habsburžani. Dvor mu je podelil vrsto privilegijev in ga na ta način zavaroval pred konkurenco in mu tako dodelil predprave za določene tiskovine. Ker je bil to čas šolskih reform, se zaščitni akti nanašajo tudi na učbenike za različne stopnje šol. V knjigi so ti dokumenti, ki so shranjeni v Avstrijskem državnem arhivu, natančno naštet.

Podrobno je predstavljen avstrijski šolski sistem 18. stoletja. Od idej, ki so jih črpali tudi v francoski, italijanski in nemški razsvetljski pedagogiki ter šolskih reformah, ki so jih uvedle v svojih šolah nekatere redovne skupnosti.

Posebno poglavje je namenjeno zgodovini šolskega sistema v Avstriji. Na kratko obravnava prve cerkvene šole, pa dejavnosti piaristov, uršulink, in nekaterih drugih cerkvenih družb. Prelomne so bile reforme Marije Terezije, s katerimi so bili uvedeni enotni tipi šol po vsej monarhiji – trivialke, glavne šole in normalke ter so v njih poučevali tudi nove, tudi naravoslovne vsebine. Podrobno, seveda vključujoč obdobje od 16. stoletja naprej, so predstavljene latinske šole, med njimi so imele posebno mesto jezuitske izobraževalne ustanove. Prav tako avtorica posebej predstavi šole namenjene višjim družbenim slojem »Ritterakademien«, ki so bile ustanovljene na Dunaju in nekaterih drugih mestih v sredini 18. stoletja in nekaj jih delujejo še danes – npr. Collegium Theresianum, Akademie der Orientalischen Sprachen, Militärakademie in Wiener Neustadt.

Osrednja tema publikacije je zgodovina založništva in knjigotštva šolskih knjig v 18. stoletju. Mestoma pritegne v obravnavo še podatke iz predhodnih 16. in 17. stoletja, saj se je takrat začel razvoj tako imenovanih ABC tablic in učbenikov za učenje branja in opismenjevanje otrok. V 17. in 18. stoletju na podlagi pedagoških spoznanj Komenskega knjige za otroke začno opremljati z ilustracijami. Najpomembnejšo prelomnico predstavlja splošna šolska obveznost iz leta 1774, ki ni predpisala le, kaj morajo v šolah učiti, ampak s tem letom začnejo oblasti predpisovati tudi, katere učbenike naj uporabljajo pri pouku. Ob tem je treba poudariti, da naj bi bile vse šolske knjige na novo sestavljene.

Take okoliščine so pripeljale leta 1771 do ustanovitve založbe šolskih knjig – *Schulbuchverlag* na Dunaju, ki je pod tem imenom delovala vse do leta 1920, 1925. pa je njeno funkcijo prevzela *Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst*. V zadnjih četrtini 18. stoletja so še posebej zaradi potrebe po učbenikih v deželnih jezikih prevzemali njihovo izdajo tudi tiskarji v drugih delih monarhije. Med dokumenti, ki jih prinaša študija so posebej zanimivi sezname predpisanih knjig, tudi za nenemške dele monarhije, žal med njimi eksplicitno ne omenja slovenskih, pač pa več prostora namenijo češkim in italijanskim učbenikom. Zanimivi so podatki o cenah šolskih knjig, tako je komplet: učbenik in ABC tablice za prvošolce v vaških šolah stal 7 krajcarjev, v mestnih šolah so bili predpisani nekoliko dražji pripomočki, stali so 18 krajcarjev in pol.

V založništvu šolskih knjig v 18. stoletju pa je pripadlo posebno mesto tudi Tomažu Trattnerju. Jaklinova našteva, deloma po literaturi, deloma po arhivskih virih, za katere učbenike za ljudske in srednje šole – gimnazije, je imel ta dunajski tiskar privilegije. Objavlja tudi nekatere prepise arhivskih dokumentov.

V posebnem poglavju pa zopet poseže nazaj in naniza učne načrte in ustrezne učbenike, ki so jih uporabljali vse od 16. stoletja v raznih stopnjah avstrijskih šol. Tako je predstavljen jezuitski učni načrt in učbeniki, ki so jih v njihovih gimnazijah uporabljali, pa knjige, ki so podpirale učne programe piaristov v 17. in 18. stoletju, učne načrte 18. stoletja za gimnazije, ki sta jih naredila Giovanni Battista de Gaspari (1764) in Gratian Marx (1775).

Številne izmed predpisanih učbenikov, ki so podpirali učne načrte v drugi polovici 18. stoletja, je na Dunaju tiskal Janez Tomaž Trattner. Jaklinova tako primerja arhivske vire, v katerih so šolske knjige predpisane, Trattnerjeve privilegije zanje in dejansko realizacijo, torej kdaj so knjige izšle. Navaja tudi več Trattnerjevih cenikov za učbenike. Zelo povedne so tri preglednice, na katerih so predstavljene šolske knjige, ki jih je tiskala Trattnerjeva dunajska tiskarna in sicer so na prvi dela, ki so jih uporabljali po učnih načrtih v izobraževalnih ustanovah jezuitov in piaristov do leta 1764, vključeni pa so tudi učbeniki po spremenjenem učnem načrtu Marije Terezije iz leta 1752. Druga preglednica sledi učnemu načrtu Giovannija Baptiste de Gasparija *Instructio pro Scholis humanioribus* (1764-1775) in tretja učnemu načrtu Gratiana Marxa (1776-1804).

V zaključnih poglavjih so dodani še podatki o številu izdaj posameznega učbenika in o ceni. Te podatke je bilo mogoče zbrati po Trattnerjevih knjigotrških katalogih. Objavljen je tudi seznam – bibliografija Trattnerjevih knjigotrških katalogov. Žal moramo ugotoviti, da ta ni popoln. Jaklinova se je oprla le na dve zbirki in sicer fond v avstrijski Nacionalni biblioteki na Dunaju in zbirko prof. dr. Otmarja Seemanna na Dunaju. Trattnerjeve knjigotrške kataloge pa hranijo tudi druge inštitucije, na primer katalog iz leta 1783 – *Verzeichniss der Bücher, welche bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner, k.k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, in seinem Gewölbe zu Innsbruck, in der Pfarrgasse Nro. 26, das ganze Jahr hindurch...zu haben sind, o.O. (Innsbruck) 1783*, ki ga Jaklinova ne navaja, ima Museum Ferdinandeum v Innsbrucku (cfr. Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum 75, 1995, str. 83). Knjigi je dodan tudi obsežen spisek uporabljen literature tako s področja zgodovine knjige kot tudi s področja razvoja šolstva in pedagogike.

Delo Ingeborg Jaklin je temeljno za poznavanje zgodovine avstrijskega šolstva in učbenikov v 17. in 18. stoletju. Morda bi mu lahko očitali le nekoliko nepreglednosti, ki je posledica velikega števila podatkov in interpretacij le teh, s katerimi operira. Vsekakor pa smo s to knjigo dobili referenčno literaturo tako za zgodovino šolstva kot tudi za zgodovino tiskarstva in knjige v Avstrijski monarhiji v 18. stoletju.

Anja Dular

Marta Verginella, Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 249 strani. (Knjižnica Annales ; 39)

Zadnja monografska študija tržaške zgodovinarke Marte Verginelle sodi v zgodovinopisni tok, ki v zadnjih nekaj desetletjih posveča svojo pozornost posamezniku, najpogosteje t.i. malemu človeku in njegovi individualnosti v kontekstu velikih zgodovinskih dogajanj kot tudi v preprostem vsakdanjem življenju. Smer se je rodila v želji po kompleksnejšemu gledanju na družbo, ki jo je dotedanja historio-grafska misel obravnavala v smislu bolj ali manj celovitih socialnih amalgamov, in k njej pristopiti kot h kompleksu posameznikov, ki so – čeprav v majhnih in navidezno nepomembnih vlogah – vendarle najštevilnejši akterji na sceni zgodovine. Med izbirami, ki so dale zaleta tovrstnemu zgodovinopisju, je tudi ta, da se zgodovinarji niso več zadovoljili z branjem uradnih, institucionalnih virov, ampak so želeli prisluhniti neposredno človeku in pogledati v preteklost skozi njegove oči. S tem so ovrednotili razne oblike osebnega izpovedovanja, od ustnega pričevanja do spominskih in avtobiografskih zapisov, dnevnikov in korespondenc, skratka neizmeren korpus zgodovinskega gradiva, ki globinsko izpopolnjuje podobo preteklosti s perspektivo, ki je v »klasični« uradni zgodovinski dokumentaciji odsotna oziroma se ponuja le posredno. Pri razbiranju teh virov je zgodovinopisje izpostavilo troje tematsko-problemskih zanimanj, in sicer za materialne aspekte življenja posameznikov, za njihovo subjektivno

doživljanje zgodovinskega dogajanja in za načine ter možnosti posredovanja doživetega. Vsi ti momenti so prisotni tudi v delu, ki nam ga ponuja Marta Verginella.

Kot je razvidno iz podnaslova, je monografija osnovana na vojnem dnevniku Bruna Trampuža, enega izmed mnogih primorskih mobilizirancev v italijanski vojski. Bruno je svoja doživetja in občutke med drugo svetovno vojno skrbno zapisoval v zvezke, z namenom, da bi to izkušnjo ohranil in jo po končani vojni ponujal v podoživljanje svojim najdražjim. Dnevnik, katerega vrednosti so se zavedali sami Trampuževi potomci in ga skupaj z drugimi družinskimi dokumenti dali na razpolago stroki, je avtorica obdelala že pred leti za odmevni niz radijskih oddaj na Radiu Trst A. Takrat se je imela prilžnost pogovarjati tudi s Trampuževo vdovo in zabeležiti reakcije, ki jih je po tolikih letih vzbudilo spominsko vračanje v čas odsotnosti njenega moža. Monografija je sedaj sad minucioznega branja tudi teh informacij in tenkočutne interpretacije vsega razpoložljivega gradiva.

Zgodba Bruna Trampuža je v osnovi reprezentativna za marsikaterega tržaškega Slovenca, ki je stopil na življenjsko pot na začetku 20. stoletja, čeprav nam študija razkriva, kako se za splošnimi potezami, ki so usidrane v naših poenostavljenih, da ne rečemo površnih zgodovinskih predstavah, skrivajo neslutene posebnosti in razsežnosti. Protagonist, rojen v Trstu staršema, ki sta se skupaj s tisoči drugih priselila iz bližjega kraškega zaledja sledeč željam osebne gospodarske in družbene rasti, je otroštvo preživel med mestom (Sv. Jakobom, pretežno delavskim in jezikovno mešanim okoljem) in Sežano. Po opravljeni trgovski šoli in Ajdovščini se je zaposlil. S stalno naselitvijo v Trstu je izgubil prejšnji čut dvojne pripadnosti urbanemu in podeželskemu svetu in se dokončno poistovetil z mestno družbo. Osvojil je njene vedenjske navade in se integriral v njeno vsakdanje življenje, do take mere, da je npr. zvesto sledil nogometnemu prvenstvu in navijal za *Triestino*. Pri vsem tem pa je ohranil slovenstvo in ga pravzaprav še utrdil v krogu tržaške narodnozavedne slovenske mladine, ki je kljubovala fašističnemu raznarodovalnemu pritisku. Medtem je leta 1930-31 odslužil vojaščino v Rimu in Palermu, zamenjal več služb kot trgovski pomočnik, dokler ga niso leta 1937 vpoklicali v vojsko in poslali na libijsko vojno prizorišče. Po vrnitvi je v Trstu sodeloval v slovenskem podtalnem protifašističnem gibanju, kar ga je ob zatrtju le-tega stalo najprej večmesečni pripor, aprila 1941. leta pa konfinacijo v kraju Oppido Lucano v Basilicatu. Tu se je začelo njegovo pisanje, bodisi dnevniško, bodisi korespondenca z bodočo ženo, s katero se je poročil v času med povratkom iz konfinacije in ponovnim vpoklicem v vojsko novembra 1941. Od takrat do vrnitve po koncu vojne se je Brunovo življenje odvijalo po vojašnicah v Italiji, od februarja 1942 v zaledju tunizijskega bojišča, po razpadu Italije v angleškem ujetništvu, nato v vrstah jugoslovanske kraljeve vojske, ki jo je v Severni Afriki sestavila jugoslovanska kraljeva vlada v izgnanstvu z zbiranjem Primorcev in Istranov po zavezniških ujetniških taboriščih, na koncu pa v Titovi partizanski vojski, v katero je leta 1944 prestopila večina vojakov kraljeve vojske in se v sklopu prekomorskih brigad podala na jugoslovanska bojišča.

V Trampuževem dnevniškem zapisovanju se zrcalita njegovo doživljanje in odnos do dogajanja, s katerim se je soočal v nakazanih sosednici situacij. Osnovni element tega odnosa predstavlja že samo pisanje, ki pride v Brunovo vsakdanjo prakso ne le kot način za zapolnjevanje prostega časa, ampak kot nekakšna fiziološka nuja, bolj ali manj zavestna strategija za premagovanje oddaljenosti od doma in negotovosti, skozi katero se je moral skupaj s vojaškimi sopotniki prebijati iz dneva v dan. Če se dnevnik začenja z besedami »Vi, ki boste brali ...« in nakazuje željo poročanja nedefiniranemu naslovniku, se kasneje prelevi v intimno izpovedovanje svoji ženi in 1942. leta rojeni hčerki, ki jo je Bruno prvič videl šele po končani vojni. Drugo, ravno tako »preživetveno« delovanje, s katerim si je pomagal vzdrževati visoko moralo in ohranjati zdravi duh, je bilo kuhanje. Tudi tega se je oprijel v konfinaciji v Basilicatu, sprva da bi si zagotovil spodobnejšo prehrano, kmalu pa je v njem prepoznal način za lajšanje psihološke stiske in ne nazadnje adut, ki mu je nudil večje možnosti za preboj skozi nevarnosti vojne vihere. Iz dnevniškega zapisovanja je namreč jasno razbrati, da Bruno ni bil dovzeten do »herojskega« vedenja in niti takega pojmovanja vojne. Ravno nasprotno. Rekli bi lahko, da je predstavljal tip »antiheroja«, ki je vsaj v prvih letih vojne izkušnje oziroma prisilne odsotnosti od doma težil predvsem po samohranitvi in pri tem izkazal izrazito spretnosti. V Oppidu Lucanu so bile njegove prve skrbi zdrava prehrana, zveze z drugimi konfiniranci, dobri odnosi z domačini, in gojenje ljubezenskega odnosa z bodočo ženo v Trstu. V dnevniku ne najdemo nobenega mnenja o politiki in fašističnem režimu, pisca pa zelo zanimajo družbeno okolje in krajevne življenjske navade, tako da nastopa v vlogi nekakšnega kulturnega antropologa. Omembe vredno je tudi, da ne skriva vzvišenosti nasproti zaostalosti vsega, kar ga obdaja in s tem deli stališča slovenskega tržaškega meščanstva do italijanskega juga.

Niti vojna lep čas v dnevniku ne kaže svoje okrutne plati in še manj bivanje v vojašnicah pred odhodom v Afriko, ko prevladuje težnja po čim lažnejšem življenju in minimiziranje kasarniške strogosti. Trampuževa sreča je, da doživlja vojno v zaledju tunizijskega bojišča, morda pa ne gre samo za srečo, ampak za sad njegove preživetvene strategije, glede na to, da se zaradi kuharskih spretnosti dokoplje do položaja častniškega kuharja. Doživljanje vojne se tako kaže dokaj odmaknjeno, brez strahu, prej radoživo ob zadoščjenih za iz dneva v dan pridobljene življenjske priboljške in druge posrečene okoliščine kot pa dramatično. Pisec izraža vero v prihodnost, ki mu jo rojstvo hčerke še utrdi, trpljenje in smrt vidi le občasno, ko pripeljejo iz bojišč ranjence, a te prizore spusti čim hitreje mimo svojega pogleda. Niti občasna bombardiranja mu ne preprečijo, da bi mirno zaspal v zaklonišču. Zdi se kot gledalec šahovske partije, ki ni neposredno soudeležen v igri. Tako ga tudi dvoboj med italijanskimi (tisti čas še »njegovimi«) in sovražnimi lovci prevzame, kot če bi bil filmski prizor, in silovito bombardiranje mesta v daljavi kot nekaj, »kar je enkrat vredno videti«.

Taka vizija se začne leta 1943 počasi razblinjati ob govoricah, da bo treba na bojišče. Prisebnost in samozavest pa še vedno pripomoreta, da »cvrti fanclji« in druge kulinarčne dobrote preženejo zaskrbljenost. Vendar se zaradi preveč »individualističnega« delovanja začenja odpirati vrzel v odnosih s »kamerati«, ki se še poglabi, ko padejo v angleško ujetništvo. Tu se začne nova razvojna faza, faza »spreobrnjenja«. Na dan začenjajo prihajati spomini na doživete narodne krivice, zavest o pomenu vojne, o nasprotju med fašizmom in antifašizmom, politična osveščenost, ki si postavi kot idealni cilj svobodno slovenstvo in Jugoslavijo ter povratek k družini v Trst. Vse to vodi v oster spor z italijanskimi ujetniki in preobrat v pojmovanju »naših« in »drugih«. Vodi tudi v vse strožje ocene dočetrarjše italijanske »tovarišije«, nenaklonjenost Italiji in Italijanom, nestrpnosti do njihove govorice, vedenja, glasbe in same navzočnosti, zadoščjenje, da Angleži nalagajo italijanskim ujetnikom v kampu najbolj ponižujoča dela. Srečanje s prvimi slovenskimi taborišskimi sopotniki podžge filojugoslovanstvo in še bolj vključitev v gardni bataljon jugoslovanske kraljeve vojske v Palestini, kjer Bruno postane pisar. Tako da se mu podobno kot kulinarika sedaj dobro obrestujejo pisne veščine, ki jih je izpilil z nekajletno dnevniško eksorcizacijo realnega ter potencialnega zla.

V tem času odseva Trampužev dnevnik živahna dogajanja in premike, ki spremljajo stopnjujoče razočaranje nad jugoslovansko kraljevo vojsko in uveljavitev partizanskega gibanja. Tudi sam je vse bolj prepričljivo na partizanski strani do dokončne odločitve za Tita leta 1944 in ostre obsodbe tovarišev, ki tega koraka ne storijo, predvsem pa »izdajstva kraljevih politikov«. Novo okolje v vrstah osvobodilnega gibanja pa je kljub občutkom zadovoljstva in navdušenju vse prej kot neproblematično. Če se je dotlej Bruno zgražal nad pokvarjenostjo in mehkužnostjo kraljevih oficirjev, ga sedaj zelo moti razpuščenost mlajših slovenskih tovarišev, ki se v idealističnih očeh 35-letnika kažejo preveč brezbrizne in nedisciplinirane. Obsoja predvsem njihovo pomanjkanje odnosa do materinega jezika, to da s komuniciranjem z lokalnim prebivalstvom v polomljeni italijanščini izdajajo podložniško držo, dajejo napačno sliko o Slovencih in kvarijo ugled Primorcev, do katerih je bilo italijanstvo tako sovražno. Želi si skratka postaviti merila ugledu lastne skupnosti, do katerih pa razposajeni »mladostniki« niso najbolj dovetni.

Zelo problematična je tudi politična scena v partizanski vojski v severni Afriki. Trampuž ima glede na življenjsko izkušnjo narodno-liberalno oblikovano naziranje sveta in mu ne gre v račun prodiranje komunističnih idej, s katerimi se sooča na praktični prej kot teoretični ravni, ko se upira uveljavljanju »kolektivizma« (oddajanje dela angleške vojaške plače v skupni fond). Tudi v tem se drži svojih meril in pogledov, ni pripravljen sprejemati nekritično razvoja »vodenega od zgoraj«, kar razume kot prevlado srbskega političnega kadra, podobno kot je tudi v kraljevi vojski pripisoval odgovornost za slabe stvari srbskemu oficirskemu vodstvu. Za razliko se sedaj uveljavljajo internacionalisti in socialistično jugoslovanstvo, medtem ko se sam ima za Primorca, slovenskega narodnjaka in liberalca, katerega prvi cilj je boj proti italijanskemu in nemškemu sovražniku za osvoboditev domovine in ne vprašanje njene bodočega ustroja. Svojo držo in poglede pojmuje kot idealizem, »spreobrnitev« proti internacionalizmu pa prej za »interesno« prilagajanje. Razočaran je zaradi prepovedi branja časopisa Bazovice, ki je bodril primorske fante v angleškem ujetništvu in v kraljevi vojski, čeprav je imel z zelo spoštovanim urednikom Ivanom Rudolfom več nestrinjanj kot skupnih imenovalcev. Razočaranju pripomore tudi prizadetost, ker se vsled bogatejših življenjskih in političnih izkušenj čuti, da bi lahko veljal za zgled, in si od mlajših tovarišev zaman pričakuje več priznanja.

Po preselitvi iz Afrike v južno Italijo preide razočaranje v potrnost, ker pripadniki prekomorskih brigad odhajajo drug za drugim osvobajati Jugoslavijo, njega pa iz nerazumljivih razlogov zadržujejo v Apuliji; ker iz Primorske prihajajo zaskrbljujoče novice o bojih, ker se partizanska vojska vse bolj politizira v smeri komunizma in se mu zdi, da se izneverja primorskemu antifašističnemu gibanju za ohranitev slovenstva. Kljub temu se na koncu tudi sam vda »kolektivizmu«, a ne iz prepričanja, temveč zaradi »pritiska« okoliščin, ki ga v nasprotnem primeru obsojajo na osamitev. Ne odreče pa se motu »meni se dopade opozicija« in tudi do Tita nima nobenih zadržkov.

Z bližanjem zmage postaja Bruno vse bolj krhek, kot če bi izgubljal življenjsko moč, ki ga je gnala skozi vse prejšnje preizkušnje. S približevanjem domu se njegovo razpoloženje slabša in zajame ga otožnost, ki jo le za kratek čas prekine navdušenje zaradi konca vojne. S tem usahne tudi moč pisanja in dnevnik umolkne. Ne pomeni mu več tistega, kar je pomenil prej, saj pisanje kot strategija preživetja ter varovanja čilega duha izgubi svoj smisel. Dnevnik, ki šteje že skoraj 600 strani, pošlje domov ženi prek prijatelja, medtem ko se bo sam vrnil v Trst šele kasneje.

S tem smo nakazali samo glavne poteze Trampuževe vojne izkušnje, ki kaže na kompleksnost zgodovinskega dogajanja in njegovega doživljanja. Dnevniško zapisovanje zelo učinkovito skandira ritem tega dogajanja in opozarja na osnovni element zgodovine, to je čas. Bralec dobi na ta način drugačen občutek o poteku miselnih in drugih procesov kot iz klasičnega prikazovanja preteklosti, v katerem se kot pri slikah iz razdalje izgubi prava globinska dimenzija. Zopet pa je treba poudariti, da je dnevnik le dokument, ki ga je potrebno preučiti, dopolniti, umestiti v časovni kontekst, pravilno razumeti in interpretirati. Šele takrat spregovori v vsej svoji polnosti in doprinese k razumevanju zgodovine. Za to gre zasluga avtorici, ki je znala vir izprašati in razbrati njegove napisane in nenapisane odgovore. Znala je izpostaviti izseke, polne izpovedne moči in jih ponuditi v neposredno branje v originalnem zapisu, medtem ko je ostale dele povzela in skupaj s svojo analizo in interpretacijo povezala v kompleksno, znanstveno argumentirano celoto. Teža avtoričinina dela je že na prvi pogled razvidna iz uporabljene bibliografije, ki sega na številna področja humanističnih in družboslovnih ved. Še jasneje se kaže iz minucioznih razlag oziroma odpiranja vprašanj, ki spodnašajo stereotipne in linearne predstave o preteklosti. Delo Marte Verginelle je skratka privlačna, prijetno berljiva resnična zgodba in hkrati metodološko in interpretacijsko izpolnjena študija, napisana po najvišjih merilih tovrstne strokovne literature. Upati je, da bo služila historiografski debati o obravnavanih vprašanjih in spodbudila k odkrivanju ter ovrednotenju novih osebnih pričevanj, nastalih izpod peresa naših ljudi.

Aleksej Kalc

Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative. London, New York : Routledge, 2004. 191 strani.

V okviru zbirke obveščevalnih in vojaških študij, ki jo izdajata Christopher Andrew in Richard J. Aldrich, od katerih je prevedena v slovenščino le knjiga Davida Alvareza »Nič ni sveto. Nacistična špijonaža proti Vatikanu 1939–1945«, je izšla zelo zanimiva knjiga o Owen Reedu, ki je bil eden od angleških obveščevalcev ne le politične (SOE) ampak tudi tajne vojaške (SIS – Secret Intelligence Service) obveščevalne službe, ki je v času druge svetovne vojne svoje naloge opravljal tudi v Sloveniji.

Avtor knjige Sebastian Ritchie je poklicni zgodovinar, zaposlen na ministrstvu za obrambo, kjer se ukvarja z zgodovino Kraljevih letalskih sil (RAF), doktoriral je iz zgodovine na King's College v Londonu leta 1994, to knjigo pa je napisal ne kot del svojih službenih obveznosti ampak kot zasebnik, saj je bil Owen Reed njegov stari oče. Seveda je pri pisanju knjige uporabil vsa svoja znanja in je v zelo tekoče in zanimivo podani življenjski zgodbi obveščevalca podal tudi bolj malo znano zgodovino tajne obveščevalne službe, ki ji je njegov ded pripadal. Razen njegovih spominov, razgovorov na BBC in dnevnika, ki ga ni Owen Reed nikoli objavil, je avtor uporabil tudi mnogo dokumentov iz angleškega arhiva National Archives, ki jih pozna kot zgodovinar in s katerimi je podprl navedbe. Škoda je le, da ni uporabe arhivov razširil še na slovenske in hrvaške arhive, saj bi lahko dodal marsikaj zanimivega. Tudi literature iz slovenskega jezikovnega območja ni uporabil, zato bom nanjo ob posameznih poglavjih opozorila.

Knjiga je razdeljena v deset poglavij, ob koncu vsakega so obširne opombe, zaključuje pa se z bibliografijo in kazalom in je tako zelo uporabna zaradi svojega znanstvenega aparata.

Že v uvodu avtor opozori na bistveno značilnost knjige, da to ni toliko klasičen življenjepis, ampak je skozi življenje posameznika prikazana operativna zgodovina službe. Owen Reed je bil namreč pred vojno igralec, po vojni pa uspešen režiser na BBC, ki je vodil otroške televizijske oddaje in kasneje tudi usposabljal osebje, saj njegove oddaje »Igrajmo se šolo« in »Modri Peter« tečejo že več kot štirideset let. Vendar ni bil nobena pomembna javna osebnost niti v poklicnem življenju, drugače pa je z njegovimi spomini na drugo svetovno vojno. Po zapletenih kanalih je postal uslužbenec britanske tajne obveščevalne službe SIS, znane tudi kot MI6, ki ga je kot padalca poslala na področje Jugoslavije, trikrat na Hrvaško in enkrat v Slovenijo, ki je bilo zasedeno od Nemcev. Tu je delal kot obveščevalni oficir med partizani, ki jih imenuje komunistične odporniške sile in zagotavljal informacije SIS tako o sovražnikovih aktivnostih kot tudi o samem partizanskem gibanju. Zgodba, ki jo pripoveduje je – po mnenju avtorja – prva dokumentirana zgodovina o delu obveščevalca British Secret Service-a na terenu.

Medtem ko je bilo o vlogi SOE kot politične obveščevalne službe, ki je bila zadolžena za sabotaže in subverzije na zasedenem ozemlju med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji v zadnjih dveh desetletjih objavljenih mnogo literature, pa so dejavnosti SIS le težko pritegnile pozornost javnosti. Razlika pa ne izvira iz pomanjkljivega interesa zgodovinarjev ampak iz dejstva, da je glavnina dokumentov SIS še vedno zaupna in ni dostopna raziskovalcem brez uradnega dovoljenja.

Ko je bil Reed določen za naloge v Jugoslaviji, je bil hkrati ali vzporedno uslužbenec obeh obveščevalnih organizacij in ker so fondi SOE odprti, se je dalo preveriti mnoge njegove navedbe in k sreči je med njimi tudi del dokumentov SIS, ki so se nanašali na njegovo misijo v Istri in letu 1944, ki so jih nadzorniki (pri čiščenju dokumentov) očitno spregledali.

Reedova zgodba, čeprav zelo osebna, nam pomembno osvetljuje medvojno zgodovino SIS – ene od najbolj tajnih organizacij na svetu. Akademske raziskave o razvoju britanske politike proti Jugoslaviji v drugi svetovni vojni so večinoma osredotočene na obdobje od pomladi 1941 do zime 1943 in na razvlečene debate, ki se nanašajo na Churchillovo odločitev, da preusmeri britansko pomoč od tako imenovanih četnikov, kraljevih odporikov pod vodstvom Draže Mihajlovića k Titovim partizanom. Raziskovalci so opazili le malo dokazov o vpletenosti SIS v Jugoslaviji v tem obdobju. Tudi spomini bivših članov SOE so zelo skromni in pomanjkljivi na tem področju. Celo sir Peter Wilkinson, ki je bil v svojih spominih »Foreign Fields« zelo naklonjen Reedu, ga vendar ne označi kot oficirja SIS.

Nobene akademske študije ni na temo zgodovine SIS med drugo svetovno vojno, obstojajo pa spomini raznih osebnosti kot je npr. Kim Philby in drugi, vendar zaradi sekundarnih virov teh trditev ni moč ovrednotiti, kar velja tudi za Nigela Westa kot avtorja generalne zgodovine SIS 1909–1945, v kateri manjka mnogo operacij in vsi dokumenti iz vojnega časa. Kar se tiče Jugoslavije omenja le infiltracijo dveh agentov v Titov glavni štab v Črni gori leta 1943, od katerih so enega ubili kmalu po prihodu.

Glede na Reedovo zgodbo, s katero je dokumentirana aktivnost SIS v Jugoslaviji od zgodnjih mesecev druge svetovne vojne vse do zaključka sovražnosti leta 1945 avtor meni, da bo treba močno spremeniti pogosto bežne in negativne ocene o dejavnosti in vlogi SIS med vojno v Jugoslaviji. Ko bodo javnosti dostopni vsi dokumenti, bo lažje oceniti medvojno vlogo SIS v Jugoslaviji. Oznova življenjska zgodba pa predstavlja študijo primera, kako je britanski oficir našel pot v SIS, načine in metode rekrutiranja in šolanja obveščevalcev, njihove objekte v Jugoslaviji ter probleme s katerimi so se soočali, da bi izpolnili svojo nalogo. Osrednja tema, čeprav so se razmerja med SIS in partizani spreminjala, pa je njihova prvotna solidarnost, ki je izvirala iz skupne naloge poraziti fašizem in kasnejše poslabšanje, ko se je druga svetovna vojna končala in se je začela hladna vojna. Tako kot so se ta razmerja spreminjala, so se spreminjale tudi obveščevalne prioritete.

Za naše bralce je prav gotovo najbolj zanimivo tretje poglavje z naslovom »Secret Intelligence Service v Jugoslaviji, 1939–43«. SIS, ki je predstavljal angleško tajno vojaško obveščevalno službo je doživel s strani nemške obveščevalne službe strašen udarec, ko je bila njihova kompletna obveščevalna mreža, imenovana »Z-mreža«, ki so jo zgradili v tridesetih in štiridesetih letih, da bi preko nje pridobivali informacije na eni strani v zvezi z stalinistično Sovjetsko zvezo, ki so se ji bolj posvečali in na drugi strani v zvezi z nacional-socialistično Nemčijo že kmalu po začetku vojne kompromitirana zaradi incidenta pri Venloju na Nizozemskem. Novembra 1939 je namreč nemška obveščevalna služba ugrabila

dva vodilna oficirja SIS Stevensa in Besta, ju prepeljala v Nemčijo in po njenem zaslišanju razkrila več kot 300 obveščevalcev po vsej Evropi.

Glede na to, da SIS ni imela načrtov za nemško okupacijo, je mrežo svojih aktivnosti razvila po prestolnicah nevtralnih držav, med njimi tudi v Jugoslaviji. Zelo malo agentov je umestila na okupirano področje in namesto tega se je zanašala na mrežo, ki jo je vzpostavila pri v Londonu obstoječih obveščevalcih begunskih vlad. Julija 1940 je SIS izgubila sekcijo D, oddelek, zadolžen za neobičajno vojskovanje na sovražnih ozemljih, ko je Churchill ustanovil novo povsem ločeno organizacijo za sabotažo in subverzijo za tisti del Evrope, ki je bil od Nemcev okupiran – SOE. Še en udarec pa je SIS doživela, ko so vojaške osebnosti v vrhu dvomile v vrednost depeš, ki so jih prestrezali Nemcem, dešifriranih z Enigmo.

Ena od redkih držav na Evropski celine, kjer je SIS povečala svoje aktivnosti ob izbruhu vojne, je bila Jugoslavija. V Beogradu je bil ustanovljen Urad za kontrolo potnih listov v poznih tridesetih letih, kar je bil prikrit naziv za SIS. Do leta 1941 je ta urad štel pet zaposlenih oficirjev. Britanija je vzpostavila tudi mrežo regionalnih konzulatov v Jugoslaviji, iz katerih je delovala SIS, med drugim tudi v Splitu. Najpomembnejši pa je bil konzulat v Zagrebu, glavnem mestu Hrvaške, ki je bil na južni meji tretjega rajha in ga je vodil T.C. Rapp. Glavni predstavnik SIS v Zagrebu je bil James Millar, Škot, ki je študiral v Cambridgeu moderne jezike in je pred tem delal kot oficir za kontrolo potnih listov v Berlinu in Kopenhagenu. Njegova pomočnika sta bila William Stuart, britanski državljani mešanega evropsko angleškega porekla, ki je bil rojen in vzgojen v Jugoslaviji in John Lloyd-Evans, bivši SIS oficir, ki je pripadal mreži »Z« v Pragi. Toda SIS mreža se je razširila daleč čez meje uradne ambasade in konzularne lastnine. Njeno delovanje nam je dobro predstavila dr. Jerca Vodušek Starič v svoji knjigi »Slovenski špijoni in SOE 1938–1942«, ki pa je avtor očitno ni poznal, saj bi lahko svoja izvajanja dopolnil z njenimi ugotovitvami. Napačna je namreč njegova trditev, da »glede na uradno zgodovino v Jugoslaviji ni preživela nobena »stay-behind« mreža« (str.44). Propad Jugoslovanske operacije je bila najnižja točka SIS.

Ena od najpomembnejših iniciativ pri obnovi SIS in pri obnovi njenega uničenega ugleda je bila ustanovitev nove postaje v Kairu junija 1940, v mestu, ki je bilo središče britanskih vojnih prizadevanj naslednji dve leti. Nastanjen je bil v stavbi »Grey Pillar« v okviru glavnega štaba in je deloval pod imenom »Inter Service Liason Department« (ISLD). Vodil ga je kapetan Cutburt (»Curly«) Bowly RN, ki je diplomiral na Oxfordu in služil v prvi svetovni vojni v Obalni enoti motornih čolnov. Zato so bila poročila nanj naslovljena s črko »C«.

Potem ko se je beograjski oddelek aprila 1941 zaprl, so prenesli jugoslovansko operativno sekcijo v ISLD Kairo, toda razdelitev pristojnosti med Londonom in Kairo ni bila najbolj ostro definirana. Glavni »oficir za potne liste« za Jugoslavijo je ostal v Londonu in z dokumentov ni popolnoma jasno, kje so se njegove pristojnosti končale in začele pristojnosti Cuthberta Bowblyja. James Millar je postal šef operacijske sekcije v Kairu, medtem ko sta Bill Stuart in Desmond Clarke delovala kot njegova namestnika. Kenneth Syers, ki se je pridružil RAF-u v Egiptu, se je vključil v Millarjevo ekipo, medtem ko je John Ennals vodil SIS-ov Jugoslovanski oddelek v Londonu.

Medtem sta v Jugoslaviji nastali dve odporiški gibanji: četniki in partizani. Britanska politika je bila naklonjena Mihajloviću iz dveh razlogov: prvič, Churchillova vlada mu je verjela, da predstavlja glavni vir odpora znotraj od sil osi okupiranega ozemlja, drugič pa zato, ker je Britanija aktivno podpirala jugoslovansko vlado v begunstvu, ki je prav tako podpirala Mihajlovića in je tudi le malo vedela o partizanskem gibanju. Nedvomno je na to vplivala tudi nezaupljivost do komunizma. Že januarja 1942 je Churchill rekel, da je treba poslati agente in radiooddajne postaje v Jugoslavijo, da bi se povezali z Mihajlovićem in ostalimi povezavami z vlado v tujini, da bi delali preko vladnih ministrstev, preko diplomatskih teles in preko kraljevih oficirjev, ki so zbežali na Srednji vzhod leta 1941. Čeprav so dokumenti iz tega obdobja le fragmentarni, piše avtor, je jasno, da je bila njihova aktivnost neuspešna. Avtorju očitno niso znane pomembne raziskave, ki jih je na področju odnosov z zavezniškimi misijami vse od sedemdesetih let pisal dr. Dušan Biber, če omenim le njegov prispevek »Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB« in seveda mnoge druge, ki govorijo tudi o posameznih misijah pri četnikih, vse pisane na podlagi originalnih arhivskih virov. O vlogi Primorcev na strani zaveznikov piše tudi Gorazd Bajc.

Na kratko lahko delovanje SIS v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno razdelimo na tri faze. V prvem obdobju – od izbruha vojne do nemške okupacije aprila 1941 je SIS delovala preko britanske ambasade v Beogradu in preko konzulatov v Zagrebu, Splitu in drugje.

V drugi fazi – od aprila 1941 do pomladi 1943 je SIS sodelovala z jugoslovansko vlado v begunstvu in pri tem delala s kraljevimi jugoslovanskimi oficirji, ki so ušli ob okupaciji. V to obdobje spada tudi vloga Zdravka Lenščaka, ki ga avtor navaja le kot kapetana Leonarda, ki jo je bolj podrobno – a še vedno nepopolno – opisal John Earle v svoji knjigi »The price of patriotism«, ki bo predmet naslednje ocene. Če se osredotočim na moj prispevek, kjer sem v magistrski nalogi o OZNI v Sloveniji (ARS, 1999) pisala kar precej o zbiranju informacij za zahodne in vzhodne zaveznike, ki jih je Varnostno obveščevalna služba v Sloveniji vse do začetka delovanja OZNE – kasneje pa njen prvi oddelek – posredovala zahodnim zaveznikom preko Zdravka Lenščaka – Sovjetski zvezi pa preko Steva Krajačiča – lahko rečem, da je pomanjkljivost knjige, da avtor ni iskal informacij izven arhivov Velike Britanije, saj so naši fondii po osamosvojitvi Slovenije odprti in dostopni tudi tujim raziskovalcem. Tako bi lahko dopolnil ugotovitev, ki jo je o Lenščakovem delu oz. njegovi misiji Moth dal vrh SOE: »Poročila s terena so tako dobra, da je skupina ISLD opravila veliko delo posebno v lokacijah tovarn, letališč in opisu mostov ter da njihovi viri informacij sežejo vse do severne Italije. Zelo pomembna so železniška prometna poročila iz Ljubljane, ki so se pa nehala, ko je bila Ljubljana obkoljena. Leonard je opravil izjemno delo, presenečen pa sem, kako mu je to uspelo, ko pa smo ga odvrgli brez poprejšnjega obveščevalnega treninga in prav tako ni vedel nič o organizaciji nemške armade.« (str. 140). Ker so omenjena poročila v celoti še ohranjena v Arhivu Republike Slovenije je treba organizaciji VOS, posebno njeni vojaški obveščevalni službi, ki jo je vodil dr. Vito Kraigher in Zdenki Kidrič kot odgovorni za CK VOS dati vse priznanje za uspeh zavezniških napadov na italijanske in nemške komunikacije.

Šele v tretjem obdobju – od pomladi 1943 do konca vojne – je SIS začela zaposlovati britanske oficirje kot npr. Stuarda, Syersa, Cooka in Reeda in ne le jugoslovanske emigrante kot n.pr. Lenščaka in mnoge radiotelegrafiste na okupiranem območju.

Owen Reed je v Sloveniji nasledil kapetana Zdravka Lenščaka oktobra 1944 potem, ko se je ta odločil, da bo s svojo ekipo prestopil v slovenske partizanske enote. Več o tej odločitvi in okoliščinah sem opisala v svoji knjigi (Šubelj, Ozna, str. 109–116), medtem ko avtor o tem ne piše podrobneje.

Pred delovanjem v Sloveniji je bil Reed na dveh misijah na Hrvaškem. Prvič je bil poslan v Glavni štab Hrvaške julija 1943, kjer je opravljal tako naloge SIS kot tudi – po odhodu Anthonyja Hunterja – naloge SOE. Prva misija se je imenovala »Judge«, druga pa »Fungus«. Bil je zelo uspešen, saj je razen obveščevalnih informacij poskrbel tudi za dobavo orožja in druge opreme hrvaškim partizanom, ki so v tem času pod vodstvom veterana španske državljanske vojne generala Ivana Gošnjaka v svojih rokah držali največjo partizansko bazo v Jugoslaviji. Svojo vlogo pri njih je Reed zaključil ob koncu junija 1944, ko je bil odpoklican na poročanje v Bari, kjer je bila njegova glavna naloga seznaniti SIS s partizanskimi teritorialnimi zahtevami do pokrajine Venezia Giulia – torej Furlanije in Julijske krajine ter Trsta, zato so ga na drugo misijo poslali v Istro septembra 1944. Njegova misija, na katero je bil poslan z radio-operaterjem Paddyjem Ryanom, se je imenovala »Claret«. Že naslov poglavja »Polom v Istri« nam pove, da s svojim delovanjem tam ni bil zadovoljen ne on ne njegovi predpostavljeni. V Istri je namreč poleti 1944 – v pričakovanju zavezniškega izkrcanja – delovalo mnogo prikritih zavezniških organizacij od britanske vojaške misije ISLD in SOE ter posebne ladijske službe Special Boat service – SBS – do enot britanske puščavske skupine Long Range Desert Group – LRDG – in ameriške obveščevalne službe OSS. Njihovo delo je bilo neuskkljeno in tudi njihov odnos do partizanskih enot, s katerimi naj bi sodelovali je bil izjemno slab. Predvsem ekipa LRDG je imela partizane za petokolonaše in ne za zaveznike in se je do njih izjemno vzvišeno vedla (str.130). Owen Reed je to opisal takole: »Funkcije teh mož, ki so bili poslani, niso bile jasne. Včasih se zdi, da sami ne vedo, kaj naj bi delali. Pogosto pa ne delajo sploh nič.« (str. 129). Posebno pa se je čutil onesposobljenega Owen Reed zato, ker je zaman čakal na dva dodeljena mu radio-operaterja, ki ju avtor v knjigi imenuje le z njunima ilegalnima imenoma »Tomato« in »Oil«. Gre za Milana Boštjančiča, ilegalno Mirka Debeljaka oz. Milana Benka (Šubelj, Ozna str. 139!), ki je s svojo postajo Tomato bil poslan od ISLD. Njegovo zaslišanje iz oktobra 1944 je ohranjeno. Objavil ga je kot mnoga druga v zvezi z usodo primorskih padalcev Ivo Jevnikar v »Mladiki« leta 1997. Bil je kot še nekateri padalci likvidiran zaradi opozoril OZNE za Jugoslavijo septembra 1944, ki je opozarjala na razpredenost angleške obveščevalne službe v partizanskih enotah. Skupaj z njim je prispel na področje Istre tudi Golob, ki se je preimenoval v Gradnika in Volarič, ki se je preimenoval v Potočnika. Kdo od njiju je bil drugi radio-operater z oznako »Oil« zaenkrat ni jasno, je pa bil Volarič v tem času zaslišan s strani obveščevalca GŠ Slovenije. Tudi

on naj bi bil likvidiran. Vsekakor pa Reed in z njim avtor napačno pripisuje pristojnost za Istro GŠ Hrvaške oz. njegovemu XI. korpusu (str. 127: partizanska baza locirana v južni Sloveniji, ki je imela pristojnosti za Istro), saj je bil za to območje pristojen IX. korpus. Pod XI. korpus pa je spadala 43. divizija, pri kateri se je Reed zadrževal in je imela sedež nad Reko. Torej bi bil »Oil« lahko le Volarič, ki je bil zadolžen za Reko.

Po neuspehi misiji so Reeda napatili v Slovenijo, kjer pa je bil le kratek čas – od oktobra 1944 do februarja 1945 – da zamenja že omenjenega Lenščaka. Iz njegovih opisov nekaterih vodilnih osebnosti je videti, da je zelo pozitivno ocenjeval generala Franca Rozmana Staneta, prav tako španskega borca kot izvrstnega vojaka; kot zadrta komunista in ekstremno proti zahodno usmerjena pa je ocenil Dušana Kvedra in Borisa Kidriča. Nasploh se v Sloveniji ni dobro počutil. Vedel je, da mu Ozna sledi na vsakem koraku in na Hrvaškem je imel prej in potem mnogo večjo svobodo gibanja. Seveda pa je bil to že čas po osvoboditvi Beograda, ko simpatije partizanov niso bile več enakomerno razdeljene med zahodne in vzhodne zaveznike, ampak so bile izrazito prosovjetske. To se je videlo tudi iz nastanitve misij, kar je Reed v svojem dnevniku opisal takole: »Medtem ko so Rusi bili nastanjeni v najboljših hišah v Črnomlju, smo Britanci živeli v najslabših v Paki. Tudi partizanski štab je živel sorazmerno lepo v svojih lesenih kočah, le stara britanska misija, ki jim je zagotovila skoraj vso oskrbo, je bila nastanjena v najbolj umazanih hišah v Paki.« (str. 142). Sicer pa se je pohvalno izražal o sodelovanju z rusko vojaško misijo, obe pa sta bili skeptični do partizanske obveščevalne službe.

Po vrnitvi iz Slovenije so ga iz Italije, kamor se je preselil sedež ISLD poslali na zadnjo misijo na Hrvaško v misiji »Outlaw«, v kateri je pričakal tudi konec vojne v Zagrebu. Tudi tu je opravljal delo tako za SIS kot za SOE in nato do junija delal prikrit kot britanski konzul v Zagrebu v okviru ministrstva za zunanje zadeve ter zbiral podatke, ne več toliko o umikajoči se nemški in ustaški vojski kot o tem, kako so s partizansko zmago komunisti prevzeli oblast. Reed ni bil navdušen nad tem, da bi podatki, ki jih je zbral služili na pot novi vojni, ki se je obetala – kajti hladna vojna se je začela s tržaško krizo – vendar je disciplinirano izpolnjeval svoje naloge. Bil je eden prvih britanskih oficirjev, ki je prispel v Jugoslavijo in zadnji, ki jo je zapustil. Ob koncu vojne se je vrnil v London in nikoli več ni obiskal Jugoslavije.

V knjigi je še en poudarek, na katerega bi rada opozorila. Gre za vprašanje, kaj je bilo odločilno za zavezniško priznanje partizanov in opustitev podpore Mihajloviću. Manjša skupina avtorjev je namreč mnenja, da bi Britanci morali še naprej podpirati Mihajloviča namesto Tita in da je do preobrata prišlo zaradi delovanja levičarskih – ali prokomunističnih osebnosti v vrhu službe SIS. Iz zgodbe Owena Reeda avtor dokaže, da to ne drži.

SIS v začetku vojne ni podpirala partizanov, ampak je tesno sodelovala s četniki tako leta 1942 in 1943. Ne glede na usmeritev posameznikov v vrhu SIS niso nikoli preprečevali kritik partizanskega gibanja – in eden najbolj kritičnih je bil poleg poročila Stumpa Gibbona o evakuaciji skupine britanskih vojnih ujetnikov skozi Slovenijo ravno Owen Reed. Vendar je do odločitve politike proti četnikom in za podporo Titu prišlo zaradi njihovih »najbolj tajnih virov« – poročil Enigme, ki so kot prestrežena poročila Nemcev o stanju na frontah v Jugoslaviji nedvomno potrjevala, da so partizani – in ne četniki – od začetka leta 1943 bili tisti, ki so se v Jugoslaviji borili z Nemci, vezali nase velik del njihove oborožene sile in tudi obvladovali obsežen teritorij. Četniki so se zadrževali po nemških poročilih le na območju stare Srbije in Črne gore in so sodelovali z Italijani proti partizanom.

Tudi teza o rivalstvu služb SIS in SOE dobiva iz Reedovih izkušenj novo podobo. Seveda je rivalstvo obstojalo v vrhovih, toda na bojnem polju, v vojnih razmerah, je bilo sodelovanje nujno in nadvse uspešno, saj je Reed pogosto združeval obe nalogi. Seveda pa je tudi tu prihajalo do neprijetnosti, kot so kazale izkušnje iz njegove zadnje misije na Hrvaškem. Dejstvo, da je imel Reed nalogo, da poroča tako o nemški kot o partizanski strani pa nam lahko pojasni žalostno usodo tistih primorskih padalcev, članov ISLD, ki so po zaslišanju OZNE bili likvidirani med vojno ali neposredno po njej. Strahovi niso bili le na britanski strani in izid vojne ter oblika oblasti po vojni je bila nadvse negotova.

Ko je Reed opravljal svojo zadnjo nalogo je bila SIS že globoko v vodah hladne vojne, ki ji je priredila tudi svojo organiziranost. V Londonu je ustanovila nov – sovjetski oddelek. Prehod ni bil težak, saj je SIS vodila svoje aktivnosti proti Sovjetski zvezi že v dvajsetih in tridesetih letih. Leta 1945 so samo zaključili medvojno sodelovanje in nadaljevali na prejšnjih – protikomunističnih izhodiščih. Niso pa vedeli, da so prestreljeni od sovjetskih obveščevalcev v samem vrhu službe.

Iz izkušenj medvojnega dela avtor daje tudi nekaj napotkov za politične odločitve velikih sil, ki se vmešavajo v notranje zadeve manjših držav. Običajno pa – kot vemo iz izkušenj – politiki niso ravno pripravljeni poslušati zgodovinskih izkušenj.

Ljuba Dornik Šubelj

Aly Götz, *Hitlers Volksstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*. Frankfurt am Main : S. Fischer, 2005. 444 strani.

Götz (1947) je najbolj zanimiv outsider ali kar *enfant terrible* nemškega zgodovinopisja za čas Hitlerjeve vladavine. Alyja, časnikarja in habilitiranega profesorja zgodovine, zgodovinarska srenja zaradi njegovih stališč ne sprejema. Kljub obilni znanstveni produkciji in dobljenim nagradam, ter kljub skoraj šestdesetim letom, je trenutno še vedno gostujoči profesor na Inštitutu Fritza Bauerja v Frankfurtu ob Majni. Zanj je značilno, da se ni še nikoli ustrašil spoprijeti se z avtoritetami svojega ceha. Tako je na nepozabnem Dnevu zgodovinarjev v Frankfurtu leta 1998 le-te prisilil, da so se začeli ukvarjati z močno rjavo preteklostjo svojih akademskih očetov. V svojih knjigah vedno načenja probleme, ki so drugim zgodovinarjem v spotiko, se jih bodisi povsem izogibajo, ali pa se jih lotevajo obrobno in jim tudi tedaj z vidika celote ne pripisujejo večjega pomena. Tematika njegovih del je razvidna iz naslovov knjig, ki so izšle (nekatero tudi v soavtorstvu) pri založbi Samuel Fischer v Frankfurtu: *Die restlose Erfassung*, Band 14767, *Vordenker der Vernichtung*, Band 11268, »Endlösung«, *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Band 14067, *Macht – Geist – Wahn. Kontinuitäten deutschen Denkens*, Band 13991, *Das letzte Kapitel. Die Ermordung der ungarischen Juden*, Band 15772, *Rasse und Klasse. Nachforschungen zum deutschen Wesen*, (leta 2003), *Im Tunnel. Das kurze Leben der Marion Samuel*, Band 16364. Skoraj v vseh knjigah zastopa stališča, ki so v nasprotju s prevladujočimi mnenji drugih zgodovinarjev. Vsa dela krožijo okoli njegove življenjske teme, vprašanja, kako se je mogel zgoditi zločin, ki je v zgodovini brez primere in zakaj se bili Nemci tisti, ki so ga načrtovali, izvedli in dopustili, da se je zgodil.

S svojo zadnjo knjigo z gornjim naslovom je zopet dregnil v osir, kajti v njej dokazuje, da je Hitler naklonjenost in zvestobo Nemcev do svojega režima od začetka do konca pravzaprav kupil z materialnimi dobrinami, pridobljenimi pri razlaščenju judovskega premoženja, ki je prešlo v arijske roke, pozneje pa z dobrinami, naropanimi v zasedenih državah, posebej še vzhodnih. Osnova za njegovo zadnjo knjigo je bilo predavanje v berlinski akademiji umetnosti, leta 2002 na temo: *Hitlerjeva ljudska država*, kjer je izrekel stavek: *Kdor noče govoriti o mnogih ugodnostih za milijone preprostih Nemcev naj o nacionalnem socializmu in holokavstu molči*. V knjigi skuša avtor zavreči ali vsaj spremeniti veljavno paradigmo. Doslej naj bi bile za vsa strahovanja in zločine nad Judi in drugimi narodi krive partijske, državne in vojaške vodstvene elite. Götz pa dokazuje, da so bile te elite (le) zastopniki in skrbniki malih ljudi, ki so poskrbele, da so prav ti iz raznovrstnih ropanj veliko pridobili in so zato ostali režimu naklonjeni in zvesti. Gre skratka za spremembo perspektive. Ne le odgovornost maloštevilne elite, ampak razpršena odgovornost vsega naroda za zločine, ki jih je ta narod izvajal in dopuščal, ker je bil podkupljen z različnimi služugami. Skratka nemški narod in ne le njegove tedanje elite so odgovorne za vse zlo, ki je bilo storjeno.

Najkrajši povzetek knjige je dal avtor sam in se glasi: *Med drugo svetovno vojno je Hitlerjeva vlada državo preobrazila v stroj za ropanje*, ki je v zgodovini brez primere. Veliko večino Nemcev je pomirila z mešanico socialnopolitičnih dobrih del, z dobro oskrbo s potrošnimi dobrinami in majhnimi davčnimi darili. Stroške te uslužnostne diktature pa so nosili milijoni Evropejcev, katerih premoženje in podlago njihovega obstoja so razlastili v prid nemške narodne in roparske skupnosti. Avtor kaže, kako so se z izsiljeno prodajo judovskega premoženja, pogosto pod vsako normalno ceno, najprej seveda v Nemčiji še pred začetkom vojne, okoristili razni lokalni veljaki ali vodilni uslužbenci v judovskih podjetjih. Med vojno pa je izkupiček od zaplembe judovskega premoženja povsod po Evropi tekkel v nemško vojno blagajno in s tem tudi v žepe vojakov.

Knjiga ima štiri poglavja. Njihovi naslovi so: *Na delu so politiki za ustvarjanje ugodnega razporeditve; Podvreči in izrabiti; Razlastitev Judov in Zločini v prid naroda*. Avtor se uvodoma sprašuje, kako je mogel Hitler, v začetku svojo še skrajno labilno vladavino, v kratkem času utrditi in doseči presenetljivo visoko stopnjo notranje integracije. Njegov odgovor nasprotuje vsem običajnim, dose-

danjim predstavam, ki so izpostavljale teroristični značaj Hitlerjevega režima. Po njegovem je bil Tretji rajh »uslužnostna diktatura« (Gefälligkeitsdiktatur). Hitler in njegovi možje so delovali kot klasični politiki za ustvarjanje dobrega razpoloženja, ki so si skrajno prizadevali, da bi se množica prebivalstva dobro počutila. V ta namen so kot iz roga obilja stresali socialnopolitična dobra dela: izravnavo družinskih bremen, ugodna posojila za novoporočence, otroške doklade, povečanje neobdavčljivega osnovnega zneska in še marsikaj. Hkrati je režim skrbel pod motom Tvegati več priložnosti pri enakosti za močno navzgorno socialno mobilnost. Ostro je posegel v otrdele družbene strukture, tradicionalne hierarhije je krepko obrusil. Velik premik, ki se je po začetku Hitlerjeve vladavine dogajal v Nemčiji, je sprostil krepko družbeno dinamiko. V obetu narodnostne enakosti (völkisches Gleichheitsversprechen), ki je bila združena z izločitvijo tako imenovanih narodnostno tujih elementov, predvsem seveda Judov, je bila pglavivna vabljenost nacionalnega socializma. V drugi svetovni vojni politike socialne oskrbe malih ljudi v ničemer niso zavrlji, nasprotno, so jo celo pospeševali. Ali izrecno opozarja, kako močno je bilo vodstvo NS zaznamovano s travmo iz leta 1918 – izkušnjami z nenadnim propadom cesarstva zaradi vojaškega poraza. Drugače kot njihovi wilhelminski predhodniki so poskušali nacionalni socialisti vojna bremena pravično razdeliti. Za družine vojakov je država velikodušno skrbela. Neredko so imele več dohodkov kakor v mirnem času. Veliki večini delojemalcev – delavcem, uslužbencem in uradnikom – ni bilo treba plačevati nikakršnih vojnih davkov. Celo obdavčitev nadur, ki so jo uvedli v letu 1939, so čez nekaj mesecev iz čistega populizma odpravili. Pokojninska reforma iz leta 1941 je pomenila občutno izboljšanje za upokojenece z majhnimi pokojninami. Uvedba obveznega zdravstvenega zavarovanja je bil velik socialni dosežek. Močnejše obdavčeni pa so bili premožni ljudje in tisti z večjimi zaslužki. Izjemno visoke vojne dobičke so podjetnikom oklestili, povečan je bil tudi davek na dohodke pravnih oseb (večinoma delniških družb). Hišni posestniki so morali plačevati poseben davek. Na kratko: NS-režim je izvajal politiko prerazdelitve materialnih dobrin in denarja v prid malih ljudi. To mu je zagotavljalo množično lojalnost, ki je bila podlaga za notranjepolitično kohezijo do konca vojne.

Seveda avtor nazorno razkriva, da je bilo ta program mogoče izvesti le z brezobzirnim plenjenjem premaganih in zasedenih držav v Evropi. Prvič so v tej knjigi ustrezno temeljito osvetljene metode vojnega financiranja, ki pa so sila zapletene in jih tu ne moremo prikazati. Pri tem stopajo v ospredje režimski funkcionarji, ki so bili dozdej znani le ob robu, kakor npr. zvezni finančni minister, njegov državni sekretar, strokovnjaki zveznega finančnega in gospodarskega ministrstva, Državne banke, državne posojilne blagajne in vojaške intendature. Ta skupina mladih, dinamičnih in skrajno učinkovitih vodilnih strokovnjakov se je hitro naučila poštevanko podrejanja, ropanja in izsiljevanja. Zasedenim državam so naložili nezasišane zasedbene stroške in kontribucije. Ne samo plače nemških vojakov, temveč tudi vse storitve, surovine in proizvodi so se plačevali v valuti tiste države, v katero je vpadla nemška armada. Tako so Nemci izvažali vojno inflacijo – s pogubnimi posledicami za gospodarstvo in finance premaganih držav. Od tega je imela korist izključno le nemška okupatorska armada, po vsej hierarhiji navzdol do navadnega vojaka. Vojaštvo je dobilo na podlagi manipulativno določenih menjalnih tečajev nenadoma v žepe veliko denarja.

Trume lovcev na ugodne priložnosti in sleparskih kramarjev so se takoj po zasedbi zapodile v veletrgovine, preiskale cela območja in brezobzirno pokupile vse, kar je bilo mogoče kupiti: živila, tekstilije, kozmetične artikle in posebnosti. Milijoni im milijoni paketov vojne pošte so romali v domovino in tam izboljšali prehrano in oskrbo sonarodnjakov, medtem ko so ljudje v zasedenih državah, predvsem v vzhodni Evropi, morali stradati. Pod nadpisom Zadovoljni Hitlerjevi roparji Götz zelo nazorno opisuje te zasebne plenilske pohode praktično po vsej Evropi. Na podlagi pisma desetarja Heinricha Bölla, poznejšega znamenitega nemškega pisatelja in nobelovca Heinricha Bölla, v tej zvezi zelo pomembnega vira, prikazuje korumpirajoč učinek, ki so jih dajale možnosti za individualno okoriščanje, celo na nenacista iz katoliške hiše. Lovci na ugodne priložnosti pa so bili tudi v zaledju, na »domači fronti«. Ko so v drugi polovici vojne številna nemška mesta postala cilj eskader zavezniških bombnikov, so državne oblasti organizirale nebirokratično takojšnjo pomoč. Iz vse Evrope so spravljali v Nemčijo pohoštvo in hišno opravo emigriranih in deportiranih Judov in to razdeljevali oškodovancem od bombnih napadov ali pa razprodajali interesentom. Eklatanten zgled za to je mesto Hamburg, kjer je v letih 1941–1945 najmanj 100.000 prebivalcev izlicitiralo predmete iz judovske lastnine. Alyjevi opONENTI pa menijo, da to ni nič posebnega, saj kaka nemška gospa, ki je izlicitirala dragocen krzneni plašč, ni nujno mogla vedeti, da izvira od kake Judinje.

Iz razlastitve judovskega premoženja pa seveda niso imeli koristi le zasebni dobičkarji; NS-država je sama plenila v velikem obsegu. V najbolj izstopajočem zaglavju o Načelu državnega rop v tretjem poglavju postavlja Aly vprašanje, ki ga do zdaj presenetljivo s tako ostrino ni postavil noben zgodovinar: kje je pravzaprav ostalo premoženje razlaščenih in umorjenih Judov. Ključ za to išče avtor v konstelaciji leta 1938. Tedaj je dosegla nemška državna zadolžitve zaradi pospešenega oboroževanja in zaradi davčne in socialne politike v prid širokih ljudskih množic rekordno višino. Državne finance so bile pred bankrotom. V tej situaciji so NS-finančni eksperti prišli na idejo, da se judovskega premoženja polastijo z njegovo preobrazbo v prisilna državna posojila. Ta model so v vojni prenesli tudi v zasedene ali zavezniške države v Evropi. Da bi tudi tukaj zavirali vojno inflacijo in stabilizirali prizadete valute, so nemške zasedbene oblasti usmerile izkupičke iz judovskega premoženja v ustrezne nacionalne državne blagajne. Od tam je ta denar tekel v proračun (prid) zasedbenih stroškov in s tem končno v prid nemškega vojnega financiranja. Aly Götz opisuje transfer tega premoženja kot »široko zastavljen splošneevropski postopek pranja denarja«. S takimi tajnimi postopki se navadno ukvarjajo kriminalisti, ne pa zgodovinarji. Aly pa je izjema. On je raziskoval v arhivih finančnih uprav in narodnih bank, kar je sila težavno opravilo, ker so razumljivo bili številni akti namerno uničeni, na drugi strani pa mu številne bančne institucije, npr. na Madžarskem, niso dovolile vpogled v še obstoječe akte.

Kljub temu pa je presenetljivo, kaj vse je pisec ugotovil. Tako je pokazal, kako različna je bila pripravljenost za kolaboracijo v različnih deželah. Kjer so direktorji in uslužbenci zavrnili sodelovanje pri identifikaciji judovskih vlagateljev, kakor npr. v Belgiji, je nemška razlaščevalna politika hitro trčila ob meje. Nasprotno pa so se v drugih državah, npr. v Franciji ali na Madžarskem, oblasti in banke podvzdale in ustregle željam zasedbenih oblasti in pomagale pri konfiskaciji judovskega premoženja. Z »zgodovinskokriminalističnimi mikroraziskavami« je Aly Götz rekonstruiral posebej žalostno poglavje: razlastitev in nato deportacijo 46.000 grških Judov iz Soluna v letu 1943, pri čemer so Nemci in Grki tesno sodelovali, z namenom da bi stabilizirali inflacionarno drahmo.

Alyjeva raziskava je tako rekoč pozen sad materialističnega zgodovinopisja. Medtem ko ameriški zgodovinar Goldhagen kot poglavitni vzrok za zločine šteje morilski »eliminatorski« antisemitizem, torej režimsko ideologijo, je po Alyju odločilna gonilna sila pri holokavstu interes NS-vodstva pridobiti si iz premoženja in lastnine, in celo iz trupel umorjenih Judov čim večji kapital. S tem je to hotelo s politiko »ugodnosti za široke narodne plasti« v kombinaciji z eksemplaričnim terorjem proti tako imenovanim »narodnim škodljivcem« vedno znova pridobiti (kupiti) množično soglasje za svoje ravnanje.

Osnova njihovega delovanja je bil sen o ljudski državi (Drittes Reich als Volkstaat), ki naj bi nastal zaradi izjemnih časov, zaradi velikega (gospodarskega) vzpona, s čimer je bila mišljena odprava strahovite brezposelnosti, ki jo je nasledil Hitler, zaradi nacionalne integracije, zaradi izgube vojne (travma) iz leta 1918 in seveda temu sledečih versajskih pogodb. V tem poglavju je opisana uslužnostna diktatura, ki je poskušala čim več storiti v prid malega človeka. Pri tem je bil v ozadju blesk gospodarskega vzpona in vojaške oborožitve, ariziranje judovskega premoženja za vojne namene, popustljivost pri davkih za male ljudi, ostrina pri predpisovanju in izterjavi davkov pri meščanstvu in vrlekapitalu ter naposled povsem odvezana državna mošnja za podporo družinam vojakov še v miru in predvsem seveda v prihajajoči vojni. Ta relativna radodarnost do vojakov je bila sila pomembna, da ne bi država še enkrat prišla v krizo kakor v prvi svetovni vojni. Med ljudmi je bilo namreč razširjeno prepričanje, da je Nemčija izgubila prvo vojno tudi zato, ker je zelo slabo skrbela za družine vojakov na fronti in ti naj bi bili tudi zato slabo motivirani za bojevanje, zlasti pa še za nadaljevanje vojne po letu 1917.

S strogo smotnostjo se je po vkorakanju v poražene države doseglo plačevanje kontribucij nemški državi, pri čemer avtor navaja ogromne vsote. V Nemčiji je zaradi popolne usmerjenosti gospodarstva v pripravo na vojno bilo veliko pomanjkanje potrošnih dobrin, ki pa jih je bilo v drugih državah, ki jih je nemška armada zasedla, še veliko na voljo. Vojaki so lahko v začetku s posebnimi posojilnimi boni Državne blagajne (Reichskreditkassenscheine), pozneje pa s papirnatim denarjem ustrezne dežele, kupovali te dobrine in jih množično pošiljali v domovino. Že kmalu pa so Nemci v teh državah začeli s kolektivnimi razlastitvami vseh pomembnih in donosnih podjetij. Nad nemški narod so se usule najrazličnejše potrošne dobrine, ki jih v domovini že zdavnaj ni bilo več. Glede redkejših dobrin so postale zasedene države pravi »boljši trg« za Nemčijo. Ko je bila v Nemčiji poleti 1942 oskrba z živili resno ogrožena, je Göring poglavitnim oblastnikom v zasedenih državah, kjer se je že širilo partizansko gibanje, zapovedal, da pri deloma počasnih komisarijih in vojaških poveljnikih dosežejo drastično

povečanje pošiljanja živil v Nemčijo. »Pri tem, mi je vseeno, če pravite, da vaši ljudje zaradi lakote umirajo. To naj se kar dogaja, samo da en sam Nемеc ne umre od lakote«. Nemška zasedbena vlada na Poljskem je nato sklenila, pospešiti množični umor Judov. »Tako odpade preskrba približno poldruega milijona Judov razen približnega števila 300.000 Judov, ki v nemškem interesu delajo kot obrtniki ali kako drugače. Drugi Judje, približno 1,2 milijona, ne bodo več oskrbovani z živili«. Že štiri mesece pozneje je bilo več kot milijon poljskih Judov umorjenih. V svojem nagovoru na zahvalni dan 4. oktobra, ki so ga emitirali po vsej državi, je Göring obljubil »posebne dodatke« za božič in je razglasil: »Od danes naprej bo vse trajno boljše; kajti območja z najbolj rodovitno zemljo so v naših rokah. Jajca, maslo, moka, tega je tam v količinah, ki si jih ne morete predstavljati.« Göring je govoril srcem in želodcem, so govor komentirale sonarodnjakinje (Volksgenossinen) na domači fronti. Prav tako se je povezoval ljudski blagor z zločini v številnih, doslej skoraj neomenjenih Hitlerjevih odločitvah. Pri začetnih angleških bombardiranjih Nemčije so državne oblasti prav s pomočjo dobrin iz zasedenih držav lahko hitro in nebirokratično pomagale prizadetim. Poglavitni eldorado za Nemce so bile sosednje države: Belgija, Nizozemska in Francija, kjer so tudi mali ljudje zaradi bližine lahko uživali umetno ustvarjeno blaginjo v prid Nemcem. Po vdoru v nezvesto državo Italijo leta 1943 naj bi Nemci tu praktično ničesar ne plačevali. Dopolnilni prostor za rekrutiranje prisilnih delavcev za nemško državo pa so bile vzhodne slovanske države.

V knjigi je ogromna množina raznih podatkov, ki so podlaga za avtorjeve trditve, seveda pa so tu in tam interpretacije vprašljive.

Jože Maček

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

Prispevke za Zgodovinski časopis sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (info@zgodovinskicasopis.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

– vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovom (e-mail);

– prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;

– v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;

– opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;

– slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo natisnjene na posebnem listu in hkrati priložene v elektronski obliki, skenirane v resoluciji 300 dpi in shranjene v obliki tif(f). Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel.: 01/241-1200, e-pošta: info@zgodovinskičasopis.si lahko dobite naslednje zvezke Zgodovinskega časopisa (ZČ):

1/1947 (pon. 1977) – 720 SIT	34/1980, št. 1-2 – 800 SIT	46/1992, št. 4 – 540 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 940 SIT	34/1980, št. 3 – 400 SIT	47/1993, št. 1 – 620 SIT
4/1950 (1987) – 860 SIT	34/1980, št. 4 – 400 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
5/1951 (1987) – 1100 SIT	35/1981, št. 1-2 – 640 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1400 SIT	35/1981, št. 3 – 440 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
8/1954 (1990) – 1000 SIT	35/1981, št. 4 – 360 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
9/1955 (1989) – 940 SIT	36/1982, št. 1-2 – 620 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 1000 SIT	36/1982, št. 3 – 400 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 1000 SIT	36/1982, št. 4 – 360 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
14/1960 (1993) – 940 SIT	37/1983, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
15/1961 (1989) – 760 SIT	37/1983, št. 3 – 360 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
16/1962 (1991) – 820 SIT	37/1983, št. 4 – 400 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
17/1963 (1978) – 940 SIT	38/1984, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
18/1964 (1980) – 900 SIT	38/1984, št. 3 – 360 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 1000 SIT	38/1984, št. 4 – 400 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
21/1967 (1992) – 900 SIT	39/1985, št. 1-2 – 580 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 580 SIT	39/1985, št. 3 – 500 SIT	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	39/1985, št. 4 – 400 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 640 SIT	40/1986, št. 1-2 – 680 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 540 SIT	40/1986, št. 3 – 540 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 620 SIT	51/1997, št. 4 – 1400 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 620 SIT	41/1987, št. 1 – 680 SIT	52/1998, št. 1 – 1400 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 640 SIT	41/1987, št. 2 – 640 SIT	52/1998, št. 2 – 1400 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 620 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	52/1998, št. 3 – 1480 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 760 SIT	41/1987, št. 4 – 620 SIT	52/1998, št. 4 – 1560 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 680 SIT	42/1988, št. 1 – 540 SIT	53/1999, št. 1 – 1600 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 640 SIT	42/1988, št. 2 – 540 SIT	53/1999, št. 2 – 1600 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 680 SIT	42/1988, št. 3 – 580 SIT	53/1999, št. 3 – 1680 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 680 SIT	42/1988, št. 4 – 540 SIT	53/1999, št. 4 – 1800 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	43/1989, št. 1 – 540 SIT	54/2000, št. 1 – 1800 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	43/1989, št. 2 – 540 SIT	54/2000, št. 2 – 1800 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	43/1989, št. 3 – 580 SIT	54/2000, št. 3 – 1800 SIT
30/1976, št. 1-2 (1999) – 1800 SIT	43/1989, št. 4 – 580 SIT	54/2000, št. 4 – 2200 SIT
30/1976, št. 3-4 – 800 SIT	44/1990, št. 1 – 540 SIT	55/2001, št. 1 – 2000 SIT
31/1977, št. 1-2 (1999) – 2000 SIT	44/1990, št. 2 – 580 SIT	55/2001, št. 2 – 2000 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	44/1990, št. 3 – 580 SIT	55/2001, št. 3-4 – 3600 SIT
31/1977, št. 4 – 640 SIT	44/1990, št. 4 – 620 SIT	56/2002, št. 1-2 – 3600 SIT
32/1978, št. 1-2 – 680 SIT	45/1991, št. 1 – 620 SIT	56/2002, št. 3-4 – 3600 SIT
32/1978, št. 3 – 540 SIT	45/1991, št. 2 – 620 SIT	57/2003, št. 1-2 – 3800 SIT
32/1978, št. 4 – 580 SIT	45/1991, št. 3 – 580 SIT	57/2003, št. 3-4 – 3800 SIT
33/1979, št. 1 – 640 SIT	45/1991, št. 4 – 620 SIT	58/2004, št. 1-2 – 3800 SIT
33/1979, št. 2 – 580 SIT	46/1992, št. 1 – 540 SIT	58/2004, št. 3-4 – 3800 SIT
33/1979, št. 3 – 540 SIT	46/1992, št. 2 – 540 SIT	59/2005, št. 1-2 – 3800 SIT
33/1979, št. 4 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 460 SIT	59/2005, št. 3-4 – 3800 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 5000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 5000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštini nad 100 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
2006

941/949

120060190,1/2

COBISS •

ISSN 0350-5774

9 770350 577019